


W. ten HAVE
KALVERSTRAAT 154
AMSTERDAM

ANTIREVOLUTIONAIRE STAATKUNDE

ANTIREVOLUTIONAIRE STAATKUNDE

MET NADERE TOELICHTING
OP ONS PROGRAM DOOR

Dr. A. KUYPER

„Het Calvinisme oorsprong en waarborg van onze Constitutioneele vrijheden".
GROEN VAN PRINSTERER.

TWEEDE DEEL

DE TOEPASSING

J. H. KOK — 1917 — KAMPEN

L. S.

Dit tweede deel, waarin de Toepassing *geboden wordt, houdt zich in zijn verloop niet stiptelijk aan de volgorde van ons Program. Tweeërlei is hier oorzaak van. Vooreerst toch waren de allesbeheerschende principieele vraagstukken, die in ons Program op den voorgrond stonden, ten deele reeds in het eerste deel van dit werk afgehandeld, en ten tweede is er, onderwijl dit tweede deel loopende was, een revisie van ons Partijprogram ondernomen, waarmede te rekenen viel. Men mag toch aannemen, dat eer dit tweede deel in druk voltooid zal zijn, die revisie tot een goed einde zal zijn gebracht. Gewacht behoefde hierop niet, wijl deze revisie het lichaam van 't Program onzer Partij geheel onaangetast zal laten, en zich er in hoofdzaak op zal richten, om een enkele min-gelukkige uitdrukking te verbeteren, en om voorts in de electorale, sociale, koloniale en militaire details verband te houden met de sinds 1878 in meer dan één opzicht zoo aanmerkelijke wijziging in de feitelijke gegevens. In zijn grondkarakter daarentegen zal ons Program geen de minste wijziging ondergaan, daar de steller ervan dit onnoodig acht en er nog geen enkele stem opging, die er op aandrong. Wel is reeds in 1907 op de toenmalige buitengewone Deputatenvergadering de noodzakelijkheid door mij betoogd, om in de organisatie van de Antirevolutionaire partij aanmerkelijke wijzigingen te brengen, en is daarvoor destijds een commissie benoemd, die als nu haar taak weer heeft opgevat; maar dit raakt de Statuten, niet het Program. Al mag uit dien hoofde gelijktijdig met de revisie van het Program ook een radicale revisie van de organisatie, en alzoo van de Statuten, tegemoet worden gezien, dit blijft een actie op zich-zelve, waarvan we den gewenschten uitslag met vertrouwen tegemoet zien. Vermoedelijk zal als bijlage bij dit tweede deel dan ook niet alleen het Program van 1878, met de revisie hiervan, maar ook de Statutair bezegelde nieuwe organisatie kunnen worden opgenomen. Eer toch dit tweede deel in zijn afleveringen geheel uit zal zijn, zal het reeds ettelijke maanden in 1917 loopen, en uiteraard moet de Deputatenvergadering, die over Program en Statuten zal hebben te beslissen,*

nog in den loop van 1916 bijeenkomen. Van uitstel tot de gewone Deputatenvergadering voor de stembus van 1917 kan geen sprake zijn. Zelfs zal men er op bedacht moeten wezen, om de buitengewone Deputatenvergadering, die voor de revisie van Program en Statuten saamkomt, meer dan één dag te doen duren. De organisatie van ons officieel partijleven moet radicaal herzien. Men zal er derhalve den tijd voor moeten nemen. Reden waarom de behandeling van de Concept-revisie op onze Deputatenvergadering dan ook in het Centraal-Comité en in de plaatselijke Kiesvereenigingen behoorlijk zal moeten zijn voorbereid. Dit alles zal vóór het einde van 1916 volledig zijn afgedaan, en de uitkomst ervan zal, eer in Maart 1917 vermoedelijk de laatste aflevering van dit tweede deel verschijnt, voor de opneming van de Bijlagen zich leenen.

Of deze revisie van Program en Statuten in een afzienbaar verschiet tot hereeniging van de twee nu gescheiden partijen zal kunnen leiden, is af te wachten. Te wanhopen is aan zulk een hereeniging niet, en in meer dan één opzicht zou ze gewenscht zijn. Toch moet dit aan den gang van het politieke leven worden overgelaten. Op zich-zelf ligt in de splitsing in een meer vooruitstrevende en een meer behoudende groep, gelijk later betoogd zal worden, zoomin voor ons als voor welke andere Staatkundige groep ook, op zich-zelf iets onnatuurlijks. Zelfs mag gezegd, dat er geen Staatkundige partij denkbaar is, of ooit optrad, waarin niet zeker verschil van meer vooruitstrevend en meer behoudend bedoelen opkwam. De vraag is maar, of de persoonlijke en materieele krachten waarover we beschikken mogen ons ruim genoeg zijn toebedeeld, om ons de weelde van een indeeling in een meer vooruitstrevenden en een meer behoudenden kring te veroorloven. Al valt het toch niet te ontkennen, dat de drie partijen van Rechts saam talrijker zijn dan de staatkundige groepen, die weigeren met ons het Christelijk uitgangspunt te aanvaarden, elk op zich-zelf zijn toch onze Kamerclubs te klein in 't aantal leden, om ons een vast en goed ineengesloten politiek optreden te veroorloven. Juist toch het kleine van het aantal leden laat het individueele te veel op den voorgrond treden. Iets wat dan vanzelf het niet te onderschatten gevaar met zich brengt, dat een onzer drie groepen, om zich tegen de andere twee te sterken, steun gaat zoeken bij de tegenpartij, gelijk dit reeds meermalen voorkwam. Dit nu leidt er dan vanzelf toe, dat men ons steeds meer in den conservatieven hoek dringt; wat dan zeggen wil, dat we wel ons Christelijk beginsel in ons Program belijden, maar als 't er op aankomt, keer op keer opgaan in de conservatieve flank van de revolutionaire groepen; juist het zoo bedenkelijk gevaar, waartegen Groen van Prinsterer ons, tot aan zijn sterven toe, zoo ernstig en zoo doordringend gewaarschuwd heeft. Misschien dat een jonger geslacht slaagt in wat voorshands

nog onbereikbaar bleek. Alleen stel ik er prijs op, eer ook dit tweede deel onder de kiezers uitgaat, mijn stellige uitspraak te herhalen, dat de splitsing die ons in 1894 verdeelde, niet een volstrekte eisch van den toestand is geweest, en dat wie de van elkaar gescheiden deelen in de toekomst hereenigen kan, de verhooring bevorderen zal van de bede, die bij mij nooit wegstierf.

KUYPER.

's-Gravenhage, Juni 1916.

ANTIREVOLUTIONAIRE STAATKUNDE

DEEL II
DE TOEPASSING

HOOFDSTUK I
DE ANTIREVOLUTIONAIRE PARTIJ ALS VOLKSDEEL

§ 1. *Samenhang met het eerste deel.*

In het Eerste Deel zijn de beginselen, waarvan we achten dat staatkundig uittegaan is, breedvoerig toegelicht. Thans komen we in dit Tweede Deel aan de toepassing van deze beginselen toe, bepaaldelijk in *ons* land en in den *tegenwoordigen* tijd.

Deel I gaf het algemeene, in dit Deel volgt de verbijzondering. Dit zij niet zóó verstaan, alsof de uiteenzetting der Beginselen geheel buiten de gegevens, die zich ten onzent en in onzen tijd voordoen, ware omgegaan. Dit zou zelfs in een staatsrechtelijke uiteenzetting niet wel denkbaar zijn geweest. De volstrekt abstracte theorie heeft nooit anders dan misleid, en De Savigny's historische school heeft ons voor altoos van de theoretische eenzijdigheid der natuurleer genezen. Doch ook afgezien hiervan viel er niet aan te denken, in een practisch populair handboek, gelijk hier geboden wordt, alle verbijzondering bij de uiteenzetting der Beginselen buiten te sluiten. Een publiek, gelijk ik mij dit als lezers voor had te stellen, en dat in hoofdzaak uit niet-gestudeerde leiders des volks bestaat, zou een uitsluitend theoretische uiteenzetting niet licht volgen kunnen. Alleen teekening door verbijzondering kon voor dezulken op de stellingen die ik be-

pleitte, het vereischte licht doen vallen. Voorzoover echter bij de bepleiting dier beginselen ook op het bijzondere en op de practische gegevens een beroep moest gedaan, werd slechts hulpdienst gezocht en kon van de speciale toepassing op de Antirevolutionaire partij, gelijk deze in ons land en in onzen tijd zich voor de onderscheiden politieke vraagstukken geplaatst ziet, nog geen sprake zijn.

§ 2. *De aanhef van ons Program.*

Tot de bespreking van de rechtstreeksche toepassing der bepleite beginselen hier te lande eerst met dit deel overgaande, kies ik daarbij mijn uitgangspunt in het eerste artikel van ons Program, dat aldus luidt: „De Antirevolutionaire of Christelijk-Historische richting vertegenwoordigt, voorzooveel ons land aangaat, den grondtoon van ons volkskarakter, gelijk dit, door Oranje geleid, onder invloed der Hervorming, omstreeks 1572 zijn stempel ontving, en wenscht dit, overeenkomstig den gewijzigden volkstoestand, in een vorm die aan de behoeften van onzen tijd voldoet, te ontwikkelen".

§ 3. *Verschil naar het land.*

De wijze waarop men voor de belijdenis en de verdediging van zijn staatkundige beginselen optreedt, kan niet overal dezelfde zijn. Te Petersburg, of, gelijk het thans heet, te Pretrogad, bevindt zich sinds de dagen van Czaar Peter een niet zoo kleine Nederlandsche Kolonie, die vooral uit het Noorden van ons land derwaarts toog en nog steeds in stand bleef. De Minister van Marine Kruys, die in 1901 door mij voor het te vormen Kabinet werd aangezocht, was uit een der familiën, die dezen kring in Petersburg voortdurend voeden, herkomstig. Wegens dezen historischen oorsprong nu liet het zich denken, dat de leden van den kring in Ruslands hoofdstad, aan de Calvinistische beginselen die hun Vaderen beleden, trouw waren gebleven. Stel nu, dat zich onder deze geëmigreerde Nederlanders, vooral daar ze ook een eigen kerk bezitten, een politieke club had gevormd, die de in dit werk bepleite beginselen ware toegedaan, dan

voelt men toch hoe ginds deze club, die geheel buiten staat zou zijn, om op de Russische politiek ook maar eenigen invloed van beteekenis uitteoefenen, geheel anders zou moeten optreden dan ons Centraal-Comité hiertelande. Geheel hetzelfde geldt van de Nederlandsche Kolonie te Smyrna, welke evenals die te St.-Petersburg uit de 17e eeuw dagteekent en insgelijks een eigen Kerk, zelfs met eigen kerkhof, bezit, maar toch evenmin, ook al kwam ze tot belijdenis van haar politieke beginselen, er ook maar aan zou kunnen denken om als partij in Klein Azië optetreden. Geheel anders weer is de positie van onze onderscheiden groepen emigranten in Michigan, Iowa, Illinois, New-Jersey enz. in de Vereenigde Staten, of van onze landverhuizers in Canada en Argentinië. Hier toch trad men al spoedig met eigen Pers en met eigen Clubverband op, maar kon men uiteraard niet anders doen, dan zich aan de groote partijbeweging in deze landen, zij 't al onder voorbehoud, aansluiten. In Brussel alleen bevond zich indertijd een Nederlandsche Kolonie van niet minder dan 20.000 personen, en tendeele vond men evenzoo groepen van Nederlandsche emigranten in Gent en in Antwerpen. Voorzoover nu ook hieronder principieele Calvinisten waren, sprak 't vanzelf dat ook zij op het oefenen van politieken invloed bedacht waren; maar ook hun positie was toch een geheel andere dan de onze, en zoo was ook wat zij deden, voor ons, en uit wat wij hiertelande doen, voor hen, geen rechtstreeksch gevolg te trekken. Ja, zelfs in ons eigen land kan de Antirevolutionaire Partij niet in alle gewesten een gelijk beeld vertoonen. In Utrecht en in Limburg, om slechts deze twee provinciën te noemen, is de verhouding, waarin de Calvinisten tot de overige bevolking staan, numeriek zoo volstrekt uiteenloopend, dat van een steeds gelijksoortig optreden in beide gewesten geen sprake kan zijn. Hierop moet te meer nadruk gelegd, omdat we zeer zeker ook in vele andere landen geestverwanten bezitten, die toch niet in staat zijn om te hunnent als zelfstandige politieke partij op te treden. Denk slechts aan de Presbyterianen in Amerika, in Groot-Brittanje en Ierland, evenals aan de Reformirten in Duitschland, aan de Calvinisten in Hongarije of aan de Reformé's in Frankrijk. Het politiek milieu waarin men zich geplaatst ziet, de sterkteverhouding tot de overige Staatspartijen, en evenzoo het verleden, dat historisch nawerkt, loopt veelal zoo sterk uiteen, dat er geen algemeene regel voor het publieke optreden der

Calvinisten of hun geestverwanten in alle landen te stellen is, en men steeds weer genoodzaakt is, voor het eigen land een bij dit land passende organisatie te zoeken, en dat derhalve het Program, dat voor die organisatie dienst moet doen, een geheel eigenaardig karakter zal moeten dragen. Wat Burke, Von Haller, Hamilton, Bonald, Le Maitre of Stahl in Engeland, Amerika, Zwitserland, Frankrijk, Engeland of Duitschland ten beste gaven, kan daarom nooit als vaste leiddraad voor onze gedraging gelden. Vooral Groen van Prinsterer zag dit van meetaf in, en stelde er daarom prijs op, niet generale politieke denkbeelden, maar bepaaldelijk *Nederlandsche gedachten* onder het volk te brengen. Het hier bedoelde verschil hangt aan velerlei, aan het volkskarakter, aan den aard van het land, aan het verleden, en aan de bepaalde tijdsomstandigheden. De Revolutiebeginselen die uit Parijs op het laatst van de 18e eeuw, en sinds in de eerste helft der 19e eeuw, Europa binnendrongen, zijn één voor alle land en volk, juist wijl ze elk historisch stempel misten. Vandaar dat een schier gelijkluidende constitutie voor alle land pasklaar was te maken. Op historisch terrein daarentegen handhaaft zich de veelvormigheid, die met de varieteit van het leven rechtstreeks verband houdt.

§ 4. *De Calvinisten hier te lande.*

Voor wat ons land betreft, vormden in de 16e eeuw de Calvinisten weinig meer dan één tiende der bevolking. Dit cijfer, door den hoogleeraar Fruin aangegeven, was zeer scherp genomen; maar waar het zeer besliste beginselen van Staatkunde betreft, gaat men altoos veiliger door beneden het zich opdringende cijfer te blijven, dan er boven te mikken. Houden we ons nu aan dit één tiende, dan mag vermoed, dat we nog altoos in verhouding tot de geheele bevolking op gelijke breuk staan. Al is 't toch, dat de onzerzijds gestelde candidaten voor de Tweede Kamer, keer op keer, een veel hoogere proportie bereikten, hieruit kan nog geenszins tot een hooger proportiecijfer besloten. Eerst na invoering van evenredig kiesrecht zou hierop peil zijn te trekken. Thans niet, en dit te minder, waar de Antirevolutionaire partij niet een bepaald deel van het land beheerscht, maar over schier alle provinciën, alleen Noordbrabant ten deele en vooral Limburg uitgezonderd,

verspreid is. Gevolg hiervan toch is, dat zoo goed als alle candidaten onzerzijds niet dan met behulp van andere partijen gekozen worden, doch dan ook omgekeerd in andere districten onze kiezers hun stem geven aan de candidaten van electorale bondgenooten. De berekening die het bevolkingsdeel van onze partij ook nu, evenals in de 16e eeuw, op één tiende raamt, is dan ook niet aan de uitkomsten van de stembus ontleend, maar uitvloeisel van geheel andere ons ten dienste staande gegevens. Het Centraal-Comité slaagde er in, zijn organisatie over heel het land in zulk een weefsel van Kiesvereenigingen uittebreiden, dat we er steeds tusschen de 500 en 600 telden, en, als de stembus nadert, liepen we vaak nog over dit laatste cijfer. In de tweede plaats kan hier worden afgegaan op de organisatie van ons particulier schoolwezen. En in de derde plaats op de kerkelijke splitsing. Uit dit laatste toch blijkt, dat de Gereformeerde Kerken alleen reeds bijna 500.000 leden tellen, zoodat een schatting, die uit alle gezindheden de Calvinisten saamrekent, zeer zeker ons niet in overschatting van eigen kracht verloopt, zoo ze er toe leidt om de stoere groep, welke onverbiddelijk aan de Calvinistische beginselen vasthoudt, uit alle Kerken saâm, evenals in de dagen der Geuzen, op één tiende van het geheel der bevolking te stellen. Tweeërlei is hierbij nu denkbaar. De stand van zaken zal zich òf zoo voordoen, dat dit *een tiende* geheel op zichzelf blijft staan, óftewel, er zal voor heel het land en heel het volk een op den voorgrond tredend belang in het spel zijn, dat vanzelf de leiding aan dit één tiende doet toekomen. Dit laatste deed zich voor in de 16e eeuw; gevolg waarvan was, dat destijds de Calvinisten de beslissing in handen hadden; in het eerstgestelde geval verkeeren we thans. In de 16e eeuw ging van onze groep het woord uit, waarin de publieke opinie zich vertolkte; thans kant zich de publieke opinie met overmacht tegen ons aan. Had men van de zijde onzer tegenstanders dan ook niet de onvoorzichtigheid begaan, in 1857 de Schoolquaestie aan de orde te stellen, dan zou vermoedelijk onze invloed op den gang van 's Lands zaken er niet toe geleid hebben, dat zelfs tot driemalen toe de Kroon de samenstelling van een Kabinet aan een onzer Staatslieden toevertrouwde.

§ 5. *Bondgenooten.*

Deze gesteldheid der verhoudingen heeft tot noodzakelijk gevolg, dat men, hoezeer zijn zelfstandigheid als politieke partij handhavend, toch, om te slagen en eenig doel te bereiken, op bondgenootschappelijk saâmgaan met andere partijen bedacht heeft te zijn, en hierbij juist doet zich niet zelden de onzekerheid voor, door welke beweegredenen de keuze van uw bondgenooten zal moeten bepaald worden. Die keuze toch zal er in Frankrijk toe leiden, dat onze geestverwanten zich voegen bij de radicale elementen, en omgekeerd ten onzent, dat we steun zoeken bij het Roomsch-Katholieke deel der bevolking. Kan dit laatste hiertelande en op dit oogenblik, toch volgt hieruit geenszins, dat het allerwegen ons ten regel moet zijn, om met Rome saâm tegen het revolutionaire element op te trekken. Denk slechts aan Spanje en Portugal, en ge ontwaart aanstonds het diep-ingrijpend verschil. In Spanje vooral bleef de Curie er steeds op aandringen, dat eeniglijk de Pauselijke Kerk erkend en in haar optreden vrij zou gelaten worden. Het insluipen van het Protestantisme mocht zelfs niet worden geduld. Is hierin thans voor 't minst milder inzicht heerschende geworden, dan is het niet de Curie die dit toegaf, maar veeleer de radicale strooming die dit, tegen den zin en wil der Curie, doorzette.

Hoe het thans in Frankrijk liep, weet men. Puur indiferentisme in naam, maar feitelijk vijandschap tegen aller geloof is er leidende gedachte geworden. Gevolg hiervan was, dat ook in Frankrijk de Réformé's zich bij het Radicalisme aansloten. Immers ze wisten, dat, herwon Rome er de oude, verlorene positie, een weer-opwaken van den geest van den Bartholomeus-nacht te duchten stond. Het is daarom nimmer in volstrekten zin uittemaken, bij welke richting en bij welke partij wij, Antirevolutionairen, ons op het politieke erf hebben aantesluiten. Dit is niet voor alle land en volk gelijkelijk vast te stellen. De keuze wordt noodzakelijkerwijs door de houding van Rome's Kerk in zulk een land bepaald. Kan het met Rome's Kerk een leven op voet van gelijkheid zijn, dan ligt het voor de hand, dat we als Calvinisten ons veel nauwer aan Rome verwant gevoelen, dan aan de partijen der Revolutie. Is het daarentegen, dat

een Roomsch-clericaal bewind, gelijk in Spanje, ons zelfs het licht in de oogen misgunt, dan zijn we wel genoodzaakt, steun dáár te zoeken, waar anders de principieele tegenstelling ons alle saamgaan verbieden zou.

§ 6. *Keuchenius en Dr. Bronsveld.*

Van het niet juist onderscheiden van deze twee, is Dr. Bronsveld, en zijn steeds enkele zijner geestverwanten, het slachtoffer geworden. Verkeer en omgang met de collectanten van de Eglises reformées in Frankrijk leidde er deze anders zoo nobele geleerde toe, om de verhouding die in Frankrijk door den stand van zaken aldaar gevonden werd, ook op ons land toe te willen passen. Hoe warm hij dan ook aanvankelijk mijn optreden op politiek gebied begroette, al spoedig moest ik zijn sympathie derven, en poogde hij de verhouding, die in Frankrijk moest worden doorgezet, ook hier te lande toetepassen. Zijn aansluiting aan de Liberalen werd dan ook steeds beslister; wel te verstaan, aan de Conservatief-Liberalen; en mij ontviel zijn steun. In Keuchenius vooral vond Dr. Bronsveld, op dit punt, zijn tegenpartij. Ook deze nobele strijder toch koesterde evenals Dr. Bronsveld steeds zekere vreeze, dat de samenwerking met Rome ons wrange vruchten beloofde, maar wel verre van uit dien hoofde naar het Liberaal-Conservatisme of Conservatief Liberalisme over te hellen, kwam Keuchenius steeds onverbiddelijk voor de zelfstandigheid der Antirevolutionaire beginselen op, en sloot hij zich trouwer en beslister dan eenige andere partijganger bij het Centraal-Comité aan. Keuchenius toonde hierin zijn meerderheid van geest. Leiders van tweede orde als Dr. Bronsveld laten zich door bijkomstige beweegredenen in hun keuze bepalen; een man van eersten rang als Keuchenius plukt geen ruiker van den stengel, maar klemt zich vast aan den wortel. Dit nooit loslaten van den wortel kon daarom zeer veel speling toelaten in de ontplooiing van de sympathieën bij het practisch optreden. Keuchenius had de jongste ontwikkeling van de Roomsch-staatkundige denkbeelden, gelijk ze vooral onder Leo X aan de orde kwamen, niet van nabij gevolgd. Het „liever Turksch dan Paapsch" bleef hem daarom steeds door 't hoofd spelen. Al was er voor het oogenblik

geen gevaar, hij vroeg zich telkens af, wat de toekomst allicht zou kunnen baren. Nooit daarentegen heeft dit Keuchenius verleid om in de Conservatieve zijpaden af te dalen. De aandrift, de bezieling voor zijn politieke actie kwam hem altoos uit 't Calvinisme. Vandaar dat het Calvinistische volk tot den einde toe in het bezit van een man als Keuchenius geroemd heeft, terwijl het voelde Dr. Bronsveld alleen daarom nooit verloren te hebben, omdat hij nooit onzer was geweest. In niets behoeft dit daarom te kort te doen aan de persoonlijke hoogachting die men dezen altoos gereeden strijder toedraagt. Alleen, hij ontpopte, zoo geheel anders dan men eerst vermoed had. Hij scheen aanvankelijk een aanwinst voor het Calvinisme te beloven, en hij vergroeide in een Conservatief-liberaal, met, in geestelijken zin, gulle, gave belijdenis van den Christus.

§ 7. *De Kieswet-Tak.*

Toch bleef het mij steeds voorkomen, dat aansluiting aan Rome nog niet tot een huwelijk behoefde te leiden. Ongetwijfeld toch stond wel de Roomsch-Katholieke Staatspartij, gelijk deze zich na het bekende mandement der Bisschoppen inzake de Schoolquaestie aandiende, ons niet alleen het naast, maar was ze onder alle ons het meest geestverwant. Dit kon daarom niet anders, omdat de belijdenis van den Christus ons beider leven beheerscht; maar ook zoo toch bleef de vraag open, of prijsstelling op vrijheid van beweging en handhaving van onze zelfstandigheid als Calvinisten, er ons niet vanzelf toe leiden moest, om, deed zich een gunstige gelegenheid voor, in een bepaald zich voordoend vraagstuk, eventueelen steun hunnerzijds niet per se te versmaden. Men weet, hoe 't bij Taks Kieswet liep. Onder de Roomsche politici helde men toen nog voor de grootere helft vrij sterk naar den Conservatieven kant over. Van 1853 waren we nog niet voor veel meer dan een kwart eeuw gescheiden. De tijd dat Thorbecke in Limburg gekozen werd, lag nog in veler heugenis, en de April-beweging werkte nog na. Wel was er onder inspiratie van het Duitsche Centrum reeds toen een geheel andere strooming opgekomen, maar de oude phalanx was nog niet tot ontbinding overgegaan. Men weet wat Aeneas Mackay er onder geleden heeft en hoe

Bergansius als offer viel. Beslissende keer was mijns erachtens hierin alleen te wachten, zoo uitbreiding van het stemrecht een breeder klasse van burgers aan het woord deed komen, en juist dat was 't, wat de kieswet van Tak van Poortvliet ons beloofde te geven. Van 1870 af had ik steeds op uitbreiding van het kiesrecht aangestuurd. Het ergerde mij diep in de ziel, dat de „kleyne luyden", onder wie vooral het Calvinisme school, steeds bij de zelfvoldane bemiddelde burgerij achter moesten staan. Persoonlijk stootte mij de slapheid, de onaandoenlijkheid en het beginsellooze van de Conservatieven steeds tegen de borst. En toen nu twintig jaren na mijn eerste geroep om kiesrechtuitbreiding, Tak van Poortvliet tenslotte met een voorstel kwam, dat althans niet vijandig tegen wat de Antirevolutionaire partij verlangde, overstond, lachte mij het denkbeeld toe, om met behulp van de overzijde, aan de ellende die reeds sinds 1848 duurde, nu toch eindelijk een eind te maken, en desnoods in twee stappen te doen, wat blijkbaar in eenzelfden zet niet ging. Eerbied voor den tegenstand tegen Taks bedoelen kon ik niet hebben; en wie nagaat, welke ontwerpen thans aan de beurt liggen, en wat diezelfde conservatieve elementen van 1894 thans bereid zijn in te willigen, voelt terstond, dat er van een oppositie uit beginsel destijds geen sprake kon zijn. Het was niet anders dan een zich keeren tegen de „kleyne luyden", om meester in 't land te blijven. Hier bood zich daarom m. i. een gereede gelegenheid aan, om, bij uitzondering, het meer radicale element redding te laten aanbrengen. Dit zou de kleyne luyden meer naar voren schuiven, en met name ook onder de Roomsch-Katholieken het Christelijk-politieke element, naar het exempel van het Duitsche Centrum, de leiding, die nog steeds te veel in Conservatieve handen was, doen overnemen. Toch miste deze zwenking haar doel. Er bleek toch, dat de radicale kringen zoo enghartig met afkeer van al wat „fijn" heette, vervuld waren, dat ze onze candidaten schier overal in den steek lieten en bij herstemming op den Conservatief-liberaal overgingen. Zoo bleek dat de rijpere politieke ontwikkeling, die in onze partij bereikt was — onze kringen toch gingen als één man op de radicale candidaten over — bij hen nog geheel ontbrak. Dit had ik niet vermoed. En hierin school natuurlijk een feil, die ik als schuld beleed. Ik had moeten weten, dat aan de overzij een overgaan op een candidaat der „fijnen", door angst voor clericale over-

heersching, was uitgesloten. Of deze clericalen-cauchemar vergroeien zal, moge de toekomst leeren. Voorshands zal men tegen saamgaan met de radicale elementen steeds zeer op zijn hoede moeten zijn; met name ook in de sociale quaestie dient de Antirevolutionaire partij van Socialistische insluipsels te blijven gevrijwaard.

§ 8. *De scheuring van 1894.*

In de afscheiding van wie zich thans de „Christelijk-historische Unie" noemen, doet zich een verschijnsel van geheel anderen aard voor. Bij de stembus van 1913 is aan het licht gekomen, hoe in deze Unie alle partijzelfstandigheid faalt. Men wachte zich steeds bij het beoordeelen van deze Unie voor het vellen van een averechtsch oordeel. In het gemeen genomen staat vast, dat zij, die zich in deze Unie saamvinden, warme belijders van het Evangelie zijn, meest geïnspireerd door den Reveil en het daarmeê saamhangend Methodisme. In den regel boezemt de Schoolquaestie hun warme belangstelling in, en stellen ze in de ethisch-politieke vraagstukken wel waarlijk belang. Vraagstukken als van de Zondagviering, van de Prostitutie, van de Drankbestrijding, van de Hygiene, van de Armenzorg, van het Gevangeniswezen en zooveel meer, plegen aan de mannen en vrouwen in deze Unie bijzondere belangstelling in te boezemen. Veelal heeft ook de Missie hun liefde. Vandaar, dat zoolang een politieke actie zich om deze vraagstukken beweegt, de Unie wezenlijk *Unie* is, en veelal een invloed uitoefent dien ook wij kunnen toejuichen. Maar — en hierop vooral moet de aandacht gevestigd — komt de eigenlijke politieke constitutie van het Staatsleven aan het woord, dan is er geen meer kakelbont mengelmoes van Staatkundige denkbeelden denkbaar, dan zich in de saamhoorigheid van deze *Unie* naar voren dringt. Niet, dat het haar ontbreekt aan eminente persoonlijkheden. Steeds is onzerzijds betreurd, dat men in ons goede Nederland nog telkens zoo van allen kant tekort schoot in de waardeering van het persoonlijk optreden van zijn politieken tegenstander. Ons scheen 't steeds heerlijk, dat aan de overzijde mannen zijn opgekomen als Thorbecke, v. d. Putte en Kappeyne v. d. Cappello; en ook nu weer deed het optreden van Cort v. d. Linden en Treub weldadig

aan. Waarom zouden we dit nu verzwijgen, en wat zou ons nu kunnen bewegen om in 't publiek hun goeden naam te bezwalken? Kappeyne heb ik in de Kamer en buiten de Kamer steeds principieel bestreden, maar toch bleef ik tot aan zijn te vroeg overlijden met hem op voet van vriendschap verkeeren, juist als met Franssen v. d. Putte. Ik heb 't daarom nooit verstaan, wat toch de Pers der tegenpartij niet alleen, maar zelfs de leiders der tegenpartij in de Kamer der Staten-Generaal steeds bewoog, om Staatslieden van Christelijken huize wat men zoo terecht noemt te *denigreeren*. De carricatuur heeft mij nooit gedeerd, en ik heb er zelf toe meegewerkt om haar monumentaal te doen uitkomen, door mijn voorrede voor de uitgave van een collectie *Over vijf en twintig jaar;* en tot in de *Kölnische Zeitung* juichte men dit toe. Maar wat mij steeds ergerde en ook griefde, was de vinnigheid waarmee men al spottend en schimpend eerst Groen van Prinsterer tot 1876, toen hij stierf, en, na hem, mij vooral achtervolgd heeft. Men weet wat er in 1909 losbrak naar aanleiding van een voordracht voor een ridderorde; een kabaal zelfs zóó hoog loopend, dat er een Commissie van onderzoek moest optreden eer het in den doofpot ging. Dit in vinnigheid letterlijk kerven van zijn politieken tegenstander is dan ook iets specifiek Nederlandsch. Ook in het buitenland betert het wel niet, maar in elk geval ging men ten onzent hierin dan toch het verst. En wat nog dieper te betreuren was, zelfs de pers der Christelijk-Historische Unie wist zich hieraan niet te spenen. Bind bij elkaar al wat de *Nederlander* voor en na de periode van 1901—1905 tegen mij persoonlijk aan vinnigheid uitgestald heeft, en ge vraagt u onwillekeurig af, hoe 't onder Christenen mogelijk is geweest, dat deze beek der bittere wateren maar steeds doordruppelde; en dit te meer, daar het blad dat mij als tolk diende, zoo goed als geheel zich van zulke polemiek onthield. Een enkele maal moge een rake tik aan mijn pen ontgleden zijn, maar als regel bepaalde ik mij steeds tot positieve uiteenzetting van mijn gevoelen, en is er onder de Christelijk-Historische Unie-leden niemand, die mij een persoonlijke vervolging kan ten laste leggen. Een enkelen keer moest ik wel van mij afspreken, maar dan ging het zet tegen zet, en daarmee uit. Het zette bij mij nooit kwaad bloed. Er ging geen wrevel heerschen. Dat hieraan nu van Christelijk-Historische zijde niet steeds beantwoord werd, is niet anders te verklaren dan uit het volstrekte gemis in de Christelijk-Historische Unie van een

leidende politieke gedachte. Gelijk ik reeds opmerkte, er was onder hen die zich onder de Unie schaarden, een toe te juichen veelbezigheid op bijna elk terrein van het Christelijk leven; alleen maar, niet op politiek terrein. Op staatkundig erf traden er in de Unie enkele begaafde denkers en sprekers op, maar elk met eigen monopolie. Er was krachtig individualisme, maar van eendrachtig saamwerken weinig spoor; en van die eenheid in gevoelen, zienswijs en overtuiging, die onmisbaar is, zal van een politieke partijleiding onder het volk kracht uitgaan, viel veelal weinig te ontdekken.

§ 9. *Mr. Jhr. A. F. De Savornin Lohman.*

De heer De Savornin Lohman had zijn eigen standpunt, dito de heer Van Idsinga, en evenzoo de heer De Geer. Het is juist in 1913 dan ook gebleken, in wat politieken chaos de Unie dreigde te verloopen. Een gevaar nog hierdoor verergerd, dat de Reveil in het buitenland, vooral in grootendeels Roomsch-Katholieke landen, zich niet zoo zelden, ter afwering van het Clericalisme, bij de radicale politici aansloot, terwijl anderzijds weer de Conservatieven hiertelande, na het versmelten van hun eigen partij, bij deze Unie een onderdak zochten. Toch nam dit niet weg, dat men onzerzijds steeds ook op samenwerking met de Christelijk-Historischen bedacht had te zijn. Noch bij de Stembus, noch in de Staten-Generaal kan men zonder hun steun positie nemen. Niet alleen van de Roomsch-Katholieke zijde, maar ook van den kant der Christelijk-Historischen had uit dien hoofde de Antirevolutionaire zijde zekeren druk te dulden, waarvan we ons nimmer geheel bevrijden konden. In een vroegere periode deerde deze pressie minder, omdat we tot 1889 niet anders dan protest-partij waren. Ligt in protest het eenig doel van uw optreden, dan let ge op geen verband, en zoekt heil alleen in het klaar en krachtig uitkomen voor uw eigen overtuiging. Groen van Prinsterer vooral ontleende aan die protest-positie ongemeene kracht. Hij toch kon zoover gaan, dat hij zelfs heel zijn partij in de Tweede Kamer het vertrouwen opzegde, en als veldheer zonder leger in het land ging staan. Maar geheel anders wordt dit, als ge, op bondgenootschap bedacht, de kans schoon ziet om meerderheid in de Tweede Kamer te worden, gelijk dit reeds dertien jaren

na Groen's afsterven intrad. Juist de aanwas van onze partij onder de kiezers, en de nieuwe toevloed van kiezers dien de Grondwetsherziening van 1889 ons bracht, veranderde onze verantwoordelijke positie geheel. En niets is dan ook meer ondoordacht, dan de eenzijdigheid van enkelen onzer, om ook, na dit geheel veranderen van onze positie in het land, onze partij nog steeds aan de door Groen van Prinsterer en ook door mij aanvankelijk gevolgde taktiek te willen binden. In onze eerste periode werd er aan het grijpen naar den bewindsteugel niet gedacht; zelfs achtte ik bij mijn eerste optreden, dat zelfs het droomen daarvan op verloochening van onze beginselen zou uitloopen. Ons Program, dat ik in 1878 ontwierp, was dan ook nog geheel in den stijl van die eerste periode gezet. Na 1889 daarentegen traden geheel afwijkende verhoudingen in, en hieruit verklaart het zich, dat er sedert dat jaar zekere wijziging in onze tactiek moest intreden, die invloed had op ons programmatisch optreden. Herhaaldelijk is dan ook, met name in 1888, 1891 en 1894, beproefd tot nadere preciseering te geraken. Van verloochening van beginselen was hierbij geen sprake; alleen maar werd ingezien, dat voortaan niet alles tegelijk kon opgeeischt worden, alsmede, dat men terwille van de bondgenooten in de formuleering van zijn eischen soms te wijzigen had. Wat hielp om bij deze tactische verschuivingen nochtans de eenheid te bewaren, was de Schoolquaestie; in dit vraagstuk toch trok men veelal vanzelf één lijn; zoo dikwijls bij dit vraagstuk verschil van opinie rees, rustte men niet eer de eenheid van bedoelen herwonnen was, en zelfs nu nog bindt tot in de Onderwijs-commissie van Minister Cort v. d. Linden dit aloude vraagstuk ons saam.

§ 10. *Protest-partij of Kabinet.*

Uit dit korte overzicht blijkt overduidelijk, hoeveel overleg en beleid vereischt wordt om 't roer van ons scheepke recht te houden. Uitzicht op een aan ons trekken van de meerderheid is er niet. In de 16e eeuw is dit gelukt, dewijl toentertijd de worsteling ten principale om 't geloof ging, en geheel het nationale bestaan zich in de geloofszaak saamtrok. Toen kon 't zelfs niet anders, of de *parti du Dieu vivant*, uit wier midden de martelaars opkwamen, moest wel den toon

aangeven en de leiding op zich nemen; doch reeds met een Twaalfjarig Bestand keerde de toestand, week het geloof weer naar den achtergrond, en schoven handel en scheepvaart naar voren. Op kleinen voet viel iets van zulk een verschuiving in de publieke opinie, maar dan in omgekeerde richting, te bespeuren, toen de bange oorlogsweeën onzen handel knakten, en de nood van 't oogenblik weer in breeder kring naar God deed roepen. Toen keerde zich zoo menigeen weer naar de religie, die dusver de religie slechts nominaal geëerd had. Toch kan ook dit ons niet de positie van de 16e eeuw hergeven, toen niet de geloofsopwekking vrucht van nood was, maar de machtige nationale worsteling in hoofdzaak aan niet anders dan aan het geloof haar initiatief ontleende. We staan derhalve tusschen deze twee mogelijkheden. Het kan zijn, dat de Heere onze God ons weder vernedert en, ter bestraffing van ons gemis aan eenheidszin, van ons weer opduikend individualisme, en van veler weer half-meegaan met de mannen van Ongeloof en Revolutie, ons uit de sfeer van 't Bewind nogmaals uitbant en ons weer de rol toebedeelt van protest-partij, een da capo van de periode van 1857—1878; iets wat allicht 't politieke bloed weer zuiveren en onze wilskracht sterken zou. Dan gaan we natuurlijk weer terug op een Program van beginselen, en herwinnen onze gaafheid. Is het daarentegen, dat ook onzerzijds de strijd op het officieele terrein moet worden voortgezet, zoodat het deelnemen aan het terrein onafwijsbare plicht blijft, dan zal het, ook bij 't volstrekt ongekreukt belijden van onze beginselen, toch voor wat de toepassing ervan aangaat, op een rekenen ook met onze bondgenooten aankomen; en zal het de hooge politieke kunst blijven, nimmer in een tactische handeling te bewilligen, die ons beginsel doodelijk wonden zou, maar ook omgekeerd ons te vrijwaren van alle halsstarrigheid, die alle werking van ons beginsel zou afsnijden. Steeds zal het hierbij hangen aan wat Groen van Prinsterer bedoelde toen hij de leuze aanhief: *„In ons isolement ligt onze kracht!"* Dit gold, toen Groen het als leuze uitriep, in volle beteekenis, maar verloor vanzelf die beteekenis met het optreden van Mackay's ministerie. Diens optreden toch was alleen als vrucht van stembus-saamwerking mogelijk geweest, en kon alleen door saamwerking in de Tweede Kamer vrucht afwerpen. Het was dan ook niet anders dan politieke zelfbegoocheling, toen een enkele ook in 1890, in 1901 en in 1908 den Antirevolutionairen staats-

lieden, op wie de verantwoordelijkheid voor het bewind kwam te rusten, met deze aloude leuze poogde te muilbanden. In onze eerste periode van 1857—1889 moest het isolement juist dienst doen, om straks een optreden buiten isolement mogelijk te maken; en keerde, nu of later, een toestand terug, waarin voor de officieele landszaak de Antirevolutionaire partij zoo goed als niet meer meêtelde, zoo zou aanstonds het *retirer pour mieux sauter* weer streng geboden zijn. In de nog steeds voortdurende tweede periode, die in 1889 werd ingeleid, sloot daarentegen het onmisbare bondgenootschap elk afsnijdend isolement uit en behoudt het isolement geen andere beteekenis, dan dat we in ons program, d. i. in de door ons beleden beginselen, blijven wat men noemt zuiver op de graat. Dat ook onder ons meer dan één onzer beste mannen in de eedsquaestie, in de voorwaardelijke veroordeeling, en zooveel meer, te dicht bij de Liberalen ging staan, en een gaping naar onzen kant openliet, was een verloochenen van het isolement op 't principieele erf, waartegen ik steeds gewaarschuwd heb en waarvan we nooit anders dan zelfverzwakking hebben ingeoogst.

§ 11. *Stembusprogram.*

Het optreden bij de Stembus met een eigen Stembusprogram vindt in deze wisseling van de verhoudingen zijn gereede rechtvaardiging. Reeds op zichzelf is het op den voorgrond schuiven bij de Stembus van een pakkende leuze, vooral in Engeland, warm aanbevolen en in gebruik geweest. Ook in Amerika volgde men in de Unie gelijke practijk. Het was daar wat men noemde *the good cry.* Ook Groen van Prinsterer voelde hiervan de beteekenis en stuurde er vaak op aan. Toch is 't niet dit, wat we hier in verband met het gevoerde betoog bedoelen. Herhaaldelijk heeft de Antirevolutionaire partij dan ook bij de stembus zich tot veel breeder belijdenis genoodzaakt gezien. Ons Program van 1878 droeg een algemeen karakter en was geheel berekend op de toenmalige, nog geheel principieele positie, waarin we ons gekneld zagen. Toen nu echter, dank zij Kappeijne's scherpe Resolutie, een bondgenootschap ontstond, dat kans op succes beloofde, ontstond de noodzakelijkheid om zich als partij uittespreken over vraagstukken en aangelegenheden, waarover we dusver het stilzwijgen

hadden bewaard; of ook om zich over vraagstukken die wel eenzijdig, maar niet met het oog op bondgenootschappelijke saamwerking aan de orde waren gekomen, in meer stringenten vorm uittelaten, en aldus van het algemeene tot de verbijzondering op één bepaald moment en onder bepaaldelijk zich in dat moment voordoende omstandigheden te geraken. Dit optreden met een eigen Stembusprogram is met name van Christelijk-Historische zijde herhaaldelijk gewraakt. Niet van de zijde der Roomsch-Katholieke Staatspartij. Ook deze zag al dra de noodzakelijkheid van zulk een Stembus-afspraak in en was vrij spoedig genegen, ons in het opmaken van de Stembus-afspraak ter wille te zijn. Men versta dit niet averechts. Er is niet gepoogd, bij de Stembus beiderzijds met een eensluidend program op te treden. Men gevoelde, dat hieruit, ging het te ver, gevaar kon opkomen voor de zelfstandigheid van beiden. Wat men daarentegen wel deed was, overleg plegen, om beiderzijds overeentekomen, welke vraagstukken ditmaal aan de orde zouden worden gesteld, en in wat zin de oplossing van deze bepaalde vraagstukken zou worden beproefd. Elk der beide partijen bleef daarbij geheel vrij, om hetgeen beiderzijds verlangd werd, op eigen wijs en in verband met eigen beginselbelijdenis te formuleeren, alsook om aan het gemeenschappelijk vooropgestelde een enkel punt toetevoegen, dat wel aan de eigen partij, doch niet aan den bondgenoot belang inboezemde. Denk bijv. aan de verhouding van de Overheid en de Kerkgenootschappen. Tenslotte is men ook van Christelijk-Historische zijde tendeze meegegaan. Aan een aangezochte conferentie is gevolg gegeven, en reeds bij meer dan ééne Stembus is het ook met deze partij soms reeds tot een kleine afspraak gekomen. Kracht school hier intusschen zeer weinig in.

§ 12. *Nogmaals de heer Lohman.*

Het hielp iets om bij de vaststelling der candidaturen tot eenheid te geraken, maar in de Kamer bleek er nooit rijke vrucht van; en dit kon moeilijk anders, daar de heer De Savornin Lohman, door zijn persoonlijke overmacht feitelijk de geheele Unie in de Tweede Kamer representeerend, zich niet alleen geheel buiten het opmaken van zulk een Stembusafspraak hield, maar er steeds zelfs prijs op stelde, dui-

delijk uit te spreken, dat hij niet voornemens was met de gemaakte afspraak te rekenen. Het denkbeeld zelf van zulk een afspraak druischte te lijnrecht tegen geheel zijn persoonlijke existentie in. Zijn kracht school in het streng individueel optreden; van het straffe individualisme blonk in hem het incarnaat. Ons kwam zulk individualisme steeds in hooge mate bedenkelijk voor, en zonder onderscheid is het door alle practische schrijvers over partijorganisatie als volstrekt onhoudbaar afgewezen. Dit echter baat u niet, zoo het tegenovergestelde van wat ge wenscht, in een man van zoo hooge beteekenis als geïncarneerd is. Wie in casu het concert afwees, kon niet anders spreken dan hij deed. Hij kon niet anders dan zichzelf blijven; iets wat daarom vooral vaak te ernstiger ongelegenheid veroorzaakte, omdat het veelal volstrekt onmogelijk bleek, uit zijn houding in het ééne geval, tot zijn houding straks in soortgelijk geval aan te nemen, te concludeeren. Ook de persoonlijkheid is een mysterie, en in dat mysterie is zoo vaak voor een zichzelf gelijk blijven geen plaats. Ten onrechte wordt dit dan vaak veroordeeld. Blindheid voor wat in het mysterie der persoonlijkheid schuilt, brengt dan niet zelden tot een ver van billijk oordeel. De politieke saamwerking gaat dan ook het veiligst, zoo ze dit mysterie in zulke persoonlijkheden eerbiedigt en zich zóó weet in te richten, dat de schade die zulk individualisme brengt, kan worden afgewend, en dat de volle kracht die er in schuilt u op een gegeven oogenblik kan ten goede komen.

§ 13. *Vast uitgangspunt.*

Juist echter deze afwisseling tusschen isolement en saamwerking, en de wijziging die, ter oorzake van beoogde samenwerking, de houding der Antirevolutionaire partij kon ondergaan, maakte het te meer noodzakelijk, als punt één op haar program, in woorden voor geen tweeërlei uitlegging vatbaar, het uitgangspunt van geheel haar politieke grondgedachte uit te spreken.

De Roomsche partij bezit zulk een vast uitgangspunt in haar kerkelijke belijdenis en in haar kerkelijke hierarchie. De partijen van ongeloof en revolutie ontleenen aan wat te Parijs van 1789—1795 georakeld werd, haar vaste levensregelen, enkel in graad van ont-

plooiing verschillend. Het Socialisme heeft zulk een uitgangspunt gezocht in levensregelen die het voor de toekomst in het maatschappelijk saamleven voorschreef. En zoo kan ook onze Antirevolutionaire partij zich aan het vastelijk stipuleeren van zulk een uitgangspunt niet onttrekken. Natuurlijk moest ook tot belijdenis komen, waarin haar algemeen Antirevolutionair karakter school, doch dit kon niet volstaan. Gelijk in het Eerste Deel omstandig uiteen werd gezet, kan men saam als één man tegen de beginselen van ongeloof en revolutie overstaan, en toch onderling in zijn Staats-architectoniek uitermate zeer verschillen. Rusland is sterk tegen ongeloof en revolutie gekant, hetzelfde kan van Turkije gezegd, doch leg nu de Constitutiën van deze beide Rijken naast de grondwet die België zich in 1830 gaf, en hemelsbreed is een niet te kras woord voor den afstand, die op constitutioneel terrein tusschen België en deze beide autocratische Rijken gaapt. Te zeggen dat ge Antirevolutionair zijt, zegt dan ook niet genoeg. Ge weet dan wel wat ge niet wilt, edoch, niet wat ge wèl beoogt. *Tegen* Ongeloof en Revolutie! — het is uitnemend, maar waar zijt ge dan *voor?* Het onvoldoende dat in deze negatieve tweeheid lag, is dan ook gevoeld, en vandaar dat men, om tegen het negatieve het positieve over te stellen, reeds in de dertiger jaren van de vorige eeuw daarnaast sprak van Christelijk-Historisch, gelijk dan ook in artikel één van ons Program beiden, als op eenheid van zin doelende, en als elkander aanvullende, saam zijn gevoegd.

Tegenover het Ongeloof stond dan de Christelijke Belijdenis. Niet elk geloof kan ter tegenkanting tegen het ongeloof dienst doen. Ook het Buddhisme stond tegen het ongeloof over. Evenzoo het Confucianisme. En in sterker zin nog de Islam. Maar tegenover de actie van 1789—'95 was bij deze drie geen heil te zoeken. De ongeloofskreet te Parijs werd zeer bepaaldelijk tegen de Kerk van Christus geslingerd. Het was het Christelijk geloof dat men afzwoer en uitbande. Bij het opkomen tegen dezen ongeloofskreet viel dus uittemaken, of men het al dan niet voor het afgezworen Christelijk geloof weer zou opnemen, dan wel een nieuwe geloofsvondst propageeren zou. Wat niet zoolang daarna als Modernistisch in zoo breeden kring is aanbevolen, was de nieuwe vondst, die welbezien reeds onder Robespierre een reactie tegen het volstrekt ongeloof ondernam. Zeer terecht heeft men daarom onverwijld tegen den kreet van Ongeloof en Revolutie, de leus van 't

Christelijk element overgesteld. *Christelijk* tegenover Ongeloof, *historisch* tegenover Revolutie.

§ 14. *Eenzijdige zin van „Christelijk”.*

In deze twee lag het verleden, van deze twee hoopte men een toekomst die redding zou brengen; en zoo waren het deze beiden waarvoor men het positief opnam. Men had de tegenstelling dan ook kwalijk anders kunnen formuleeren. Het ging te Parijs niet tegen den Paus, maar tegen den Christus, en evenmin tegen een bepaalden regeeringsvorm, maar tegen 't geheel dat door de historie geleverd was. De historie *met* den Christus had nu afgedaan; een nieuwe politieke schepping *zonder* den Christus zou nu haar aanvang nemen. En tegenover deze driestheid stelde nu wie aan het geloof vasthield, als in één adem èn het Christelijk èn het Historisch element over. In den eersten aanloop had het woord „Christelijk” hierbij een algemeene, buiten kerkverschil omgaande duiding. Vandaar dat het zoowel in Roomsche als in Luthersche, in Gereformeerde en in Grieksch-Orthodoxe landen gebezigd werd. Door het opkomen van den toenmaligen Reveil intusschen erlangde de term van Christelijk-Historisch al meer, en ongemerkt, een specifiek-protestantsche beteekenis. Vooral uit Engeland kwam ook ons het spraakgebruik toe, om het woord „Christelijk” eenzijdig op eigen actie toetepassen en het Roomsche element uittesluiten. Dit werkt zelfs nu nog na. Zoo spreekt men van de „Christelijke” school, die tegen de neutrale openbare school overstaat, maar rekent dan zoo goed als uitsluitend met wat sinds 1878 vooral de „School met den Bijbel” genoemd is. Het is juist tegenover het minjuiste, wijl te eenzijdige, gebruik van de uitdrukking „*Christelijke* School”, dat ik toen bij het groote petitionnement de zegswijs van „School met den Bijbel” aanbeval. Destijds vond dit dan ook ingang, maar uitbannen kon deze nieuwe naam den naam van „Christelijke school” niet meer, en het eenzijdig gebruik van „Christelijk” voor wat uit eigen kring opkwam, hield ten onrechte stand. Zoo ook bijvoorbeeld in de zegswijs „Christelijke Pers”, waaronder niemand onzer de Roomsche pers inbegreep. Christelijke philanthropie, Christelijke paedagogiek, Christelijke tractaatjes, Christelijke zending, het bleef alles

de exclusieve beteekenis behouden, die door het Engelsche Reveil aan den term „Christelijk" nu eenmaal gegeven was. Eerst op politiek gebied zijn we die eenzijdigheid te boven gekomen. Wie van Christelijke partijen gewaagt, moet wel ook de Roomsche Staatspartijen insluiten; en zoo is òok de uitdrukking „Christelijk-Historisch" niet anders te verstaan dan als omvattende de beweging, die in tal van Europeesche landen tegenover de Christus-verzakende en het historische miskennende beweging in de actie van Ongeloof en Revolutie was opgekomen.

§ 15. *Niet beperkt tot ons land.*

In artikel I van Ons Program is dan ook niet uitgedrukt, dat alleen onze partij recht had op den naam van Antirevolutionair of Christelijk-Historisch, maar dat onder de vele staatkundige partijen die zoo hiertelande als in het buitenland tegen de beginselen der Fransche Revolutie in verzet kwamen, en het politieke leven poogden terug te leiden naar het aloude Christelijk spoor, en dit veel in zijn historisch verloop, ook onze partij plaats nam. Groen wist van meetaf zeer wel, dat niet Nederland op zich zelf, en in Nederland enkel onze groep, de geestelijke reuzenkracht zou kunnen ontwikkelen, die vereischt werd om een dam op te werpen tegen den stroom der Revolutie-beginselen. Daarvoor was onze kracht te klein, onze positie in de wereldpolitiek te diep uit haar zenith afgedaald, en ons nationale leven te karakteristiek. Ons aansluitende aan de wereldactie tegen de Revolutie-beginselen, konden we allicht er zelfs ten deele bij voorgaan; maar er was geen sprake van, dat van ons *de leiding* zou uitkomen. Ons Program bedoelde dan ook in Artikel I niet anders uittespreken, dan dat, staande voor het feit van een splitsing van de Europeesche politiek in de revolutionaire en antirevolutionaire bedding, ook onze partij zich tegen de eerste overstelde en in de tweede zich meê voortbewoog. Van zelf zou ook de Roomsche Staatspartij zich Antirevolutionair en evenzoo Christelijk-Historisch kunnen noemen; en evenzoo ligt er niets onwaars in, zoo ook de mannen van de *Unie* zich als Christelijk-Historisch aandienen. Steeds echter geldt het *verba valent usu* ook van alzulke namen, en dit gebruik heeft er nu eenmaal toe geleid, dat de Roomsche

Staatspartij hier te lande den Roomschen naam blijft voeren; dat de dissidenten van 1894 zich bij voorkeur Christelijk-Historisch noemen, en dat bij het hooren van den Antirevolutionairen naam heel het land als vanzelf aan de partij denkt, als wier stichter Groen van Prinsterer optrad. Toch laten we daarom den positieven naam van Christelijk-Historisch niet los. Wie den politieken kamp onderneemt, moet niet alleen weten waar*tegen*, maar even beslist waar*voor* hij den strijd aanbond.

§ 16. *Opkomend uit het verleden.*

Toch leide de naam van Antirevolutionair niet tot misverstand. Moet toch erkend, dat het hier bedoelde verzet tegen de Revolutiebeginselen zich met name richt tegen de omwenteling, die te Parijs in 1789 zich ontsluierde, nimmer mag hieruit worden afgeleid, dat eerst op het einde der achttiende eeuw onze politieke vorming een aanvang nam. Zelfs al geeft men toe, dat hetgeen in 1789 te Parijs uitbrak, reeds meer dan een eeuw gesmeuld had, dan nog kan niet gezegd, dat de geboorteacte van onze partij eerst van zoo jonge dagteekening zou zijn. Vóór wat onze partij aangaat, moet steeds worden teruggegaan op de eerste helft van de 16e eeuw. Het opkomen van onze partij lag in het opkomen der Reformatie. Nemen we nu aan, dat er tusschen den Reveil, die tegen de Revolutie van 1789 opdook, en de Reformatie der 16e eeuw principieele geestverwantschap bestaat, zoo is het toch klaar, dat de Reformatie hierbij als de moeder optreedt, en dat de Reveil niet anders dan haar dochter kan zijn. Het is daarom te betreuren, dat het helder inzicht in deze historische verhoudingen in de eerste decenniën der 19e eeuw, zoo hier als elders, maar al te zeer ontbroken heeft. Gevolg hiervan was, dat dientengevolge de hier en elders opkomende beweging zich niet genoeg verdiepen kon, te veel in restauratie verliep, en vaak te oppervlakkig bleef; droef uitvloeisel waarvan was, dat in Frankrijk, Zwitserland, Italië enz. de Reveil zich maar al te spoedig juist bij het radicale bedoelen der Linksche partijen aansloot. Zelfs bij Bilderdijk is het niet tot een juiste waardschatting van de Reformatie gekomen. Da Costa liet zich te zeer verlokken door het in Duitschland vooral nieuw

opkomend Absolutisme. En nauwkeuriger bezien, kan alleen van Groen van Prinsterer gezegd, dat de hem opgedragen taak om de „Archives de la maison d'Orange" uittegeven, er hem toegebracht heeft, om van de Fransche Revolutie aanstonds op ónze revolutie tegen Spanje en Philips terug te gaan; iets wat hem ongezocht ook met het Calvinisme in aanraking bracht.

§ 17. *Dobberend.*

Ware Groen van Prinsterer dan ook zelf van Gereformeerden huize geweest, zoo zou ons partijleven van meetaf aanstonds op den Calvinistischen stroom zijn teruggegaan. Nu dit niet het geval was, en Groen van Prinsterer eerst van lieverlede het Calvinisme meer genaderd is, om eerst toen zijn levensdraad stond afgesneden te worden, tot volle belijdenis er van te komen, kon het niet wel anders, of er bleef steeds zekere gaping over en tweeërlei element voegde zich saam. Van den éénen kant leefde de voorliefde voor de Geuzen en het Calvinisme op; terwijl van de andere zijde de zonen van den *Reveil*, hoe na geestverwant ook, toch metterdaad warmer voelden voor het eerst zooveel later opgekomen bedoelen, dat geïnspireerd werd door den *Reveil*. De Calvinistische groep greep veel verder in het verleden terug, drong daarom meer tot op den wortel door, en vond haar aanhang met name ten plattenlande en bij onze kleyne luyden; terwijl omgekeerd de Reveil-groep zich meer recruteerde uit de hoogere sociale klasse; meer met den Engelschen en Zwitserschen levenstoon, dan met onzen eigen landaard rekende; en meer in de salons der aristocraten, dan in de boerenstulpen zich thuis gevoelde. De litteratuur van den Calvinist was meest in het Nederlandsch te vinden, de Reveil-litteratuur sprak meer in het Fransch en Engelsch toe. Zelfs was er meer dat beide groepen scheidde. De Geuzen en Calvinisten van de 16e en uit het begin der 17e eeuw waren helden geweest, die de bewondering van heel Europa wekten, volstrekt niet alleen in de theologische geschriften van dien tijd, maar op het breede wereldterrein. Op elk gebied hadden ze schier getooverd, en een nauwelijks te gissen levenskracht was van hen uitgegaan. Alleen maar, dit was zoo niet gebleven. Na Maurits' dood was de

macht in het land uit de handen der Calvinisten in die van hun politieke tegenstanders overgegaan. De universiteit, buiten de Kerk, onder de Staatscontrôle geplaatst, vijlde aan de beginselen en sliep ze glad. Zoo raakte het geslacht der Geuzen op den achtergrond. Ze werden in den hoek teruggedrongen. Daar beschimmelden ze allengs. En de uitkomst was ten slotte, dat ze zich uit het publieke leven zoo goed als geheel terugtrokken, de vaderlandsche zaak aan anderen overlieten, en zelven zich saamvonden in deels mystieke, deels dogmatieke gezelschappen. Zoo deed zich aan het eind der 18e eeuw bij ons een leemte voor. De aloude Calvinisten waren wel niet ingeslapen, maar hadden zich dan toch in hun tente teruggetrokken. Vandaar dat de Sansculottes schier zonder verzet ons land bezetten en hier voor hun revolutionaire beginselen school konden maken, en dat tegenover deze van buitenaf overgekomen actie, wel verzet in veler hart leefde, maar zonder dat dit verzet zijn krachten organiseeren en mobiliseeren kon, en deswege niet beter wist te doen, dan Gods water over Gods akker te laten loopen.

§ 18. *Gelukkige keer.*

Eerst in de dusgenaamde „Afscheiding” en kort daarop in het optreden van de „Vrienden der Waarheid” kwam hierin een gewenschte keer, die later door de zoogenaamde Doleantie nogmaals bevestigd en uitgebreid is. Er daagde weer Gereformeerde theologie. Calvijn werd weer gelezen. Men leefde in wat eens onze glorie was geweest, terug. En hierbij deed zich toen het opmerkelijke verschijnsel voor, dat de historische studie aan onze Rijksuniversiteiten tenslotte den sluier, dien vooral Wagenaar voor onze vaderlandsche historie had geschoven, wegtrok, en aan heel ons volk weer het oude Calvinistische leven toonde, gelijk het in de dagen van zijn glorie metterdaad was geweest. Robert Fruin vooral kwam eerlijk met de ware historiën aandragen. Campbell in Amerika steunde hem hierin, voor zooveel Amerika's historie met de onze in verband stond. En al zag Groen van Prinsterer zich genoodzaakt, tegen Motley in zijn *Maurits* op te komen, ontkend mag toch niet, dat ook Motley ons verleden weer in hoogst aantrekkelijk beeld bracht. Dit alles nu heeft samengewerkt

om het valsche beeld van ons verleden, dat, op Wagenaars initiatief, vooral door het *Nut van 't Algemeen* het land was ingedragen, te doen verbleeken, en plaats te doen maken voor een schilderstuk in frisscher tinten, dat aantrok en bezielen kon. Nog als laatste, niet onbelangrijk verschijnsel zij hieraan toegevoegd, dat de rijke uitgave van Calvijns werken, die Reuss, Cunitz en Baum in 1863 ondernamen, de vele biographieën die zoo van Gereformeerde als van Roomsche en Luthersche zijde over Calvijn het licht zagen, de uitgave van vele documenten, die zijn beteekenis verhoogden, door Bonnet en Herminyard bezorgd, en niet minder de publicaties bij gelegenheid van zijn vierde eeuw herdenking, er algemeen de aandacht op vestigden, hoe Calvijn volstrekt niet alleen als theoloog, maar wel wezenlijk ook als Staatsman, ja zelfs als econoom, van hooge historische beteekenis is geweest. Zoo mag gezegd, dat hetgeen men thans meer algemeen als de Calvinistische beweging hier te lande eert, noch gekunsteld noch opgedrongen was, maar uit het leven zelf van de volksgroep, die het oude stempel bleef dragen, is opgekomen, en door een reeks verschijnselen van geheel zelfstandig karakter in de hand werd gewerkt. Troeltsch's studiën stellen het bewijs hiervoor vast. Wat Bungener over Calvijn schreef, raakte de kern der zaak niet. Bungener was niet op de hoogte der historie en schreef juist vlak vóór den tijd waarin de nieuwe, deger, onpartijdiger studiën over Calvijn voor het publiek verschenen. Ook Dr. Allard Pierson, ten onzent, hoewel zelf eer het tegendeel van een Calvinist, bracht toch ook zijnerzijds in een omvangrijk werk aan Calvijn's beteekenis zijn hulde.

§ 19. *Drie groepen in het volk.*

Leefde zoo wat vergeten en verbleekt was, weer in frissche kleuren op, toch kon geen oogenblik de verwachting worden gekoesterd, dat geheel ons volk bij het weêr-uitwaaien van Calvijn's geadelde banier, die banier met de sympathieën eener aanklevende liefde begroeten zou. Ten hoogste van een uiting van eerbied kon sprake zijn. Algemeen mocht men inzien, dat met de wederopleving van het Calvinisme te rekenen viel en in den Calvinistischen kring zelf mochten zich teekenen van een rijkere energie voordoen, toch stond het van meetaf vast, dat de

bezielde en overtuigde Calvinisten ook nu niet meer dan een groep in de massa zouden zijn. Drieërlei vrucht der historie diende zich, toen in 1848 onze jongste historische periode werd ingeluid, in 's volks liefde aan. Uit de Middeleeuwen leefde na, wat onze Roomsche landgenooten inspireerde; uit de 18e eeuw sprak ons de revolutionaire groep toe; en tusschen deze beiden in stond de groep die eens haar hooge bezieling aan Calvijn ontleend had. Die drie historische perioden waren elkander de éene vóór, de andere na, opgevolgd; de Roomsche, de Calvinistische en de Revolutionaire, en elk van deze drie typen is nog altoos in onze groote volksgroepen vertegenwoordigd. Men versta dit niet verkeerd. Beweerd wordt niet, dat onze Roomsche landgenooten nog half-Middeleeuwsche nabloeiers zijn, noch ook dat de Calvinisten van de 20e eeuw de Geuzen uit de 16e eeuw copieeren, noch ook zelfs, dat het thans nog bijna overheerschende element, dat in 1789 zijn geboortejaar eert, met de Jacobijnen en Septembriseurs zou mogen verward worden. Één voor één heeft elk van deze drie groepen zich ontwikkeld naar eisch van den tijd, en om geschikt te zijn tot saamleving met de beide andere groepen. Vandaar dat een saâmleving in nationalen samenhang voor deze drie groepen mogelijk werd. Wat alleen vast is te stellen, bestaat hierin, dat drieërlei staatkundig type in ons volk zich aandient, waarvan het oudste zijn stempel ontving in de Middeleeuwen, het tweede in de dagen der Reformatie, en het derde in de onstuimige jaren die afrekenen van 1789. Territoriaal dient hierbij alleen opgemerkt, dat Noord-Brabant en Limburg en het Oostelijk deel van Staats-Vlaanderen met de historische beweging van ons nationaal leven niet meegingen. Generaliteitsland verkeerde vanzelf in een afhankelijke positie, en niet genoeg kan 't betreurd, dat de beweging die destijds zelfs te Gent reeds haar vollen triomf scheen behaald te hebben, door een nieuw succes der Spaansche wapenen tot stilstand kwam, en zelfs verliep. Te ontkennen valt daarom niet, dat deze Generaliteitslanden in de 16e, 17e en 18e eeuw ons historisch leven slechts zeer ten deele hebben meêgeleefd. Ze zijn door de Zeven Provinciën gedrukt en ten onder gehouden. Geweld is aan den vrijen geest aangedaan. Iets dat zeer zeker te betreuren valt, ook al mag het niet anders dan bij het toenmalig licht der historie bezien. Waar de Roomsche geestelijkheid in de macht was, viel ons nog veel harder lot ten deel, en de scherpe evenwichtspositie, waarin na den

vrede van Munster de twee groote Europeesche factoren tegenover elkander stonden, gedoogde voor ons bewind het aannemen van geen andere gedragslijn. Dat we ook na 1815, en zelfs na 1848, nog spraken van ons land boven en beneden den Moerdijk, mag daarom nog volstrekt niet beschouwd als poging tot nieuwe onderdrukking. Veeleer bedoelde zulk zeggen voor een deel van ons volk, met een geheel ander verleden, een voor hen meer passende staatkundige positie te scheppen. Toch heeft de uitkomst getoond, dat de eerst zoo sterke afscheiding tusschen het land boven en beneden den Moerdijk vanzelf in eenheid zou worden overgeleid; en zonder overdrijving mag gezegd, dat men zich over en weer steeds meer als één volk gevoelt. Anders staat het met de beide andere groepen, die territoriaal geheel dooreenvloeien. Er moge ook wat deze beide groepen betreft, een territoriaal verschil tusschen de Noordelijke gewesten en de provinciën in het midden des lands waarneembaar zijn, zoodat de radicale elementen zich 't best in Noord-Holland, in Friesland, in Groningen en Drenthe thuis gevoelen, en daarentegen de meer getemperde factoren in Utrecht, Gelderland, Zuid-Holland en Zeeland thuis hooren, maar een in provinciën aan te wijzen afscheiding levert dit niet op. Liberalen en Radicalen vindt men naast Calvinisten en Roomschen in alle overige provinciën. De Veluwe moge van oudsher min of meer een eigen cachet dragen, maar een afscheiding als van het Roomsche element in Limburg en Noord-Brabant vindt men hoogerop toch niet. Zulk een afscheiding viel zelfs in de dagen der Reformatie niet vast te stellen. Om slechts de namen van Oldenbarnevelt en Erasmus te noemen, waren de kringen waarin beider geest ingang vond, zij 't al met zeker niet te miskennen onderscheid, over heel het land te vinden. In herkomst en stam-aanhoorigheid zal uiteraard wel vaak 't motief gelegen hebben, waaruit de latere tegenstelling tusschen Roomschen, Erasmianen, Calvinisten en Dooperschen opkwam, maar hier staat tegenover, dat bijv. bij de twee typen van Friesche herkomst, die zelfs in een grooter en kleiner lichaamsgestalte nog uitkomen, van geen politieke distinctie eenig spoor zich voordoet. Het nationale volkskarakter bleek in zijn natuurlijke schakeeringen de veelvormige gegevens te bezitten, om elk dezer drie hoofdgroepen, naar verschil van tijd, en bij verschil van gelegenheden, tot bloei te kunnen doen komen.

§ 20. *De drie groepen niet even teekenend.*

Doch al is hiermede toegegeven, dat, in den loop der tijden, achtereenvolgens elk van deze drie typen den nationalen toestand beheerscht heeft: de Roomschen in de Middeleeuwen, de Calvinisten in de 16e eeuw en de Fransch-Revolutionairen na 1789, hieruit volgt nog geenszins, dat ze in nationale beteekenis gelijk staan. Ongetwijfeld hebben de Zeven Provinciën, eertijds met Vlaanderen en andere Zuidelijke gewesten één leven levend, hoogen bloei genoten en allengs een steeds gewichtiger positie in Noord-Europa ingenomen; slechts mag hierbij niet vergeten worden, dat de volksenergie zich destijds veel sterker in wat nu België heet, dan in de noordelijke provincien ontwikkeld had. Noch Amsterdam noch Rotterdam konden in die dagen met Gent en Brugge op één lijn worden gesteld. De rijkdom van het Middeneeuwsche leven had meer in 't Zuiden, dan in 't Noorden zijn stempel op het nationale karakter gedrukt. De verwijzing naar het rijke Middeleeuwsche type heeft daarom voor het huidige Koninkrijk der Nederlanden veel minder beduidenis, dan voor het Westelijk deel van België. En hier komt in de tweede plaats bij, dat toentertijd de eenheid van ons nationale leven nog veel minder geconsolideerd was. Onder de Bourgondiërs namen de Nederlandsche gewesten geen zelfstandige positie in, maar waren met wat buiten onze latere grenzen lag, vereenigd; en onder Karel V en Philips geraakten we zelfs, zij 't al in enkel personeele, Unie met geheel andere Staten uit Midden- en Zuid-Europa; iets wat uiteraard aan de bevestiging van het eigen nationaal karakter niet bevorderlijk kon zijn. Wie naar de historische beteekenis van onze lagere landen een onderzoek instelt, moge ook de periode die we in de Middeleeuwen doorleefden, in hooge mate belangrijk vinden, maar aarzelt toch geen oogenblik om zonder voorbehoud te erkennen, dat onze roemruchtige periode dagteekent van 1 April 1572. Niet in de Middeleeuwen, maar in het tijdperk der Reformatie ligt het glanspunt van onze vaderlandsche historie. Niet genoeg kan voorzeker bij zulk een vergelijking op stipte billijkheid worden aangedrongen, en we zullen ons wel wachten voor de bewering, dat van Calvinistische zijde steeds aan de Middeleeuwsche periode in onze historie de correcte tol van eerbied is betaald waarop ze onbetwistbaar

recht had. Als vanzelf echter staat hiertegen over, dat van Roomsche zijde niet zelden ook ons tekort gedaan werd. Niet genoeg kan het daarom op prijs gesteld, dat vooral in de tweede helft van de 19e eeuw alzijdig een meer onbevangen oordeel invloed won. Juist met het oog op dit meer eensluidend oordeel mag thans dan toch voor het minst vastgesteld, dat niet alleen de buitenlandsche historieschrijvers, men mag wel zeggen zonder eenige uitzondering van beteekenis, de periode na 1572 als de hoogst staande eeren, maar dat ook in het land zelf de beste tolken van elk der drie typen steeds meer tot de eensluidende conclusie komen, dat de wereldbeteekenis van ons kleine land verreweg het rijkst uitkwam in den bloeitijd van het Calvinisme. Hiermede wordt in het minst niet betwist, dat ons nationale leven ook in die dagen van onze glorie niet vaak sombere schaduwzijden vertoonde. Het verzet tegen den Monarchalen Staatsvorm, en zelfs tegen het Huis van Oranje, is bijna tot 1789 bron van onzalige tweedracht geworden, en het is niet te zeggen hoeveel hooger vlucht ons land niet zou genomen hebben, indien men terstond na de losmaking van Philips II, aan Prins Willem de kroon had aangeboden. Het is er in 1813 toch toe moeten komen; maar wie berekent wat leed in nationalen zin ons zou gespaard zijn gebleven, indien men ruim twee eeuwen vroeger tot dezen gewichtigen stap ware overgegaan. Doch ook al speelt men over en weer open kaart, en al brengt men in rekening al hetgeen de tijdelijk overheerschende groep aan leed en overlast en beperking van rechten, aan de beide andere groepen heeft aangedaan, historisch staat toch vast, dat we vóór 1572 nooit geweest zijn, en na 1789 nooit meer geworden zijn, wat ons nationale leven in het tusschen die beide jaartallen inliggend tijdperk geweest is. Ten overvloede strekt zelfs het feit, dat we schuilplaats boden aan de politiek en religieus vervolgden uit alle landen, ten bewijze, dat het feitelijke leven hier een leven in vrijheid was, en dat de publicatiën en ordonnantiën, die op deze vrijheid inbreuk heetten te maken, meer het geven van voldoening aan de formeele eischen, dan het aandoen van leed aan wie afweek, tengevolge hadden.

§ 21. *De derde type het zwakst.*

Den minst gelukkigen indruk van de drie perioden, met een over-

heerschend nationaal type, geeft vanzelf wat hier na 1795 beleefd is. Stond de roem van ons land in de Calvinistische periode verreweg het hoogst, ja scheen 't een mirakel, dat een land zoo klein en van zoo weinig talrijke bevolking tot zulk een wereldbeteekenis was opgeklommen; en mag, zij 't ook in veel mindere mate, van deze lage landen ook in de Middeneeuwen gezegd, dat ze aller oog door hun levensglansen naar zich trokken, — van de derde periode waarin het Fransch-revolutionaire type hier de leiding in handen kreeg, kan niet anders getuigd, dan dat het aanving met ons tot 1813 weinig anders dan politieke ellende te brengen; dat het ons van 1813 tot 1848 in onbeduidendheid deed schuilen, althans vergeleken met de dagen van De Ruyter en Tromp; en dat eerst in 1848 een weeropleving begon, waarin al spoedig ook de twee historische typen van onze nationaliteit weer uit hun sluimering opwaakten en frisscher nationale ontwikkeling in het leven hielpen roepen. De poging, te Weenen bedacht en als bedenksel uitgebroed, om de eenheid der zeventien Nederlandsche gewesten te herstellen, brak van meetaf onze kracht; en de fatale toeleg van de raadslieden van onzen eersten Koning, om de Roomsch-Katholieke Kerk, vooral in België, aan onnatuurlijken band te leggen, sloot elke mogelijkheid om ons met de Zuid-Nederlanden weer saâm te doen groeien, voor eens en voor altijd uit. Tien jaren lang heeft toen de uit deze tweespalt opgekomen gisting onze kracht ondermijnd. Tenslotte tot gebruik van militair geweld genoodzaakt, geraakte geheel ons landsbewind steeds meer overstuur en kon er van een weeropbloeien van onzen ouden stam geen sprake zijn. Niet zoolang meer, of we telden in Europa nauwelijks meer mede, en niet het oude Nederland, maar het nu opgekomen België werd gemeenlijk in het Europeesche consult geroepen. Zelfs na 1848 heeft die slapheid van onze positie nog nagewerkt. De April-beweging van 1853 hielp ons zelfs nog achteruit, en vrij kan gezegd, dat van nog niet veel langer dan ruim een kwarteeuw de gelukkiger keer van zaken dagteekent, die ons oeconomisch gesterkt heeft en politiek eenig aanzien hergaf; niet 't minst door de Vredesconferentie. Politiek ging daarbij de bewegende kracht voor wat het binnenland betreft, in hoofdzaak uit van de Schoolwet van 1857. Wel mag niet vergeten, dat ook de Afscheiding, en Thorbecke's goedkeuring van de dragonades tegen die Scheiding, hier meesprak; doch toen de krachtigste elementen der Separatie

naar Amerika uitweken, verloor toch de Separatie in staatkundige beteekenis. En zonder vrees voor tegenspraak mag dan ook gezegd, dat het ten principale het opdringen aan ons volk van de neutrale school of de „secteschool der modernen", is geweest, die roering in de nationale wateren bracht en geheel den toestand gewijzigd heeft. Te beslister mag dit uitgesproken, omdat het die Schoolquaestie was, die de Roomsche ingezetenen, welke vóór en in 1853, onder Thorbecke's leiding, het met de Liberalen hielden, aldra een bijna tegenovergestelden koers deed kiezen. Dat het vooral Groen van Prinsterer was, van wien in de Schoolquaestie de leiding uitging, behoeft nauwelijks herinnerd te worden, en in zooverre mag dan ook gezegd, dat het edel *duo* Thorbecke en Groen den thans nieuw ontstanen toestand heeft ingeluid. Thorbecke, door ons te verlossen van het enghartig Conservatisme dier dagen, en Groen, door in den nieuwen toestand weer iets van den geest der vaderen te doen opleven. Al erkennen we dan ook grif, dat de derde periode, waarin het Fransche Revolutie-type de hooge hand verkreeg, dan toch tenslotte ons van veel vroegeren jammer verlost heeft, en niet weinig tot stand bracht, waaraan ook wij onze hulde niet onthouden, het feit ligt er dan toch toe, dat de eerste intrede van het nieuwe type ten onzent, van 1789 af, op jammerlijke mislukking uitliep; dat het thans reeds zijn alleenheerschappij verloor, en weer met het antirevolutionaire element, zoo van Calvinistische zijde als van Roomschen kant, te rekenen heeft, en alzoo geenszins kan gezegd worden, ook maar eenigermate aan ons landsvolk een existentie te hebben verzekerd, die onze glorie van het Calvinistisch tijdperk in de schaduw stelt. Onze slotsom kan daarom geen andere zijn, dan vast te stellen, dat de Middeneeuwsche periode veelszins in glorie geschitterd heeft; dat echter eerst de Calvinistische periode ons land een soort hegemonie in Europa schonk; en dat hetgeen na 1789 van het Liberalisme is uitgegaan, in de verte niet aan ons land teruggaf, wat het door de Sansculottes verloor.

§ 22. *Psychologisch nationaal mysterie.*

Nu is het voorzeker uiterst moeilijk, historisch vast te stellen, hoe bij de veelzijdige variatiën der elkaar in macht opvolgende typen, het

nationale karakter zijn aard bepaalt. De goudschaal zou noodig zijn om uittewijzen, welke onderscheiden bestanddeelen in ons nationale karakter gemengd zijn, en in wat verhouding die vermenging tot stand kwam. De afstootende en aantrekkende krachten die in de formatie van zulk een nationaal karakter de uitkomsten beheerschen, verliezen zich vaak in psychologisch mysterie. West-Fries, Limburger, Zuid-Groninger loopen elk op zich-zelf zoo uiteen, dat de eenheid in de variatiën niet altoos terstond door u gegrepen wordt. Moet ge nu bovendien nog in rekening brengen het verschil, dat de variatie van tijd en gelegenheid aanbrengt, en dan bovenal nog de religieuse invloeden tot hun recht doen komen, dan spreken de juiste trekken van het gemeenschappelijk karakterbeeld u lang niet altijd even helder toe. Vraagt men intusschen naar de waarschijnlijkheid, dan zal wel niet betwist worden, dat de meest vaste plooi aan het nationale karakter gegeven wordt, niet in dagen van verslappende matheid, maar in eene heel het volksleven beheerschende krachtsontwikkeling. Plaatst men nu ter wille van die vergelijking de drie perioden, die ons volk doorleefde in historisch licht, dan mag gezegd dat de drie typen, die elk op zijn tijd toonaangevend werden, zoozeer in betoon van energie en in goed gelukken van den toeleg uiteenliepen, dat de type die in de periode van 1572—1789 aan het woord kwam, niet alleen de rijkste gegevens van de drie bood, maar ook door het hachlijke van de doorleefde worsteling den diepsten indruk op het volkskarakter achterliet. Niet de eerste en niet de derde periode van ons volksbestaan, maar de tweede periode was het, die ons volk in de beste spanning bracht, het meest het heroïsme in ons volk opwekte, het tot 't brengen van de hoogste offers bezielde, en mikken deed op het hoogste wit. In elk van deze opzichten nu is hetgeen hier met de inneming van den Briel als nieuwe levensphase intrad, zoo verre boven wat er achter lag en daarna kwam, in hoogheid van toon gerezen, dat voor wat karaktervormende kracht aangaat, de middelste periode vanzelf de beide andere verre achter zich liet. Voor karaktervorming is hooge moreele kracht van noode. Het is in strijd en worsteling, dat de hooge moreele kracht tot eigen formatie komt. En waar nu het verschil in karakteropenbaring zoo op alle manier en in het oog loopend verschilde als dit toen ter tijd tusschen de middelste en de beide andere perioden het geval was, duldt het geen twijfel, of van deze middelste

variatie moet de overheerschende kracht voor de vorming van ons nationaal karakter zijn uitgegaan. Ongetwijfeld werkt ook de geestestype die in de Middeneeuwen voorzat, onder ons na, en buiten kijf heeft thans het Modernisme op de invloedrijkste geesten beslag gelegd; maar gaat ge terug op de diepste insnijding van de trekken in het karakterbeeld van ons volk, dan voelt toch wie Thorbecke, Groen van Prinsterer en Schaepman naast elkander plaatst, dat het historisch karakter van het Nederlandsche volk slechts zijdelings uitkwam in Thorbecke, die zich schier in alles door buitenlandsch model voelde aangetrokken; dat Schaepman wel de bezielende incarnatie was van wat een achteruitgezet, zeer talrijk deel van ons volk zich als doelwit koos; maar dat alleen van Groen van Prinsterer kan betuigd worden, dat de historische Nederlandsche gedachte uit het glorietijdperk van onze vorming tot een eigen volk, uit hem sprak en in hem nawerkte.

§ 23. *De grondtoon.*

Dit nu is het, wat Artikel I van Ons Program bedoelt met te spreken van den „*grondtoon*" van ons volkskarakter. Hiermede wordt aan geen enkele groep ongelijk aangedaan. Er wordt toch niet gezegd, dat onze richting den eenigen toon, den alleen uitkomenden trek van ons volkskarakter vertegenwoordigt; veeleer wordt voor elke andere groep een haar toekomende plaats opengelaten. Ons volkskarakter is niet monotoom. Het is geen volkskarakter dat vermoeit door verstijfde eenvormigheid. Er weerklinkt in ons volkskarakter *velerlei* toon. Alleen maar, niet elk van deze tonen is in gewicht gelijk. Er is onderscheid in het bij elke toonsoort uitkomend klankgewicht. Zelfs is er onder deze gevarieerde tonen één toon die als grondtoon gelden mag. En nu wordt uitgesproken, dat die grondtoon de Calvinistische is. Niet alsof onze richting op den talrijksten aanhang kon bogen. We spraken reeds uit, dat het tegendeel het geval is. Meer dan op één tiende is de principieele aanhang van onze richting noch in de 16e eeuw noch thans te schatten. Maar feit blijft het, dat eerst toen *deze* grondtoon krachtig geluid begon te geven, ons Nederlandsche volk, in afscheiding van het Zuiden en in onderscheiding van het Duitsche element, tot volstrekt zelfstandige formatie is gekomen, en de volkseenheid in bangen,

harden strijd tot stand heeft doen komen. Rechten ontleenen we hier in 't minst niet aan. Een nationaal type teekent zich niet met naam en toenaam in de wetten af. Waar we in de tweede helft der vorige en nu in deze twintigste eeuw voor gestreden hebben, was nooit anders dan gelijkstelling in rechten. Sterk kwam de neiging bij de nu overheerschende type op, om ons in onze gelijke rechten te verkorten. Men sloot ons uit ambt en betrekking. Een bekend minister van Binnenlandsche Zaken sprak het openlijk van zijn sollicitanten naar de Burgemeestersbetrekking uit, dat hij geen „Kuyperiaan" gebruiken kon; en zulks nog wel dezelfde Staatsman, die aanvankelijk den schijn aannam van voor onze begeerten iets te gevoelen. Het was Mr. S. van Houten. Aan de Universiteit is noch Bilderdijk noch Groen van Prinsterer geduld. Vanzelf kwam nimmer aanzoek voor een professoraat tot mij. Onze invloed moest veeleer geknakt, straks gebroken. Soms heet 't dan wel, dat ik zelf hiertoe aanleiding gaf door niets ontziende polemiek, maar dit neemt niet weg, dat Groen van Prinsterer, die in dit opzicht zich meer inhield, schier nog vinniger dan ik-zelf met schimp overladen en in den hoek geduwd werd. Door eigen schuld en lauwheid waren we vertreden. Of waar was de groep die voor Bilderdijk opstond, om tegen zijn ballingschap te protesteeren? En toen desniettemin én „de Nachtschool" én de kring der Gezelschappen en de Kerk der Separatie derwijs onverzettelijk en koppig bleven, dat ze in het verzet volhardden, scheen er maar één redmiddel om ons uit het nationale geheel uitteroeien, en dat middel zou dan de neutrale school zijn. Men had 't ook wel beproefd door de Gereformeerde Kerken der Vaderen in 1815 in een gouvernementeel keurslijf te rijgen, dat haar allen vrijen ademtocht benam, doch de Separatie bewees dat op religieus gebied niet te vorderen was; een feit straks door de Doleantie nader bevestigd. Maar de School gaf hope. Op die school kon men de jeugd, de nog onbepleisterde jeugd inwachten. Wit papier waarop te schrijven viel naar hartelust. Dit zou ons de tering brengen en ons doen wegsterven. Daartegen is toen ons verzet uitgegaan; en dit verzet zou nimmer tot afdoend resultaat hebben geleid, indien de richting waarin we het pleit opnamen, niet zoo diep in het nationale karakter haar trekken hield ingevijld. Zelfs mochten we volstrekt niet in gedeeltelijke verdoezeling van dezen grondtrek van ons volkskarakter bewilligen. Hadden we volhard in de zoo

averechtsche opvatting, die de Gereformeerden op het laatst der 18e eeuw in stilheid deed aftrekken, we zouden schuldig hebben gestaan aan in 't oog loopend plichtverzuim. Ons volkskarakter heeft nu eenmaal eerst van 1572 af zijn grondtrek scherp doen uitkomen en vastgelegd. Sleet die grondtrek weer uit, heel ons volkskarakter zou er de levensenergie door inboeten. Vandaar de roeping die uitgaat tot een ieder die uit vrije overtuiging de beginselen onzer vaderen nog belijden mag, om niet alleen ten eigen bate, maar evenzoo ter sterking van het volkskarakter, de richting weer in eere te brengen, die, gelijk Art. I belijdt, „door Oranje geleid, onder den invloed der Hervorming, omstreeks 1572 haar stempel ontving".

§ 24. *Ons volk.*

Er zij hier geen misverstand. Wat we beweren is niet, dat ons volk door de Reformatie en door de nationale worsteling waartoe deze noodzaakte, soortgelijke wijziging onderging, als bij 't keerpunt van de 18e in de 19e eeuw helaas, zoo velen in sterk afwijkende en nu revolutionaire richting dreef. Wie het zoo zich voorstelt, verliest tweeërlei uit het oog, waarop juist volle nadruk moet worden gelegd. Het eerste is, dat hetgeen we naar recht *ons volk* noemen, zich eerst in 1572 gevormd heeft; en het tweede wijst uit, dat de diepste insnede, waaruit de grondtrek van ons volkskarakter opkwam, in de op 1572 volgende en daaruit voortvloeiende worsteling, in ons volksleven werd ingezet. Wat vóór 1572 in de lage landen gevonden werd, was een veel uitgebreider groep van verwante stamgenooten, met Keltische bestanddeelen in het Walenland vermengd. Wat we nu in Nederland *ons volk* noemen, is daarentegen slechts een deel hiervan, dat Noordop voorheen nog niet in enger zin tot nationale eenheid verbonden was, maar alsnu eerst verbonden werd. Eerst uit die engere verbinding van wat in de Noordelijke gewesten gevestigd was, is toen wat we nu *ons Nederlandsche volk* noemen, onder de worsteling met Spanje, opgekomen. En in de tweede plaats leidt deze onjuiste opvatting van wat we ons volk noemen, en de vereenzelving van ons volk met de geheele bevolking der lagere landen in de Midden-eeuwen, tot een miskenning van den ons thans eigen volksaard. Dat er in oorsprong sterke overeenkomst, en in

karaktervorming zeer duidelijk uitkomende verwantschap bestond tusschen Gelderschman en Vlaming, tusschen Zeeuw en Brabander wordt niet betwist, maar toch is hier splitsing ingetreden. Wat Noordop samenwoonde, bezat trekken, die bij het volk in Vlaanderen en Brabant niet werden gevonden, en miste omgekeerd niet weinig, dat Zuidop in eere geglansd had. Hoe nu ook verwant, liep toch het volkskarakter bij Schelde en Rijn uiteen. Dit kwam nog niet zoo sterk uit, zoolang beide elementen tendeele eenzelfde leven leefden. Doch nauwelijks kwam er politieke scheiding, of de twee variatiën in het éene volkskarakter van voorheen begonnen zich steeds meer zelfstandig te ontwikkelen, en het resultaat hiervan was, dat er alsnu twee onderscheiden volken naast elkander gelegen waren, zeer zeker in oorsprong verwant, maar toch ook in die sterke verwantschap elk een eigen karaktertrek vertoonend; en voor wat nu het volk in het Noorden van de lage landen betrof, ontleende dit Noorderdeel bij deze vorming zijn eigen variatie en zijn machtige nationale aandrift aan de Reformatie. Nu mag daarom niet gezegd, dat ons volkskarakter *product* van de Reformatie is. Zulk zeggen zou gemis aan historischen zin verraden. Er was hier saamwerking van *twee* factoren. Er was in het volk dat de Noordelijke provinciën bewoonde een geaardheid die de Reformatie toesprak, en er school in de Reformatie een geestelijke drijfkracht die met onzen volksaard sympathiseerde. Het was niet toevallig, dat in wat later België werd, het Romanisme, en in wat nu Nederland heet, het Calvinisme den geestestoestand bleef beheerschen. Bij wat aan de oevers van de Schelde innerlijk ritselde en tintelde, bleek op den duur de Roomsch-Katholieke levensopvatting beter te passen, terwijl omgekeerd aan de oevers van den Rijn de Reformatische levensopvatting rijker kracht ontwikkelde. Beide in Noord en Zuid stond echter naast dit Romanistisch en naast dit Reformatorisch element reeds van oudsher het Revolutionaire, doch dit is eerst in 1795 er boven op gekomen, en hiermee is alzoo bij de beoordeeling van wat achter 1572 lag, en van toen af tot 1789 doorging, nog niet te rekenen. Hoofdzaak is maar, dat duidelijk worde ingezien, hoe wat we thans in enger zin het volk van Nederland noemen, zijn stempel niet in de Middeleeuwen, maar eerst in de jaren der Reformatie ontving, en hoe, in samenhang hiermede, de richting waarin onze vaderen zich in hun roemruchte periode bewogen, ook voor de toekomst van ons volk zeer ernstige beteekenis behoudt.

§ 25. *Duurzame invloed. Het Calvinisme.*

Dat er in ons volksleven ook een plaats aan het Calvinisme moet ingeruimd blijven, beteekent intusschen niet, dat er de vrijheid van belijdenis niet in eere mag blijven, noch ook dat aan de groep, die zich ook nu nog, groot dan wel klein, als Calvinistisch, aandient, uitwissching van het zoo veelzijdige in onze bevolking ware toe te staan. Als in nationalen zin ons vreemd gelden alleen de *Beni Israel*, die hoeveel ze ook economisch tot onze volkskracht bijdragen, toch naar den bloede van geheel andere herkomst zijn. Ze *blijven* ons vreemd. De Calvinisten daarentegen zijn niet een ten hoogste geduldde groep, alsof ons volksgeheel zeer wel ook zonder hen denkbaar ware. Wie 't zoo voorstelt, miskent de historische waarheid ten eenenmale. Voor de formatie van wat niet in de Middeleeuwen, maar thans het volk van Nederland heet, komen aan de Calvinisten veeleer de oudste rechten toe, en is door de Calvinisten de diepste karakteristieke insnede in het volkswezen gemaakt. Vandaar nu dat het onze roeping is en blijft, volstrekt niet alleen ten onzen eigen bate, maar zeer gewisselijk ook ter bevordering van een kerngezonde ontwikkeling van ons volksleven, voor het Calvinistisch beginsel op te komen. Vooral de theologen mogen hier toezien, dat ze ons volkskarakter niet te na komen. Juist van hun kant immers dreigt in dit opzicht sinds de tweede helft der vorige eeuw zeer ernstig gevaar. Van de 16e eeuw af hadden we aan onze Rijksuniversiteiten een eigen vaderlandsche theologie, die zelfs op het buitenland invloed van zich deed uitgaan; en al week reeds de hoogleeraar van Hengel te Leiden van de eens beleden waarheid veelszins af, toch mag hem de eere niet worden onthouden, dat hij in zijn commentaar op den brief aan de Romeinen de eigenaardige Nederlandsche traditiën nog voortzette. Tot op zekere hoogte mag dit zelfs den hoogleeraar Scholten nog worden nagegeven, die van alle professoren toentertijd de eenige was, die nog een rijken oud-vaderlandschen schat in zijn bibliotheek bezat, en nog steeds beproefde, of zijn moderne sympathieën geen aansluiting konden vinden aan den schoonen arbeid onzer vaderen. Doch heel anders liep het in Groningen en in Utrecht. Hier toch geraakte zoowel de Ethische als de Vermittlungs-richting steeds meer onder Duitsche-Lutherschen invloed. Schleiermacher's machtige geest

dreef ons, om steeds meer naar uitwegen te zoeken, die leiden konden tot een *compromis* tusschen de Christelijke belijdenis en de moderne wijsbegeerte. Men behoeft hetgeen vooral eenerzijds van den ouden Chantepie de la Saussaye met zijn geestverwant Gunning, en anderzijds van Van Oosterzee uitging, slechts te doorbladeren, om zich te overtuigen dat het steeds de Duitsche geleerdheid en de Duitsche formule is, die hier de geestesrichting bepaalt. Wat door de minnaars van den Reveil uit Zwitschersche, Fransche en Engelsche theologie hiernaast en hiertegenover werd geplaatst, stond ter zake van de beginselen te zwak, om tegenover deze Duitsche invloeden genoegzaam tegenwicht te bieden. Zoo kon noch wat de Reveil ons bracht, noch wat deze nieuwe orthodoxie ons bood, het nakroost van ons Calvinistische volk toespreken. Eer stootte men dit nakroost af, gelijk Beets zulks met zijn spreken van de Nachtschool deed. En eerst toen omstreeks 1879 ook op wetenschappelijk terrein èn van moderne zijde door Fruin c.s. èn van orthodoxe zijde door de Vrije Universiteit het Calvinisme weer in eere hersteld werd, kwam er nogmaals bezielde actie in den wortel van ons volksbestaan. Eerst zoo toch kwam er weer aansluiting aan wat artikel I van ons Program noemt: „de grondtoon van ons Volkskarakter, gelijk die omstreeks 1572 zijn stempel ontving."

§ 26. *Door Oranje geleid.*

Hieraan is intusschen toegevoegd: „door Oranje geleid"; een bijvoeging die niet uit mocht blijven. Te ontkennen toch valt niet, dat in het getypeerde Calvinisme, gelijk het toentertijd uit Genève en Frankrijk ook ons land binnendrong, een niet te onderschatten gevaar school, waarvan de naweeën nog aanwijsbaar zijn. In het Eerste Deel van dit werk, laatste hoofdstuk, is omstandig door mij uiteengezet, hoe van meetaf in het Calvinisme een beslissend element school, dat eerst later zich ontwikkelen en rijpen kon, en dat, politiek genomen, eerst in de Vereenigde Staten tot volle uitwerking gekomen is; maar tevens is er toen bijgevoegd, hoe te Genève (men denke slechts aan den brandstapel van Servet) nog een enghartig dogmatisme bovendreef, dat, kerkelijk onmisbaar, in zijn staatkundige consequenties slechts op scheuring en onderdrukking kon uitloopen.

Deze nu beiden onderscheide men wèl. Het is heel iets anders, wat op Kerkelijk terrein eisch der Confessie is, of wat op maatschappelijk en staatkundig gebied als consequentie uit het Kerkelijk stelsel is af te leiden. Niet voor wat Genève betrof, maar wel wat voor Frankrijk en Schotland aanging, heeft Calvijn zelf, gelijk ik in het Eerste Deel aantoonde, op dit verschil met nadruk zelfs gewezen, en het Neo-Calvinisme is wel waarlijk een echte spruit van Calvijn's geest, maar een spruit die de historie eerst bij naderen voortgang typeeren kon. Te Genève was Kerk en Staat nog te zeer in eengevlochten en dooreengemengd, en het is hieruit dat niet alleen de brandstapel van Michael Servet, maar in 't algemeen alle vervolging te verklaren is, die in Gereformeerde landen om des geloofswille ook op polítiek terrein is uitgegaan. De eenheid van Staat en Kerk in Genève heeft vele ook van onze Gereformeerde predikanten in de 16e en 17e eeuw verleid, om gezag ook op staatkundig gebied voor zich op te eischen. Zelfs Datheen gaat ten deze niet geheel vrij uit. En als nu desniettemin de historie ons verhaalt, hoe in geen land ter wereld rijker geestelijke vrijheid van beweging, zelfs voor verklaarde ketters, heerschte dan in 't Calvinistisch Nederland, dan moet wel worden ingezien, hoe dit niet te danken is aan het juiste inzicht van onze toenmalige theologen, die schier allen nog in beginsel de oud-Roomsche Ketterjacht liefhadden, maar veeleer in hoofdzaak aan den Prins van Oranje, die zelf warm voor de geestelijke vrijheid gevoelde, en niet alleen den moed, maar ook het beleid had, om eenerzijds den tol van zijn eerbied aan het Calvinisme te betalen, maar ook anderzijds vooruit te grijpen naar de rijpere ontwikkeling, waartoe dat Calvinisme als vanzelf en krachtens zijn grondbeginselen, mits zuiver verstaan, leiden moest. Men behoeft daarom den prins van Oranje niet te idealiseeren. Zoo bij hem als bij Marnix van St. Aldegonde werkte ongetwijfeld ook de zucht mede om zich politiek aan de overmacht van het clericalisme te onttrekken. Zelfs kan toegegeven, dat ook uitzicht op bevestiging en verbetering van eigen positie meesprak. Het gaat onder menschen al te vaak door menschelijke factoren, die maar al te dikwijls ook vlekken vertoonen. Doch al brengen we dit menschelijke ook bij Prins Willem in rekening, toch blijft het historisch vaststaan, dat hij de consequentiën van het Calvinisme voor het Staatsleven beter en vroeger doorzien heeft dan de toenmalige theologen, en dat het aan

hem vooral te danken is, dat de schroeven van Roomsch model, die menig Calvinistisch theoloog uit die dagen liefst zelfs inquisitoriaal zou hebben zien aanzetten, in onbruik geraakten. De bijvoeging in Art. I van de woorden: „Door Oranje geleid" mocht daarom niet achterwege blijven. De Antirevolutionaire partij moet toch in haar program zoo klaar en luid als 't kan, den volke kond doen, met wat weerzin de zucht naar geestelijke tyrannie haar vervult, gelijk die uit de historie der 16e en 17e eeuw nog zoo telkens naklonk, en hoe 't haar bedoelen eeniglijk is om, 't kerkelijk leven daargelaten (daarover toch spreekt ze zich als Antirevolutionaire Staatspartij niet uit) op staatkundig terrein de beginselen tot heerschappij te brengen, gelijk die eerst in de latere ontwikkeling van het Calvinisme, vooral in 't land overzee, in hun zuiverheid gegrepen en in de dagen van ouds door niemand beter dan door den Prins van Oranje gevat en in practijk gebracht zijn. De Kerk de Kerk, maar ook de Staat de Staat. En juist hierin de eere van het Calvinisme gezocht, dat het van meetaf in zich droeg, wat bij geleidelijke ontwikkeling tot de belijdenis van de *Gemeene gratie*, en hierdoor tot de juiste verhouding tusschen theologie en staatkunde leiden zou.

§ 27. *Ons aangedaan onrecht.*

Prijs heeft onze partij er in 1878 opgesteld, bij haar uitgangspunt zelf, op dezen gelukkigen invloed van den Prins van Oranje te wijzen. Geen verwarring sluipe hier in. Inzake het kerkelijk leven is Calvijns inzicht ook het zijne geweest. Zijn geschil met Datheen raakte niet het eigenlijk leven der kerk, maar den invloed van de Kerk op het volksleven op staatkundig terrein. Als theoloog verdient op dit punt vooral ook Johannes à Lasco waardeering, maar op breeder schaal toch is het vooral de invloed van den Prins geweest, die ons veilig geleid heeft. Intusschen verlieze men niet uit het oog, dat dit met voorliefde wijzen op den Prins, vreemd is aan de bedoeling, om al wat ook later op dit netelig terrein van de Vorsten uit het Huis van Oranje is uitgegaan, te loven. Prins Maurits sloot zich veel dichter nog bij de Calvinisten aan. Het toen gerezen conflict met het Remonstrantisme noodzaakte hiertoe. Maar zijn levenshistorie zou voor ons in glorierijker licht staan, indien Oldenbarneveldt zijn natuurlijken dood ware gestorven. Onder Prins Frederik

Hendrik kwam er in geheel anderen zin reeds vervreemding op tusschen de Calvinistische kern van ons volk en den Stadhouder. En ook later viel er vaak klacht op klacht. Het jammere was maar, niet dat de liefde voor Oranje bij de onzen verkoelde, maar dat men zoo telkens te vergeefs de wederliefde zocht, die ons onder den Zwijger en door Prins Maurits zoo ten goede was gekomen. Ook na de terugkomst van het Oranjehuis in 1813 behoorde het nakroost der Modets en Datheens wel tot de warmste aanhangers van het Koningshuis. „Nederland *en Oranje*" was zelfs de leus, die bijna alle onze Kiesvereenigingen opnamen; en ten paleize was men heel de 19e eeuw door ten volle verzekerd van de aanhankelijkheid der Gereformeerden. Men wist dat men op ons rekenen kon; en toen in 1847/'9 de *Ooijevaar* te Vlissingen en de radicale Courant te Arnhem hun exploiten tegen het Huis van Oranje zóó driest en brutaal dorsten opzetten, dat de Koning zelfs met het schavot werd bedreigd, is het in ónzen kring geweest, dat niet alleen voor het altaar, maar ook voor den troon gebeden werd. In geen kring meer dan in den onzen heerscht voor Oranje geestdrift. Maar juist omdat dit uitgemaakt en geen oogenblik aan twijfel onderhevig is, is anderzijds door onze voorgangers nimmer verheeld, hoe pijnlijk 't ons aandeed, dat deze liefde zoo lauw beantwoord werd. De gewelddaad door het Koninklijk besluit van Januari 1815 aan de Gereformeerde Kerken der Vaderen aangedaan, blijft om boete en herstel roepen. Onze eerste Koning had zich deze ordinantie niet ten laste *mogen* laten komen. Hij pleegde door het uitvaardigen van dit Besluit klaar onrecht, en vergreep zich door dit onrecht aan een ons heilig verleden. Van de bejegening den Afgescheidenen in 1834 aangedaan, moet geheel hetzelfde gezegd. Ook toen is niets ontzien, en geen gewelddaad ons gespaard, om exotische, ons vreemde denkbeelden en theorieën op kerkelijk gebied door te zetten. De latere intrekking van het fatale besluit van 1815 verbeterde den toestand niet, maar verergerde dien zelfs nog. Eerst onder Koning Willem III kreeg men althans op audientie soms weer vriendelijke woorden te hooren. En toen Baron Mackay in 1889 met kabinetsformatie belast werd, scheen althans het snerpende van de breuke geheeld, en ook daarna mocht dankbaar erkend, dat onze Koningin ons het zoo droef gemis van Oranje's wederliefde uit vroeger jaren vaak deed vergeten. De verhouding is thans een zoo geheel andere geworden. Vanzelf vragen we als Calvinisten geen voorrecht, geen privilegie boven volksgenooten

anderes geestes. Al wat we begeeren, is, dat we noch als Zeloten achtergesteld, noch als blinde volgelingen gebruikt zullen worden. Het moet *Nederland én Oranje* blijven, en tot dat Nederland behooren ook wij. Dankbaar voor de gelukkige wending die ook ten deze intrad, kon daarom de Antirevolutionaire partij ook in 1878 geen principieel program uitdragen, zonder uitdrukkelijk op den band, die Oranje en Nederland bindt, te wijzen. Vleierij spreekt hierin in het minst niet. Voor God knielen we, en nooit voor den drager der Kroon.

§ 28. *Duurzame band.*

Aan een verbloemen van wat onrecht was, is door geen Calvinist ooit, in wat land ook, ten gunste van een Vorstelijk machthebber gedacht. Maar afgezien van wat kritiek later noodzakelijk kon maken, eeren we dan toch steeds in het optreden van Prins Willem den Zwijger een gave Gods aan ons volk in zijn toen zoo benarden toestand; danken we den God van ons vaderland voor wat destijds in het geslacht van den Prins aan ons vaderland geschonken is; verkwikken we ons nu nog in den nationalen roem, die van dit Vorstenhuis over ons volk als natie is uitgegaan; en kiezen we ook nu nog partij, niet op kerkelijk, maar op staatkundig terrein, voor wat de Zwijger, de eerste onder alle prinsen in Europa, als de consequentie der Reformatie, in het toebeschikken van volledige vrijheid des geestes ons toebracht. Juist daarom is steeds protest door ons ingediend tegen elke poging om Oranje tot een *ornament* te discrediteeren, gelijk Mr. S. v. Houten zich dit veroorloofd heeft. Niet, we haasten ons dit er bij te voegen, alsof deze Staatsman op de glorie van ons Oranjehuis wilde afdingen. Wat hij van *ornament* sprak, was alleen het formuleeren in een enkel woord van zijn staatsrechtelijke theorie. Doch hierin gaapt het verschil, dat zulk een declineerende uitdrukking van „ornament" hem lief was, terwijl ze ons, als beleedigend voor onze Oranjeliefde, tegen de borst stuit. Vooral na de smadelijke bejegening die men in 1797 het Huis van Oranje door zijn verjaging en gedwongen vlucht naar Engeland heeft aangedaan, en na de erger dan smadelijke dreiging, waarmee men in 1848 in de liberale pers Oranje zelfs met te spreken van het schavot onrustig poogde te maken, verried het straks een Staats-

man, die tenslotte zelf adviseur van de Kroon werd, van „ornament" te hooren spreken, een stuitend gemis aan teederheid en zelfbeheersching. Niet vrij-uit ook op een Vorst critiek te durven oefenen, is een kruipende lafheid, die Oranje eer verfoeit dan afvergt, en die met name in den Calvinist ondenkbaar is. Doch dit doet niets af aan den stelligen eisch, dat we dankbaar eeren blijven wat onze God ons in Oranje in en door zijn groote Prinsen geschonken heeft. Een glorie in het verleden, waarvan de gelukkige naklank in onze geëerbiedigde Koningin, als laatste telg uit het aloude Oranjehuis, te beluisteren viel.

§ 29. *Naar de behoefte van onzen tijd.*

Tenslotte voegt Ons Program in zijn eerste artikel aan het dusver besprokene nog de zoo hoog noodige nadere bepaling toe, dat door de Antirevolutionaire partij niet gedoeld wordt op het leveren in onze dagen van strenge copie van 't verleden, maar dat veeleer ons streven moet zijn, *„het volkskarakter zich te doen ontwikkelen in een vorm, die voldoet aan de behoeften van onzen tijd, en alzoo beantwoordend aan den gewijzigden volkstoestand"*. Dezen stelligen eisch der historie niet te hebben ingezien, is steeds de doodelijke feil van alle reactionaire politiek geweest. Een beleden beginsel is niet gebonden aan één enkelen vorm van toepassing en uitwerking. Veeleer kan eenzelfde beginsel van Staatkunde velerlei vorm van bewindvoering doen uitkomen; en zulks niet uit gestadige zucht naar verandering, maar omdat andere toestanden en gesteldheden intraden, nieuwe vraagstukken om oplossing vroegen, en nieuwe vondsten geheel andere bewegingen in het volksleven te voorschijn riepen. Wie dit niet verstaat, en er niet mee rekent, verhoogt de kracht van het door hem beleden beginsel niet, maar stelt het buiten gebruik en doemt den belijder ervan tot machteloosheid. Het was daarom een tekortkoming in plichtsbetrachting, toen in de eerste helft der 19e eeuw de Calvinisten ten onzent geen behoefte gevoelden aan een litteratuur, die met den gewijzigden volkstoestand rekening hield, en aldoor zich in niet anders vermeiden dan in de lectuur van wat ze noemden „de oude schrijvers". Te minder had men hiermee genoegen mogen nemen, omdat deze „oude schrijvers" in hoofdzaak geen landgenooten, maar Engelschen

en Schotten waren geweest, die, voorzooveel zij ook staatkundige vraagstukken aanroerden, niet met onze nationale gegevens rekenen konden en schier uitsluitend wat in Groot-Brittanje bepleit was, ten richtsnoer kozen. Dit stelde onze zoo talrijke Calvinsten, die hierop drijven bleven, buiten hun tijd. Wat in het land onder partijen verhandeld werd, boezemde hun geen belangstelling meer in, en wat hen bewoog, stond buiten verband met het actueele politieke geding. Zelfs Da Costa werd hierdoor verleid om tijdelijk zijn voorliefde aan een Monarchaal Absolutisme te gunnen, dat tenslotte zelfs door geen eed op de grondwet zou gebonden zijn; terwijl Bilderdijk weer op heel andere wijze wel wat Beets de Nachtschool noemde, links van zich afschoof, maar, ter schadevergoeding van wat men aldus verloor, op een naoogst uit het Middeneeuwsche leven zon, die althans in de zeven Noordelijke provinciën zoo goed als niemand toesprak. Klopt wat de Vaderen beleden, niet meer op den verworden toestand, dan mag daarom ongetwijfeld het *beginsel*, waaruit zij leefden, en waaraan ze hun heroïeke tooverkracht ontleenden, geen oogenblik worden losgelaten, veel min prijs gegeven, maar is het even onverbiddelijk eisch, dat uit dit beginsel een *wijze van denken en van handelen* worde afgeleid, die uitkomst voor het heden kan bieden. Onverbiddelijk moet daarom de tweeërlei tekortkoming bestreden, eensdeels toch dient er gewaakt, dat men geen splinter van zijn beginsel late afspringen, maar dan ook anderdeels dat men het beleden beginsel niet verstikken late door het onveranderlijk te binden aan zijn eerste levensuiting. Een beginsel is geen dorre formule, die alleen vraagt dat men ze naschrijve; wat beginsel zal zijn, moet *leven* in zich dragen en uit dit ingeschapen leven telkens nieuwe *loten* doen uitschieten.

§ 30. *Staat en Kerk in ander verband.*

Men gevoelt dit aanstonds aan de verhouding tusschen Staat en Kerk. In de 16e eeuw schoof de worsteling die de Reformatie tegen Rome's overmacht ondernam, van zelf het Kerkelijk vraagstuk op alle staatkundig terrein naar voren. De Kerkelijke quaestie beheerschte gansch de politiek, zoowel binnenslands als met het oog op de buitenlandsche betrekkingen, en hierbij stonden de buitenlandsche betrekkingen meest op

den voorgrond, wijl de oorlog, als we ons zoo mogen uitdrukken, destijds niet van de lucht was. Gelijk vanzelf sprak, kon de Roomsche invloed bij het begin der reusachtige worsteling op niet anders bedacht zijn dan op het handhaven van de positie, die als uitkomst van eeuwenlange worsteling met de Ghibelijnen in Duitschland en met den Clerus in Engeland verkregen was. Staat en Kerk waren in de Middeneeuwen derwijs ineengegroeid, dat een radicale wijziging op Kerkelijk terrein vanzelf ook het Staatsleven in den wortel aantastte en tusschen de onderscheiden Mogendheden bondgenootschappen in het leven riep, die in hoofdzaak het bieden van weerstand aan de Reformatorische beweging bedoelde. Daar nu in niet weinig landen de Reformatie wel was binnen gedrongen, maar slechts een zeer klein deel van de bevolking meekreeg, kon het niet anders, of bij 't uitbreken van den oorlog dreigde steeds het gevaar, dat de Kerkelijke minderheid verleid werd tot heulen met den vijand. Ook ten onzent werd gevoeld, hoe op het Roomsch-gebleven deel der bevolking niet altoos vastelijk voor het handhaven van ons verzet tegen de Spaansche macht kon gerekend worden. Althans, men duchtte zoo hier als elders steeds een in de hand werken van wat de buitenlandsche vijand beoogde, van den kant der minderheid. In Frankrijk was men steeds bevreesd, dat de Hugenooten het met Engeland en met de afvalligen in Duitschland hielden, en evenzoo hier te lande, dat Spanje en Frankrijk zijdelings van de Roomsche leiders steun zouden ontvangen. In hoeverre dit juist gezien was, zij nu in 't midden gelaten, maar de vrees bestond; en het was deze beduchtheid die er vanzelf toe leidde, om ook in het binnenlandsch bestuur op de andersgezinde minderheid niet slechts een wakend oog te houden, maar ze haar vrijheid van beweging te ontnemen en zooveel 't kon haar invloed op 's lands historie in te perken. Het kon daarom bijna nooit anders, of allerwegen vereenzelvigde de Overheid zich met de Kerk der meerderheid van het volk, en sloot door het binden van de hooge ambten aan de belijdenis dier Kerk, de andersdenkenden liefst van alle deelneming aan het bewind uit. Vraagt men nu, of deze uitsluiting, door het onderstellen van de *civil disabilities*, in het Calvinistisch beginsel lag opgesloten, of er althans zoo rechtstreeks uit voortvloeide, dat de Calvinistische overtuiging geen ander staatkundig beleid dan in gebondenheid aan een bepaalde Kerk gedoogde, zoo kan de Staatsman, voor wien de historie, gelijk ze over Engeland naar Amerika

liep, een duidelijk beeld vormt, niet anders dan ontkennend antwoorden. Een politiek stelsel, dat de bewindvoering aan de belijdenis van een bepaalde Kerk bindt, is niet van Calvinistischen oorsprong, maar van Middeleeuwsche herkomst; zulks is Roomsch. Niet alsof ook de Roomsche Kerk niet tieren kan zonder dat dit stelsel gelding erlangt. De Vereenigde Staten toonen dit, evenals ons land, wel anders. Overzee en ten onzent is de Roomsche Kerk zelfs tot rijker bloei gekomen, zonder dat het Staatswezen ook maar op eenige wijze aan de Roomsche belijdenis gebonden is. Dit echter neemt niet weg, dat waar de Roomsche Kerk zoo goed als geheel de bevolking van het land onder haar scepter vereenigen mag, en onder de naamleden van haar lichaam geen afval noch revolutie te betreuren heeft, het Roomsche stelsel altoos weer om een Staatskerk roepen zal, en aan de vrijheid van beweging van andersdenkenden niet geringe hinderpalen in den weg zal stellen. Het denkbeeld van de door Rome tot ontwikkeling gebrachte saamhoorigheid van Kerk en Staat was in de 16e eeuw dan ook zoo ingeroest, dat noch de Gereformeerde noch de Luthersche beweging er aanvankelijk ook maar aan dacht, om ze af te schaffen. Ook Calvijn handelde aanvankelijk onder de overheerschende macht van deze idee, en Genève was er het toonbeeld van. En eerst de godsdienstoorlogen in Frankrijk eerst en straks in Engeland zijn 't geweest, die er met noodzakelijkheid toe geleid hebben, om niet het Lutheranisme, maar wel het Calvinisme, — niet in strijd met, maar geheel conform hetgeen in de beginselen van Calvijn bezielde — zich tot de erkentenis van de *Gemeene gratie* en hierdoor tot de vrijmaking van de conscientie en tot losmaking van den Staat van de Kerk te doen ontwikkelen. Thans, nu de internationale toestanden geheel gewijzigd zijn, en de invloed van de Kerk op het volksleven een geheel ander karakter heeft aangenomen, nog aan de theorie van Dordt inzake de verhouding van Staat en Kerk te willen vasthouden, is uiteraard de graflucht boven den vrijen levensadem te verkiezen. Vandaar thans ons pleit voor de Vrije Kerk in den vrijen Staat als hoogste consequentie van het Calvinistisch beginsel. Zelfs in Duitschland erkent men thans, dat Calvijn en niet Luther ons hierin den weg ten leven wees, en de Hervormde Kerk heeft 't aan zich zelve te wijten, dat ze, door te zweren bij wat in 't Luthersche en in het Roomsche land nog thuishoort, doch waaraan wij ontwassen zijn, zich een toestand geschapen heeft die haar *positief* Christelijk karakter als onafwijsbare levensconditie losliet.

§ 31. *De Volksvertegenwoordiging.*

Niet anders staat het, om een tweede, sterk sprekend voorbeeld te kiezen, met de Volksvertegenwoordiging. Onder den Republikeinschen regeeringsvorm heeft ons Gemeenebest geen vertegenwoordiging, gelijk we dit thans verstaan, gekend. Er was stands-, en geen Volksvertegenwoordiging; steden en heerlijke rechtsbezitters hadden de macht in handen; de deputaten waren geenszins vertegenwoordigers van de natie bij het Bewind, maar instellers en instandhouders van het Bewind zelf. Wel sprak in de verkiezing der machthebbers zekere volkskeuze, maar het recht om aan die keuze deel te nemen, was uiterst beperkt. Gelijk in het laatste hoofdstuk van het Eerste Deel is aangetoond, prees Calvijn zulk een stelsel niet, en is hij er tenslotte zelf toe overgegaan, om in democratischen zin advies te geven. Wie dan ook pogen wilde op den tegenwoordigen toestand de geheel verouderde representatie-denkbeelden uit de 16e eeuw toe te passen, zou hiermede allerminst toonen, aan het zuivere beginsel trouw te blijven, doch veeleer het driestweg verloochenen. Thans nog een Staatsvorm te bepleiten die het representatieve beginsel niet ten volle tot zijn recht deed komen, zou wie 't aandorst, als achterlijk brandmerken, en buiten onzen tijd plaatsen. Het vraagstuk van deugdelijke Volksvertegenwoordiging is thans zelfs de hoofdvraag voor de toekomstige ontwikkeling van het Staatsleven geworden. En de Calvinistische richting, die steeds van het volk is uitgegaan, en tot zelfs in „de kleyne luyden" haar kracht zocht en vond, zou haar innerlijke drijfkracht inboeten, en zich ten doode laten opschrijven, indien ze juist op dit punt van onze Staatsrechtelijke ontwikkeling in vrijheidszin en volksliefde, niet eer voorging dan volgde. Christen-democraat te zijn, blijft voor elk Calvinist de eeretitel.

§ 32. *Vloot en Leger.*

Als derde voorbeeld zij op de Landsverdediging gewezen. In de dagen der Reformatie was van een eigen volksleger, gelijk wij dit thans kennen, zoo goed als nog geen sprake. De *Condottieri* hadden wel

terrein verloren, maar het leger waarmee men te velde trok, bestond toch meerendeels uit vrijwillig zich aandienenden, en zelfs uit huurtroepen uit het vreemde land, juist zooals wij nog voor ons Indisch leger niet weinig Zwitsers, Duitschers en Belgen plachten te gebruiken, en dit ten deele nog doen. Alleen van Gustaaf Wasa's leger en van het leger van Cromwell kan gezegd, dat ze door hooger en heiliger belang gedreven en gedrongen werden. Voor het overige daarentegen waren de legers veelal uit ruwer manschappen saamgesteld, en viel van heilige geestdrift voor de Landszaak soms al te weinig te merken. Dat eenzelfde regiment na verloop van tien jaar het zwaard trok tegen een hooger nationaal belang, dat het eerst tot den prijs van zijn bloed had helpen verdedigen, kwam meer dan eens voor. Te meer geraakte de usantie om de macht ter verdediging van 's Lands belangen uit loon-manschap saam te stellen, tenonzent in zwang, doordien de vloot bij ons, boven het leger, in gewicht stond, en de bemanning van de vloot, zoo hier als nog in Engeland, steeds in hoofdzaak bij vrije keuze werd aangeworven. De schutterij droeg een meer nationaal karakter, en kende het loon niet als motief; maar militie in den thans geldenden zin daagde eerst onder Napoleons overheersching op, en is sinds ook in ons Koninkrijk bijgehouden. Aangewild heeft ons volk intusschen aan de nieuwe militaire idée verre van gretig. Soldaat te worden, gold niet als eere, maar als plaag, en al spoedig kwam het remplaçanten-stelsel op, om zich nogmaals door geld van deze plaag te bevrijden. Het heeft dan ook tot het uiterste einde der 19e eeuw geduurd, eer we in werkelijken zin een *nationaal* leger gekregen hebben, en de idee van algemeenen dienstplicht, die zich thans vanzelf opdringt, is ten onzent nog niet verwezenlijkt. Zal men nu, omdat in de roemrijke dagen onzer vaderen bij vloot en leger veelal een toestand heerschte, die een volksleger uitsloot, het toen geldende stelsel met het Calvinisme identificeeren, en het uit dien hoofde, als ultra-conservatief, tegen de thans zoo volstrekt onmisbare weermacht overstellen? Vanzelf niet. Beginsel van het Calvinisme ten deze is, hoog de beteekenis van het nationale leven te stellen; en de toekomst van het nationale leven komt thans onverbiddelijk, althans voor kleine volken, in gevaar, zoo niet heel het volk tenslotte als één man voor 's lands onafhankelijkheid het zwaard weet aan te gorden.

§ 33. *De sociale quaestie.*

Met een aanstippen van de sociale quaestie zij 't verwijzen naar deze voorbeelden besloten. In de 16e eeuw was er geen sociale quaestie. De Boeren-opstand in Duitschland leek er wel tendeele op, maar kwam toch op uit geheel ander motief. Wat in de 19e eeuw de sociale quaestie in geheel eigenaardigen vorm in 't leven riep, was tweeërlei. Teneerste het feit dat de verhoogde techniek de mogelijkheid schiep om fabrieken te doen verrijzen, waarin honderden arbeiders tegelijk aan 't werk werden gezet; iets wat vanzelf de nauwere en meer hartelijke verhouding tusschen patroon en werkman geheel te loor deed gaan. En in de tweede plaats de rijpere ontwikkeling van de arbeidende klasse, dank zij de hooge vlucht die het volksonderwijs ook in verband met het ambachtsonderwijs nam. Die hoogere positie van den arbeider vroeg om overvloediger voldoening aan de behoeften van het sociale saamleven, en het opeenhoopen van honderden arbeiders buiten alle hooger en vertrouwelijk verband met den patroon, riep toestanden in het leven, gelijk onze vaderen die nimmer gekend hadden. Niet dat onze vaderen voor de arbeiders niet hadden te zorgen. Het Gildenwezen bevorderde zeer zeker in niet geringe mate een uitnemende verstandhouding. De behoefte van den arbeidenden stand sprak minder luide; maar aan de behoefte, voorzoover ze sprak, werd toen in den regel goedschiks, en in niet te beperkte mate voldaan. Wat alleen den toenmaligen toestand op minder gewenschten voet kenmerkte, was de te groote afhankelijkheid, waarin de arbeider zich van zijn patroon bevond. De slavernij had afgedaan, maar toch had de overtuiging nog geen ingang gevonden, dat de arbeider als vrij man in 't burgerrecht en in het sociale leven niet onder, maar naast zijn patroon stond. Vraagt men nu echter, of die toen bestaande toestand uit het onzerzijds beleden beginsel in dien zin met logische consequentie was afteleiden, dat het ingang doen vinden van een geheel gewijzigden toestand beginselverzaking zou zijn, dan moet met stellige beslistheid geantwoord, dat ten deze van beginselverzaking alleen sprake kan komen bij hem, die, waar zoo geheel andere toestand is ingetreden, weigert de kracht van zijn beginsel ook in de oplossing van de thans zich voordoende vraagstukken te openbaren.

Juist het Calvinisme, dat de kleyne luyden steeds in Christus Kerk geheel op één lijn met de machtiger burgerklasse gesteld heeft, en zich in zijn beschouwing over de wederzijdsche verhouding in de burgerlijke saamleving, stipt aan de H. Schrift hield, mocht met de ontwikkeling van het sociaal beginsel geen oogenblik talmen tot andere toestanden in het leven traden. En het zou geen handhaving, maar veeleer schuldige verzaking van ons beginsel geweest, zijn, zoo we aan de democratische zuiging van onze eeuw weerstand hadden geboden. Ook het lagerstaande deel der bevolking behoort allezins *tot ons volk*, en deswege mag in geen socialen toestand mag berust, die ook voor de kleyne luyden geen voldoening aan de eerste behoeften van het sociale saamleven schenkt.

§ 34. *Meeleven met onzen tijd.*

De vier gegeven voorbeelden mogen volstaan, om duidelijk te doen uitkomen, wat we verstaan onder een „ontwikkeling van ons staatkundig leven, in een vorm die aan de behoeften van onzen tijd voldoet". In de verhouding van Kerk en Staat, in de beteekenis der Volksvertegenwoordiging, in het verweer van onze nationale existentie, en niet minder in de sociale quaestie, zien we ons thans voor geheel andere gegevens geplaatst, dan het beleid onzer vaderen in de 16e en 17e eeuw beheerschten. Nu tegenover deze nieuwe toestanden onveranderd niet alleen het beginsel, maar ook de practijk onzer Calvinistische vaderen te willen handhaven, zou gelijk staan met het opschrijven van ons beginsel ten doode. Wie niet helder inziet, dat de tot jongen man opgegroeide knaap de kinderschoenen heeft afteleggen, verbeurt alle recht van meespreken over wat de vaderlandsche zaak eischt.

In drieërlei opzicht heeft derhalve de Calvinist van nu bij aanpassing van zijn beginsel op wijziging van den levensvorm bedacht te zijn. Aan zich zelve overgelaten, is de Antirevolutionaire groep te klein in het aantal om onder de vigueur van het vertegenwoordigend stelsel zijn invloed op 's Lands zaak te laten doordringen. Hieruit vloeit voort, dat zij aansluiting aan geestverwante groepen heeft te zoeken, en dus ook, dat zij met het oog op de noodzakelijkheid dier samenwerking, datgene wat eer af zou stooten, naar den achtergrond doe

treden, en omgekeerd de problemen over wier oplossing eenstemmigheid te verkrijgen is, naar voren schuive. Voor wat verschil en zelfs strijd blijft opleveren, zal op een compromis zijn aan te sturen. En ook afgezien daarvan moet hetgeen ons van onze andersoortige, meer verwijderde geestverwanten scheidt, zich in zoo weinig als 't even kan, kwetsenden vorm aandienen. Voorheen stond dit anders. In de 16e eeuw kon en mocht de antithese die het hier geldt, noch verbloemd, noch verzacht worden. Thans, nu de strijd ten principale tegen een gansch anderen vijand gaat, is bij verschil zachter optreden niet slechts geoorloofd, maar eisch van staatsmanswijsheid. In wat ons uit de eeuw onzer glorie werd overgeleverd, moet niet de toenmalige *vorm*, maar mag alleen het *wezen* ons binden; en moet 't, gelijk Da Costa ons voorzong, steeds meer worden: „in zijn vorm van dezen tijd". Hierbij komt nu in de tweede plaats, dat de problemen die onze Vaderen bezighielden, vaak geheel andere waren dan de problemen die onze aandacht vragen. Poogde men nu desniettemin telkens weer op de problemen van de 16e eeuw terug te gaan, zoo zou hierin niet anders dan repristinatie aan het woord komen en alle politieke inspanning onzerzijds met onvruchtbaarheid geslagen zijn. Ook onze partij kan noch mag zich onttrekken aan de verplichting om conform haar eigenaardige beginselen een oplossing te helpen vinden voor de zoo ingewikkelde vraagstukken, die thans op staatkundig terrein om oplossing vragen.

§ 35. *Dogmatisch en Politiek.*

En hier komt dan in de derde plaats bij, dat onze beginselen niet slechts te belijden zijn, maar steeds klaarder historische toelichting behoeven. Dit laatste duidt zich vanzelf aan in de verwisseling van den naam van *Puriteinsch*, gelijk die in § 8 van Ons Program werd toegelicht, en den naam van *Calvinistisch*, of wel Neo-Calvinistisch, die we in het eerste Deel van dit werk ervoor in de plaats stelden. In 1878 lag er nog bezwaar in, om den starren, strakken naam van Calvinistisch als uitgangspunt te kiezen, overmits destijds, zoo hiertelande als in het buitenland (Hongarije en een deel van Zuid-Frankrijk uitgezonderd) een Calvinist niet anders beteekende

dan ijveraar voor de leer der uitverkiezing, liefst in infralapsarischen zin. Dit, en niet anders, verstond men er onder, indien af en toe nog in Engeland, hiertelande of in Duitschland van een Calvinist gesproken werd. Uitsluitend *dogmatisch* was de beteekenis van het woord Calvinistisch geworden. Zijn historische beteekenis had 't ingeboet. En de aanduiding van een staatkundig stelsel werd er zoo goed als door niemand meer ingezien. Het zou daarom in 1878 tot onverstaanbare qualificatie hebben geleid, indien we toen reeds op het Calvinistisch doopen van onze partij hadden aangedrongen. Dat staatkundig karakter lag daarentegen nog wel in den naam van *Puriteinsch*, gelijk die in Schotland vooral, maar toch ook in Engeland nog altoos gangbaar is. Vandaar dat destijds aan den naam van Puriteinsch boven dien van Calvinistisch toen nog voorkeur door ons moest gegeven worden. Sinds echter verviel die noodzakelijkheid. De studie, schier allerwegen sinds 1880 aan het Calvinisme in zijn verschillende verschijningsvormen gewijd, geeft ons 't recht, thans tot den generieken naam van Calvinistisch terug te keeren. Thans zijn we dan toch zoover, dat de ontplooiïng, die het Calvinisme allengs bij zijn overgang uit Genève naar Frankrijk, uit Frankrijk naar Engeland, en uit Engeland naar Amerika onderging, duidelijk voor oogen staat. Het onderscheid tusschen het kerkelijk en dogmatisch Calvinisme eenerzijds en het politieke en oeconomische Calvinisme anderzijds, is thans historisch vastgelegd, en evenzoo viel alle onzekerheid weg over de gedaantewisseling, die het politieke Calvinisme in den loop der eeuwen ondergaan heeft. Wat thans niet zelden neo-Calvinistisch genaamd werd, is dan ook feitelijk niet anders dan het resultaat waartoe de natuurlijke ontplooiïng van Calvijns denkbeelden geleid heeft. In ons Eerste Deel is dit breedvoerig aangewezen. Thans kan derhalve volstaan met het constateeren, dat deze nadere bestudeering van het historisch verloop van het Calvinisme ons het recht geeft, ja den plicht oplegt, om den in 1878 nog gebezigden soortnaam van *Puriteinsch* te laten varen en den generieken naam van Calvinistisch in zijn politieke eere te herstellen. Van het dogmatisch Calvinisme spreken we hier van zelf niet. Hier blijft het Kerkelijk en dogmatische wat in de naam van Calvinisme schuilt, geheel buitengesloten. Zelfs wordt wie zich als lid aan onze partij wenscht aantesluiten, niet getoetst aan zijn dogmatisch belijden. Voor een politieke partij volstaat betuiging en instemming met het politiek program.

§ 36. *Ommekeer in Engeland.*

In de bijna veertig jaren die sinds de eerste uitgave van *Ons Program* verliepen, trad nog een geheel andere wijziging in, die hier evenmin mag verzwegen worden, t.w. inzake onze aansluiting aan de Anti-revolutionaire groepen of kringen in andere landen. Sinds 1878 toch trad ook buiten onze erve, zooveel ook het buitenland hier in aanmerking komt, een geheel andere verhouding in, met name in Groot-Brittanje. Gladstone's afsterven op 19 Mei 1898 en Chamberlains aanval in 1900 op de Zuid-Afrikaansche Boerenrepublieken zijn de twee historische monumenten die hier den doorslag gaven. Bij voorkeur had wie Calvinist in democratischen zin was, zijn politieke sympathieën veelal naar Engeland gekeerd, en zoo veroorloofde ik mij ook zelf te doen. Ik vergat daarom niet, hoe Engeland in de 17e eeuw ons een vaak hoogst ongerechte concurrentie op maritiem en koloniaal gebied had aangedaan, noch ook hoe Engeland ons in het begin der 19e eeuw niet alleen Ceylon, maar zelfs het Kaapland afnam, maar toch schenen onze sympathieën nog steeds naar Engeland te moeten overhellen. Gladstone had in 1890 zijn bekend werk: *The impregnable rock of the holy Scripture* uitgegeven, en hierin klaarder nog dan voorheen zijn stellige instemming met de Staatkunde die op Gods Woord rust, bepleit. Van het reeds toen ook in Engeland insluipend Radicalisme gevoelde hij diep-grondigen afkeer. Hij bewoog zich onvoorwaardelijk in de lijn der Oude Whigs. En zonder aarzeling moet vastgesteld, dat zoo in Engeland als vooral in Schotland, alwat van Calvinistischen huize was, hem steunde. Wel wekte het reeds toen vaak bedenking, dat een man als John Morley, die Gladstone's politieke vertrouweling was, zich geheel buiten die *rock of the holy Scripture* bewoog, maar ook ten onzent heeft Groen van Prinsteren steun bij Allard Pierson gevonden, en was Calvijn meê door Allard Pierson hiertelande in eer hersteld. Forsters schoolpolitiek kon ons hier te lande als exempel dienen, en de ontmoetingen die ik met Forster en andere Engelsche Staatslieden, door het intermediair van Lord Reay, mijn academischen tijdgenoot, uit Leiden, genoot verwarmden steeds opnieuw mijn sympathie. Ik voelde telkens opnieuw, hoe ik, als Engelsche burger, Gladstoniaan zou zijn, en hoe omgekeerd Gladstone, ware zijn levenslot op onze erve gevallen, ongetwijfeld Groeniaan

zou zijn geweest. Te sterker nog zag ik mij hierin bevestigd, toen ik uit Pretoria de uitnoodiging ontving om de Transvaalsche Deputatie van Kruger en Du Toit in Engeland te komen steunen. Met Beelaerts van Blokland toog ik dan ook naar Londen, en mocht weken achtereen de mij schier heilige zaak der Boeren helpen bepleiten. Ook toen was Gladstone de man van mijn volle sympathie. Men herinnert zich, hoe de overrompeling van den Spitskop in Transvaal de Boeren op geheel verrassende wijze in hun verzet tegen Engeland gesterkt had. Gladstone, hoezeer natuurlijk geroepen om allereerst voor Engelands belangen te waken, voelde hier toch warm voor, en tenslotte mocht de Deputatie naar Pretoria huiswaarts keeren, verrijkt door wat Gladstone haar gegund had.

Ik toog destijds schier elk jaar naar Engeland. Mijn onderzoekingen over I. à Lasco in Guildhall en in de Waalsche Kerk van St. Martin le grand noodzaakten mij daartoe, en lord Reay maakte door zijn voorkomende introductie 't verblijf in Londen, Oxford en Cambridge mij steeds rijker in politieke en litteraire genieting. Te meer waar Stahl, von Gerlach en andere Antirevolutionairen in Duitschland zoo sterk naar de Conservatieve groepen overhelden, trok het mij steeds meer aan, dat ik in Engeland politieke sympathieën vond, die evenals de mijne, in de Calvinistisch-presbyteriaansche actie der 16e en 17e eeuw haar oorsprong hadden. Aangrijpend is het dan ook voor mij geweest, dat na Gladstone's dood hierin zoo ernstige wijziging intrad. De Conservatieven kwamen in het bewind, en de toeleg om de Boeren-republieken te ondermijnen en teniet te doen, werd al spoedig openbaar. Reeds tijdens mijn verblijf in Amerika in 1898 hoorde ik, hoe Chamberlain te Washington was geweest, om Mc Kinley's onzijdigheid, als 't op oorlog ging, zich te verzekeren, en toen brak het uit. De twee Staten van Nederlandschen oorsprong in Zuid-Afrika werden vernietigd, en met heel ons volk voelde ik diep het snijdend onrecht, dat hiermede ook aan den Nederlandschen stam werd aangedaan. En wel is toen ten leste Chamberlain's Kabinet omvergeworpen, maar om vervangen te worden niet door een Kabinet van Gladstone's richting, maar door een bewind gelijk het nu nog onder Asquith voortduurt, dat al Gladstone's herinneringen over boord wierp, in Ulster zelfs met wapengeweld het weer oplevend Presbyterianisme bedreigde en in Botha den man vond, om Chamberlain's ondernemen in Zuid-Afrika door te zetten. Hiertegen nu is van Presbyteriaansche zijde geen

zweem van verzet in Engeland of Schotland uitgegaan. Het bleek nu, hoe het Presbyterianisme in Groot-Brittanje elke zelfstandige politieke beteekenis verloren had; en het machtig élan van een hooger beginsel, dat nog onder Gladstone zoo sterk naar Engeland trok, werd in minder dan een decennium geheel overschaduwd. Het is onder een liberaal zich noemend en door al wat nog Presbyteriaansch of Puriteinsch is, gesteund bewind, dat de held uit den Boerenopstand Christiaan de Wet in den kerker is opgesloten, nadat de la Rey reeds verongelukt en Fourie doodgeschoten was. Zoo was de ommekeer in Groot-Brittanje een volstrekte anthi-these geworden, en is er voor onze Antirevolutionaire partij, tenzij we zelf onze beginselen en ons verleden verloochenen willen, overzee in Groot-Brittanje noch steun noch sympathie meer te vinden. Het is het Fransche radicalisme dat in Engeland triumfeert.

§ 37. *De Antirevolutionairen in Duitschland.*

In Duitschland was hiervoor geen vergoeding te vinden. Wel had Stöcker's optreden mijn warme sympathie, maar gelijk ik dit Stöcker zelf meer dan eens op 't hart bond, het faalde hem aan een politiek stellingnemen in algemeenen zin. Op sociaal gebied trad hij energiek en doortastend op, maar zijn sociale politiek hing te zeer in de lucht en miste een algemeen politieke fundeering. Vandaar dat aansluiting aan zijn streven voor ons niet mogelijk was. De Junkerpartei en de Agrariers, die de sterkte der Conservatieven uitmaakten, hadden Stahl's politiek testament steeds meer verloochend. Von Bismarck's staatkundig optreden bewoog zich bijna geheel op internationaal gebied ter sterking van Duitschlands wereldbeteekenis, en al beleed hij 't openlijk: „Wir, Deutschen, fürchten Gott und niemand sonst", de religieuse ader die door zijn politiek liep, was toch sterk getint. In de Mei-wetten verstoutte hij zich zelfs om de Kerkelijke vrijheid aan te tasten. Bij alle bewondering voor 't machtig resultaat dat hij verkreeg, kon hij toch van ons Antirevolutionairen geen politieke aansluiting uitlokken. De „Reformisten", die in Duitschland weer opleefden, zochten mij wel een enkel maal aan, om in hun midden op te treden, doch hun Schooltactiek, hun mijden van alle politieke be-

moeiïng, en hun sober Calvinisme scheen mij bij proefneming tot aansluiting toch te weinig te beloven. In Barmen en Elberfeld ware zeer zeker gunstiger uitzicht geweest; maar toch waren de verhoudingen waaronder zelfs in het Rijnland de actie zich voordeed, te speciaal Duitsch, en te weinig principieel en alomvattend in generalen zin, om mij, zonder zelf schade te lijden, op een nauwere verstandhouding in doen te gaan. Het Protestantsche element in 't gemeen, en het Reformirte in 't bijzonder, miste zoo geheel wat het Roomsche Centrum in Duitschland zoo sterk maakte, doordien het den moed niet had om als zelfstandige partij op te treden. Het was dan ook te verstaan, dat enkele meer besliste mannen als Kleiszt Retzow en Von Gerlach, aanzoek deden om bij het Centrum te worden opgenomen. Doch ook dit liep vanzelf spaak. En zoo moet, helaas, beleden, dat het rijke uitzicht dat zich na Stahl's optreden voor het krachtig zich vormen van een Antirevolutionaire partij in Duitschland opende, niet verwezenlijkt is. Persoonlijk zijn er in Duitschland duizenden en nogmaals duizenden, die ons geestverwant zijn en ons onze zelfstandige partijpositie benijden; maar tot zelfstandige formatie kwam het dusver niet, en zelfs van een uitzicht dat het er toe komen zal, kan ternauwernood gesproken worden.

Zwitserland biedt evenmin hope voor de toekomst. In de Fransche kantons herhaalt zich bioscopisch, wat in Frankrijk zich afteekent. De Italiaansche kantons zijn te klein in bevolking om een eigen positie in te nemen. En in de Duitsche kantons zijn het de Roomsche, waarin nog het meest op 't eeren van eigen beginselen wordt aangedrongen, terwijl in de Protestantsche de Duitsche theologie zich veelal huwt aan de Fransche staatkundige denkbeelden, en aldus ook hier een weer opleven van het Calvinisme uitsluit. Men zag het op Calvijn's eeuwfeest. Verheerlijking van een naam waarin voor een deel van Zwitserland aloude glorie sprak, maar van geestelijke verwantschap aan de traditiën van den man van Genève zelfs geen sprake in al wat gemanifesteerd en georeerd werd. Religie en politiek ook hier bijna hermetisch van elkander afgesloten. Van politieke actie in Calvijn's spoor geen flauwe aanduiding zelfs.

§ 38. *In Roomsche landen.*

In overwegend Roomsche landen kon natuurlijk van een weeropbloeien

van het Calvinisme geen sprake zijn, maar ware een actie in den zin van het Duitsche Centrum toch zeer wel denkbaar geweest. Wat het Centrum beoogt, is toch niet enkel een specifiek-Duitsche of uitsluitend Pauselijke beweging, maar wel zeer zeker ook een afdalen uit dit speciale tot de algemeen Christelijke beginselen, dat, gelijk ten onzent, tot samenwerking van Protestant en Roomsch-Katholiek kon leiden. Hiervan echter vindt men noch in Italië noch in Spanje en Portugal, noch ook zelfs in België een ook maar eenigszins duidelijke aanwijzing. In Italië zweren de oude Waldenzen, evenals de enkele Protestanten in Spanje en Portugal, bij de Radicalen, terwijl voor de Roomschen de beslissing hangt aan het teruggeven aan den Paus van den Kerkelijken Staat. En onderzoekt men den Staat van zaken in België, dan doet zich hier zeker het opmerkelijk verschijnsel voor, dat de kleine kring van Protestanten zich niet eenparig aan het Radicalisme aansluit, doch voor een deel zelfs met de Clericalen meegaat; maar staat toch vast, dat de Clericalen, die nu bijna dertig jaren het bewind in handen hielden, niet tot een principieel anti-revolutionaire staatkunde zijn overgegaan. Gelijk bekend is, blijft voor de staatslieden van het Liberalisme de Constitutie die België zich in 1831 gaf, nog steeds het model. Ook al is het nu, dat de Clericalen drie Decenniën lang het bewind voerden, aan de poging om dit radicaal-revolutionaire staatsrecht naar eisch van hooger beginsel om te zetten, is zelfs nooit gedacht. In mijn vele gesprekken met Belgische clericalen viel zelfs niet te ontdekken, dat zij met de geschriften van het Duitsche Centrum vertrouwd waren. Zelfs den naam Groen van Prinsterer kenden ze nauwelijks, en zijn geschriften waren hun onbekend. Van een zelfbewust anti-revolutionair optreden inzake de beginselen van het Staatsrecht kon voor België dan ook geen sprake wezen. Practisch bewoog men zich vaak, zoo met name in de Schoolquaestie, op de gewenschte lijn, waar tot in de fundamenten van den Christelijken Staatsbouw placht men niet doortedringen. Eigenlijk begreep men in België nooit, wat wij, Antirevolutionairen, in Nederland boven den Moerdijk toch beoogden.

§ 39. *Rusland.*

In de eerste helft der vorige eeuw bestonden in Nederland voor het

Czarenrijk vrij sterke sympathieën. De Kozakken kwamen ons 't eerst bij onze bevrijding te hulp. De grootvorstin Anna Paulowna won veler sympathie. Van Czaar Peter leefden nog interessante herinneringen na. Onze Nederlandsche kolonie te Petrograd onderhield nog altoos levend verband met onze noordelijke provinciën. De Russische effecten golden hier steeds voor een der beste fondsen, en ze maakten toentertijd dan ook grooten opgang. Men wist dat de beginselen der Fransche Revolutie schier nergers elders een verzet ontmoetten, als waarop ze in het Czarenrijk afstieten. Zelfs Kerkelijk wekte het sympathie, dat de Grieksch-orthodoxe Kerk, ook al was ze Caesaropapistisch, toch tegenover de Pauselijke heerschappij steun kon bieden. Men was in onze kringen van Rusland niet los. Ook in deze verhouding is intusschen allengs zeer merkbare keer gekomen. Wel trok des Czaren initiatief voor de Vredesconferentie een oogenblik machtig aan, maar de noodiger gaf te spoedig toe, en zag daardoor zijn groote plannen geheel verijdelen. Voorts hinderde de wijze waarop Finland bejegend werd en keer op keer tegen de naar vrijheid dorstende elementen werd opgetreden. Daardoor verkoelde veler sympathie, en hoezeer de te vroeg ontslapen Mr. De Martens den band met Nederland weer aantrok, 't is toch niet weer tusschen Nederland en Rusland geworden, wat het in de dertiger jaren der vorige eeuw was.

§ 40. *De Vereenigde Staten.*

De sterkste genegenheden gaan van onze Antirevolutionaire partij nog steeds naar de Vereenigde Staten van Noord-Amerika uit. Daar toch heeft het Calvinisme zijn volle ontwikkeling erlangd, is de gemeene gratie in volle eere gekomen, zijn Staat en Kerk uiteengewikkeld, bloeit al wat kerk is, juist door volkomen onafhankelijkheid, gepaard met volstrekt eigen geldelijke verantwoordelijkheid, en in niet een land zijn de sympathieën van het Christelijk, Kerkelijk en buiten-kerkelijk leven zoo beiderzijds geëerd en warm, als juist in de Unie. Van nadere toelichting hiervan behoeft intusschen hier geen sprake meer te zijn, daar in het Eerste Deel hierop alle noodige licht viel. Slechts lag het in den aard der zaak, dat in de Unie van de oprichting van een afzonderlijke antirevolutionaire partij geen sprake kon zijn. De Republikeinen toch

gaven oorspronkelijk juist datgene wat de Antirevolutionair bedoelt. En al erkennen we volmondig, dat de Republikeinen van 't heden veelszins van hun oorspronkelijk geestelijk uitgangspunt te zeer naar het oeconomisch-verrijkende overhellen, toch kunnen we ook nu nog niet anders dan met de Republikeinen onze historische verwantschap eeren.

Al blijkt uit dit korte overzicht van den toestand in het buitenland, wat veelbeteekenende wijzigingen sinds 1878, toen *Ons Program* het licht zag, intraden, een feit blijft het toch, dat nog altoos alleen in Nederland een protestantsche antirevolutionaire Partij tegen de beginselen van Ongeloof en Revolutie is georganiseerd. Onze bestrijding van Ongeloof en Revolutie staat veelszins op één lijn met wat van Roomsche zijde tegen den geest der eeuw uitgaat. En velen zijn in alle landen de belijders van het Evangelie, die, ook op staatkundig gebied met ons homogeen zijn. Wat ten onzent alleen eenig is, bestaat hierin, dat we, dank zij ons verleden, en den Calvinistische oorsprong van ons volksbestaan, ten onzent een geïsoleerde protestantsche Staatspartij zagen optreden, die noch 't volk in het conservatisme versteenen laat, noch in de valsche democratie van 1789 mee afdoolt.

§ 41. *Het Radicalisme in Frankrijk.*

Met Frankrijk kon onze verhouding niet anders dan gespannen zijn. Niet omdat de Monarchie plaats maakte voor de Republiek. Een Gemeenebest zijn we zelf geweest, en de schoonste rol in Europa's historie heeft ons land juist in dien Gemeenebestelijken vorm mogen vervullen. De Regeeringsvorm beslist hier niet het minste. Juist met de Vereenigde Staten, die evenzoo den republikeinschen regeeringsvorm kozen, voelen we ons in politieken zin het naast verwant. Een Calvinist kan nooit vergeten, dat te Genève van een Monarchie geen sprake was, en dat Calvijn zelf gemeenebestelijk, als we ons zoo mogen uitdrukken, heeft geleefd. Wat voor ons verzoening met den Franschen Regeeringsvorm ondenkbaar maakt, schuilt alleen hierin, dat Frankrijk zich nog steeds voortbeweegt op de rechte lijn, waarvoor Rousseau het eerst de twee vaste punten aangaf, en die lijn is juist de lijn van Ongeloof en Revolutie. Wel is het volkomen juist, dat eerst Napoleon, en na hem zoowel de teruggekeerde Bourbons en het na dezen gekomen

Huis van Orleans, gruwden van Danton en Robespierre, maar dit gold de buitensporigheden. Zoowel Napoleon als de Bourbons en de Orleansen minden het temperen, het zich matigen, het op zijn hoede zijn tegenover de overmacht van het plebs; maar wat ze verzuimden was het stellen van een positief uitgangspunt, tegenover het beginsel dat in 1789 en 1795 de hooge hand verkreeg. Napoleon geraakte op het terrein der beginselen minder in moeite, omdat hij den volksgeest rusteloos afleiding in zijn oorlogen gaf. De Bourbons waren veel meer dan hij op reactie bedacht, maar concentreerden die reactie in de eere van hun Huis en in het opstellen van een schutting om dat Huis, opdat de volksovermacht er niet binnendrong; maar van een opbouwen van een Staatstheorie tegenover de revolutionaire theorie, en zulks met eigen fundament, was geen sprake. Vandaar dat de Bourbons reeds in 1830 op den volksinvloed botsten, en het veld moesten ruimen voor de meer toeschietelijke Orleanisten. Dezen echter hielpen Frankrijk nog verder van de wijs af. Ze wilden meester op economisch terrein zijn. Ze bouwden op 't goud, in steê van op het beginsel. Zoo kregen ze den gegoeden middenstand en de rijke kapitalisten op hun hand, maar vervreemden de geloovigen en de democratische groepen van zich. Ze voerden geen dynastieke politiek, gelijk de Bourbons, maar een politiek die eeniglijk aan het materieele van het leven ten goede kwam. Reeds na een bewindvoerding van slechts achttien jaren bezweken ze dan ook. En toen nu de Gemeenebestelijke regeeringsvorm terugkeerde, bleek ook deze zóó zwak in zijn voegen te staan, dat Napoleon III reeds vier jaren daarna het Keizerrijk terug kon roepen. Eerst toen nu dit Keizerrijk in 1870 was omvergeworpen, keerde onder Gambetta de revolutionaire republiek terug, en deze is het die, na zich eerst onder Thiers en Mac Mahon in matigen stap te hebben voortbewogen, al spoedig de teugels losser liet glijden, en steeds meer in radicale loop uitkwam. Niet zonder ernst heeft het Conservatieve element toen aan dit Radicalisme een tijdlang het terrein zoeken te betwisten; maar overmits ook dit Conservatisme de Revolutiebeginselen bleef aankleven, kon het niet anders, of met elke nieuwe verkiezing voor het Parlement ging er een tantième van het Conservatisme af, dat zich bij het Radicalisme voegend, dit al spoedig tot een onbetwisten triomf wist te leiden; en sinds heeft dit Radicalisme in Frankrijk niets meer te ontzien. Het sloeg breuke tusschen zich en de Kerken, deed alle tractement

der leeraren te niet, beschikte zelfs willekeurig over de Kerkelijke gebouwen, onderdrukte de Christelijke School, ontnam aan de Vrije universiteit alle zeggenschap, en verhielp, na volstrekte neerwerping van het Clericalisme, het echt-revolutionaire element tot de zoolang verschoven zegepraal. Da Costa's poëtisch oordeel over Parijs als een tweede Babylon bleek, wat het daar heerschend principe betreft, steeds minder tegenspraak te dulden. Wat nu kwam, was niet de onbesuisde wildheid van Danton, noch de fantasie van Robespierre; het zat degelijker in elkaar, het was meer doordacht, het was practisch beter uitgewerkt; maar wat Ongeloof en Revolutie betreft, om bij Groen's adagium te blijven, is het ongetwijfeld de geest van 1789, die nog steeds in Frankrijk de geestelijke leiding behield, ja, er zelfs tot onbetwiste heerschappij kwam. Zelfs Ribot nam in Poincaré's kabinet saam met Viviani, ja onder Viviani zitting. Viviani blijft de man die in 't volle Parlement dorst uitroepen, dat de starren aan den hemel, die eertijds ook pollitiek zoo schoon flonkerden, thans voorgoed zijn uitgebluscht.

§ 42. *Teleurstelling.*

De teleurstelling ons door Frankrijk berokkend, werd hiermee volkomen. Als volgelingen van Calvijn ware ons niets gelegener gekomen en liever geweest, dan in onzen volksaard, ter tempering van het eenzijdig Germaansche, ook de Fransche variatie op te nemen. Reeds onder de Bourgondiërs had zich de eerste ontkieming hiervan voorgedaan, en zelfs in onze taal is de inmenging van een Fransch element onmiskenbaar. Het zijn niet alles Gallicismen, die men als zoodanig doodverft en uit onze taal bannen wil. Woorden als: pleizier, parapluie, provincie, fruit en wat dies meer zij, hebben, door variatie in de beteekenis aan te brengen, onze taal verrijkt. Ook de verwantschap tusschen het Zwitsersch-Duitsch en ons Nederlandsch wijst er op, dat, tegenover het Hoogduitsch, het Nederduitsch zich het liefst door dit Fransche inmengsel handhaaft. Door het Calvinisme, zoo dit in Frankrijk een toekomst had mogen winnen, zou die indringing van een Romaansche variatie bij ons volk, ons allicht metterdaad verrijkt hebben. Toch heeft 't niet zoo mogen zijn. De Bartholomeusnacht heeft ons de Hugenooten geschonken, wat vanzelf breuke met Frankrijk

bracht. En toen bij den uitgang der 18e eeuw een meer gewenschte verstandhouding had kunnen opkomen, wijl toen de veroveringszucht van Lodewijk XIV en XV tot stilstand was gekomen, heeft de Fransche Revolutie de kiove tusschen ons Calvinisme en Frankrijks politiek zelfs nog breeder doen gapen. Bij alle waardeering van de uitnemende krachten, die op het niet-politieke gebied in Frankrijk ons nog steeds blijven aantrekken, en bij alle hoogschatting van veler persoonlijke gaven en talenten, kan toch een Antirevolutionair hier te lande nog altoos niet anders dan principieel tegen de drijving in den Franschen politieken geest overstaan. De grondtegenstelling tusschen wat wij Calvinisten bedoelen en hetgeen in Frankrijks politiek leidende gedachte is en blijft, is sinds 1795 niet bot geslagen, maar eer nog verscherpt. Het Calvinisme en het Fransche Radicalisme dat nog steeds in de Seine-stad zegeviert, zijn twee.

Hoofdstuk II.

DE SOUVEREINITEIT VAN ORANJE.

---

§ 1. *De Souvereiniteitsquaestie.*

In artikel 2 van Ons Pogram belijdt de Antirevolutionaire Partij tweeërlei. Ten eerste dat de Souvereiniteit over alle volk en alle Staat in God rust; en ten andere dat het uit deze Souvereiniteit afgeleide hoogste gezag in den Staat der Nederlanden berust in het Huis van Oranje. Het eerste stuk is in Deel I genoegzaam afgehandeld; daarom hier nog alleen een kort woord over het gelegd zijn van de afgeleide Souvereiniteit in Oranje. Daar buiten God zelf volstrekt niemand denkbaar is, die over de Souvereiniteit zou kunnen beschikken, kon ze alleen door den Almachtige verleend worden. Dit kon onmiddellijk of middellijk plaats grijpen. De Souvereiniteit

die Adam over het Paradijs bezat, was hem onmiddellijk verleend. Zonder tusschenpersoon toch was aan Adam rechtstreeks aangezegd: „vervul de aarde en onderwerp haar, en hebt heerschappij over al wat in haar is.” Voor een deel kon hiermede op één lijn worden gesteld de roeping van Mozes in het Braambosch, en in zekeren zin ook de roeping van David, ook al was Samuel hierbij overbrenger van Gods besluit. Ook de opdracht van de Kroon in het Godsrijk aan den Christus greep blijkens Psalm II : 6 rechtstreeks plaats. In den loop der historie daarentegen en in 't gemeen kwam de opdracht niet dan *middellijk* tot stand. Providentiëel kan een persoon, een huis, een college, ook het volk zelf, feitelijk in het bezit van 't hoogste gezag zijn, zonder dat er van eenig rechtstreeksch tusschenbeidentreden van Gods zijde sprake was. Er kan verovering van het hoogste gezag door eenige daad van geweld hebben plaats gehad. Het hoogste gezag kan geërfd of overgedragen zijn. Ook kan het zijn overgedragen door het volk, en aldus *schijnbaar* door het volk verleend. Doch op wat wijze ook hierbij menschlijk bestel of menschlijke handeling tusschenbeide trede, de bron waaruit het hoogste gezag vloeit, is en blijft altijd God zelf, en de mensch doet hierbij nooit anders dan instrumenteelen dienst. Het van zegel voorziene handschrift, waarbij een Koning het hooge gezag over een uitvarende krijgsvloot aan een zijner admiraals opdraagt, kan in den regel door een ambtsdienaar gesteld en gezegeld zijn, en door een ondergeschikt persoon aan den admiraal overhandigd worden, zoodat de Koning slechts teekende; maar het feit blijft dan toch, dat deze ambtenaar en deze bode slechts instrumenteelen dienst verrichten, en dat uitsluitend uit 's Konings wil en besluit de macht en het gezag dat des Konings is, binnen aangewezen kring, op dezen admiraal worden overgedragen. Nu kan het verloop hierbij stipt geregeld en formeel ineen geschakeld zijn geweest, zoodat opdracht en overdracht van het hoogste gezag, zonder de minste stoornis tot stand kwam; maar 't kan ook wezen, dat hierbij ongeregeldheden intraden.

§ 2. *Overgang op Oranje.*

En dit laatste nu was kennelijk het geval, toen in 1813 de toenmalige Prins van Oranje optrad als Souverein Vorst, of naar de uitdrukkingswijze

van de grondwet van 1815, zich de kroon op het hoofd zette. Aan 1813 ging een kort tijdperk vooraf, waarin het hoogste gezag over deze landen berustte bij den Keizer van Frankrijk. Eer Napoleon hier het hoogste gezag verkreeg, werd het zeker aantal jaren uitgeoefend door Koning Lodewijk Napoleon. Aan diens uitoefening van het hoogste gezag ging de revolutionaire periode, conform de Staatsregeling van 1789, vooraf. En achter den in 1795 toen opgetreden drager van het hoogste gezag komen we terecht bij de gewestelijke Staten, die tuk op hun souvereineteit waren, geflankeerd door de Algemeene Staten, en steunend in het erfelijk Stadhoudersschap, dat sedert 1747 door Willem IV, Prins van Oranje, en diens opvolger Prins Willem V bezeten was. Toen nu op 17 Nobember 1813 het keizerlijk gezag van Napoleon ineenzonk, was er op zichzelf noch een persoon noch eenig college aanwijsbaar, dat alsnu over de Souvereiniteit te beschikken had, en ze aan den Prins van Oranje kon aanbieden en op hem overdragen. Formeel was de historische lijn verbroken. Doch al was hierdoor de regeling van het hoogste gezag in het ongereede geraakt, hieruit ontstond geen de minste twijfel over den *werkelijken* toestand. Er werkte in het volk, als gevolg van wat sinds 1789 en 1795 geschied was, drang tot onderwerping, behoefte aan krachtige uitoefening van het hoogste gezag door heel het land, en voor het historisch besef van bijna een ieder was de Prins van Oranje de vanzelf aangewezen persoon aan wien men begeerde zich te onderwerpen. Daarnaast stond de Prins, die ijlings uit Engeland terugkwam en zelf de roeping gevoelde om het verlegen land niet hulpeloos aan zich zelf overtelaten. En in Hogendorp, van der Duyn en van Limburg Styrum trad hierbij het heroïsch element op, dat eigener beweging en onder onweerstaanbaren drang het initiatief nam en den stoot gaf, om het verlegen volk in Oranje te doen vinden, wat ieder begreep en voelde dat komen moest. De vindingrijkheid waarmede men van juridische zijde later de draden uitploos, die schier tooverend elkaar vlochten wat sinds 15 jaren zoo wreed uiteenlag, moge juridisch verdienstelijk zijn geweest, maar kon niet volstaan voor bewijs. In het erfelijk stadhouderschap lag formeel geen souverein gezag. Zoo de landeigenaar een zijner hofsteden ter verzorging aan den boer, die op 't land woont, toevertrouwde, met beding dat na hem, zijn zoon en straks zijn kleinzoon dezelfde hofstede bebouwen zal, ligt hierin in 't minst geen overdracht van eigendom. Toen hier

in 1572 de opstand uitbrak, berustte het hoogste gezag over deze landen bij den Koning van Spanje, en hadden diens stadhouders geen andere roeping dan om dit hoogste gezag in zijn naam uitteoefenen, onder verantwoordelijkheid aan hun lastgever. Nog in het „Wilhelmus" wordt het beleden: „Den koning van Hispaniën heb ik altijd geëerd". Het plichtsbesef om waar de Vorst tegen de Religie en alzoo tegen God ingaat, Gode meer dan den Vorst de hoogste eere toetekennen, heeft toen den opstand en de afzwering van Philips uitgelokt. En van die ure af is de onzalige strijd opgekomen tusschen het hardnekkig toezien van de Staten-Provinciaal op eigen overhoogheid en den volksdrang die door verheffing van de Algemeene Staten drong naar Volkseenheid en hierbij in Oranje zijn bezield symbool vond.

§ 3. *De Staten en Oranje.*

Toch nam dit niet weg, dat formeel de Staten-Provinciaal zich in hun betrekkelijke zelfstandigheid maintineerden, en dat van het doen van afstand van hun souvereiniteit zelfs aan den erfelijk gemaakten stadhouder formeel nooit sprake is geweest. Zoo bleef het bij een strijd tusschen twee stroomingen. De formeel doodloopende strooming bleef de Souvereiniteit aan de côterie der Regenten toekennen, de nationale levensstrooming ging hiertegen in. Op het geroep de Sansculottes verloor men zich in het contract social. Maar om, toen de wrange vrucht hiervan al te bitter begon te smaken, het Fransche juk en het Fransche kleed van zich te werpen en nu onder Oranje, naar men hoopte, een beter toekomst tegen te gaan. Uitkomst was derhalve, dat aan de vroegere machthebbers alle hoog gezag ontglipte, en dat dit, niet door formeele bereddering, maar door de feiten zelf der historie, op Oranje overging, en door Oranje aanvaard werd. Vandaar dat elke op touw gezette bewijsvoering voor den overgang van het hoogste gezag op Oranje zwak blijft, maar dat daarentegen voor wie de sprake Gods in de historie verstaat, niet alleen de Souvereiniteit van het Huis van Oranje, maar evenzoo het „bij de gratie Gods", dat er de eere van verhoogt, voor het nationale volksbesef geen tegenspraak meer gedoogt. Vanzelf moest er ook toen voor den overgang van de Regeeringsinrichting een formule worden gevonden, en die is dan ook ontworpen in de formule,

eerst, in 1814, dat „de *Souvereiniteit der Vereenigde Nederlanden is* en blijft opgedragen", en in 1815, dat „*de Kroon der Nederlanden*" is en blijft opgedragen; en voorts door het teruggaan op 1747 om vast te stellen, wie als Stamvader van het koninklijk geslacht zou gelden; maar klemmende kracht voor het juridisch betoog school zoomin in het een als het ander. De groote Notabelenvergadering kon evenmin in eigen volmacht, den band met het verleden geven. Wat spitsvondigheid dan ook is aangewend om de zoo aanmerkelijke wijziging in den stand van zaken van een juridisch geijkte geboorteacte te voorzien, niet hierdoor is het, dat de toenmalige Prins van Oranje de harten van het volk won.

§ 4. *Van waar de geestdrift?*

De geestdrift waarmee het volk hem bij zijn optreden begroette, dankte hij aan de heugenis en aan het nagevoel van den jammer en de ellende, die ons volk, in al zijn rangen en standen, onder het Fransche juk geleden had, en aan de zoo scherp daartegenoverstaande heugenis van de glorie, die in de 16e eeuw door de groote Oranje-Vorsten aan Nederland was ten deel gevallen. De tegenstelling tusschen de toenmalige, geheel exceptioneele grootheid van ons land, toen het kleine Nederland meer dan een halve eeuw de leider van de wereldmarkt en de beheerscher der zeeën was geworden, en de kleinheid waartoe we in 1813 verzonken waren, werkten betooverend op den volksgeest. Bilderdijk in zijn „Holland groeit weer, Holland bloeit weer, Hollands naam is weer hersteld", — drukte met volkomen juistheid uit, wat destijds in de harten omging, vooral toen straks het Vlaanderenland onder Nederlands kroon kwam en de politieke weelde van de 17e eeuw scheen te herleven. Dit is toen tegengeslagen. De verwachting dat Nederland de glorie van zijn verleden zich zou zien hernieuwen, kon bij de scheeve machtsverhoudingen in het Europeesche Staatsleven niet anders dan op teleurstelling uitloopen, en leidde zoo vanzelf, na het failliet van België's aanhechting, tot den wrevel tegen Oranje die in 1848 veler hart bekroop. Maar feit bleef het dan toch in 1813, dat de oppositie der Regenten, die ook toen nog voortkroop, uit zelfbeschaming zweeg, en dat omgekeerd het mêelevend en toon-

aangevend deel van het volk als uit één adem Oranje het welkom toezong bij zijn weer landen op Scheveningen's kust.

§ 5. *Davids Koningschap.*

Het was ook hier zooals het was in Davids dagen. Ook toen was tusschen den pretendent-Koning en het volk als zoodanig zulk een geest van saamhoorigheid geboren, niet 't minst door Davids heldendaden, dat tenslotte eerst alleen de mannen van Juda en straks alle stammen van Israel David tot Koning uitriepen en hem kroonden. In 2 Samuel 5 : 1—3 staat 't dan ook zoo duidelijk uitgesproken, dat de stammen van Israël te Hebron tot David kwamen, en de oudsten van Israël een verbond met hem maakten, dat hij koning over hen zijn zoude. En deze mannen waren het, die David tot Koning zalfden. Eerst alzoo de zalving door Samuel, en nu in Hebron de zalving door Israëls oudsten. De Koning gevoelde, dat hij van God geroepen was, en al het volk in verbond met hem getreden, gevoelde dat David hun van God tot Koning gegeven was. Het onbepaalde school alleen daarin, dat de uiting van de volksbegeerte en van de volksbereidwilligheid een zwevend karakter droeg. Wat in 2 Samuel 2 : 4 de „mannen van Juda" heeten, waren geen stemgerechtigden krachtens een wettiglijk ingevoerd algemeen kiesrecht, maar vermoedelijk „de oudsten" van Juda, gelijk in 2 Sam. 5 : 3 uitdrukkelijk van „de oudsten" van Israel sprake komt. Tot op zekere hoogte althans hield het organisch Stamverband destijds nog stand, en zoo werden vanzelf in elken stam, in elk geslacht, en in elke familie de mannen aangewezen, die het recht hadden om representatief op te treden. Maar met deze oudsten trad David dan ook in *verbond*. Hij legde zichzelven niet aan hen op. Hij beweerde niet, op grond van de roeping en zalving door Samuel, alsnu vanzelf, krachtens ordinantie Gods, hun Koning te zijn; maar, ook al ontleende hij aan Samuels roeping en zalving het besef van Goddelijke roeping, zoodat hij volle vrijmoedigheid had om het gezag op zich te nemen, in niets sloot dit het recht van het volk uit, om verbondsgewijze te beslissen, of ze David in zijn Koninklijke waardigheid erkennen zouden.

§ 6. *Evenzoo hier.*

Geheel ditzelfde nu zag men hier in 1813—'14. Prins Willem van Oranje was er zich bewust van, dat, krachtens het verleden, geen ander dan hij, met zijn Huis, zoo er een Koning zou zijn, tot die Koninklijke waardigheid geroepen was. Van een mededinger, van een co-pretendent, kon geen sprake zijn. Er werd er dan ook geen genoemd. Maar dit nam niet weg, dat hij, om daartoe te geraken, door het volk moest aanvaard zijn. En daar er destijds geen wettige vertegenwoordiging van het volk bestond, die in naam van het volk kon optreden, was het geheel natuurlijk, dat 't hier hing aan een vrij-opkomend initiatief, en dit ging toen van de drie hooge mannen uit die, zonder daartoe gemachtigd of aangewezen te zijn, den moed grepen om, geheel uit eigen initiatief, in naam van het geheele volk, als politieke herauten op te treden. Het was er mede als met het voeren van 't woord bij een grootsche betooging, indien er een op den voorgrond tredend jubilaris is. Dan verlangt aller besef, dat in aller naam zal gesproken worden. En als er dan één is, die zich als tolk van aller gevoel opwerpt, het woord neemt en luidkeels uitspreekt wat hij weet dat in aller hart is, dan volgt het applaus vanzelf en bezegelt wat hij sprak. Wie dan 't woord neemt, is niet bij wettige stemming daartoe aangesteld, maar voelde instinctmatig, dat men van hem het woord verwachtte. Juist dit nu was 't, wat ook hier in politieken zin plaats greep. De oude organisatie was er niet meer, de nieuwe ontbrak nog. Toch ging er door het hart van 't volk een strooming, die om actie vroeg en Oranje begeerde. *Wie* toen optrad, deed er niet toe. Het hadden ook andere drie kunnen zijn. Maar ook deze drie konden, wat op grond van eigen initiatief te doen stond, op uitstekende wijze volbrengen, en dat deden ze.

§ 7. *De Notabelen.*

En niet anders was het met de notabelen, die in plechtige vergadering wat gedaan was bezegelden. Zulk een representeerend college was noodig. Voor de samenstelling van dit college koos men den meest voor de hand liggenden vorm. Uit de zich, goedschiks kwaadschiks,

nog verzettende fractiën ademde niet de nationale, maar eigenlijk een wegstervende côteriegeest. Het deed er daarom niet veel toe, hoe 't bij de saamstelling der notabelen-vergadering toeging. Hoe ook saamgesteld, deze vergadering had het volk achter zich. Niet op de letter van hun lastbrief kwam het aan, maar op het feit dat hen geen andere geest bezielde, dan waardoor heel het volk, op die kleine coterie na, zich bezield gevoelde. Het rijk en schoon verleden van Oranje werkte betooverend, nu de droeve uitkomst van wat de helden van 1795 bedreven, het nationale hart folterde. En daarom deed het er zoo weinig toe, hoe 't alles vormelijk toeging. Er werd een bestel Gods gevoeld. Dat Goddelijk bestel sprak èn in 't volksbesef, èn 't sprak in den Prins van Oranje. En het feit dat de souvereine Vorst en straks de Koning tot in zijn titel schreef, dat hij, wat hij was, was bij de gratie Gods, leefde destijds als onomstootelijke overtuiging in aller politiek bewustzijn. Wat Tollens in zijn „Wien Neêrlandsch bloed" van de „Godheid op den hemeltroon" zong, gaf niet de warmte van het „Wilhelmus van Nassauwen" weer. In het „Wien Neêrlandsch bloed" ontbreekt de poësie, en dit gemis aan poesië heeft Tollens gepoogd te vergoeden door opgeschroefde, klinkende termen, gelijk die nu nog een ieder hinderen in dat pochende: „Van vreemde smetten vrij". Maar dit neemt niet weg, dat toen in Maart 1813 de Napoleontische schroef door het driemanschap van onze nationale existentie werd afgewrongen, niet alleen de Prins, maar evenzoo het volk in zijn breede rijen een oogenblik doorleefd heeft, waarin Goddelijke gratie ons uit onzen jammer ophief. Juist het onhistorische en tegen heel ons verleden indruischende karakter van de revolutionaire beweging, die in de Staatsregeling van 1798 zich belichaamde, en die er toe geleid had, om niet alleen Oranje te verjagen, maar zelfs een man als Bilderdijk, om zijn niet willen loslaten van Oranje, het land uittedrijven, deed in 1813 zoo krachtig zijn terugslag gevoelen. Wat was, hetgeen deze revolutionairen bestaan hadden, vergeleken bij de onverwelkelijke glorie die uit de 16e en 17e eeuw nog steeds naklonk?

§ 8. *Fout van de 16e eeuw.*

Zoo ritselde er iets in het volksbesef, dat verwijtend de nationale

conscientie neep, om 't ondankbaar onrecht, Oranje aangedaan. In zulk een historisch moment leeft dan zulk schuldbesef ongedwongen in 't nationaal besef op, en vandaar in 1813 de aandrift van heel de natie (alleen de Keezen-clubjes in de grootere steden uitgezonderd) om boete te doen voor de schuld van het verleden en door warmer enthousiasme aan Oranje te vergoeden, wat op het eind der 18e eeuw aan Oranje misdreven was. De onvergeeflijke politieke fout, in de 16e eeuw begaan, kon niet meer hersteld worden, maar bij den terugkeer van den Prins te Amsterdam golfde toch het bange weegevoel over wat destijds verzuimd was, door het volk in zijn breede strooming. De lezer gevoelt, op wat fout en op wat verzuim hier gedoeld wordt. Men had, toen men in 1579 zich te Utrecht in Unie vereend en in 1581 saam het monarchaal gezag van Spanje's Koning had afgezworen, aan geen „Stadhouder" meer moeten denken, doch aanstonds Prins Willem in Philip's plaats moeten zetten; daargelaten nu of men hem als Graaf of Hertog, dan wel aanstonds onder den Koningstitel huldigen wilde. De Vereenigde Nederlanden werden gevormd uit een zeker aantal Staatjes van kleineren omvang, die monarchaal geregeerd werden en vanouds aan hun graaf of hertog onderworpen waren geweest. Dat de monarchale rechten, die in elk dezer Staatjes golden, van lieverlede aan eenzelfde Huis waren toegekomen, en dat zoo tenslotte Karel en Philips, in eigen persoon, heerscher over alle deze gewesten saam waren geworden, veranderde op zich zelf den vorm van het bewind niet. Die vorm was en bleef monarchaal. Dat men in 1568 tegen Philips in opstand kwam, bedoelde niet de vervanging van den monarchalen regeeringsvorm door den gemeenebestelijken, maar ontleende zijn bezieling aan het verzet tegen geloofstyranie, vooral gelijk die destijds in de inquisitie uitkwam. Er bestond dan ook geen de minste oorzaak of aanleiding, waarom men thans tot den Gemeenebestelijken regeeringsvorm moest overgaan. De natuurlijke gang zou 't veeleer geweest zijn, indien elk van de vrijkomende Staten thans een nieuwen graaf of hertog had aangesteld, vooral dan met de bijbepaling, dat de nieuwe Vorst nu niet weer tegelijkertijd Vorst over een geheel vreemd land zou wezen, zooals dit reeds vroeger met de Bourgondiërs en later vooral met Karel en Philips het geval was geweest. Wat ons land op dat oogenblik noodig had, was een nationale Kroon, en die Kroon gedragen door de Vorsten uit een Huis, dat hier inheemsch

was, en eigen bloed als met het bloed der natie gemengd had. De logica der historie had alzoo geëischt, dat men Willem van Oranje in plaats van Philips had gesteld. Doch juist dat wilde men niet. De Staten der onderscheiden gewesten wilden, nu Philips wegviel, tegelijkertijd het Monarchaal beginsel knakken, en bij de Staten zelven zou nu voortaan de oppermacht berusten. Dát is 't wat Oldebarneveldt, dat is 't wat straks de De Witten steeds beoogden. Door dien misgreep is toen de strijd ontbrand tusschen het volk in zijn breede rijen, dat tegen Philips om de geloofsvrijheid den strijd had opgevat, en de Staatschen, die schier eeniglijk op machtsvermeerdering bedacht waren geweest. Zoo kon 't niet anders, of de Calvinisten bleven het reformatorisch element handhaven en riepen telkens om Oranje, terwijl omgekeerd de Erasmianen en Remonstranten tegen Oranje en voor de Staten kozen; en vandaar de wortel der politieke verbittering die van 1581 af onze Staatkundige verhoudingen vergiftigd heeft. Dat Oranje zelf hierbij niet vrij uitgaat, mag niet verheeld. De Prins had in den vervalschten Staat van zaken die nu intrad, niet moeten bewilligen. Dit noopte toen Maurits later tot een te kras ingrijpen. En met Prins Frederik Hendrik boog toen de verhouding reeds in zooverre om, dat het nu tot een voorloopig vergelijk tusschen den Prins en de Staten kwam, waarvan de Gereformeerden de dupe werden. Wie thans indenkt, hoe heel anders de historie van ons vaderland in de 17e eeuw zou geloopen zijn, indien we niet met een verbasterd stadhouderschap hadden getobt, maar van meetaf door de Kroon van Oranje gedekt waren geweest, kan daarom niet diep genoeg betreuren, dat de onvergeeflijke fout in 1581 begaan is, en kan zich niet dan met rouw in het hart verbeelden, hoe geheel anders de gang onzer historie zou zijn geweest, indien men op 't oogenblik dat de fatale beslissing viel, voor dezen misgreep zich had weten te behoeden. Iets wat niet gezegd wordt, als ware o. i. de monarchale regeeringsvorm de eenig denkbare of bruikbare. Ook een gemeenebestelijke bewindsvorm; de Unie van Amerika toont het; kan een schitterend resultaat leveren. Alleen maar, gelijk nu, na de afzwering van Philips, de verhoudingen hier te lande stonden, sprak 't vanzelf, dat de Staatsche partij almeer tegenover de Partij van Oranje en van de Reformatie moest komen te staan, en uit dezen onverzoenlijken tweestrijd is al de jammer, die eerst op 1795 en later op 1848 uitliep, geboren.

§ 9. *De ontnuchtering van 1813.*

Ook op 1813 toch is, helaas, maar al te spoedig een onrustwekkende ontnuchtering gevolgd. Om te verhoeden, dat de aloude veete herleefde, heeft onze eerste Koning gepoogd zich boven de partijen te stellen, wat er vanzelf op *moest* neerkomen, dat de beginselen van 1789, met halve kracht slechts, 't is zoo, maar dan toch werken bleven. Het fatale Koninklijk Besluit van Januari 1815 ter regeling van de Kerken ontwrichtte de toenmalige Gereformeerde Kerken geheel, en was voorbode van de vervolging waartoe straks tegen de Afgescheidenen werd overgegaan. De wijze van optreden in de Belgische gewesten kon geen ander gevolg hebben, dan dat deze gewesten slechts wachtten op de eerste de beste revolutionaire actie in Europa, om zich met Fransche hulp weer van ons los te maken. De veldslagen van Hasselt en Leuven waren een militair succes, maar brachten ons allerminst nationale glorie. Het tweede huwelijk van den Koning bracht verwijdering. En zoo was het verre van onnatuurlijk, dat we in de laatste veertig jaren al spoedig voor een ontredderden toestand kwamen te staan, die helaas al te donker tegen het enthousiasme van 1813 afstak. Wie niet, gelijk schrijver dezes, de booze dagen van 1848 mee doorleefd heeft, kan zich dan ook thans geen denkbeeld meer vormen van de wanverhoudingen tusschen Kroon en Volk, die destijds waren ingetreden. De Grondwetsherziening van 1848 was het die bij al 't gebrek dat haar aankleefde, toch redding uit de toenmalige malaise heeft aangebracht. En nu we, de twintigste eeuw ingetreden, ons verheugen mogen in het bewind van de laatste telg uit het geslacht der Oranjes, kan er niet warm genoeg voor gedankt, dat de bewindvoering van onze geëerbiedigde Koningin een zoo verrassend gelukkige mocht zijn, en dat 't metterdaad was, of in 1913 ons de bezielde echo werd ten gehoore gegeven van het enthousiasme, waarmee men in 1815 de Eerste Koning had toegejubeld. Het mag thans zonder schijn zelfs van overdrijving beleden, dat, op kleine uitzonderingen na, die er steeds onder elk monarchaal bewind zullen blijven, Nederland en Oranje weer ziels-één zijn.

§ 10. *Ons: „Nederland en Oranje".*

De Antirevolutionairen kozen dan ook van meetaf bij hun eerste politieke optreden dit *Nederland en Oranje* als 't devies voor hun Kiesvereenigingen. Niet dat ze zich sedert 1813 ooit of nimmer in eenige bijzondere gratie van den Drager der Kroon of van zijn Hof mochten verblijden. Reeds wezen we op den fatalen knak, dien het Koninklijk Besluit van Januari 1815, inzake de Kerken, en later de felle actie tegen de mannen van 1834 ons bracht. Groen van Prinsterer's feitelijke aanstelling als Hof-Archivaris heeft er evenmin toegeleid, dat zijn advies in Staatszaken op de drie Koningen onder wie hij aan de politiek deelnam, of ook op maar één van hen, van overwegenden invloed is geweest. Aan de Openbare Universiteiten zijn in de eerste drie kwart eeuw onze mannen steeds gemeden. In ambten en betrekkingen werd hun niet dan bij hooge uitzondering een sobere plaats gegund. Beets' naamgeving van de „Nachtschool" gold ook hier. Eerst in 1853 en 1878 ontving men den indruk, dat er een keer op komen was, en sinds mag dankbaar erkend, dat de drie Kabinetten van Mackay, Kuyper en Heemskerk zich steeds in onpartijdige constitutioneele medewerking van hooger hand mochten verheugen. Men mag dan ook zeggen, dat we steeds meer alle achteruitstelling, die vroeger herhaaldelijk voorkwam, zien verdwijnen, en dat we thans bijna in elk opzicht gelijk-op met de overige Staatkundige partijen in het Paleis meêtellen. Meer nu vragen we natuurlijk niet. Nimmer bevoorrechting, alleen ook nimmer achteruitzetting. Doch hoe 't hiermede ook ga, als Antirevolutionairen blijven we, krachtens onzen bond met het verleden, de geestdrift voor het Huis van Oranje in al onze kringen, op al onze scholen, wakker houden. Nederland en *Oranje* blijft onze leus. En nu zegge men niet, dat een zoo vrijmoedig spreken over het Huis van Oranje, sinds het de Kroon draagt, met onze aanhankelijkheid aan Oranje niet te vereenigen is. Juist het tegendeel is waar. Ook onze Calvinistische Vaderen hebben steeds hun roeping verstaan om in te zien, dat niet in het kruipen van den hoveling, maar alleen in mannenmoed met trouw vereenigd, de historische liefde voor een Stamhuis zich als een kracht in het volksleven betoont. Kruipen zoomin als vleien is ooit der Calvinisten aard ge-

weest, en juist daarom schuilt in hun liefde voor Oranje een zich nooit verloochenende, wijl mystieke, kracht.

§ 11. *Instinct en Intuitie.*

Er werkt ook in volken en dynastieën, die onder Gods hoog bestel, als we 't met een Schriftuurlijk beeld zoo mogen uitdrukken, gehuwd zijn, een historisch instinct en een intuitie. Het historisch instinct doet den band gevoelen en eeren, die niet door menschelijke keus, noch door menschelijke regeling, maar door geheel een samenloop van omstandigheden, vezel na vezel geweven werd, en zich als vanzelf om volk en dynastie slingerde. En waar historisch zulk een onweerstaanbaar instinct van bij elkander te hooren, trekt en als 't ware zuigt, legt dit zulk een beslag op 't gemoedsleven, dat als vanzelf een intuïtieve overtuiging geboren wordt, die, zonder veel argumentatie, van zelf verband zoekt, en dat dit verband niet anders dan in een *verbond* zich realiseeren kan. De verbondsidee is van den beginne af in de H. Schrift geheiligd door toepassing op het verband tusschen volk en vorst van de huwelijksgedachte, en veel stoornis in het politieke leven zou voorkomen zijn, indien die Schriftuurlijke gedachte ook bij de leeraars in het staatsrecht meer ingang had gevonden. Al moet toch erkend, dat in zeer vele gevallen zelfs geweld meer dan wederzijdsch verlangen de dynastie met het volk verbond, of ook waar geweld uitbleef, genealogische verwantschap over 't lot van het volk besliste, resultaat is toch in 't eind bijna altoos, dat volk en vorst *gevoelen* moeten bij elkander te hooren, en deswege niet anders begeeren dan de aangeknoopte verstandhouding voorttezetten. Zelfs waar oorspronkelijk geen vezel volk en vorst saambond, en eer verzet en onwil van allen kant aan den Vorst zijn macht betwistte, ontrolde toch na verloop van eeuwen de historie niet zoo zelden haar boeiend verhaal van steeds inniger verbinding, die de vrucht was van het intuïtief besef, dat elke verandering verslechtering zou wezen en alleen wederzijdsche genegenheid bezielende warmte van zich kon doen uitgaan. Er zijn tal van dynastieën geweest, die er niet inslaagden dit instinctieve en intuïtieve gevoel van sympathie te kweeken, maar dit leidde dan ook vaak tot de droeve uitkomst dat de band, die nimmer recht vast geworden was,

tenslotte geheel losliet of verscheurd werd. Juist daarom moet er zoo nadruk op worden gelegd, dat de band die Nederland en Oranje verbindt tot de meest instinctieve in de historie en de meest intuïtieve in 't heden behoort. Er was hier metterdaad een *verbond* tot stand gekomen. Oranje was niet een dynastie die zich had opgedrongen, maar die zelve bij het volk de begeerte om met de Oranje's één te zijn, had opgewekt. Natuurlijk lag bij het volk ten leste de beslissing, of het zich in huwelijkstrouw aan de dynastie van Oranje onderwerpen zou, maar van Oranje als den pretendent was dan toch lokking en aantrekking uitgegaan, en dit zelfs in zoo sterke mate, dat we ons in Nederland bijna geen andere dynastie dan die der Oranje's denken kunnen.

§ 12. *Formeele regeling.*

Natuurlijk had ook dit nationale huwelijk, men vergunne mij de zegswijs, zijn formeelen kant; doch wat men ook beproefd heeft om de opkomst der monarchie reeds achter 1813 te dateeren, door niets laat zich het feit op zij dringen, dat eerst in 1813 de souvereiniteit erfelijk aan Oranje is toegekomen. Toch belet dit niet, de pogingen te waardeeren, die tot een anti-dateering van den overgang geleid hebben; iets wat wel 't sterkst uitkwam doordien men Willem IV als den eigenlijken stamvader van de dynastie liet poseeren. Tegenover het volk deed dit er niet toe; maar niet ten onrechte werd van meetaf ingezien, dat er bij versterf conflicten tusschen de leden van het Oranjehuis konden opkomen; en dat, ontviel ons dit roemruchtig Huis vroeg of laat, buitenlandsche pretendenten zich in onze nationale aangelegenheden konden mengen, en zoo de rust en vrede van onze vaderlandsche huishouding konden verstoren. Elders had de historie duidelijk genoeg geleerd, hoe bij zulke dynastieke conflicten verdeeldheid in het volk zelf kan opkomen, zoodat het eene deel van het volk voor den eenen, en een ander deel voor een anderen pretendent zich te weer stelt; en het was juist gezien, dat men zulk een catastrophe door scherpe formuleering van de opvolging in de Grondwet poogde te voorkomen. Hoe moeilijk dit vaak was, blijkt wel, zoo men de in 1813, in 1848 en in 1887 getroffen regelingen onderling vergelijkt en er nota van neemt, hoe zelfs nu weer wijzigingen aan de orde schijnen te komen, indien na afloop van den hedendaagschen

oorlog een meer radicale Grondwetsherziening nogmaals ter hand mocht worden genomen. Men bega daarom niet de fout, in de hieraan ten koste gelegde moeite slechts lust in haarkloverijen te zien. De staatslieden die voor de toekomst te waken hebben, zouden in betrachting van hun hoogen plicht te kort schieten, indien ze in onze Grondwet ook maar één letter zorgeloos staan lieten of neerschreven. Metterdaad toch kan 't aan een enkele uitlating hangen, wiens haan straks, als 't er op aankomt, koning zal kraaien.

§ 13. *De donkere schaduw.*

Nog ook in een ander opzicht is de formeele regeling van zoo ernstige beteekenis, thans vooral, nu de zoolang gekoesterde hoop, dat het Huis van Oranje aan Nederland ook na het afsterven van den Prins van Oranje te Parijs en van Prins Alexander in de Residentie nog in lengte van dagen zou gegund worden, helaas niet in vervulling is gegaan. Aan de tweede Gemalin van onzen laatsten Koning mocht geen zoon geboren worden; en hoe rijk ons ook het bezit maakt van de Koningin die zij ons schenken mocht, toch zal Prinses Juliana, indien ze, zij 't na lange dagen, zich de kroon op het hoofd mag drukken, als bloedstelg niet meer het Huis van Oranje, maar het Huis van Mecklenburg toebehooren, om, bleef ook zij zonder manlijk erfgenaam, allicht de kroon nogmaals in een ons nu nog onbekend Huis overtebrengen. Verbloemen helpt hierbij niet. Men kan ook hier beproeven, wat met de Habsburgers te Weenen gewaagd is; maar overmits niet de titel, maar het bloed de aanhoorigheid tot de familie uitwijst, zou elke poging van dien aard toch op niets anders dan op een naamspel kunnen uitloopen. En zelfs dit spel zou belemmerd worden door artikel 29 van de Grondwet, luidende, dat alleen de oudste van des Konings *zonen*, of verdere *mannelijke* nakomelingen, die de vermoedelijke erfgenaam is van de Kroon, straks den titel voert van Prins van Oranje. Deze bepaling sloot zich aan bij Art. 17 van de grondwet van 1814, waar 't heette: „Als erfprins wordt hem (den oudste zoon van den souvereinen vorst) gegeven de titel van *Koninklijke Hoogheid*". De overige Prinsen en Prinsessen voerden toen den titel van *Doorluchtige Hoogheid.* Doch reeds in 1815 werd hiervoor in de plaats geschoven wat thans

in Art. 29 staat. Doorloopende gedachte bleef alzoo, dat zeer beslist onderscheid wordt gemaakt tusschen den oudsten *zoon* en de oudste *dochter* van den drager der Kroon. Is het een prinses, dan ontvangt ze den titel van Prins van Oranje niet. Ook Prinses Juliana zal derhalve, blijft dit zoo, zelfs den titel van Prinses van Oranje zich nimmer zien toegekend; wat zeer zeker niet zonder beteekenis is. Doch ook al ware het anders, toch zou hierbij nooit van iets anders dan van een blooten titel sprake zijn; en *geslachts*voortzetting of *geslachts*overgang regelt zich niet naar een titel, maar alleen naar het bloed.

§ 14. *Preciesheid van regeling.*

We worden derhalve, zij 't nog verre af, maar dan toch tenslotte door de tragisch pijnlijke uitkomst bedreigd, dat er afsnijding in de historie komt; dat het roemrijke Huis van Oranje naar den bloede uitsterft; en dat Nederland hiermede staat te verliezen, wat ons nimmer door eenig ander Huis, hoe uitnemend ook, zou kunnen vergoed worden. In verband hiermede stonden we voor een hoogst gewichtige keuze. Men kan toch, in verband met deze afsterving, tweeërlei doen: men kon òf het standpunt innemen, om na het wegvallen van het Huis van Oranje aan het volk zijn verbondsrecht te hergeven, zoodat het zelf door zijn grondwettige organen de keuze van een nieuwe dynastie had kunnen doen, oftewel men kon de vraag, hoe, na uitsterving van het Huis van Oranje, in de erfopvolging te voorzien, in de dynastieke erfenis inweven. Het eerste nu zal uitsluitend dán intreden, indien er naar luid van Artikel 21 „bij overlijden des Konings geen bevoegde opvolger naar de Grondwet bestaat." Dan toch, zegt het artikel, wordt deze rechtstreeks benoemd door de Staten-Generaal, daartoe in dubbelen getale in vereenigde vergadering saamgeroepen. Regel daarentegen blijft de tweede gedragslijn, zoodat een geheel vreemd vorst hier te lande zich de kroon kan zien toekomen. Op zichzelf ligt hierin iets onbevredigends. Zelfs maakt het min of meer den indruk, alsof de Kroon der Nederlanden in particulier bezit aan een of andere familie toebehoorde, die zelfs bij haar uitsterving nog beslissend altoos zeggenschap behield in den loop die de zaak nemen zoude. Na uitsterving van het rechtstreeksche bloedsverband in de

manlijke linie zou daarom teruggang van het benoemingsrecht aan het volk toelachen.

§ 15. *Gevaren.*

Toch zijn ook de redenen die zulks ontrieden, niet van gewicht ontbloot. Nu in het nieuwe staatsleven steeds principieel verschillende politieke partijen in de Staten-Generaal tegen elkander overstaan, zou de verkiezing van een Vorst door zulk een Staten-Generaal in dubbelen getale uiteraard bij de stembus tot een geweldigen strijd aanleiding geven. Het zou bijna niet anders kunnen, of elke partij zou zich reeds bij voorbaat een candidaat uitkiezen, die haar beginselen van harte bleek te zijn toegedaan. Het zou daarom zeer waarschijnlijk bij de stembus een strijd tusschen Prins A, B of C worden. Iets waarbij het zich bovendien maar al te licht liet denken, dat buitenlandsche Mogendheden in het belang van eigen Vorstenhuis of politieke positie op de verkiezing poogden in te werken; niet rechtstreeks natuurlijk, maar dan toch zijdelings; en de verkiezing van de Staten-Generaal hield hierdoor zoo licht op een nationale aangelegenheid te zijn. Ook vergete men niet, dat in 't glorietijdperk van onze historie Nederland een Gemeenebest was, en dat nog steeds de elementen ten onzent niet ontbreken die voor het monarchale beginsel weinig gevoelen. Ook dit historisch element zou den strijd kunnen verbitteren, te meer daar de Socialisten het niet verhelen, dat de republikeinsche regeeringsvorm voor hen 't ideaal blijft, en dan natuurlijk niet in herinnering aan het Gemeenebest van de Unie van Utrecht, maar aan wat in 1795 hier den nieuwen toestand schiep. Misschien zou volledigheid zelfs eischen er bij te voegen, dat een geheel openstellen van de keuze allicht tot oorlogsconflict zou kunnen leiden en onze zelfstandigheid in gevaar brengen. Veel viel er daarom voor te zeggen, dat in de Grondwet, zoolang 't even kan, aan de dynastieke vertakkingen wordt vastgehouden, en dat, zoolang er nog een regeerend Hoofd leeft, deze de macht ontving om voorstellen voor de opvolging te doen, en bij zijn leven zich geen hem ongewenschte erfopvolging kon zien opgedrongen. Voor den geregelden voortgang van zaken is en blijft het gewenscht, de nieuwe rechtstreeksche volkskeuze door de Staten-Ge-

neraal zoover te verschuiven als 't slechts eenigszins kan. Wel valt hiertegen aan te voeren, dat aldus bij de ver afgeleide erfopvolging ons een Kroondrager kan toekomen, die nimmer de volkssympathie zou kunnen winnen, doch hier staat tegenover, dat niet alleen het volk zich bij nieuwe keuze op zeer droeve wijze vergissen kan, maar dat bovendien de gekozen Prins nooit waarborg kan bieden voor zijn geslacht. De nazaten van een min-gewenscht erfopvolger kunnen *meê*, die van een eigen gekozen vorst *tegen*vallen. Wat Oranje voor ons was, en God zij lof, nog is, kan ons nooit vergoed worden; en nadert het oogenblik dat we dynastiek een donkere toekomst hebben tegen te gaan, ruste dan de hoop van 't volk in dienzelfden God, Die ons eens Oranje gaf en vier eeuwen lang er onze historie mee verrijkte.

Of het niet gewenscht zou zijn, ook aan de Kroonprinses den *titel* van Prinses van Oranje toe te kennen, zou bij de eerstkomende generale Grondwetsherziening in overweging kunnen genomen worden. Ware het meer dan een titel, zoo zou hiertegen uiteraard ernstige bedenking kunnen rijzen. Nu het daarentegen in de Grondwet zelve expresselijk verklaard wordt, niets dan een *titel* te zijn, blijft het altoos een open vraag, waarom wel de zoon, maar niet de dochter van den drager der Kroon dezen titel voeren zal. Op de bloedverwantschap ziet deze titel in het minst niet. Die spreekt in wat de Drager of de Draagster der Kroon in haar naam en aanduiding van herkomst betuigt met zich aan te dienen als Prins of Prinses van Oranje-Nassau. Dit echter is heel iets anders. Ook de Koning van Pruisen, gelijk men weet, noemt zich Prins van Oranje-Nassau in zijn geslachtsnaam. Hier daarentegen is van niets dan een titel sprake. Stel b.v., dat ons thans nog een manlijke telg in ons Vorstenhuis geboren werd, zoo zou deze wat zijn geslacht betreft, een hertog van Mecklenburg zijn, maar krachtens artikel 34 zou hij toch *Prins van Oranje* zijn, naar titel. Als louter titel nu kon deze eere ook aan een vrouwelijk lid van het Huis worden toegekend. Ja, al ware het dat bij het eind der 20ste eeuw een geheel vreemde dynastie hier 't bewind voerde, zoo zou toch deze titulatuur krachtens de Grondwet blijven doorgaan. Dit nu ware straks bij generale Grondwetsherziening uit te maken. Doch er is meer, waarop, althans in de Grondwet, dient gelet.

Nooit te scherp toch kan gewaakt, dat de artikelen over de Erfopvolging op alle manier met 't vergrootglas bekeken en als in de

goudschaal gewogen worden. Bij de toelichting van het Antirevolutionair Program daarentegen behoeft hierop niet verder te worden ingegaan. Bij die nadere vraag toch geldt het rechtsquaesties zonder partijkarakter, waarover juristen van uiteenloopende partijen een eenparig gevoelen kunnen zijn toegedaan. Niet ten onrechte is tijdens den jongsten oorlog meermalen gewezen op het gevaar, dat ons Rijk van de zijde van 't Pangermanisme bedreigen kon; en er behoeft niet aan getwijfeld te worden, of de voorstanders van dit ongerechtige stelsel zouden niet in gebreke blijven, om, kwam ooit verschil van inzicht over de erfopvolging aan 't woord, zich tegen ons te weer te stellen bij de kleinste leemte of vergissing, die in het hoofdstuk van onze Grondwet dat over de erfopvolging handelt, ook slechts het nauwste reetje openliet om door te sluipen. Gewaardeerd zij daarom de scherpzinnigheid der heeren juristen, die al zulk gevaar pogen te voorkomen. Voor ons volk in zijn onderscheiden rangen en standen daarentegen, dat zich met al zulke formeele vraagstukken niet pleegt in te laten, blijft hoofdzaak de instinctieve en intuïtieve band, die het aan Oranje blijft gevoelen. Zelfs mag gezegd, dat, gelijk voor een weduwe meer dan eens haar afgestorven man in de intuïtie blijft voortleven, zoo ook voor een niet zoo gering deel van het Nederlandsche volk Oranje Oranje zal blijven in de intuïtie, ook al ware het tenslotte geheel in den grafkelder van Delft bijgezet.

Hoofdstuk III

DE GRONDWET

§ 1. *Voorheen aan geen Grondwet gedacht.*

Het denkbeeld zelf om onder de inrichting van den Staat een Grondwet te schuiven, is van zeer jonge vinding. Onze eerste Grond-

wet dagteekent pas van 1798. Veel meer dan een eeuw oud is zelfs het woord van *Grondwet* ten onzent niet. Wat nu Grondwet heet, verkreeg in 1798 nog den naam van *Staatsregeling*, of ook van *Acte van Staatsregeling*. Deze naam hield tot 1801 stand, alleen met dit verschil, dat de acte van 1798 betiteld werd als „Staatsregeling *voor* het Bataafsche volk", terwijl in 1801 deze titel gewijzigd werd in: „Staatsregeling *des* Bataafschen volks". De wijzigingen in deze regeling door de volksstemming van 9—16 April 1805 aangebracht, lieten den titel onverlet. Eerst 1806, toen Lodewijk Napoleon als Koning optrad, bracht hierin verandering. De toen onder de Koninklijke signatuur uitgevaardigde regeling erlangde den naam van *Constitutie*. Het Tractaat van 24 Mei 1806 voerde, in navolging van Frankrijk, dezen Franschen term hier te lande in. Artikel 7 van dit Tractaat verwijst toch naar „het *Constitutioneel* Statuut van Frankrijk". Van „Grondwet" als zoodanig werd 't eerst in de proclamatie van den Souvereinen Vorst van 29 Maart 1814 gesproken. En sinds hield men, zoo in 1815, als in 1840, 1848 en 1887 aan de uitdrukking „Grondwet" vast. Ook buiten het officieele kader was het woord Grondwet tenonzent zoo goed als geheel onbekend. In het zoo keurige Middel-Nederlandsche Woordenboek van den hoogleeraar Dr. J. Verdam komt het woord ganschelijk niet voor, en in het *Nederlandsch Woordenboek* van De Vries en Te Winkel is wel op naam van Hooft de zinsnêe aangehaald: „de Koning deedt opnieuw bezweeren het heilige Verbondt, verklarende daarbij te willen volharden, en 't zelve ghehouden hebben voor een grondwet des Rijx", maar ook hier is het niet de naam van eenig staatsstuk. Na Hooft is Borger de eerste die het woord opneemt en dan overdrachtelijk gebruikt: „Spaarzaamheid is de grondwet van zijn bestuur." En voorts is 't uitsluitend na 1814/'15, dat de uitdrukking van lieverlede in zwang komt, niet 't minst bij Conscience, die als Vlaming het woord uit 't Fransche „Constitutie" vertaalde. De idee zelve om het Staatsgebouw op een Constitutie of Grondwet te doen rusten, had dusver nog geen ingang gevonden. In Engeland, zooals men weet, ontbreekt zelfs nu nog alle Constitutie, en als men terugrekent naar het Romeinsche Rijk, de Grieksche Rijken, met inbegrip van Egypte, was aan de poging om aan het Staatsbewind een Grondwet als wortel te geven, nog nimmer gedacht. Wilde men hieruit afleiden, dat er dusver tusschen volk en overheid geen afspraak, geen wederzijdsche verklaring had plaats gevonden, dan be-

hoeft, voor wat ons land aangaat, slechts naar de Unie van Utrecht verwezen te worden, om het tegendeel belichaamd voor zich te zien. Regeling van de wederzijdsche verhouding tusschen Overheid en Volk kon niet ontbreken. Zonder regel zou die verhouding vanzelf verstoord zijn. Doch hieruit volgde nog allerminst, dat deze verhouding in alle deelen op schrift gebracht en in wetsvorm gegoten behoefde te zijn.

§ 2. *Staat en gezin.*

Vergelijk hiervoor slechts het huishouden van den Staat met dat van den particulieren burger. Leven in zulk een particulier gezin man, vrouw, kinderen en dienstboden saam, dan spreekt het vanzelf, dat tusschen het hoofd en de overige leden van het gezin, en zoo ook tusschen die leden onderling, zekere verhoudingen bestaan, en dat deze verhoudingen door zekeren regel beheerscht worden. Alleen maar, hiervoor wordt geen constitutioneel familiestuk opgemaakt. De regel voor die verhoudingen spreekt voor een deel uit het burgerlijk recht en in de arbeidswetten, maar rust voor verreweg het grooter deel in stilzwijgende overeenkomst gelijk de gewoonte van het land, en nader in gewest en stad of dorp, de usantie aangeeft. Men kent die usantie uit het ouderlijk huis en uit wat men hoort of ziet bij buren. Er is in alle deze verhoudingen allerlei, wat men vanzelf en als bij intuïtie doet, en er is wat men uit gelijken grond *niet* doet. Zoo is er orde en zelfs zekere regelmaat; maar beschreven en bedongen, is wat hier gelden zal, niet; het geldt vanzelf. En zoo nu ook is het op sociaal gebied in breeder zin. Ook het maatschappelijke leven is welterdege aan regelen gebonden, maar die regelen werken als een onbeschreven *adat*, d. i. krachtens usantie en vanzelf. Wel ging dit op staatkundig gebied niet zoo costumier toe. Gedurig rees er conflict. Er was worsteling over recht en macht. Dit leidde tot bedingen en afspraken. Denk slechts aan de keuren der steden. Maar tot een academische uiteenzetting van de politieke verhoudingen tusschen de Overheid en de onderscheiden deelen van het volk kwam het niet. Feitelijk was 't dan ook de Fransche Revolutie, die tot het voor onmisbaar verklaren van een Constitutie of Grondwet, als het geijkte architectonische plan voor den bouw van het Staatsbewind en het Staatsleven, den eersten stoot gaf; en op zich

zelf was dit eer te loven, dan te wraken. De vroegere charters, en zoo ook met name de Magna Charta in Engeland, droegen vaak een te eenzijdig karakter, en pasten bij den toestand die aan de Aristocratie het overwicht toekende. Van het volk in zijn breede, meer democratische opvatting was toentertijd nog geen sprake.

§ 3. *Het meespreken van het volk.*

Doch de tijd, en in dien tijd de volksontwikkeling, schreed voort; en toen nu allengs niet alleen het collectief geheel van elke stand, maar ook het individueel bestaan van den enkelen burger, begon mee te rekenen, kon het niet anders, of het politieke partijwezen moest te voorschijn treden; niet ter verwering van economische of standsbelangen, maar krachtens verschil van inzicht in het politiek beginsel, waaruit het Staatsbewind opkwam. Dit nu had tot noodzakelijk gevolg, dat er niet alleen voor de verhouding tusschen Overheid en Volk zekere regeling moest gelden, maar dat, zelfs dringender nog, behoefte ontstond om aan elk van de op zich zelf staande partijen, die in het éene zelfde volk onderling worstelden, waarborg tegen te stuitende overheersching van de zijde der nevenpartijen te verzekeren. Van nu af stond het geding niet meer geheel en uitsluitend tusschen Volk en Overheid, maar kwam hierbij niet minder dreigend het conflict tusschen de onderscheiden deelen van het volk zelf. De tijd was voorbij, waarin de magnaten onder het volk konden geacht worden heel het volk te representeeren. Vooral na de ondervinding hiertelande met de Regentenkliek opgedaan, viel eer op nog heftiger conflict tusschen die magnaten en de ordinaire burgerij, dan tusschen het Volk en de Overheid te rekenen. Was de regeeringsvorm monarchaal, dan kon de onderdrukte partij nog altoos op steun en bescherming van hoogerhand zooal niet rekenen, dan toch hopen. In Gemeenebesten daarentegen dreigde de overheerschende partij zich in het bewind zelf te nestelen, de overheidsmacht aan zich te trekken en zoodoende de nevens haar staande partijen niet met de partijwapenen van organisatie, pers en stemrecht zich van 't lijf te houden, maar bijna te decapiciteeren. Wie in de Staatsregeling van 1798 naspeurt, met wat niets ontziende dwinglandij alwie 't met Oranje hield, in den hoek werd geduwd,

zoodat zelfs een man als Bilderdijk in de vlucht naar Duitschland heil moest zoeken, voelt terstond, hoe radicaal de toestand, bij vroeger vergeleken, veranderd was. Vandaar dat van toen af de behoefte, neen, de noodzakelijkheid om tot vastere regeling der wederzijdsche verhoudingen te komen, niet meer te ontkennen viel. Reeds de Calvinisten in Frankrijk hadden onder de leiding van Hottomann en Languet dit gevoeld; en toen de Pilgrimfathers in Amerika hun koloniale leven op vaster voet wilden inrichten, bleek hun aanstonds, dat afspraak niet meer voldoen kon en tot beschreven accoord moest worden overgegaan. Vooral toen het in Amerika tot opstand tegen het Engelsch bewind kwam, bood de gedachte om in een Constitutie de grondslagen voor het nieuw in te richten bewind vast te leggen, zich zoo van zelf aan, dat men er, eerst zelfs zonder afspraak, in Staat na Staat toe overging. Al moet derhalve steeds herinnerd, dat de idee zelve van de grondwet eerst in het triomfjaar van de Fransche Revolutie doorbrak, hieruit mag nimmer afgeleid, dat de Antirevolutionaire partij, tegen de grondwetsgedachte als zoodanig vijandig zou overstaan. Ze was in Calvinistische kringen, zoo hier als in Amerika, reeds naar voren gedrongen, nog eer te Parijs conclusie werd genomen; en met denkbeelden als Da Costa hier en Martensen in Denemarken bepleitte, zal de Antirevolutionaire partij zich nimmer vereenigen kunnen. Zich tevreden te stellen met een constitutie die als Koninklijke gunst, uni-lateraal, door den Vorst aan het volk zou gegund zijn, maar dan ook met even volstrekt recht, op het oogenblik dat hem dit goed docht, door den Vorst kon worden teruggenomen, zou verraad aan onze beginselen zijn. Wat in vorige eeuwen kon gederfd worden, omdat de politieke ontwikkeling van het volk destijds nog zoo achterlijk bleef, ware, nu die ontwikkeling in individualistische en alzoo in democratische richting zulke reuzenschreden vooruit mocht doen, niet meer te dulden. Waarborg tegen machtsmisbruik moet thans niet enkel het volk tegenover den Vorst bezitten, maar evenzoo het eene deel van het volk tegenover de overmacht van een nevendeel dat leeft uit andere beginselen.

§ 4. *De letter tegen het leven onmachtig.*

Hierop wordt nadruk gelegd, niet alsof een acte, een geschreven

stuk, naar eisch onderteekend, en van alle noodige zegels voorzien, tegen den stroom van het leven zelf ooit een onverwrikbaren dam zou kunnen opwerpen. Een bepaling in welke grondwet ook, die niet langer door het volksbesef gedragen wordt, is reeds daardoor ten deele verlamd en tot nutteloosheid gedoemd. Wat in de grondwet bepaald en over en weder aan rechten toegekend werd, is vervat *in woorden*. Woorden op zichzelf echter wijzen in wat afgetrokken van aard is, de zaak niet uit. Aan die woorden moet een zin worden gehecht. Die zin kan tweeërlei, drieërlei zijn. Keuze hiertusschen bepaalt de interpretatie; en waar het dan tusschen velerlei interpretatiën staat, zal bij wijziging van den tijdgeest en van de uit dezen tijdgeest opkomende overtuiging, de bewoording van het artikel gelijk het in de grondwet staat, geduid worden in wisselenden zin. Het lot dat aan Art. 194 inzake het onderwijs ten deel viel, is hiervoor het klaar bewijs. Dat in 1848 ook maar van verre gedacht was aan de mogelijkheid, dat, gelijk nu plaats greep, aan het Bijzonder Onderwijs een bijdrage uit 's Rijks schatkist van vele millioenen gulden zou verstrekt worden, beweert niemand. Wat men in 1848 hoogst genadig aan het particularisme inzake onderwijs beoogde te verleenen, was de *toelaatbaarheid* van dit vrije onderwijs. Feitelijk daarentegen bedoelden de leden der Staten-Generaal die aan het toen ingediende concept van Art. 194 hun stem gaven, niet anders dan dat de Openbare School het plechtanker van Staat zou zijn en blijven, en dat voor die neutrale Openbare School steeds rijkelijk, het noodige geld maar nimmer voor het gekleurde en private onderwijs ook maar een enkele gulden uit de publieke kassen zou gekweten worden. Dit denkbeeld lag in 1848 nog zoo diep beneden den horizont van het Nederlandsche denken, dat er onzerzijds ter nauwernood op gewezen werd, en we ons reeds bovenmate verrijkt en geëerd gevoelden met de verkregen vrijheid om op eigen kosten te doen, wat op zichzelf nauwlijks begeerd werd. Het stond toen met ons Lager Onderwijs, gelijk in 1815 en in 1874 met het Hooger Onderwijs. Ons Hooger Onderwijs, krachtens zijn eerste regeling, kende van verre geen vrije speling. Het zou al te zâam eeniglijk van 't Gouvernement uitgaan. Het vrije initiatief werd zelfs niet geduld. Dat is toen in 1876 gewijzigd, edoch slechts in dien zin, dat wie 't verkoos, het stichten kon. Verlof in 't gemeen, niets meer, werd gegeven, en gegund met de bijgedachte, dat het toch ongebruikt zou

blijven. En wel is in 1904/'5 hierin wijziging gebracht, en ook de Vrije Universiteit legaal erkend, maar zelfs toen viel er nog niet aan te denken, om, evenals aan het Lager en Middelbaar, zoo ook aan het Hooger Onderwijs voor zijn Katheders uit de kas des Rijks te gunnen Dit mocht voor de Gymnasia, en dit mocht in den vorm van beurzen, maar tot eigenlijke subsidie kon men destijds nog van verre niet geraken. Zin en bedoeling, zoo hield men staande, van wat wettelijk gold, gedoogde dit niet. Beide malen stond men alzoo voor dezelfde gesloten sluis, maar terzake van het Lager Onderwijs is die sluis dan nu toch van lieverlede nog wel niet wagenwijd maar dan toch meer dan ter helfte opengezet, en werd zelfs reeds door den hoogleeraar Buys de stelling verdedigd, dat art. 194, mits juist geïnterpreteerd, ongetwijfeld subsidie toeliet. Nu zeg ik niet, dat hiermee aan de bewoording van het artikel geweld is aangedaan, maar onbetwijfelbaar blijft 't dan toch, dat de latere interpretatie uitvloeisel was van een gewijzigde volksovertuiging. Ook al had toch zelfs Thorbecke erkend, dat hij zich desnoods een degelijk volksonderwijs met uitsluitend Vrije school denken kon, nooit kon Thorbecke het van zich-zelf verkrijgen, om waar hij voor zoo milde denkbeelden van vrijheid de loftrompet stak, ook maar eenigermate in wat hij regelde en poogde te ordenen, de vrijheidsgedachte tot haar recht te doen komen. In theorie zong Thorbecke soms met ideale stem, maar practisch bleef hij bedacht op het keeren van den invloed, dien hij steeds uit de orthodoxen en vooral uit den Gereformeerden hoek bleef duchten. Toch hielp 't niet, of men dit exclusivisme al door scherp-geformuleerde woordkeus in het Grondwetsartikel poogde vast te leggen. De volksovertuiging brak de kracht van de letter. Die letter scheen in veler oog al spoedig minder strak gespannen te zijn, en tenslotte waren het Thorbecke's eigen geesteskinderen, die wat staal leek, in elastiek omzetten en de subsidieering van de Vrije School zeer wel met den in Art. 194 geformuleerden regel vereenigbaar achtten. En al geven we nu toe, dat vooral in de Lagere-Schoolquaestie de volksovertuiging een spontaneïteit bezat, die op andere vraagstukken van staatsrechtelijken aard, wijl ze kleiner terrein bestrijken, niet licht zoo sterk uitkomt, toch kan in het gemeen gezegd, dat het volk in zijn breeder kringen zoo goed als nimmer de artikelen van de Grondwet raadpleegt, maar voortleeft en zich ontwikkelt in een rechtsovertuiging, die in hoofdzaak door de feiten en door de toelichting

welke de Pers op de feiten geeft, beheerscht wordt, en, voorzooveel ze vastheid van formatie erlangde, in de Staten-Generaal allengs zoozeer den toon aangeeft, dat ze bij elke stembus zich niet maar aankondigt, doch feifelijk de wet stelt. Hieruit volgt in 't minst niet, dat ook wij, op Engelsche manier, evengoed zonder grondwet vooruit zouden komen.

§ 5. *Toch het geschreven stuk onmisbaar.*

Daartoe is onze Staatsrechtelijke inrichting op het laatst der 18e eeuw te plotseling en te gewelddadig voor den grond geworpen. Er kon in 1813 niet in het oude huis, mits nieuw gemeubeld, worden voortgeleefd. Wat er stond, was geen huis meer, doch enkel bouwval. Een geheel nieuwe toestand werd ingeluid, en om dezen te bezegelen, was een geschreven en bezworen grondwet onmisbaar. De toen vastgelegde en tweezijdig bezegelde Grondwet verkreeg van meetaf vorm van een verbondsverdrag. Er was het volk der Nederlanden, dat na ten doode toe gewond te zijn, zijn wonde onverhoopt genezen zag, en nu den wil in zich voelde opkomen, om met verzaking van vroegere dwaasheden, zich de degelijke historische kern uit zijn verleden ten nutte te maken en onder inroeping van Gods zegen, een nieuwe, nog geheel ongekende, toekomst tegen te gaan; en bij die toekomst kende ons volk toentertijd geen andere begeerte dan om bij Oranje de leiding te zoeken. Juist echter met het oog op 't veelzijdig kwaad, dat in de 16e, 17e en 18e eeuw uit de ongereedheid van de verhouding tusschen het Volk en Oranje was voortgekomen, was in 1813 de drang te sterker, om nu tot vast accoord te geraken, en het is dit accoord dat in de Grondwet van 1813/'15 tot stand is gekomen. Monarchale zelfinbeelding zij met alle Oranjevergoding hierbij buitengesloten. Vooral nu bleef het volk de hoofdzaak, en bijzaak al wat de Staatsinrichting beheerschte. Hoe luisterrijk ook de traditie van het Oranjehuis was, en hoe volmaakt men genezen was van de Gemeenebestelijke voorliefde, ook in 1813 was en bleef het toch: Oranje om het volk, en niet het volk om Oranje. Juist echter met het oog op wat gemis aan goede regeling der verhouding tusschen beiden in het verleden bedorven had, voelde men thans over en weder

den gebiedenden eisch, om niet over één nacht ijs te gaan, en werd beiderzijds ingezien, hoe alleen schriftelijk accoord herhaling van vroegeren jammer kon voorkomen. Vandaar toen onze *lex scripta,* die juist wijl ze accoord was, in 1848 niet door een *nieuwe* Grondwet kon vervangen worden. De Grondwet van 1813/'15 is en blijft het fundament waarop ons Staatsgebouw, voor wat het accoord betreft, nog steeds rust. Gewijzigd, verruimd, verfraaid, aangevuld is het in 1815, 1840, 1848, 1887, en eerlang staat het opnieuw gewijzigd te worden, maar het stuk als stuk bleef één, en wijst krachtens overeenkomst aan, wat Oranje tegenover Nederland en Nederland tegenover Oranje op zich nam, en voorts, naar welken regel de onderscheiden saamstellende deelen van 't volksgeheel door beiden in hun rechten en vrijheden zouden worden gehandhaafd.

§ 6. *Niet mechanisch verbonden.*

Wat hierbij gelukkiglijk gemeden werd, is alle mechanische ineenschakeling voor Nederland en Oranje. Mechanisch van karakter is de Belgische Grondwet. Komt in België de Koning die de Kroon droeg, te overlijden, en is er een Prins die volgens grondwettelijken regel hem zal opvolgen, dan heeft de opvolging toch niet organisch en van zelf plaats. Enkele dagen is er dan geen Koning en berust het bewind bij de ministers. Deze zijn 't die den troonopvolger oproepen om de vereischte eeden afteleggen. En eerst als dat geschied is en het accoord met het volk door hem is aangegaan, wordt hem de kroon op 't hoofd gedrukt en gaat zijn Koningschap in. Doch zoo iets heeft men in 1813 ten onzent juist niet gewild. Bij ons geldt het: „le roi est mort, vive le roi". Op het eigen oogenblik dat de Koning den laatsten adem uitblaast, treedt zijn opvolger als Koning op. Het gaat organisch en vanzelf toe. En eerst daarna roept de nieuw-opgetreden Koning zelf de Staten-Generaal op, om in het midden van de volksvertegenwoordiging den band tusschen volk en vorst voor Gods oog te doen bezegelen. Zelfs voelde men er iets voor, om dit leggen van den band tusschen volk en vorst in de Nieuwe Kerk op den Dam, en alzoo niet in een Statenvergadering, maar in een paleis van den eeredienst, tot stand te doen komen. Wie op zal

volgen, vloeit vanzelf voort uit het in 1813 aangegane accoord. Dit accoord valt met het sterven van den Vorst niet weg, maar leeft van zelf tusschen volk en vorst verder. Niet alleen toch de Vorst, ook het volk wisselt af. Moge er al nog als *rarae aves* hier of daar een zeer enkele van over de honderd jaar naleven, die er reeds was toen het accoord is aangegaan, van het volk als geheel kan niet anders vastgesteld, dan dat de personen die in 1813 het volk uitmaakten, sinds wegstierven. Het is niet zoo, dat alleen de Vorst van toen door den dood uitviel; geheel hetzelfde geldt evenzoo van *het volk* zelf. Gelijk echter het volk daarom niet op zeker tijdstip als nieuw of vernieuwd zich aanmeldt, teneinde een nieuw accoord aantegaan, doch organisch voortleeft en voortbestaat onder het aloude accoord, juist evenzoo ongeveer gaat het met het Huis van Oranje toe. Ook al stierven Willem I, II en III achter elkander weg, daarom bleef toch het Huis nog altoos in onze geëerbiedigde Koningin voortbestaan, en gaat, met uitsluiting van het mechanisch verband, het streng-organisch verband vanzelf door. Wat alleen noodig bleef, was dat de nieuw-opgetreden Vorst het accoord persoonlijk bezwoer, zoodat het volk tegenover hem geheel denzelfden waarborg behield dien het verkreeg van den eerstopgetreden Koning.

§ 7. *Doorloopend accoord.*

Iets waar te meer nadruk op moet gelegd, wijl bij Dynastieën die de eeuwen verduren, zoo licht een besef insluipt alsof deze Dynastieën het subject waren en het volk ter bezegeling van hun macht er slechts bij kwam. De Bourbons in Frankrijk vooral gaven aan deze opkomende voorstelling ingang door de zalving van kerkwege. Zoo toch scheen 't, alsof de Fransche Koningen, geheel buiten het volk om, als door bijzondere openbaring het koningschap over Gallie van God ontvingen, en alsof het volk zich bij de kroning slechts te leveren had. Het *l'état c'est moi* van Lodewijk XIV was hier de uitdrukking van. Niet genoeg kan het betreurd, dat de zegswijs van het „Bij de gratie Gods" in den Koninklijken titel hierdoor derwijs vervalscht werd, dat velen thans weigeren deze bijvoeging als ook voor ons land geldend, te erkennen. Art. 72 der grondwet geeft als aanhef van het formulier

der afkondiging, alleen de woorden: „Wij enz. Koning der Nederlanden enz”. De poging bij de revisie van 1887 aangewend, om hier de uitdrukking: „Bij de gratie Gods” in te lasschen, faalde. Hevig zelfs was het verzet, dat van liberalen kant tegen dit pogen opkwam. Van die zijde dacht men nog steeds, dat het *l'état c'est moi* erin poogt te herleven. Vooral de ongeloovige staatslieden blijven volhouden, dat 't maken van een Koning menschenwerk is, waarbij van een doen Gods of een beschikking Gods geen sprake mag noch kan zijn. Wel laten ze, ook al zijn ze zelf minister, toe dat de woorden „Bij de gratie Gods” toch boven de wetten figureeren, doch dit is dan bloot titulair en mist alle verdere beteekenis. Wat ze alleen niet dulden is, dat de Grondwet zelve deze formulie ijken zou als voor de geldigheid van de afkondiging onmisbaar. Vorstenmisbruik van de formule heeft haar in de oogen van het atheïsme onduldbaar gemaakt, en grif wordt dan ook anderzijds erkend, dat het uit misbruik opgekomen verzet zich ten deele begrijpen laat. Maar ook hier geldt de regel, dat misbruik het gebruik niet opheft. In de Kroon ligt een machtsbevoegdheid, die nimmer door menschen aan een mensch kan geschonken worden. Onder menschen kan en mag de één niet over het leven, de vrijheid en het goed van den ander beschikken. Die beschikking staat aan God alleen, en daarom kan een Vorst als mensch dit drieledig beschikkingsrecht nooit anders over andere menschen bezitten, dan bij de gratie Gods. En dit zoo zijnde, is het niet van belang ontbloot, dat dit stellige uitgangspunt boven elke wet en boven elk besluit tot uitdrukking kome. Gaat nu het hoogste gezag door versterf en geboorte in eenzelfde of in een verwant geslacht, vanzelf van wie stierf op wie navolgt over, dan ligt hierin metterdaad een beschikking Gods, in Wiens hand dood en leven is. Volgt de zoon den vader als drager van de kroon op, dan is het de God, die dien zoon uit dien vader deed geboren worden, aan Wien die zoon de hem alsnu toekomende kroon dankt. En wel is de rechtsregel in het accoord, dat hem de kroon toekomt, van 's menschen zijde tot vaststelling gekomen, maar ook hierbij was het Gods leiding in de historie, die dezen regel tot stand liet komen. Het is derhalve geen woordenspel, maar reëele gelding van den historisch-organischen saamhang, zoo de drager der Kroon er zelf voor uitkomt, dat hij aan Gods bestel 't hem toekomende souvereine recht dankt. Voor alle elkaar opvolgende Vorsten in Nederland

moet uit dien hoofde met het in 1813 gebeurde gerekend worden. Daar ligt het accoord, en wat bij Vorsten-versterf plaats greep, was niet anders dan toepassing van wat in 1813 recht werd. Hiermêe hangt tevens de zoo vaak betwiste regel saam, dat het hoog gezag niet is aftemeten naar de detailbepalingen die daarvan in de Grondwet voorkomen. Zij, die deze averechtsche duiding van het grondwettelijk accoord voorstaan, achten dat de Grondwet den volledigen catalogus voorlegt van alle bijzondere rechten die aan den Drager der kroon toekomen. De Vorst mag naar dien regel zich alles veroorloven, wat hem door de bijzondere bepalingen der Grondwet als recht is toegekend, maar omgekeerd blijft hem dan ook alles verboden, wat in dien catalogus niet met name is opgenoemd.

§ 8. *De zesde Afdeeling.*

De zesde Afdeeling van het Tweede Hoofdstuk onzer Grondwet maakt dan ook metterdaad wel eenigszins den indruk, als ware het zoo en niet anders bedoeld. In de twintig artikelen die afzonderlijk van *de Magt des Konings* handelen, wordt tot zelfs in kleine bijzonderheden opgesomd, wat men achtte dat den Koning moest toekomen. Zelfs machtsbevoegdheden van ondergeschikten aard, zoo bijv. het verleenen van adeldom, het recht van de munt, in dien zin, dat de Vorst „vermag zijn beeldtenis" op de munt te doen plaatsen, het recht om ordekruizen te verleenen enz., worden afzonderlijk opgenoemd, en als hoogst gewichtige monarchale rechten aan den kroondrager toegekend. Een zich verliezen in details, die welbezien beneden de waardigheid van een grondwet zijn. Waarom mag een geleerde wel de eeretitels van buitenlandsche doktoraten zonder verlof voeren, en moet de Vorst hem dit verlof bij Koninklijk besluit verleenen als 't een ridderorde geldt? Men zegt dan wel, dat een ridderorde een verhouding in 't leven roept tusschen den Vorst die het kruis schenkt, en den persoon die 't draagt, doch wie hecht aan zulke schijnvormen in de 20ste eeuw nog beteekenis? Door nu tot in zulke, zoo goed als niets beduidende kleinigheden aftedalen, heeft onze Grondwet van meetaf eigen kracht in het detail verzwakt, en juist daardoor den indruk verwekt, alsof nu in deze twintig artikelen volledig en precies

stond wat de Koning doen mocht, zoodat al wat hier niet in stond, hem dan ook verboden was. Kantoormanieren, maar eer schadelijk dan bevorderlijk aan het in juist beeld brengen van wat 's Konings macht zijn zou. Wordt aan een vorstelijk persoon of aan een vorstelijk Huis het gezag over een volk bij gemeen accoord opgedragen, dan treedt het algemeen begrip van dit gezag op den voorgrond. Zoo is 't bij elke aanstelling. Wie tot minister benoemd wordt en den eed heeft afgelegd, ontvangt niet een catalogus van ministerieele plichten en rechten, die stipt, precies aangeven, wat hij nu voortaan zal mogen en zal moeten doen, maar vindt drieërlei voor zich om zijn gedrag naar te regelen: ten eerste de bestaande wetten, besluiten en beschikkingen; in de tweede plaats de van oudsher geldende usantiën, die hij hoort dat in zijn departement gelden; en ten derde de bepaalde besprekingen, die van de zijde van den Vorst tot zijn aanstelling hebben geleid. Maar behalve dit gedetailleerde geldt ook voor hem de plicht en de bevoegdheid om te doen, wat naar het algemeen begrip van het ministerschap uit zijn ambt zelf voortvloeit. Een minister die in een hachlijk oogenblik zich van het nemen van de noodige maatregelen afmaakte met te zeggen, dat de verplichting die men hem wil opleggen, niet in zijn boekje stond, zou toonen beneden zijn ambt te staan. De virtuositeit van een veldheer, een minister, en zelfs van een vader en moeder in het eigen gezin moet juist daaruit blijken, dat de verantwoordelijke persoon in ongereede en ongeregelde toestanden uit zijn hoofd en door zijn wil presteert, wat geen wet en reglement hem oplegt. En zoo nu is 't ook hier. Een Koning die het accoord schendt, verbeurt zijn Kroon, maar ook een Koning die regeeren zou naar wat in 't boekje stond, en geen besef had van wat het algemeen karakter van de Kroon van hem eischt, zou toonen de eere van zijn Kroon niet te kunnen hooghouden. Ook waar regeling ontbreekt, kan toch krachtig optreden onverbiddelijk eisch van den toestand zijn; en wee den Vorst die dan in vorstelijk initiatief te kort schiet. Slechts hierop is steeds toe te zien, dat steeds in de eerste plaats het volksbelang, en eerst daarna, en alzoo in de tweede plaats, het dynastiek belang het Vorstelijk initiatief beheersche.

§ 9. *Eenzijdig uitgevaardigd.*

De bedenking dat het Grondwettig accoord toch niet door de twee partijen, maar, zoo men wil, eenzijdig door den Koning wordt *uitgevaardigd*, doet terzake niets af. De Koning vaardigt de Grondwet uit „met gemeen overleg der Staten-Generaal", en het zijn deze Staten-Generaal, in welker vergadering het volk vertegenwoordigd is. Men had hiervoor zeer zeker een anderen vorm kunnen kiezen, zoodat het bestaan en saam handelen van twee partijen duidelijker ware uitgekomen. Dan had natuurlijk het volk, als de hoofdpartij waarom het ging, in de eerste plaats moeten genoemd zijn, en eerst nadat krachtens dit accoord de Vorst als Vorst ware opgetreden, en beiderzijds de eeden waren afgelegd, had dan door den Vorst in gemeen overleg met de Staten-Generaal eenige verdere afspraak over de wijze van bewindvoering moeten tot stand zijn gekomen. Wat thans in de Grondwet op formeel niet geheel juiste wijze vereenigd is, zou dan in tweeërlei actie uiteen zijn gegaan. In de eerste plaats zou men dan gekregen hebben het accoord tusschen Volk en Vorst, waarin niet anders ter sprake kwamen dan de termen van het eigenlijk accoord inzake bevestiging van den Troon, de erfopvolging, het inkomen, het Regentschap enz., met hierbij de hoofdbepalingen die de wederzijdsche verhoudingen regelen tusschen wat de Koning zou vermogen en het volk zich voorbehield. Op grond van dit accoord zou dan de Vorst zijn Kroon ontvangen. En nadat alzoo de monarchale persoon de Kroon ontvangen had, zou dan voorts de Vorst, alsnu niet meer bij accoord, maar eeniglijk in gemeen overleg met de Volksvertegenwoordiging, de verdere stipulatiën voor de bewindvoering hebben vastgesteld. Wat de eigenlijke Grondwet behoorde te zijn, zou dan veel korter zijn uitgevallen; en daarna zou als eerste organieke wet de detailregeling van algemeene bewindvoering tot stand zijn gekomen. Desvereischt zou bij het gemeen accoord dan kunnen bepaald zijn, dat niet alleen eventueele wijziging van het grond-accoord, maar ook de primaire organieke wet van de algemeene bewindvoering aan bijzondere voorwaarden van gemeen overleg gebonden ware geweest; 't zij door het gemeen overleg aan een Vereenigde zitting der beide Kamers te binden, hetzij door een eigen bepaling voor het vereischte aantal stemmen, in te voeren, 't zij door een ontbinding

van de Staten-Generaal aan het nemen van een definitief besluit te doen voorafgaan. Die vorm is nu echter in 1813 niet gekozen. Men gaf er de voorkeur aan, den schijn te laten gelden, alsof de Souvereine Vorst vanzelf krachtens het verleden van Zijn Huis optrad, en deed 't nu voorkomen, alsof het deze vanzelf optredende Vorst was, die alsnu uit goedwilligheid rechten en vrijheden aan zijn volk verleende.

§ 10. *Principieel accoord en nadere regeling.*

Op dit min juiste standpunt verviel vanzelf het onderscheid tusschen het principieel accoord en de nadere regeling van de bewindvoering. Vandaar dat toen accoord en regeling saam in éénzelfde staatsstuk tot stand kwamen, en de Grondwet die hiervoor dienst deed, met een hinderlijken last van detäil-regelingen bezwaard werd. Meer dan een *sauver les apparences* was dit intusschen niet, tenzij men den Vorst het recht toekent om eigenmachtig de Grondwet opzij te zetten; een gedachte die, gelijk men weet, zelfs Da Costa een oogenblik toelachte en, zooals we reeds opmerkten, ook door den bekenden ethicus den hoogleeraar Martensen bepleit werd. Juist daarom echter mag men ook de ontstentenis van het eigenlijk accoord tusschen Volk en Vorst, dat in de Grondwet schuilt, niet huldigen. Wie 't zich voorstelt alsof in 1813 de toenmalige erfgenaam van het Huis van Oranje, eigenmachtiglijk krachtens zijn afstamming van Willem IV, het bewind aan zich trok, en nu als erfelijk bewindvoerder met aanvaarding van den Souvereinen titel, een regeling uitvaardigde om zijn volk te believen, geeft feitelijk de grondrechten van het volk prijs; iets wat men van Conservatieve zijde vaak gewild heeft, maar hetgeen onzerzijds nooit kan worden aanvaard. Natuurlijk wie zich op dit standpunt stelt, kan beweren en volhouden, dat de Vorst die als louter gunst een grondwet aan zijn volk schonk, terug kan nemen wat hij uit geheel vrij initiatief ter beschikking van zijn volk stelde. Geen gezworen eed kan dan zelfs vastigheid geven aan wat uitsluitend in 's Konings vrijmachtige wilsbeschikking de oorzaak van zijn ontstaan vond. Die eeden, over en weer, toch golden dan alleen voorzoolang de Vorstelijke beschikking waarop ze betrekking hadden, gelden bleef. Maar juist hieruit blijkt dan ook, dat 't hier een uitgangspunt geldt dat

niet kan noch mag aanvaard worden. Niet het volk is er om een Vorstelijk Huis. dynastiek te eeren, maar de dynastie wordt door het volk aanvaard en te hulp geroepen, om naar accoord het volk te zegenen en te benedijen. Het is nooit de Vorst die als Vader zijn volk schept, maar het is 't volk dat de hulpe van den Vorst inroept om op vast accoord een goede en geordende bewindvoering te erlangen. Dat de macht die 't zij het volk bezit, of die aan den Vorst toekomt, uitvloeisel van Gods majesteit en niet van menschelijke bevoegdheid is, behoeft hier nauwelijks herhaald te worden; maar uitgenomen militaire verovering van het land door een machtig potentaat, is het altoos het volk waarin het uitgangspunt ligt, en is het de Vorst of de Dynastie die bij het volk bijkomt en niet dan onder goedvinden van het volk optreedt. Altoos naar den regel waarop we steeds wezen, en die er in Amerika toe leidde, om aan 't hoofd van de Constitutie te belijden: „As God has given us the power to choose our own magistrates". Juist de toestand waarin ook ons volk zich in 1813 bevond; en wat het Driemanschap toen gerealiseerd heeft, was feitelijk niet anders, dan aan het volk, dat zelf nog niet spreken kon, omdat het orgaan er nog voor ontbrak, een uitspreken van zijn verlangen en zijn wil mogelijk te maken. Alle conservatieve knutselarij mist op dit punt dan ook alle wezenlijke waarde. Het valsche voorgeven alsof het volk er zou zijn om aan de Dynastie eere te geven, moet ten onzent althans onverbiddelijk wijken voor de eenig juiste opvatting, dat de Vorst en de Dynastie er zijn om bij de gratie Gods het volk te regeeren en het door dit regiment gelukkig te maken.

§ 11. *Ook de vorm eischt juistheid.*

Doch na dit met volle beslistheid op den voorgrond te hebben geplaatst, volgt hieruit dan ook, dat het Vorstelijk gezag, na eenmaal door het volk aanvaard te zijn, ten volle door het volk, en dus ook in de Grondwet, moet geëerbiedigd worden. Ook op den vorm komt het hier zeer terdege aan. Vergeleken vooral met de Belgische Grondwet mag dan ook gezegd, dan in onze Grondwet de eenig goede vorm in eere bleef. In onze Grondwet toch wordt eerst volledig van 's Konings macht gehandeld, en van alles wat op de Koninklijke

macht betrekking heeft; en eerst daarna komt in de tweede plaats de Staten-Generaal aan de orde. Het eerste hoofdstuk van onze Grondwet handelt van *het Rijk en zijn inwoners;* daarop volgt aanstonds het tweede hoofdstuk *Van den Koning;* en eerst met artikel 78 komt het derde hoofdstuk *Van de Staten-Generaal,* aan de orde. Moeilijkheid voor onze Grondwet leverde eerst het vaststellen op van de bepalingen van de Wetgevende Macht; en hierbij heeft men toen den zonderlingen weg gevolgd om deze onder te brengen niet in het hoofdstuk *van den Koning,* maar onder de *Staten-Generaal,* en zulks wel in zijn vollen omvang, met de Afdeeling over de Begrooting incluis. Dit nu kan niet als juist worden erkend, te minder daar in de zesde Afdeeling van het Tweede Hoofdstuk elke opzettelijke bepaling over de wetgevende macht ontbreekt. Alleen de uitvoerende macht wordt in Art. 55 verklaard te berusten bij den Koning, terwijl van de wetgevende macht geheel gezwegen wordt. Alleen wordt bepaald, ten eerste, dat de Koning ontwerpen van wet aan de Staten-Generaal voordraagt, en voorstellen van wet, hem van de Staten-Generaal toegezonden, al dan niet kan goedkeuren; terwijl voorts alleen nog de wijze van de afkondiging der wetten die gelden zullen, in Art. 72 bepaald wordt. Hier stuit men alzoo op dooreenwarring van twee beginselen. Eenerzijds wil de Grondwet de macht van het volk eeren, om alleen door de medewerking van zijn vertegenwoordigers een wet, welke ook, tot stand te doen komen, en anderzijds de majesteit van den drager der kroon, wiens onderschrift alleen een ontwerp tot wet maken kan. Zoo behield men den schijn alsof ook de wetgeving niet anders dan door den Koning tot stand kon komen, en toch vond de wetgeving geen plaats in het hoofdstuk *Van den Koning,* maar in het derde hoofdstuk van de Staten-Generaal.

§ 12. *Tweeërlei uitweg.*

Aan deze verwarring ware slechts op tweeërlei wijze te ontkomen geweest. Niet door, gelijk men in België deed, de wetgeving vóór het hoofdstuk *Van den Koning* te plaatsen, en met het oog hierop de geheele regeling van het Parlement aan die van de Koninklijke macht te doen voorafgaan. Dit is aan de majesteit van het Koninklijk gezag te kort doen.

Heerscht er een overheid met majesteitstitel, gelijk dit in elk monarchaal geregeerd land het geval is, dan moet in de grondwet ook de Kroon voorafgaan en de Staten-Generaal volgen. En ter voorkoming van verwarring en van vervalsching der goede orde staat dan slechts tweeërlei weg open. Men kan óf een afzonderlijk hoofdstuk over de wetgevende macht aan het hoofdstuk Van den Koning laten voorafgaan, of men kan zulk een afzonderlijk hoofdstuk na de beide hoofdstukken over den Koning en de Staten-Generaal doen volgen. De wetgevende macht is product van twee fáctoren, van Kroon en Staten-Generaal beide. Men kan de wetgevende macht daarom niet in het Hoofdstuk over den Koning afhandelen. Dan toch zou 't den schijn erlangen van een absolute monarchale handeling, en dit is de wetgevende macht in den Constitutioneelen staat nimmer en kan ze niet zijn. Men herinnert zich, hoe vooral Calvijn er steeds op aandrong, dat toch *de wet* als geheel in eigen karakter hoog in haar zelfstandige waarde zou gehouden worden. Maar evenmin gaat het aan, om te doen wat men in onze Grondwet gedaan heeft, en ze onder dak brengen bij de Staten-Generaal. Zeker werkt de Staten-Generaal inzake de wetgevende macht mede, en kan ze er zelfs het initiatief toe nemen; de Koning is bij elke daad van wetgeving in volstrekten zin van de medewerking en dus ook van de goedkeuring der Staten-Generaal, d.i. van het volk, afhankelijk; maar evenmin als de wetgeving de eenzijdige daad van den Koning is, evenmin kan of mag ze de eenzijdige daad van het volk zijn, indien er in het land monarchaal gezag heerscht. Het natuurlijkst ware het daarom geweest, in de grondwet te beginnen met het accoord tusschen Volk en Dynastie, om alzoo in de bepalingen van dit accoord de regeling der wetgevende macht vast te leggen, en te bepalen welk aandeel in de wetgevende macht aan de Kroon en aan het Volk toekomt. Daarna had dan van den Koning en tenslotte van de Staten-Generaal kunnen gehandeld worden. En eerst na afloop van deze twee ware er dan plaats in te ruimen geweest, niet aan de wetgevende *macht*, maar aan de *regeling* der wijze waarop een wet tot stand zou komen. Nu echter het accoord in onze Grondwet op niet te verontschuldigen wijze geheel in de schaduw is gesteld, zou men ten onzent ook o.i. volstaan kunnen met eerst te handelen van den Koning, daarna van de Staten-Generaal, en na afhandeling van deze beide in een afzonderlijk hoofdstuk, van de wetgevende macht. Ons verzet tegen de thans in onze Grondwet

aangenomen regeling spruit in het minst niet daaruit voort, dat we land en volk aan vorstelijke willekeur wenschen prijs te geven. Integendeel, juist van Calvinistische zijde zou men tegen elk pogen van dien aard zich welbewust verzetten. Wat we alleen niet wenschen te aanvaarden is, dat openlijk in de grondwet door artikel 109 de wetgevende macht onder de Staten-Generaal wordt thuis gebracht, en dat dan onder het hoofdstuk dat van de Staten-Generaal handelt, ook aan den Vorst zeker medezeggenschap wordt verleend. Vandaar ons prijsstellen er op, dat de wetgevende macht òf vóór de hoofdstukken over den Koning en de Staten-Generaal in den vorm van accoord optrede, òftewel, zoo dit niet meer noodig wordt geacht, na afhandeling van den Koning en van de Staten-Generaal, in nieuw en afzonderlijk hoofdstuk optrede. Zoo alleen toch komen *beiden* tot hun recht; eenerzijds de majesteit van den Drager der kroon, en anderzijds het primordiale rechtsstandpunt van het Volk. En zulks wel eenerzijds voor de geheele wetgeving, en anderzijds in nog bijzonderen zin voor eventueele wijziging van de eenmaal geldende Grondwet.

§ 13. *Geen rustige ontwikkeling.*

Of het echter mogelijk zou blijken, in geheel den aanleg van onze Grondwet een zoo ingrijpende wijziging, althans wat den vorm betreft, aan te brengen, mag worden betwijfeld. Tot dusver is het alleen in 1848 tot een principieele wijziging gekomen, en zulks wel onder den indruk van den destijds algemeen heerschenden revolutionairen toestand. Zoolang de rustige weersgesteldheid aan den politieken hemel bleef voortduren, bleek er van 's Konings zijde weinig van geneigdheid tot eenigszins aanmerkelijke verandering; en eerst toen de gebeurtenissen te Parijs en in Duitschland en Oostenrijk de machthebbers in alle land herhaling deden duchten van wat in 1789 en volgende jaren in Frankrijk was beleefd, en toen er als uitvloeisel van de Fransche Revolutie reeds veel in andere landen onderst boven ging, gaf men van 's Konings wege toe. Zulk een tijdsgewricht zou kunnen terugkeeren. Van meer dan één kant kwam zelfs vreeze op, of de groote wereldoorlog van 1914 in zijn gevolgen niet tot een uitbarsting van algemeene ontevredenheid en hierdoor tot zeer ernstige sociale onlusten zou kunnen leiden. Liep

dit zoo, dan zou uiteraard de aanmerkelijke wijziging, die alsdan opnieuw te wachten stond, slechts één doel beoogen, om namelijk den volksinvloed van de meest talrijke klasse onder de kiezers nogmaals aanzienlijk uit te breiden. Vanzelf zou ook een andere afloop van zulk een woeling zich denken laten. Er kon opnieuw een Napoleontische figuur komen opdagen, die 't zij voor heel Europa, 't zij voor elk land afzonderlijk, met ingrijpend geweld de van beneden opkomende revolutionaire actie neersloeg, en een meer dictatoriale inrichting aan het Staatsleven gaf. Van wat in zulk een geval met de Grondwet zou staan te gebeuren, valt niets te voorspellen, ook al blijft de Napoleontische periode steeds analogie profeteeren. Bleef daarentegen elk dictatoriaal ingrijpen uit, en slaagde het revolutionaire element er in, om wat dusver hinderde uit de Grondwet uittelichten, en een eenzijdige machtsverplaatsing naar de zijde van de lagere volksklasse door te zetten, dan zou er natuurlijk geen sprake van zijn om het accoord in de Grondwet beter tot zijn recht te doen komen, noch om het vormelijk in betere voegen te zetten. Het staat daarom wel te vreezen, dat de in 1814/'15 begane grondfout niet licht uit onze Grondwet zal zijn te verwijderen, en dat het gemengd en daarom verward karakter dat ze nog steeds vertoont, van tegelijk èn accoord tusschen Volk en Dynastie èn grondregeling van regeeringsvorm te willen zijn, niet licht zal zijn te zuiveren.

§ 14. *Tweeslachtig.*

Het verschil van inzicht zonder eind, dat zich na 1814 voordeed over de wijze waarop in de eenmaal ingevoerde Grondwet veranderingen zouden zijn aan te brengen, hangt met dit tweeslachtig karakter van dit Staatsstuk saam. Had men bij wijziging alleen te doen met de termen van het accoord tusschen Volk en Dynastie, zoo zou de vorm van de wijziging, vast te stellen door beide partijen, gelijke conditiën hebben vast te stellen en moest de toeleg zijn, om zulk een wijziging bezwaarlijk te maken. De Dynastie had hier dan recht op. Nu daarentegen de fout is begaan, om het accoord of het verbond saam met de detail-regeling van allerlei rechten in de overige Staatsregeling in één document saam te vatten, staat men, waar van Grond-

wetswijziging sprake komt, altoos voor deze tegenstrijdigheid, dat inzake het accoord de wijziging aan den strengst denkbaren regel te binden is, en daarentegen wat de detail-regeling betreft, zoo vlot mogelijk is te maken. Voor wat niet de Dynastieke Kroonrechten, maar de regeling van de bewindvoering en hare vele bijzonderheden aangaat, komt men, gelijk boven reeds is opgemerkt, voor een geheel anderen strijd te staan, en wel voor den strijd door onderscheiden klassen en partijen in het volk, niet met de Kroon, doch onderling gevoerd; en veilig mag gezegd, dat, nu de monarchale regeeringsvorm ten onzent vast fundament erlangde, het bij Grondwetswijziging steeds minder uitloopt op een conflict tusschen Volk en Kroondrager, maar veel meer neerkomt op een worsteling tusschen de klassen in de natie en de partijen in het volk. Niet inzake het accoord, maar voor wat aangaat de worsteling tusschen de saamstellende deelen van het nationale leven doen zich dan ook steeds de tweestrijdige richtingen voor, dat men eenerzijds houden wil wat men heeft, en anderzijds er op bedacht is, om op de verwerving van veel dat men nog niet heeft, uittegaan. Behoud van het bestaande of omzetting in nieuwen vorm wordt dan de tweezijdige leuze. Hangt nu de uitslag van den daarbij opkomenden strijd uiteraard voor geen gering deel af van de gemakkelijker of moeilijker wijze waarop de wijziging van eenig Grondwetsartikel is door te zetten, dan volgt hieruit, dat de vraag, aan welke voorwaarden de wijziging te binden zal zijn, van zoo hoog gewicht is, dat ze niet zelden het elfde Hoofdstuk geheel het vraagstuk van wijziging zal doen beheerschen. In de meeste landen met constitutioneelen regeeringsvorm geldt hierbij als uitgangspunt, dat inzake Grondwetswijziging niet de gewone legislatieve wijze van doen zal gevolgd worden. Gewone reparatie, bijbouw of versiering van het Staatsgebouw kon goeddeels vrijgelaten, maar het fundament zou in hoofdzaak moeten blijven wat het was. Niet de gewone wetgeving kon hiervoor in toepassing komen. De gang van zaken moest op langzaam voortschrijden worden ingezet. Velerlei wijze van doen kwam hiervoor in aanmerking. Men zocht verhooging van duurzaamheid in den eisch van een hooger opgevoerde meerderheid, meest van tweederden, soms zelfs van drievierden der stemmen. Om het hooger gewicht van de handeling te doen uitkomen, verdubbelde men het aantal van de Parlementsleden die het volk voor deze actie zou te kiezen

hebben. Waar het Parlement in twee Kamers gesplitst was, die in den regel afzonderlijk vergaderden en besloten, was men inzake Grondwetswijziging er vaak op bedacht, om beide Kamers gemeenschappelijk te doen vergaderen en in gemengde stemming te doen besluiten. Om bedachtzaamheid te doen voorzitten, stelde men veelal als regel, dat eerst de gewone manier van wetgeving zou gevolgd worden, om uit te wijzen op welke punten en in wat vorm wijziging verlangd werd; om eerst daarna door een nieuw gekozen Parlement over de definitieve aanneming of verwerping van de voorstellen te doen besluiten. Voorstellen tot wijziging konden naar luid meer dan éene constitutie niet alleen van het Bewind, maar desnoods ook van het Parlement uitgaan; waar dan tegenover stond, dat de Kroon vrij bleef zich er al dan niet meê te vereenigen. Bij de Homerule is men in Engeland, al heeft dit land geen Grondwet, zelfs nog verder gegaan, en heeft men bepaald, dat, verwierp het Hoogerhuis het door 't Lagerhuis aangenomen wetsontwerp, dit ontwerp nogmaals kon worden ingediend, maar alsdan met dien verstande, dat, bleek het Lagerhuis zich er ten tweede male mee te vereenigen, en werd het dan nogmaals door 't Hoogerhuis verworpen, het Lagerhuis zonder op verdere medewerking van het Hoogerhuis aan te dringen, gedekt door de Kroon, op eigen gezag en in weerwil van het verzet der Lords, het ontwerp als wet geldend zou kunnen verklaren. Zoo bleek de vindingrijkheid op dit punt schier onuitputtelijk. Nooit beviel wat men had. Altoos zon men op een voor eigen wensch vruchtbaarder stelsel. En slechts zooveel kan vastgesteld, dat gaandeweg en op den langen duur vergemakkelijking van wijziging der Grondwet in de meeste landen gezocht werd en zal worden doorgezet.

§ 15. *Van Hogendorp.*

Ook van Nederland geldt dit. Dankten we den grondvorm van onze Grondwet aan Gijsbert Karel van Hogendorp, zoo ging reeds van dezen Staatsman in zijn dusgenaamde *Schets* het eerst een denkbeeld uit van de wijze waarop een herziening van de straks vast te stellen Grondwet zou kunnen tot stand komen. „Alzoo andere tijden, dus schreef hij in zijn *Schets*, en omstandigheden veranderingen en nieuwe instellingen kunnen vereischen, zoo zal te allen tijde door een wet

mogen verklaard worden, dat zoodanig geval voorhanden is. De zaak zelve zal duidelijk moeten aangewezen en uitgedrukt worden en de wet op de gewone wijze toegezonden aan de Provinciale Staten". Deze Staten-Provinciaal, die z. i. de leden van het Parlement hadden aftevaardigen, zouden dit dan in dit bijzondere geval in dubbelen getale doen, en de dubbele vergadering der Staten-Generaal zou dan op de gewone wijze, gelijk dit bij de andere wetten plaats greep, over het voorstel besluiten. Waarschijnlijk stelde Van Hogendorp het in dezer voege voor, om zijn denkbeeld voor de Staten-Provinciaal, en straks Generaal, waar nog wel Regenten-gevoeligheden nawerkten, zoo aannemelijk mogelijk te maken. Het bleek dan ook wel, dat hijzelf aan een wat strakker aantrekken van het koord de voorkeur gaf. Tenslotte althans ging hij niet ongaarne mede met het denkbeeld van eenige meer doortastende leden en werd bij de eindbeslissing ook door hem een meerderheid van $^2/_3$ geëischt, gelijk dit in de Grondwet van 1814 dan ook als eindresultaat der overweging geboekt kon worden. Art. 144 toch bepaalde, dat 't wel alles gaan zou als bij de gewone wetten, edoch, „met deze uitzondering dat er een meerderheid van stemmen moet zijn, uitmakend tenminste tweederden der presente leden". Opmerkelijk was het tevens, dat in Artikel 146 de Commissie, tot het ontwerpen van de Grondwet benoemd, authentieke bevoegdheid had om, althans in de drie eerstkomende jaren, bij twijfel over de uitlegging van het bepaalde, de officieel geldende uitlegging te geven; iets wat bijna herinnert aan wat in de Vereenigde Staten de inroeping van den Rechter is bij eenig constitutioneel conflict. Zoo weinig echter gleed aanvankelijk de wagen van Staat nog in het alsnu gelegde spoor, dat bij de herziening die reeds in 1815 noodig werd door de aanhechting aan ons land van de Belgische provinciën, de bepaling van Art. 142 vrij kras geschonden werd. Bij dit artikel toch was voorgeschreven, dat de gewone wetgever beginnen moest met niet alleen herziening noodig te verklaren, maar tevens van woorde tot woorde den tekst moest aangeven, dien het nieuwe of herziene artikel bevatten zou. Aan deze tweede bepaling is toen in 1815 niet voldaan, en men bepaalde zich er toe, door den gewonen wetgever alleen te doen uitspreken, dat herziening op dit en dat punt noodzakelijk was, zonder dat vooraf de nieuwe redactie wettelijk werd vastgesteld. Iets waarin dan nog deze tweede afwijking voorkwam,

dat de eindbeslissing wel in Noord-Nederland door de dubbele kamer zou genomen worden, maar dat in de Belgische gewesten de Notabelen de beslissing in handen zouden krijgen. Iets wat te meer treft, daar toch ook in de Grondwetsredactie van 1815 de bepaling bleef staan, dat de gewone wet tevens de redactie der wijziging vast had te stellen. Er stond toch uitdrukkelijk in Art. 229, dat niet alleen de noodzakelijkheid van eenige verandering of bijvoeging moest uitgesproken zijn, maar tevens ook, dat „de verandering of bijvoeging zelve duidelijk aangewezen en uitgedrukt moet worden". Wat daarentegen de samenstelling betrof van het college waarin de beslissing zou worden vastgesteld, en de wijze waarop die beslissing zou vallen, zoo bepaalde Art. 232, dat tenminste twee derden gedeelte der leden, die de vergadering uitmaakten, tegenwoordig moesten zijn, en ten andere dat drie vierden van de presente leden zich met het voorstel moesten vereenigen, zou 't kunnen doorgaan. Van de deelneming aan wijziging door de Eerste Kamer is hierbij nog geen sprake. Wel werd bij Artikel 78 en 80 in 1815 de Eerste Kamer ingesteld, maar in de artikelen die de herziening van de Grondwet regelen, werd met deze Eerste Kamer nog niet gerekend. Er is althans in Art. 232 v.v. uitsluitend van de Tweede Kamer sprake. De Negen Mannen wilden wel ook de leden der Eerste Kamer tot de herziening laten meewerken, maar niet in dubbelen getale. De leden van beide Kamers zouden dan toch wel in gemeenschappelijke vergadering beslissen, maar in deze gemengde vergadering zouden de leden der Tweede Kamer, verdubbeld, 220 stemmen kunnen uitbrengen, en daarentegen die der Eerste Kamer ten hoogste 40; later nog minder.

§ 16. *Latere denkbeelden.*

In 1848 kwam men in Art. 196 der toenmalige herziene Grondwet tot het resultaat, dat de gewone wetgever ook zonder de „noodzakelijkheid" tot herziening uittespreken, toch uitdrukkelijk de verandering zou aanwijzen die begeerd werd. Volgens Art. 197 werden daarop beide Kamers ontbonden, en in de nieuwgekozen Kamers elk afzonderlijk, en zonder verdubbeling, „met twee derden meerderheid van de uitgebrachte stemmen, over de voorgestelde herziening beslist. Wat

moeite men zich ook in 1887 gaf om hierin wijziging te brengen, deze toeleg is verijdeld. Ook nu nog bleef het bij wat in 1848 werd vastgesteld. En eerst door de Grondwets-commissie welke het Ministerie-Heemskerk wist te doen optreden, is toen een geheel andere wijziging voorgesteld. Ook het Kabinet-de Meester had wel reeds herziening van de artikelen van het elfde Hoofdstuk mogelijk gemaakt. Maar noch de voorstellen door de Staatscommissie van het Kabinet-de Meester, noch die door de Staatscommissie van het Kabinet-Heemskerk aan de orde gesteld, zijn in nadere overweging gekomen. Wat van het Kabinet-Cort v. d. Linden in dit opzicht zal te wachten zijn, valt nog niet te berekenen. Zelfs heeft 't de waarschijnlijkheid voor zich, dat, komt er tengevolge van diens initiatief eenige herziening tot stand, deze zich toch niet met het elfde hoofdstuk zal inlaten. Het schijnt daarom overbodig, de commissoriale poging van 1906 en 1912 tot herziening van het elfde hoofdstuk hier afzonderlijk ter sprake te brengen. Alleen voor den gang der ideeën en niet voor het staatsrechtelijk verloop zijn deze twee ongeboren kinderkens van gewicht. Over de voorstellen tot wijziging die van de Sociaal-democratische partij en van de zijde van de Vrijzinnig-democraten uitgingen, kan hier gezwegen worden. Mr. A. J. Fokker voegde ze met de herzieningsvoorstellen der Staatscommissie, die in 1906 gereed kwamen, bijeen in een keurige uitgave, die te Leiden bij Doesburgh het licht zag. Voorzooveel noodig, zij daarheen verwezen. Ons rest thans niet anders dan de wijze van doen uiteen te zetten, en voorzooveel noodig toe te lichten, die ons het meest aanbevelenswaardig toeschijnt.

§ 17. *Tweeërlei beding van herziening.*

Hierbij nu zij op den voorgrond gesteld, dat vóór alle dingen gewenscht ware, niet alle artikelen van de Grondwet aan eenzelfde wijze van herziening te binden. Staat eenmaal vast, dat de Grondwet eenerzijds het verbond tusschen Volk en Dynastie en anderzijds de voorwaarden voor de regeling van het Staatsbestuur vastlegt, dan kan het niet anders dan bedenkelijk zijn, voor de wijziging of herziening van twee zoo geheel uiteenloopende groepen bepalingen, een geheel gelijke wijze van handelen voor te schrijven. Wijzigingen aan

te brengen in het accoord tusschen Volk en Vorstelijk Huis, zijn van een geheel ander karakter, dan de herziening van nadere, het Staatsbewind regelende, bepalingen. In het accoord of verbond, en dus ook bij de herziening ervan, staan twee zelfstandige hoegrootheden tegenover elkander. Het Volk eenerzijds en de Vorst met zijn Dynastie anderzijds. Hierbij is 't alzoo eisch, dat de regeling der wederzijdsche verhouding in zich zelf een definitieve zij en geen verandering kunne ondergaan dan met wederzijdsch goedvinden. Nu is het wel waar, dat aan den regeerenden Vorst altoos het recht verblijft om aan welke herziening ook zijn fiat te onthouden; doch zonder nadere bepaling kon dit recht zeer precair worden. Is ingevolge den uitslag eener algemeene verkiezing de Tweede Kamer op zulk een wijze saamgesteld, dat de partijen, die het monarchaal beginsel voor het republikeinsche willen uitwisselen, er de meerderheid in vormen, dan is de Vorst in de keuze van zijn Kabinet allerminst geheel vrij. Allicht toch komt dan, ter vermijding van al te ernstig conflict, de wensch op om door herziening aan de rechten van het Volk zulk een uitbreiding te geven, dat het Monarchaal gezag slechts voor den vorm kan gehandhaafd blijven, en zich oplosse in wat zelfs een man als Mr. van Houten noemde een *ornament*. Komt nu uit zulk een actie een voorstel tot herziening gereed, dat op zeer ernstige wijze de Monarchie in haar bestaan bedreigt, en weigert de Vorst alsdan dit ontwerp tot wet te verheffen, dan staat, gelijk de historie hier en elders leerde, al spoedig straatrumoer te wachten, gelijk dit zelfs in 1848 uit Leiden naar de Residentie toog, en wordt den Vorst ten slotte allicht op zulk een dreigende wijze geweld aangedaan, dat hij òf toegeeft òf afdankt. Met het oog hierop nu is het gewenscht, de herziening van het Grondwettelijk accoord niet te gemakkelijk te maken. Herziening zelve mag nimmer finaal worden afgesneden, maar het is alleszins gewenscht, voor de herziening van het verbond tusschen Volk en Vorst zulke bepalingen vast te stellen, dat zulk een herziening alleen uit een welbewuste volksovertuiging kan opkomen. Te grif en gul ga men hierbij niet te werk. Zonder mis te gissen, mag dan ook wel aangenomen, dat de velerlei bepalingen waardoor men van 1814 af de herziening van de Grondwet poogde te bemoeilijken, schier eeniglijk 't doel hadden aan de Dynastie genoegzame vastheid te verleenen; natuurlijk niet op zich zelf, maar altoos in verband met de rechten en vrijheden die de Dy-

nastie had te eerbiedigen. Tweezijdig was uit den aard der zaak ook hier het accoord. Er moest zijn wat onomstootelijk ten bate van het Volk vaststond van de zijde der Dynastie, maar dan ook omgekeerd van de zijde van het Volk ten bate der Dynastie. Uit dien hoofde zou het ten zeerste gewenscht zijn, dat de Hoofdstukken der Grondwet die deze wederzijdsche verhouding regelen, niet dan onder bezwarende bepalingen tot herziening konden geraken. Hierin echter ligt volstrekt geen de minste reden, om nu ook de herziening van alle andere Grondwetsartikelen aan zulk een bezwarende regeling te binden. Blijkt hoezeer van alle zijden wijziging gewenscht wordt in de regeling van het onderwijs, van het armbestuur, van de plaats die de Kerken in het leven der natie zullen innemen, van de middelen die ter verdediging van de onafhankelijkheid van het land en van zijn koloniën vereischt worden, of ging 't er zelfs om, om den Raad van State in zijn tegenwoordigen vorm te doen vervallen, dan is er geen enkele reden denkbaar, waarom wijzigingen van zulk een aard op zoo stuitende wijze verzwaard moeten worden. In de Belgische Grondwet staat zelfs gansch geen artikel over het Onderwijs, en een Raad van State kent men er niet. Of dit al dan niet verkieslijk zij, worde nu in 't midden gelaten; maar er blijkt dan toch duidelijk uit, hoe al zulke regelingen het accoord of verbond tusschen Volk en Vorst allerminst beheerschen.

§ 18. *Herziening hierdoor verhinderd.*

Niets heeft ook onze Staatsontwikkeling keer op keer zoo ernstig belemmerd als juist het feit, dat voor het accoord tusschen Volk en Vorst zeer strenge bepalingen onmisbaar waren, en dat men nu, wijl accoord en nadere staatsregeling in eenzelfde Grondwet waren opgenomen, ook de artikelen van nadere regeling aan gelijke zoozeer bezwarende bepalingen heeft onderworpen. Thans kwam almeer neiging op, om de regelen der herziening te verzwakken, teneinde het ongerief van ons politieke leven te voorkomen; doch hiertegen rijst dan nu ook vanzelf het omgekeerde bezwaar, dat hierdoor feitelijk aan het accoord of aan het verbond de vereischte vastheid dreigt ontnomen te worden. Wordt nu de herziening beheerscht door het stellige vereischte, dat van alle artikelen en hoofdstukken de herziening

niet anders dan op één en dezelfde wijze mag worden doorgezet. dan zal het bij geven en nemen moeten blijven, en de herziening van het eene stuk te gemaklijk, en van het andere stuk te moeilijk worden gemaakt. Een tegenstrijdigheid waarop telkens bij elke herziening gewezen wordt, maar die blijkt niet gladgestreken te kunnen worden. Zulk een eisch echter, dat de herziening van beide hoofdelementen in onze Grondwet alleen en steeds op éénzelfde wijze zou moeten tot stand komen, laat zich door niets rechtvaardigen. Niets toch belet, in de Grondwet zelve te bepalen, dat de herziening der hoofdstukken, die het accoord of verbond geven, alleen op een eigen wijze zal kunnen plaats hebben, en dat daarentegen voor de herziening van de overige hoofdstukken, wijl van andere natuur zijnde, een andere, eenvoudiger wijze van herziening zal gelden. Draagt een wensch om ook in de regeling van het accoord zekere wijziging te brengen, een tamelijk algemeen en duurzaam karakter, dan zal geen drager van de Kroon zich hiertegen halsstarrig verzetten ; maar dit algemeen en duurzaam karakter van zulk een begeerte naar wijziging moet dan ook in vooraf omschreven vorm gebleken zijn. Iets wat dan ook èn in 1814/'15 èn in 1848 èn in 1887 is beproefd en geslaagd. Doch hiertegenover kwam steeds de geheel andere wensch op om herziening van artikelen, die van zakelijken aard waren, te vergemakkelijken. Bij de herziening van zulke artikelen stonden belangen van geheel anderen aard op 't spel, en het heeft in niet geringe mate de normale en gezonde ontwikkeling van ons Staatsleven tegengehouden, dat men, om aan het accoord gewenschte vastheid te geven, nu ook elke andere herziening aan even stroeve regeling gebonden heeft. Onderscheidt men nu in onze Grondwet de tweeërlei soort van bepalingen, en stelt men voor wat geenszins zulk een stroefheid bij herziening eischt, leniger bepalingen vast, dan is de moeilijkheid waarop men thans gedurig stuit, opgeheven, en zal voldaan zijn zoowel aan wat de Dynastie recht heeft te eischen, als aan hetgeen de normale ontwikkeling van ons Staatsleven vordert.

§ 19. *Veel kan uit de Grondwet uitgenomen.*

In de tweede plaats zou het gewenscht zijn, uit onze Grondwet al zulke regelingen uittelichten, die zich te zeer in de details verliezen en

daarom zeer wel aan den gewonen wetgever konden worden overgelaten. Een bepaling als die van art. 111, dat elk bij de Staten-Generaal ingekomen wetsvoorstel een voorafgaand onderzoek eischt, en dat de Kamer zelve dit onderzoek regelt, is niet alleen overtollig, maar zelfs hinderlijk voor den goeden gang van zaken, en berokkent aan de leden der Staten-Generaal niet zelden geheel noodeloos tijdverlies. Dat, gelijk nu Artikel 173 vaststelt, de tusschenkomst der Regeering niet vereischt wordt bij de briefwisseling met de hoofden der onderscheiden Kerkgenootschappen, is overbodig. Dat naar luid Art. 177 het gewicht, het gehalte en de waarde der muntspecie door de wet geregeld wordt, is een te gedetailleerde bepaling voor een Grondwet. Reeds de vergelijking van onze constitutie met die van andere Staten toont op alle manier, hoe noodeloos ten onzent tot Grondwettelijke regeling van allerlei bijzonderheden is overgegaan, die elders door geen enkel Grondwetsartikel worden beheerscht. Toch zijn het juist deze soort artikelen, die gedurig weer den wensch doen opkomen, om de herziening zelve der Grondwet zoo goed als geheel vrij te laten. Neemt men toch eenmaal in de Grondwet ook allerlei zoodanige regeling op, die gedurig kleine wijziging vordert, dan gebeurt één van tweeën: of dat men, met den tekst der Grondwet nauwelijks rekenend, stil zijn weg gaat en feitelijk de Grondwet ignoreert, oftewel dat men, om bij zulke detailregeling niet op hinder te stuiten, de herziening van de Grondwet als zoodanig al te vrij maakt.

§ 20. *Tweederden*?

Onder de middelen die als aangewezen zijn, om het onderscheiden karakter van Grondwet en gewone wet bij een herziening te handhaven, staat de bepaling van de hoegrootheid der vereischte meerderheid op den voorgrond. Die meerderheid werd van meetaf in 1814/'15 op tweederden bepaald. In 1848 bleef dit zoo. En ook in 1887 ging men van den eisch van de tweederden niet af. De tweederden werden dan berekend op de presente leden. Met het absolute cijfer van het ledental dat opkomen kon, liet men zich niet in. In de Staatscommissie van 1906 daarentegen werd dit tweederden losgelaten, en het cijfer van: „tenminste 76 leden” in de vereenigde zitting als eisch gesteld.

Tot dit cijfer kwam men door de 100 leden der Tweede Kamer te voegen bij de 50 leden der Eerste Kamer, wat 150 gaf, en dit in de helft gedeeld, gaf 75; zoodat men, om meerderheid te erlangen, er slechts één bij had te voegen, en zoodoende op 76 kwam.

Ook de laatste Grondwetscommissie ging dien weg op. Men kwam alzoo tot de gewone meerderheid, alleen niet van de opgekomen leden maar van het aantal der leden die *ex lege* beide Kamers saamstelden. Van een vroeger wel gewenschte beperking, die de meerderheid op drievierden wenschte bepaald te zien, hoort men sinds niet meer. De uitwerking van zoodanige regeling wordt natuurlijk geheel beheerscht door de vraag, of de beide Kamers der Staten-Generaal homogeen zijn saamgesteld. Dit is intusschen lang niet steeds het geval. Niet zoo kort heeft de periode geduurd, dat de liberale Staatslieden, zij 't ook met schakeering, zich èn in de Tweede èn in de Eerste Kamer een meerderheid hadden weten te verzekeren. Dit veranderde in 1889 met het optreden van het Kabinet-Mackay, en nogmaals onder het Kabinet-Kuyper. Toen echter leidde de liberale saamstelling van de meerderheid in de Eerste Kamer met de Rechtsche samenstelling der Tweede Kamer tot openlijk conflict, tot ontbinding van de Eerste Kamer in 1904 dit conflict tijdelijk ophief. In 1905 daarentegen, en zoo ook in 1913, keerde het conflict, edoch in omgekeerde orde, terug. Zoo deed zich nu reeds tot tweemalen toe de casus-positie voor, dat de Tweede Kamer liberaal en de Eerste Kamer rechts in haar meerderheid werd. Hieruit blijkt, hoe de kleur en saamstelling der beide Kamers de beteekenis van het cijfer, voor de meerderheid bij Grondwetsherziening vereischt, beheerschen en wijzigen kan. Is de politieke kleur van Eerste en Tweede Kamer homogeen, dan bedoelt het stellen van den eisch van een meerderheid van 76 leden voor Grondwetsherziening niet anders, dan te voorkomen dat de schakeeringen van de eene kleur niet tot een te hinderlijk overwicht van één enkel dier schakeeringen leiden zullen. Is daarentegen de politieke grondkleur van de meerderheid in beide Kamers uiteenloopend, dan kan het cijfer van 76 tot verrassende uitkomsten leiden. Op dit oogenblik telt de Eerste Kamer 19 leden van Links en 31 van Rechts, de Tweede daarentegen 45 van Rechts tegenover 55 van Links. Neemt men nu beide Kamers saâm in vereenigde zitting, dan geeft dit 76 van Rechts tegen 74 Links. Hoezeer Links in de Tweede Kamer over een voor ons land

vrij groote meederheid beschikt, zou derhalve in de Vereenigde zitting de meerderheid van de $^1/_2 + 1$ toch aan Rechts verblijven. Ware bij het overlijden van den heer W. Hovy door de Staten van Zeeland een tweede liberaal lid naast den heer Fokker gekozen, zoo zou het 75 tegen 75 staan en actie onmogelijk blijken; terwijl bij het aan Rechts ontglippen van ook nog maar één zetel voor de Eerste of de Tweede Kamer, de meerderheid in de Vereenigde zitting aan Links zou staan. De Statenverkiezing van 1916 verscherpte die precaire nog. En dit precaire van den toestand zou zelfs nog ernstiger karakter kunnen aannemen, indien ook bij de tegenwoordige samenstelling van de Eerste en Tweede kamer, een tijdelijk ernstige ziekte een of twee leden van eenzelfden kant belette ter vergadering te verschijnen. Zelfs een onverwacht intredend sterfgeval kon hier den uitslag critiek maken, daar men bedoelde het getal 76 permanent te stellen, terwijl toch telkens blijkt, hoe uiterst zelden het gelukt, als 150 leden gegadigd zijn, dezen alle present te doen zijn.

§ 21. *Meest gewenschte methode.*

De meest gewenschte gang bij Grondwetsherziening zou daarom hierop neerkomen, dat het geheele grondleggende Staatsstuk in twee hoofddeelen gesplitst werd, waarvan het eerste belichaming werd van het accoord tusschen Volk en Vorst, en het tweede de nadere Staatsregeling vaststelde. Voor elk van deze twee hoofddeelen zou dan een eigen wijze van herziening zijn vast te stellen; voor het eerste op vaster, voor het tweede op minder stroeven voet. Voor de vastere regeling der herziening van het eerste Hoofddeel ware dan te blijven bij wat in 1814/15 en tendeele in 1848 bepaald is. Dit zou dan hierop neerkomen, 1⁰ dat de Staten-Generaal èn de noodzakelijkheid van herziening zouden uitspreken èn duidelijk te formuleeren hadden, welke de begeerde nieuwe lezing zijn zou; 2⁰ dat de Staten-Generaal daarna ontbonden en in ledental verdubbeld werden; en 3⁰ dat de beide Kamers met niet minder dan twee derden der uitgebrachte stemmen zouden te beslissen hebben. Daarna volgt dan 4⁰ de onderteekening en 5⁰ de afkondiging door den Koning. Voor de herziening van het tweede Hoofddeel der Grondwet kon daarentegen met eenvoudiger wijze

van handelen worden volstaan. Hier toch geldt het vaak wijziging in regelingen van ondergeschikten aard, die zonder veel verstoring der gewone orde tot stand moeten kunnen komen; iets wat, zelfs bij weglating uit de Grondwet van te veel zich in 't kleine verliezende detailregeling, toch niet op te groote hindernis stuiten mag. Hierbij ware 't meest gewenscht, zoo zonder voorafgaande declaratie van noodzakelijkheid, eerst in de gewone zitting van beide Kamers afzonderlijk wenschelijkheid en tekst werden vastgesteld, en zoo daarna in gemengde vergadering van de beide Kamers met 80 stemmen de beslissing viel. Ontbinding der Kamers na het eerste votum ware op zichzelf ongetwijfeld gewenscht en zou formeel juister zijn, maar heeft toch teveel tegen zich en kan niet onmisbaar worden geacht. De bedenking, die er tegen rijst, komt hierop neer, dat een Staten-Generaal, uitsluitend gekozen met het oog op een detailregeling inzake Grondwetsherziening, elke leidende gedachte mist voor het verdere Regeeringsbeleid. Stel, er kwam een voorstel aan de orde om deelen van het Leger, ook zonder persoonlijke toestemming der krijgslieden, in geval van nood naar de Koloniën te kunnen uitzenden, en Art. 184 onderging in dezen zin wijziging, zoo zou uiteraard een Tweede Kamer, uit een stembusworsteling over dit ééne punt voortgekomen, elken leiddraad missen voor de verdere behandeling van 's Lands Zaken in de vierjarige periode die na de ontbinding inging. Verdubbeling is evenmin een gewenscht hulpmiddel. Personen die ganschelijk niet gewoon zijn zich in den parlementairen kring te bewegen, en er het verleden weinig van kennen, zouden dan op eenmaal in gelijken getale met de geroutineerde leden moeten saamwerken. In den regel leidt zulk een vermenging van het ongelijksoortige tot gewaagde uitkomsten, die liever te mijden zijn.

§ 22. *Wat de verhouding der partijen raakt.*

De vraag kon alleen rijzen, of niet regeling van de herziening op vaster voet geëischt zou zijn, waar het een staatsrechtelijk vraagstuk gold, dat de verhouding raakte tusschen de verschillende staatkundige partijen of standen; met name inzake het kiesrecht. Veelal toch is het voorgesteld, alsof bij te gemakkelijke wijze van herziening een

tijdelijke meerderheid te lichter misbruik van haar positie kon maken, om geheel de Staatsregeling ten deze uit haar voegen te wringen. Dat hiertoe allicht neiging zou opkomen, is onbetwistbaar. Alleen verlieze men niet uit 't oog, dat, revolutionaire tijden uitgezonderd, een eenigszins belangrijke herziening van onze Grondwet niet uit de lucht komt vallen, maar gemeenlijk reeds jaren vooraf èn onder het publiek én bij de gedachtenwisseling tusschen Kabinet en Kamer aan de orde pleegt te komen, en niet zelden reeds door de indiening van herzieningsontwerpen van de zijde der Kamerleden wordt voorbereid. Vandaar dat bij de stembus spoedig te merken is, of er herziening op til is, al dan niet. Is ze dit, dan wordt ze gemeenlijk reeds bij de stembus door partijen aan de orde gesteld, en is het votum dat het volk bij de generale stembus uitbrengt, veelal reeds een declaratie van zijn begeerte. Dit leidt dan gemeenlijk na het optreden van het Kabinet, waarin de uitslag van de stembus zich afspiegelt, tot het benoemen van een Staatscommissie; gelijk dit, ook na de herziening van 1887, nu reeds herhaaldelijk plaats greep. In de rapporten van deze commissiën erlangen de volksmenschen dan vanzelf al vaster formuleering. En het is op deze manier, dat geheel 't zelfde wat anders door Kamerontbinding beoogd werd, nu vanzelf in den parlementairen schoot kan vallen.

§ 23. *Algemeen of partiëel.*

Ook de niet onbelangrijke vraag, of algemeene, dan wel partieele Grondwets-herziening de voorkeur verdient, hangt hiermeê saam. Gaat de herziening te stroef, en zijn er te veel buitengewone maatregelen voor noodig, dan ziet men er tegen op, zich voor een Grondwetsherziening aan te gorden, wanneer er slechts vraagstukken van ondergeschikt belang bij betrokken zijn. Men geeft er dan de voorkeur aan, de letter van de bestaande artikelen op eenigszins andere wijze te interpreteeren, en zonder herziening enkel door gewijzigde interpretatie te bereiken, wat bij herziening teveel omslag zou vorderen. Denk slechts aan het artikel over het onderwijs. Dit heeft dan tengevolge, dat zeker aantal gewenschte herzieningen zich ophoopen, en dat er alsdan tenslotte bij een meer algemeene herziening op eenmaal

schoone lei wordt gemaakt. Groen van Prinsterer doorzag van meetaf, waartoe dit leiden zou. Het kreeg toch zoodoende den schijn, alsof keer op keer, zeg na verloop van een halve of van een kwart-eeuw, een geheel nieuwe orde van zaken door het volk werd ingesteld, gelijk nu nog maar al te velen zich blijven inbeelden, dat welbezien eerst met 1848 de constitutioneele orde van zaken hiertelande is ingesteld. Dit ondermijnt het volksbesef, dat het van meetaf tot nu steeds één en dezelfde Grondwet gebleven is, en dat wat veranderde, slechts aangebrachte wijzigingen in het éene permanente Staatsstuk waren. Veel gezonder is daarom de opvatting, dat men door een eenvoudiger wijze van herziening telkens op enkele detailpunten de noodige wijziging aanbrengt. Doch dan spreekt 't ook van zelf, dat de herziening vlotter, op eenvoudiger voet en zonder te veel omslag tot stand moet kunnen komen. Anders toch wordt de partieele verandering telkens uitgesteld, wordt tendeele zelfs in de praktijk met het Grondwettelijk voorschrift gespeeld, en dit leidt er dan van zelf toe om na afloop van zekere periode al het uitgestelde opeens saam te nemen, en zoodoende opnieuw in een generale herziening heil te zoeken. Ware 't dus al, dat men bij zulk een vlugger opschietende partieele Grondwetsherziening een enkel maal over de juiste schreef ware gegaan, dan ware tevens in deze vlotter behandeling van zaken het middel geboden, om een begane fout te herstellen en desvereischt een schreef terug te gaan.

§ 17. *De houding van den Vorst.*

Bovenal verlieze men hierbij niet uit het oog, dat de Staten-Generaal ten deze nooit anders dan door het intermediair van den Koning hun doel bereiken kunnen; en juist nu waar het een worsteling tusschen twee deelen of groepen van het volk geldt, is de Koning als aangewezen om voor het gemeene volksrecht te waken. Een Koning, die zich sterk verzet waar het accoord in het spel is, strijdt voor dynastieke rechten en handelt, zoo men wil, in egoistischen zin; iets wat nimmer gelukkigen indruk maakt en licht aan anti-dynastieke gezindheden bij eenige groep van het volk voedsel geeft. De drager van de Kroon zal daarom steeds wijzer handelen met op zulke punten

van herziening toetegeven. Staat het daarentegen bij Grondwetsherziening niet tusschen Volk en Vorst, maar tusschen groepen, partijen en standen van het volk, dan spreekt er zin voor gerechtigheid in, zoo de Vorst de te zeer benadeelde groep tegen overschrijding van de juiste lijn door concurrente groepen verweert. Dit zou kunnen uitloopen op een sterken van een eenzijdig overwicht, en aldus een partijkiezen in den meest ongezonden zin kunnen worden; maar al kwam zulk optreden van den Vorst in een veel vroegere periode niet zelden voor, doordien de Vorsten een der partijen aan hun eigen belangen wisten dienstbaar te maken, bij den nu schier in alle land loopenden gang van zaken is hiervoor in het constitutioneele leven geen vrees meer te koesteren. Een Vorst die nu opkomt voor het recht van de groepen en partijen onderling, daalt niet in de algemeene waardeering maar maakt den indruk van een recht van hooger orde te verweren. Nog in 1878 bleek dit bij de deputatie onder Elout van Soeterwoude op het Loo. Vrij klaar en duidelijk deed Koning Willem III toen uitkomen, dat hij niet ongevoelig was voor wat er aan het gemeene recht in onze Lager-onderwijsregeling schortte, en de uitkomst kroonde deze uiting van vorstelijk gevoel door reeds tien jaren later den gang der publieke meening in andere richting te leiden. En wijst men tenslotte op de revolutionaire woeling die in 't straatkabaal heil kan zoeken, om den wil van het lagere volk doortezetten, zoo verlieze men niet uit het oog, dat niets beter tot keering van dit altoos weer opkomend gevaar dienen kan, dan een leniger wijze van herziening der Grondwettelijke bepalingen.

§ 25. *Het dreigen van Volksoproer.*

Wordt Grondwetsherziening te zeer bemoeilijkt, schuift men ze daardoor van jaar tot jaar op, en is er in den gewonen weg bijna geen redres te erlangen, dan zet dit juist zoo licht de volkshartstochten in beweging en lokt tot geweld uit. Vast te houden aan de twee onderscheiden bedingen, het eene ter instandhouding van het accoord tusschen Volk en Vorst, doch dat dan ook een karakter van *vastheid* moet dragen, en het andere ter instandhouding van het juiste verband tusschen het politieke *leven* en den staatsrech-

telijken *vorm*, waarin dit tot uitdrukking komt, bepaalt daarom o.i. het standpunt, waarop men zich inzake Grondwetsherziening te plaatsen heeft. Eischt nu het eerste stroefheid, het tweede soepele lenigheid, dan volgt reeds hieruit, hoe bijna onmogelijk het is, beiden onder eenzelfde gezichtspunt te vereenigen. Geldt voor accoord tusschen Volk en Vorst en voor de regeling van de volksrechten eenzelfde wijze van herziening, dan is het noodlottig gevolg, dat òf om het accoord vast te spijkeren, de herziening der Staatsregeling te zeer bemoeilijkt wordt, òf wel dat om de herziening der Staatsregeling beter van stapel te doen loopen, het accoord te zeer verzwakt wordt. Aan het eerste euvel maakten de Conservatieven zich 't meest schuldig. Dit gaf een op en neer golven, waaronder de eere en de waardigheid van het constitutioneele leven metterdaad schade leed. De muren van het gebouw moeten vast, en alleen de deuren en vensters beweeglijk zijn. Niets heeft dan ook zoozeer aan de constitutioneele zekerheid afbreuk gedaan, dan dat men accoord en detailregeling onder eenzelfde wet besloten heeft. In Groot-Brittanje, waar het schriftstuk ontbreekt, maar het wederzijdsche recht in den volksgeest wortelt, staat het constitutioneele leven nog het meest vast en sterk. Kleine kenteringen en schuddingen zijn zeer zeker ook in Engeland voorgekomen, maar aan het gebouw zelf is tot nog toe althans geen verwrikken geweest. Op het vasteland van Europa daarentegen, en zoo ook ten onzent, nam de algemeene voldaanheid over ons constitutioneel saamleven vooral de laatste kwart-eeuw merkbaar af. Reeds van meer dan één kant werd over een onherstelbaar *fiasco* geklaagd. Die nu kon te wijten zijn geweest aan vorstelijk misbruik van macht, gelijk dit voorheen zeer veelvuldig voorkwam. Juist over dit eenzijdig euvel viel echter steeds minder klacht. Van de zijde der Kroon drong veeleer een geest het land in, die getuigde van warme belangstelling in het lot van 't volk, van een pogen om de liefde van het volk te winnen, en van een steeds stipter eerbied voor 's volks rechten. Steeds minder keerde zich dan ook de onvoldaanheid met het bestaande tegen de Kroon. Dit was nog wel ten deele zoo in 1848. Nu niet meer. Veeleer worden de vlekken thans steeds meer op de volkszijde van het rechtsverband zichtbaar. Er is neiging tot anarchie, schier elke band begint te hinderen. Vrij als het vogelke in de lucht wil men worden. Reeds teekenen zich chaotische verschijnselen af. Juist daarom scheen

't van aanbelang, op het karakter van de Constitutie meer nadruk te leggen, en althans een uitweg ter sprake te brengen, die er toe zou kunnen leiden, om de vastheid en de lenigheid inzake de herziening, die nu steeds aan elkander afbreuk doen, op zulk een wijs te verzoenen en te vereenigen, dat een gezonde verhouding tusschen beiden tenslotte alle krukken kan doen wegwerpen. Dat dit kan, is niet aan twijfel onderhevig, mits men geheel de Grondwet ontdoe van alle overbodige detail-regeling, d. w. z. de zijlijnen met de spons uitwissche, en op de hoofd- en grondlijnen terugga, om deze dan uit te drukken in zoo simpele, klare en logisch-doordachte taal, dat de Cacographie vanzelf verdwijnt. Ook in dit opzicht toch behoort onze Grondwet niet tot de gelukkigste. Zij 't al, dat we met de staatkundige beginselen waarvan de Belgische Constitutie van 1830 uitgaat, ons allerminst vereenigen kunnen, toch mag haar de lof niet onthouden, dat ze in haar taal en stijl model blijft. Slechts ten overvloede zij hier nog opgemerkt, dat bij een deeling van de Grondwet in twee hoofddeelen, waarvan het eerste het accoord tusschen Volk en Vorst zou bevatten, en het tweede nader de Staatsregeling zou vastleggen, de snijlijn niet kortweg bij art. 79 van onze tegenwoordige Grondwet zou kunnen vallen. De verspreiding van den inhoud over de onderscheiden deelen van onze huidige Grondwet zou uiteraard wijziging moeten ondergaan.

HOOFDSTUK IV.

DE RAAD VAN STATE EN DE MINISTERS VAN STAAT.

§ 1. *Historie van den Raad.*

De Raad van State, gelijk die ten onzent bestaat, dagteekent van de Grondwet van 1815. Wel was reeds in de Constitutie van de Bataafsche

Republiek in 1805, en zelfs reeds onder Karel V, een schier gelijknamig lichaam ingesteld, maar deze vroeger bestaan hebbende colleges droegen een ander karakter, doordien zij ten deele zich de taak zagen opgedragen welke sinds aan de Departementale Ministers verviel. In 1805 werden dan ook naast den Raad van State geen ministers, maar secretarissen van Staat aangesteld. Zie Art. 47 en 48. Art. 47 beval de aanstelling van een Algemeen Secretaris van Staat, en Art. 48 de functie van vijf secretarissen van Staat, voor Buitenlandsche Zaken, voor Marine, voor Oorlog, voor Binnenlandsche Zaken en voor Financiën. De Raad van State daarentegen, die door Art. 44, 45 en 46 geregeld werd, geleek meer op den *Conseil d'Etat* der Bourgondische Vorsten en op de schepping van gelijksoortige colleges door Napoleon. In Art. 71—74 der Grondwet van 1815 trad een Raad van State van ander gehalte op, die door den Koning benoemd, niet meer dan vier en twintig leden zou hebben, liefst uit de verschillende Provinciën, waarvan de Koning de leden naar welgevallen kon aanstellen en ontslaan. De Koning zelf zou voorzitter van dezen Raad zijn, de Prins van Oranje lid van Rechtswege, en ook aan de overige Prinsen van het Koninklijk Huis kon door den Vorst zitting in dit hooge Staatslichaam verleend worden. Ter overweging kwamen bij dezen Raad alle wetsvoorstellen in, en de Koning vroeg advies van dien Raad over alle maatregelen van inwendig bestuur, voor hier en voor de Koloniën van het Rijk. Voorts kon de Koning dezen Raad om advies vragen over alle Staatsaangelegenheden, die z. i. zulk advies wenschelijk maakten. Besluiten daarentegen deed de Koning alleen. De Raad kreeg van dit besluit slechts mededeeling. Eerst nadat dit alzoo in Art. 71—74 geregeld was, volgde dan in Art. 75 de instelling van de ministerieele Departementen; en hierbij werd in de tweede alinea bepaald, dat de Koning een of meer der ministers in den Raad van State kon roepen. De drie artikelen voor de nadere regeling van de ministerieele bevoegdheden en verplichtingen zijn eerst in 1840 ingelascht. Te ontkennen valt alzoo niet, dat in 1815 de Raad van State zeer stellig boven de Departementale ministers primeerde. Zelfs in de Grondwet van 1848 ging in de VIIe afdeeling van het tweede hoofdstuk de instelling van den Raad van State nog altoos aan de instelling der Departementale Ministers vooraf. Zelfs werden ook hier nog aan de instelling van den Raad van State twee artikelen gewijd (art. 71 en 72) en aan de

instelling der Ministers slechts één. De Prinsen vielen er nu uit, en alleen de Prins van Oranje bleef. Taak van het college was nu, te adviseeren over alle voorstellen van wet en algemeene maatregelen van bestuur, hier en in de Koloniën en bezittingen. Ook over andere aangelegenheden van Staat kon de Koning advies uitlokken. Het bleef zoo, dat de Koning alleen besloot en van zijn besluit slechts mededeeling aan den Raad liet toekomen. Evenals in 1815 werd gelast, dat het „den Raad van State gehoord" in het intitulé van elke wet zou staan. Voorts zou de wet ook de geheele gesteldheid van den Raad van State regelen. In 1887 bleef dit alles alzoo, maar kwam er alsnu in Art. 76 nieuw bij, dat een wet aan den Raad van State of aan een bepaalde afdeeling van dit Lichaam de uitspraak over geschillen kan opdragen. De nadere regeling van een en ander is tot stand gekomen bij de wet van 21 December 1861, van 28 Juni 1881, van 11 Juli 1884, en van 8 December 1906, en in gevolg van deze Wetten door de Kon. Besluiten van 4 Sept. 1862, 29 Maart 1875, 8 December 1877, 16 November 1881, 13 October 1905 en 28 Maart 1907. Voor de geschillen van Bestuur werd nu een afzonderlijke Afdeeling ingesteld, zoodat tenslotte ook de Administratieve rechtsspraak regeling vond.

§ 2. *De drie extra-gevallen.*

De geheel hiervan afgescheiden taak, die aan den Raad van State is opgedragen voor de drie gevallen, omschreven in Art. 45, ligt geheel hierbuiten en is opgenomen in Hoofdstuk II, 4e Afdeeling, handelende van het Regentschap. Art. 38 regelt wat inzake het Regentschap door de hoofden der Ministerieele Departementen moet worden verricht; maar zoo *waarneming* van het Koninklijk gezag, bij ontstentenis van den Drager, onvermijdelijk is, treedt niet de Ministerraad, maar de Raad van State op, en het is niet het minst deze opdracht, die een stempel van zeer hooge qualiteit op het college drukt. Gelijk uit heel het verleden, zoo blijkt ook uit deze opdracht tot eventueele waarneming van het Koninklijk Gezag, dat de Raad van State in zeer nauw verband met de Kroon staat. Iets wat ook elders alzoo geldt. Prof. Bluntschli in zijn *Allgemeines*

Staatrsrecht, 6e uitgave blz. 267, gaat zelfs zoover van te zeggen: „Der Staatsrat ist somit ein Institut für freies Nachdenken, für . . . . die weise Ueberlegung *um den König her,* wie die Kammern die Interessen und Meinungen des Volkes zu vertreten haben"; en op blz. 270: „Der Staatsrat ist der prüfende und ratende Verstand des Staatshauptes."

§ 3. *Verzwakking van beteekenis.*

Tot gelijke conclusie leidt het feit, dat men van meer revolutionaire zijde er steeds op bedacht was, den Raad van State, als geheel overtallig geworden, op te ruimen. In België is het hiertoe reeds in 1830 gekomen, en ook ten onzent is er van liberale zijde poging na poging aangewend, om den Raad van State uit onze instellingen te doen verdwijnen. En al is het hiertoe dusver niet gekomen, toch valt niet te ontkennen, dat de wettelijke regeling aan dezen Raad gegeven, zijn prestige in het Staatsleven niet verhoogd heeft. Wat artikel 45 aan den Raad, bij oogenblikkelijke ontstentenis van den Drager der Kroon, opdraagt, of ook wat den Raad in zijn Afdeeling van Bestuur is opgedragen, is ongetwijfeld van zeer hooge beteekenis, maar deze tweeërlei taak is bijkomstig van aard, en de hoofdtaak van den Raad van State blijft toch altoos gelegen in de adviezen die hij aan den Koning verstrekt, hetzij volgens de wet, 't zij op 's Konings bijzonder verlangen; en juist nu wat deze adviezen betreft, staat de beteekenis van den Raad van State niet zeer hoog meer aangeschreven. De oorzaak hiervan is niet ver te zoeken. Ze ligt in zijn saamstelling en in zijn door de wet zoozeer beperkte bevoegdheid. Zijn saamstelling toch heet wel van den Koning uittegaan, maar wordt feitelijk geheel beheerscht door den Minister van Binnenlandsche Zaken, onder contrôle van den Ministerraad. De tijd ligt dan ook nog zoover niet achter ons, dat de steeds elkaar opvolgende liberale Kabinetten zoo goed als nooit anders dan geestverwanten aan den Koning voor het lidmaatschap voordroegen. Wel werd veelal ook aan een beperkt getal Roomsch-Katholieke Staatslieden zitting ingeruimd, maar voorheen althans viel het licht daarvoor de keuze te vestigen op Staatslieden, die nog altoos in den geest der richting van 1848—'53

zich met de Liberalen geheel homogeen gevoelden. Eerst in een latere periode verkregen in dit hooge college ook Staatslieden zitting van Antirevolutionairen huize of van niet-liberale Roomsch-Katholieke herkomst. De aard van het college bracht met zich, dat het een meer duurzaam karakter bezat, dan aan de meeste Kabinetten kon worden toegekend, en dat het hierdoor meer den generalen loop van het politieke leven representeerde. De ministers kwamen en gingen, gedurig in hun streven en bedoelen wisselend. Tegenover dit wisselende in het Kabinetsleven vertegenwoordigde de Drager der Kroon het permanente en zichzelf zooveel 't kon gelijk blijvende, en juist in dit permanente kon alleen de Raad van State steun bieden. Nu daarentegen de saamstelling van den Raad van State onder ministerieele pressie mede begon te lijden onder de gestadige wisseling, die van de geestesrichting der Kabinetten onafscheidelijk was, hield de Raad steeds meer op, een eigen karakter te bezitten, en golfde, zij 't ook op zekeren afstand, de golving in het Kabinetsleven steeds meer na. De oorspronkelijke bedoeling, die het optreden van den Raad had, om het permanente, karakter van het Koninklijk gezag tegenover het altoos wisselende in het Kabinetsleven met beleid voor te staan, ging hierdoor almeer te loor.

§ 4. *Kabinet en Raad.*

De oorspronkelijke zelfstandigheid nam af. En daar de adviezen van den Raad niet wereldkundig werden, noch ook het antwoord van de Ministers op de kritiek van den Raad, kon 't niet anders, of er werd in de ministerieele bureaux steeds minder aan de ingekomen adviezen van den Raad gehecht. Krachtens zijn eenzijdige samentselling kon de Raad gemeenlijk niet anders dan algemeen liberale adviezen uitbrengen, alleen met dit eigenaardige merk, dat bijna altoos op wat in de ontwerpen een meer radicale richting uitstuurde, door de kritiek van den Raad naar meer conservatieve lijn werd teruggedrongen. Kwam dan zulk een temperend advies van 's Konings wege op het Departement in, dan was aanstonds het streven van het Departement er op gericht, om het advies als zeer weinig terzake en als min-beduidend in een kortgeschreven tegenadvies

terzijde te schuiven. Dit wil niet zeggen, dat er door den Raad niet herhaaldelijk op technische vergissingen of verzuimen gewezen werd, en dat niet vaak correcties werden aanbevolen die men dankbaar overnam, maar het politieke karakter van het advies bleef zonder uitwerking. Of de meerderheid van den Raad, of van de Afdeeling waaronder het ingediende wetsontwerp ressorteerde, van den minister die het ontwerp in gereedheid had gebracht, verschilde, wist men vooruit. Men wist evenzoo vooraf door wier oordeel het advies zou worden opgemaakt. Deze leden van den Raad waren op het Departement met name bekend, en omtrent hun politieke denkbeelden verkeerde men derhalve allerminst in het duister. Zoo wist men op het Departement zoo goed als met zekerheid vooraf, in wat geest het advies zou uitvallen, wat goedgekeurd en wat afgekeurd zou worden, en wat men voor het afgekeurde in de plaats zou wenschen. Ook met de argumenten voor en tegen die te berde zouden komen, was men op het Departement volkomen vertrouwd. Gevolg hiervan was, dat het inkomend advies in geen enkel opzicht verrassen kon; dat men vooruit bijna zeker wist, wat zou worden aangemerkt; en dat men aanstonds gereed was met de eigen kritiek, om de kritiek van den Raad te weerleggen en te ontzenuwen. Kwam het advies, dan werd aanstonds een ambtenaar aangewezen om het te ontwapenen. Veelal in een tweetal weken was de contra-kritiek als apologie op het ontwerp gereed. Die apologie werd dan naar de Kroon opgezonden, en ter kennisse van den Raad van State gebracht, en alle doelloos geredetwist stierf hiermede weg. Hiervan was men uiteraard in den Raad van State volkomen op de hoogte. Vooruit te weten dat de studie, die ge aan zulk een ontwerp wijdt, bijna zeker gansch vergeefsche arbeid zal zijn, prikkelt natuurlijk niet tot bijzondere inspanning. Wie vooraf zoo goed als zeker is, dat aan zijn tegen-advies niet dan zeer luttel waarde zal worden toegekend; dat 't slechts onder zeer weinige oogen komt; en voorts, na afgewezen te zijn, zoo goed als ongebruikt en zonder door het publiek gelezen te zijn, naar het archief verhuist, doet wat hij doet uit plichtsbesef, maar scherpt er zijn talent niet op. De maar al te droeve waarheid bleef dan ook steeds, dat het inwinnen van het advies van den Raad van State beide èn dezen Raad èn daarna het Departement tot het leveren van een kritisch debat in den donker noodzaakte, waarvan alle wezenlijke vrucht vaak uitbleef en waarbij

de klacht over doelloos tijdverlies niet altoos kon worden geweerd. Een reeds op zich-zelf min-aangename verhouding, die niet zelden nog onaangenamer karakter aannam, indien van achter bleek, dat de leden van den Raad, die zich tot het uitbrengen van advies geroepen zagen, bij alle overige uitnemendheid, toch geen experts waren inzake het bepaalde onderwerp dat in het hun toegezonden wetsvoorstel aan de orde kwam. Voorheen leverde dit minder bezwaar op, inzoover de om advies toegezonden ontwerpen van Wet zich, zooal niet uitsluitend, dan toch in hoofdzaak bezighielden met onderwerpen van Staatregeling en Staatshuishouding. Sinds echter de bewindvoering zich steeds meer ook in technische onderwerpen verliezen moest van geheel specialen aard, ontbrak niet zelden onder de leden van den Raad de speciale deskundige, die rakende dit speciale punt de vereischte voorlichting tenbeste kon geven. Denk slechts aan het Verzekeringswezen, dat uiteraard een geheel speciale studie vordert, en stel u voor, hoe vreemd het een lid van den Raad moest te moede zijn, als hij een ontwerp van twee honderd of meer artikelen voor zich kreeg, een materie regelend die hem zoo goed als vreemd was, en voor hem liggend in een ontwerp, opgesteld door deskundigen. Verwijt kon men het alzoo in vergelegenheid geraakte Raadslid hierover niet maken. De samenstelling toch van den Raad is niet op zulke onderwerpen van specialen aard aangelegd; en eer kan niet hoog genoeg geloofd de inspanning, die menig lid van den Raad zich nochtans getroost heeft, om de fout in de samenstelling van zijn college door verdubbeling van inspanning te vergoeden.

§ 5. *Verloor eigen karakter.*

De Raad van State, gelijk hij thans ten onzent in functie verkeert, mist een eigen karakter. In de taak die aan den Raad is opgedragen, ontbreekt eenheid van gedachte. Van de eene zijde maakt hij den indruk van overtolligheid, en van de andere zijde van veelbemoeiing. Wat Napoleon in zijn *Conseil d'état* bedoelde was, een verbeterde copie te leveren van wat onder de Bourgondische Vorsten was opgekomen en onder Karel V zijn hoogste beteekenis erlangde. Naast, tendeele zelfs boven de departementale ministers, zocht Napoleon in

den *Conseil d'état* het denkende lichaam dat hem van raad diende, en aan welks *raad* de departementale ministers de *daad* toevoegden. Ten onzent in 1814/15 stelde men zich een geheel ander doel, en zocht in den Raad van State een schild voor de Dynastie. Niet in ongerechten vorm, als om op de volksrechten aftedingen, maar toch wel om aan den Souvereinen Vorst, straks den Koning, een raadgevend college als steunpunt tegenover bedenkelijke woelingen van onder op, te verzekeren; iets niet geheel ongelijk aan de *Privy Council* in Engeland. Uit hetgeen de Bataafsche Republiek had aangedurfd, begreep men zeer wel, dat de departementale ministers hoe langer zoo meer onder volksinvloed moesten geraken, en dat het deswege voor den Vorst van het hoogste belang kon zijn, te kunnen beschikken over een College van erkend hoogstaande Staatslieden, die voor 't behoud van het evenwicht tusschen de .twee machten in den Staat waken konden. Juist dit echter heeft er toe geleid, om de beteekenis van den Raad van State steeds meer in te perken, schier alle zelfstandige positie van dezen Raad te loor te doen gaan, en zoo van zelf de vraag te doen opkomen, waartoe hij eigenlijk diende. Vergeleken bij de allesbeheerschende positie van de Departementale ministers, kon zoodoende de positie van den Raad niet anders dan dalen, en dit gaf er van zelf aanleiding toe, dat men een geheel nieuwe functie voor den Raad schiep in de administratieve rechtspraak, om van die zijde de beteekenis van den Raad weer voelbaar te maken. De oorsponkelijke bedoeling om schild van den Koning te zijn, ging al meer zoo volstrekt te loor, dat 't bij ministerieele crisis usantie werd, niet dat de Kroon advies en raad van den Raad van State inwon, maar dat hij tot het geven van officieus advies de voorzitters der beide Kamers opriep. Zelfs de oorspronkelijk zoo juiste gedachte, dat de Koning, die in zijn blijvenden persoon de eenheid van bewind tegenover de steeds wisselende ministeriën vertegenwoordigde, te zijner beschikking een deskundig college van hooge orde zou hebben, dat evenzoo tegenover de Kabinetswisselingen een *blijvend* karakter zou vertoonen, ging alzoo teloor. Als college van advies voor aangelegenheden van Staat heeft de Raad van State dan ook bijna nimmer dienst gedaan; op de wetgeving werd zijn invloed steeds van geringer beteekenis; en ongetwijfeld is de administratieve rechtspraak in 't gemeen en het tijdelijk dragen van het koninklijk gezag ingevolge Artikel 45 thans zijn hoofdbeteekenis.

§ 6. *Administratieve rechtspraak.*

Nu zij toegegeven, dat dèze laatste, geheel exceptioneele functie geheel eigenaardig past bij een Raad als waarover hier gehandeld wordt. In normale omstandigheden zou de Raad nimmer tot optreden te dezer zake geroepen worden. Is er een troonopvolger aangewezen, is er waar noodig aan een Regent opdracht verleend, en zijn op 't oogenblik van het uitvallen van den Vorst, in het eerste geval de Prins of Prinses, en in het andere geval de Regent of Regentesse, ter plaatse aanwezig, dan ziet de Raad van State zich tot geen enkele daad of handeling geroepen. Alleen in abnormale omstandigheden, als er of geen troonopvolger is, of zoo deze als Regent afwezig was, zou de Raad van State moeten optreden. Zulk optreden vormt alsnu een zeer wezenlijk deel van de taak, die voor den president van den Raad is weggelegd, doch in den gewonen loop van zaken doen zich de gevallen, waarop deze taak doelt, zoo goed als nimmer voor. Alleen met het oog op deze taak zou men er dan ook nimmer aan gedacht hebben, uitsluitend hiervoor zulk een college in het leven te roepen. Elders is, in meer dan één land, waar geen Raad van State is ingesteld, toch ook op de mogelijkheid gerekend, dat zulk een geval van verlegenheid zich zou kunnen voordoen, en is alsdan aan den Raad van Ministers opgedragen, wat bij ons aan den Raad van State ten deel viel. Nu staat dit niet geheel gelijk. Toegegeven moet, dat de Raad van State, die van meetaf ten doel had een schild voor de Kroon op te heffen, er zich meer eigenaardig toe leent om het Koninklijk gezag waar te nemen, dan de Raad van Ministers; doch al zijn we bereid hier zelfs nadruk op te leggen, toch zou het niet aangaan, hoofdzakelijk met het oog op zulk een, bijna nooit voorkomend, geval zulk een kostbaar college in stand te houden. Tot veel stelliger en omvangrijker arbeid roept vanzelf de administratieve rechtspraak op; maar voor zulk een, zeker hoog noodige, rechtspraak schijnt een Raad van State als wij bezitten, nu juist niet het meest eigenaardig en als vanzelf aangewezen college.

§ 7. *Hoe 't elders is ingericht.*

In Zwitserland, een nog kleiner Staat dan Nederland, is voor deze rechtspraak een afzonderlijk college ingesteld in het *Tribunal fédéral* (zie art. 106—114 van de Constitutie). Dit Tribunal spreekt recht bij geschil tusschen de Confederatie en de Kantons, bij geschillen tusschen de Kantons onderling, en bovendien bij geschillen tusschen Confederatie of Kantons met Corporaties of particulieren. Voorts kan dit Tribunal recht spreken bijaldien bij andersoortige geschillen beide partijen hiertoe aanzoek doen. En zoo ook is het belast met de rechtspraak over „conflits de compétence" tnsschen lands- en kantonnale overheden; over publiek-rechtelijke geschillen tusschen Kantons onderling; en over klachten van particulieren rakende krenking van hun publieke en constitutioneele rechten. Zelfs is de federale wetgeving, krachtens Art. 110, en 113 der Constitutie, bevoegd, nog andere conflicten ter beslissing aan dit Tribunal optedragen. Al klopt de omvang van deze taak nu niet geheel op wat bij ons onder de administratieve rechtsspraak valt, in beginsel en uitgangspunt vindt men toch ook hier regeling van een administratieve rechtsspraak, edoch, uitgaande van een zelfstandige hiervoor opzettelijk ingesteld college; terwijl deze rechtsspraak tenonzent toegevoegd is aan een college van geheel anderen oorsprong en van geheel ander karakter; en dan zelfs nog niet aan heel het college, maar eeniglijk aan een bepaalde afdeeling ervan is opgedragen. Zoo is ook in andere landen in de oprichting van een zelfstandig college heil gezocht. Denk bijv. aan het *Reischgericht* in Oostenrijk, dat bij Constitutionelles Gesetz van 21 December 1867 in het leven werd geroepen en te Weenen gevestigd werd. Artikel 2 van deze Wet bepaalt, dat onder de rechtsspraak van dit Reichsgericht vallen de competentiegeschillen tusschen iuridieke en administratieve autoriteiten, tusschen de vertegenwoordiging des Volks en de magistraten in de onderscheiden landsdeelen, tusschen de plaatselijke autoriteiten, en voorts over geschillen tusschen gemeenten, corporatiën of particulieren met de autoriteiten in onderscheiden rang. Nu zou zeker het voorbeeld van Oostenrijk als van een der groote Mogendheden geen conclusie voor een zooveel kleiner land als het onze toelaten; maar juist om deze bedenking

aftesnijden, is eerst op Zwitserland gewezen, dat in bevolking bij ons nog verre achter staat. Voeg hier nu bij België, vlak op onze grenzen, waar zelfs alle Raad van State ontbreekt, en immers alle verder betoog kan gespaard om aan te toonen, dat zeer wel ook ten onzent voor de administratieve rechtspraak een ander college kon optreden. Zelfs de Beroepswet biedt er reeds zekere analogie voor.

§ 7. *De administratieve rechtspraak en de autonomie.*

Wat echter ten deze nog veel sterker spreekt, is, dat de Raad van State krachtens zijn oorsprong, allerminst kan geacht worden voor de administratieve rechtspraak een als van zelf aangewezen college te zijn. Tusschen de autoriteiten van hooger en lager rang, tusschen die autoriteiten en zoo publieke als particuliere vereenigingen en particuliere personen komen gedurig geschillen en conflicten aan de orde, waarbij telkens weer de vraag rijst, in hoeverre aan de Gemeenten, Provinciën, Polders en zooveel meer al dan niet zekere zelfstandige positie toekomt. De autonomie van plaatselijken en gewestelijken aard is een belang van uiterst kieschen aard, en bij welks behartiging van oudsher ook ten onzent tweeërlei opinie tegenover elkander kwam te staan. Eenerzijds te ver gedreven verbrokkeling van den Staat, en anderzijds sterke centralisatiegeest. Het eerste hoorde van oudsher hier te lande thuis, het tweede kreeg in Frankrijk, vooral tijdens de Revolutie, de overhand, en is uit Parijs ook tot ons overgekomen en in de dagen der Bataafsche Republiek tot heerschappij geraakt. En wel werd die alles oplossende centralisatiegeest na 1814 hiertelande weer gestuit, maar ontkend mag toch niet, dat onze Liberalen steeds voor die centralisatie een kwalijk verborgen voorliefde toonden, en dat het autonomische leven, tot zelfs in onze Polderbesturen, steeds door hen beknibbeld werd. Dat met name de hoogleeraar Oppenheim het weer met liefde en trouw voor de Gemeentelijke autonomie opnam, moge ons een betuiging van dank ontlokken, maar toch valt kwalijk te ontkennen, dat men, ter ontwijking van moeilijkheden, ten onzent steeds meer geneigd bleek om het autonoom karakter van Gemeente en Gewest schade te doen lijden, indien zulks den geregelden gang der administratie vergemakkelijken kon. Men zag het bij de Burgemeester-

benoemingen, die van oudsher, zelfs nu nog in Oostenrijk, aan de Gemeenten behoorden, doch hier aan het Centraal gezag zijn opgedragen, en gedurende een zeer lange periode middel en instrument van de Liberale leiders waren om op het platteland hun invloed te versterken. Zelfs de algeheele opheffing van de zelfstandigheid der Gemeenten is ten onzent almeer in zwang gekomen. Terwijl zelfs in Brussel de voorsteden haar zelfstandig karakter behielden, zoodat er nog steeds niet alleen voor het centrum, maar ook voor de voorsteden geheel afzonderlijke Gemeenteraden bestaan, is het tenonzent bijna regel geworden, om, zoodra een groote stad annexatie van geheele dorpen onder haar bestuur vraagt, aan dit verlangen toetegeven. Voorzoover er uit deze neiging van het Centraal Bestuur als vanzelf conflict met dat Bestuur bij de plaatselijke en gewestelijke autoriteiten en tusschen deze en andere corporatiën en personen kan opkomen, is het uiteraard alleszins gewenscht, dat in het college dat bij deze conflicten recht zal spreken, niet alleen het centraliseerende, maar ook het op autonomie bedachte element in den volksgeest tot zijn recht kome. Dit is dan ook bij de instelling zoo van het *Reichsgericht* in Oostenrijk als bij die van het *Tribunal fédéral* in Zwitserland in aanmerking genomen, en is bij de saamstelling van dat *Gericht* en *Tribunal* dan ook alle eenzijdigheid gemeden.

§ 9. *De Raad ten dezen ongeschikt.*

Men zou uit dien hoofde ten onzent mogen verwacht hebben, dat de rechtsspraak bij conflicten van dezen aard zou zijn toevertrouwd òf aan een college dat beheerscht werd door het autonome, òf door een college waarin beide èn het centraliseerende èn het op autonomie bedachte element, gelijkelijk tot hun recht kwamen. Juist aan dezen eisch echter beantwoordt de nu onder ons geldende regeling niet. Het eigen karakter van den Raad van State leunt krachtens zijn oorsprong en verleden steeds eenzijdig naar de zijde van Kroon, wier schild te zijn in zijn roeping ligt. En al is 't nu, dat de latere regeling van Grondwet en wet dit oorspronkelijk karakter zooal niet geheel verloochende, dan toch zeer aanmerkelijk verzwakte, in geen geval kan beweerd; dat de Raad van State een college zou zijn, waarin de gehechtheid aan het autonome

in ons plaatselijk, gewestelijk en corporatief leven vanzelf vertegenwoordigd was. De moderne Staatsidée, die er niet op uit is, om een uit zichzelf opgekomen nationaal leven naar zuiverder tint in organisch verband te doen rijpen, maar veel meer zich verbeeldt, dat in haar de kracht schuilt om voor het nationale leven een politieken vorm te scheppen, glijdt over de vroegere antithese tusschen het autonome plaatselijk leven en de centrale saamvoeging ervan steeds meer heen. Een afzonderlijk hiervoor ingesteld administratief rechtelijk college, zoo mogelijk ook met medewerking van het autonome leven tot stand gekomen, zou althans het bieden van zeker tegenwicht bedoeld hebben. Gelijk het nu ten onzent geregeld is, kan het daarentegen niet anders, of de voorliefde voor de contralisatiegeest zal veeleer het autonome leven nog steeds verder terugdringen. Feitelijk hebben thans een zeer klein aantal heeren Juristen, die veelal opzettelijk met het oog op de Afdeeling van geschillen benoemd zijn, geheel de golving van het autonome tegen het centrale beginsel in hun macht. De bedoeling waarmee oorspronkelijk de Raad van State ten onzent in het leven werd geroepen, de nadere regeling die deze Raad in 1861, 1881 en 1884 ontving, gaven aan den Raad een samenstelling en in die samenstelling een karakter, dat volledigen waarborg zou opleveren bij aldien de autonomie te ver wilde gaan en aan het centraal karakter van het hoog gezag te zeer afbreuk trachtte te doen, maar waarin bij de tegenwoordige regeling zoo goed als elke waarborg ontbreekt voor het handhaven in ons Staatsrecht van wat het beginsel der autonomie eischt. Hierin ligt in het minst geen vermoeden, dat er in de Afdeeling van geschillen een opzettelijke toeleg zou heerschen, om het juiste evenwicht tusschen het centrale en het autonome beginsel te verbreken. Aan gewilde en bedoelde partijdigheid behoeft bij deze Afdeeling zelfs van verre niet gedacht te worden; veeleer is men er zeker van, dat het komen van den hoogleeraar Oppenheim in dezen Raad aan de autonomie weer meerdere kans biedt; wat bedoeld werd aantetoonen is alleen, dat de Raad van State krachtens zijn oorsprong in 1815, en krachtens de nadere regeling die hij als uitvloeisel van den Grondwetsvorm van 1848 ontving, ons niet geeft, wat in een college van administratieve rechtspraak vanzelf als eerste eisch op den voorgrond treedt.

§ 10. *Niet anders eischt het tweede punt.*

Tot even onbevredigende slotsom leidt de tweede taak die aan den Raad van State is opgedragen, het door hem te houden toezicht op de wetgeving en op de uitvoerende macht. De regeling voor deze taak geven de artikelen 20—26 van de Wet van 1861, met de later hierin aangebrachte wijzigingen. Art. 20 constateert alleen de opdracht aan den Raad gegeven door Art. 45 der Grondwet, en in de verdere artikelen wordt bepaald, 1° dat door de Kroon bij den Raad ter overweging worden gebracht alle wetsvoorstellen 't zij van de Kroon, 't zij van de Staten-Generaal uitgaande; 2° dat bij den Raad in overweging worden gebracht alle gemeene maatregelen van inwendig bestuur voor den Staat en zijne Koloniën en bezittingen in andere Werelddeelen; 3° dat de Raad door de Kroon gehoord wordt over vernietiging van besluiten der Provinciale en Gedeputeerde Staten, alsook van plaatselijke verordeningen; 4° dat de Raad door de Kroon gehoord wordt in de gevallen waarin de Wet het beveelt; 5° dat de Raad gehoord wordt over alle zaken van algemeen of bijzonder belang waaromtrent de Kroon zulks noodig oordeelt; 6° dat de Raad aan de Kroon voordrachten kan doen omtrent onderwerpen van wetgeving of bestuur, voorzoover hij het uitvaardigen van algemeene maatregelen van inwendig bestuur wenschelijk acht; en 7° dat de Afdeelingen van den Raad de Ministers, desgevraagd, van voorlichting dienen inzake van bestuur en wetgeving. Kort saamgevat, komt dit neder op zekere contrôle van de departementale werdzaamheden, zoowel in wat ze presteeren als in hetgeen ze geacht worden te verzinnen. Dat hier gedoeld wordt op de vervulling van een zeer zeker bestaande behoefte, kan niet betwist. Er moet bij wetgeving en bestuur zeker verband bestaan tusschen hetgeen in de achtereenvolgende perioden van bewindvoering tot stand komt. Daar nu de Kabinetten wisselen en niet zelden het eene optreedt om op den arbeid van zijn voorganger aftedingen, ligt ongetwijfeld het gevaar voor de had, dat de Kabinetswisseling storend op den samenhang van de bewindvoering inwerke. Daar als Minister iemand kan optreden, die met de geheimen der bewindvoering minder vertrouwd is, kan in wat van de ministers uitgaat, een gemis van vastheid en samenhang onmiskenbaar worden.

De invloed der ministers nam steeds in beteekenis toe, en toch worden ze in de Departementen veelal als logés beschouwd, die komen en gaan zonder dikwijls veel sporen van hun ministerschap achter te laten. Meer dan eens is er op gewezen, hoe hierdoor soms zelfs enkele departementale ambtenaren een invloed op den gang van 's lands zaken kregen, die hun *ex lege* niet toekomt. Doordien zulke ambtenaren vaak een lange reeks van jaren aan het hoofd van een belangrijke afdeeling staan, wordt hunner allengs een kennis van de behandelde materie, die, althans wat de details betreft, de bekendheid van de ministers in deze stof verre te boven gaat. Hierdoor kan een minister, die in zijn verleden geheel buiten de administratie stond, zoo licht meegaan met voorstellen, denkbeelden en uitdrukkingen van zijn ambtenaren, die toch op zichzelf verre van onberispelijk zijn. Wel oefent de Secretaris-Generaal hierop dan eenig toezicht, maar ook deze kan niet geheel den omvang van de departementale productie beheerschen.

§ 11. *De Ministerraad.*

En ook kan wel de Ministerraad steeds eenige contrôle van zich doen uitgaan, maar aan een druk Departement is de productie van stukken vaak zoo omvangrijk, dat de contrôle van dezen raad van Ministers niet dan zeer oppervlakkig kan wezen. Een Minister aan wiens Departement overdrukke arbeid te verrichten is, en die dan in verband hiermede gedurig voor de Staten-Generaal heeft te verschijnen, kan niet al wat van de zeven overige Departementen onder zijn oogen komt, met de vereischte nauwkeurigheid nalezen en beoordeelen. Vooral hier te lande is dit daarom zoo volstrekt ondoenlijk, omdat de gewoonte standhoudt, om alle wetsontwerpen van zoo breed uitgewerkte Memorie te voorzien, dat reeds de enkele lezing van alle stukken bij te houden, volstrekt onmogelijk wordt. Wie met eenige opmerkzaamheid den stapel stukken nagaat, die zich elk jaar opnieuw ophoopen, begrijpt terstond, dat een minister die geheel dezen stapel zou willen verwerken, alle mogelijkheid op eigen productie voor zich zou afsnijden. En daarbij komt dan nog, dat de Ministerraad niet zoo dikwijls kan bijeenkomen, wijl dit te tijdroovend zou worden, en voorts dat in den Raad, die meestal

slechts twee uren aanhoudt, zoo zonder eind altoos nieuwe onderwerpen aan de orde komen, dat alle mogelijkheid om in dien Raad een inkomend stuk in den breede te bespreken, en tot in bijzonderheden te onderzoeken ten eenenmale ondenkbaar is.

§ 12. *Eer de stukken uitgaan.*

Toch blijft practisch bezien een ernstige contrôle op wat uit zal gaan, eer het uitgaat, niet alleen gewenscht, maar zelfs onafwijsbaar noodzakelijk. Niet alleen wat de materie aangaat, maar zelfs wat den vorm betreft, is zulk een contrôle niet te missen. Eer welk stuk ook bij de Staten-Generaal zal aanlanden, of in het Staatsblad tot publicatie zal komen, behoort van regeeringswege onderzocht te zijn, of wat erin staat wel in harmonie is met het geheel van de wetgeving, de Grondwet voorop, en voorts of het zich aansluit aan de bestaande wijze van uitvoering en bestuur. Zelfs is het van gewicht te achten, dat de vorm en de taal passen in het geheel van onzen bestaanden legislatieven en administratieven stijl. Men kan aan een ontwerp van wet een zeer onderscheiden vorm van aanleg geven. De Engelsche, de Duitsche en de Fransche wijze van een wetsontwerp van zekeren omvang in elkaar te zetten, is lang niet eender. Vandaar dat er in eenzelfde Kabinet door de onderscheiden Departementen zoo licht naar verschillende methode wordt te werk gegaan. Dit nu mag niet. Ook Nederland moet zijn eigen opvatting van de theorie der wetssamenstelling hebben en het maakt een verre van gewenschten indruk, wanneer men achtereenvolgens allerlei wetsontwerpen ziet verschijnen, waarvan het eene de Duitsche, het andere de Engelsche methode volgt, bij volstrekte ontstentenis van een eigen nationalen vorm. Dit gaat zelfs door wat de taal betreft; iets waar te meer op moet gewezen worden, omdat het vooral de taal in onze wetgeving is, die steeds zooveel te wenschen overliet; een gebrek dat nog verergert, indien ook die taal in het eene officieele stuk zoo geheel anders spreekt dan in het andere. Bij ons lijdt zelfs de Grondwet hieronder, en wie zich de moeite gunt om bijv. de Belgische Grondwet met de onze te vergelijken, voelt terstond, hoe in 't Fransch een volkomenheid van stijl niet alleen, maar ook van taalvorm bereikt werd, die ons beschaamd maakt. Zelfs de keuze

der termen is bij ons tot in de Grondwet verwaarloosd. In bijzonderheden is dit in het Eerste Deel aangetoond, wat betreft het gebruik van de woorden: Rijk, Land en Volk in onze Grondwet. We hebben dan ook allerminst reden om ons op onze officieele litteratuur te beroemen. Het Fransch leent zich voor officieele taal steeds op verrassende wijs, het Duitsch legt altoos plooien, waar het Fransch strakke effen stof biedt, en het Engelsch geeft wetsstijl in stalen brokstukken. Onze taal daarentegen leent zich vaak niet anders dan op zeer onbeholpen wijs, om kort en zaakrijk de gewilde gedachte uit te drukken. Vandaar in zoo menige wet en in de stukken der administratie een terminologie en een manier van zeggen, die op 't niet verstaanbare gemunt schijnt. Hoor maar de belastingbetalers gedurig in de war zitten met de niet te genieten taal van de belastingkohieren. Zonder voorbehoud moet dan ook beleden, dat geen land zoozeer als 't onze zakelijk en vormelijk contrôle en voorlichting van alle uitgaande stukken van wetgeving, besluiten en administratie van noode heeft. De kritiek die we ons veroorloofden op wat de Raad van State inzake Wetgeving en Maatregelen van Bestuur ten beste geeft, strekt dan ook in het minst niet, om het denkbeeld te bepleiten, als kon de contrôle hier zeer wel gemist worden; doch juist omgekeerd om er voor uit te komen, dat de nu bestaande contrôle niet voldoet. Wie gelijk schrijver dezes jaren achtereen in de gelegenheid was, de stukken waarin deze contrôle werd aangeboden, van nabij te bezien, kan hierover zelfs geen oogenblik aan aarzeling toegeven. Niet, alsof er in bedoelde Contrôle-memoriën niet meer dan eens doeltreffende aanwijzing van begane vergissingen, zelfs van rechtstreeksche fouten voorkwam, en alsof niet bij elk omvangrijk ontwerp op wat de samenhang der artikelen en het verband met andere wetten eischte, vaak in afdoende taal opmerkzaam ware gemaakt, maar de critiek op het stuk gaf in den regel geen andere contrôle dan die zulk een ontwerp van wet ook in de afdeelingen der Staten-Generaal ontmoet, en dan in het Voorloopig Verslag wordt ingelascht. Wat een deskundig lid van de Staten-Generaal bij de algemeene beschouwingen over zulke ontwerpen of bij de enkele artikelen te berde brengt, lijkt op wat de Raad van State biedt, als twee druppelen waters. Wie op heimelijke wijze in het bezit van zulk een contrôle-stuk ware gekomen, zou 't niet zelden letterlijk als eigen redevoering in de Staten-Generaal kunnen voorlezen, zonder dat welk

orgaan der Pers ook aan onwettige geboorte van het stuk dacht. Gingen de ontwerpen van wet zóó als ze den Ministerraad gepasseerd waren, regelrecht naar de Kamerafdeelingen, dan zou *grosso modo* voor den Minister in het Kamerverslag bijna alles te vinden zijn wat hem nu uit den Raad van State toekomt. Het is een zeer klein aantal leden van den Raad van State, dat voor elk ontwerp het concept van advies opmaakt, en bij ontwerpen van politiek gewicht is schier altoos op te maken, van welke politieke richting de leden in de Afdeeling of Commissie van onderzoek de meerderheid uitmaakten. Al is het derhalve, dat de Raad van State de Ministers in de gelegenheid stelt enkele formeele fouten, waarover men hem anders in de Staten-Generaal hard zou zijn gevallen, nog intijds te verbeteren en al kan het advies hem aanleiding geven om een min helder uiteengezet argument te vervolledigen, — afdoende beteekenis heeft het advies in den regel niet. De Minister wordt er niet wijzer door, en het ontwerp wint er niet door in volkomenheid.

§ 13. *Tijdverspilling zonder doel.*

Zoo komt men derhalve voor het onloochenbare feit te staan, dat een hoog college van Staat meermalen te veel tijd verspeeld heeft aan het onderzoek en het uitbrengen van een advies, dat nauwelijks eenige positieve winst oplevert, en dat van den anderen kant de nauwkeurige contrôle die had moeten komen, uitblijft. Legislatieve arbeid is niet ieders werk. Wetsstijl en wetstaal stellen geheel eigenaardige eischen. De theorie der methode voor wat de wetsinkleeding betreft, kent niet wie ze niet afzag of niet geleerd heeft. Een druk bezet Minister mist ten eerste den tijd om zelf belangrijke wetsontwerpen op te stellen. Van hem moet wel de ambtenaar er de stof voor ontvangen, maar de uitwerking van het ontwerp geeft de ambtenaar. En komt dan in het uitgewerkte stuk het ontwerp tot den Minister, maar zoo dat het wat vorm, redactie, stijl en taal betreft, geheel moet worden omgewerkt, dan is er geen sprake van, dat de Minister dit zelf in gereedheid zou kunnen brengen. Hiervoor ontbreekt alle tijd. Wie zich dit inbeeldt, kent 't ministerieele leven niet. In Thorbecke's dagen was zoo iets ten deele nog mogelijk, omdat de

departementale drukte bij Binnenlandsche zaken destijds geen derde was van wat ze nu is. In België heeft men daarom de gewoonte, bij elk Departement twee hooge ambtenaren aan te stellen, die zich eeniglijk met de juiste inkleeding van de ontwerpen hebben in te laten; en dat dit reeds ten deele op den goeden weg helpt, blijkt uit de productie. Voldoende intusschen is zelfs dit hulpmiddel niet. Voor wat de geheele wetgeving van een land aangaat, moet hier het hoog gezag van enkele stof, stijl en vorm beheerschende geesten van eerste orde optreden; en dezen moeten in genoegzamen getale, heel hun dienst lang, niet anders dan deze éene taak te vervullen hebben, dat ze de majesteit der wetgeving ook in den vorm weten te handhaven. Hun moet dienstbaar personeel voor allerlei detail onderzoek ter beschikking zijn gesteld. En zelfs de bevoegdheid moet hun toebehooren, om voor onderwerpen van zeer specialen aard experts van eersten rang te raadplegen. Zoo alleen is te voorkomen, dat de eenheid van de wetgeving zoek zou raken; dat het verband met de wetgeving uit het verleden los zou raken; dat de opzet der ontwerpen van wet spotten zou met goeden architectonischen stijl; dat door zorgelooze spreekmanier in de wet, de terminologie in onze wetgeving den chaos zou naderen; en dat de wetstaal door willekeur in 't gebruik ontzield zou worden. In Engeland volgt men van ouds dezen regel, en men heeft er zich goed bij bevonden. Opkomen voor of tegen deze of gene politieke richting zou natuurlijk geheel buiten de roeping van zulk een College moeten liggen. De leden van zulk een College behoefden daarom in 't minst geen politiek-neutrale persoonlijkheden te zijn. Zulke neutraalgezinden toch beschikken gemeenlijk over weinig geniaals. Alleen maar, ze zouden zich bij hun onderzoek en bij de inkleeding van hun advies stiptelijk te onthouden hebben van wat in verband stond met den strijd der partijen; hunner zou 't waken voor den *legislatieven vorm* en voor dien vorm alleen zijn.

§ 14. *Toch wel advies geven, mits vrij.*

Zou hieruit nu moeten volgen, dat de Raad van State van elk geven van advies over de uitgaande stukken ontslagen kon worden? Dit in het minst niet. Al is een *Conseil d'état* in vroeger zin ondenkbaar

geworden, hiermeê verviel in het minst niet de noodzakelijkheid voor den Koning, om zich van de noodige voorlichting bij de door hem te nemen beslissingen te verzekeren. Wat weg moet vallen, is niet het geven van advies *casu quo*, maar het formeel oefenen van contrôle op alle uitgaande stukken, hoe onbeduidend ook, gelijk dit thans door Art. 72 der Grondwet nog steeds geëischt wordt. Dat een zuiver vormelijke kamer van contrôle, in het genre van onze Rekenkamer, op het nauwkeurigst elk ontwerp op wetstaal, wetsstijl en wetsvorm, ook in verband met reeds bestaande wetten, naziet en den vorm napluist, is alleszins gewenscht. In het kleinste en onbeduidendste ontwerp kan aan den vereischten vorm worden tekort zijn gedaan; en van hoe hoog gewicht elk punt van vorm en uitdrukking kan wezen, bleek nog onlangs, toen het stelsel van lijkverbranding, tegen de ontwijfelbare bedoeling der wet in, feitelijk door den Hoogen Raad werd toegelaten, enkel op grond van een gemis in de juistheid van den vorm der wet. Van veronachtzaming in den vorm mag op wetgevend terrein nooit sprake wezen. Elk verzuim kan hier de ernstigste verwarring stichten. Maar hieruit volgt geenszins, dat een zoo hoog staand lichaam als de Raad van State hiertegen te waken heeft. Bij meer dan één gansch onbeduidend wetteke klinkt het: „De Raad van State gehoord", eer als een risée, en is ongetwijfeld beneden de waardigheid van het college. Wat daarentegen blijven moet, is, dat alle ontwerpen en maatregelen van algemeen Bestuur door den Raad van Ministers, eer ze naar de Staten-Generaal uitgaan, ter kennisneming worden toegezonden; en alsdan is het de Raad van State zelf die te beslissen heeft, of hij al dan niet op het stuk zal ingaan. Hij kon dan gehouden zijn, om binnen een uitdrukkelijk te bepalen termijn aan de Departementale hoofden mêe te deelen, of zonder verder verwijl met de indiening bij de Staten-Generaal kan worden doorgegaan; en alleen indien en voorzoover het ingezonden ontwerp aan den Raad aanleiding gaf er advies aan den Koning over te geven, zou men Departementaal op nadere mededeeling behoeven te wachten. Hieruit zou op zich-zelf nog geenszins volgen, dat de Raad in de latere mededeeling op zakelijke of vormelijke wijziging van het ontwerp zou behoeven aan te dringen. Vaak zou 't zeer goed kunnen zijn, dat de Raad na gezette overweging besloot zich van allen aandrang tot critiek op het ontwerp te onthouden. De eerste mededeeling aan het Departement zou dan ook

alleen inhouden, òf dat men het ontwerp ongemoeid door liet gaan, òftewel dat het in nader beraad werd gehouden. De uitslag van dit nader beraad zou dan tot conclusie kunnen hebben, dat op wijziging van het ontwerp op één of meer punten werd aangedrongen, of wel dat nader beraad er toe leidde om zich van alle kritiek op het stuk te onthouden. Het in beraad houden zou dan uitsluitend de strekking hebben, te onderzoeken, of, en zoo ja, in hoeverre en op welk punt het geraden scheen, den Koning op de strekking of beteekenis van het ontwerp, in verband met de continuïteit in het Staatsbestuur, en ook in verband met 's Konings nationale verantwoordelijkheid, te wijzen.

§ 15. *Voorzitterschap van den Koning.*

Eerst zóó opgevat, komt, in de samenstelling van den Raad, het voorzitterschap van den Koning en het mêe zitting-nemen van Prinsen van het Koninklijk Huis tot zijn recht. De Koning is niet Voorzitter van den Raad van Ministers, maar wijst één hunner aan, om in den Raad het praesidium te voeren. Ook in de Kamers der Staten-Generaal zit de Koning niet voor. Beide Kamers der Staten-Generaal hebben een voorzitter die wel voor de Eerste Kamer door den Koning rechtstreeks wordt aangewezen, maar voor de Tweede Kamer feitelijk door keuze der leden den hamer ontvangt. Een regeling, die bij tijdelijke absentie van den aangewezen Voorzitter een praesidiale hulp verleent naar wat het reglement van orde daaromtrent bepaalt. Een nadere aanwijzing die ten gevolge kan hebben, dat zelfs een vergadering waarin een zeer gewichtig besluit valt, geheel zich-zelve helpt en buiten rechtstreeksch verband met de Kroon te werk ging. Zeer scherp is er derhalve gewaakt, dat het voorzitterschap in de Tweede Kamer niet te zeer naar den kant van de Kroon overbuigt, en wel formeel van de Kroon uitgaat, maar toch feitelijk eigen oorsprong heeft en soms zelfs geheel buiten de Kroon in actie komt. Bij den Raad van State daarentegen is dit zoo geheel anders. Deze Raad doet omtrent het praesidium zelfs geen voordracht. Het praesidium komt hier geheel buiten den Raad om tot stand. Het is er vanzelf. Ingehuldigd, is de Koning hier in eigen persoon Voorzitter. En wel kan hij benoemen en benoemt

hij een vice-president, maar deze Vice-President blijft een gewoon lid, dat het voorzittersschap slechts bij ontstentenis van den Voorzitter waarneemt, geheel daargelaten of deze ontstentenis gevolg is van het sterven van den Koning, terwijl de erfgenaam der Kroon, die na hem komt, nog niet handelde, dan wel of alleen afwezigheid is te constateeren, omdat de Koning niet in den Raad verscheen, noch hem ten paleize tot zich riep. Zoo en niet anders is hier de officieele gedaante van het Lichaam, in zijn verband tot zijn Hoofd. Er is van aanstelling van het Hoofd hier ganschelijk geen sprake. Het Hoofd is er spontaan. Juist echter met het oog op deze geheel exceptioneele verhouding treft nu te meer het contrast, dat officieel noch officieus iemand met dit Koninklijk praesidium rekent, en het als slechts in naam bestaande voorbijgaat. In zoo beslisten zin is dit voorzitterschap van den Koning puur nomimaal geworden, dat de Vice-President er zelfs niet aan denkt, eer er vergadering zal gehouden worden, 's Konings goeddunken in te winnen, of Hijzelf zal verschijnen, dan wel het praesidium aan hem overlaat. Dit overlaten van het Voorzitterschap aan den Vice-President is zoo vaste gewoonte en regel geworden, dat, 't *vice-* in zijn titel nu daargelaten, de Vice-President zich steeds niet anders gedraagt, dan als ware hij de eigenlijke voorzitter. Op ander terrein bestaat soms zulk een losser verhouding tusschen den Voorzitter en een Eere-Voorzitter, aan wie de President nu en dan den hamer kan aanbieden. Maar zelfs die losser verhouding bestaat hier niet. Bij den Raad van State heeft men met het onloochenbaar feit te doen, dat de heusche, de wezenlijke Voorzitter nimmer verschijnt, nooit den hamer in handen neemt, en zonder eenige nadere kennisgeving of mededeeling het vanzelf geworden laat, dat de Onder-Voorzitter als de eigenlijke Voorzitter fungeert; niet een enkel maal en ook niet vele malen, maar in den regel, en men kan zeggen, altijd. Niet alsof een nieuw optredend Drager der Kroon niet het volle recht zou bezitten om zelf op te treden en den hamer in eigen hand te nemen. Vormelijk is het voorzitterschap van den Koning hier volstrekt absoluut, en op niet één enkel punt zou het hem betwist kunnen worden. Maar dit nu is juist het sterk-sprekend contrast waarop men hier stuit, dat aan den Koning in den meest volstrekten zin een functie toekomt, die nooit door hem zelf, maar steeds door een ander in zijn naam vervuld wordt.

§ 16. *'t Oorspronkelijk karakter teloor.*

Dit nu is alleen daaruit te verklaren, dat men allengs van den Raad van State iets gemaakt heeft, dat zijn oorspronkelijk karakter steeds meer deed teloor gaan; en dit speciale karakter bestond hierin, dat de Raad van State iets aparts *voor den Koning en ten zijnen behoeve was*, niet in persoonlijken zin, maar te zijnen behoeve als regeerend Vorst. De Raad van State is dan ook aan niemand verantwoording schuldig dan aan den Vorst. Van de beraadslagingen in den Raad van State geschiedt geen publiekmaking. De stukken die van den Raad van State uitgaan, dragen een privé-karakter. Natuurlijk is hierbij ondersteld, dat noch de administratieve rechtspraak noch de wetscontrôle tot zijn taak zullen behooren, gelijk beiden voorheen er dan ook nimmer onder gerekend werden. Geeft de Raad van State geen ander advies dan aan den Koning, dan blijven de stukken die door den Raad van State worden opgemaakt, ook stukken van vertrouwlijken aard tusschen den Koning en hem. Op zich zelf zou de Koning dan niet eens gehouden zijn, de opgemaakte stukken ter kennisse van de ministers te brengen. Hiermede is niet gezegd, dat de Koning dit niet in den regel doen zou, maar op zichzelf ware het zeer wel denkbaar, dat de Koning zelf als voorzitter den Raad om zich vergaderende, advies vroeg ook met het oog op de houding van één of meer van zijn ministers. Thans is 't almeer daarheen gestuurd, dat de Koning geen ander persoonlijk consult houdt dan met zijn ministers, maar omgekeerd ware het zeer wel denkbaar, dat de Koning behoefte gevoelde om over de houding van zijn ministers en omtrent hetgeen hem desaangaande te doen stond, de meening van deskundige, hooggeplaatste staatslieden te ontvangen. En al is 't nu onbetwistbaar, dat de Koning te allen tijde in de gelegenheid verkeert om een of meer van deze Staatslieden in vertrouwen te raadplegen, toch ligt 't in den aard der zaak, dat een met zorg hiervoor gekozen college veel beter in staat zou zijn om den Koning van alle gewenschte voorlichting te dienen.

§ 17. *Steeds vertrouwelijk karakter.*

Ook zoo echter bleef dit college of deze Raad altoos een vertrouwelijk karakter dragen, en kon dit zelfs intiem worden. In de benoeming van de *Privy Council* in Engeland evenals in den titel der Geheimrathe in Duitschland, of in wat in onderscheiden Duitsche Staten „der geheimer Rat" heet, spreekt zich dit ten duidelijkste uit. Het zijn niet de ministers die aan dezen Raad behoefte hebben, noch ook de Staten-Generaal; — de behoefte aan zulk een Raad, mits zuiver geconstrueerd, bestaat alleen voor den Koning, en ten deele voor de Prinsen van zijn Huis. Eerst bij die opvatting komt het Koninklijk Voorzitterschap hier tot zijn recht. In Oostenrijk sprak men van Hofrat, in Brandenburg van geheimer Staatsrat, in kleinere Staatjes van Geheim Kabinet; en steeds kwam de werking van deze geheime college's 't sterkst uit, waar de Vorst er op uit was, om eigen macht te sterken en de beteekenis van het Parlement of in 't gemeen van de Standen in Gewest of Rijk terug te dringen. Vandaar dat men genoodzaakt werd, om naast en desnoods tegenover deze geheime raden of *conseils d'etats* de Departementale ministers in 't leven te roepen, wier verantwoordelijkheid aan Vorst en Parlement beide tenslotte elke overwoekering van de Vorstelijke macht op de volksvrijheden en rechten eerst tegenhield en ten slotte geheel belette. Wat echter niet wegvallen mocht noch kon, was een raad van geheim of wil men van privé karakter, die den Koning beraadde over de door hem, bij allerlei gelegenheid, ten bate van zijn volk en ter vrijwaring van zijn Koninklijk gezag, aan te nemen houding. Zelfs in 1879 is een „Staatsrat" nog voor Elzas-Lotharingen als Rijksland ingesteld. Ook in Pruisen, Beieren en Saxen vindt men een „Staatsrat", terwijl in Wurtemberg de naam van „Geheimer Rat" behouden bleef. Het eigenlijke karakter daarentegen ging ook daar van deze colleges almeer af. De verantwoordelijke ministers, de Parlementen met beslissende bevoegdheid, en geheel het constitutioneele stelsel dat zich steeds verder gelden deed, ontnam aan deze Geheime Raden of Staatsraden almeer alle beteekenis op het gebied van wetgeving en bestuur, waarover ze vroeger beschikten. Het verloop der zaak was in Engelands *Privy Council* niet veel anders, hoezeer deze ook enkele rechterlijke bevoegdheden erlangd had. In het

gemeen kan van alle deze colleges gezegd worden, dat ze oorspronkelijk dienst deden, om tegenover de plaatselijke en gewestelijke autonomie, en tegenover de colleges waarin deze zich had vastgezet, de autoriteit van den Monarch te versterken, hem een stel kundige Staatslieden voor de bewindvoering ten dienste te stellen, en zoodoende aan de bewindvoering zelve zekere vaste organisatie, met het overwicht naar de zijde van den Vorst, te geven. Alleen het misbruik tenleste door de Vorsten van deze instelling gemaakt, heeft ten slotte noodzakelijkerwijze een reactie hiertegen in het Constitutioneele stelsel doen opkomen, die tenslotte het groote machtsgeding overbracht naar het Kabinet en het Parlement. Hiermede verloor het college dat vroeger de macht schier in handen had, feitelijk alle werkelijke beteekenis. Van toen af heeft men daarom gepoogd het nog op de been te houden door er aan op te dragen wat er òf niet hoorde òf onbeduidend verliep, gelijk ten onzent de Administratieve rechtsspraak en het adviseeren over wetsontwerpen en besluiten.

§ 18. *Buitengewone Staatsraden.*

De poging om het College te sterken, door de benoeming van buitengewone staatsraden, hoe goed ook bedoeld, om over onderwerpen van speciaal karakter het advies van een speciaal deskundige te erlangen, bleek evenmin doeltreffend. Zulk een benoeming werd steeds meer een pure eeretitel. De algeheele afschaffing van de Raden van State was van dezen gestadigen achteruitgang in beteekenis, gelijk bijv. in de Belgische constitutie, het geheel natuurlijk gevolg. Waar voor afschaffing vrees bestond, heeft men toen werk voor zulk een Raad gezocht, en hem als taak toebeschikt wat hij òf niet volbrengen kon òf waarin hij doelloos zijn kracht verspilde. De eere-titulatuur, die men er met het Duitsche „Geheimrat" en met onze „Staatsraden in buitengewonen dienst" van maakte, stond tenleste geheel op één lijn met de ridderkruizen van hooger rang; iets wat ten onzent evenzoo geldt van „de Ministers van Staat".

§ 19. *Ministers van Staat.*

Minister van Staat toch is thans niet anders op te vatten dan als huldiging van een vooraanstaand man als deskundige op het algemeen Staatsterrein. Er zijn dan drieërlei ministers; ten eerste actieve departementale ministers, benoemd voor een bepaalde groep van Staatsaangelegenheden; in de tweede plaats niet-actieve ministers, geëerd als deskundigen voor de Staatsaangelegenheid in algemeenen zin; en in de derde plaats gevolmachtigde Ministers om namens de Kroon op te treden bij de Overheid van een vreemd land. Thorbecke voegde nu den Ministertitel in de beide eerste beteekenissen op niet al te correcte wijze saâm, toen hij in officieele stukken zich noemde: „Minister van Staat en van Binnenlandsche zaken"; een bijeenvoeging die ten eenenmale het onderscheid van activiteit en non-activiteit deed te loor gaan. Wordt iemand „Minister van Staat" dan ligt hierin niet anders dan een verklaring van den Koning, op advies van zijn Kabinet, dat hem deze eeretitel toekomt ter oorzake van zijn beteekenis in de algemeene politiek van het land. Er ligt een declaratie, geen roeping tot eenigen dienst of taak in. De titel Minister van Binnenlandsche zaken daarentegen is niet een declaratie noch de verleening van een eeretitel, maar duidt op de roeping tot het vervullen van een aangewezen taak. Het woord „Minister" is in het eerste geval een schijnnaam, want een „Minister van Staat" praesteert niets. Hem wordt geen enkele taak opgedragen. En ook komt hem honorarium noch pensioen toe. Daarentegen is „Minister" voor den man van Binnenlandsche zaken geen schijn-naam, maar de wezenlijke uitdrukking van de betrekking waarin hij zich tegenover den Koning ziet geplaatst. Hij is metterdaad 's Konings *dienaar*, gelijk het Latijnsche woord: *minister* dan ook niets dan dienaar beteekent. In het Oude Testament hebben onze Staten-vertalers hiervoor de uitdrukking: *knecht* gekozen, wat dan ook de meest gewone beteekenis van het Hebreeuwsche woord *êbed* is. Minister nu had in het Latijn geheel dezelfde beduidenis. Het werd gebezigd voor hem die bekleed was met een hoog staatsambt, doch evenzoo voor den huisknecht of voor wie als oppasser bij een jongen knaap was aangesteld. Nauwkeuriger onderscheiding zou er uit dien hoofde toe kunnen leiden, dat bij een herziening van de Staten-ver-

taling het zeer beteekenende verschil tusschen „knecht” en „minister” werd toegepast. In geen geval echter kan men van „Minister van Staat en van Buitenlandsche Zaken” in één adem spreken. Schijn en wezen kunnen niet voor gelijk gelden. Het had daarom moeten zijn „de Minister van Staat Thorbecke, Minister van Binnenlandsche Zaken,” in gelijken zin als waarin men de eeretitels van Ridder, Jonkheer, Baron en Graaf vóór den naam plaatst. Doch dit daargelaten, kan aan de onderscheiding, die iemand toekomt door een benoeming tot Minister van Staat, welbezien, geen andere beduidenis dan die van een blooten eeretitel worden toegekend.

§ 20. *Eervolle titels.*

Een buitengewoon Staatsraad kan nog in een bijzonder geval worden opgeroepen, maar een Minister van Staat doet in zijn qualiteit niets; en er zou voor het land niets verloren gaan, indien geheel deze titel wegviel. Het hangt er derhalve slechts van af, hoe men in 't algemeen over onderscheidingen en eeretitels heeft te oordeelen. In Amerika heeft de Unie ze niet ingevoerd, en Zwitserland bleef er evenzoo vreemd aan. En in onze oude Republiek had men alleen het verleenen van een gouden Ketting, dien een gevierd admiraal of veldheer ontving en om den hals droeg. Dan echter werd de geëerde veldheer of staatsman niet in een orde of rang opgenomen, maar zag eeniglijk zijn persoonlijke daad of verdienste geëerd. In het algemeen kan dan ook gezegd, dat de Gemeenebestelijke Staatsinrichting voor zulke onderscheidingen in rang geen plaats biedt, ook al weet men dat in Frankrijk, hoe revolutionair het daar in politicis ook woele, niet alleen het Legioen van Eer, maar bovendien nog velerlei mindere decoratiën worden rondgedeeld. Toch hooren deze versieringen bij de Republiek niet thuis, en met name mag gezegd, dat de Calvinistische strooming op Gemeenebestelijk erf het opkomen van zulke onderscheidingen althans niet heeft aangemoedigd. In een monarchalen Staat daarentegen plegen zulke onderscheidingsmiddelen steeds ingang te vinden, en dan is het niet onnatuurlijk, dat die middelen van tweeërlei aard zijn, en eensdeels in het verleenen van ridderkruisen en bandelieren bestaan en anderdeels in het verleenen van titels kracht zoeken; welk laatste dan hooger staat. Gelijk

de Universiteit eere-doctoren creëert, om lof aan iemands wetenschappelijke verdiensten toe te wijden, zoo kan ook de titel van Staatsraad of Minister van Staat dienst doen om uittespreken, dat men ook van Regeeringswege eere gunt aan iemands optreden op staatkundig gebied. Zoo nu verliep ook de eerst zoo hoogstaande beteekenis van 't lid zijn van een *Geheimer Rat* in Duitschland, in een bloote hulde van 's Konings wege aan iemands verdiensten gebracht. Dit echter is allerminst reden, waarom men ook ten onzent het geheele begrip van den Raad van State in zulk een eere-verleening zou laten opgaan. Het zou er dan op neerkomen, dat men den Raad van State als college ophief en alleen eershalve het tot Staatsraad bevorderen politieke heeren overhield. Dit echter zouden we niet kunnen toejuichen. Overal draagt men de taak om administratief Rechter te zijn, op een afzonderlijk college over, dat hiervoor dan opzettelijk wordt ingesteld, en in zijn samenstelling verband houdt met de velerlei en vaak zeer onderscheiden gedingen, die in deze rechtsspraak voorkomen; en al ging men er in de tweede plaats toe over, om een Kamer van contrôle op de wetgeving te scheppen, die zich geroepen zag om voor den wetsvorm, de wetstaal en het onderling verband der wetten te waken, dan zou toch de afschaffing van den Raad van State ten zeerste te ontraden zijn. Een Raad van State blijft noodig, niet om zich tusschen den Koning en het Parlement in te schuiven. Elke poging om de klem van het zuiver-constitutioneele stelsel te verzwakken, zal in het Calvinisme steeds niets ontziende bestrijding vinden. De Koning is er om het volk, en niet het volk is er om den Koning. Dat volk spreekt in zijn vertegenwoordiging, en bij die vertegenwoordiging kan de Overheid òf door verantwoordelijke ministers, gelijk ten onzent, óftewel door Commissies uit het Parlement handelen, gelijk in de Vereenigde Staten, waar geen verantwoordelijke ministers gevonden worden. Tusschen de Overheid en het in Parlement of Staten-Generaal vertegenwoordigde volk kan geen andere macht worden ingeschoven, en de inwerking van de eene dier beide machten op de andere moet volstrekt normaal blijven, desnoods met behulp van het plebisciet.

§ 21. *De Koning blijvende factor.*

Wat daarentegen wel noodig is en nooit zonder schade kan gemist

worden, is een college van blijvende natuur, dat den Koning van advies kan dienen. De behoefte hieraan voor den Koning ontstaat in de eerste plaats daaruit, dat de Koning de *blijvende* factor in het Bewind is en dat zijn Departementale Ministers *wisselen*. Een bewind van veertig jaren is voor een Vorst van gezond lichaamsgestel niets ongewoons. Reeds als 18-jarige prins kan hij moeten optreden, en 58 jaren blijft beneden de gewone leeftijdsgrens. In die veertig jaren nu zou hij ten onzent een tiental ministeriën onder zich hebben. Overzitten toch doet een Kabinet ten onzent zoo goed als nooit. Die tien ministeriën nu zullen achtereenvolgens een gewijzigde afwijkende of zelfs tegen elkander overstaande politieke gedachte vertegenwoordigen; en ook wanneer de leidende politieke gedachte één blijft, zal het verschil in personen toch zeer belangrijke wijziging kunnen aanbrengen. Vergelijk slechts mannen als den oud-minister Kappeyne v. d. Coppello met den minister van het Bestand, Cort v. d. Linden, en ge gevoelt aanstonds de tegenstelling in de personen als zoodanig die een geheel verschillend historisch beeld bij u achterlaat. Wil men nu dat eenzelfde Koning, achtereenvolgens door zoo geheel uiteenloopende ministers gediend, niet anders zijn zal dan hun echo, dan natuurlijk krijgt men het *ornament*. Mr. S. van Houten mag toch niet daarover worden hard gevallen, dat hij alle zelfstandige spontaneïteit aan den Koning betwistte; de critiek op zijn zeggen geoefend, betrof alleen de keuze van 't woord *ornament*. Een Koning die niet anders doet noch doen kan, dan achtereenvolgens bij tien verschillende fluitjes het hem voorgezongen politieke liedeke neuriën, is geen ornament, d. i. geen sieraad, maar een figuur die u eer weerzin inboezemt. Echo-zijn kan nog een zuiveren klank doen uiten; maar een zelfde persoon, die achtereenvolgens tien geheel uiteenloopende echo's van de lippen doet glijden, is geen man. Natuurlijk was met „ornament" bedoeld de glans en de schittering der Kroon, die 't bewind sierde, maar juist dit deed tekort aan den ernst die hier eisch was. Een Koning mag geen oogenblik te verstaan krijgen, dat de eigenlijke glans van zijn positie in zijn paleizen, zijn stallen en zijn parken ligt. Dat ware het Mammonnistische Koningsschap. En wat, heel anders, een ernstig volk in zijn Koning zoekt, is een man van karakter die het heil van zijn volk bedoelt, en die niet door den statierok van zijn hofmaarschalk, maar door wat hij zelf voor zijn land en volk doet, zelfbevrediging zoekt. De periode van 1848,

die er metterdaad op uit was, om van den Koning een schijn-gestalte te maken, ligt nu achter den rug. Die periode bracht de historisch noodzakelijke kritiek op wat de Koningen in het gemeen van het koningschap gemaakt hadden. De Koningen waren dan de groote zondaars, en hadden in de 17e en 18e eeuw hun positie niet weinig, door aan zondige begeerten toe te geven, vervalscht. Reactie daartegen kon niet uitblijven, en tegen terugkeer van zoo droeve periode zijn thans in de meer principieele consequentiën van het constitutioneele leven vanzelf de noodige waarborgen geboden. Zelfs mag gezegd, dat overdrijving ook hier geschaad heeft, en dat de democratische uitingen aan de democraten zelve schade berokkenden, zoo zelfs, dat thans de beteekenis van het Monarchale element weer aan de winnende hand is. Maar al schommelde dit straks nogmaals op en neder, vast blijft, dat de Koning het element van het duurzame en van de blijvende eenheid, in onderscheiding van het wisselende element in de politieke stroomingen van de stembus, belichaamt. De ministers komen en gaan, maar de Koning blijft. Uit dien hoofde gaat de bewering niet op, dat een Koning gehouden zou zijn, uitsluitend met zijn ministers te raadplegen. Dit wordt van radicale zijde wel als eisch gesteld, maar die eisch is vrucht van oppervlakkig denken. Reeds formeel kan deze bewering niet worden toegelaten, omdat het verplichte hooren van den Raad van den State reeds op zich-zelf het inroepen van advies van elders over de vrucht van den Ministerieelen arbeid gebiedt. De wijze waarop de inroeping van dit advies thans plaats heeft, moge de beteekenis ervan te zeer verkleind hebben, maar er ligt dan toch ten duidelijkste in uitgesproken, dat de Koning niet alleen niet in absoluten zin aan den voorslag van zijn Ministers gebonden is, maar zelfs onder de verplichting staat er niet uitsluitend op af te gaan, doch juist omgekeerd er steeds een vast, duurzaam en blijvend college over heeft te hooren. Dit nu strookt met het duurzaam karakter van 's Konings bewindvoering. Staat zijn Koninklijk gezag als duurzaam en blijvend tegenover de wisseling van de Ministerieele personen, hieraan beantwoordt ook geheel de aard en de samenstelling van den Raad van State, die Minister na Minister overleeft, en achtereenvolgens het doen en laten van de elkaar opvolgende Kabinetten te beoordeelen vindt. Hoe ook de meerderheden in de Staten-Generaal afwisselen, en in verband hiermede het eene Kabinet het andere

vervangt, het is en blijft de bewindvoering over *eenzelfde volk in eenzelfde land;* en welke schommelingen zich ook in die bewindvoering voordoen, er moet tusschen de onderscheiden deelen der wetgeving verband blijven bestaan.

§ 22. *Statistiek van het Ministerschap.*

Men rekene er toch wel mede, dat een Ministerschap vooral ten onzent een zeer weinig constante grootheid is. Sinds Mr. Thorbecke, op 7 November 1849, men kan dus zeggen in het begin van de tweede helft der vorige eeuw, de portefeuille van Binnenlandsche Zaken aanvaardde, waren tot en met het Kabinet-Cort van der Linden in 1913 niet minder dan *zeven en twintig* Ministers van Binnenlandsche Zaken opgetreden, van oud-liberalen, gematigd geavanceerden, meer radicalen en van Antirevolutionairen huize. Rust kwam er niet. De politieke golving hield rusteloos aan. En met 24 Ministers over de 50 jaren, van 1848 tot 1901, gerekend, geeft dit door elkaar genomen, een politieken golfslag in elk tweede jaar. Nu is het zoo, dat er ook in het Koningschap, wat de personen betreft, in deze halve eeuw twee overgangen plaats grepen, maar deze tweeërlei wisseling tegenover de vier en twintig wisselingen bij het Departement van Binnenlandsche Zaken maakt dan toch een sterk sprekenden indruk van eenheid, vastheid en samenhang, temeer daar de Koningin, die wijlen Koning Willem III opvolgde, nog in schier jeugdige levenskracht zich verheugen mag, en, zoo 't ons van God gehengd mag worden, nog zeer wel naar menschelijke berekening de eerste helft dezer 20ste eeuw overschrijden kan. In 1880 geboren, zou de Koningin dan nog pas den leeftijd van 70 jaar bereikt hebben. Zong nu reeds Mozes in Psalm 90: 10: „Aangaande de dagen onzer jaren, daarin zijn *zeventig* jaren, of zoo we zeer sterk zijn, *tachtig* jaren", dan behoort het toch tot het alleszins denkbare, dat het afgebeden bezit van onze Vorstin ons tot 1960 gegund blijve. Van 1850 tot 1950, alzoo in honderd jaar zoude er dan slechts tweemaal wisseling in den Drager der Kroon plaats grijpen, terwijl in het Kabinet de wisseling op tweemaal het dozijn in de halve eeuw kwam te staan. Tot 1960 door gerekend, zou men alzoo een *veertigtal* Kabinetten te zamen krijgen ook al had van nu af de

wisseling slechts om de vier jaren plaats. *Veertig* Kabinetswisselingen nu tegenover slechts *twee* wisselingen op den Troon geeft een besef van duurzaamheid tegenover onduurzaamheid, die toont hoe volkomen juist het beweren was, dat in den Kroondrager een politiek levenselement tot zijn recht moet komen, dat in een niet-monarchaal land, en zelfs in het Kabinetsleven op monarchalen bodem, schier ondenkbaar is.

§ 23. *Zelfstandig beleid.*

Met het oog hierop nu wordt in een Drager der Kroon zeker eigen beleid geëischt, dat aan de elkaar opvolgende Kabinetten vreemd blijft. Minder nog, zoo er tusschen de elkaar opvolgende Kabinetten slechts gradueel verschil in politieke richting bestaat; maar zeer beslist indien er Kabinetten elkaar opvolgen, die in politiek uitgangspunt principieel tegen elkander overstaan. Dan toch is bij een Kabinet, dat optreedt om een principieel verschillend Kabinet te vervangen, veelal zekere neiging aanwezig, om niet voort te breien aan de kous die het voorafgaande Kabinet had opgezet, maar veeleer om den draad af te breken, en door een draad van ander weefsel te vervangen. Wel bleek dusver steeds, dat hierin matiging betracht werd, en dat het botweg intrekken van pas uitgevaardigde wetten, wier totstandkoming men als Kamerlid bestreden had, uiterst zeldzaam bleef. Alleen doldriftige overmoed zou er toe overgaan, om bij Kabinetswijziging, insteê van eigen bouw, allereerst aan het afbreken van het pas opgebouwde te denken. Maar hoever die bezonnenheid ook ga, het feit blijft toch niettemin, dat Kabinetswisseling, tendeele reeds bij gradueel van elkaar verschillende, maar vooral bij principieel tegen elkander overstaande Kabinetten, schier van zelf tot losrafeling van de eenheid leiden moet en althans de vaste ineensluiting van de twee wetgevende brokstukken in gevaar brengt. Men weet wat Treub tegen de wet Talma ondernam. Vandaar komt men tot het resultaat, dat de eenheid en de samenhang van de wetgeving niet in de Kabinetten kan rusten, wijl ze komen en gaan, maar moet rusten in de Kroon, die onder de gedurige Kabinetswisseling aanblijft. Hierin nu ligt voor de Kroon een geheel eigenaardige roeping.

Een constitutioneel Koning kan niet zijn persoonlijke politieke overtuiging, tegen de overtuiging van het volk in, doorzetten. Dit zou een opvatting van het Koningschap zijn, die althans voor ons volk volstrekt onaannemelijk ware. De Koning voegt zich in de bewindvoering naar de klaarlijk uitkomende volksovertuiging. Wie dit niet van zich kan verkrijgen, mist voor het constitutioneel Koningschap de persoonlijke geschiktheid. Maar ook al moet de constitutioneele lijn worden doorgetrokken, er zijn toch schakeeringen. Een Vorst, die bij ervaring weet, hoe in de volksstemming het ultra-element gedurig doorzwikt, heeft 't steeds in zijn macht, in het verloop der wetgeving zekere eenheid te handhaven. Reeds bij de keuze van de personen voor de portefeuilles kan zich dit element van handhaving der eenheid doen gelden.

§ 24. *Kabinetswisseling.*

Juist daartoe echter is het noodzakelijk, dat de Koning zich bij elke wisseling in het Kabinet en bij elken gewichtigen maatregel die aan de orde komt, helder rekenschap kunne geven van den toestand en van hetgeen de samenhang van de komende jaren met het verleden eischt. Dat nu de Vorst bij de wisseling zelve, de voorzitters der beide Kamers kan raadplegen, kan goed werken, maar is toch iets dat geheel buiten de Grondwet omgaat. De voorzitters der beide Kamers worden niet met het oog hierop gekozen. Ze kunnen uitstekend zijn voor de leiding der zaken in het Parlement, doch zonder dat hieruit in 't minst volgt, dat hun politieke blik de helderheid bezit, noodig om bij Kabinetsverwisseling van advies te dienen. Ook doet zich verre van zelden het feit voor, dat de meerderheid in beide Kamers verschilt, zoodat dan veelal ook de Voorzitters tot zeer uiteenloopende politieke richting behooren. Of is al, tegen de stemming in beide Kamers in, dan toch verkregen, dat de Kroon, aan de Eerste Kamer een Voorzitter aanwees, die van haar meerderheid in haar politieke richting verschilt, dan zou zulk een verkozene toch allerminst de stemming van het lichaam dat hij praesideert, uitdrukken. De nu eenmaal opgekomen gewoonte van het Presidentenconsult behoeft daarom niet te worden opgegeven. Al eischt de Grondwet het niet, het kan zeer zeker zijn nut hebben. Alleen

blijft het in hooge mate twijfelachtig, of dit Presidentenconsult aan den Kroondrager biedt, wat hij in zulke oogenblikken van noode heeft. Stellig doet het daarom vreemd aan, dat er geen consult pleegt in te treden met het lichaam, dat opzettelijk bestemd is, om de Kroon voor te lichten. Moet de Raad van State adviseur van de Kroon zijn, niet het minst om de eenheid van de bewindvoering in het land tegenover de wisseling-aanbrengende ministers te handhaven, dan is het toch kwalijk te weerspreken, dat advies ten deze in nog veel ernstiger zin bij Kabinetswisseling, dan bij een op zich zelf staand wetsontwerp van aanbelang is. Nu hangt ten deze natuurlijk niet zoo weinig af van de persoonlijke vatbaarheid van den Monarch.

§ 25. *De Vorst heeft raad noodig.*

In alle land zijn te zijner tijd soms Vorsten van zoo genialen aanleg, van zoo superieure begaafdheid en van zoo alomvattend meesterschap opgetreden, dat de te nemen beslissing uitnemend wel geheel aan henzelven kan worden overgelaten. We zeggen niet, dat een waarlijk superieur Vorst alle inwinning van advies versmaden zou. Juist wie zeer hoog staat, weet hoe vaak toch in menig opzicht nadere voorlichting over details en over toestanden noodig kan zijn. Maar in elk geval zou zulk een persoonlijk superieur Vorst zelf zijn adviseurs weten te kiezen, en kon de zorge voor de eenheid van het bewind zeer wel aan hemzelven worden overgelaten. Maar zulke hoogstaande persoonlijkheden zijn ook in het Vorstenhuis meest eenlingen. Wat in het Huis van Oranje voor eeuwen is beleefd, dat achter elkander zulk een reeks van geniale heroeën er uit optraden, blijft hooge exceptie, en van die exceptie kan de gang van zaken niet afhangen. Vooral waar een erfprins reeds op zijn 18e jaar het bewind kan aanvaarden, kan niemand als regel willen stellen, dat ook een jong man van beneden de 20 jaar steeds de genoegzame rijpheid van inzicht en oordeel zou bezitten om steeds de juiste keuze te doen. Vandaar de steeds gevoelde behoefte om den Drager der Kroon een college ter beschikking te stellen, dat hem van klaar bescheid, en zulks geheel in vertrouwen, dienen kan. Ook de veelheid der materie van wat op 's Konings medewerking wacht, maakt het ter beschikking hebben van zulk een college schier onmisbaar. Zelfs

de kundigste staatslieden zijn niet tegen elk Departement opgewassen. Iemand kan een uitstekend Minister van Waterstaat of van Oorlog zijn, zonder daarom nog op finantieel gebied genoegzaam thuis te zijn, en te weten wat de finantieele toekomst van het Rijk gedoogt. En zoo ook, men kan een hoogstaand Minister van Justitie zijn, zonder daarom nog in de aangelegenheden van landbouw, nijverheid en handel zich thuis te gevoelen. In het Kabinet staat een ieder voor zijn eigen Departement en kan in den Ministerraad zich niet dan zijdelings, onder leiding van den Voorzitter, met de bijzonderheden van een ander Departement inlaten. Men laat hetgeen waarin men niet thuis is, dan kalm aan anderen ter beslissing; of waar men zelf tot deelneming aan de beslissing, gelijk in den Ministerraad, geroepen is, volgt men het advies van zijn ambtgenoot. Hier geldt ongeveer hetzelfde van wat in de Volksvertegenwoordiging nimmer te verloochenen is. Slechts zeer enkele Kamerleden zijn althans eenigszins in *alle* zaken van Staat thuis. Men vereenigt zich daarom in clubs. In die clubs worden de ingekomen ontwerpen ter bestudeering in handen van die enkele leden gegeven, die geacht worden meer bijzonderlijk van de daarin behandelde onderwerpen op de hoogte te zijn. Op hun voorgaan komt men dan tot een gemeenschappelijk advies, en dit advies plegen de leden der club dan te volgen, ook al weten ze zelven zeer wel, van zulk een materie niet op de hoogte te zijn. In andere landen b.v. in Frankrijk volgt men nog een andere wijze van doen, door officieel in de Kamer zelve commissies te benoemen voor onderscheiden categorieën van aangelegenheden; in welke commissies men dan zooveel mogelijk, pro rato van haar getalsterkte, de onderscheiden partijen laat medewerken. Doch aan wat wijze van doen men ook de voorkeur geve, in al zulke maatregelen spreekt zich toch de overheerschende gedachte uit, dat niet dan bij hooge uitzondering een zelfde Kamerlid over alles zich een eigen oordeel kan vormen.

§ 26. *Eén overziet niet 't geheel.*

Men verlaagt en verkleint daarom een Vorst in het minst niet, indien men ook bij zijn persoon rekening houdt met het overal elders erkende feit, dat niet dan bij zeer hooge uitzondering eenzelfde persoon, zonder

hulp, in staat zou zijn, geheel het Staatsterrein te overzien, en over elke aangelegenheid van hoogere of lagere politiek, alleen uit eigen oogen ziende, steeds tot een juiste conclusie te komen. Ook de Vorst nu blijft een persoon van eindige bevatting. Ook bij hem mag daarom niet gerekend worden op een alomvattend inzicht, dat alle helpend advies overbodig zou maken. Voorlichting is deswege voor den Vorst onmisbaar, zal hij in staat zijn om over hetgeen zijn Ministers van hem vragen en hem voorstellen, een gerijpt oordeel te vellen. En juist hieruit gevoelt men, hoe onjuist het is, te zeggen, dat de Koning alleen en uitsluitend op zijn Ministers moet afgaan. Dan toch sluit men alle eigen oordeel van den Vorst uit en verlaagt zijn besluit tot een echo op het Ministerieele woord. De Koning moet op de voorstellen van zijn Ministers een zelfstandige conclusie nemen, en juist hiertoe mag geen Vorst in staat worden geacht zoo hem niet een college ten dienste staat, dat hem de voorleggende zaak klaarlijk uitwijst, wat er voor en wat er tegen is, hem duidelijk voorteekent, en hem opmerkzaam maakt op wat 's Konings aandacht ontgaan kon en toch voor 's lands toekomst of voor de toekomst van het Vorstenhuis van onafwijsbaar gewicht zou blijken. De conclusie kan daarom geen andere zijn, dan dat in de Constitutioneele Monarchie de regeerende Vorst behoefte heeft aan een vertrouwd college, dat hem op vertrouwelijken voet kan voorlichten, en alzoo voorkomen kan, dat onder de sterke pressie der Ministers, in onbezonnenheid een besluit zou worden genomen, waardoor metterdaad aan 's lands belang met het oog op de toekomst, of aan de positie van de Kroon, onherstelbare schade werd toegebracht. Ongetwijfeld is de Koning verplicht, zich op de hoogte te houden van wat in de Pers over staatkundige aangelegenheden aanbevolen of bestreden wordt, en evenzoo van, wat op politieke meetings of samenkomsten of in staatkundige vergaderingen van allerlei aard te berde wordt gebracht. Zelfs wat in Maandschriften voorkomt, kan van belang voor hem zijn. Ook de vlugschriften-litteratuur kan van invloed wezen op de stemming van het volk. Van dit alles nu persoonlijk kennis te nemen, zou voor den Vorst een te reusachtige taak zijn.

§ 27. *Particuliere hulp volstaat niet.*

En al is 't nu zoo, dat ook een particuliere secretaris behulpzaam

kan zijn, om den Koning van dit alles op de hoogte te houden, toch kan hiermede niet worden volstaan. Immers het geheel van deze uitingen uit den volkskring moet ook uit politiek oogpunt gewogen worden, en dit kan aan een particulier secretaris niet worden toevertrouwd, wijl deze geen politieke beteekenis heeft, en het toch ook hierbij juist om die politieke beteekenis gaat. Hoezeer het dan ook voor de hand ligt, dat een Vorst zich in zijn Kabinet voorziet van ondergeschikt personeel, dat rubriekgewijs inlichting verschaft, inlichting is nog geen voorlichting. Voorlichting kan het politiek belangrijke van het onbeteekenende schiften, alsook de aandacht van den Koning saamtrekken op hetgeen metterdaad van politiek belang voor hem is; en juist daarom nu kan ook in dat opzicht alleen een zeer vertrouwelijk college, saamgesteld uit hoogstaande mannen, ten deze den Koning verstrekken wat hij behoeft. Zulk een college behoeft dan den Koning niet te vermoeien met alsoortige rapporten die in bijzaken verloopen; het kan keuren en kiezen en de aandacht van den Vorst in hoofdzaak vestigen op wat van overwegend belang is. Niet enkel tot het college behoeft deze taak van voorlichting beperkt te blijven. Er is geen reden denkbaar, waarom de Vorst niet bij voorkomende gelegenheid over detailpunten één enkel expert uit het college persoonlijk zou raadplegen. De Ministers moeten aan alles bespeuren kunnen, dat ze een Vorst dienen, die te hoog staat om slechts stukkenteekenaar te zijn. Ze moeten ontwaren, dat ze met een denkenden geest en met een toebereiden wil in den Vorst te doen hebben. Niet zij alleen moeten de denkers zijn, zoodat de Koning niet dan de stroopop zou zijn, die de producten van hun denken bezegelt. Hoe gewichtig ook het ministerieele ambt zij, en hoe ernstig de verantwoordelijkheid van den Minister, zoodat het hem niet alleen vrij staat, maar zelfs zijn plicht en roeping is om in zekeren zin politieke pressie op den Vorst uit te oefenen, ze moeten toch steeds ontwaren kunnen dat ze in den Koning een denkend Vorst dienen, en dat overleg en beleid, en niet bloot een *stat pro ratione voluntas*, tot conclusie moet leiden. Wil een Koning gemakshalve de stroopop wezen, zoo heeft men hierin te berusten, maar nooit mag het er op worden toegelegd, nimmer mag het worden voorgesteld, afsof eeniglijk in de stroopop-figuur het ideaal van den Constitutioneelen Vorst ware te zoeken. Eer integendeel moet van meetaf de prinselijke opvoeding van den Koning er toe leiden, om een plichtsbesef van veel

hooger orde in hem wakker te roepen. Niet dan in het uiterste geval moet de Koning een strijd voor zijn Koninklijke of dynastieke rechten aanbinden. De verhouding tusschen hem en zijn college van voorlichting moet veeleer zijn, dat de Koning bij voorkeur opkomt voor de rechten en belangen van het volk, en dat het college dat zijn vertrouwen geniet, zijn waarschuwing laat hooren, als het juiste evenwicht tusschen Koning en Kamer dreigt schade te lijden. De Koning omvat in zijn overleg alle Departementen, d. i. den geheelen Staat, en evenzoo, de Koning blijft, als de Ministers, na gekomen te zijn, gaan. Niet in hen, maar in den Vorst is alzoo de eenheid, de saamvoeging van verleden, heden en toekomst vertegenwoordigd. Wat de ministerraad slechts zeer ten deele kan doen, de producten van alle Departementen in een ruiker saamvatten, is de taak van het college van State, omdat dit college den Vorst heeft voor te lichten, en het eigenaardig karakter van de monarchale positie juist medebrengt, dat de Koning voor *den Staat* en niet rechtstreeks voor een enkel Departement te waken heeft.

§ 28. *Buitenlandsche Zaken.*

Dit nu geldt voor de geheele Staatszaak, doch meer nog in het bijzonder voor Buitenlandsche Zaken, voor Landsverdediging en Koloniën. De verhouding van den Vorst tot andere buitenlandsche Vorsten draagt een geheel eigenaardig karakter. Vorsten bestaan elkander veelal in bloed- of maagverwantschap. Onderling voeren ze correspondentie. Ze brengen elkander bezoeken, en bij die bezoeken hebben niet zelden gewichtige saamsprekingen plaats, die wel niet buiten den Minister van Buitenlandsche Zaken mogen omgaan, maar dan toch, zij 't al in zijn tegenwoordigheid, door den Vorst zelven worden gevoerd. De Koning ontvangt gezanten van andere Mogendheden, en elders zelfs ambassadeurs; iets wat voorheen ook in Den Haag alzoo was, maar sinds een einde nam. Ambassadeurs nu hebben juist dit eigenaardige, dat ze, over den Minister van Buitenlandsche Zaken heen, rechtstreeks den Koning bezoeken kunnen en met hem persoonlijk gewichtige belangen overwegen. Wat nadruk men er ook zeer terecht op legge, dat bij zulke bezoeken den Minister van Buitenlandsche Zaken de verantwoordelijke persoon blijft, te voorkomen is het toch

niet, dat de Koning zelf de ontmoeting leidt. Men hoort wel, dat zelfs een dronk, dien de Vorst zal instellen, vooraf aan Buitenlandsche Zaken zij meegedeeld, maar men weet hoe dikwijls het voorkomt, dat de Vorst zich hieraan niet stoort. Buitenaf bestaat de gewoonte, dat als de Vorst officieel bezoek aan een ander bewind brengt, de Minister van Buitenlandsche Zaken hem steeds verzelle en bij alle besprekingen tegenwoordig zij. Ten onzent daarentegen geschiedt zulks niet dan bij hooge uitzondering; iets waar gevaar in kan schuilen. Bij het ontvangen van vreemde gezanten aan het eigen Hof pleegt de Minister van Buitenlandsche Zaken wel mede te komen ter introductie van den Gezant, maar ook dit neemt niet weg, dat er daarna zeer wel gelegenheden zich voordoen, waarbij de Vorst met zulk een gezant in bespreking komt, geheel op eigen risico. Genoeg om er de aandacht op te vestigen, dat het Departement van Buitenlandsche Zaken zeer ernstige moeilijkheden in dit opzicht kan opleveren, en dat het uit dien hoofde niet slechts gewenscht, maar noodzakelijk is, dat de Koning ook als Vorst onder de Vorsten over de niet slechts gewenschte, maar vaak hoog noodige voorlichting kunne beschikken. In 1914 en daarna heeft een ieder dit gevoeld. Artikel 57 van de Grondwet zegt 't dan ook duidelijk: „De Koning heeft het opperbestuur der Buitenlandsche aangelegenheden", en, sterker nog, bepaalt artikel 58, dat de Koning oorlog verklaart. Evenzoo bepaalt Art. 58, dat de Koning sluit en bekrachtigt alle verdragen met vreemde Mogendheden, en behoeft zelfs van den inhoud ervan slechts inzooverre nadere mededeeling aan de Staten-Generaal te doen, als hij oordeelt dat het belang van den Staat zulks toelaat. Een altoos zeer netelig punt, daar het sluiten van het tractaat aan de mededeeling ervan aan de Staten-Generaal pleegt vooraf te gaan.

§ 29. *Vloot en Leger.*

Tot op zekere hoogte althans geldt hetzelfde van vloot en leger. Niet alleen toch dat de Koning de tractaten sluit en oorlog kan verklaren, maar artikel 60 wijst hem ook toe „het oppergezag van zee- en landmacht." De Koning kan zelf aan het hoofd van zijn leger te velde trekken, en tusschen den Vorst en het officierskorps bestaat altoos een eigenaardige verhouding, die reeds in de Oranje-cocarde is uitgedrukt

en op dien voet zich bij geen ander corps ambtenaren merken laat. Wisselen nu de Ministers elkaar af en gaat er van een voorbijgaand Kabinet sterke drang uit om de positie van Vloot en Leger aanmerkelijk te verzwakken in zulk een zin, dat herstel in kracht straks onder een ander Kabinet niet te bereiken ware, — dan zou ongetwijfeld op den Koning de verplichting rusten, om voor de energieke beteekenis van de Landsverdediging op te komen. In de periode die sinds 1848 verliep, is hiervan niet steeds werk gemaakt. Zeer partijdig drijven heeft tot verwaarloozing van onze Defensie geleid, en toen de oorlog in 1914 uitbrak, werd schier onder alle partijen gevoeld, hoe Vloot en Leger veelszins verwaarloosd waren; zoo zelfs dat alstoen juist die partijen die 't meest op de degelijkheid van onze Defensie hadden aangedrongen, alsnu de noodkreet van algemeenen dienstplicht aanhieven. Vooral bij dit Staatsbelang is het daarom zoo gewenscht, dat de Koning, als representeerende het duurzame en blijvende, op de Kabinetten die slechts voorbijgaande zijn, zulk een pressie uitoefene, dat het Staatsbelang naar eisch behartigd worde. Ook met het oog hierop is 't daarom zoo noodig, dat den Koning steeds een college van voorlichting ten dienste sta, om voor 's Lands belang te waken.

§ 30. *De Koloniën.*

Het derde punt waarop hier nadruk is te leggen, is het bestuur van onze Bezittingen en Koloniën. Ook hiervan toch bepaalt Art. 61 der Grondwet: „De Koning heeft het Opperbestuur der Koloniën en Bezittingen van het Rijk in andere werelddeelen." Die bijvoeging: „in andere werelddeelen" had kunnen wegblijven. Niet dit is hier de hoofdzaak. Hoofdzaak is, dat deze Bezittingen en Koloniën niet een deel van het Rijk uitmaken, maar aan het Rijk behooren. Het is wel zoo, dat Artikel I van de Grondwet in 1887 aldus gewijzigd is, dat thans ook de Koloniën en Bezittingen deel worden geacht uittemaken van het Koninkrijk der Nederlanden, maar verbetering was dit stellig niet. In de redactie van 1815 sprak Artikel I uitsluitend van het Koninkrijk der Nederlanden, doelende op de onderscheiden Provinciën. Reeds in 1848 echter werd hierin in zooverre wijziging gebracht, dat er toen kwam te staan, dat het Koninkrijk der Nederlanden *in Europa* geacht

werd te bestaan uit onze elf gewesten. Reeds dit deed er toe overhellen, dat ook de Koloniën als een *deel* van het Rijk zouden te beschouwen zijn. En in 1887 ging men nog verder, en sloot ze in het Rijk in. Dat dit onjuist is, blijkt reeds uit het feit, dat Java e.a. niet aan den Koning, maar aan het Rijk toebehooren, en dat de Koning van Nederland niet tevens Koning van Java is. Java c.s. hooren aan het Rijk, en het Opperbestuur berust bij den Drager der Kroon, omdat hij van het Rijk de regeerende Vorst is. Doch dit daargelaten, verschilde toch de verhouding van de Kroon tot Sumatra en tot Gelderland zeker in elk opzicht, en ook hieruit vloeit wederom de noodzakelijkheid voort, dat een bekwaam college den Koning ten dienste sta, om hem van voorlichting te dienen in zaken van bewindvoering over groote landstreken, die de Koning in den regel zelfs niet van aanzien kent. Op deze drie punten achtte ik in 't bijzonder te moeten wijzen, omdat de Grondwet zelve in Art. 55, 58 en 59 hier uitzondering gebiedt. Voor het overige gaat de behoefte aan voorlichting evenzoo ten aanzien der overige Departementen door. Een Koning heeft een helder inzicht in de gesteldheid en in de behoeften van den *Staat* noodig. In hem-zelven, die jong of oud kan zijn, moge hierbij geen genoegzame kennis van de zaken van *Staat* ondersteld worden. Ze kan er zijn, maar ook niet zijn. En ten deze kan allerminst met het onzekere gerekend worden. Afgaan op het zekere is hier eisch.

§ 31. *Conclusie.*

Kortelijk saamgevat, komt alzoo de conclusie hierop neer: Ten eerste, dat de Raad van *State*, of verstaanbaarder uitgedrukt, de Raad van *Staat*, ontslagen moet worden van de taak der controleering van wetten, bestuursmaatregelen en besluiten, en dat dit dan formeel voor taal, stijl, wetsvorm en onderlingen samenhang der wetten en ordonnantiën op te dragen is aan een afzonderlijke Kamer van contrôle, die zonder politieke beteekenis te erlangen, voor den behoorlijken vorm en het behoorlijk verband zorg draagt. Ten tweede, dat de administratieve rechtspraak niet thuis hoort bij een afdeeling van den Raad van State, maar een zelfstandig college vraagt, en wel een college dat niet eenzijdig is samengesteld, doch waarin ook het autonome

element van onze gemeentelijke en gewestelijke besturen vertegenwoordigd is. En ten derde, dat de Raad van State of van Staat een vertrouwd college ter voorlichting van den Drager der Kroon zij, waarvan hij-zelf de natuurlijke Voorzitter is, tot welks adviezen hij toevlucht neemt, zoo dikwijls hij hieraan behoefte gevoelt, en dat hem zijn advies aanbiedt zoo dikwijls het College bij meerderheid acht hiertoe te moeten besluiten. En zulks wel met de strekking om tegenover de gedeeldheid der Departementen de eenheid van den Staat te representeeren; het duurzaam volksbelang te vertegenwoordigen tegenover de gaande en komende Kabinetten; en de verhouding tusschen Land en Volk eenerzijds en Koning en Dynastie anderzijds in het juiste evenwicht te doen blijven. Buitengewone Staatsraden behooren een actief element te worden, en benoemd te worden met het oog op speciale belangen. De Ministers van Staat eindelijk zijn niet anders dan voerders van een eeretitel, van adeldom of ridderkruis alleen daarin verschillend, dat andere vereeringen vanwege de Kroon doelen op persoonlijke eigenaardigheden, of bepaalde daden, terwijl de eeretitel van Minister van Staat wil uitspreken, hoe de hiertoe benoemde door de Kroon geacht wordt inzake het algemeen belang en geheel den Staat iets verdienstelijks verricht te hebben of te kunnen verrichten. Het verleenen van ridderkruizen en eeretitels van dien aard hangt samen met de instelling van de Monarchie. Dit onschuldig middel om enkele personen aan zich te verbinden, kan aan den Monarch gelaten worden, hoe weinig effect het ook in zich-zelf hebbe. Oorspronkelijk was met het Staatsministerschap iets meer dan een eeretitel bedoeld, o.a. blijkens het bepaalde in Art. 9 van het Besluit van 31 Maart 1842, Stbl. n⁰. 9.

Dit artikel toch hield in, dat de Koning tijdelijk zulke Ministers van Staat in den Raad van Ministers kon opnemen. Toch hield dit denkbeeld geen stand. Reden waarom het ons raadzaam scheen, deze Ministers van Staat niet bij de Departementale Ministers, maar in één hoofdstuk met den Raad van State ter sprake te brengen. De Ministers dragen het Departementale karakter en ontleenen hun positie niet aan den Staat als geheel. Wijl nu dit breeder karakter, hetwelke de Ministers missen, wel aan den Raad van Staat en aan de Ministers van Staat toekomt, scheen 't juister deze twee bijeen te voegen. De Raad van Ministers blijft de optelsom van deelen, en mist het organisch eenheidsbegrip. Alleen politieke *macht* zij nimmer aan den

Raad van State, de waarneming van het bewind uitgezonderd, onder wat vorm ook toegekend.

HOOFDSTUK V

DE DEPARTEMENTALE MINISTERIES

§ 1. *Verdeeling van de Staatstaak.*

Zeer enkele Miniatuur-Staatjes, gelijk San Marino of Hohenzollern-Segmaringen uitgezonderd, is in een land van eenige beduidenis de Staatstaak te omvangrijk, om de uitvoering ervan in de handen van een enkel persoon te leggen. Vandaar de indeeling van de Bewindvoering in Afdeelingen, die gemeenlijk Departementen of Ministeriën genoemd worden. Toch ligt in deze instelling allerminst alleen arbeidsverdeeling. Ze legt tevens den onmisbaren schakel tusschen den Drager der Kroon en de Vertegenwoordiging van het Volk. Noodig is dit op zichzelf niet.

§ 2. *Elders anders. Zie Amerika.*

De onmisbare schakel om Overheid en Parlement te verbinden, kon ook op andere wijs tot stand komen, gelijk zulks in de Vereenigde Staten van Noord-Amerika metterdaad het geval is. Intusschen, wat dáár kan, omdat de Staatsvorm er republikeinsch is, laat zich niet wel denken in de Monarchie. Nog wel, gelijk de historie leert, de Engelsche wijze van in verband zetten van Overheid en Parlement, maar niet wat in Amerika tot stand kwam. In Amerika zijn de Ministers niet anders dan Secretarissen van den President. Hem alleen is de taak te groot, en daarom omringt hij zich van helpers, die

hijzelf geheel naar eigen keuze aanstelt, die dan ook alleen met hem handelen en alleen aan hem rekenschap schuldig zijn. Het politiek karakter van deze Ministers is dan ook geheel verschillend van de beteekenis, die hun in ons land of in Engeland toekomt. Voor het Parlement verschijnen ze in Amerika geenszins. Ze zijn de handen van den President, en meer niet. Wel treden ook in de Amerikaansche Unie verantwoordelijke personen op, doch dezen worden niet door den President, maar door de Volksvertegenwoordiging benoemd. Het is het Congres, dat uit zijn leden vaste commissiën benoemt voor de behartiging van de onderscheiden deelen van het Staatsbewind. Het zijn deze Commissiën die met den President, en door den President met de Ministers in contact treden. Maar in het Congres zendt de President rechtstreeks zijn voorstellen in, en het zijn Commissiën, die er in het Congres voor staan. Men gevoelt, hoe hierin niet anders gegeven is dan een toespitsing van de Volksregeering. Het is het volk dat met algemeen stemrecht het Congres benoemt, niet Staatsgewijze, maar op eenmaal, en dooreen, voor heel de Unie. Ook de afzonderlijke Staten spreken wel meê, doch alleen in den Senaat. Naar het Congres daarentegen is de afvaardiging een rechtstreeksche, door de dooreengemengde kiezers. Voor het Congres vormt de geheele Unie één alomvattenden Staat; reden waarom van eigenlijke Souvereiniteit bij de afzonderlijke Staten dan ook geen sprake kan zijn. In het aldus gekozen Congres is derhalve geheel het volk gerepresenteerd, niet in Fransch-revolutionairen zin, alsof de machtsvolheid oorspronkelijk in den mensch, en alzoo in de samenstellende deelen van het volk berustte, maar met dien verstande dat men belijdt: „As God has given us the power to choose our own magistrates." De oorsprong van alle gezag en macht blijft derhalve in God Almachtig geëerd; maar door God en van Godswege is dit gezag en deze macht in het volk gelegd, en is het *the people of the United States*, bij welks vertegenwoordiging het eigenlijk bewind berust. Toch is de benoeming van den President niet aan dit Congres toevertrouwd, maar aan het volk zelf verbleven. Het volk roept dus zelf, als men zoo wil, tweeërlei in het leven. Eenerzijds een hoofd in den President, en anderzijds een representatie in het Congres, plus den Senaat. Deze twee: President en Congres, huwen nu, als we ons zoo mogen uitdrukken, en tweeërlei grijpt nu plaats: ten eerste stelt de President helpers aan, om zich

in hen te vermenigvuldigen, en dat zijn zijne ministers; terwijl anderzijds het Congres uit zijn midden voor de onderscheiden deelen van de Staatszaken commissiën verkiest, die met den President de voorstellen in gereedheid brengen welke straks aan het oordeel en de goedkeuring van het Congres, en nader van den Senaat, onderworpen worden. Deze wijze van doen is alzoo geheel afwijkend van de inrichting, die ten onzent en in de meeste Staten van Europa tot stand kwam. Toch is ook de wijze van doen die in Europa gevolgd wordt, niet eenparig. Met name Engeland neemt hierbij een eigen plaats in. Wel toch benoemt de Koning ook in Engeland zijn ministers voor de onderscheiden deelen van de Staatstaak, maar als minister optreden kunnen ze alleen in hun qualiteit van leden van het Parlement. Het is niet zoo, dat een minister, gelijk ten onzent, ook lid van het Parlement zijn *kan*, en zelfs niet dat hij tevens als lid van het Huis, na zijn benoeming, moet worden herkozen. Ook dit laatste is wel onmisbaar, doch als minister optredende, doet de benoemde dit in zijn dubbele qualiteit, eenerzijds als met het vertrouwen der Kiezers, anderzijds als met het vertrouwen der Kroon bekleed. Het is niet een Parlement dat op zich-zelf staat, en bij hetwelk de benoemde nu binnentreedt als door den Koning gekozen, om plaats te nemen aan een ministerstafel die van de Parlementsbanken geheel onderscheiden is. Ministerieele banken en leden-banken vormen één geheel. Zij die als ministers optreden, zitten in het Parlement in de eerste plaats als Parlementsleden, maar dan als zoodanige leden, die met het vertrouwen van de Kroon vereerd zijn. Ook in Engeland zijn de ministers een schakel tusschen Vorst en Volk, maar niet in dien zin, dat de Koning als 't ware van buiten af dezen schakel aan de Volksvertegenwoordiging vasthaakt; neen, heel anders moet het in Engeland alzoo verstaan, dat de Ministers leden van het Parlement zijn, en dat de Koning door zijn benoeming van deze leden tot Ministers, zichzelf den schakel aanlegt, die zijn eerste vastigheid is het Huis heeft. Noch de bovengeschetste Amerikaansche, noch deze Engelsche wijze van doen geldt intusschen ten onzent.

§ 3. *Ministers Kamerleden.*

Ten onzent is het de Drager der Kroon, die, als in het bezit

eener zelfstandige macht, tot de Volksvertegenwoordiging komt, om in vereeniging met haar, naar de wijze in de Grondwet met haar overeengekomen, den gang van zaken te leiden. Vandaar dat zelfs de toegelaten keuze van ministers tot leden der Staten-Generaal bij ons geen ingang vond. In het Kabinet-Pierson-Borgesius heeft men er een proeve mee gewaagd, doordien de h.h. Borgesius en Lely beiden een mandaat zochten en erlangden, maar het voldeed niet en vond sinds geen navolging. Vooral de omstandigheid, dat niet alle, maar slechts twee Ministers in 't bezit van de dubbele qualiteit waren, bleek hinderlijk in de practijk. Het werd nu toch alleszins denkbaar, dat een der twee ministers-Kamerleden tegenstemde als een ontwerp van een hunner collega's aan het oordeel der Staten-Generaal onderworpen werd. Het woord voeren als Kamerlid bleek voor hen moeilijk. Zelfs het bijwonen der afdeelingen van de Staten-Generaal ging niet te vlot. Kortom, zoo van de zijde der Kamer als van de zijde dezer Ministers werd spoedig ontwaard, dat de verbinding van deze twee qualiteiten niet vlotte. Soms zelfs kreeg men den indruk, dat deze gekozenen liefst hun mandaat aan de Kiezers zouden hebben teruggegeven. Vroeger was men in de practijk niet op dit denkbeeld ingegaan. Toen de proeve genomen is, werd ze op kleine schaal genomen. En op die proef bezweek aldra heel het ondernemen. Met 1901 viel de proeve vanzelf weg, en in de Kabinetten die sinds optraden, geraakte de nieuw-opgedoken proeve aanstonds geheel uit de praktijk; gelijk men wel voorspellen mag, om geheel buiten de praktijk te blijven. Men had nimmer in de Grondwet de mogelijkheid zelfs van zulk een dubbel emplooi moeten scheppen. Art. 94 bepaalt dan ook slechts zijdelings, dat een Minister tevens Kamerlid zijn kan. Er staat toch: „De Hoofden der Ministerieele Departementen hebben zitting in de beide Kamers", en er is dan aan toegevoegd: „Zij hebben alleen een raadgevende stem, tenware zij tot leden der vergadering mochten benoemd zijn." De mogelijkheid van het dubbel emplooi wordt alzoo geopend; uitgesloten wordt het niet; maar men voelt toch aan de keuze der woorden, dat er meer sprake is van een dulding, dan van iets wat normaal en gewenscht zou zijn. Vraagt men, waarom dan toch deze bijvoeging in Art. 94 voorkomt, en waarom zulk dubbel emplooi niet liever afgesneden is, zoo ligt 't voor de hand, dat de elders in het Constitutioneel land bestaande gewoonte iets van gewijzigde beteekenis toeliet,

dat te onschuldig was om er zich ten onzent zoo schrap tegenover te stellen; terzake daarentegen keurde men de positie der Kroon te zelfstandig in haar oorsprong, om niet ook in de verhouding der ministers tot de Staten-Generaal tot een eenigszins afwijkend resultaat te leiden.

§ 4. *Kroon en Staten-Generaal.*

Beiden, Kroon en Staten-Generaal, zagen zich hun bevoegdheden toegekend en onderling erkend; maar de Ministers der Kroon waren de gelasten der Kroon, en niet van de Staten-Generaal noch van het volk. Het was de Drager der Kroon die ze aanstelde en hierin geheel vrij te werk ging. Alleen maar, die door hem aangestelde agenten stonden met volstrekte machteloosheid geslagen, indien de Staten-Generaal hun de voor de uitvoering van hun ambt onmisbare medewerking weigerden. Met de invoering van de Ministerieele verantwoordelijkheid was er alzoo een band gelegd, die de dienaren der Kroon vanzelf conformeeren moest aan den bij de Stembus gebleken zin en geest van het volk der Nederlanden. In en door die stembus sprak het volk, de eene maal in dezen, de andere maal in genen zin. De tegenstelling kon anti-thetisch, het verschil kon ook slechts gradueel zijn, maar de Kroon kon niet verder en zou zich zelve in de uitvoering van de Regeertaak belemmeren, indien de Ministers die als haar dienaren optreden, alle conformiteit met de uitspraak der stembus gemist hadden. Aan degelijk verband haperde het alzoo niet, maar *de tweeheid* bleef ongerept. Er bleef *het Volk* dat door zijn vertegenwoordigers sprak, en er bleef *de Koning* die als dynastieke erfgenaam van historische rechten de Kroon droeg. Van een vermenging van het parlementair en 't Koninklijk karakter van het gezag was ten onzent geen sprake. Formeel bleven beide zusterlijk van elkander afgescheiden, en de Grondwet regelde de wederzijdsche verhouding. Wel heeft men van conservatief-aristocratische zijde enkele decenniën lang beproefd om de Kroon voorop te schuiven, alsof het volk, ter verhooging van de glorie der Kroon, bij de Kroon als het ware slechts bij kwam, en zelfs Da Costa is een oogenblik in deze gezagsverhouding verward geraakt. De Antirevolutionaire partij daarentegen gleed in dezen nimmer uit. Voor ons stond altoos het volk op den voorgrond

en was het aan dit volk, dat God, dat volk ten goede, de dynastie van Oranje gaf. Dat deze verhouding er maar al te vaak toegeleid heeft om de hooge beteekenis van het Koningschap te verlagen, wordt hiermede niet tegengesproken, en we betwisten niet, dat min-gelukkige keuze van Ministers dit euvel niet soms bevorderd heeft. Er hangt hier zoo alles van het persoonlijke af. Zelfs in Engeland bleek 't telkens weer, hoe rijk zelfs daar nog de invloed van de Kroon kan zijn, indien de Vorst die de Kroon draagt, rijk is aan geniaal-constitutioneelen zin. Niet minder bleek, hoe een geniaal-constitutioneel Minister, er zeer wel, zelfs onder sterk-democratische drukking, nog altoos in slagen kan om de eere der Kroon hoog te houden. En zelfs de wijze waarop de democratische dwepers en drijvers persoonlijk bejegend werden, bleek gedurig van niet geringen invloed op den gang van zaken te zijn. Denk slechts aan de houding van vele Sociaal-democraten, toen in 1914 geheel het Europeesche huishouden door den krijg ontzet werd. Op het gezagspunt kan noch mag daarentegen ooit toegegeven. Geen hooger eere kan er voor een Vorst bestaan, dan zijn volk te zegenen; en de Minister die hiervan niet diep doordrongen is, bederft, ook al bedoelt hij zulks in 't minst niet, de eenig goede verhouding die, naar Hooger bedoelen, tusschen Vorst en Volk bestaan moet.

§ 5. *Stembus en nieuw Kabinet.*

Juist daarom echter dreigt de drager van de Kroon eigen positie te bederven, indien hij poogt bij de benoeming van een nieuw Kabinet niet al te nauw te rekenen met den uitslag van de Stembus die voorafging. Hij kan tot afwijking van wat die uitslag scheen te eischen, gemachtigd en zelfs genoodzaakt zijn, indien, gelijk in 1913, de partijen die bij de stembus zich de meerderheid in de Tweede Kamer verwierven, onderling geen accoord konden treffen. Toch had de Koningin ook toen aan den electoralen eisch gevolg gegeven, en was begonnen met de Kabinetsformatie op te dragen aan Dr. Bos; en eerst toen deze bleek de op zich genomen taak niet naar eisch te kunnen volbrengen, en van zijn mandaat afstand deed, werd de heer Cort v. d. Linden geroepen. Iets dergelijks komt echter niet dan

hoogst zelden voor, en in den gewonen gang blijft het daarom steeds gewenscht, dat de Kroon gul en grif aan de electorale aanwijzing gehoor geve en tot Kabinetsformateur hem oproepe, die geacht kan worden het zuiverst uittedrukken wat de meerderheid der kiezers bleek te verlangen. Niet allen gaan hiermee accoord, en met name van Conservatieve zijde is herhaaldelijk betoogd, dat het volgen van deze gedragslijn aan de waardigheid der Kroon te kort zou doen. De keuze der Ministers, zoo heet 't dan, is een volstrekt vrij recht van de Kroon, en men bevordert de Volksheerschappij ten koste van de Koninklijke Majesteit, indien men het denkbeeld voedt, alsof de Stembus aanwees, welk soort staatsman met de formatie van het Kabinet moet worden belast. Formeel is dit dan ook volkomen juist. Indien de drager van de Kroon, nadat uit de stembus een beslist liberale meerderheid voortkwam, een staatsman van Rechts opriep om het Kabinet te vormen, zou in 't minst niet in strijd met de Grondwet zijn gehandeld, en toch zou de Vorst juist hierdoor zijn eigen prestige knakken. Gevolg toch van zulk een opdracht zou onverwijld een heftige botsing tusschen het Kabinet en de Staten-Generaal geven.

§ 6. *Verzet tegen elke aarzeling plicht.*

Zelfs de constitutioneelgezinde Kamerleden van Rechts zouden aan de oppositie tegen zulk een benoeming op besliste wijze deel moeten nemen. Er zou niets tot stand kunnen komen. Eerlang zou het nieuwbenoemde Kabinet toch zijn ontslag moeten vragen. En als na dit ontslag alsdan een liberaal Kabinet optrad, zou het Volk aan invloed gewonnen en de Kroon aan prestige verloren hebben. Men herinnert zich de dagen van de Proclamaties met de Oranje-randjens. Ook bij het aftreden van het Kabinet-Mackay is er een oogenblik sprake van geweest, dat de Koning zich niet zoo aanstonds naar de uitspraak van de stembus had te voegen; doch dit protest tegen de noodzakelijkheid om voor de uitspraak van de stembus te zwichten, stierf reeds binnen zeer korten tijd weg, en met het optreden van het Kabinet-Tienhoven-Tak bewogen we ons weer op de normale lijn. Niet genoeg kan daarom, juist in het belang van de Kroon zelve, tegen elk in 't leven roepen van strijd tusschen de keuze van

Kabinetsformateur en Stembus-resultaat gewaarschuwd worden. Door niets kan de drager van de Kroon de majesteit van het koninklijk bewind beslister handhaven, dan juist door op dit kritieke punt nooit één oogenblik te aarzelen. De zwakste poging zelfs om op het stembus-resultaat af te dingen, mag nimmer gewaagd. Bij een twijfelachtig stembusresultaat kan onzekerheid rijzen, en ook over de keuze van den persoon, die tot Kabinetsformateur zal geroepen worden, kan verschil van meening opkomen; zelfs op de candidaten voor de overige Departementen kan de Kroon kritiek oefenen. Voor wat daarentegen den Kabinetsformateur als zoodanig aangaat, heeft de Vorst de schitterendste positie, indien hij, zonder de minste poging tot tegenworsteling, terstond en kortweg de uitspraak van de meerderheid der kiezers volgt. Juist dan blijft zijn majesteit ongedeerd en komen de averechtsche gevolgen van een verkeerd geleide stembusactie niet voor 's Konings rekening, maar voor rekening van de gebrekkige leiding die op electoraal gebied aan het volk gegeven was. Niet alleen de leiding bij de stembus, ook de Kieswet zelve kan de meening van het volk onjuist hebben doen uitkomen, en allicht dat dan later een wetgevende maatregel noodig kan zijn om zulks te verhelpen. Maar is de stembus in actie geweest, en is als uitkomst van die actie in de Tweede Kamer een meerderheid van bepaalde richting opgetreden, dan is het die richting die in het nieuwe Kabinet zal moeten uitkomen, en de Koning staat onbevlekt en ongeschonden in zijn eere, indien hij, zonder zweem van verzet, die uitspraak van het kiezersvolk laat doorwerken. De Kroon is er om het volk, nooit het volk om de Kroon.

§ 7. *Toevlucht tot ontbinding.*

Wel is hiertegen opgeworpen, dat de Kroon, zoo zij anders kiest, en hierdoor de oppositie in de Staten-Generaal te sterk opkomt, de macht bezit om de Staten-Generaal te ontbinden; en ook dit is ten onzent beproefd in de dagen der Proclamatie; maar ook het inslaan van dezen uitweg liep uit op bittere teleurstelling. Niet de electorale macht der kiezers, maar juist het koninklijk prestige heeft toen zeer aanmerkelijk schade geleden, en is er nog nimmer geheel van hersteld. Er moet ten deze, na de uitspraak van de stembus, zelfs geen strijd op komen. Zulk een

strijd verliest de Kroon altijd, tenzij er een hooger beginsel in het spel komt, zoodat het niet om de hoogheid van het Vorstelijk gezag, maar om een heilig belang gaat. Het ontbindingsrecht is wel in schijn, maar niet in werkelijkheid een macht tot verweer aan de Kroon toegekend. Wel scheen het oorspronkelijk, of met dat ontbindingsrecht zelfs een hoog bedenkelijke macht aan den Drager van de Kroon werd toevertrouwd, maar feitelijk kwam het zoo geheel anders uit. Historisch staat vast, dat elke proefneming met ontbinding, althans in den regel, op jammerlijke wijze mislukt is, en eer het tegendeel van wat beoogd werd, tot resultaat gaf. Veilig mag dan ook vastgesteld, dat elk tegenstribbelen tegen de stellige uitspraak van de stembus steeds aan de waardigheid van de Kroon afbreuk heeft gedaan, en dat de positie van de Kroon eer won, dan leed, zoo dikwijls onverwijld en in vollen zin aan de uitspraak van de stembus gehoor werd gegeven. Geen oogenblik zelfs mag de indruk zich vestigen, alsof de Kroon een op zich zelf staand belang vertegenwoordigde, zoodat het volk er zich toe te leenen had om dit zelfstandig belang te dienen. De gewaarwording hiervan mag zelfs niet opkomen. Vooral op zulk een oogenblik van Kabinetswisseling moet heel het volk gevoelen, dat de golving in de volksmeening wel wezenlijk den doorslag geeft ook voor het Kabinet. Noch bij het aftreden van het Kabinet-Kuyper in 1905 noch bij die van het Kabinet-Heemskerk in 1913, heeft zich de aarzeling, die in 1891 had doen wankelen, dan ook herhaald.

§ 8. *Deze strijd heeft thans uit.*

Men mag zeggen dat we over de theorie van het tegendeel thans heen zijn. De par-force-toeren van den ouden heer Heemskerk hebben ons voor goed van alle verzet tegen den gewonen regel doen afzien. De Stembus, niet de Kroon, bepaalt de politieke richting, waarin het land geregeerd zal worden; en niet op de Kroon die benoemt, maar op de Staatslieden die gevolg geven aan de oproeping om in het nieuwe Kabinet zitting te nemen, rust de verantwoordelijkheid voor wat alsdan te komen staat. Vooral uit den kring van Da Costa waren ten deze ook onder ons denkbeelden gepropageerd, die met zijn onjuiste opvatting van het gezag der Grondwet verband hielden; maar

Groen van Prinsterer genas toch al spoedig wie er door mocht zijn aangetast. Alleen de *coup d'etat* kan hier breuke geven, doch voor een *coup d'état* valt theoretisch geen betoog te voeren. Wie tot zulk een aanslag op de Staatsorde overgaat, erkent zelf dat hij tot een geheel eigenmachtige daad overging. Niet dan van achteren kan voor de noodzakelijkheid van zulk een aanslag het betoog worden aangevoerd, en dit betoog moet dan uitwijzen, dat metterdaad het land zich in politiek levensgevaar bevond. Van twee kanten kan dit dreigen. Er kan levensgevaar voor 't land zijn in de internationale verhoudingen, die, zal er nog redding mogelijk zijn, tot onverwijld en onvoorwaardelijk doortasten noodzaken. Of ook, er kan levensgevaar voor de gevestigde orde van zaken dreigen door Jacobijnsche woeling en door een niets ontziende *Fronde*. Doch al kan daarom niet beweerd, dat een *coup d'état* altoos reeds in zichzelf geoordeeld zou zijn, onder een regel is dit altoos gevaarlijk ondernemen niet te brengen. In de theorie van het Staatsrecht is voor zulk een aanslag op de gevestigde orde van zaken geen plaats. Regel moet blijven, dat de Ministers de tusschenschakels zijn, die Kroon en Volk met elkaar in levend verband brengen, en hoe minder hierbij over beider verhouding tot elkaar getheoretiseerd wordt, en hoe meer de Kroon stil en rustig den gang van het electorale leven laat doorwerken, hoe vaster de Majesteit van de Kroon wortelen zal. Van een knaap die een jong plantje gedurig uit de aarde optrekt, om de pas uitloopende wortelkens te bezien, weet men hoe hij juist daardoor den geregelden groei van de plant bederft en haar ten slotte geheel sterven doet. En zoo nu ook kan van de Monarchale plant gezegd, dat ze te beter opbloeit, hoe rustiger en normaler men haar wortelen door laat werken. Niets zoozeer als juist dat gedurig morrelen aan den wortel van het Monarchale wezen verzwakt zijn levenskracht. Alleen het rustig laten doorgroeien, belooft ook hier bloei.

§ 9. *Een Raad van Ministers.*

Niet van belang ontbloot is voorts de vraag, of er al dan niet een Raad van Ministers bestaat, gelijk er een Raad is van State. In de nieuwe periode van ons staatkundig leven, die met 1848 inzette, begon

men, edoch uiterst langzaam, tot de erkentenis van zulk een Raad te neigen; doch zelfs Franssen v. d. Putte heeft zich in 1901 te dezen opzichte nog tegen al zulk denkbeeld, dat in Dr. Kuyper een verdediger vond, verzet; en ook al erkent men, dat met zulk een Raad wel terdege te rekenen valt, toch kan niet ontkend dat onze Grondwet, except in Artikel 38, van de instelling van zulk een Raad niet afweet. De zevende afdeeling van het Tweede Hoofdstuk der Grondwet heeft tot titel: *Van den Raad van State en de Ministerieele Departementen.* Er staat niet: *Van den Raad van State en den Raad van Ministers,* maar: *en van de ministerieele Departementen;* zeer beslist dus elk op zich zelf. Art. 77 spreekt evenmin van een Ministerraad, maar bepaalt: „De Koning stelt ministerieele Departementen in en benoemt er de hoofden van, en ontslaat die naar welgevallen.” Zonderlinger nog is het, dat we in Artikel 72 tweede alinea zelfs lezen: „De hoofden der ministerieele Departementen zorgen voor de uitvoering der Grondwet en der andere wetten.” Nu spreekt 't toch van zelf, dat er allerlei in onze Grondwet bepaald is, dat alleen bij genoegzame samenwerking der Ministers vast kan liggen, maar toch wordt van geen Raad gesproken en worden de hoofden der Departementen elk op zichzelf genoemd, als liet het Staatsbestuur op die wijs zich in stukken en brokken verdeelen. Alleen in Artikel 38 bespreekt de Grondwet het geval, waarin de Koning buiten staat geraakt de regeering waar te nemen, en dan, zoo staat er, „hebben de hoofden der ministerieele Departementen „op te treden”, in rade vereenigd.” Juist deze eenigszins zonderlinge uitdrukking toont, dat wie 't zoo stelde, zich geen Raad van Ministers als officieel bestaand lichaam dacht. De leidende gedachte bleef alzoo, dat de eenheid van het bewind alleen in den persoon van den Koning bestond, en dat deze eenheidsmacht in den Koning, als ware het, in de Ministers steeds de handen en armen bezat, om naar buiten de noodige werking van zich te doen uitgaan. Er staat dan ook niet in onze Grondwet, dat de Koning, gelijk hij president is van den Raad van State, zoo ook voorzitter van den Ministerraad zou zijn. Integendeel, een der Ministers treedt steeds als president op. De Ministers zijn saam alzoo wel terdege het orgaan, waardoor de Koninklijke macht over het land uitgaat. Met het oog hierop nu is het ondenkbaar, dat dit zeven of acht afzonderlijke organen zouden zijn. Ze moeten saamwerken, en ze kunnen niet saamwerken dan onder presidiale leiding. En ook,

voor elk ontwerp dat naar de Staten-Generaal gaat, dragen alle Ministers saam de ministerieele verantwoordelijkheid. Toen dan ook een reglement voor de vergaderingen van de hoofden der Departementen werd uitgevaardigd, kon het niet anders, of de Ministers traden hierin niet op als toevallig elkander ontmoetende ambtenaren, maar als dienaren der Kroon die saam een stel vormden, geregeld saam moesten komen en daartoe een president behoefden. Feitelijk was de Raad er dus toch. Veelal zelfs kwam deze Raad tweemaal elke week saâm.

§ 10. *Vaste Voorzitter?*

Wat alleen nog hinken bleef, was de vraag, of de Kabinetsformateur de voortdurende vaste Voorzitter zou zijn, dan wel of de onderscheiden Ministers, bij toerbeurt, met de leiding van het geheele stel zouden worden belast. Aanvankelijk wilde men geen vast presidium toelaten. In vaste volgreeks kreeg toen elk Minister op zijn beurt den hamer in handen, en alleen over den duur van elke periode heerschte nog verschil. Het praesidium kon verspringen bij de maand, bij de twee maanden, en zoo meer. Dit was betrekkelijk onverschillig, maar een continueel Voorzitterschap bleef in elk geval geweerd. En dit juist is nu in 1901 in het Reglement zelf in dien zin veranderd, dat de Koningin den Voorzitter aanwijst, en den door haar gekozen Minister praesideeren laat zoolang Haar dit gewenscht voorkomt. Vraagt men, wat vroeger aan een praesidium dat bij toerbeurt wisselde, voorkeur deed geven, zoo is dit in tweeërlei te zoeken. Eenerzijds toch wenschte elk Minister vrij man te blijven, op voet van gelijkheid met zijn collega's te verkeeren, niet onder collegialen druk te staan, en, voorzoover er toch zekere leiding onmisbaar was, in het geven van die leiding met zijn ambtgenooten te mogen deelen. Het mocht geen Raad zijn die saamkwam; het moest een los bijeenkomen van gelijkwaarwaardige ambtgenooten zijn. En juist die gelijkwaardigheid werd bedreigd, zoo één hunner gedurende de geheele periode van de vier jaren den hamer in handen hield. Juist tegen het optreden *en corps* had men bedenking. Het stel mocht geen college worden. De Ministers moesten geheel op zichzelf staande personen zijn, die alleen als gemeenschappelijk belanghebbenden, nu en dan bijeenkwamen om de

behartiging van de gemeenschappelijke belangen te bespreken. En terwijl alzoo de eerste drang om uit de Ministers geen Raad te laten groeien opkwam uit der Ministeren zucht naar persoonlijke onafhankelijkheid in hun bewindvoering, lag het in de tweede plaats voor de hand, dat ook de Kroon liever handelde door op zich zelf staande agenten, dan door een vast ineengesloten *Raad* van Ministers. Toch lag het in den aard der zaak, dat deze voorstelling allengs voor de unificeerende opvatting van het ministerieele ambt wijken moest. Reeds in het totstandkomen van een nieuw optredend Kabinet werkte de eenheidsgedachte. Het was niet de Koning, die naar zijn eigen inzicht en eigen goedvinden achtereenvolgens zes, zeven of acht Staatslieden tot zich riep en hen tot Minister benoemde, gelijk bij het vroegere stelsel toch eigenlijk zou gehoord hebben, maar de Vorst bepaalde er zich toe, één op den voorgrond tredenden Staatsman tot zich te roepen, en aan dezen de formatie van het geheele Kabinet op te dragen. Van dezen eerst- en eeniggeroepene ging dan de voordracht uit, en het was aan diens voordracht dat de Koning zijn zegel hechtte, veelal zonder met de overige Ministers ook maar, hoe kort ook, van gedachten gewisseld te hebben. Niet zelden maakte de Koning eerst bij de eedsaflegging van de nieuw opgetreden Ministers met het volle stel persoonlijk kennis. Op allerlei wijs kon de Koning informatie inwinnen omtrent den meest geschikten persoon voor de formatie van het Kabinet; doch had eenmaal 's Konings keuze zich hiervoor op een bepaald Staatsman gevestigd, dan werd de verdere keuze der personen veelal aan dien éénen opgedragen èn overgelaten. Voor alle verdere stappen die ten doel zouden leiden, bleef dan aan dezen en aan hem alleen het initiatief. Hij zocht, hij koos, hij besprak de bedingen. Hij was het die de onderscheiden Staatslieden, op wie hij zijn aandacht had gevestigd, zoo ze elkaar nog niet kenden, met elkander in verband bracht. Hij besprak met deze genoodigden de gedragslijn, die het nieuwe Kabinet volgen zou. Kortom, hij en hij alleen was feitelijk bij de formatie het *factotum*. De vaststelling van het aantebieden regeeringsprogram ging van hem uit, en alleen het consent van de door hem saamgeroepenen ijkte wat hij ontwierp. Wel moest dan daarna deze voordracht met het bij die voordracht hoorende program aan de Kroon worden aangeboden, en ook de formatie, voorzooveel noodig, met de Kroon besproken worden. Ook kwam het wel

voor, dat de Kroon zekere wijziging verlangde, en dat deze door den Kabinetsformateur met zijn aanstaande collega's bedisseld werd, — hoe toch kon het anders, of alleen de Kroon kon het *fiat* geven? Maar onder alle vereering van dit koninklijk recht, werd het toch steeds meer vaste gewoonte, dat de Kabinetsformateur, en niet de Kroon, de *formatie* als zoodanig tot stand bracht. Van hem ging het verband uit, dat de zeven à acht nieuwe Ministers tot een geheel samenvoegen en tot de voering van een homogeen bewind bekwamen zou.

§ 11. *Homogeniteit.*

Men weet hoe vooral Groen van Prinsterer steeds op dit homogene karakter van het bewind heeft aangedrongen. Een Kabinet, saamgesteld uit Ministers, die elk hun eigen pad liepen, en elk hun eigen politieke richting poogden te doen zegevieren, werd al spoedig speelbal van de Staten-Generaal. Er kon geen „einheitliche" kracht van uitgaan, omdat 't niet één was. Reeds in den alouden naam van *Kabinet* lag die gedachte van eenheid en van vaste saamvoeging besloten. Hoemeer de bemoeiïng van de Regeering met het volksleven zich uitbreidde, hoe sterker de behoefte sprak om toe te zien, dat niet de ééne Minister den anderen tegenwerkte. Nog het Kabinet-Tienhoven-Tak, droever gedachtenisse, heeft ons geleerd, hoe gemis aan homogeniteit tenslotte voor heel het Kabinet fataal kan worden. Doch dan volgt hieruit ook vanzelf, dat het niet genoeg was, deze homogeniteit bij de formatie van het Kabinet in het regeeringsprogram te verzekeren, maar dat het even noodig, ja nog noodiger was, die homogeniteit van het geheele Kabinet ook bij de verdere bewindvoering in stand te houden. Zelfs de volgorde der te behandelen onderwerpen moest met vaste hand verzekerd blijven, wilde men niet den eenen Minister over den anderen laten struikelen. Juist dit alles was echter volstrekt onbereikbaar, zoo nu de eene, dan de andere Minister in het college voorzat. Wie voorzit, beschikt niet alleen over den hamer, maar tevens altoos over een niet zoo geringen invloed op den gang van zaken. Voor alle Ministers saam is 't daarom van hoogste aanbelang, dat deze uit de leiding opkomende invloed, steeds in gelijke richting ga, met het program conform blijve, en zonder verzet of vertraging door-

werke. Of is niet reeds meer dan één Kabinet mislukt, omdat de stuwende kracht schuil was gegaan? Hoe wil men nu, zoo de zaak staande, achtereenvolgens elk der Ministers bij toerbuurt laten presideeren? Dan toch komt achtereenvolgens Binnenlandsche Zaken, Marine, Oorlog, Waterstaat, Koloniën, en nu ook Landbouw, aan de orde. Ligt 't nu niet voor de hand, dat als Minister van Buitenlandsche zaken iemand kan optreden, en vaak optreden zal, die als diplomaat vele landen meer van nabij heeft leeren kennen, maar juist daardoor van de politieke toestanden in het eigen land minder goed op de hoogte is? Gaat 't niet evenzoo door, dat een flink, helder denkend, door en door kundig zeeofficier aangewezen man in het Departement van Marine kan zijn, doch meer gevaren heeft dan het eigen land in zijn politieke situatie verkend? Geldt niet vaak hetzelfde van den Generaal die op het Departement van Oorlog 's Lands verdediging op gewenschten voet houdt? Is het niet alleszins denkbaar, dat voor Waterstaat en voor Landbouw een ingenieur optreedt, die voor zijn vak onovertrefbaar, toch zelfs van de algemeene wetgeving niet genoeg op de hoogte is om het generale bewind te leiden? En mag zelfs niet van Koloniën gezegd, dat een Staatsman die op Java thuis is, vaak in het moederland eenigszins als vreemd tegenover den politieken toestand staat? Men versta mij wel. Ik betwist in 't minst de mogelijkheid niet, dat ook uit de kringen van onze diplomaten, admiraals en generaals, ingenieurs en koloniale specialiteiten een man kan opstaan, die geboren man van Staat is en niet licht door wien ook in juistheid van beleid en veelzijdigheid van inzicht voor de bewindvoering zal overtroffen worden. Maar ook hier *exceptio confirmat regulam,* en die regel is en blijft, dat bewindslieden als Thorbecke, de oude Heemskerk Azn., Kappeijne v. d. Coppello en Van Houten niet de uniform droegen, geen technische specialiteiten waren, en niet voor lange periode in de Oost te gast waren geweest. Stel nu, de Kabinetsformateur is voor het presidium een doorkneed man, maar met hem zitten in de vergadering der Ministers een dapper admiraal, een kundig diplomaat of vaardig en beleidvol ingenieur, voelt men dan toch niet, dat deze specialiteiten niet de uitverkorenen voor het voorzitterschap kunnen zijn, en dat ze veelal veel te weinig in de algemeene politiek meeleefden om de leiding van zaken op zich te kunnen nemen. Daarbij komt, dat ook de Staten-Generaal er behoefte aan kunnen gevoelen om

niet slechts den eersten Minister te raadplegen, of aan den tand te voelen, maar dat het dringend noodzakelijk schijnt, een debat uit te lokken over de algemeene politiek van het land. Ook in verband met de Koloniën is het niet beter denkbaar, dan gelijk het nu toegaat, dat in naam van heel het Kabinet het antwoord aan de Staten-Generaal wordt gegeven door den eerstgeroepene, aan wiens keuze alle collega's hun ministerieel leven danken. In niet één, echt Constitutioneel geregeerd land wordt 't dan ook anders verstaan, en de ontevredenheid van de Staten-Generaal zou niet te dempen zijn, indien bij zulk een aangelegenheid de Kabinetsformateur zweeg en een militair of technisch Minister voorop werd geschoven. De loop dezer zaak kan daarom geen andere worden, dan ze feitelijk geweest is. De formateur van het Kabinet moet de aangewezen voorzitter zijn en blijven tot den einde toe, en onder zijn presidium en leiding moet het corps Ministers zich vanzelf saamvoegen als *Ministerraad.*

§ 12. *Aantal der Departementen.*

Het aantal der Departementen bleef ten onzent lang op het *zes*tal staan. Er was een Departement van Buitenlandsche Zaken, een voor Binnenlandsche Zaken, een voor Justitie, Marine, Oorlog en Koloniën. Als zevende Departement kwam hier op 6 November 1877 een nieuw Departement bij onder den naam van Waterstaat, Handel en Nijverheid, waarvoor de eerste maal Tak van Poortvliet optrad. En onder de leiding van Minister De Meester werd dit nieuw opgerichte Departement nogmaals in tweeën gesplitst, en kregen we als achtste Departement dat van Landbouw, Handel en Nijverheid. Vooral Binnenlandsche Zaken werd zoodoende ontlast, overmits èn Waterstaat èn Landbouw, Handel en Nijverheid vroeger onder Binnenlandsche Zaken ressorteerden. Ook in 1901—1905 was weer een deel van dit nieuwe Departement, met name de afdeeling Arbeid, bij Binnenlandsche Zaken ingedeeld geweest, maar na de crisis van 1905 ging deze afdeeling weer terug naar Waterstaat, en daarna naar Landbouw, Handel en Nijverheid. Groot is dit aantal Departementen voor ons land niet. De bevolking is bij vroeger vergeleken verdubbeld, en wat hier vooral meêspreekt, de bemoeiïng der Regeering met de oeconomische aange-

legenheden, die voorheen nauwelijks genoemd kon worden, is sinds op groote schaal uitgebreid. Van meer dan één Departement kan gezegd, dat de arbeid die thans voor rekening van meer dan één Minister komt, tenminste het dubbele bedraagt van vroeger dagen. Bij de politieke wenteling in 1848 was de ministerieele drukte nog zoo gering, dat zelfs een veelbezig man als Thorbecke niet voor de helft stond van wat later voor rekening van den Minister van Binnenlandsche Zaken kwam. Aan die zeer ernstige vermeerdering in de tweede helft der vorige eeuw is het dan ook toe te schrijven, dat het Departement van Binnenlandsche Zaken, gelijk het onder Thorbecke bestond, straks in drie Departementen uiteenging. Deze vermeerdering van de Departementen met twee mag dan ook worden toegejuicht. Ze was noodzakelijk. In België stond het aantal in 1914 *op elf.* Er was allengs een afzonderlijk Departement voor Kunsten en Wetenschappen, een voor de Spoorwegen, een voor Landbouw en publieke werken, een voor Nijverheid en Arbeid bij de vroegere gewone Departementen bijgekomen. Er is alzoo geen sprake van, dat het aantal van *acht* voor Nederland overdreven zou zijn. De vraag bleef alleen over, of de scheiding van Marine en Oorlog nog langer gerechtvaardigd was. Reeds in 1901 had Dr. Kuyper op ineensmelting van deze beide aangedrongen, en in 1912 is de heer Colijn hoofd van beide Departementen geweest, en bestond het voornemen, beiden, na de stembusactie, zoo het Kabinet aanbleef, te vereenigen. Ingang heeft dit denkbeeld van beider ineensmelting niet gevonden. In 1913 traden in de heeren Rambonnet en Bosboom weer twee afzonderlijke Ministers op, en de kans op ineensmelting heeft stellig niet gewonnen. Een finale beslissing mag ten deze dan eerst verwacht worden, als de Koloniale Marine definitieve regeling zal hebben erlangd. Te verwachten is, dat alsdan de noodzakelijkheid zal worden ingezien, om de Koloniale Marine van die in Nederland af te scheiden. En gaat men hiertoe over, dan zal de Nederlandsche Marine derwijs slinken, en vanzelf met de Landsdefensie ineensmelten, dat voeging van Marine bij Oorlog onmiddellijk volgen zal; wat dan tevens kans biedt, dat de voor een land als het onze zoo weinig passende naam van *Oorlog,* zal overgaan in dien van Landsverdediging, gelijk reeds in 1901 werd voorgeslagen en nogmaals in 1912 werd beproefd.

§ 13. *Allen een gelijkwaardige stem.*

Een niet minder belangrijke vraag is, of alle Ministers in den Ministerraad gelijkwaardige stem moeten kunnen uitbrengen. Althans bij het nemen van ernstige politieke beslissingen kan dit een vraag van gewicht worden. Zonder in eenzijdigheid te vervallen, mag toch beweerd, dat de technische ministers in den regel geen toonaangevende voorgangers waren op het staatkundig terrein. Nu zijn er onder de acht Ministers die we thans bezitten, niet minder dan vier van meer technische herkomst. Dit toch geldt niet alleen van Waterstaat, en Handel, Landbouw en Nijverheid, maar evenzoo van Marine en Oorlog. Mogen nu de Ministers die voor deze vier Landsbelangen zitting in het Kabinet erlangden, voor hun eigen Departement al mannen van eerste orde wezen, niet dan bij uitzondering hebben ingenieurs en officieren zich toch zoo diep in de politiek gewaagd, dat ze geacht kunnen worden bevoegd te zijn, in den gang der algemeene politiek de beslissing te helpen geven. En toch, tot niets minder dan tot 't geven van beslissing is hun tegenwoordige positie in den Ministerraad. Is men toch in den Ministerraad aan het verhandelen van een gewichtig vraagstuk, waarover de meeningen verdeeld zijn, dan kan één stem den doorslag geven, al naar gelang deze ééne stem zich bij de eene of andere opinie voegt. Stel, men staat voor de beslissing, of het Kiesrecht algemeen, dan wel aan den huisman gebonden zal zijn, dan kan 't zeer wel wezen, dat de Ministers van Binnenlandsche Zaken, van Buitenlandsche Zaken en van Justitie voor huismanskiesrecht kiezen zouden, doch dat de Minister van Financiën aan algemeen Kiesrecht voorkeur gaf en dat hem de vier technische Ministers bijvielen. Dan natuurlijk zou de beslissing gegeven zijn door de vier technische Ministers, gesteund door dengene van de vier politieke Ministers, die als aan het hoofd van Financiën geplaatst, ten deele zeer wel een meer technische dan politieke carrière achter den rug kan hebben, gelijk vóór het optreden van Minister Treub voor Financiën in het Kabinet-Cort v. d. Linden, en ook na zijn aftreden, in Minister Lely metterdaad het geval was. Nu zullen ook die technische Ministers over zulk een politiek vraagstuk als bijv. het Kiesrecht zich wel een opinie gevormd hebben,

gelijk bijna ieder die meêleeft, dit wel moet doen, maar men zal toch toegeven, dat hun niet het zedelijk recht zou toekomen, om tegenover de drie meer politieke Ministers hun zin door te zetten. Telkens doet zich in den Ministerraad dan ook het geval voor, dat zulk een technisch Minister liefst buiten stemming zou blijven, evenals een der politieke Ministers niet zelden over technische ontwerpen zich liefst van stemming zou onthouden; maar al kan het waterpas hier niet altoos zuiver worden getroffen, men voelt toch dat in het geheel gelijk stellen van de technische met de politieke Ministers, op een ernstig oogenblik, een werkelijk gevaar zou kunnen schuilen. Wel mag ondersteld, dat in den regel de technische Ministers met den President zullen meegaan, maar vaste waarborg hiervoor ontbreekt ten eenenmale, en de vraag laat zich daarom niet onderdrukken, of er voor het uitbrengen van de enkele stemmen in den Ministerraad niet een nadere regeling zou te treffen zijn. In Engeland is de regel niet voor alle Ministers gelijk, doch uit anderen hoofde. Ten onzent zou een oplossing van deze moeilijkheid allicht 't best hierin te vinden zijn, dat de beslissing over de politieke aangelegenheden aan de politieke Ministers werd overgelaten, met dien verstande dat er wel door allen advies zou worden uitgebracht, maar dat de beslissende stem verbleef aan de vier politieke heeren.

§ 14. *Tractement der Ministers.*

Niet minder ernstig dient het vraagstuk aan de orde te komen, of de ministericele bezoldiging bij ons niet te laag staat. Een Minister ten onzen ontvangt per jaar weinig meer dan *f* 11.000. Het heet wel *f* 12.000, maar voor de pensioenbijdrage gaat hier bijna duizend gulden per jaar af, zoodat het op niet veel meer dan *f* 11.000 neerkomt. Het oordeel nu over de vraag, of dit al dan niet toereikend is, blijkt aanstonds uit het feit, dat nu een eeuw geleden evenzoo een bedrag van *f* 12.000 was vastgesteld. Rekent men nu met de omstandigheid, dat de geldswaarde in deze volle eeuw zeker met 50% daalde, dan volgt hieruit, dat men in 1815 een bezoldiging voor noodig hield, die nu met bijna *f* 18.000 gelijk zou staan. Reken daar nu bij, dat we in 1815 uit de periode der Napoleontische ellende kwamen,

die zelfs in de hoogste kringen het leven vereenvoudigd had, en men gevoelt aanstonds, dat een bezoldiging van 50% minder dan destijds, thans in geen enkel opzicht volstaan kan. Een niet te loochenen feit is het dan ook, dat de Ministers van de bezoldiging die hun thans toekomt, in de Residentie niet op dien voet leven kunnen, dien hun ambt door zijn waardigheid eischen zou. Herhaaldelijk is het nu voorgekomen, dat Ministers die geheel ongefortuneerd waren, zich in een achteraf gelegen buurt een goedkoop te huren huis moesten zoeken; van verre komend, niet zoo onaanzienlijke verhuis- en inrichtingskosten hadden; en als Ministers deel moesten nemen in allerlei inschrijvingen die telken jare wederkeerden. De mogelijkheid van het officieel ontvangen was voor dezulken uiteraard van zelf uitgesloten. En zonder overdrijving mag dan ook gezegd, dat de positie die zulke Ministers vaak in Den Haag als burger moeten innemen, niet in overeenstemming was met hun hooge positie. De klacht hierover klemt te meer, omdat meer dan een toen hij Minister werd, met het verlaten van een vroeger ambt een *f* 6000 's jaars verloor, waarvan hij slechts *f* 4000 in zijn pensioen straks terug kreeg. Volgde dan voor hem aanvankelijk een ambteloos leven, dan was de beloopen schade metterdaad niet gering. Nu is het wel zoo, dat de Minister van Buitenlandsche zaken een extra bedrag ontvangt voor de receptie van de diplomaten met hun dames, doch dit hielp bijvoorbeeld den Voorzitter van den Ministerraad niet, die toch, krachtens zijn bijzondere positie, gedurig ook door de vreemde diplomaten tot hun diners wordt uitgenoodigd en uit dien hoofde, voor het ophouden van zijn positie tot het geven van contradiners schier verplicht is. Zulk een toestand moet niet bestendigd worden. De moeilijkheid is nu maar, dat een aan het bewind zijnd Minister er niet gaarne toe overgaat, hoogere bezoldiging bij de Staten-Generaal af te bedelen. Er is daarom wel aan gedacht, bij de herziening der Grondwet de ministerieele bezoldiging grondwettelijk vast te stellen. Ook zoo zou men het doel kunnen bereiken. En anders zal de eenig gereede weg in het amendement zijn te zoeken. Een amendement, door een combinatie van leden uit alle partijen ingediend, zou de meest kiesche vorm zijn om in den bestaanden noodstand te voorzien, en het bedrag ware dan op *f* 20.000 te stellen, met een pensioenverhooging tot een bedrag van *f* 5000.—, mits zonder terugwerkende kracht. Ook de toelage van den Minister van Buitenlandsche Zaken

ware dan te verhoogen van *f* 8000 op *f* 10.000. Zoo eerst zou aan de Ministers een geldelijke positie worden gegund, die ongeveer gelijk stond met wat hun van 1813 af was toebeschikt. Vaste ministerieele woningen, gelijk men die in België en elders vindt, zijn niet aan te bevelen. Hierbij spreekt te zeer de hoegrootheid van het gezin mede, en ook valt hier te rekenen met het ameublement.

§ 15. *Departementale gebouwen.*

Voor de departementale gebouwen is in den laatsten tijd meer zorg gedragen. Lange jaren was de toestand voor meer dan één Departement niet wel houdbaar meer. Niet alleen toch dat de gebouwen allengs te klein waren geworden, om het steeds aangroeiend personeel te bergen, maar bij meer dan één Departement zag men zich zelfs genoodzaakt, drie, vier op zichzelf staande huizen in onderscheiden wijken van de stad te huren, om er een afdeeling, of deel van een afdeeling, waarvoor geen herberg in het hoofdgebouw te vinden was, in onder te brengen. Uiteraard was dit voor den Minister zeer hinderlijk, die, wenschte hij een van zijn onderhoorige ambtenaren bij zich te zien, deze op verren afstand telefonisch moest oproepen. Allengs komt hierin nu beterschap, en dit verdient toejuiching. Om monumentale gebouwen roept onze eenvoudige Residentie niet. Maar zelfs Zwitserland geeft dan toch het voorbeeld, hoe er voor de waardigheid van de hooge ambten en voor de goede communicatie tusschen de Ministers en hun ambtenaren naar behooren kan gezorgd worden, zonder dat men in bouwweelde vervalt.

§ 16. *Tractementen der ambtenaren.*

Dat ook de ambtenaren op verbetering van hun positie bedacht zijn, ligt in den geest van onzen tijd, en dat ze met dat doel een vereeniging in 't leven riepen, liet zich begrijpen. Slechts rijst hierbij de vraag, of er geen verbetering te verkrijgen ware, door de bureaux te beperken, en het aantal ambtenaren eenigszins in te krimpen. Zooals het nu gaat, heeft de een het te druk, zoodat hij elken avond thuis moet trachten in te halen, wat

onafgedaan bleef, terwijl de ander vaak halve dagen heusch niet weet, wat hij zal aanvatten. Allicht ware het aanbevelenswaardig, een Commissie den toestand in het buitenland te laten opnemen, en voorts een geheele reorganisatie van dezen dienst te ontwerpen. Ook in tweeërlei ander opzicht ware dit gewenscht.

§ 17. *Betere organisatie der bureaux.*

In de eerste plaats toch noopt de tegenwoordige inrichting van de Departementale bureelen den Minister veel meer dan noodig is, om zich met allerlei kleine details in te laten. Het spreekt wel vanzelf, dat dit op dien voet in groote Staten kortweg impracticabel zou zijn. Denkt men aan Engeland, Frankrijk, Duitschland en Rusland, dan behoeft het geen betoog, hoe in deze landen een Minister, die zich in moest laten met alles wat hier door zijn handen gaat en op zijn decisie en onderteekening wacht, eenvoudig nimmer gereed zou komen, ook al werkte hij nacht en dag door. Hieruit volgt vanzelf, dat, wist men hier de inrichting te volgen, die in zulke groote landen regel is, den Minister ongelijk veel meer tijd zou gespaard worden voor eigen studie en voor raadpleging, ook voor het gehoor verleenen aan vereenigingen en particulieren. Ten onzent is dit alles, vooral na 1848, meer in 't klein en uiterst zuinig opgevat. Kleine wijzigingen helpen dan ook niet. Alleen een geheel gewijzigde organisatie zou ons brengen kunnen waar we ten beste van onze Ministers wezen moeten. Wat eindelijk de verdeeling van den arbeid betreft, pleit niet weinig voor de Belgische gewoonte, om, des noodig, op een ministerieel bureel tweeërlei soort ambtenaren van hoogere orde aan te stellen, waarvan de eene klasse den administratieven arbeid voor haar rekening krijgt, terwijl de andere zich uitsluitend wijdt aan de legislatieve werkzaamheden. Ten onzent loopen beide deelen van de bureautaak meest dooreen, en is het eenzelfde Referendaris of Administrateur, die eenerzijds geheel den administratieven arbeid te overzien krijgt, en anderzijds de conceptie van besluiten of wetsontwerpen in gereedheid heeft te brengen. Dit heeft eenerzijds dit voor zich, dat de ontwerper van de legislatieve stukken deze met juistheid aan de bestaande practijk weet aan te sluiten, maar van den anderen kant valt toch niet te ontkennen, dat een geest

die als geboren is voor administratieve bezigheid, zich in den regel niet wel voegen kan in wat de wetgevende arbeid vordert. Splitsing kon vergoeden, wat thans hierin te kort komt. Iets waar te meer prijs op zou te stellen zijn, daar thans in hetzelfde Departement ontwerpen door vier of vijf Referendarissen worden voorbereid, elk in verschillende stijl en wijze van uitdrukking; wat niet staat. Ook al mocht later voldaan worden aan wat we in het vorig hoofdstuk aanbevalen, en een Commissie van formeele contrôle de eenheid in onze wetgeving komen handhaven, zoo ware het toch gewenscht, dat op elk bureau ook voor de eerste voorbereiding van wetsontwerpen twee of drie speciale ambtenaren werden aangesteld, die voor zulk een arbeid meer als van zelf aangewezen waren te beschouwen. Tenslotte sta hier nog een enkel woord over de titels der ambtenaren. Er is allengs een neiging opgekomen, om ter onderscheiding van wie hooger of lager staat, zekeren eeretitel aan de meer bevoorrechten te verleenen. Het was eerst een Referendaris voor elke afdeeling van het Bureau, en voorts was men Hoofd-Commies, Commies of Adjunct-Commies, terwijl aan 't hoofd van het geheele personeel de Secretaris-Generaal stond. Allengs echter is als nieuwe titel die van Administrateur opgekomen, en wordt het thans almeer gewoonte, een zeer verdienstelijk Referendaris, of ook een Referendaris die meerdere dienstjaren heeft, zich als *Administrateur* te laten aandienen. Elders vindt men weder een Raad-adviseur, een Thesaurier-generaal enz. Natuurlijk is deze verveelvoudiging van ambten en titels niet, en in elk geval is de titel van Administrateur voor een hoofd der Afdeeling niet zeer gelukkig gekozen. Een Administrateur is iemand die meer bepaaldelijk met de administratie belast is, en al voert nu ook de chef van een Afdeeling zekere administratie, toch kan allerminst beweerd, dat dit zijn hoofdbezigheid is. Het administratieve deel van zijn taak is veelal zeer ondergeschikt, en drukt allerminst de hooge qualiteit van zijn ambtelijke positie uit. Er zou daarom weinig verloren zijn, indien we van dezen titel van Administrateur voor een Chef der Afdeeling verlost werden. Zijn twee of meer Referendarissen in eenzelfde afdeeling werkzaam, zoo ware Raad-adviseur voor den chef veel meer gepast. De Referendaris refereert aan den Minister; wie niet alleen refereerde, maar ook adviseerde, zou immers vanzelf hooger staan.

HOOFDSTUK VI.

DE ALGEMEENE REKENKAMER.

§ 1. *De twee geïnteresseerden.*

Veel trok in onze kringen de Rekenkamer dusver de aandacht niet. Eerst sinds de benoeming in die Kamer van een onzer meest populaire Staatslieden werd de aandacht op dit College ook onder ons meer gevestigd. Een korte bespreking ook van dit bewindsorgaan moge daarom hier zijn plaats vinden. In steeds klimmende mate spelen de Financiën op Regeeringsterrein een rol van hooge beteekenis. Het budget van Staat klimt steeds in het cijfer. Bij de Provinciale Staten worden evenzoo steeds grooter bedragen aan de machthebbers toevertrouwd. En zelfs beschikten de Gemeenteraden, althans in de grootere steden, allengs over zoo kolossale jaarlijksche middelen, dat ook op die laagste trap van bewindvoering de financiën steeds luider gaan meêspreken. Hierbij nu treedt tweeërlei vraagstuk als van zelf op den voorgrond, het eene van politieke, het andere van administratieven aard. Uit politiek oogpunt toch komt hier de strijd tusschen de Regeering en het Volk op, en uit administratieve consideratie staat men hier voor de vraag, of er stipt eerlijk met 's lands gelden wordt omgegaan. Toch heeft men, hoezeer ook deze twee vraagstukken uiteenloopen, voor wat de narekening aangaat, ze onder de hoede van eenzelfde college gebracht, en dit éene college is de Rekenkamer. Twee geïnteresseerden zijn er hier. De Kroondrager als Hoofd van het Bewind moet zekerheid erlangen, dat de organen van zijn bewind het geldelijk beheer op de stipste wijze voeren, en anderzijds moet het Volk kunnen controleeren, of de gelden van het Volk, die door de Vertegenwoordiging voor het Bewind zijn afgestaan, ook metterdaad conform de getroffen overeenkomst worden besteed. De hier bedoelde overeenkomst tusschen Vorst en Volk komt tot stand door de parlementaire goedkeuring van de Begrootingswetten, zoo wat de ontvangst als de uitgaaf betreft. Vandaar dat aan

de Staten-Generaal de contrôle moet verblijven, om tot in bijzonderheden na te gaan, wat geïnd is, en voor welk doel en op wat wijze de geïnde gelden zijn besteed. Vanzelf draagt ook deze contrôle een administratief karakter, maar in hoofdzaak is ze toch van politiek gehalte. Stel voor een oogenblik, dat de Regeering uit mijnen, fondsen of uit wat bron ook over alleszins voldoende middelen beschikte, zoodat er van belastingheffing geen sprake kwame, zoo zou het Volk feitelijk aan het goeddunken van het Gouvernement zijn overgeleverd en zijn rechten zien ineenkrimpen en vergaan. De rechten die het volk thans bezit, en waarin het sterk staat, heeft het achtereenvolgens in steeds rijker mate veroverd doordien het bewind doodarm was, op enkele domeinen na, over geen eigen middelen beschikte, en alzoo voor schier geheel zijn regeeringsactie afhankelijk was van de Staten-Generaal, die namens het Volk gemachtigd waren, om aan het Gouvernement de noodige middelen òf toetestaan òf te weigeren. Juist dit recht van 't geven of weigeren van de noodige middelen eischt nu van zelf als sleutel op het slot, dat de Staten-Generaal na kunnen gaan of èn de inning èn de besteding der toegestane middelen al dan niet plaats grijpt in overeenstemming met de gemaakte afspraak. De deswege onmisbare contrôle draagt uit dien hoofde een geheel ander karakter, dan de centrale die de Kroondrager behoeft inzake de gedraging van zijn organen of beambten. Nominaal is het de Koning die int, en de Koning die het geld besteedt. De stuksgewijze bemoeiïng is echter veel te uitgebreid, dan dat hij die zelf zou kunnen administreeren. Hij is daarom wel genoodzaakt na te gaan en te onderzoeken, of zijn regeeringsorganen eerlijk te werk gingen. Uit de historie weet men, helàas, maar al te goed, op hoe schier schandelijke wijze hierbij, zooal niet hier te lande, maar dan toch elders, gefraudeerd is. Om zelf verantwoord te zijn, is daarom de Drager der Kroon wel verplicht, op zijn organen of beambten in hun huishouding scherp toetezien. Hij moet weten dat hij niet bedrogen wordt. Op zich-zelf ware het derhalve zeer wel denkbaar geweest, dat er twee colleges van contrôle waren opgetreden; het eene om namens den Koning de ambtenaren te controleeren, en het andere om namens de Vertegenwoordiging contrôle op het bewind zelf uitteoefenen. Het eerste zou dan een college van contrôle zuiver van administratieven aard zijn geweest; terwijl het tweede college van contrôle waarborg had moeten ge-

ven, dat het Bewind zich aan de gemaakte afspraak gehouden had.

§ 2. *Beide contrôle's vereenigd.*

Niets belette echter om deze twee, principieel onderscheiden contrôles aan de gestie van éénzelfde college toetevertrouwen, gelijk dan ook schier allerwegen geschied is. Het middel om deze dubbele en in haar aard onderscheiden contrôle desniettemin aan éénzelfde college toetevertrouwen, is ten onzent daarin gevonden, dat de Tweede Kamer aan de Kroon de candidaten voor het lidmaatschap van het college zou aanbieden, en dat de Kroon uit deze door de Tweede Kamer gestelde candidaten de keuze zou doen. Hiermee werd tweeërlei doel te gelijk bereikt. Stelde de Tweede Kamer een drietal candidaten, en was de Koning gehouden om als nieuw lid één van deze drie te nemen, dan was de Kamer zeker, dat de gekozene een degelijk controleur, ook in verband met de rechten van het Parlement, zou zijn, en was van den anderen kant de eere van de Majesteit der Kroon hiermede gered, dat de benoeming van het nieuwe lid niet van de Kamer, maar van de Kroon uitging. Dit eeren van de waardigheid der Kroon werd dan nog hierdoor versterkt, dat de Koning geheel vrij den Voorzitter aanstelde en dat ook de benoeming van de lagere hulpen aan de Kroon verbleef. De Koning kon zich, zonder beduchtheid dat deze regeling zijn waardigheid bedreigde, bij dit denkbeeld nederleggen, omdat de contrôle die hij-zelf op zijn ambtenaren had uitteoefenen, nooit scherp genoeg kon toegaan, en wijl, in verband hiermede, juist het benoemen van de leden uit de voordracht der Tweede Kamer, hem waarborg bood dat het niet een contôle in naam zou zijn. Wel gaf 't formeel zekere moeite, om voor de verbinding van deze dubbele contrôle de juiste formuleering in de Grondwet en in de wet te brengen, zakelijk daarentegen rees op dit punt tusschen partijen geen geschil. Alle partijen stonden op degelijke contrôle, en de eenmaal ingevoerde combinatie, om de Tweede Kamer drietallen van candidaten te doen voorstellen en den Koning uit zulk een drietal te doen kiezen, bevredigde schier algemeen. Uiteraard moest daarom toen bepaald, dat een lid van de Rekenkamer geen andere functie kon waarnemen, die hem zelf publiek met besteding van Rijks geld in aan-

raking bracht. De gekozene had uit dien hoofde niet zelden banden die hem finantieel bonden, los te maken en van het optreden in menigerlei functie af te zien, maar hier stond tegenover, dat bij een benoeming *ad vitam* ontving, en zelfs bij geestelijke verzwakking of uit wat hoofde ook, alleen onder rechterlijk gewijsde uit zijn ambt kon ontzet worden. Temeer werd het lidmaatschap van dit College begeerlijk, toen nader bepaald werd, dat de Rekenkamer het officieel verslag van 's Rijks financiën voor de Staten-Generaal zou opmaken, en zelfs het recht ontving, om voorstellen ter verbetering van ontdekte fouten, niet alleen in de cijfers, maar ook in de regeling, bij de Regeering in de dienen. Al is dit niet vaak voorgekomen, het recht ertoe is dan toch aan de Rekenkamer toegekend, en dit verhoogde van meetaf haar positie. Ze is niet enkel een kamer van *nacijfering*, maar tevens kamer van financieel *consult* en *advies*.

§ 3. *Contrôle op Provincie en Gemeente.*

Niet zonder bedenking was daarentegen de uitbreiding, die aan de door haar geoefende contrôle in zooverre is gegeven, dat ze niet alleen de Rijksfinanciën, maar ook die der Provinciën en Gemeenten zich ter nacijfering van de gevoerde administratie zag toevertrouwd. Wat nu de Provinciën betreft, is hier geen bedenking tegen in te brengen. De Provinciale administratie kan moeilijk anders dan door het Rijk, als boven de Provinciale Staten staande, beoordeeld worden. Desnoods zou men aan de Provinciale Staten zelve het recht hebben kunnen geven, om een eigen Provinciale Rekenkamer in het leven te roepen, maar dit was onnoodig, omslachtig en niet in strengen zin genoegzaam te rechtvaardigen geweest. Vandaar dat tegen de contrôle, die de Rekenkamer ook op de Provinciale administratie uitoefent, schier geen critiek viel. Anders daarentegen staat het met de contrôle over de Gemeentelijke administratiën. Dat men ook die contrôle aan de Rekenkamer opdroeg, was niet gelijk het behoort, en schijnt te wijten aan den veelal noodlottigen invloed dien de geest der Fransche administratie ten onzent heeft uitgeoefend. In Frankrijk heeft men de *Cour de Comptes*, een college waaraan de hooge positie van een hoog rechterlijk college is toegekend, en dit college nu oefent zijn critiek niet alleen over de

Rijksfinantiën en die der Departementen, maar ook over die der Gemeenten. In Frankrijk nu was dit begrijpelijk, daar de contrôliseerende geest in dit land de autonomie der Gemeenten en der Provinciën zoo goed als geheel teniet heeft gedaan. Maar juist daarom was het een vergrijp tegen de autonomische rechten, die hier te lande steeds aan de Provinciën en aan de plaatselijke Gemeenten toebehoorden. De contrôle over de Gemeentefinantiën had ten onzent aan de Provinciale Staten moeten staan. Iets waar te meer nadruk op dient gelegd, omdat van achteren toch bleek, hoe bijna ondoenlijk en schier altoos gebrekkig zulk een contrôle van de Rekenkamer over de Gemeentelijke administratiën zijn moest. Het is voor een college als de Rekenkamer niet wel mogelijk, een goede duizend administratiën in alle details met de vereischte nauwkeurigheid na te gaan. Dit erkent de Wet dan ook, en kent daarom aan de Rekenkamer het recht toe, zich elk jaar tot de contrôle van slechts enkele Gemeenten te bepalen. Hieraan nu kleeft de dubbele fout, dat de contrôle niet constant noch alzijdig genoeg is, en en dat bovendien in eén Gemeente die pas gecontrôleerd is, allicht in de eerste jaren daarna, slordigheid insluipt. Vooreerst toch komt zij niet weer aan de beurt.

Hoofdstuk VII.

BUITENLANDSCHE ZAKEN.

§ 1. *Inzinking in de 19e eeuw.*

Ook na hetgeen we ten beste gaven over de Departementen, vraagt toch het Ministerie van Buitenlandsche zaken nog afzonderlijke bespreking. In het midden der vorige eeuw was dit Departement zóó onbeduidend geworden, en zoo diep weggezonken, dat de heer Elout

van Soeterwoude in de Staten-Generaal eens den Minister van dit Departement toeriep: „Pour savoir quelque chose il faut l'avoir appris!" Den naam van dezen Minister noemen we liefst niet. Hij trad op in de tweede week van Januari 1861, en moest zijn portefeuille reeds op den 14en Maart van ditzelfde jaar overgeven. In 1878 schreven we dan ook van dit droeve Departement in ons Program (zie V uitgave 1907, p. 312 v.v.):

„Op Christelijk historisch standpunt is een deugdelijke, bekwame, energieke diplomatie, verre van een weelde, veeleer het volstrekt onmisbare instrument èn om zijn zelfstandigheid te waarborgen èn om het organisch verband met andere volken en gouvernementen op gang te brengen èn om elk volk voor zijn aandeel te doen medewerken aan de gemeenschappelijke taak, die op het Christelijk Europa rust: t. w. aan de heilighouding van het recht de bestrijding van het Paganisme en Mohamedanisme; de eering van het menschelijke in de menschelijke samenleving; en de hooghouding van de eere Gods! Maar de stichting en instandhouding van zulk een diplomatie kost ongelooflijke inspanning; en zulks niet minder ter oorzake van de verbreking van het Europeesche evenwicht, waardoor schier elke berekening falen moet, die men zich van den afloop der dingen zelfs in de naastbij liggende toekomst maakt.

Immers, meer nog dan vroeger is het thans voor zulk een diplomatie eisch, dat ze saamgesteld zij uit een corps Staatsdienaren, die in veelheid van kennis, rijpheid van ontwikkeling, vlugheid van opvatting, rijkdom van vinding en plooibaarheid van vormen, u de gegevens aanbieden voor de volvoering van hun bijna onuitvoerbare taak. Een taak, die toch geen mindere is, noch zijn mag, dan om tot in de eerste praeformatiën elke beweging nategaan, die zich tegen de belangen of de veiligheid van den Staat keeren mocht; den invloed van het eigen land met voorzichtig beleid zoover mogelijk uit te breiden; den dunk, die zich bij Kabinetten en volken omtrent ons vormt, eene zoo gunstig mogelijke te doen zijn; en voorts op elk gegeven oogenblik tusschenbeide te treden, waar stilzitten eerverspeling of bederf van onze belangen voor de toekomst zou zijn.

Aan die eischen wordt thans *niet* beantwoord. Schier aan geen enkel vreemd Kabinet hebben we op dit oogenblik een diplomaat van toereikenden invloed; en indien er al invloed is, dan meer nog van

sociale dan politieke beteekenis; den persoon eerend, maar zonder nut voor ons land.

Wat er ontbreekt, is bij het personeel veelszins bekwaamheid; bij het Departement eenheid van gedachte er wilskracht; en bij de Staten-Generaal waardeering.

Thans blijkt het herhaaldelijk, hoe zelfs de Belgische diplomaten ons de loef afsteken; hoe we bij schier elke onderhandeling de dupe van anderer slimheid worden; hoe men ons nog meetelt als figurante, maar niet meer met ons nog rekent als een meêlevend volk; ja, is het zelfs gebleken uit onwraakbare besluiten, dat er reeds over de annexatie van ons land sprake was gevallen, zonder dat men er op het Buitenhof iets van wist.

Tot zelfs in onze Koloniën vervolgt ons dit noodlot; zijn de Engelsche *settlers* ons te slim af; en werden we nog onlangs op zeer leepe wijze door Spanje beetgenomen, die leukweg de Souvereiniteit der Sulu-eilanden aanvaardde, en er ons, na afloop, een haast koddig bericht van zond.

En als men dan bovendien bedenkt, wat ongelooflijke schade de linksche en averechtsche onderhandelingen met Engeland ons én op de Goudkust van Afrika én op de Noordkust van Sumatra, bezorgd hebben, terwijl we zelfs op Decima reeds achteraf liggen; — dan zal er toch, ook feitelijk, reeds genoeg te berde zijn om onze ernstige aanklacht te ondersteunen.

Een klacht, die we intusschen, terwille van onze roeping in het Europeesche Statenverband, zelfs hierbij nog niet besluiten kunnen, maar die ook dient uitgestrekt tot een zeer ernstig protest tegen het laffe zwijgen en het onteerende niets-doen, waarin men heil zoekt bij elk uitbrekend geschil en zich van elke alliantie voor de toekomst verre houdt.

In de *Transvaal*-quaestie, ja, reeds vroeger toen Denemarken half en Nassau heel gesloopt werd, had ons Gouvernement moeten spreken; toen nog onlangs de quaestie van het Mohamedanisme geregeld werd, had de tweede Koloniale mogendheid zich bij de machthebbers moeten aandienen; en, wat nog meer zegt, nu het èn uit de feiten èn uit de diplomatieke geheime archieven, op overtuigende wijze gebleken is, dat het bestaan der Staten van den tweeden rang inderdaad bedreigd wordt, had onze Nederlandsche diplomatie reeds voorlang het initia-

tief tot een politiek van alliantie behooren te nemen, die weer deed merken dat we er nog zijn.

„Met wat nederliggens en wat handvouwers", gelijk de Profeet zegt, komt men er niet.

§ 2. *Vierderlei eisch.*

Moed geldt, vooral bij kleinere volken, boven leven!

Maar om tot zulk een meer actieve diplomatie, en door haar tot een krachtiger diplomatieke actie, te kunnen geraken, zou dan ook dit onverwijld vierderlei eisch zijn. T.w. 1. dat men voor het Ministerie van Buitenlandsche Zaken voortaan nooit meer een *titularis*, maar steeds een wezenlijk Minister nam; 2. dat aan Buitenlandsche Zaken een college van zeer kundige, ervaren mannen werd toegevoegd, dat aan de eenheid der traditiën en het voortspinnen der draden, bij het wisselen der Kabinetten, de hand hield; 3 dat onze missiën zoo bezoldigd werden, dat ook een onbemiddeld man van talent ze aanvaarden kon; en 4 dat aan elke belangrijke missie het noodige hulppersoneel verbonden werd om den gezant *gezant* te laten blijven.

Denk aan wat Venetie eens deed!

Denk aan onze eigen diplomaten, toen ze nog niet al edellieden waren. En wat figuren hadt ge toen onder hen!

Denk ook aan Zwitserland, dat door zijn uitnemende consulaten soms machtiger rijk overvleugelt!

§ 3. *Onze positie in 1905.*

Zelfs toen ik in 1905 de portefeuille van Binnenlandsche Zaken moest nederleggen, en mijn reis „Om de oude wereldzee" ondernam, viel het mij vooral in het Oosten telkens op, hoe zwak we er in de Diplomatie vertegenwoordigd waren. We hadden toen voor alle werelddeelen saam niet meer dan dertien gewone gezanten met den titel van „Buitengewoon gezant en gevolmachtigd Minister". In Perzië slechts een Minister-Resident. En evenzoo in Rumenië. En niet anders in Griekenland. In andere Staten stond 't nog poverder. In de drie

Zuid-Amerikaansche Republieken Argentinië, Uruguay en Paraguay hadden we saam niet anders dan één Consul-generaal, met den persoonlijken titel van *zaakgelastigde.* In Brazilië een dito Consul-generaal, zelfs zonder naderen titel. In Chili stond het niet anders. In Columbia had onze Consul tenminste, evenals in Argentinië, wel niet den rang van *zaakgelastigde,* maar dan toch den persoonlijken eeretitel ervan. In Ecuador deden we het met een puur Consulaat. In Egypte, vooral uit het oogpunt van den Islam belangrijk, deden we het met een Consul, die *politiek agent* heette. In Griekenland had destijds de heer Van Lennep nog niet anders dan den personeelen titel van *zaakgelastigde.* In Marokko, waar zelfs België een gezant had, behielpen wij ons met een Consulaat. In Panama en Paraguay sierde ons Consulaat weer de personeele titel van *zaakgelastigde.* In Servië was niets dan een Consul. In Siam een Consul met personeele qualiteit van zaakgelastigde. Kortom, zoo sober mogelijk was en is nog onze geheele inrichting. Waar geen Gezant hoefde, deden we het met een Consul af, en om onzen verlegen Consul dan toch eenige positie te geven, kreeg hij dan een blooten titel van hooger rang. Nu en dan komt hierin dan om den persoon wel eens een kleine verhooging, maar 't resultaat is dan toch, dat we zoo zuinig als 't slechts even kan, er ons van afmaken, en dat juist daardoor onze diplomatieke positie in tal van hoofdsteden, voor wie er ons vertegenwoordigt, vaak zoo pijnlijk is.

§ 4. *Schuldige zuinigheid.*

Gedurig komt dan ook uit, hoe zuinig we op Buitenlandsche Zaken zijn, zoo ge bev. ons budget vergelijkt met dat van België. Ons geheele budget voor Buitenlandsche Zaken, gelijk het voor 1916 werd ingediend, beliep niet meer dan *f* 1.508.436, terwijl in België voor 1914 was toegestaan een bedrag van 4.990.686 francs. Alzoo in België bijna een millioen gulden meer. Ons land was in dit opzicht niet met zijn tijd meegegaan. Toen we in 1813/15 weer zelfstandig optraden, was er ook ten onzent groote geldschaarschte. Napoleon had ook ons land duchtig verarmd. Men deed het daarom destijds voor de Buitenlandsche Zaken zoo sober als 't slechts even kon, af. Iets wat vooral voor ons land sterk in 't oog sprong, daar onze aloude

Republiek zelfs vaak Ambassadeurs had uitgezonden. Er kon dan ook geen treffender *testimonium paupertatis* door de toenmalige Regeering worden gegeven, dan door nu 't af te doen met zoo hoogst ordinaire vertegenwoordiging. Van lieverlede zou dit dan ook wel gebeterd zijn, indien de Belgische trouwbreuk en Belgie's afval ons niet nogmaals financieel in een desperaten toestand had gebracht, en ten anderen male aan ons prestige in het buitenland afbreuk had gedaan. En wel heeft Thorbecke, met de zijnen, ons na 1848 buitenlandsch in beter spoor geleid, maar de bourgeoisie, die onder Thorbecke triumfeerde, had voor de diplomatie oog noch hart, en geen verhooging hoe klein ook kon in de Kamer worden voorgesteld, of in de periode na '48 stuitte het voorstel telkens in de Staten-Generaal op heftige bestrijding. Er is dan ook in de salarieering van de diplomaten iets dat velen de oogen uitsteekt. In Japan bijv. ontvangt de Minister-resident, conform het budget van 1916, wel slechts *f* 6000, maar hij krijgt hierbij voor „verblijfsvergoeding en toelage" een bedrag van *f* 17000, en dan nog *f* 2700 voor een tolk. Saam alzoo voor deze ééne missie *f* 25.700. In Turkije moet als salaris van den Minister-resident, met zijn hulpen, *f* 22.000 worden uitgegeven, en hierbij komt dan voor inwoning enz. nog *f* 12.500 's jaars. Saam derhalve *f* 34.500. Bedenk men nu, dat zelfs een Minister-president hiertelande slechts *f* 12.000 ontvangt, waar dan nog bijna *f* 1000 voor pensioen afgaat, zoo verstaat men het, dat wie zich geen juist denkbeeld weet te vormen van den levensstandaard in Oostersche landen en geen voorstelling heeft van wat de Diplomatie voor haar hoog opgevoerden levensvoet verbruikt, kwistigheid en onnoodige weelde moest zien in bedragen, die over het drievoud heenliepen. Zelfs in Brussel werd voor het Gezantschap met zijn personeel wel slechts *f* 13.800 als salaris uitbetaald, maar daarnaast kwam ook hier bij deze salarissen voor verblijfsvergoeding niet minder dan *f* 15.000. Saam alzoo *f* 28.800, niettegenstaande België onder de kleine Staten wordt gerekend en de levensvoet te Brussel verre van hoog is. Toch schijnt ook dit bedrag verre van overdreven hoog. Althans nog voor korte jaren woonde onze toenmalige gezant te Brussel op een der Boulevards in een zoo klein burgerhuis, dat men niet verstond, hoe de Minister van Buitenlandsche Zaken een zoo laag afdalen van onzen Gezant in het sociale leven toeliet. Vanzelf had dit spaarzamelijk

geldschieten voor onze vertegenwoordiging niet slechts op de positie van onze vertegenwoordigers, maar ook op de positie van ons land zelfs in den vreemde nadeeligen invloed. In meer dan één milieu kon men duidelijk ontwaren, dat onze gezanten er gansch niet in tel waren. Door privaatvermogen vulde men vaak wat te kort schoot aan, maar dan moest men toch zeer rijk zijn, om met hooger sociaal-levenden, bijv. te Londen, gelijk mee op te gaan. Onze Gezant te Londen ontvangt aan salaris *f* 8000, en krijgt daarbij voor verblijfvergoeding nog *f* 26.000. Saam *f* 34.000. Maar zelfs van dit schijnbaar vrij hooge bedrag kan geen Gezant zijn positie ophouden in een aristocratisch milieu, waarin alleen de „upper ten thousands" als ordinair vermogend gelden. Een ton 's jaars is het minste waarover een Gezant, die volop mee zal doen, te Londen moet kunnen beschikken.

§ 5. *Eisch van ons verleden.*

Een zuinigheid nu, die tot in het krenterige hiertegen ingaat, komt altoos ten laste van het land, dat er zich aan schuldig maakt. In enkele hoofdsteden, waarheen onze Regeering een man kon zenden van hoogstaand persoonlijk talent, moest men zich ook bij minder persoonlijk fortuin toch zoo doen gelden, dat ons land niet achteraf geraakte en internationaal er niet onder leed. Immers als regel kan 't niet anders, of een vertegenwoordiger die sociaal te laag blijft staan, derft den invloed die ons ten goede kon komen. Dit kan nog wel in die mate gezegd van nog kleinere Staten die achteraf liggen en met een lage positie vrede kunnen nemen, gelijk bijv. Portugal en Denemarken; maar zulk een nauwelijks meetellen kan niet geduld in een land als Nederland. Vergete men hierbij toch nimmer, dat ons glorieus, zoo machtig verleden ons steeds nopen moet om, hoe zuinig we ook zelf huishouden, tegenover den vreemde onzen eerenaam van voorheen op te houden. In de tweede plaats mag niet uit het oog verloren, dat onze positie tusschen Duitschland, Engeland en Frankrijk ons als omklemt met de wereldomvattende politiek van deze drie machtige Staten, zoodat we ons nooit anders dan in naam en schijn aan de groote internationale beweging onttrekken kunnen, en feitelijk toch altoos in de machtige internationale actie gemengd zijn. Te meer geldt dit in de derde plaats,

omdat onze Koloniën een voor de kleinheid van ons land onevenredig groot gewicht in de schaal werpen. Voor een kleine halve eeuw kon men zich dit nog ontveinzen, toen er in Oost-Azië weinig anders dan een stilzwijgend graf was en we met een tweetal niet te groote oorlogsbodems in de Japansche haven van Simonoseki een vrij machtig vertoon konden maken. We waren in Decima nog een kleine potentaat. Thans echter is dit alles in een geheel nieuwe phase overgegaan. Heel Oost-Azië trit en tintelt van nieuwe levensenergie. In die actie nam Japan *suo jure* de hoofdrol op zich. De inspanning om onze eeuwenoude positie in den Archipel te handhaven, zal daarom op zich zelf reeds uiterst bezwarend zijn, maar als we daarbij nu inferieur in Siam met onzen diplomaat optreden en in Tokio ons met een Minister-resident behelpen, waar Japan in Den Haag er een vol gezant op na houdt, dan verzwakken we onze eigen positie zelfs in een wereldstreek, waarin over de toekomst van Nederland de beslissing zal vallen. Hier komt dan in de vierde plaats nog bij, dat we in onze aristocratische kringen zelfs bij België ten achter staan. België beschikt over een viermaal zoo talrijken adel, en de adel in België staat veelal niet laag. De jongste onthullingen die uit Berlijn ons kwamen melden, wat hooge rol vele Belgische Gezanten ter waarschuwing voor hun regeering wisten te vervullen, bevestigden dan ook het vermoeden, dat, generaal genomen, de Belgische vertegenwoordigers een vrij hooge positie innamen. De twee Belgische gezanten die hierbij vooral als zeer kundig en scherpziend uitkwamen, waren baron Greindl te Berlijn en baron Guillaume te Parijs. Beiden had ik de eer persoonlijk te leeren kennen, en van beiden moet getuigd, dat ze waarlijk niet laag stonden. Waar nu ten onzent de Gezanten uit zoo veel kleiner kring plegen op te komen, kon het niet anders, of ze moesten vaak achterstaan. Eervolle exceptiën kennen ook wij, maar juist de lage tractementen zijn vaak oorzaak, dat men buiten den kring der zeer gegoeden schier geen Gezant voor Londen of Parijs vinden kon. Een degelijk man uit den gewonen burgerkring, die kapitaal mist, kan, hoe gewenscht zijn optreden als Gezant ook zijn zou, niet naar Londen of Tokio, naar Berlijn of Parijs gaan, of hij staat in deze weelderige steden te laag in sociale positie, om ons land te geven, wat het langs diplomatieken weg beoogen moet.

§ 6. *Niet meêtellend Gezant.*

Worde toch nimmer uit het oog verloren, dat de jammerlijke indeeling van de staten in groote mogendheden en kleine landen toch reeds in den diplomatieken kring der groote wereldsteden de positie van een Nederlandsch Gezant zoo gedrukt maakt. Het zijn altoos weer de Gezanten der zeer groote Mogendheden, die de leiding der zaken in handen nemen. Het zijn de Ambassadeurs die op het groote internationale schaakspel turen en gluren, en gewone Gezanten van kleine Staten worden wel genood op bal en eeremaaltijd, maar de eigenlijke behandeling van zaken gaat buiten hen om. En doet het zich nu voor, dat in een komende actie juist hun land van zeer nabij betrokken is, dan ja wordt de Gezant van dit land er wel bij geroepen, maar in den regel niet anders dan om te ontwaren, hoe het *sine vobis de vobis* hier nog altoos gelden blijft. Veelal toch is reeds over hen beschikt eer ze er bij worden geroepen, en hebben ze opnieuw de pijnlijke ervaring op te doen, dat een kleinere Staat door de Groote Mogendheden niet meer voor vol wordt aangezien. Juist dit nu moet er de Regeering van een Kleinen Staat toe bewegen, om de toch reeds zoo gedrukte positie van haar Gezanten niet nog meer te drukken, 't zij door hun een lager titel te geven, 't zij door hen niet in staat te stellen om althans sociaal wat men noemt *„mee te doen"*. Wie de toekomst van zijn land liefheeft, moet daarom steeds protesteeren tegen alle karigheid en zelfs tegen de te groote zuinigheid, waar het er op aankomt om onze diplomatieke positie in het buitenland ook maar eenigszins op het gewenschte peil te houden. Talentvolle, krachtige figuren onder onze Diplomaten moeten zich niet genoodzaakt zien, in steden met minder weelde hun leven te slijten, terwijl dan de gewichtiger diplomatieke posten moeten verblijven aan wie toevallig uit eigen fortuin kan aanvullen wat het Gouvernement hem niet verstrekken kan. Juist met het oog op ons glorieuse verleden hebben we als Calvinisten ten deze nimmer de zuinige partij gekozen. In den diplomatieken raad van Europa hebben niet wij den toon aan te geven, maar moeten we toch mee doen. In dien zoo invloedrijken kring heerscht nu eenmaal, ook sociaal, een toon die het leven duur, ja overspannen duur maakt, en met dien grootscheepschen aanleg moet ook Nederland sociaal meegaan, als 't in dien kring mee

wil doen aan de politieke actie. Zeer zeker kan dan ook van het privaat fortuin partij worden getrokken; maar wat niet mag is, dat we op een post van gewicht ons behelpen moeten met een wel gefortuneerd, maar toch tweede klas Gezant, bijaldien er een man van eerste orde kon uitgezonden, maar die nu op non-actief moest blijven, omdat 't *kunnen leven* op den voet die sociaal eisch is, hem door te lage toelage belet wordt. Het moest althans zóó zijn, dat, waar 't voor een gewichtigen post staat tusschen twee diplomaten, de ééne rijk, maar tweede klas als persoon, en de ander *facile princeps*, maar te weinig gefortuneerd om het aan te durven, een afdoende extra-toelage ons de vertegenwoordiging door den eerste-klas diplomaat waarborgen konde.

§ 7. *Niet-diplomaten.*

Niet geheel verwerpelijk is de voorheen hier te lande en ook nu nog wel elders gevolgde wijze van doen om, waar het een bijzonder ernstig vraagstuk geldt, een buiten de Diplomatie staand, maar voor het overige zeer geschikt gedelegeerde daarvoor af te vaardigen. Denk maar aan Cats, toen hij met een bijzondere zending van onze Regeering optrad in het Engelsche Lagerhuis. Thans is het veelal een der Ministers die met zulk een zending door den Ministerraad belast wordt, of ook komt het voor, dat de Vorst van 't land zelf een ontmoeting uitlokt met het Hoofd van den Staat, waarmee men tot een bijzondere regeling wenscht te geraken. In het Buitenland volgt men dan steeds den goeden regel, dat bij zulk een Vorstelijk bezoek aan het Hof van een ander land, de Minister van Buitenlandsche Zaken, of ook wel de President-Minister, den Vorst begeleidt. Dat zulks bij ons niet pleegde te geschieden, is alleen daaruit te verklaren, dat Nederland op het internationale terrein, naar aller schatting, derwijs onbeduidend was geworden, dat zelfs een Vorstelijk bezoek geacht werd, weinig meer te zijn dan een betoon van vriendschappelijke verhouding.

§ 8. *Vorstelijk bezoek.*

Daarbij pleegt het, voorzooveel de Kleine Staten in het spel komen,

dan ook veelal te blijven, althans indien de Vorst die het bezoek brengt, geacht wordt persoonlijk zich schier niet in de politieke aangelegenheden te mengen. En dit kan metterdaad het geval zijn. De erfelijke monarchie bracht ons ongetwijfeld het zeer ernstige voordeel van ongestoorden overgang der Kroon bij versterf of bij uittreding uit anderen hoofde, maar hier staat altoos het nadeel tegenover, dat de Drager der Kroon soms den leeftijd, en ook misschien de bekwaamheid mist, om zich van al te nabij met de groote politieke vraagstukken in te laten. Dit nu heeft er elders dan ook als vaste regel toe geleid, dat de Vorst, die voor officieel bezoek reist, zich door een zijner Ministers laat vergezellen. Voor wat ons land betreft was echter onze politieke internationale positie derwijs beneden de gewone schaal gedaald, dat hier aan zulke begeleiding zoo goed als niet meer gedacht werd. Toegejuicht kan dit niet worden. In de Constitutioneele Monarchie is het onbestaanbaar, dat de Vorst tot welke Regeeringsdaad ook overga, zonder dat die daad door een der Ministers gedekt zij. Het baat uit dien hoofde niet, of een Vorst, bij bezoek aan een ander Hof, al velerlei bespreking houdt over de onderlinge betrekkingen van beide Staten tot elkander. Van tweeën één toch: De Minister van Buitenlandsche Zaken van zulk een Vorst zou dan in zoo droeve mate een ledepop moeten zijn, dat hij zelfs zonder keur of onderzoek eenvoudig ja en amen zei op al wat zijn Vorst goedvond af te spreken en te regelen; oftewel na terugkeer van den Vorst van zijn officieel bezoek zou dan de vraag rijzen, of de Minister zich voegen kon in wat zijn Vorst op wat wijze ook had afgesproken. En bleek dit *niet* te kunnen, dan zou de positie van den Vorst tegenover den Vorst van het bezochte Hof een gekrenkte zijn. Wel kan men hiertegen inwerpen, dat de op reis gaande Vorst vooraf met zijn Minister bespreken kon, wat aan het te bezoeken Hof tusschen hem en het Hoofd van den anderen Staat aan de orde mocht komen; maar wie ook maar eenigszins op de hoogte is van de verwikkeling waarin alle internationale vraagstukken als vanzelf verloopen, zoodra men er ook maar iets dieper op ingaat, zal aanstonds bekennen, dat zulk een vooraf bespreken van de quaesties die rijzen kunnen, in geen enkel opzicht volstaat om straks opkomende bedenkingen uit den weg te ruimen en tot vaste conclusiën te geraken. Er is voor de bij ons Hof geldende gewoonte om den Minister thuis te laten, dan ook geen andere verklaring te vinden, dan dat aan

zulk een Vorstelijk bezoek nu schier driekwart eeuw geen ander karakter dan dat van Koninklijke internationale plichtpleging is verleend. Iets wat intusschen zelfs naar de ons isoleerende opvatting toch soms vreemd aandeed, indien bij het tegenbezoek de vreemde Vorst niet onverzeld kwam opdagen.

§ 9. *De Vredesconferentie.*

Doch hoe zich dit ook in de vorige eeuw, uit oorzaak van onze internationale onbeduidendheid, moge hebben toegedragen, althans sedert 29 Juli 1899 is door de Vredesconferentie hierin een voor ons eer gunstige dan bezwarende wijziging gekomen. Aan de eerst opgewekte verwachting heeft zeer zeker deze Conferentie niet beantwoord. In haar eerste optreden bracht deze Conferentie ongetwijfeld eere. Of de keuze, die zich voor het houden van deze Conferentie op 's Gravenhage vestigde, van den Tsaar van Rusland zelf uitging, is niet wel uit te maken. Het is toch bekend, en bleek ook later steeds duidelijker, dat de Staatsman van wien voor Rusland op volkenrechtelijk gebied het orakel uitging, de heer De Martens, en evenzoo de heer Graaf Muravieff, de toenmalige Minister van Buitenlandsche Zaken, voor Nederland een besliste voorliefde hadden. Het lag in den aard der zaak, dat de Tsaar de Conferentie niet in Petersburg kon nooden, en evenmin kon er sprake van zijn, dat ze zou saamkomen in de hoofdstad of residentie van een der andere Groote Mogendheden. De keuze moest daarom wel op een der kleinere Europeesche Staten vallen; en toen trof het hier ten zeerste, dat, waar gemeenlijk Brussel de grootste aantrekkelijkheid voor internationale samenkomsten bleek te bezitten, de Tsaar desniettemin aan Nederland de voorkeur gaf. Het moest natuurlijk een *kleine* Staat zijn, en zulk eene die in 't midden van Europa lag en licht toegankelijk was, en inzooverre stond de keus niet anders dan tusschen Belgie, Nederland en Zwitserland. Dat nu de Tsaar voorkeur gaf aan een Monarchaal geregeerd land kon niet bevreemden, en toen het uit dien hoofde tusschen Brussel en Den Haag kwam te staan, was het historisch evenzoo begrijpelijk, dat tenslotte aan Nederland voorkeur werd gegeven. Toen het eenmaal tusschen Belgie en Nederland kwam te staan, kon niet voorbij

gezien, dat Rusland met Belgie nimmer in nauwer contact was getreden, en dat daarentegen de historische traditiën omtrent Tsaar Peter te Zaandam, het monument te Bergen, en ook het huwelijk van Willem II met de Grootvorstin Anna Paulowna, het verband tusschen beide Staten steeds levendig hadden doen blijven. Voor ons politiek meelevend publiek daarentegen bleef toch de keuze van den Tsaar een verrassing. We waren nu eenmaal — denk ook aan het Luxemburgsche vraagstuk — derwijs gewend door Europa als quantité négligeable in den hoek te worden gelaten, dat niemand schier op zoo hooge eere als ons te beurt viel, was voorbereid. Ook voelde men algemeen, dat de omstandigheid dat hier de Kroon door een Vrouw werd gedragen, de keuze van den Tsaar bevorderd had, en ook met het oog hierop was er in het besluit van den Tsaar wat ons aantrok.

§ 10. *Teleurstelling.*

Nu heeft de Conferentie en wat er uit geboren werd, zeer zeker niet aan de eerst zoo hooggespannen verwachting beantwoord. Veeleer liep 't uit op teleurstelling van allen kant. De wreedste teleurstelling trof het eerste punt in de Circulaire van 11 Januari 1898, door de Russische regeering zelve op den voorgrond geplaatst. Bij dit eerste punt toch sloeg de Tsaar voor, dat alle Staten aan de gestadige uitzetting van de legers en vloten paal en perk zouden stellen, door bij onderlinge afspraak het maximum te bepalen, en de uitbreiding van dit maximum te regelen. Vanzelf was dit een punt dat heel den uitslag der Conferentie beheerschen zou. Ging men bij onderlingen naijver, gelijk aldoor na 1871, er toe over, om steeds zich sterker te wapenen, en ter zake van de landswapening een nimmer eindigende concurrentie te voeren, dan viel te voorzien, dat, wat de Conferentie ook verder in het belang van den vrede der wereld aangaf of beproefde, het toch tenslotte altoos weer, en wel op steeds banger oorlog uit zou loopen. Toch kon de militaire Commissie in de Conferentie tot geen ander besluit geraken, dan om dit eerste en meeste belangrijke voorstel van de Russische regeering te verwerpen. Want wel werd nog een resolutie aangenomen die een doekje voor het bloeden bedoelde te zijn, maar dit kon uiteraard het kwaad niet verhelpen. „De

Conferentie, zoo heette het in deze resolutie, spreekt den wensch uit, dat de Mogendheden de mogelijkheid inzake de beperking der strijdkrachten nog in nadere overweging zullen nemen". Ja zelfs luidde een tweede resolutie nog sterker: „De Conferentie is van oordeel, dat inperking van de militaire lasten, die thans de wereld drukken, zoo in 't belang van den stoffelijken als van den zedelijken vooruitgang der volkeren, in hooge mate gewenscht is". Maar dit alles waren phrasen, en wie, zij 't ook maar in den ruwe, den stand der militaire lasten van 1899 met die van 1914, toen de huidige oorlog uitbrak, vergelijkt, staat historisch voor een zoo vlak omgekeerd resultaat, dat men, ook zonder van een „praatke voor de vaak" te spreken, toch moeilijk tot een andere conclusie kan komen, dan dat hetgeen Rusland op den voorgrond plaatste, derwijs naar den achtergrond is gedrongen, dat eer vlak het tegenovergestelde ons als uitkomst overviel. Wat zoo droef begon, viel ook verder niet mede. Men weet hoe op Engelands aandringen zelfs de afgevaardigden van den volmaakt zelfstandigen Vrijstaat in Zuid-Afrika van de Conferentie geweerd bleven; hoe aan Minas Tscheraz met zijn mede-afgevaardigden uit Parijs zelfs het indienen van een verzoekschrift niet werd toegestaan; hoe er niet dan zwakke besluiten vielen; en hoe dan nog schier bij elk punt zoo allerlei voorbehoud werd gemaakt, dat men tenslotte niet dan bij een zeer wankele uitkomst aanlandde. Ongetwijfeld was de positie van ons toenmalig Kabinet uiterst moeilijk, en men mag voorzeker aan onzen toenmaligen Minister van Buitenlandsche Zaken de eere niet onthouden, dat hij deed wat hij kon om de Conferentie met alle eere te ontvangen; maar toch, van zekere zwakheid in de leiding is zijn wijze van doen moeilijk vrij te pleiten. Wat ontbrak, was de toen vooral zoo onmisbare energie en doortastendheid. Doch ook hierin moet men billijk zijn. Wat onze positie op de Conferentie zoo wrak deed staan, was vooral de pijnlijke onbeduidendheid, waartoe onze dusgenaamde internationale positie ons sinds 1830 verlaagd had. Van Antirevolutionaire zijde bleef dan ook in de Tweede Kamer alle juichtoon over den uitslag geheel uit.

§ 11. *Toch volhouden.*

Toch ontslaat dit ons niet van de zeer ernstige verplichting om, ook

nu de uitslag veelszins zoo pijnlijk was, de Vredesconferentie en het Hof van Arbitrage te blijven steunen. Onze Residentie is nu eenmaal, dank zij reeds de eerste Conferentie, het centrale middenpunt geworden van de internationale Vredesactie; en niet 't minst Carnegie's Koninklijke gift voor het Vredespaleis in Den Haag, gaf aan onze Residentie voorkeur boven de mededingende steden. Wel kon 't niet ongelukkiger treffen, dan dat juist vlak na de opening van dit Paleis de bitterste oorlog uitbrak die de historie van Europa gekend heeft, maar ons land kon er, Gode zij lof, alsnog buiten blijven, en als centrale positie voor alle Vredesactie bleef onze eere ontzien. Ook het Hof van Arbitrage blijft voor ons land van beteekenis. Hinderlijk was intusschen zeer zeker, dat onze Regeering voor dit Hof van Arbitrage niet anders dan een uiterst gewoon huis op de Prinsengracht ontsloot. Dit kon geen anderen indruk maken, dan dat het Hof *en bagatelle* bejegend werd. De gegadigden uit het buitenland moeten zich hieraan meer dan eens geërgerd hebben, en niemand die huiswaarts toog na zitting in het Hof, of hij nam den indruk mede dat overal elders toch wel voor beter verblijf zou gezorgd zijn. Het schijnt dan ook wel, dat deze veronachtzaming van wat onze roeping was geweest, de aantrekkelijkheid van het Hof, bij opkomende geschillen, verzwakte. Vraagt men zich toch af, welke internationale geschillen sinds 1900 op te lossen waren, en in welke van deze gedingen de beslissing van het Hof van Arbitrage is gezocht, dan verkrijgt men onwillekeurig den indruk, alsof alle dingen van gewicht ons voorbijgingen, en alsof men slechts bij zeer bijkomstige geschillen van ondergeschikt belang tot ons Hof zijn toevlucht nam. Vooral toen de Russische vloot uit de Oostzee, op haar tocht door het Kanaal naar Japan, de roekeloosheid beging om zonder behoorlijk onderzoek op de Engelsche visschersvloot die aan Engelands kust werd aangetroffen, te vuren, kwam men gelukkigerwijs wel overeen, hierover het zwaard niet te trekken en de arbitrage in te roepen, maar men ging voor die Arbitrage het Hof in Den Haag gevestigd toch voorbij en riep een Scheidsgerecht saam te Parijs. Dit was natuurlijk voor ons Arbitrage-Hof in Den Haag een slag in het aangezicht, die twijfelen deed of we ooit anders dan voor minbelangrijke gedingen zich de vierschaar in onze Residentie zouden zien vormen. Doch al zou zoo teleurstellende uitkomst allicht verleiden kunnen, om geheel de Vredesconferentie met het Hof als een

mislukking te beschouwen, het zou toch een politieke fout zijn, zoo we aan deze neiging toegaven. *To make the most of it* is de vanzelf voor elk geding gestelde regel, dien ons volk en ons Gouvernement, zoo we wijs willen handelen, ook thans te volgen hebben. Voorzooveel van ons afhangt, moeten we op alle manier de beteekenis van het Hof van Arbitrage en het feit dat de Wereldcongressen hier hun zetel zochten, exploiteeren in ons nationaal belang. We zijn, al is 't gradueel niet genoeg, na 1900 in de internationale politiek, vergeleken bij de periode van 1830—1899, dan toch in beteekenis gerezen. Niet weer prijsgeven wat gewonnen werd, moet daarom voor ons land thans de les der internationale wijsheid blijken.

§ 12. *'t Faalt aan medewerking.*

Of het, met dit doel voor oogen, doenlijk zal worden, het Hof van Arbitrage in een hoogste internationaal Gerechtshof om te zetten, mag betwijfeld. Vooral de Pacificisten dringen hierop aan, en al bleef het Hof van Arbitrage naast zulk een wereld-Gerechtshof voortbestaan voor gevallen die niet onder het Gerechtshof vielen, zoo zou 't toch zeer zeker aan niet weinig geschillen en conflicten een einde komen maken. Alleen maar, die goede vrucht van zulk een Gerechtshof zou alleen kunnen verwacht worden, indien het mogelijk bleek *alle* Staten aan zijn jurisdictie te onderwerpen. Juist dit echter mag betwijfeld. Trad zulk een Gerechtshof op, zoo zou uiteraard een vaste regel zijn vast te stellen voor de wijze waarop de rechtsspraak van dit Hof zou worden ingeleid, doorgezet en uitgevoerd. Op vrij breede schaal zelfs zou er een internationaal wetboek van Strafvordering en zooveel meer moeten worden uitgevaardigd; en bovendien zou zijn te bepalen, op wat wijs in dit wetboek eventueele wijzigingen konden worden aangebracht. Ware er nu een superieure macht denkbaar, die zulk een wetboek aan alle Staten saam oplegde, de berechting in het Gerechtshof vaststelde, en voor de executie van zijn vonnissen kon instaan, zoo ware de verwerkelijking van dit geheele plan zeker alleszins denkbaar. Juist zulk een aardsche macht echter die boven de gezamenlijke Staten zich beweegt en over hen beschikt, is er niet. De oprichting en instandhouding van zulk een Gerechtshof is uit dien hoofde niet anders denk-

baar dan contractueel, d. i. door vrijwillige overeenkomst; en hieruit rijzen aanstonds de bijna onoverkomelijke bezwaren op, die aan de oprichting en aan de inwerkingtreding van zulk een Gerechtshof in den weg staan. Men kan geen Staat dwingen om contractueel tot de uitvoering van zulk een plan toe te treden. Ook al heeft men nu het geluk, gelijk bij de Vredesconferentie, een publieke opinie te ontmoeten, die voor heel het plan gunstig gestemd is, allicht doen zich toch uiteraard bij het opmaken van de regeling allicht tallooze bezwaren van ondergeschikten aard voor, waarover bijna nimmer eenstemmigheid is te verkrijgen. Al is er toch ook maar ééne Mogendheid van beteekenis, die, wijl ze haar verlangen niet ziet ingewilligd, aarzelt en allerlei voorbehoud maakt, en moeilijkheden opwerpt, dan leidt dit er zoo licht toe, dat ook een tweede en een derde Mogendheid zich eerst half en dan geheel terugtrekt, en aanstonds valt dan natuurlijk heel het plan in duigen. Wel toch kunnen de gewillige landen dan een Gerechtshof ten eigen onderlingen bate in het leven roepen, maar dit dient dan ook uitsluitend voor geschillen, die onderling tusschen deze toetredende Staten opkomen; en voor geschillen die zich alsdan zonder opzet, met de niet toegetreden Staten mochten oprijzen, doet zulk een Gerechtshof dan geen dienst, en zou toch weer het Hof van Arbitrage te hulp moeten komen, of, waar ook dit in den steek liet, beslissing op 't slagveld worden gezocht. Ware het nu nog mogelijk contractueel zulk een Gerechtshof voor altoos te laten optreden, zoo zou het allicht van lieverlede zulk een hooge beteekenis erlangen, dat 't allengs in zedelijke kracht won. Doch is dit waarschijnlijk? Zal, welk land ook, zich *eens en voor altijd* verbinden? Ja, zou dit zelfs aan te bevelen zijn, waar de saamstelling en regeling van zulk een Hof aan allerlei wijziging onderworpen bleef en met verloop van tijd een geheel andere beteekenis kon erlangen? Zal uit dien hoofde de toetreding tot de stichting van zulk een Hof wel altoos op termijn loopen, dan staat men aan het gevaar bloot, dat 't na korte proefneming toch weer door Staat na Staat verlaten wordt. Zelfs is het niet twijfelachtig, of, ware een machtige Mogendheid, na verloop van jaren, tot het inzicht gekomen, dat erkenning van de beslissing van het Hof het levensbelang van het land zou aantasten, alsdan te vreezen stond, dat zelfs vóór afloop van den gestelden termijn opzegging volgen kon, iets wat dan juist, in plaats van oorlog te keeren, een oorlog tengevolge kon hebben.

§ 13. *Wankele kans van slagen.*

Al deze moeilijkheden nu zou men niet als uit den grond stampen, maar ze zouden rechtstreeks voortvloeien uit de tegenstrijdigheid die van zelf tusschen het karakter van zulk een Hof en de wijze van zijn totstandkoming zou blijven bestaan. Rechtspraak in hoogeren zin is obligatoir, zoo voor hem die ze geeft, als voor hem die er zich aan onderwerpen moet. De schurk, de booswicht verbindt zich niet bij contract om, mocht hij een moord begaan, zich aan den Strafrechter te zullen onderwerpen. Zulk een contractueele strafrechtpleging ware kortweg ondenkbaar. Zelfs wat in vroegere eeuwen zich als geschil voordeed, of men zich al dan niet aan den zich presenteerenden rechter zou onderwerpen, wortelde geenszins in contractueelen grond. Gold het nu bij internationale geschillen, waarover het Gerechtshof uitspraak zou moeten doen, uitsluitend in zichzelf nietige, vormelijke vraagstukken, zoo kon men nog aannemen, dat berusting in de uitspraak allicht volgen zou. Doch zóó staat het geenszins. Gedurig rijzen er ernstige geschillen tusschen Staat en Staat, en tenslotte kunnen er ook zoodanige internationale gedingen opkomen, waarin het eene land het andere aanklaagt van begaan geweld en gepleegd onrecht, zoodat metterdaad een strafgeding aan de orde zou komen. Zulk een geding nu kan geen oplossing erlangen, dan in de Souvereiniteit. Er zou dus een souvereine macht zich moeten aandienen, die boven de beide in geding komende Staten stond. Die hooge Souvereiniteit zou, gelijk elke geldende Souvereiniteit, uit de Souvereiniteit Gods af te leiden, en zoowel de strafrechtsspraak als de executie van het strafvonnis zou uit die Souvereiniteit zijn af te leiden. Zoo komt 't altoos weer neder op de vraag, of er van Godswege op deze aarde een Souverein Oppergezag is ingesteld, waaraan alle Staten der wereld zich te onderwerpen hebben. In den Middeleeuwschen strijd over de Hierarchie van den Bisschop van Rome werd niet zelden juist voor dit pijnlijk vraagstuk een oplossing gezocht, en ook waar men den Paus terzijde liet, was het toch de heilige „Römischer Kaiser", die achtte tot de vervulling van deze hooge officie geroepen te zijn. Doch wat hiervan ook aan zij, de uitkomst heeft voldingend getoond, dat noch hierarchisch noch imperiaal zulk een over alle Staten aangestelde

macht te vinden was. Zoo viel, wat één scheen, toch van zelf weer uiteen, en kwam 't toch alles weer op afspraak neer, en bleek 't steeds ondoenlijk het gezagsprincipe te vinden, waaruit het recht tot dagen, vonnissen en executeeren kon opkomen. Gunstig stonden daarom ook nu de vooruitzichten voor zulk een internationaal Gerechtshof zeer zeker niet. Een vast uitgangspunt ervoor is niet meer te vinden. Het zou alles contractueel zijn op te bouwen, en hoe zal 't contract hier ooit iets anders worden dan een uiterst zwak en wankel fundament.

§ 14. *Academie van Volkenrecht.*

Wijlen de Staatsraad Asser, met wien ik meer dan één punt dat hiermede samenhing, vaak bespreken mocht, was daarom steeds bedacht op het meer gelijkmaken in de onderscheiden landen van het rechtsinzicht. Hij slaagde erin, inzake het privaatrecht hierin zeer op prijs te stellen uitkomsten te bereiken, maar was er toch steeds op bedacht om ook in het publieke recht zoo 't kon meer eenvormigheid te bevorderen. Vandaar het grootsche plan dat allengs opdook, om in onze Residentie een Academie voor het Volkenrecht totstand te brengen, die zoo mogelijk het rechtsinzicht in de onderscheiden landen meer één zou maken. Steeds meer bleek toch, hoe in de onderscheiden landen een vaak geheel verschillend, ja tegenstrijdig antwoord placht gegeven te worden, waar het aankwam op volkenrechtelijke vraagstukken. Dit nu deed het denkbeeld opkomen, of het niet mogelijk zou zijn, een Academie voor het Volkenrecht op te richten, en dit wel in Den Haag, een Academie waaraan het Volkenrecht en wat daarmee samenhing, onderwezen zou kunnen worden, los van de bijzondere inzichten die in de toonaangevende Staten zich aan de Openbare Universiteiten, als gevolg en uitvloeisel van de historie van de onderscheidene Staten, en in verband met de pretentiën die er golden, almeer derwijs hadden vast gezet, dat er van een Universeel Volkenrecht niet wel kon gesproken worden. Het zou daarom, zoo leek 't ook Asser toe, zoo gewenscht zijn, een hooger onderwijs in het Volkenrecht te doen opkomen, dat zich niet gewrongen zag in de plooien van de historie en de doelbeooging der concurreerende groote Mogendheden. Het zou een objectief academisch onderwijs moeten zijn, dat vanzelf onder de

Europeesche Staatslieden die er hun studien voltooid hadden, meer eenheid van inzicht zou doen geboren worden. Ook zouden de kosten van zulk een Academie niet afschrikken. Een vijf-en-twintig tal hoogleeraren zou volstaan kunnen. Deze op een salaris van £ 1000 gerekend, zouden saâm 's jaars £ 25000 behoeven. Hierbij de kosten van jaarhuur voor een gebouw, voor een bibliotheek en voor het hulppersoneel gerekend, zou toch het budget niet over de half millioen Ned. Cour. doen oploopen, voor alle Staten saam een nauwelijks meetellend bedrag. Er is dan ook een poging gewaagd om zulk een instelling in het leven te roepen, maar ongelukkigerwijs heeft men, in plaats van voor de kosten hiervan de Staten ter conferentie aan te spreken, aangeklopt bij Carnegie, en met dezen moest ik dan ook, aan het diner bij den toenmaligen Amerikaanschen gezant, de zaak zeer voorloopig bespreken. Al spoedig echter bleek, dat we hiermede 't spoor bijster waren. Wel toch was ook Carnegie ook nu bereid geldelijke hulp te bieden, doch door zijn optreden geraakte de zaak geheel uit onze handen in Den Haag, en ging ze over in de beschikking van het Comité, dat Carnegie te Washington voor de ontwikkeling van zijn denkbeelden geformeerd had. Mr. Brown Scott, die als afgevaardigde van dit Comité naar Den Haag kwam, beijverde zich dan ook op alle manier, om het groote denkbeeld te verwerkelijken. Alleen maar, van meetaf trad hierbij een verschil van meening aan 't licht, dat tenslotte geheel de onderneming mislukken deed. Bedoeld Comité te Washington toch, dat slechts over een klein bedrag beschikte, en bovendien andere doeleinden najoeg, werd niet bereid gevonden voor de Academie in den Haag meer dan een zeer gering bedrag beschikbaar te stellen. Eigenlijk wilde men geen Academie in den van meetaf ook door Mr. Asser bedoelden zin. Het zou meer een Comité worden, dat telken jare een zeker aantal Volksrechtsgeleerden uitnoodigde, om in onze Residentie enkele lezingen te komen houden, liefst een zestal door elk. Lezingen die dan straks in druk gegeven, op een universeel resultaat konden gericht worden. Aangenomen dat hiervoor telken jare een zestal heeren optraden, zoo zouden er een kleine veertig lezingen, enkel in de wintermaanden, kunnen worden gehouden; en wie wilde, kon ze dan bijwonen.

§ 15. *Averechtsch plan.*

Tegen dit plan heb ik toen gemeend, mij zeer beslist te moeten verzetten, wijl het nimmer 't beoogde doel zou doen bereiken, en ik werd hierin gesteund door den Nederlandschen Centralen Raad voor Internationalisme, waarvan ik de eer had voorzitter te zijn. Dit Comité was opgericht met de algemeene strekking om een vaste regeling van de internationale betrekkingen te bevorderen. Het was een Comité van reeds ouder dagteekening, dat vooral op den heer Bunge te Amsterdam, en van Hogenhuyze te 's Gravenhage, dreef, maar krachtsversterking had gezocht door verandering van zijn naam en door opneming in zijn midden van Mr. T. M. C. Asser als eerevoorzitter, en voorts van de h.h. Jul. C. Bunge, Mr. W. van Hoogenhuyze, Mr. J. A. Limburg, Mr. J. A. Loeff, als met mij als voorzitter het bestuur vormende, en de h.h. Jhr. Mr. H. W. van Asch van Wyck, Mr. H. Goeman Borgesius, Dr. C. Lely, Prof. Mr. Dr. W. H. Nolens, Prof. Mr. J. Oppenheim en Baron E. C. Sweerts de Landas Wyborgh, als leden. Ook in dezen Raad nu kwam de quaestie van de academie voor Volksrechten aan de orde, doch toen bleek helaas, dat ook de heer Asser zich door het Comité te Washington had laten overhalen, om het denkbeeld van de *Winterlezingen* voor het idee van een wezenlijke *Academie* in de plaats te schuiven. Achtende hierin niet te mogen berusten, is er toen onzerzijds een poging aangewend om Carnegie tot ons plan van een heusche *Academie* over te halen. Dit is intusschen niet mogen gelukken. Hierdoor viel het eigenlijke denkbeeld van een Academie, en ook het plan van de Winterlezingen bleef dusver in de geboorte steken. Mijn uittreden uit het Comité was hier het gevolg van, en naar ik meen te mogen constateeren, is ook het Comité zelf kort daarop een ongezochten dood gestorven. Vooral voor de internationale positie van onze Regeering kan ik in dezen afloop der zaak niet anders dan schade zien. *Lezingen* in stede van *colleges* door vastaangestelde hoogleeraren te geven, zou vlak het tegendeel tot uitkomst hebben gehad van wat beoogd werd. Het doel toch zou moeten zijn, om, met het oog op wat er in de onderscheiden landen van de meesprekende Groote Mogendheden gedoceerd werd, in steê hiervan en hiertegenover een onderwijs in het Volkenrecht uittelokken, dat strikt *onpartijdig* bleef.

Dit hooge doel nu ware te bereiken geweest, indien in hoofdzaak de Volkenrecht-docenten uit de kleinere Staten in de Haagsche Academie benoemd waren; indien dezen, als vast aangesteld, een geregelden cursus zeg van drie jaren hadden kunnen geven; indien deze Academie had kunnen examineeren en diplomeeren; en bijaldien uit alle landen de leerlingen zich in het album van deze academie hadden laten inschrijven. Door nu, in plaats van dit rationeele plan, zich te gaan behelpen met een zeker aantal Winterlezingen door niet aangestelden, maar eeniglijk voor die enkele lezingen uitgenoodigde geleerden, zou uiteraard nimmer het beoogde doel, eer het tegendeel bereikt zijn. Voor zulke lezingen toch zou men — hoe zou 't anders — juist uit de groote Staten, uit Engeland, Duitschland, Frankrijk, Rusland en Oostenrijk, de meest beroemde docenten hebben uitgenoodigd. En hoe kon 't dan anders, of deze geleerden, uit de verschillende groote Staten herwaarts gelokt, zouden zich beijveren om van zoo zeldzaam schoone gelegenheid gebruik te maken, teneinde speciaal de voor hun land meest gewenschte denkbeelden aan te prediken.

Niet partijdig op universitair gebied, maar hoogst partijdig op politiek terrein zou de vrucht van deze lezingen geweest zijn. Het is en blijft mij dan ook ten eenenmale onverklaarbaar, hoe Carnegie en de zijnen aan zulk een stel lezingen boven vast en geregeld onderwijs de voorkeur konden geven. Verzwegen mag toch niet worden, dat de toeloop van hoorders bij deze lezingen hoogstvermoedelijk pijnlijk zou hebben teleurgesteld. Zonder twijfel zou het meerendeel der hoorders uit ons land zijn toegevloeid. Een algemeen beroemd man zou gelokt en mannen van minder naam koud hebben gelaten. En van buiten af zouden ja zeer zeker enkele aankomende Staatslieden zich hebben aangediend, om de heele serie te volgen, maar boven de 50 zouden we hun aantal niet durven schatten. Juist toch van deze beroemde leeraars was de meening reeds in hun uitgegeven werken te vinden, en daar hun lezingen vanzelf ook ter perse zouden worden gelegd, zou 't veel eenvoudiger, min kostbaar en gemaklijker gebleken zijn, de serie lezingen elk jaar bij zijn boekverkooper te bestellen, dan voor het aanhooren van die lezingen in de koude wintermaanden een aantal weken in het vorstelijke 's-Gravenhage een onderkomen te zoeken. Of er ooit nog iets van zulk een Academie komen zal, staat te bezien. Haar uitblijven is vanzelf een schade voor onze internationale positie. Ook

Mr. Asser zag dit zoo helder in, dat, al gevoelde hij zich gebonden door zijn Amerikaansche vrienden, ook hij toch het denkbeeld bepleitte om voor 't minst, al ware het slechts een tweetal, vaste hoogleeraren aan te stellen. Dit echter zou minder dan een halve maatregel geweest zijn, die niet baten kon. Juist immers het diploma voor het doctoraat zou de groote aantrekkelijkheid aan deze Academie moeten gegeven hebben, en dit denkbeeld kon uiteraard niet door de aanstelling van twee hoogleeraren verwerkelijkt worden. En dit te minder, daar het vanzelf in de bedoeling lag, om volstrekt niet alleen het abstracte volkenrecht, maar ook de groote economische vraagstukken, die steeds meer invloed op de practijk van het Volkenrecht uitoefenen, aan deze Academie te doen onderwijzen. Met belangstelling blijf ik verbeiden, wat de toekomst ons misschien nog aan verrassing in dit opzicht brengen zal. De aanwezigheid van zulk een Academie in onze Koninklijke Residentie zou ongetwijfeld onze internationale positie versterkt hebben. Dat ze dusver uitbleef, sneed niet weinig iniernationalen invloed voor ons af.

§ 16. *Congresregeling.*

Een tweede teleurstelling bracht het in duigen vallen van het grootsche plan, om uit de schier eindelooze reeks wereldcongressen, de uit internationaal oogpunt meest belangrijke in onze Residentie, of althans in ons land, te doen vergaderen. In Dr. Eykman's *L'Internationalisme scientifique*, uitgekomen bij Van Stockum en Zoon te 's-Gravenhage, in 1911, biedt de tweede Bijlage een Congreslijst, met wat hier voorts ondervalt, van niet minder dan 614 nummers, waaruit blijkt dat het aantal Congressen reeds de 500 overschreed. Nu kan er natuurlijk geen sprake van zijn, deze schier eindelooze massa van Congressen alle naar Nederland te lokken. Brussel, Parijs, Londen, Buda-Pesth, Weenen, Rome, ja welke hoofdstad niet al, verstonden de kunst enkele der grootste Congressen voor vast aan zich te verbinden. Andere Congressen volgden van meetaf den regel, om telkens de vergaderplaats te doen wisselen; terwijl enkele zelfs aan minder groote steden de voorkeur gaven. Vast verbonden zich 't meest die Congressen, die behoefte hadden aan een vast bureel, en voor hun vergaderingen zekere bijzondere eischen moesten stellen. Doch van wat kant ook

bezien, behoeft het geen nader betoog, dat voorzeker niet meer dan een tiende, d. i. een vijftigtal, van deze Congressen in aanmerking zouden komen om ten onzent een onderkomen te zoeken. Juist die groote Congressen nu hebben vrij groote, er op ingerichte localiteit noodig, en reeds hieruit volgt, dat er van verre niet aan te denken valt, om ook maar de helft der jaarlijksche wereldcongressen in eenzelfde stad te doen saamkomen. Van meetaf moet hier dus splitsing intreden, moet scherp onderscheiden worden tusschen de Congressen van meer algemeene beteekenis en die andere, veel kleinere Congressen, die zich met detail-onderwerpen bezighouden. Het klaarst voelt men dit onderscheid bij de medische Congressen. Er zijn medische Congressen gehouden, rakende de Geneeskunde in 't algemeen, maar daarnaast ook vele bijzondere Congressen, waar enkel speciale krankheden of geneesmethoden aan de orde werden gesteld. Vanzelf is de invloed van belangstellenden op de eerstbedoelde algemeene Congressen van geneeskundigen aard veel grooter dan op een detail-congres bijv. voor tandheelkunde, gehoorkunde, gezichtskunde of wat men verder verbijzonderen wil. Dit nu zou vanzelf tot de voor de hand liggende keuze leiden, om het algemeen geneeskundig Congres hierheen te roepen, en de bijzondere Congressen over Dentologie, Otalgie en Ophthalmie elders te doen saamkomen. Al aanstonds zij daarom wel verstaan, dat hier van niet anders gehandeld wordt dan van een kleine twee dozijn Congressen van algemeenen aard, die óf elk jaar óf althans om de twee jaren hun Conferentiën konden houden. Hiervoor zouden een dertig weken beschikbaar zijn te stellen. In April kon men aanvangen, en tot einde October de reeks laten doorloopen. Had nu dit plan kunnen slagen, zoo staat wel vast, dat 't, in verband met het Vredespaleis, onze internationale positie ongemeen zou gesterkt hebben. Reeds op zichzelf ware het zooveel waard, zoo de honderden geleerden die aan zulke algemeene Congressen deelnemen, aan ons land een bezoek brachten, en met ons volk persoonlijk kennis konden maken. Verreweg de meesten komen er anders nimmer toe, om ons land een bezoek te brengen, en weten van ons niet af, dan hetzij uit de historie hetzij van hooren zeggen; en ook hier geldt het „onbekend maakt onbemind". Het voordeel dat het geregeld hier houden van de groote Congressen voor ons hôtelwezen, voor onzen winkelstand en voor onze vervoermiddelen zou opleveren, laten we hierbij geheel ter zijde;

het gaat hier om een hooger belang. Het hier beoogde doel strekt, om ons land, in zeker opzicht, „tot een stad op een berg” voor alle volken te maken. Wat Delphi was voor de oude Grieksche wereld, het centraalpunt waarvan de hooge leiding uitging, had Nederland althans voor Europa kunnen worden. En in verband met het Hof van Arbitrage zou er, niet enkel in Europa, maar ook in Amerika en ten deele zelfs in Azië, een stille meening kunnen opkomen, dat, wat land ook onderging, Nederland als 't heilig kleinood onder de kleine Staten, voor alle volk genoegzaam hooge beteekenis zou erlangen, om aller liefde voor onze onafhankelijkheid te doen waken. Ons verleden spreekt hier zoo sterk mee. Vanzelf biedt Parijs voor de bezoekers van zulke Congressen kwistiger gelegenheid om 't leven te genieten, maar in stee van een voordeel, is dit veeleer een nadeel. Waar een belangrijk Congres gehouden wordt, moet de afleiding niet te sterk zijn, of de vergaderingen van het Congres verloopen maar al te spoedig. Hier daarentegen is er bijna niets dat aftrekt. Noch in Amsterdam noch in Den Haag roept zooveel om bezichtiging en bijwoning, dat het Congres niet, dag na dag, van goede opkomst zou kunnen verzekerd zijn. Meer dan een der groote, drukbezochte Congressen hier te lande gehouden, toonde dan ook, hoe de vergaderingen tot den einde toe zelfs druk bezocht werden. Schier nimmer keerde men van een hiertelande gehouden Congres teleurgesteld terug. Dit was wel elders het geval, vanwaar, thuiskomend, dan als onwillkeurig de klacht over de lippen kwam: Rijk en veel genoten, maar, naar ge wel voelt en gissen kunt, heb ik van 't Congres zelfs niet veel mee thuis gebracht. Dat argument van de afleiding pleit tegen de groote steden zelfs zoo sterk, dat reeds meer dan één bureel zijn Congres in een landelijke streek saâmriep. Vooral van Christelijke zijde is dit zeer herhaaldelijk beproefd, en aller getuigenis sprak achteraf van slagen. En dit nu sluit vanzelf aan bij wat de herinnering van ons verleden als stemming van de geesten doet opkomen. Wie Parijs binnentreedt, ziet verlangend uit naar de wonderen van de wereldstad en geraakt er vanzelf door in een op weelde beluste stemming, terwijl de historische heugenis gewaagt van een Bartholomeusnacht en van Septembermoorden, en scherpe tegenstelling oproept tusschen wat de weelde biedt en in die wereldstad aan boozen hartstocht opwelde. Hier te lande daarentegen roept historie en museum bij den vreemden bezoeker, schier geen andere heugenis op,

dan van een schitterend heroïsme in 't verleden, een schier ongeëvenaarde nijverheid, en van een machtsontplooiing in onzen kleinen kring, die nog altoos den lezer der historie verbaast, terwijl de naam van Oranje, die nog steeds voor den vreemdeling van Nederlands naam onafscheidelijk is, vanzelf imponeert. Die hoogere stemming nu is voor een ernstig Congres verre van onverschillig. Een Congres, uit heel Europa saamgekomen om gewichtige politieke, medische, oeconomische, letterkundige, technische of wijsgeerige belangen te bespreken, moet niet uit zijn rol vallen, en van die rol juist is het onafscheidelijk, dat ernstiger toon in aller geest heerscht.

§ 17. *Gebouw onmisbaar.*

Doch zal men in het hierheen lokken van deze hoogere Congressen slagen, dan natuurlijk moet Nederland ook de kunst verstaan om zich op de ontvangst van zulke Congressen in te richten, en hieraan juist heeft het tot dusver ten eenenmale ontbroken. Men deed schier niets. Men nam een houding aan, niet alsof 't voor ons een eere was, dat men herwaarts kwam, maar als ware het voor de bezoekers een eere, dat ze hier werden toegelaten. En dit nu is niet voor 't minst daaraan te wijten, dat de Congres-zaak buiten het Departement van Buitenlandsche Zaken omging. Vanzelf kan de zeer onderscheiden en uiteenloopende aard van deze Congressen er toe leiden, dat het eene Congres meer met Justitie, het andere meer met Landbouw, het derde meer met Binnenlandsche Zaken in rapport staat, en dan moet er natuurlijk zorg worden gedragen, dat de ontvangst bij voorkeur uitga van het Departement dat 't naast staat aan den aard en het karakter van zulk een Congres. We zouden daarom allerminst als regel willen stellen, dat de zorg voor heel de reeks Congressen aan Buitenlandsche Zaken zou zijn op te dragen. Wel daarentegen dient klaarlijk uitgesproken, dat alleen van Buitenlandsche Zaken aan deze Congressen een element kan toekomen, dat dusver zeer verkeerdelijk verwaarloosd is. Van alle Departementen is het toch alleen Buitenlandsche Zaken dat gerijpt is in de kunst, hoe men uit het Buitenland mannen van naam en beteekenis te ontvangen heeft. Dit geldt vooral voor ons land. In het gemeen verstaat ons volk zoo niets van de hoogere titels en

rangonderscheidingen die in het Buitenland veelal opgeld doen. Eigen ondervinding heeft mij hierin bevestigd. Toen ik, na als Minister te zijn afgetreden, een vrij groote reis door de landen om de Oude Wereldzee ondernam, deed ik de ervaring op, hoe de Regeeringen in het Buitenland er zich op toeleggen om vreemde gasten, die een, al was 't tijdelijk, hooge positie in hun eigen land innamen, met schier overdreven eerbewijzen te ontvangen. Zoo was 't van de zijde der Hoven en van Buitenlandsche Zaken, en zelfs in Frankrijk ontving de President der Republiek mij op de meest vleiende wijze, gelijk ik geheel dezelfde bejegening genoot van den Minister van Buitenlandsche Zaken. Was dit nu om mijn persoon? Natuurlijk in 't minst niet. Het sproot alleen voort uit de in die landen vaststaande gewoonte, om vreemdelingen van zekere positie in hun eigen land niet alleen voorkomend en onderscheidend, maar zelfs met zekere voornaamheid te ontvangen. Hieraan zijn de vreemde bezoekers op zulke Congressen dan ook steeds gewoon, en, dit eenmaal zoo zijnde, doet 't zoo koud en zoo dof aan, zoo bij een hier te lande gehouden Congres Buitenlandsche Zaken er zich geheel buiten houdt, en zelfs geen poging waagt om tot meer eervolle ontvangst mede te werken. En nu was het bij ons veelal zoo, dat niet alleen Buitenlandsche Zaken zich achteraf hield, maar dat zelfs geen wenk van Buitenlandsche Zaken uitging, om aan onze Departementen te doen beseffen, hoe men buitenaf gewoon is, zulke mannen van naam als op deze Congressen saamkwamen, te ontvangen. Reeds in Brussel ging 't zoo heel anders toe. Hier daarentegen maakte men zich met het minste dat er even door kon, van heel zulk een ontvangst af, en dit juist is een der voor de hand liggende oorzaken, waarom men van een tweede Congres in ons land veelal afzag. Vergelijking met wat elders voor zulk een Congres gedaan werd, verkoelde de liefde voor onze Residentie.

§ 18. *Afgewezen voorstel.*

Met het oog hierop heeft dan ook het internationaal Comité waarvan ik voorzitter was, in 1912 aanzoek gedaan bij het Kabinet, om althans voor een betere localiteit, die aan zulke Congressen ter be-

schikking zou kunnen gesteld worden, de vereischte zorg te dragen. Ons land bezit geen enkele localiteit, die oplevert wat voor zulk een Congres van noode is. Steeds heeft men zich dan ook moeten behelpen, en die mindere geschiktheid van de voorhanden localiteit was vaak in geen geringe mate oorzaak, dat veel op 't Congres niet tot zijn recht kwam. Op Scheveningen kon 't Kurhaus nog 't best dienst doen, maar vanzelf kon er geen sprake van zijn, om, vergaderen hier elk jaar achtereen een tiental of meer Congressen, steeds het Kurhaus hiervoor beschikbaar te stellen. Nu wil dit niet zeggen, dat elders een localiteit waar zulke Congressen plegen saam te komen, steeds voldeed aan de hoogste hierbij te stellen eischen. Dit in 't minst niet. Juist daarom zou een gebouw *ad hoc*, d. i. een opzettelijk en uitsluitend voor een groot Congres ingericht gebouw, in onze Residentie vanzelf een aantrekkingspunt worden; en welhaast zou schier elk Bureel er naar dingen, om voor zijn eigen Congres bijtijds op zulk een Congresgebouw *ad hoc* beslag te kunnen leggen. Dusver stiet men bijna elk Congres af; bezat men nu een eigen Congres-gebouw *ad hoc*, zoo zou men reeds door het gebouw lokken. Het terrein tusschen het Vredespaleis en Scheveningen bood vanzelf voor het plaatsen van zulk een gebouw al wat men maar wenschen kon. Wel toch had het onderzoek dat vroeger van de H.H. Bunge c.s. uitging, het denkbeeld doen opkomen om in de omgeving van Waalsdorp een geheel nieuwe stadswijk met het oog op zulk een Congres-gebouw aan te leggen, doch dit plan was reeds lang als te reusachtig prijsgegeven. Een degelijk, op zijn doel ingericht Congres-gebouw kon daarentegen een lommerrijke en rustige plek vinden in de oude dreven van Jacob Cats. En het was dan ook met dit doel voor oogen, dat aanzoek bij de Regeering werd gedaan, of het haar behagen mocht tot den aanleg van zulk een stichting over te gaan. Vanzelf zouden de kosten hoog loopen; maar was het een gebouw dat uitmuntte en daardoor aantrok, zoodat men telken jare op voor 't minst 10 à 12 Congressen rekenen kon, zoo zou de huur zeer wel de kosten kunnen dekken, ook al scheen het mij toe, dat zulk een berekening een te kleingeestig karakter zou dragen, en dat, zoo de Congressen onze internationale beteekenis moesten kunnen verhoogen, veeleer royale aanbieding van het gebruik doel zou treffen. Zoo had het Comité dan ook gehoopt, dat de Regeering, ziende op het Landsbelang dat in dit ondernemen school, althans in

beginsel toestemmend zou hebben geantwoord, en zelfs aan het Comité een woord van sympathie niet zou onthouden hebben. Met opzet had men zich daarom met dit aanzoek niet tot een der Ministers gewend, zelfs niet enkel tot den Minister-president, maar tot den Raad van Ministers, wijl het hier een hoogst kiesch belang gold, dat voor heel ons volk en zijn toekomst beteekenis kon hebben. Toch volgde er op de indiening van het verzoek niet anders dan bittere teleurstelling. Niet alleen toch dat dit verzoek werd afgewezen voor 't oogenblik, maar 't werd zoo goed als *finaal* afgewezen, en afgewezen in zulk een sober woord, dat zelfs de waardeering van het aanzoek nauwelijks ter sprake kwam. Toch wil 't ons voorkomen, dat niet enkel finantieele zuinigheid hier motief was. Veeleer liet lezing en herlezing van het Regeeringsantwoord den indruk achter, dat men bang voor het plan was. Realiseering toch van dit plan zou noodzakelijk velerlei bemoeiïng uitlokken, en het scheen wel alsof men op de Departementen vooral voor deze uitbreiding van werkzaamheid en bemoeiïng terugschrok.

§ 19. *Leiding bij Buitenlandsche Zaken.*

Dit nu is te verstaan. Een Europeesch Congres, of liever nog een Wereldcongres, duurt allicht 3 à 4 dagen, en hier komt dan nog altoos zekere tijd van voorbereiding bij, zoodat een volle week per Congres stellig niet te ruim is gerekend. Volgt nu op elkander een reeks van zulke Congressen dan is het voor de bij het Congres betrokken Ministers uiteraard volstrekt onmogelijk, op alle deze Congressen zich te vertoonen, er receptie voor te houden, en aan de openings- of sluitmaaltijden aan te zitten. Ook de secretarissen-generaal kunnen zich hiertoe niet leenen. De Departementale aangelegenheden zouden er te veel onder lijden. En de officieele vertegenwoordiging op te dragen aan een Referendaris, zou exceptioneel zeer goed kunnen, zoo deze Referendaris een man van jaren en van hooge sociale positie was, maar als regel zou dit niet practicabel wezen. Juist daarom had men reeds voor lang de vraag moeten stellen, op wat wijze, bij uitbreiding van het aantal Congressen, de officieele vertegenwoordiging doenlijk zou wezen, zonder eenig Departement er te zeer onder te doen lijden. Dit nu zou uiteraard alleen daardoor te vinden zijn, dat een man van

algemeene taalkennis, universeele ontwikkeling, rad ter tale, en van aristocratische manieren opzettelijk hiervoor werd aangesteld. Naar het geding stond, kon dan een enkel maal de betrokken Minister zelf handelen, een ander maal kon een der Secretarissen-generaal, en bij exceptie een der secretarissen optreden; maar vleide dit niet uit anderen hoofde, zoo zou dan deze generale Congres-commissaris in naam der Regeering alle eer en hulde aan het Congres kunnen bieden. Deze Congres-Commissaris zou dan tevens over een klein bureel moeten kunnen beschikken, om met de heeren van het Congres-bureel overleg te plegen over de details. Deze Commissaris met zijn bureel zou dan vanzelf expert in de ontvangst zijn. Hieruit zou zich een vaste, weldoordachte regeling kunnen ontwikkelen. En al volgden dan ook in eenzelfde jaar een twaalftal of meer Congressen elkander op, zoo zou 't toch alles in volmaakte orde van stapel kunnen loopen. Deze Commissaris zou dan tevens de Administrateur van het Congresgebouw moeten zijn, die steeds zorg droeg voor de noodige bediening, voor de noodige reparatien, voor de vereischte meubileering, voor de reinhouding, en desnoods voor de verwarming. Dit alles nu zou ongetwijfeld niet zoo kleine kosten veroorzaken; doch stel al, 't liep 's jaars op een halve ton, wat zou zulk een bedrag dan nog te beduiden hebben, zoo het strekte om den indruk, die in ons land op de Congresleden, uit het Buitenland herwaarts gekomen, gemaakt werd, te verhoogen, en den eerbied en het ontzag voor Nederland als Centrale gastheer te versterken. Juist daarom echter zou o.i. het Departement van Buitenlandsche Zaken op deze nieuwe instelling van genoegzamen invloed verzekerd moeten zijn, zóó zelfs dat we liefst den Congres-Commissaris aan Buitenlandsche en, niet aan Binnenlandsche Zaken zouden toevoegen. Voorzoover bij een geneeskundig Congres ook Binnenlandsche Zaken zou moeten meespreken, zou dan de Referendaris van de medische Afdeeling hiertoe vanzelf zijn aangewezen, om den Congres-Commissaris terzijde te staan.

§ 20. *Experts bij onze Gezantschappen.*

De toevoeging van zulk een Commissaris van Buitenlandsche Zaken zou te minder behoeven te bevreemden, zoo men er op let, hoe men er in

meer dan één land elders reeds toe overging, om aan de Gezantschappen of Ambassades een expert voor handelsaangelegenheden toe te voegen. Zelven gingen ook wij te Londen dien weg reeds op. Elders daarentegen is zulk een vast instituut gewoon. Men zag zeer wel in, dat allereerst de Consul, en met name de gesalarieerde Consul, hier dienst moest doen, maar de Consuls, zelfs de generale Consuls, zijn nu eenmaal locale grootheden, en wat steeds meer noodig bleek, was het ter beschikking hebben van een kundig man van algemeene kennis, die op zich kon nemen wat de Gezant zelf niet tot een goed einde zou weten te brengen. Onze scheepvaart en handel brengen ons in aanraking met het Buitenland. Ons Departement van Buitenlandsche Zaken moest daarom vooral daar ten bate van 't land kunnen inspringen, waar onze belangen met die van het buitenland in aanraking en dus ook in conflict konden komen. Wel is gevraagd, of zulk een Handelsagent niet ware uit te sparen, zoo men de opleiding van onze Gezanten ook meer op oeconomisch gebied liet overgaan, doch hierop is terecht geantwoord, dat de diplomatieke omgang naar het salon en niet naar het kantoor riekt, en dat voor alles wat den handel en de scheepvaart raakt, de dege kantoorman steeds de matador bleek te zijn. Het valt nu eenmaal niet te loochenen, dat scheepvaart en handel contact met het Buitenland in 't leven roepen, en uit dit onloochenbare feit vloeit vanzelf als gevolg voort, dat ook Buitenlandsche zaken op dit terrein een eigen roeping heeft. Dusver namen Binnenlandsche Zaken, Financiën, Landbouw enz., voor wat scheepvaart en handel betrof, deze taak dan wel over, maar men weet dan ook hoe 't vaak spaak liep. De natuurlijke gang van zaken is uiteraard, dat wat ons met het Buitenland in aanraking brengt, steeds over Buitenlandsche Zaken moge loopen, en dat de overige Departementen hierbij slechts hulpe bieden voorzooveel het onderwerpen geldt, die meer bijzonder bij die andere Departementen thuis hooren. Zoo voor justitieele aangelegenheden bij Justitie, voor tarieven bij Financiën, voor medische aangelegenheden bij Binnenlandsche Zaken. Herhaaldelijk bleek dan ook, hoe bij gemis van dit juiste verband, onze onderhandelingen falikant uitkwamen, en hoe lang niet zelden een ander land, met deger vertegenwoordigers, ons de loef afstak. Vanzelf hangt hiermee tendeele althans de geheel andere vraag samen, of het gewenscht is als Minister van Buitenlanlandsche Zaken een Gezant te doen optreden, en dan ligt 't voor de hand, dat 't in den

regel gewenscht zal zijn, hierin *niet* te vervallen. Dit gaat ten deele ook met het oog op de huwelijken van onze Gezanten door. Voor een gezant die nog op betrekkelijk jeugdigen leeftijd zijn post buitenaf gaat bekleeden, doet zich in het buitenland zoo licht een gezochte kans voor om te huwen. Herhaaldelijk is zulk een huwelijk in den vreemde dan ook, zoowel bij ónze Gezanten als bij die van andere landen, voorgekomen. De herinnering volsta aan den zoo gevierden Belgischen Gezant Baron Guillaume en zijn zoo innemende vrouw, die uit Boekarest herkomstig was. Juist dit echter maakt een aldus gehuwd Gezant voor het optreden als hoofd van het Departement van Buitenlandsche Zaken allicht niet de meest geschikte. De invloed van de vrouw mag vooral in de diplomatieke kringen niet onderschat worden. Blijft nu het belang van haar eigen vaderland bij zulk een hoogstaande vrouw op den voorgrond staan, dan is het verre van ondenkbaar, dat vooral in oorlogstijd, bij strijdige belangen tusschen het land van haar echtgenoot en haar eigen land, het Nederlandsche belang schade kon lijden. Reeds bij Vorstelijke huwelijken komt dit soms zoo sterk uit; maar voegt zich hieraan nu in den Gezant nog een tweede gelijksoortig bezwaar toe, dan voelt men toch, hoe een aldus in den vreemde gehuwd diplomaat bedenking kan opleveren voor het Departement van Buitenlandsche Zaken. Toch ligt in deze eerste bedenking nog niet het hoofdbezwaar. De meest ernstige bedenking toch tegen het optreden van een Gezant als Minister van Buitenlandsche Zaken is veeleer hierin gelegen, dat onze Gezanten, hoe langer ze in diplomatieken dienst zijn, allicht te meer van onze Nederlandsche huishouding vervreemden. Men weet, hoe we zelfs in Londen vele jaren als Gezant een voor het overige alleszins achtbaar diplomaat hadden, maar die zoo goed als nimmer in ons land vertoefde, en zelfs zijn vacantiedagen liefst elders doorbracht. Zulke personen mochten nu geschikt zijn geacht in de achter ons liggende periode, toen de Minister van Buitenlandsche Zaken de *Ministre fainéant* was, maar wordt steeds minder houdbaar, nu over Buitenlandsche Zaken een aanmerkerkelijk deel ook van wat onze eigen huishouding raakt, loopen moet. Hiermede is natuurlijk niet betwist, dat we ook uitnemende Ministers van Buitenlandsche Zaken hebben genoten, die lange jaren geheel in den diplomatieken dienst waren opgegaan, maar voorkeur heeft al zulke keuze toch niet. Wie de lijst van onze Ministers van Buitenlandsche Zaken nagaat, ziet

dan ook aanstonds dat Gezanten er exceptie op bleven, en hieraan moet worden vastgehouden.

§ 21. *Vaste expert bij Buitenlandsche Zaken.*

Zelfs schijnt het niet ongewenscht, hieraan nog een tweede opmerking toe te voegen. Ook in ons land kan het nu eenmaal niet anders, of bijna elke vier jaren grijpt er Kabinetswisseling plaats. Een Kabinet dat voor twee electorale perioden doorzit, kwam zoo goed als niet voor. Nog onlangs zat het Kabinet-de Meester zelfs nog korter. Vaak nu is gevraagd, of het bij zulk een Kabinetswisseling niet gewenscht ware, zoo althans de Minister van Buitenlandsche Zaken in het nieuwe Kabinet kon overgaan. Zoolang nu Buitenlandsche Zaken een klein, geheel geisoleerd departementje was, ware dit zeer zeker denkbaar geweest. Hoe meer echter wordt ingezien dat Buitenlandsche Zaken zoo telkens en telkens ook met onze Binnenlandsche huishouding verband erlangt, vervalt deze mogelijkheid. Men zal uit dien hoofde ook voortaan met gedurig nieuwe bezetting van dit Departement moeten rekenen. Juist dit echter doet dan ook de vraag rijzen, of hiermede de *continuïteit* in de regeling van onze verhouding tot de buitenlandsche regeeringen niet te zeer verzwakt. Wel blijft veelal de secretaris-generaal, en is aan zijn aanblijven althans zekere continuïteit te danken, maar genoegzaam stellig niet. Elders, b.v. in België, heeft men ter ondervanging van het hieruit opkomend bezwaar daarom de toevlucht genomen tot de aanstelling bij dit Departement van een Generaal-Adviseur. Hiervoor koos men dan gemeenlijk een kundig en ervaren Gezant uit een vroegere periode. Dit maakte vanzelf den Minister minder afhankelijk van zijn onderhebbend personeel, en stelde steeds het advies beschikbaar van een ervaren man van zaken, die tot op zekere hoogte waarborg bood, dat de lijn waarop allerhanden onderhandeling met Buitenlandsche Regeeringen zich bewoog, niet te veel dubbel liep en niet te zeer kronkelde. Vooral in dezen generalen adviseur bezat de nieuw-opgetreden Minister dan niet zelden den zeer noodigen ruggesteun. Het was hierbij vanzelf om 't even, of zulk een drager van de continuïteit den titel van generaal adviseur, of van chef van het Kabinet droeg. Hoofdzaak was en bleef, dat aan Buiten-

landsche Zaken, ook bij gestadige Kabinetswisseling, een vaste lijn kon gevolgd te worden.

§ 22. *Buitenlandsche Zaken en de Zending.*

Ook met de Christelijke Missie in het buitenland behoort het Departement van Buitenlandsche Zaken in zeker verband te staan, althans voorzoover één van tweeën plaats grijpt: óf dat uit ons land een Missie buiten onze Koloniën gaat, óftewel dat een Missie uit een vreemd land zich vestige in onze Koloniën. Geldt 't een Missie van hieruit naar onze eigen Koloniën, zoo volstaat de aanraking met het Departement van Koloniën. Heeft men daarentegen te doen, gelijk met onze Missie van wijlen Dr. Otto te Amoy in China, of ook met de Duitsche Missie op Sumatra, dan kunnen hieruit moeilijkheden rijzen, die ook Buitenlandsche Zaken raken. Men weet hoezeer Engeland steeds op de Zending toezag, en na het uitbreken van den grooten wereldoorlog er schier overal onverwijld op uit was, om de Duitsche Zendingsposten te vernietigen. Zelfs ontzag het zich niet, hierbij tot daden van geweld over te gaan. Tal van zendelingen werden met hun vrouwen en kinderen op staanden voet gevangen genomen en straks het land uitgezet. Dit hing hiermee saam, dat Engeland steeds de missies van Engelsche herkomst gewaardeerd heeft als propagandamiddel voor de uitbreiding ook van zijn politieken, internationalen invloed. Engelsche Missies zijn, met name in Afrika, schier altijd de voorloopsters geweest van de vestiging van Engelsche Koloniën. Zelfs kan gezegd, dat het voor Engeland een vast gebruikt middel was, om in een landstreek, waar men dusver geen invloed had kunnen verkrijgen, allengs tot zekere heerschappij te geraken. Deze methode lachte mij nooit toe. Het was een ondergeschikt maken van de Missie aan egoïstische dorst naar landbezit. Het ligge dan ook verre van ons, hierin van Gouvernementswege Engelands voorbeeld na te volgen. Doch ook al sluiten we dit misbruik van de Missie geheel uit, zoo feilt toch wie daarom waant, dat de Minister van Buitenlandsche Zaken met een missie onzerzijds naar China gezonden, of met een Duitsche missie die uit Barmen naar Sumatra toog, niets uitstaande kon hebben. Men weet genoeg, hoe met name in China vaak allerlei conflicten tusschen het Zendings-

terrein en Peking gerezen zijn, en hoe zelfs een der groote binnenlandsche oorlogen in China in het Zendingswezen zijn oorsprong, of althans zijn aanleiding, vond. Op Buitenlandsche Zaken behoort men daarom van al zulken, van hier uitgaanden, missionairen arbeid op een ons vreemd terrein stipt op de hoogte te wezen. Onze Gezanten en Consuls moeten weten, welk belang de Missie in het vreemde land voorstaat, en Buitenlandsche Zaken moet bij Koloniën toezien, dat aan vreemde missiën op ons terrein geen oorzaak van ergernis worde gegeven. Ook ten deze moet het Departement van Buitenlandsche Zaken niet maar „gelegentlich", zoo er iets hapert, op de hoogte worden geholpen, maar het moet zelf actief zijn, aldoor geheel op de hoogte van dezen missionairen arbeid blijven, en zorg dragen dat bijv. in China onze Gezant te Peking en de Consuls in het zuiden, weten wie er onzerzijds in missie optraden en in welke verhouding deze zendelingen tot het plaatselijk gouvernement staan. Verrassing in dit opzicht moet geheel zijn uitgesloten. Steeds meer komt 't er alzoo op neder, dat het Departement van Buitenlandsche Zaken geen „onderonsje" van enkele diplomaten mag zijn, maar dat op elk stuk van het nationale erf, waarop Nederlandsche belangen of Nederlandsche actiën met het Buitenland in aanraking komen, het wakend oog van dit Departement zich niet in sluimer te zeer sluite.

§ 23. *Meer actie der Consulaten.*

Dit wakend oog van Buitenlandsche Zaken kan evenmin gemist worden ten bate van Nederlanders, die of tijdelijk buiten onze grenzen verkeeren, òf duurzaam, zonder het Nederlanderschap prijs te geven, in den vreemde zich vestigden. Vanzelf loopt de zorge voor deze landgenooten over de Consulaten. Bij dezen geschiedt aangifte. Op 't Consulaat liggen de lijsten. Ten deze is Buitenlandsche Zaken alzoo reeds van genoegzame hulp voorzien. Toch heeft de periode van crisis, die ons de oorlog van 1914 bracht, genoegzaam getoond, in hoe menig opzicht de Consulaire zorg kan tekort schieten. Hierbij is vanzelf alleen sprake van de duurzaam elders gevestigde personen van Nederlandschen huize. Geheel anders daarentegen is de positie van doortrekkende reizigers uit ons land,

of van hen, die door Congressen als anderszins naar het Buitenland gelokt werden. Met de zoodanigen is uiteraard alleen te rekenen voorzoover ze zich bij ons Consulaat of bij de Legatiën aanmelden. Worden daarentegen lijsten publiek gemaakt, bijv. van badgasten uit een groote badplaats, of van ingeschreven leden voor een Congres of voor een worstelwedstrijd op athletisch, letterkundig of oeconomisch gebied, dan zal 't altoos zaak zijn, dat onze Consuls, of, zoo deze niet ter plaatse zijn, de helpers op de Legatiën, hiervan nota nemen, om, waar 't noodig mocht blijken, de verlangde bescherming te verleenen. Aan den Engelschen kant blijkt gedurig van zoodanig contact, en het is ontwijfelbaar, dat de Engelschen de gemaklijkheid waarmee ze, ook al schieten ze in taalkennis niet zelden tekort, zich in het Buitenland bewegen, voor een goed deel danken juist aan de Consulaire zorg. Vooral bij Congressen in het Buitenland te houden, verwaarlooze men deze bemoeiing niet. Congressen van beteekenis worden schier uitsluitend in zeer groote steden, meest zelfs in de hoofdsteden, gehouden, en de namen der bezoekers blijven niet geheim. Gelijk we nu op de wenschelijkheid wezen, dat bij gelegenheid van Congressen te 's Gravenhage gehouden, de vreemde Gezanten, door intermediair van Buitenlandsche Zaken, de noodige plichtpleging jegens hun landgenooten niet mochten verzuimen, zoo zij, ook bij wat we thans bespreken, de noodzakelijkheid niet verheeld, dat men van de zijde van onze Legatiën of Consulaten de uit Nederland opkomende Congressisten niet verwaarlooze, althans niet ten eenenmale ignoreere.

Andere Regeeringen stellen er veelal prijs op, dat haar onderdanen die in het Buitenland vertoeven, steeds vriendelijke herinneringen aan Consulaat en Legatie mee huiswaarts brengen. Zoo nu zij 't voortaan van onze zijde. Pijnlijke uitzonderingen daargelaten, ontving men dusver maar al te vaak den indruk, dat het Ministerie van Buitenlandsche Zaken een afgezonderde, stille huishouding was, die zich om Nederlanders in het Buitenland niet al te zeer bekreunde. De wijze waarop Nederlanders in het Buitenland door de daar officieel optredende personen bejegend worden, hangt in zoo hooge mate af van den ernst, dien ze waarnemen in de wijze waarop de Nederlandsche diplomatie zich het lot van haar landgenooten aantrekt. Aan de voorkomendheid die we van oordeel waren dat onze Regeering in Den Haag jegens vreemde Congres-bezoekers zou in acht nemen, kan

alleen op dien voet de bejegening die Nederlandsche Congresbezoekers in het Buitenland zich ten goede zien komen, naar eisch beantwoorden.

§ 24. *Verkeer van Hof met Hof.*

Ook over de ontvangst van vreemde Souvereinen of Vorstelijke familieleden ten onzent zij hieraan nog een kort woord toegevoegd. Ten deze moet uiteraard scherp onderscheiden worden tusschen een officeel bezoek en die geheel andere bezoeken, die een uitsluitend privaat karakter dragen. Heeft men te doen met een voorbijtrekkend vorstelijk persoon, die alleen met het Hof en niet met den Vorst als Drager van de Kroon in aanraking treedt, dan kan de Regeering en inzoover oòk de Minister van Buitenlandsche Zaken zich er geheel buiten houden, en zelfs een korte audientie zijnerzijds zou aan wat privaat bleef, nog in 't minst geen officieel karakter leenen. Is het daarentegen dat de Vorst als Bewindvoerder van zijn Rijk tot den Drager van de Kroon in Nederland komt, dan is het een opnieuw, en wel officieel, aanknoopen of versterken van de vriendschappelijke verhouding tusschen beide Rijken. Dan gaat het bezoek niet uitsluitend het Hof, maar Hof èn Regeering aan, en behoort door de Regeering zorg te worden gedragen, dat de ontvangst van zulk een Souverein gekenmerkt zij door hoog eerbetoon en door het uiterste der voorkomendheid. Dit nu is intusschen ten onzent, gelijk 't nu staat, geheel ondoenlijk, om de alles afdoende reden, dat in de Residentie geen vorstelijk paleis, dien naam waard, ter beschikking staat. Wel is dan een enkel maal toevlucht genomen tot het paleis op den Dam, in de hoofdstad, maar reeds die splitsing van de ontvangst maakte een uiterst pijnlijken indruk, en ook zoo nog bleek het telkens noodzakelijk, een deel van het gevolg van den bezoekenden Vorst in de groote hotels onder te brengen. Ongetwijfeld zou het ministerieel gebouw van Buitenlandsche Zaken hierbij hulpe kunnen bieden, doch vroeger althans slechts zeer van terzijde, en eerst nu zou daarvoor allicht de mogelijkheid geopend zijn, wijl Buitenlandsche Zaken uit het hulp-huis op 't Buitenhof dan nu toch eindelijk naar beter gebouw op het Plein overging. Maar hoe ook bezien, het maakt altoos internationaal een voor ons land pijnlijken en schadelijken indruk op den bezoekenden Vorst, op zijn gevolg,

op de Gezanten, en zelfs op de correspondenten die uit den vreemde voor de Pers overkwamen, zoo men ziet dat Nederland niet naar behooren op zulk een luisterrijk bezoek is ingericht. Roemenië is een Staat, bij ons vergeleken, van zeer jonge dagteekening, en toch is èn in Bukarest èn op Sinaia, en vooral in het prachtgebouw van Buitenlandsche Zaken, reeds nu alles op zoo eervolle wijze ingericht, dat zelfs de Keizer van Rusland er een alleszins behoorlijke ontvangst zou kunnen vinden. Bij ons daarentegen is hier geen sprake van, en nog bij het laatste bezoek van den Keizer van Duitschland kwam men onzerzijds op zoo sjofele wijze uit, dat 't wie op de hoogte van een en ander was, zeer deed. Zeer stellig moet dan ook erkend, dat in onze Residentie geen Koninklijk paleis te vinden is. Wat in het Noordeinde ervoor doorgaat, is niet dan een oud stadhoudelijke woonstede; en wat de Koningin-Moeder bewoont, is een gewoon heerenhuis, dat zelfs achterstaat bij meer dan één heerenhuis in de hoofdstad. Het Paleis in Amsterdam heet zoo, maar is geen paleis, terwijl het bovendien vast moest staan, dat vreemde Vorsten hier te lande niet anders konden noch mochten ontvangen worden dan in de Residentie van den Drager der Kroon. Het hoe eer hoe beter zorgen voor den bouw van een Vorstelijk paleis op Zorgvliet is daarom in 't minst niet enkel een pogen om onze Koningin terwille te zijn, maar een eisch die tenbehoeve van onze internationale positie dringend om vervulling roept. Hoe klein de omvang van ons land ook moge zijn, we mogen niet uit het oog verliezen, dat ons voor heel Europa, ja voor heel de wereld zoo beteekenend verleden, dat de geheel eenige roep van het Huis van Oranje, dat de groote Koloniale beteekenis, die ons na Engeland nog steeds tot een Koloniale macht maakt, en, om ook dit niet te vergeten, dat onze centrale beteekenis als land der Vredesconferentiën, van het Hof van Arbitrage en van 't Paleis van den Vrede, — niet gedogen dat we zelfs onder de kleine Staten voor een der minsten worden aangezien. Wie in Bukarest, in Lissabon, in Madrid, in Brussel, en waar niet al, getuige mocht zijn van de schitterende wijze waarop men in die steden op de ontvangst van vreemde Souvereinen is voorbereid, voelt wat ongewenschten indruk het op vreemde Vorsten en hun gezanten moet maken, als 't hier met hun bezoek toegaat zooals 't meest dusver toegegaan is. Zelfs verluidt, en dit is alleszins begrijpelijk, dat voorgenomen bezoeken met het oog op onze

ongereedheid uitbleven, ja soms dezerzijds ontraden zijn. Hieraan nu moet een einde komen. Dat men vroeger, toen we een Gemeenebest met een Stadhouder waren, het zoo aandorsten, kon niet bevreemden. Zelfs in de United States als republiek richt men zich niet op al te schitterende ontvangst van Vorsten in. Evenmin in Zwitserland. Thans echter is Nederland een Koninkrijk, en hoemeer het door zijn Koloniën en door de Vredesconferentiën een centrale positie begint in te nemen, mag het niet langer de jammerlijke tekortkoming doen voortbestaan, dat het buiten machte is om aan vreemde Vorsten met eere herberg te bieden.

§ 25. *Woonhuizen voor Ministers.*

Nog tweeërlei ander vraagstuk hangt hiermede saâm, waarvan aan het paleisvraagstuk het naast verwant is *het wonen* van den Minister der Kroon. In Brussel is, gelijk men weet, om het Paleisgebouw een reeks monumentale paleizen aangebouwd, die o. a. door den Minister van Buitenlandsche Zaken, den Minister-President enz. *vorstelijk* bewoond worden. In meer dan één dier monumentale paleizen mocht ik officieele festiviteiten bijwonen, die door de pracht der zalen indruk maakten. Ook elders gaat dit door. Althans de meest op den voorgrond tredende Ministers wonen meest in woningen die spreken, en door hun schitterende inrichting indruk maken. Maar zie nu, hoe 't hiermee ten onzent staat. Heeft men 't in onze Residentie niet beleefd, dat herhaaldelijk een Minister, aan wien de zorg voor 40 millioen zielen in onze Oost was toevertrouwd, zich uiterst bekrompen behelpen moest in een zeer kleine burgerwoning in een afgelegen hoek der stad, zoodat bij Koloniale conferentiën zelfs het aanbieden van een diner aan de gasten zoo goed als uitviel. Kon men bijv. in de *Figaro* bij bezoeken van zijn correspondent aan Nederlandsche Ministers niet de uiting der verbazing lezen, dat men de mannen van 't Gezag in Nederlands Residentie in minder dan een tamelijke burgerwoning had moeten opzoeken. Voelt men nu niet, dat dit het tegendeel geeft van een gewenschten indruk. Voor den bewoner van zulk een kleine burgerwoning koestert, wie herwaarts komt als Gezant of voor de Pers, vanzelf niet het respect waarop zulk een Staatsman krachtens zijn hooge positie recht heeft. Voor

ons moge het aan de woning niet hangen, de Minister zelf moge in een klein, sober studeervertrek even uitnemenden arbeid verrichten, maar tegenover den vreemdeling staat dit niet, en wat den vreemdeling het respect een toon lager doet zetten, schaadt van zelf aan Nederlands internationale positie. Ook uit dien hoofde kan er niet genoeg op aangedrongen, dat althans voor den Minister van Buitenlandsche Zaken, voor den Minister van Koloniën en voor den President-Minister zulk een tractement beschikbaar kome, dat het betrekken van een goede presentabele woning voor deze Ministers mogelijk worde. Wat ook gebeurd is, dat een Minister-President in Den Haag niet meer dan een bovenvertrek met twee, drie kamers beschikbaar had, moest niet kunnen voorkomen.

§ 26. *President-Minister.*

Het tweede vraagstuk, dat reeds elders ter sprake kwam, doch ook hier nogmaals meespreekt, is de quaestie van het Presidentschap van den Ministerraad. Den Minister van Buitenlandsche Zaken mag 't niet vrijstaan, op eigen gelegenheid en op eigen autoriteit, bij welke internationale handeling ook, eigenmachtig over Nederlands toekomst te beschikken. Vraagstukken, waaruit internationale gevolgen kunnen voortvloeien, moeten beoordeeld en behandeld worden door het geheele Kabinet. Aan deze zekerheidsvoorwaarden ten bate van 't land nu kan nimmer voldaan worden, tenzij de Ministers saam, in rade vereenigd, onder de leiding van een President besluiten, die weet dat hij, als hoofd van het Kabinet, de volle verantwoordelijkheid voor het beslotene draagt. Dit nu raakt rechtstreeks de Kabinetsquaestie. Eertijds poogden de heeren Ministers steeds in hun eigen Departement heer en meester te zijn, en gaven aan dit hun verlangen dan vaak den schijn, als kwamen ze op voor de eere van het Koninklijk gezag. De Ministerraad was dan geen vast college met vasten Voorzitter, doch slechts een naar eisch van gelegenheid saâmspreken van de heeren Ministers, en voor die saamspreking trad dan *à tour de rôle* beurtelings elk der heeren Ministers als President op. Het moest dan (dit beoogde men) den indruk maken, alsof het de Kroondrager zelf was, die in elk geding de beslissing nam, en die, om tot zijn beslissing te geraken, zeven à acht adviseurs te zijner

beschikking had. Men herinnert zich, hoe zelfs wijlen de heer Franssen van de Putte nog in 1901 in de Eerste Kamer voor dit nu geheel verouderde standpunt opkwam. De erfelijke Monarchie kan nooit waarborg geven, dat steeds een telg uit 't Vorstenhuis op den troon zal zitten die de groote landsbelangen genoegzaam onderzocht en doorzien heeft; en vooral mag er nooit sprake van zijn, dat de bewindvoering uit haar geheel worde gerukt en dat alle eenheid in de Regeering gaat ontbreken. Er moeten niet maar Ministers, maar er moet een *Kabinet* zijn, en dit Kabinet moet homogeen wezen; en hiervoor is het saamsmeden van het Kabinet tot een vast college en het geven van de leiding in dit College aan een vasten Voorzitter onverbiddelijke eisch. Alleen zoo is het land ook internationaal veilig. Dat de Minister van Buitenlandsche Zaken zelf president zij, is daarom noch noodzakelijk noch gewenscht. Onder het Kabinet-Roell was dit zoo, en dank zij de hooge voorzichtigheid van dezen bewindsman liep alles toen naar eisch; maar veel beter toch is het, als de president zelf buiten Buitenlandsche Zaken staat, en er alzoo voor onze internationale verhoudingen tenminste altoos twee man toezien en waken.

§ 27. *Buitenlandsche Zaken en vlagvertoon.*

Over veel dat in dit verband zich nog ter bespreking aandient, kan hier niet verder uitgeweid. Slechts op tweeërlei belang zij daarom nog kortelijk de aandacht gevestigd. Herhaaldelijk is het denkbeeld geuit, dat we, de zorg voor de Koloniën nu daargelaten, eigenlijk toch van het hebben van een eigen grootscheepsche vloot moesten afzien, om ons tot kustdekkingen, mijnen, duikbooten en vliegers te bepalen. Hierin ligt nu in zooverre een waarheid, dat Nederland er niet aan denken kan, èn in de Koloniën èn op onze reeden beiden twee vloten van *Dreadnoughts* te onderhouden, die bij een aanval van beteekenis ons land verweren konden, en dit te minder, daar, brak er een nieuwe wereldoorlog uit, en waren wij zelf als oorlogvoerende mogendheid er in betrokken, al spoedig de communicatie met onzen Archipel, misschien zelfs telegrafisch, zou zijn afgesneden. Hieruit volgt intusschen nog geenszins, dat we daarom ons ook de moeite kunnen sparen om er schepen voor vlagvertoon op na te houden. Reeds was het ergerlijk,

dat we in New-York, toen er een oud model scheepke werd aangeboden, niet beter voor den dag konden komen ; en ook bij de kroning van Engelands jongsten Koning sloegen we geen gewenscht figuur. Als oude zeemacht en als koloniseerende mogendheid moest bij zulk een plechtigheid ook onze vlag met eere kunnen vertoond worden. En in de tweede plaats mag niet verheeld, dat het Ministerie van Buitenlandsche Zaken steeds contact moet kunnen houden met de Departementen van Oorlog en Marine, om te voorkomen dat wie kwaad mocht willen, ons niet verrasse. Het wordt bij den verwikkelden toestand waarin Europa almeer geraakt, dringend eisch, dat ook het Bewind in Den Haag op de hoogte blijve van wat er internationaal in 't verborgene dreigt. Menschenkennis wordt steeds meer een eisch voor onze Gezanten, en Buitenlandsche Zaken moet ruimer beschikking erlangen over wie een schadelijk conflict voor ons voorkomen kunnen.

HOOFDSTUK VIII.

HET BESTUUR DER PROVINCIËN.

---

§ 1. *Provinciale Staten en de Eerste Kamer.*

Een alzijdige bespreking van de stelling die thans aan de Staten-Provinciaal is aangewezen, zou in het practische Deel van dit werk de moeite niet loonen. De Staten-Provinciaal leven niet meer in het politieke hart van ons volk. Voor de Provinciale Waterstaatsbelangen in Polder- en Dijkbesturen wordt nog geijverd door belanghebbenden ; en al is de bemoeiing van belanghebbenden ook op dit terrein allengs ingekrompen, hier leeft toch de aloude zucht, om zelf de dingen aan te pakken, nog ten deele voort. Voor het overige daarentegen zijn de handelingen van de Staten-Provinciaal zoo weinig in het leven ingrijpend, dat zelfs de meeste kiesgerechtigden voor deze colleges zich het provinciale

doen en laten schier niet aantrekken. Hooge beteekenis heeft de samenstelling der Staten-Provinciaal daarentegen voor het politiek karakter van de Eerste Kamer, en zonder overdrijving kan gezegd, dat de stembusijver die zich bij de periodieke verkiezingen voor de Staten-Provinciaal zelfs in toenemende mate in bijna alle Provinciën openbaart, zoo niet eeniglijk, dan toch in hoofdzaak door de worsteling om de samenstelling der Eerste Kamer gewekt is. Een zeer enkele maal moge ook in dit of dat gewest een vraagstuk van zuiver provincialen aard in zekere mate de belangstelling prikkelen, en ook komt 't voor, dat bij het opkomen van twee candidaten voor eenzelfden zetel de persoonlijke invloed van een groot landbezitter of fabrikant meespreekt; — maar voor het corps kiezers als geheel genomen, staat thans bij elke provinciale verkiezing die los komt, de partijkeus inzake de Eerste Kamer zoo bijna uitsluitend op den voorgrond, dat althans in kantelende gewesten de politieke strijd der partijen den uitslag van elken stembus beheerscht. Dat dit vroeger niet zoo was, en eerst in het laatst der vorige eeuw zoo geworden is, lag daaraan, dat in de daarachter liggende periode het liberale bewind schier alle burgemeestersplaatsen met mannen van eigen kleur bezet had; zoo in Zuid-Holland voor 170 van de even 180 Gemeenten. Daar nu bovendien in de Eerste Kamer de overmacht der liberale leden zóó drukkend was, dat er onzerzijds bijv. niet één enkele afgevaardigde inzat, ontbrak bij de keuze voor de Provinciale Staten veelal elke belangstelling. En zoo bleef de verhouding wat ze was. Sinds echter onze partijorganisatie erin geslaagd was, toch eindelijk een bres in dezen politieken muur te slaan, en men begon te gelooven, dat omzetting ook van de Eerste Kamer tenslotte niet tot de onmogelijkheden zou behooren, is er in provincie na provincie een ijver ontwaakt, die steeds klom, en ten leste er in slagen deed om de samenstelling van de Eerste Kamer geheel om te zetten. Een keer in zaken, die niet even als een luchtverheveling opkwam en zich weer in de nevelen verloor, maar die stand hield en nog altoos voor een aanmerkelijk deel onzen politieken toestand beheerscht. Hiermede echter was het gewestelijk karakter van de keuze voor de Staten-Provinciaal schier geheel in de landspolitiek ondergegaan.

§ 2. *Geen hart voor het provinciale huishouden.*

Voor de eigen Provinciale huishouding nam zelfs bij niet weinig leden der Staten de belangstelling en de ijver al meer af. De huishouding liet men aan de Gedeputeerde Staten over. Deze zou immers onder het toezien en de medewerking van den Koninklijken Commissaris wel naar eisch verzorgd worden. De verslagen der zittingen van de Provinciale Staten wijzen 't dan ook uit, van hoe weinig warme deelneming in het Provinciaal gedoe haar notulen getuigen. Steeds meer werd de behandeling der Provinciale aangelegenheden in enger zin aan Commissaris en Gedeputeerden overgelaten. En al verhaalde de Pers ervan, het boeide het publiek niet. Zelfs de in enger zin principieele organen der Pers konden er de belangstelling niet voor prikkelen. Dit mocht een zeer enkel maal het geval zijn, inzake een landbouw- of waterstaatsaangelegenheid, maar het provinciaal publiek als zoodanig liet er zich veelal niet mêe in. In dit resultaat dat sinds 1815 opkwam en nu als vrucht van een eeuwlangen duur zich aandient, ligt tendeele zelfs een oordeel over de regeling die aan onze Provinciale aangelegenheden gegeven is. Van Hoogendorp heeft het stellig anders bedoeld, en de hoogleeraar Buys zag juist, toen hij uit het onveranderd behoud van wat in 1815 in Art. 1 vierde hoofdstuk der Grondwet, 1e en 2e afdeeling, werd geschreven, de conclusie trok, dat men het provinciale leven niet had willen dooden, doch veeler wekken. Maar de uitkomst heeft, buiten tegenspraak, niet aan die nobeler bedoeling beantwoord. De schrik zat er nu eenmaal in, dat de Provinciën haar aloude Souvereiniteitspretentiën zouden hernieuwen. Dit moest op alle manier belet en voorkomen, ja, de mogelijkheid er toe afgesneden. Vandaar de benoeming van den Commissaris, zelfs zonder voordracht, door den Koning, het samentrekken van bijna alle provinciale actie en bevoegdheid in de Gedeputeerden onder diens leiding, en wat niet minder de schroef aanzette, een gestadige, altoos doorwerkende magiek van het Centraal gezag, deels door een steeds zich uitbreiden van de wetgevende bevoegdheid ook over provinciale regelingen, deels door de altoos zich vermeerderende bevoegdheid van den Minister, om vernietiging van wat de Provinciale Staten besloten, aan de Kroon voor te dragen. Niet minder dan

veertien artikelen van onze Grondwet hadden de strekking, om aan de Provinciale Staten zekere rechten en bevoegdheden te bestendigen, en dit bleef zoo zelfs in 1887. Maar wat Thorbecke ook deed om van terzijde nieuw leven aan de Staten in te blazen, hun beteekenis kreeg dusver nog nimmer de zoozeer gewenschte exponent. En vooral sinds het hoofdgewicht der provinciale stembus in de keuze van de Eerste Kamer werd gevoeld, viel allengs op wat de Staten daarbeneden deden, steeds nog somberder schaduw.

§ 3. *Centralisatie en Decentralisatie.*

Het zijn de stelsels van Centralisatie en van Decentralisatie die hier het juiste evenwicht zoeken. Zoo we Monaco en de drie overige Liliputter-Staatjes terzijde laten, bezit Europa slechts twee Gemeenebesten, Frankrijk en Zwitserland; maar zie nu in beiden het verschil. In Frankrijk heeft men alle provinciën kortweg van het nationale erf doen verdwijnen en het aldus vrijgemaakte erf als eenheid in ruim 80 Departementen verknipt. Aan het hoofd van elk van die 87 Departementen is van uit Parijs schier als alleenheerscher een Prefect gezet, en aan dezen Prefect heeft men een Departementaal „Conseil" toegevoegd, dat niet anders te doen heeft dan ja en amen te zeggen op wat den Prefect gelust, of althans de Prefect gelast. Deze centraliseering van macht ging feitelijk dan ook zoover, dat de eenvormigheid als vloek der moderne richting zich over heel het binnenland van den Franschen Staat uitstrekt, en althans na 1870 zelfs zekere neiging zich begon te openbaren, om zoo mogelijk weer eenige ontspanning in de centraliseerende omklemming aan te brengen. In die straffe centralisatie sprak zich het alle eigen leven doodende beginsel der Fransche Revolutie uit. Aanvankelijk waren de Koningen van Frankrijk als leenheeren schier onbeperkte heerschers geweest Tegen hun overwicht had dan de leenman zich allengs aangekant, zoodat tenslotte de Koning *roi fainéant* werd. Dit prikkelde de Vorsten om de machtige standen te knakken, zoodat Lodewijk XIV tenslotte betuigen kon: *L'état c'est moi.* Tegen dit monarchaal overwicht kwam toen de *tiers état* principaal in verzet, en dit bracht ons de Fransche Revolutie. De geïndividualiseerde natie smolt zich nu op in een centralistische eenheid, en die

eenheid was *le peuple*, het Volk. Er was nu noch God noch Meester meer. *Le peuple* zelf was God en Meester geworden. Vanzelf kon kon er alzoo van een autonomie der provinciën geen sprake meer zijn. Frankrijk werd een legkaart, brokken-mozaiek, en alle eigen aard en eigen wezen van de onderscheiden historische volksagglomeratie viel weg.

§ 4. *Zwitserland.*

Doch plaats hiernaast nu het verloop van het proces in Zwitserland. Zwitserland is nooit anders dan een Republiek geweest. En toch luidt de aanhef van de constitutie van 20 Mei 1874, zelfs na de wijzigingen van 1908, nog steeds: „In naam van God almachtig!" „Im Namen Gottes des Allmächtigen". Artikel 1 legt er nadruk op, dat Zwitserland een *Bond* is, en wel een Bond van „Völkerschafte", die in 22 kantons zich politiek organiseerden, en zulks zóó, dat elk van deze 22 kantons elk voor zich als *Souverein* optrad. Ze heeten dan ook *Eidgenossen*, omdat ze zich onder eede voor God verbonden hebben. Alle Staten saam oefenen hun macht uit door een groote Bondsvergadering (Art. 7) en deze Assemblée fédérale is gedeeld in twee sectiën. De éene heet „Le Conseil National", de andere „Le Conseil des Etats". En nu bepaalt Art. 72, dat de Nationale Raad door heel het Zwitsersche volk gekozen wordt, één lid op elke 20.000 inwoners, en dat de leden van dezen Raad rechtstreeks gekozen worden, door de Zwitsers van 20 jaar. Deze Raad zit drie jaar, en treedt na afloop van deze drie jaar in zijn geheel af. De „Conseil des Etats" daarentegen vormt een Senaat. In dezen tweeden Raad kiest elk kanton twee leden. Behalve deze twee vertegenwoordigende Lichamen is er nu een Raad van Bestuur, de „conseil fédéral". Deze bestaat uit zeven leden. Zij worden als zoodanig gekozen door de beide parlementaire Kamers in vereenigde zitting; doch slechts voor drie jaar. En tenslotte staat aan het hoofd van heel den Bond een President, die voor slechts één jaar gekozen wordt, door de eedgenootschappelijke vergadering. Ministers zijn er niet. De President en de leden van den „Conseil fédéral" verdeelen de werkzaamheden, wij zouden zeggen, de ministerieele Departementen, onder elkander. Zijn leden hebben daarom zitting en recht van spreken in de parlementaire vergadering,

maar geen stemrecht. Boven en behalve deze Raden bestaat er nu nog een Hoogste Gerecht, wij zouden zeggen, een Hooge Raad, en de leden in dezen Raad kiest de „Assemblée fédérale” en deze regelt zijn bevoegdheden bij wet. In de Zwitsersche Republiek alzoo vlak het omgekeerde van wat in Frankrijk het eind der worsteling bracht. Het stelsel van Decentralisatie werd hier zelfs zoover doorgevoerd, dat een grenskantoor in zeer enkele gevallen, gelijk we in Deel I aangaven, zelfs met een Buitenlandsche Regeering in onderhandeling kon treden. Twee uitersten alzoo, en alleen door het erf tusschen deze beiden loopt het juiste pad.

§ 5. *Oplossing in Amerika.*

Wat in Amerika als eind-oplossing gevonden werd, grenst aan het Zwitsersche stelsel zeer van nabij. Wat de Kantons in Zwitserland zijn, zijn hier de Staten, wier aantal nog steeds toenam. Ook hier heet elke Staat souverein, hoewel uiteraard deze souvereiniteit niet anders dan nominaal kan zijn. Immers ook hier staat het Congres boven elken Staat op zichzelf. Dit Congres heeft ook zijn twee deelen: „The house of representatives” en de „Senate” (zie art. 1 in het eerste hoofdstuk) ongeveer wat wij zouden noemen een Tweede en een Eerste Kamer. Het Huis van Vertegenwoordigers wordt hier door de gezamenlijke bevolking van alle Staten gekozen, en de Senaat komt hiernaast staan, als bestaande uit twee leden, telkens aantewijzen door het wetgevend Lichaam in elken Staat. De leden van het wetgevend Lichaam zitten twee jaren, die van den Senaat zes jaar. Geheel buiten dit uit twee deelen saamgesteld Parlement of Congres staat als executieve macht de President. Hij bekleedt zijn ambt voor vier jaren. Hij wordt gekozen door de kiezers die elke Staat hiervoor aanwijst, in getal gelijk aan het gezamenlijk getal zetels, dat elke Staat in het Vertegenwoordigend Lichaam en in den Senaat bezet. Feitelijk alzoo door alle kiezers saam, daar deze de Comité-leden kiezen. Deze President kiest zijn Ministers naar eigen goedvinden, als helpers. Doch ook meer niet. Deze Ministers toch representeeren het gezag niet in het Congres. Ze komen er niet. En naast deze twee deelen van het Bewind: het Congres en den President, staat dan

nog als derde de Rechterlijke macht, die optreedt als zelfstandige bevoegdheid bezittend, zelfs inzake uitlegging van de wetgeving. En eindelijk is 't het Congres, dat in dit Gerechtshof de leden benoemt, ze in de lagere rechtsprekende Colleges bij wet instelt, en voorts hun bevoegdheden regelt.

§ 6. *Pennsylvania.*

Hiermede echter is niet genoeg gezegd. Ook op de inrichting van de enkele Staten der Unie moet hier, althans wat hun bewindsmacht betreft, nader worden ingegaan. Als voorbeeld kies ik hier Pennsylvania, dat zijn laatste Constitutie op 16 December 1873 uitvaardigde. Pennsylvania had reeds drie Constitutiën gehad. De eerste was tot stand gekomen op 28 September 1776. De tweede werd geproclameerd op 2 September 1790. Deze latere Constitutie onderging meer of minder belangrijke wijzigingen in 1838, 1850, 1857 en 1864. En het was deze tot vier malen herziene Constitutie, die tenslotte in 1873 plaats maakte voor de Constitutie waarop we thans doelen. Bij voorkeur wijs ik onder de Staten van de Unie op Pennsylvania, omdat deze Staat oorspronkelijk, behalve door Zweden, meest door Nederlanders bevolkt is, ook al kwam hij eerst door Penn tot vaste formatie en verdere ontwikkeling. Gelijk ik vroeger elders opmerkte, was het Nederlandsche element hier van meetaf zelfs zóó sterk vertegenwoordigd, dat in het adresboek van Philadelphia nu nog niet minder dan vijf kolommen van namen met *Van* waren opgenomen; namen die men niet, gelijk ten onzent, op de letter van den geslachtsnaam geplaatst had, maar die allen onder het voorvoegsel *Van* waren opgenomen; iets wat saamhangt met de bijna adellijke beteekenis die men aan het voorvoegsel *van* toekent. Temeer trof mij te Philadelphia deze groote kolonie van afstammelingen uit ons land, omdat niet Philadelphia, maar Harrisburg de hoofdstad van Pennsylvania is. De thans geldende Constitutie van 1873 is dan ook te Harrisburg en niet te Philadelphia tot stand gekomen. Nu lette men er al aanstonds op, dat ook in deze zeer jonge Constitutie de inleiding van den tekst aan de belijdenis van den Koning der Koningen is vastgeknoopt. Er staat toch: „Wij, het Gemeenebest van Pennsylvania, Gode, den Almachtige, dankbe-

tuigende voor de weldaden van burgerlijke en godsdienstige vrijheid, die we genieten, en nederig Zijne hulp inroepend, vestigen en vaardigen uit deze hiernavolgende Constitutie." In 1776 zou zulk een aanhef de aandacht niet hebben getrokken, maar het spreekt sterk voor het eeren en erkennen van Goddelijken oorsprong ook voor den Burgerstaat, dat men te Harrisburg aldus nog in 1873 sprak. Te meer wijs ik hierop, omdat in Art. 4 deze nog sterker in het oog springende bepaling wordt gevonden: „Niemand die in het bestaan van God gelooft, en in een eeuwig leven hiernamaals dat goed en kwaad vergelden zal, kan om zijn bijzondere godsdienstige gevoelens ongeschikt worden verklaard voor de benoeming in eenig officieel ambt." Hieruit blijkt, dat hier zeer beslist het politiek gebouw op den grondslag der Gemeene Gratie wordt opgetrokken; en dat er van een heulen met de ongodisterij der Fransche Revolutie geen sprake is. In dezen gewestelijken Staat, die op den voet van onze vroegere provinciale inrichting staat, vindt men nu evenals in het groot geheel der United States, een wetgevende macht die uit twee deelen bestaat, uit een Senaat en uit een Kamer van vertegenwoordigers des volks. De laatsten zitten slechts twee jaar, de eersten vier. Deze twee Lichamen werken saam op gelijke wijze en in gelijke verhouding, als dit plaats grijpt bij de twee deelen waaruit het Congres bestaat. Art. 7 van het derde Hoofdstuk geeft toch wel op, waar dit Parlement van af heeft te blijven, omdat de regeling ervan aan het Congres is voorbehouden, maar het doet dit door exceptie te maken. Er wordt niet bepaald, dat het Staatsparlement dit of dat mag doen. Neen, het mag alles doen, except alleen wat is uitgezonderd. Alzoo is wat het gewestelijk instituut uitoefent, niet een toegewezen bevoegdheid, maar een oorspronkelijke macht, die in de Constitutie uitzonderingen voorschrijft. In het vierde Hoofdstuk wordt dan de uitvoerende macht geregeld, en deze bestaat uit een *Gouverneur*, een plaatsbekleedend gouverneur, een secretaris van Staat, een general attorney, een generaal auditeur, een Staatsthesaurier, een secretaris voor Buitenlandsche Zaken, en een chef van het Openbaar onderwijs. Alzoo een president, een vice-president, en zoo men wil vijf Ministers. De leden van dit uitvoerend gezag worden gekoniet door het Parlement, maar door de Kiezers. De Gouverneur zit voor vier jaren. En hier komt dan in de derde plaats bij de rechterlijke macht, die ook in Pennsylvania geheel zelfstandig in haar vele

formatiën optreedt. Er is een opperste gerechtshof, saamgesteld uit zeven leden, en deze leden worden door de gezamenlijke kiezers van het Gewest benoemd. Ze zitten voor 21 jaar. Onder dit hooge Hof zijn er al verder allerlei lagere rechterlijke colleges van zeer verschillenden aard, waarvan vooral de dusgenaamde quarter sessions, die voor drie maanden fungeeren, bekend zijn. Voorts kan de algemeene vergadering, onder medewerking van den Senaat, steeds nieuwe rechterlijke colleges instellen. Art. 15 bepaalt, en ook dit is opmerkelijk, dat alle leden van deze vele rechterlijke colleges Jurisconsulten moeten zijn, doch zondert hiervan uit de leden van het Hoog Gerechtshof. De meeste leden van deze rechterlijke colleges zitten voor tien jaar. Houdt men nu wel in het oog, dat Pennsylvania, al heet het een Staat, toch in de Unie niet anders dan een gewestelijk karakter kan dragen, en vergelijkt men nu de beteekenis en de bevoegdheid die hier aan de Gewestelijke Autonomie is gelaten, met de povere bevoegdheden waarover onze Provinciale Staten dan nog heeten te beschikken, dan is alle verder betoog geheel overbodig, om scherp te laten uitkomen, hoe armelijk in onze Provinciale regeling het zelfstandig karakter van Gewesten tot zijn recht komt. Iets waarop ik te meer nadruk leg, omdat onze Gewesten metterdaad, eer de Fransche Centralisatie hier binnendrong, op hun Souvereiniteit derwijze tuk waren, dat de eenheid van de bewindvoering in het toenmalig Gemeentebest niet tot haar recht kon komen. En waar nu uit de vergelijking tusschen Pennsylvania en Zuid-Holland b.v. toch zoo overduidelijk blijkt, hoe schier niets onze provinciale autonomie nog te beteekenen heeft, zoo ge die met de autonomie van Pennsylvania vergelijkt, komt duidelijker uit, dan uit welk betoog ook hoe weinig grond er is voor den roem, dien men Van Hoogendorp er voor gaf, dat hij tenminste in schijn nog iets van onze aloude provinciale zelfstandigheid gered heeft. Hij moge 't uitnemend hebben bedoeld, maar noch hij, noch na hem Thorbecke, zijn er ook maar van verre in geslaagd, ons provinciaal wezen zich op eigen wortel te doen ontwikkelen. Zeker, onze provinciën zijn geen Fransche „Departementen" meer, en onze Commissarissen zijn niet wat in Frankrijk de Prefecten zijn, maar nog minder gelijken onze huidige provinciën op Staten als Pennsylvania, en nog minder is onze Commissaris de evenknie van den „Governor" in dit Amerikaansche onderdeel van de United States.

§ 7. *Mislukte nabootsing van ons verleden.*

Nu houde men hierbij wel in 't oog, dat de tegenwoordige regeling van de Vereenigde Staten de centralisatie van macht in het Congres vertegenwoordigt. Wat men eerst in 1876 beproefd had was nabootsing van wat ten onzent onder de Republiek had bestaan; doch reeds in 1787 is hieraan, feitelijk op onwettige wijze, een einde gemaakt, en eerst van toen af is de thans nog altoos bestaande, meer gecentraliseerde inrichting tot stand gekomen. Reeds in mijn Eerste Deel heb ik dit toegelicht. Hier echter moet er in het bijzonder de nadruk op gelegd, dat de gewestelijke autonomie in Amerika's United States zoo tot haar volle recht is gekomen wijl ze hier in verband bleef met gecentraliseerde inrichting van het gemeenschappelijk Gouvernement. Wat ten onzent onder het Gemeenebest had bestaan, had de gewestelijke autonomie ten koste van de Centrale bewindvoering overdreven. Dit verkeerde stelsel, dat met de Unie van Utrecht begon, was door de historie geoordeeld. Men had 't aanvankelijk in Amerika nagebootst, maar het ging niet; en wat Nederland aan den Prins van Oranje verschuldigd is, komt nooit beter uit, dan zoo ge historisch nagaat, wat hier te lande, in weerwil van onze onhoudbare Staatsinrichting, toch nog totstand is gekomen. Doch omgekeerd voegt 't ons thans ook van Amerika te leeren, wat rijke gewestelijke autonomie nog zeer wel bestaan kan, ook al snijdt men af, wat de centrale macht tot onmacht of hulpeloosheid zou doemen. Had men ten onzent nog, wat, gelijk ik aangaf, Pennsylvania bezit, er zou geen klacht meer over inperking van het provinciale leven ten onzent vallen.

§ 8. *Midden- en Zuid-Amerika. Argentinië.*

Te stelliger mag dit gezegd, omdat men voor de Staten van Midden- en Zuid-Amerika in hoofdzaak het stelsel van de Unie gevolgd heeft, en er nog bij volhardt. Slechts op een drietal voorbeelden zij hier gewezen. Ten eerste op Argentinië. Dat Artikel 2 van het Eerste Hoofdstuk van Argentinies Constitutie nog altoos de Roomsch-Katholieke religie als Staatsgodsdienst stempelt, toont, hoezeer ook

in Zuid-Amerika, evenals in Noord-Amerika, bij den godsdienstigen grondtoon in het Staatsleven volhard is. Dat nu hier zoo eenzijdige eere aan de Roomsche religie werd gegeven, was overblijfsel van de Spaansche heerschappij. Naast deze bepaling in Art. 2 noemt echter Artikel 14 onder de onverkortbare rechten der burgers ook de vrijheid van eeredienst. Veelmeer dan nominaal is de instandhouding van de Roomsche Volkskerk er dan ook niet. De Spaansche traditie en de Amerikaansche vrijheidsidee zijn hier beiden hier tot haar recht gekomen; en het is de laatste die den feitelijken toestand beheerscht. Onze kolonisten, die met kolonisten uit de Kaap zich, na 1901, in Argentinië gevestigd hebben, en onder leiding van Dr. Van Lonkhuijzen, die thans in Grand-Rapids staat, er zich kerkelijk organiseerden, stieten dan ook op geen enkele moeilijkheid. Argentinië wil vreemde kolonisten lokken, en zet daarom de sluizen zoo wijdt 't kan, open. Hoofdzaak voor het onderwerp dat ons thans bezig houdt, is artikel 5 van de Constitutie van 25 September 1860. Daar toch lezen we: „Ieder Gewest zal zichzelf een Constitutie geven op den grondslag van het Gemeenebestelijk vertegenwoordigend stelsel, mits in overeenstemming met de beginselen, verklaringen en waarborgen van de nationale constitutie. Elk Gewest zal op eigen territoir een inrichting invoeren voor de rechtspraak, voor de Gemeentebesturen, en voor het Lager Onderwijs. En het is onder deze bedingen, dat het Landsgouvernement aan elk Gewest het genot en de uitoefening van zijn rechten waarborgt." Deel II van deze Constitutie bepaalt verder, dat ook hier zal bestaan in de eerste plaats een wetgevende macht, samengesteld uit twee Kamers. Voor éénе Kamer zal door het volk de keuze geschieden. De andere Kamer zal de Senaat zijn, die bezet wordt door de keuze der Gewesten en van de hoofdstad. Alle kiezers uit heel het land zullen daarbij optreden, zoo staat er in Art. 37 uitdrukkelijk, als de kiezers van een Gewest. In den Senaat zal elk Gewest vier leden benoemen, en dezen zullen zitten voor negen jaren, terwijl in de andere Kamer de keuze plaats heeft voor vier jaren. Art. 74 draagt de uitvoerende macht op aan den President, die den titel voert van „President van de Argentijnsche Natie". Hij zit voor zes jaren. Bij zijn optreden moet hij, volgens Art. 80, dezen eed afleggen: „Ik, N.N., zweer bij God onzen Heere en bij Zijn heilige evangeliën, dat ik de betrekking van President met loyauteit en vaderlands-

liefde zal waarnemen. En dat ik de Grondwet van de Argentijnsche natie met getrouwheid zal doen naleven. Doe ik dit niet, dan moge God en de natie mij ter verantwoording roepen". Hier in Argentinië zijn Ministers, en wel acht volgens Artikel 87, die hier anders dan in de United States, in de Kamers optreden en aan de discussie mogen deelnemen, maar er geen stemrecht bezitten. En ingevolge Art. 94 komt hier dan als derde macht bij de Rechterlijke organisatie, die ook hier bestaat uit een Hooggerechtshof, met daaronder lagere Rechterlijke colleges, die benoemd worden en zich te gedragen hebben conform de wet van het land, die ten deze door de twee Kamers, onder medewerking van den President, zal worden vastgesteld. En nadat nu aldus de drie generale machten, als uitvloeisel van haar inherente bevoegdheid, door beide Kamers geregeld zijn, volgt in Art. 109 v.v. de regeling voor de gewestelijke of provinciale bewindvoering; waarbij 't alles neerkomt op deze grondbepaling, dat de Provinciale Staten zich met enkele bepaalde uitzonderingen, niet zien opgedragen, maar geacht worden te bezitten alle macht en alle bevoegdheid, die niet in de eerste hoofdstukken der Constitutie aan de wetgevende, uitvoerende of rechterlijke macht is gegund. De Provinciale Staten zijn dan ook hier niet een hulpinstelling van het centraal gezag, maar de autonome lichamen, waarin het volk zijn rechten zelf regelt, en die, alsnu nationaal bijeengevoegd, niet ineensmelten, doch zich slechts die grenzen en inperkingen gesteld zien, die de Constitutie bepaaldelijk aangeeft.

§ 9. *Brazilië en Chili.*

Naast Argentinië wijzen we op Brazilië en Chili, saam met haar de dusgenaamde A. B. C.-Staten, omdat Argentinië met A, Brazilië met B, en Chili met C begint. De Constitutie van Brazilië is van zeer jonge dagteekening, namelijk van 24 Februari 1891. De Staat kreeg reeds bij de Constitutie van 1889 den naam van „de Staten van Brazilië". Ze waren twintig in aantal, en vormen thans een geconfedereerde Republiek. De bond die deze 20 Staten saambindt, is voor altijd gesloten en kan niet ontbonden worden. Zoo althans bepaalt het Artikel 1 in den eersten Titel van de Grondwet. Elk der oude Provinciën ontving door deze Constitutie den naam van *Staat*. De nationale Re-

geering kan zich, volgens Art. 6, niet anders mengen in het bewind der provinciën of gewestelijke Staten, dan 1^0 om militair geweld van buiten of van binnen te keeren; 2^0 om het federatief-republikeinsch karakter van het land te verweren; 3^0 om orde in elk der Staten te herstellen; en 4^0 om de naleving van de nationale wetten te verzekeren. Ook in Brazilië bestaat het nationale Congres, ingevolge Art. 16, uit twee Lichamen, dat der Gedeputeerden en der Senatoren. Dit Congres oefent de wetgevende macht uit onder de Sanctie van den President. De Legislatuur duurt drie jaren voor de Kamer van afgevaardigden en negen jaren voor de leden van den Senaat. Het uitvoerend bewind berust bij den President, en deze wordt gekozen door het volk (zie Art. 41). Hij zit vier jaar. De President stelt de leden van het Hooggerechtshof aan, en evenzoo de Gezanten, mits onder goedkeuring van den Senaat. De Ministers zijn zijne helpers. Elke Staat vaardigt een eigen Constitutie uit, en bezit wetgevende macht, mits de beginselen die in de Constitutie van de Unie zijn vastgelegd, er stiptelijk in worden geëerbiedigd. De bijna gelijke instellingen van Chili behoeven niet opzettelijk uiteengezet te worden. Het dusver meegedeelde komt bijna geheel neer op de inrichting van de Vereenigde Staten, en schier geheel hetzelfde geldt van bijna alle Republieken in Zuid- en Midden-Amerika. Wel daarentegen dient, ter aanvulling, in bijzonderheden thans nog te worden aangegeven, welke rechten en bevoegdheden aan de gewestelijke Staten ontnomen zijn, die thans gelden als de functies van den Bondsstaat. Bij wijze van voorbeeld kiezen we hiervoor, wat de Constitutie van Argentinië in Artikel 67 desaangaande bepaalt, en wel in 28 sub-artikelen. Deze 28 sub-artikelen komen kort saamgevat hierop neer, dat aan het nationale Congres is voorbehouden 1^0 de regeling van uit- en invoerrechten; 2^0 van belastingen voor alle gewesten te heffen, voorzooveel er gelden beschikbaar moeten zijn voor de verdediging van 't land, de gemeene veiligheid en het algemeene Staatsbelang; 3^0 het sluiten van Staatsleeningen; 4^0 het beschikken over het nationale territoir; 5^0 een nationaal Bank-onderzoek; 6^0 de in- en uitwendige leeningen van den Staat te regelen en voortedragen; 7^0 het nationaal jaarlijksch budget vast stellen; 8^0 het leenen aan de Gewesten die hulp noodig hebben; 9^0 de vaart op de stroomen te regelen; 10^0 den muntslag; 11^0 een burgerlijk wetboek, een wetboek van Koophandel, een wetboek van Strafrecht enz. uit

te vaardigen; 12° de scheepsrechten te regelen met het buitenland en tusschen de Gewesten onderling; 13° de posterijen; 14° regeling der grenzen; 18° zorge voor de Indianen, en voor hun toebrenging tot de Roomsche Kerk; 16° bevordering van de ontwikkeling en van de welvaart der geheele natiën; 17° de instelling van lagere rechtbanken; 18° de motieven van aftreding van den President beoordeelen; 19° verdragen te sluiten met andere Mogendheden; 20° de toelating van kerkelijke orden; 21° het recht van oorlogsverklaring; 22° het opbrengen van buitgemaakte schepen te regelen; 23° leger en vloot instandhouden; 24° de militie regelen, en er gezag over uitoefenen; 25° desnoodig vreemde troepen binnenlaten; 26° Staat van beleg afkondigen; 27° het bestuur voeren over alle plaatsen en havens, die nationaal bezit zijn verklaard; en 28° het uitvaardigen van wetten en ordinantiën voor het in werking treden van alle nationale bewindsmacht. Uiteraard is subartikel 16 van al deze bepalingen het meest elastieke. Dit kan op bekrompen, maar ook op zeer breed opgezette wijze worden toegepast. Voor het overige echter blijkt uit Art. 67 met zijn 28 bepalingen overduidelijk, dat de Gewestelijke autonomie in Argentinië allerminst een ijdele phrase is. Metterdaad is uitsluitend datgene, wat een *gemeenschappelijk* karakter draagt, aan de Gewesten ontnomen, en aan het Nationaal Congres, den President en het Hooge Hof voorbehouden.

§ 10. *In 1815 ten onzent de autonomie verwaarloosd.*

Hierop te wijzen, zou nu geen doel hebben gehad, bijaldien onze zeven geuniëerde Provinciën vóór de Unie van Utrecht nooit anders waren geweest dan landsdeelen van één groot geheel. Dit echter waren ze vooral in 1581 allerminst; en vergelijkt men nu de zoo onbeduidende autonomie, die na 1815 aan onze Gewesten gelaten is, met wat in Zwitserlend en zoo ook in Zuid- als in Noord-Amerika aan de Gewestelijke Staten is gelaten, dan dringt zich toch onwederstandelijk het oordeel op, dat ten onzent de autonomie van de enkele Gewesten door het toen geformeerde Landsbewind is opgeslokt. Ook in Zwitserland is men in latere jaren er steeds meer op bedacht geworden, om evenzoo op de autonomie der Kantons aftedingen, maar hiertegen kwam dan toch al spoedig reactie op, en gedurende de onge-

regeldheden, die de groote oorlog in 1914 ook aan Zwitserland als grensland berokkende, is met name in de Fransche Kantons zelfs een niet zoo onbeduidende beweging opgekomen, om de autonomie der Kantons weer te versterken. Nu zij intusschen aanstonds hierbij opgemerkt, dat èn in Zwitserland èn ten onzent de kleinheid van de Kantons en van de Gewesten deze oplossing van hun autonomie in de Staatseenheid of in het Rijk in de hand werkte. Vooral in Amerika daarentegen had men (de kleine Staten aan den Atlantischen Oceaan er nu buiten gerekend) met Staten te doen, die bijna elk voor zich veel grooter waren dan ons geheele land. Alleen Holland mocht zich weleer, wat omvang betrof, vertoonen, doch juist dit gewest is dan ook in twee deelen gedeeld. En werpt men nu tegen, dat het in Zwitserland en in Amerika republieken gold, en ten onzent na 1813 een Monarchie, zoo leggen ook wij op dit onderscheid gaarne nadruk, maar kunnen toch niet toegeven, dat dit tot zoo fatale vernietiging van de autonomie had behoeven te leiden. Wat ten deze zoo noodlottig gewerkt heeft, is tweeërlei. Ten eerste het voorbeeld van de Fransche Revolutie, die kortweg de Fransche Gewesten geheel verknipte en heil in de Departementen zocht; maar dan ook niet minder in de tweede plaats de sinds Willem den Veroveraar in Engeland tot heerschappij gekomen toestand. In Engeland toch is de autonomie der aloude Gewesten schier geheel teniet gedaan, het centrale bewind is er eenige wetgever en machthebber geworden, en wat in Engeland alleen 't zoo hoog noodige tegenwicht gaf, was het zelfbestuur dat van oudsher hier zoo krachtig was doorgevoerd. Iets daarvan is dan ook ten onzent bedoeld; maar het feit ligt er eenmaal toe, dat het de Fransche en Engelsche invloeden waren, die sinds 1815 goeddeels de gezindheid van onze leidende Staatslieden beheerscht hebben; en hieruit verklaart het zich, dat van de veel te krasse autonomie uit de dagen van het Gemeenebest, na 1815 zoo goed als niets overbleef, al was het dan ook anders door Van Hogendorp bedoeld. En al mag gezegd, dat Thorbecke er in 1848 in slaagde om den klemmenden eenheidsband althans iets te luwen, autonomie in eenigszins beduidenden zin hergaf toch ook Thorbecke aan onze Gewesten niet.

§ 11. *Autonomie en Zelfbestuur.*

Altoos komt ge dan ook weer uit bij het onderscheid, waarop Buys wees: Autonomie niet, doch wel zelfbestuur. Dat is metterdaad de toestand. Voor al wat de provincie raakt, komt de wet van boven, en is de provincie aan wie de wet gaf, rekenschap schuldig; en zelfs voorzoover ze inzake wegen, kanalen, waterstaatsaangelegenheden, en nu vermoedelijk ook inzake de electriciteitsverbindingen, eigen initiatief behield, heerscht over heel het Provinciale leven de centrale actie van omhoog. Druk daarentegen is de veelzijdige bezigheid, die aan het Provinciaal Bestuur bij *de uitvoering* der wetten is opgedragen, met name ook in betrekking tot de Gemeenten, de polders en de venen; doch ook op dit veelzijdig terrein bewoog men zich steeds meer in de richting, om ook wat deze aangelegenheden aanging, van hooger hand bij wet in te grijpen. Het vrije initiatief slinkt zoo doende op Provinciaal terrein steeds meer in. Veel en velerlei blijft de bemoeiïng, maar ze erlangt steeds meer het karakter van dienenden arbeid op last en naar aanleiding van de Centrale macht door ondergeschikten verricht. De klacht die juist thans, gelijk we aangaven, in Zwitserland opnieuw tegen die steeds aanwassende centralisatie-macht oprees, zou daarom ook hier volle recht hebben. Steeds minder blijft van de aloude zelfstandigheid der Gemeenten over. Evenals de Burgemeesters en de Gemeentebesturen worden ook de Gedeputeerde Staten steeds meer met uit de wet voortvloeienden arbeid overladen, maar in hoofdzaak komt 't steeds meer op executie neder, en zulks voor een niet gering deel onder de leiding van een van buiten ingezet Voorzitter, den dusgenaamden Commissaris des Konings.

§ 12. *Onze Commissarissen.*

Ook over dezen hooggeplaatsten ambtenaar een kort woord. In Zwitserland en in de Amerikaansche Republieken kiest Kanton of Gewest zelf den hoogsten dignitaris. Ten onzent daarentegen wordt hij door de Kroon, geheel van buitenaf, aangesteld. Er is geen voordracht, er is geen consultatie. Uit de Staatscourant verneemt de Pro-

vincie, wie het zijn zal. Ook hier ontbreekt alzoo alle initiatief, en zelfs alle medewerking die van de Provincie zou kunnen uitgaan, ja, zelfs de naam van „Commissaris" heeft eer iets dat afstoot, dan wat aantrekt. De aloude naam van Stadhouder had althans dit voor, dat het den band met den Vorst eer aantrok, dan losrafelde. De naam *gouverneur*, dien men in 1813 koos, doelde althans op het bewind en op het bestuur. „Commissaris" daarentegen is lasthebber, en wekt geen anderen indruk dan dat een hoogere macht over u beschikt. We kunnen zelfs den naam uit dien hoofde niet gelukkig gekozen achten. En dit te minder, daar bij opkomend verschil van inzicht tusschen den Commissaris en de Gedeputeerde Staten, eerstgenoemde altoos een recht van opschorting van executie heeft en bij Binnenlansche Zaken steun kan zoeken. Zelfs zijn stemmen in de vergadering van Gedeputeerde Staten is bedenkelijk. De Staten-Provinciaal en de Gedeputeerde Staten zijn colleges, uit de kiezers opkomend. In zulk een college, waarin de meerderheid, gelijk in Gedeputeerde Staten, reeds uit zeer enkele personen bestaat, aan den van buitenaf ingekomen Commissaris niet slechts recht van advies, maar 't volle stemrecht te geven, maakt vanzelf dat het de Commissaris is die zoo telkens den doorslag geeft. Zijn er vijf Gedeputeerden, of zeven, dan sptitst zich dit zoo licht in twee en drie, of in vier en en drie, en al naar gelang dan de Commissaris stemt, is de uitslag. Hier komt bij, dat naarmate het net van wettelijke bepalingen, dat geheel onze Staatkundige huishouding al meer als omweeft, zich uitbreidt, veelzijdiger en ingewikkelder wordt, steeds minder leden van die Staten bekwaam zijn, om zich in dit weefsel thuis te gevoelen, en zelfs meer dan een lid van Gedeputeerde Staten in dit weefsel soms wat men noemt de kluts kwijt geraakte. Vandaar dat de invloed van den Commissaris, die in dit alles vanzelf doorkneed is, steeds toeneemt. Zoo werken drieërlei factoren saam. Tenslotte de geheele Staten, die slechts zeer zelden vergaderen, en 't alles voorbereid voor zich krijgen. Aan hun decisie gaat vooraf hetgeen Gedeputeerde Staten doen om de besluiten voortebereiden, en reeds aan deze behandeling neemt de Commissaris niet alleen deel, maar dient erbij van advies en stemt er over mede. En door al deze factoren werkt in en onder dit alles de vanzelf sprekende invloed van den Commissaris, die uitgaat van zijn wetskennis, van zijn persoonlijke positie, en van den steun dien hij achter zich heeft bij Binnenlandsche Zaken. Zij 't nu al, dat

in de zeer groote Provinciën deze overwegende invloed zeker tegenwicht vindt in de meer hoogstaande personen die in Gedeputeerde Staten gekozen zijn, hiertegenover staat dat er kleinere Provinciën zijn, waarin, naar verhouding altoos, de macht en de invloed van den Commissaris nog zwaarder wegen gaat. Dit nu is niet anders dan het gewone uitvloeisel van alle bestuursinrichting die de autonomie rooft en het zelfbestuur naar beneden uitbreidt. Hoe ingewikkelder het samenstel van wettelijke bepalingen wordt, dat van boven afkomt, hoe meer men wel genoodzaakt is, om er de uitvoering van onder kundige leiding te stellen, wijl 't steeds meer voor vele gewone leden der Staten boven hun sfeer gaat.

§ 13. *Goede zijde der Centralisatie.*

Vraagt men nu, of dit meer centraliseerend bestuur van een Gewest niet ook zijn goede zijde heeft, zoo aarzelen wie niet, hierop met een volmondig ja te antwoorden. Geheel afgezien van ons verleden en van onzen vrijheidszin, zijn onze Provincien op een enkele uitzondering na niet zóó groot, of ze konden zeer wel bijna geheel van bovenaf bestuurd worden; en dit niet alleen, maar buiten kijf bleek wel terdege, hoe zelfs voor onzen Waterstaat een te groote vrijheid, aan de onderscheiden Provinciën gelaten, haar bedenkelijke zijde had. Het is metterdaad aan de meer centraliseerende richting, dat we het uitblijven van de groote overstroomingen, die ons vroeger zoo vaak hinderden, te danken hebben. Ook hier geldt wat geldt van alle huishouding: hoe grooter en hoe straffer deswege de bestuursinrichting, hoe minder gevaar voor onregel. In een groot weeshuis met 200 à 300 verpleegden, marcheert alles bij avond en bij morgen naar de klok, terwijl in een klein gezin met een klein getal kinderen de geregelde orde en gang van zaken niet zelden veel te wenschen overlaat. Hoe meer een huishouding door haar grootte den machinalen vorm aanneemt, des te vaster is haar regeling. Doch vraagt ge nu, waar 't leven beter en weliger tiert, in het groote weeshuis met zijn draconische orde, of in het organisch gezin met zijn niet te loochenen onregelmatigheden, zoo neemt het toch niemand op voor het mechanisch gesticht. En zoo nu ook is het hier. De centralisatie van ons

bestuur, ook in haar toepassing op de Provinciën, heeft ongetwijfeld regelmaat bevorderd en velerlei plage van te vaste orde voorkomen. Op 't papier loopt 't nu alles prachtig, — raadpleeg den bundel verslagen maar die elk jaar de pers verlaat. Alleen maar hieruit volgt nog in 't minst niet, dat het leven gezonder en weliger tiert.

§ 14. *De veelvormigheid gaat te loor.*

Dit nu zou er minder toe doen, indien het leven in de onderscheiden Gewesten zoo goed als elk eigen karakter miste. Kon men zeggen, waar ge ook in ons land rondreist, ge vindt Nederlanders zonder meer, als ware men allerwege identiek in zijn optreden, het zou nog gaan. Doch zoo staat het niet. We zijn niet een volk waarvan de veelzijdige ontwikkeling nog pas beginnen moet, maar we zijn op staatkundig gebied veeleer reeds oud en welbedaagd. Een rijk verleden ligt achter ons, en in dit rijk verleden hebben de bewoners van de onderscheiden Gewesten zich veelszins naar eigen aard ontwikkeld. De Zeeuw heeft niets van den Groninger, de Limburger zoo goed als niets van den Fries. Reeds de afstamming verschilde. De streek van 't land waar men oudtijds nederzeeg, gaf veelvormigheid. Bedrijf en levenswijs dikten dit verschil nog aan. Juist in deze veelzijdigheid en veelvormigheid van ons volk school niet weinig van onze kracht. En die historische kracht nu neemt af en gaat teloor door 't centralisatienet dat om ons gespreid ligt. We zijn er nationaal door verarmd. En wat nog droever is, we zijn door dit centraliseerend drijven nu reeds zóó ver van het oude historische spoor afgekomen, dat met ernste betwijfeld moet, of het nog mogelijk zal zijn, al ware het slechts ten deele, de decentralisatie weer naderbij te komen. De houding, door de Provincie Noordbrabant onlangs inzake de verschaffing van de electriciteit aangenomen, was inzooverre een gelukkig levensteeken, als het toonde hoe ten slotte dan toch nog iets van den ouden geest kon opwaken. Het gold daarbij wel een vraagstuk van ondergeschikt belang, maar er sprak dan toch iets van den ouden geest in. In het algemeen daarentegen moet erkend, dat van zelf opkomende aandrift om zich aan de autonomie der Provinciën iets gelegen te laten liggen, zich niet dan hoogst zelden vertoont. Is er een detail-vraagstuk aan de orde,

over een weg die gelegd of een kanaal dat gegraven zal worden, dan natuurlijk interesseert men zich daarover in dat deel van de Provincie, waar die weg of dat kanaal door zal loopen, maar toch zoo, dat het veelal het overig deel der Provincie koud laat. Toen ik voor Ommen in de Tweede Kamer zat, maakte ik met zulk een Casuspositie, van nabij zelfs, kennis. Vraagt ge daarentegen in 't algemeen, of er belangstelling in de Provincie is voor wat de Provinciale Staten uitrichten, dan moet erkend, dat deze belangstelling slechts zeer zelden zich toont, en ook al toont ze zich, een uiterst lauw karakter draagt. Van de handelingen der Staten wordt nauwelijks kennis genomen, en iets waarvan men zeggen kan, dat 't *heel* Friesland of *heel* Utrecht warm maakt, komt bijna niet meer voor. 't Ziet alles naar de Residentie, 't leest van Staten-Generaal, het neemt kennis van de Staatsbladen, maar het provinciaal gedoe pakt niet meer, en laat veeleer koud. Dit nu is te betreuren. In het gemeene leven erkent ieder, dat niet in het gewoon-genomen type, maar in de speciale wijzigingen van het gemeene type, de wezenlijke kracht schuilt. Neem een photo van een geheel gezin, en als 't zoo uitkomt, dat er tusschen gelaat en houding van de personen, zelfs met het scherpste oog, geen verschil is te ontdekken, weet ge reeds hieruit, dat er uit dit gezin niet veel komt. Het is een type-gezin, maar zonder type van wezenlijke personen. En dit nu is het verschil dat ook hier geldt. Achter ons ligt een verleden, waarin elke Provincie zich naar eigen aard ontwikkelde, een eigen leven ontplooide, een zelfstandig type vertoonde, iets eigens was en had, en dat eigenaardige van heel den levensgang van het volk in die Provincie aan het licht deed treden. Tot in de kleeding en in de volksspelen kwam dit uit. De Friesche kap verried een rijken geest van gekuischten smaak en van deftigen ernst bij heel het Friesche volk. In Staatsvlaanderen sprak zich weer een geheel ander type uit. Maar over heel het land genomen, uitte zich dan toch een rijk-ontwikkelde eigenaardigheid in zoo veelvormigen rijkdom van typen.

§ 15. *Te loor gaan van 't historisch schoon.*

Thans ziet men daarentegen hoe maar al te veel van dit historische schoon bezig is zich in de centrale algemeenheid op te lossen, die,

eigen aard verzakend, uit Parijs 't model haalt. Onze critiek op dit centraliseerend gemeen-maken is daarom geen bijzaak. Onze Calvinisten van ouds hebben de hooge nationale en zedelijke kracht verstaan, die in het kweeken van zelfstandigheid, in het doen dwepen met vrijheid, en in het zich hechten aan eigen vormen van oudsher school. Ware het ons gegeven geworden, op die lijn voorttegaan, ons volk zou een geheel andere kracht vertoonen dan thans het geval is. De geest van Calvijn had ons verrijkt en gesterkt, de geest van Danton, Voltaire en Robespierre heeft ons onzen Calvinistischen eigenaard maar al te zeer afgestroopt, en ons in de uniformiteit van het Europeesche Liberalisme doen overgaan. En hiertegen gaat zelfs geen protest meer uit. Veeleer looft men het. Op den Scheveningschen weg komt ge bij uw wandeling twee typen uit het dorp tegen; eenerzijds de oude Scheveningsche figuren, in oud-Scheveningschen trant gekleed en gekapt. Maar anderzijds stuit ge er telkens op jongedochters, wien ge het aanziet, dat ze tot het dorp behooren, maar die zich in Den Haag een kleed van Parijschen snit hebben aangeschaft en wier gelaat daarbij zoo ganschelijk niet past. In Friesland ontmoet ge hetzelfde. Wie daar de kap aflegt en met Parijs heult, denkt zich een dame, en ziet half met minachting op de draagsters van het oud model neer. Gelukkig mag gezegd, dat onder ons, Calvinisten en Antirevolutionairen, nog veelszins sterker dan bij andere landgenooten de liefde voor het eigenaardig type weer opwaakt. Kon dit doorgaan, ons land zou er bij winnen. Eigen vorm vertoont een eigen aard en een eigen leven. Het moet ons niet maar om toon na toon, maar om de gevarieerde toonen van de gamma te doen zijn. Niet 't veelzins gelijke, grove blad, maar de eindeloos gevarieerde blad- en bloemtype maakt uw hof rijk. Dit nu gaat ook op staatkundig gebied door. Onderstel dat bijv. het onderwijs zoo ware ingericht, dat voor het Lager onderwijs door de Gemeenten, voor het Middelbaar en Gymnasiaal onderwijs door de Provinciën, en voor het Hooger Onderwijs door het Rijk te zorgen viel, hoe zou dan niet reeds door zulk een eigenaardige indeeling een tierend leven in het onderwijs opschieten, dat er nu veelszins ontbreekt. Zie in de telegrammen die ons 't verloop van den oorlog melden, hoe de onderlinge naijver tusschen de Hessische, Badensche, Saksische en andere troepen den moed der strijders aanwakkert, en vraag u af, of we ook ten onzent niet sterker zouden staan, zoo ook bij ons landleger het provinciale

type meer tot zijn recht ware gekomen. Doch gelijk gezegd, hoe verder we zijn afgedoold van de vroegere rijke veelvormigheid, hoe geringer de kans wordt, dat we nog ooit weer van den vloek dezer centraliseerende eenvormigheid zullen vrijkomen. Het is met name de toenemende albemoeiing van den Staat, die ook ten onzent steeds meerderen naar de alverzorging van Staatswege hunkeren doet.

HOOFDSTUK IX.

DE GEMEENTEN

§ 1. *Geprikkelde belangstelling.*

Komt men nu van de Provinciale tot de Gemeentelijke regeling, dan stuit men aanstonds op de vrij krasse tegenstelling tusschen der meesten onverschilligheid voor de Provinciale belangen, en hun warme belangstelling in de Gemeentelijke huishouding. Ongetwijfeld is dit grootendeels te wijten aan den vaak zeer zwaren druk van de Gemeentelijke belastingen, die vooral in de groote steden telkens weer klimmen, en niet zelden nu reeds de 5 à 6 % van het inkomen naderen of te boven gaan. Ook voor de Provinciale huishouding moet wel gekweten worden, doch reeds de opcenten op de Personeele Belasting verschillen zoo aanmerkelijk voor beiden. Groningen blijve hier buiten bespreking, dat, gelijk men weet, provinciaal exceptioneel hooge uitgaven voor zijn Waterstaat heeft; maar neemt men bijv. Zuid-Holland, en dan buiten oorlogstoestand, zoo stond het opcentental in 1912 voor de Gemeenten in den Haag op 110 en voor de Provincie slechts op 11. Alzoo een verschil van het tienvoud. Toch is het niet enkel de hoogere belasting die hier prikkelt. Veel sterker toch is de prikkel die inzake de Gemeentehuishouding uitgaat van het steeds toenemend getal ambtenaren en werklieden welke vaak in den ge-

meentelijken dienst staan, en bij wie zich nu het op zichzelf niet vreemde verschijnsel voordoet, dat de gesalarieerde dienaar der gemeente als kiezer zelf, zij 't al indirect, tot de regeling van zijn voorwaarden van dienst meêwerkt.

§ 2. *De gesalarieerden beheerschen vaak den toestand.*

In bijna elke groote stad doet zich dan ook gedurig het verschijnsel voor, dat met name de onderwijzers van de Openbare School en de gemeentewerklieden de verkiezing der leden van den Gemeenteraad bijna geheel beheerschen. Hier komt dan nog in de derde plaats bij, dat steeds sterker onder de burgerij het verlangen opkomt, dat de Gemeenteraad op milde wijze en op allerlei manier voorzien zal in hetgeen men wenscht, dat ten gerieve van de burgerij en voor haar genot en ontspanning door de vroede vaderen in den Gemeenteraad beschikbaar zal worden gesteld. De tooneelvertooning ga dan voorop. Voorts begeert men tal van stedelijke bad-inrichtingen. Steeds rijker voorziene stedelijke krankenhuizen. Parken en wandelwegen van schoonen aanleg. Overal aanleg van trammen. Keurige waterleiding. En dan bovenal milde bedeeling aan de armen, mits 't slechts nimmer bedeeling heeten zal. Het kon daarom niet verwonderen, dat waar de actie, die van de Provincie uitgaat, meest zeer beperkt is, en daarentegen die van den Gemeenteraad zich steeds meer uitbreidt, en soms alomvattend wordt, ook zij die zich voorheen om de Provinciale belangen ganschelijk niet pleegden te bekommeren, veelal wakker op hun post stonden, zoo dikwijls in zake de gemeentebelangen een gewichtige beslissing moest vallen. Vergelijkt men wat nu de Provinciale Staten beteekenen, met wat de Gewestelijke besturen in de 16e, 17e en 18e eeuw te beduiden hadden, dan zijn ze van wat toen soms naar almacht geleek, thans bijna tot machteloosheid afgedaald; terwijl omgekeerd onze Gemeenteraden, althans in de groote steden, wel het hooge wereld-aanzien van voorheen verloren en als politieke macht zijn afgedankt, maar daarentegen over de gelden en over de levenspositie der poorters een macht verwierven, en nog meer zich toeëigenden, als waaraan destijds niet te denken viel. Hierdoor heeft de Gemeenteraad onder alle bewoners zich belangstelling verworven; en al is de Rijkswetgeving ook aan

de onafhankelijke ontwikkeling van deze burgervrijheid verre van gunstig geweest, toch valt op gemeentelijk terrein gedurig een ontplooiïng van levensenergie waar te nemen, die toont hoe 't gemeenteleven, in weerwil van een mingunstige wetgeving, zich terdege weet te roeren, soms vrij krassen invloed zelfs op de Provinciale Staten uitoefent, en vaak bewerkt, dat men ook in de hooge Regeeringskringen althans met de groote steden, rekent.

§ 3. *De steden in de oudheid en nu.*

Het Gewest of de Provincie kan, waar ze de Souvereiniteit verloor, nooit anders dan een tusschenschakel zijn, tusschen het Rijksbewind en de in plaatselijke woonsteden verdeelde landszaten. De gemeente daarentegen is van meetaf een eigen staat in het klein geweest, en hieruit verklaart het zich dan ook, dat oudtijds de stad der steden veelal draagster van het centraal gezag was. Zoo was het in Egypte met Memphis en Thebe, in Assyrië met Ninive, in Babylon met Babel, in Perzië met Suzan; en niet anders stond het geschapen in Griekenland met Sparta, Athene en Corinthe, en op het Italiaansche Schiereiland met Rome. Van Italië werd echter evenmin gerept als van Griekenland. Athene in Griekenland was de vertegenwoordiging van de politieke macht, en zoo droeg het opkomend politiek gezag veelal geen ander dan een stedelijk karakter. Zelfs toen het Romeinsche Rijk tenslotte heel de destijds meerekenende wereld beheerschte, was toch de Senaat van Rome, die de beslissing in handen had, niet anders dan een stedelijk lichaam. Onder Rome werd, ook toen 't zijn scepter over drie werelddeelen zwaaide, nooit anders verstaan dan de stad aan de Tiber, en de Keizer van het Romeinsche Rijk was inzooverre stedelijk ambtdrager. Naast, om en onder de *urbs Roma* stonden dan de Municipiën, die meer het karakter droegen van wat wij „Gemeenten" noemen. Maar hoe ook bezien, centrale steden als waarop we met name in Griekenland en in het Romeinsche rijk wezen, oefenden feitelijk staatsmacht uit, en waren toch in haar wezen niet anders dan wat wij steden of gemeenten noemen. Nu onderscheide men hier aanstonds wel tusschen den naam van *stad* en den gemeenen naam van *gemeente*. Bij ons viel door onze Gemeentewet dit sterk sprekende on-

derscheid in de officieele wetstaal geheel weg. De fatale manie om zich heel ons menschelijk leven in doodelijke eenvormigheid te doen opsmelten, wischte, let wel *formeel,* in den meest volstrekten zin elk onderscheid tusschen een hoofdstad, een stad, een vlek, een dorp en een gehucht uit. Wat van oudsher naar een zelfstandige positie dong, zou van nu voortaan geheel uniform nooit anders dan *gemeente* heeten. Vandaar dat de wet nauwelijks eenig onderscheid kent tusschen een stad als Amsterdam met meer dan een half millioen inwoners, en een der vele dorpkens, gelijk men die vooral in Zeeland aantreft; dorpkens soms geen half duizend inwoners uittellende. Voor het aantal Gemeenteraadsleden of Wethouders maakt het hooger of lager bevolkingscijfer verschil, maar voor het overige staan Urk en Amsterdam op voet van volkomen gelijkheid. Ook het politieke leven lost men op in gelijksoortige atomen, en voor de rijke variatiën in het leven heeft men geen oog. Altegader nabootsing van Fransch-revolutionaire benepenheid, waarop men in de practijk gedurig stuit.

§ 4. *Invloed der Fransche Revolutie.*

Hiervan is in landen die aan de Fransch-revolutionaire koorts ontkwamen, dan ook geen sprake. In de Rijnprovinciën en in België is de nabootsing van het Fransch model doorgegaan, maar in het meer oostelijk deel van Duitschland hebben kleine dorpen en vlekken een geheel andere inrichting voor hun huishouding, dan Berlijn of Breslau. Ook ten onzent is van meetaf, en van onderscheiden kant, tegen Thorbecke's unificatie van alle steden en dorpen in zijn Gemeentewet geprotesteerd; en al is men in hoogere kringen aanvankelijk voor deze critiek ongevoelig gebleven, zonder vrees voor tegenspraak mag gezegd, dat thans de begane feil vrij algemeen wordt ingezien, zoodat, komt het tot herziening ook van deze organieke wet, indeeling in twee of drie, zoo niet in vier klassen of soorten van onze Gemeenten kan worden tegemoet gezien. De huishouding van de kleine dorpen en vlekken kan en moet op een tiende vereenvoudigd worden, en daarentegen moet de huishouding van de grootere steden een veel degelijker regeling erlangen. Zooals 't nu is, beantwoordt de wettelijke regeling niet aan de eischen van het leven. Er

is nu aan het leven een maximale eenheidsband aangelegd, die de vrije levensuiting belemmert, en wat we daarentegen erlangen moeten, is een regeling die uit den wortel van het leven zelf opbloeit. Het is niet in een gewoon dorp, maar alleen in een stad van beteekenis dat het rijk ontwikkelde burgerleven tot zijn recht komt. Dit is dan oudtijds ook bij het opkomen der classieke steden niet slechts bedoeld, maar gerealiseerd. Al zulke toongevende steden waren wat wij thans zouden noemen staten. Ze stonden in beteekenis en rechtspositie hiermede bijna volkomen gelijk. Ze waren zelfstandig opgekomen. Ze hadden zich haar onafhankelijkheid door het wapenen van een eigen leger en soms zelfs van een eigen vloot weten te waarborgen. Van ondergeschiktheid aan anderen was geen sprake; veeleer van ondergeschiktheid van anderen aan haar. Toch kan niet gezegd dat onze huidige steden met deze souvereine steden uit de dagen der classisciteit op één lijn stonden. Veeleer deed zich hier te lande vanouds de toestand voor, dat het gemeene volk in den landbouw opging en onder de heerschappij van een landsheer stond, die van uit zijn kasteel geheel den omtrek aan zich onderworpen had. In dien landsheerlijken tijd waren er ten onzent dan ook geen steden, althans geen steden van beteekenis opgekomen.

§ 5. *Opkomst van ons stadsleven.*

Het stadsleven kende men nog niet. Dit is eerst aan de orde gekomen, toen allengs, afgescheiden van de landsheerlijke grootheid der adelsheeren en van de aan landbouw overgegeven bevolking, ook het bedrijf, de fabrikatie, de scheepvaart, de handel, de wetenschap en de kunst begonnen op te komen. Zij, die zich toen aan deze onderscheiden bestaanstakken van het leven wijdden, stonden deels te hoog om in de landbouwbevolking te verzinken, en waren deels toch ook weer te ordinair, om op de sloten en burchten huisvesting te vinden. Ook eischten het bedrijf, de nijverheid, de scheepvaart en de handel een andere wijze van vestiging en van inrichting van het leven. Dit nu gaf aanleiding dat er allengs, als vanzelf, uit het leven ook een andere wijze van existentie opkwam, en dit gaf toen eerst de geboorte aan de steden, van grooter of van kleiner kaliber. Het toovermiddel van de machtige kringen die toen op het zich vestigen in zulke steden bedacht waren,

school in hun geld. De financieele positie van den landbouwenden stand stond niet hoog; de heeren van adel op hun sloten zaten niet zelden diep in schulden; en de eenigen van wie gezegd kon, dat ze over ruime middelen beschikten, waren de groote kooplieden en de bankiers in de steden. Dat lieve geld leenden ze dan ook, en gaven 't zelfs tendeele goedschiks aan den edelen landheer, edoch, niet om niet. Veeleer bedongen ze zich voor dit gegeven of geleende geld rechten en privilegiën. En zoo duurde het niet lang, of zulke steden konden zich ommuren, eigen schutters in dienst nemen, zich verweren tegen alle geweld en voorts binnen haar wallen een steeds vrijer en zelfstandiger leven organiseeren, waarin ze een macht ontwikkelden, die aldra de macht der leenheeren en der edelen in hun burchten verre te boven ging.

In de klassieke steden der oudheid had zich dit anders voorgedaan. Wie zich aan eenig bedrijf van trafiek of fabriek wijdde, telde in Athene zelfs niet voor vol mede. Diens positie was lang niet die van een vrijen poorter. Vandaar dat in de oud-klassieke steden zich eer een vrijere burgerstand van hooger aanleg ontwikkelde, die op politiek, wijsgeerig en artistiek terrein een veel breeder vlucht nam, terwijl scheepvaart, handel en bedrijf zich al spoedig naar de straks aangelegde koloniale steden terugtrok. Zoo echter ging het ten onzent niet toe. Wel toch gaven ook toen, aldra, de personen van wetenschappelijken aanleg en van kunstzin er de voorkeur aan, zich in de nieuw-opkomende steden te vestigen, maar ze gaven er toch den toon niet aan. Ze trokken profijt van de kunstminnaars, die onder de kooplieden aan het woord kwamen, en bouwden en sierden huizen als paleizen, waarin de financieele grootmachten hof konden houden; maar de stad zelve bleef de stad *der rijke patriciërs*, waarin de kooplieden en de bankiers, zoo van hier als die uit Italië herkomstig, de weelde van hun levenspracht tentoonspreidden. Gevolg hiervan was, dat de vroedschappen en raden van deze steden steeds onafhankelijker optraden. De kamerheer had om zijn kas te stijven hen, niet zij den landheer van noode. En zoo kon ten leste het resultaat geen ander zijn, dan dat deze beteekenende steden de politieke macht almeer aan zich trokken. Haar geschut stond op de wallen, waarin ze zich hadden opgesloten, haar troepen konden uittrekken, en voorzoover ze aan hoofdstroomen of aan zee lagen, wisten ze niet minder door vlootinrichting op al grooter schaal haar macht te sterken.

§ 6. *Amsterdam eertijds en nu.*

Hieruit alleen verklaart het zich dan ook, dat met name Amsterdam tijden heeft gekend, dat haar vroedschap zich aanstelde als had men over het lot van heel het land te beslissen. Nu sprak 't vanzelf, dat deze onnatuurlijke verhouding van lieverlede voor normaler verhouding wijken moest, en het eind is dan ook geweest, dat onze steden, en daaronder ook Amsterdam, in het corporeel verband van heel 't vaderland gesteld zijn, zoodat de vroedschap van Amsterdam thans uiteraard alleen over Amsterdam heeft te zeggen. Na 1815 boog ook Amsterdam voor de Kroon, en had de wereldstad van weleer alleen op eigen welzijn bedacht te zijn. Er stak dan ook op zichzelf niets pijnlijks in, dat ook de trotsche steden van weleer almeer aan de landswet onderworpen werden; de vraag bleef alleen, of die Landswet aan het stedelijk leven zulk een dege existentie zou waarborgen, dat ze in vrijheid bloeien konden. En hierop nu kan moeilijk in bevestigenden zin geantwoord worden. De groote steden waren nu eenmaal van oudsher, en zoo ook bij haar opkomst in ons land, eigenaardige levensverschijnselen geweest, die alleen dan tieren konden, zoo aan haar opschieten uit den wortel van haar leven geen storende hindernis in den weg trad. De decentralisatie moest hier alzoo de leuze blijven, en juist hierin is gefaald.

§ 7. *Onze oppositie kwam later op.*

Eerst had men ook in Antirevolutionaire kringen voor dezen misstand weinig oog. Er waren zooveel heiliger belangen waarop zich aanvankelijk aller aandacht samentrok. De traditiën waarin men naleefde, hadden bovendien veel te lang en veel te sterk het stempel gedragen van het oude zeggen: „Zooals de heeren het wijzen, zullen wij het prijzen". Reeds na afloop van het eerste vierde der zeventiende eeuw had de handelsaristocratie zich van de macht meester weten te maken, en bleef zelfs in de groote steden voor onze kleine burgerij veelal zoo goed als niets te zeggen, terwijl op het platteland de aristocratie der landsheeren nog straffer druk op den kleinen boerenstand uitoefende. Hieruit

verklaart het zich dan ook, dat de Antirevolutionaire partij reeds vele jaren achter zich had, eer men ook onzerzijds zich de Gemeentebelangen meer van nabij begon aan te trekken. Wel was in „Ons Program” reeds over de inperking van de Gemeenterechten geklaagd, en voor vrijmaking van het burgemeesterlijk ambt gepleit, maar in het partij-program van '79 kwam toch niet één artikel over de Gemeentehuishouding voor, in niet één der politieke Stembus-programs was op dit actueel belang nader gewezen, en ook in Groen's dagen had men er althans geen onderwerp van breede discussie van gemaakt. Schier overal had Kabinet na Kabinet liberale of conservatieve partijgangers als burgemeesters doen optreden. Deze liberale burgemeesters hadden 't er op toegelegd, een geestverwant als secretaris benoemd te krijgen. Ook op de keuze der Gemeenteraadsleden was van hooger hand sterke pressie uitgeoefend. En zoo verklaart het zich, dat men eerst in de 20ste eeuw onzerzijds ook op de Gemeentehuishouding meer de aandacht begon te vestigen. In grooten getale waren nu allerwegen ook onzerzijds leden in de Gemeenteraden gekozen. Zelfs in de groote steden kon men reeds enkele Wethouders van Antirevolutionairen huize begroeten. Het aantal Burgemeesters uit onzen kring bleef nog wel altoos laag, maar nam toch toe. En zoo kon het niet anders, of de vraag rees, welke houding ten deze voor gekozenen, en alzoo ook voor de kiezers uit onze beginselen voortvloeide. Dit gaf dan ook aanleiding, dat in 't eerst in onze plaatselijke kiesvereenigingen allengs de gemeentelijke problemen aan de orde kwamen en dat reeds tot tweemalen toe beproefd werd, in vage termen en in een klein aantal artikelen een eerste begin van een Gemeenteprogram op te stellen.

§ 8. *Onze Gemeenten-Bond.*

Doch zelfs hierbij bleef het niet. In October 1908 ging men zelfs over tot de oprichting van een *Bond van Antirevolutionaire Gemeenteraadsleden in Nederland*, een bond welks optreden ik te Utrecht in mocht leiden met een rede, die onder den titel: *„Zelfstandig Gemeentewezen”* te 's Gravenhage bij den uitgever Bootsma nog in datzelfde jaar het licht zag. Dit gaf animo. En onder de actieve leiding van Dr. Van Staveren in Rotterdam kwam toen aldra zelfs het plan op,

om ten behoeve van onze Gemeenteraadsleden en ter verbreiding van onze Communale overtuigingen een afzonderlijk orgaan in het leven te roepen. Het eerste nummer van dit orgaan zag reeds in 1910 het licht, en onder de redactioneele leiding van Mr. B. de Gaay Fortman beleeft dit maandschrift nu reeds zijn vijfden jaargang. Met Mr. de Gaay Fortman zijn leden van de redactie de H.H. Mr. Dr. H. W. Hovy, Burgemeester van Loosduinen, Dr. W. B. van Staveren te Rotterdam, Mr. J. P. Chardon te Delft, en de heer D. G. Wentink te Utrecht; de eerste voor de *Bedrijven*, de tweede voor de rubriek *Gezondheid*, de derde voor *Onderwijsaangelegenheden*, en de vierde voor *Stedenbouw en Volkshuisvesting*. Het blad voert tot titel: *De Gemeenteraad*, en is gemeenlijk niet minder dan veertien bladzijden quarto druks groot. Beide èn het optreden van dezen Bond èn de uitgave van dit periodiek mogen als gunstige levensteekenen gelden. Er blijkt uit, dat men ook onzerzijds zijn politieke bemoeiing niet, gelijk weleer, uitsluitend op de Landsbelangen richt. Ook de gemeentelijke regeling en huishouding begint onze mannen bezig te houden. En al zijn we nog allerminst waar we wezen moeten, en al moet erkend, dat zelfs de beginselvragen die hier aan de orde komen, nog lang niet scherp genoeg gesteld zijn, bij de dagen van ons eerste treden vergeleken, deden we toch ook op dit erf een reuzenschrede vooruit. Slechts is het te hopen, dat het zoo ernstige onderscheid tusschen de belangen der groote steden en van de meeste dorpsgemeenten allengs tot een afzonderlijke behartiging van beider belangen zal kunnen leiden.

§ 9. *Groote en kleine Gemeenten.*

Als vanzelf zijn het vooral de groote vraagstukken die in de groote steden aan de orde komen, welke in de Pers het meest de aandacht trekken, het sterkst boeien, en hierdoor van zelf eenzijdig op den voorgrond treden. Toch is het hoog noodig, dat ook op de gewone dorpsgemeenten zich meer de onderzoeking richte. Alleen van de groote steden kan onze Bond niet leven, en het is zeer zeker niet 't minst in de Gemeenten die voor haar landbouw-karakter en heur kleine bevolking om eigen leiding vragen, dat de Antirevolutionaire partij onder de

Gemeenteleden den meesten aanhang telt. Niet genoeg kan er daarom op worden aangedrongen, dat ook onze Bond meer dan dusver op dit *tweeërlei* soort van Gemeentehuishouding meer onderscheidenlijk de aandacht richte. Is het de groote fout van Thorbecke's Gemeentewet geweest, dat hij onze Gemeenten, groot en klein, op 't platteland en in de steden, zoo goed als alle over één kam schoor; tegen deze fout moet anderzijds voortdurend verzet uitgaan, en zeer zeker mag dan ook verwacht, dat straks ook deze onderscheiding zich in de saamstelling der redactie van ons orgaan zal uitspreken. Ongetwijfeld zijn er belangen die in 't kleinste dorp evengoed als in de grootste stad aan de orde komen. Zoo bijv. de viering van den Dag des Heeren, de regeling der drankgelegenheden, de kermis, de huizen van ontucht, de verhouding tot de Diaconieën, en zoo veel meer; vraagstukken waarbij over het uitgangspunt alle verschil van meening onder ons wegvalt en waarbij 't er deswege meer op aan zal komen, de te ontwerpen regelingen op ongedwongen wijze in overeenstemming te brengen met de plaatselijke gesteldheden.

§ 10. *De bedrijven.*

Doch hiermede zijn we er nog niet. Van niet minder ernstige beteekenis zijn almede de sociale vraagstukken geworden. De positie van hen die bij de Gemeente in dienst zijn, mag niet aan de schrilie inzichten van een on-sociaal burgemeester worden overgelaten. Ook de Bedrijven in de groote steden, die meer dan één Gemeenteraad onder zijn beschikking nam, vragen naar onderzoek, zoo omtrent de soort, als met het oog op hun zelfstandige regeling. Wat bedrijf de Gemeenteraad wel, en wat hij niet onder zijn beschikking moet nemen, is een probleem dat op zeer ernstig onderzoek wacht, zoo men niet ongemerkt in het Socialisme wil verloopen. En dan komt nog het schier allesbeheerschende financieele vraagstuk, dat ons voor het probleem stelt, of de Gemeenteraad uit de kas van wie veel heeft, naar goedvinden nemen mag, om 't aan wie weinig heeft ten goede te doen komen. Van het Schoolwezen zwijgen we nu. Dit gaat zijn definitieve regeling tegemoet. Moge daarom ook het zoo welkome periodiek van de *Gemeenteraad* over deze hoofdproblemen steeds helderder licht doen

schijnen. Hoe radicaal-ver de ultra-radicaal A. Damaschke in zijn *Aufgaben der Gemeindepolitik* vooral in de 4e uitgave die in 1901 't licht zag, ook ging, het heeft toch zijn nut, aldus zijn denkbeelden in een overzichtelijk geheel saam te vatten; immers dit juist leidt altoos terug tot het uitgangspunt in uw politiek beginsel.

§ 11. *De Gemeente autonoom.*

Vooral bij de Gemeentehuishouding dringen van allen kant, evenals in het particulier gezin, de detailvragen naar den voorgrond; doch juist die detailvragen kunnen u ongemerkt op geheel verkeerde paden leiden, zoo ge bij haar beoordeeling niet een vasten leiddraad volgt; en toch ook bij het uitspannen van die leiddraden, kunt ge keer op keer met uzelf in tegenspraak komen, en aan den eenen kant afbreken, wat ge aan den anderen kant opbouwt, zoo die onderscheiden leiddraden niet van eenzelfde kluwen worden afgewikkeld. De Gemeente als verschijnsel op politiek erf is naar haar wezen gelijksoortig met den Staat zelf. Evenals de Staat is ook de Gemeente een rechtspersoon. Ze heeft een eigen terrein waarop haar leven ontstond en zich voortzet, en op dit erf, dat haar gebied vormt, heeft ze, evenals de Staat op zijn gebied, een bevolking waarover ze gezag uitoefent. Haar machtsbevoegdheid strekt zich dan ook, evenals die van den Staat, zij 't ook in gewijzigde perken, over alle personen en alle zaken uit, die op haar erf zich bevinden. Ook de Gemeente heeft een ordening, conform welke ze optreedt en handelt; ze heeft evenals de Staat groot-ambtenaren, klein-ambtenaren, beambten en bedienden. Vandaar dat ook de Gemeente beschikken moet over de noodige autonomie, om voor het publieke leven op haar erf regelen en ordonnantiën uittevaardigen. Afgescheiden van Staat en Provincie heeft daarom ook de Gemeente een eigen Bestuur, evenals er een zelfstandig bestuur in elk gezin door 't huwelijk en straks vooral de geboorte der kinderen opkomt. En zelfs was het niets te hoog gemikt, dat de Gemeente vroeger ook van een eigen recht sprak, gelijk dit elders ook nu nog althans in eerste instantie, het geval is. De politie kan hier niet voor optreden. De politie is voor het handhaven van de feitelijke orde, niet voor het spreken van recht bij ingewikkelde verhoudingen.

Omdat de Gemeente evenals de Staat een eigen subject is, kan ook de Gemeente als koopster of verkoopster handelen en kan ze diensten aanbieden om zich voor die diensten te laten betalen, en aldus privaat-rechtelijk handelen. Doch ook hierbij blijft het niet. De Gemeente moet, om te kunnen leven, evenals de Staat, over de noodige middelen beschikken; wat beteekent, dat ze een bezit moet kunnen hebben dat interest afwerpt, en dat ze door bedrijf moet kunnen verdienen, maar ook dat ze als Gemeente geld heffen mag van haar poorters en van wie op wat manier ook als van buiten inkomende, als doortrekkende, of als van buiten invoerende vrijwillig met haar of met haar burgers en haar erf in contact treedt. Parijs heeft nog altoos hooge inkomende rechten. Voorheen hief men die bijna allerwegen. De wacht aan de poorten waakte er voor. Om haar vrijheid ongekrenkt te handhaven, is 't zelfs strikt noodig, dat de Gemeenten in haar huishouding zelfgenoegzaam zijn.

§ 12. *Stad en Staat.*

Dit identieke in den grondtrek van het Staatsleven en van het stedelijk leven gaat zelfs zoover, dat niet de stad den Staat heeft nagebootst, maar dat veeleer in de groote, zelfstandig opkomende steden zich het volksleven ontwikkeld en voor dit volksleven een regeling zich gevormd heeft, die veeleer aan den Staat tot voorbeeld strekte. Het juiste Overheidsbegrip, het begrip van onderdaan en toch medeburger, het besef van den plicht om voor den algemeenen welstand en tegelijk voor de algemeene orde te waken, is niet eerst in de groote agglomeratiën, maar juist het eerst èn in de klassieke steden der Oudheid èn in de groote handelssteden èn in de vrije Rijkssteden tot helderder bewustzijn doorgedrongen, en vandaar op de Staatsregeling overgebracht. Niet de Staat ging voor, zoodat het stedelijk saamleven volgde, maar in de groote steden kwam 't eerst uit den wortel zelf van de samenleving de orde en de regeling op, die straks op breeder terrein door de Landsoverheid werd nagevolgd. Vandaar dan ook, dat in den loop der historie, telkens en telkens weer, zich de worsteling om de suprematie tusschen de vrije groote steden en het Landsbewind voordeed. Zoo begon het ook tenonzent met 't bijna absoluut gezag van de

magnaten onder de heerschappen, die niet anders dan een landbouwende bevolking onder zich hadden en deze als onderzaten naar eigen willekeur aan hun eigen grootheid dienstbaar maakten. Tegen deze eenzijdige overheersching is toen met name van de groote, opbloeiende steden het verzet uitgegaan. Toen nu deze steden het land verrijkt en in aanzien gebracht hadden, maakte dit vanzelf de Landsregeering minder machtig. Deze poogde daarop de steden weer te knakken, en die wreekten zich toen in nieuwe revolutie; vooral aan het slot der 18e eeuw zelfs door gewelddadige omwenteling van wat bestond. En eerst uit deze omwenteling herstelde zich toen allengs de meer geordende toestand, dien de 19e eeuw ons bracht, edoch, met schromelijke prijsgeving van ons zoo beteekenisvol verleden, met uitwissching van wat dusver ons eigenaardig karakter had gevormd, en met toepassing op heel 't land, zoo stad als dorp, van een eenvormige orde, die zelfs als zoodanig niet van Nederlandschen oorsprong was, maar althans voor een deel aan de Fransch-revolutionaire eenheidsbegrippen, nader aan de Belgische Grondwet, ontleend was. Nu zou 't natuurlijk te sterk gesproken zijn, zoo men beweerde dat hiermede alle Gemeentelijke autonomie ten onzent in volstrekten zin ware teloor gegaan. Dit was wel in Frankrijk het geval; niet ten onzent. Aan de Gemeenten kwam straks weer zeker recht tot eigen inrichting toe. Van Hogendorp voelde hiervoor, en waande metterdaad de autonomie genoegzaam verzekerd te hebben. Raadpleegt men echter met het oog op dit gewichtig probleem, wat ons onze Gemeentewet gegeven heeft, gelijk Thorbecke die ons oplegde, dan verbleef ons voorzeker nog een merkelijk stuk autonomie, waarover men in Frankrijk jaloersch op ons is, maar voelt toch een ieder, hoe ook ten onzent deze autonomie door zoovele banden in provinciaal en landsbewind geklemd ligt, en onder zulk een alzijdige centrale macht ingevlochten is, dat ze toch al te pover en al te sober zich aandient.

§ 13. *De positie van den Burgemeester.*

De inperking van deze autonomie is zelfs niet enkel door de boven de Gemeente staande macht van Provincie en Landsregeering teweeggebracht, maar zeer stellig ook door de aan den Burgemeester ver-

leende bevoegdheid. Neem tot voorbeeld slechts het zoo telkens ter sprake gebrachte artikel 188, waarin de politie over de Schouwburgen, herbergen, tapperijen en over alle voor het publiek openstaande gebouwen en samenkomsten, openbare vermakelijkheden en openlijke huizen van ontucht, geheel en eeniglijk, niet aan Burgemeester èn Wethouders, maar den Burgemeester alleen is opgedragen. Zelfs wordt er nog bijgevoegd: „Hij, d. i. de Burgemeester, waakt tegen het doen van met de openbare orde of zedelijkheid strijdige vertooningen". Bedenkt men hierbij nu, dat de Burgemeester, buiten alle advies of medewerking van den Raad, door de Kroon benoemd wordt, en alzoo een van buitenaf, zoo men wil van hooger hand, in de Gemeente ingezet ambtenaar is, zoo volgt hieruit, dat op dit zoo uiterst gewichtig punt de autonomie der Gemeente in volstrekten zin is teniet gedaan. Wel geschiedt dit blijkens den titel van § 2 van het derde hoofdstuk „tot handhaving van de openbare orde", maar de ervaring heeft op alle manieren getoond, dat 't hier in meer dan één opzicht aangelegenheden geldt, waarover in de Gemeente zich zeer besliste meeningen vestigden, en dat toch de Burgemeester de onbeperkte macht en bevoegdheid bleef bezitten, om met algeheele miskenning van de gevoelens die in de Gemeente boven komen, zijn persoonlijken wil door te zetten, en zulks vaak op een wijze die de openbare zedelijkheid niet bevordert, maar veeleer krenkt. Ook de Commissaris van Politie, in wiens hand zoo groote macht is gelegd, komt van buitenaf in, en wordt evenals de Burgemeester zelf door de Kroon benoemd. Zelfs diens bezoldiging wordt door de hooge Regeering geregeld, zij 't al na den Commissaris der Provincie en den Raad der Gemeente gehoord te hebben. Zelfs de agenten en dienaren der politie worden door den Burgemeester aangesteld en ontslagen, en evenzoo is het de burgemeester, die in overleg met den Commissaris in de Provincie, hun de noodige ambtsinstructiën geeft (Art. 191). De veldwachters worden zelfs niet door den Burgemeester, maar, slechts in overleg met hem, door den Commissaris der Provincie benoemd en ontslagen. Zoo ziet men, hoe op alle manier, waar het op machtsuitoefening aankomt, de Raad niet alleen, maar ook het college van Burgemeester en Wethouders terzijde is gesteld, en hoe èn regeling èn uitvoering van een ambtenaar uitgaat, die van elders zijn benoeming ontving en zich door een hoogere macht, en zulks van buiten, zijn bevoegdheden zag toegekend.

§ 14. *Zelfbestuur.*

Tot deze inperking van de macht der, zoo 't heet, autonome Gemeente schijnt men zich vooral genoodzaakt te hebben gezien, omdat aan den Raad een al te eenzijdig recht van bemoeiing was toegekend. De Gemeenteraad is toch volgens onze Gemeentewet niet enkel geroepen tot het behartigen van de algemeene belangen en tot het opmaken en vaststellen van de noodige verordeningen, maar is tevens geroepen tot het verleenen van medewerking aan de uitvoering van wat van hooger hand gelast of door den Raad zelf geregeld en verordend is. Hier schuilen tweeërlei vragen in, die afzonderlijke bespreking eischen. Vooreerst toch rijst hier de vraag, of tusschen den Raad en het College van Burgemeester en Wethouders niet een scherper afscheiding, als tusschen wetgevende en uitvoerende macht, raadzaam zal zijn; en ten anderen of de uitvoering der wetten en verordeningen van hooger hand op een wijze en in een mate als dit thans het geval is, aan de plaatselijke besturen kan worden opgedragen, — het vraagstuk van het zelfbestuur. Wat nu het eerste dezer twee punten betreft, moet eenerzijds vaststaan, dat aan den Raad de regelende bevoegdheid verblijft. Voorzoover aan de plaatselijke volkskringen autonomie verbleef, moet die door den Raad worden uitgeoefend. Alle reglementen en verordeningen, die plaatselijk voor vaststelling vatbaar zijn, moeten uitgaan van den Raad. De Raad toch is het lichaam dat de burgerij vertegenwoordigt, en alzoo het college dat zoo men wil, de legislatieve taak te verrichten heeft. Ook de uitvoering van deze taak moge aan schier nooit eindigende controle van den Burgemeester, van den Commissaris der Koningin, van Gedeputeerde Staten en van de Landsregeering onderworpen zijn, toch is en blijft ze in haar wezen legislatief van aard. Komt men straks, gelijk zoo dringend noodig is, tot het indeelen van de Gemeenten, naar haar bevolking als anderzins, in onderscheidene klassen, dan zal in de eene klasse minder van deze legislatieve bevoegdheid gebruik worden gemaakt; maar tot wat geringe afmetingen ook herleid, de Raad moet voor de huishouding der Gemeente zekere regelen en ordonnantiën kunnen stellen, waaraan de inwoners der Gemeente zich te onderwerpen hebben. Artikel 144

van de Grondwet, gelijk het thans luidt, gaat intusschen verder. Dit artikel toch zegt: „Aan den Raad wordt de regeling en *het bestuur* van de huishouding der Gemeente overgelaten". Niet alleen alzoo de legislatieve, maar ook de executieve bevoegdheid. Hiertegen nu is allengs steeds ernstiger bezwaar gerezen. Niet, dat er niet Gemeenten van kleiner omvang en kleine bevolking zijn, wier Raden zich tot de kwijting van deze dubbele taak zeer wel leenen, maar dit is hier de vraag niet. Nu onze Gemeentewet nog steeds alle Gemeenten over één kam scheert, en zoo ook Artikel 144, eerste zinsnede, gelijkelijk op de kleinste en op de grootste Gemeente toepasselijk verklaart, is de vraag niet te ontwijken, of het aangaat, ook in de Gemeenteraden van onze grootere steden niet enkel de regeerende, maar ook de besturende taak aan den geheelen Raad op te dragen. Op deze vraag nu gaf de Commissie voor de herziening van de Grondwet, wier rapport in 1912 afkwam, een beslist ontkennend antwoord. Vandaar haar voorstel om uit Artikel 144 de woorden: „en het bestuur" weg te laten.

§ 15. *De voorstellen van 1912.*

Men geve aan dezen voorslag geen averechtsche uitlegging, en versta wat voorgesteld werd, niet in dien zin, alsof voortaan in geen geval het *bestuur* door den Raad zou mogen worden uitgeoefend. Dit was de bedoeling van de voorstellen der Commissie volstrekt niet. Integendeel, de Commissie ging uit van de onderstelling, dat er, ook na deze wijziging van Artikel 144, nog zeer wel tal van Gemeenten zouden overblijven, wier Raad zich van regeling èn van bestuur kweet. Wat men beoogde, was eeniglijk om aan de Gemeentewet toetestaan, bij eene indeeling van de Gemeenten in klassen het zóó in te richten, dat er Gemeenten waren wier Raad zich ganschelijk met het bestuur niet inliet, en dat daarnaast andere Gemeenten zouden staan, aan wier Raad ook het bestuur, nevens de regeling, geheel of althans ten deele zou worden toegekend. In het Rapport der Commissie, op blz. 22, staat dan ook zoo duidelijk als het slechts kan: „De Grondwet moet breken met den eisch, dat naast de macht van *regeling* ook die van *bestuur* in hare volheid, onder alle omstandigheden, en in elke Ge-

meente zonder onderscheid, bij den Raad moet berusten. Zij kan veilig de *bestuursinrichting* inlijven bij de punten, die zij ten aanzien van het Gemeentewezen ter regeling overgeeft aan de wet. Zij moet er zich toe bepalen, voor den Raad volledig en onverkort op te eischen de macht van regelen en verordenen. Ten aanzien van de bestuurs-organisatie krijgt dan de wetgever de handen vrij en kan hij eigen inzicht tot grondslag maken. Hij kan het bestuur van sommige Gemeenten anders organiseeren dan voor andere; hij kan het voor een goed deel doen blijven bij den Raad of het dezen ontnemen en het afwentelen op Colleges, voortgekomen uit of buiten den Raad, gekozen door den Raad of op andere wijze. Kortom, hij kan, mits hij aan den Raad late de regelende, de wetgevende macht, elke denkbare inrichting van het Gemeentebestuur aanvaarden en daarmede aan alle bezwaren van het stelsel, in de Gemeentewet belichaamd, tegemoet komen". Met deze wijziging ga ik accoord. We zouden door die wijziging meer naderen tot wat Steyn voor Duitschland uitdacht, en dat bij onze Oosterburen zoo profijtelijk bleek. Het is de eenvormigheid die ook hier de zaak bedierf. Wat bruikbaar is voor een Gemeente van 3000 zielen, kan het daarom nog geenszins zijn voor een Gemeente van 300.000. Veelvormig moet ook op dit punt de inrichting zich naar de veelvormigheid van het leven voegen. Eerst als uit Art. 144 der Grondwet de woorden: „en het bestuur" wegvallen, zal de Gemeente-wetgever de vrijheid terug erlangen om met het zoo sterk sprekend onderscheid tusschen de groote en de kleine, de landbouwende en handeldrijvende Gemeenten te rekenen. Men zal in Gemeenten van een lagere klasse het bestuur grootendeels aan Burgemeester en Wethouders in handen kunnen geven, en in een andere klasse door de instelling van velerlei Commissies de taak van het bestuur kunnen verdeelen. Elders weer zal 't blijven kunnen gelijk het nu is, wijl men geen hinder ondervond. Kortom, de Gemeentewet moet 't zóó verordenen, dat de inrichting van de organisatie in elke soort Gemeenten beantwoorde aan haar toestand. Slechts zij ook hier opgemerkt, dat de toewijzing van de bestuurstaak aan het college van Burgemeester en Wethouders alleen dan aanbevelenswaardig zou zijn, indien de Burgemeester niet meer gelijk thans een agent van de Landsregeering was.

§ 16. *Rijker leven ook hier.*

Vergelijkt men de handelingen van den Gemeenteraad in een stad als Amsterdam of Rotterdam, gelijk die uit het midden der vorige eeuw in onze stadsarchieven gedeponeerd zijn, met de handelingen van dienzelfden Gemeenteraad in deze eeuw, dan toont reeds het verschil in het aantal bladzijden, maar meer nog het verschil in de agenda en in den loop der debatten, dat wat eertijds bruikbaar kon schijnen, en zelfs voor Thorbecke nog aannemelijk was, thans spaak loopt. Geheel onafhankelijk van de bedoeling en den toeleg van Grondwetgever of Wetgever, is ook ten onzent het officieele Staat- en Stadsleven in Parlement en Gemeenteraad op zoo ongemeene wijze tot alzijdige ontplooiing gekomen, dat men niet te ver gaat, zoo men van verviervoudiging van inhoud spreekt. De Handelingen der Staten-Generaal van 1850 en van nu zijn nauwelijks voor vergelijking meer vatbaar, en geheel hetzelfde neemt waar, wie de Gemeenteraadsverslagen van voor vijftig jaren met die van thans naast elkaar legt. En al moet nu erkend, dat veel naar het publieke terrein getrokken is, dat ongetwijfeld beter in particuliere handen ware gebleven, toch zal niemand terugkeer wenschen tot de sobere actie die voor zeventig jaar den polsslag van het nationale leven zoo bedenkelijk flauw kloppen deed. Ons volk van nu is zoo heel anders dan 't volk van toen. De geheele standaard van 't leven nam een zoozeer gewijzigd karakter aan, dat 't volstrekt ondoenlijk was, de onaandoenlijkheid, die oudtijds heerschte, te bestendigen. Nog in 1845 liet men alles gaan; nu neigt men er toe, zich met alles in te laten. De Pers, nog in 1840 de onbeduidendheid zelve, heeft thans het publiek wakker geroepen en warm gemaakt. Men hoort van alles, men laat zich met alles in, men is er tuk op om voor eigen aandeel op alles invloed uit te oefenen. De uitbreiding van het kiesrecht heeft de ruimere en breedere ontplooiing van het publieke leven nog verhaast. Erkend moet zelfs, dat de machtige uitvindingen, die na 1850 het verbaasde publiek kwamen verrassen, tot een gemeenschappelijk en publiek optreden noodzaakten, waar voorheen een ieder persoonlijk in elken kring een eigen weg zocht en vond. Zoolang de kaars en de lamp heerschen bleef, was een ieder op zichzelf in eigen

vertrek meester van 't licht, — nu gas en electriciteit de verlichting van heel de stad gingen opeischen, dreef 't alles den publieken kant op. Zoo was het met de waterleiding en met de middelen van vervoer. De Gemeenteraden konden ook dit alles op den duur niet aan de particulieren overlaten. En gelijk het met de physieke gegevens lag, zoo kwam het steeds ook meer te liggen met de sociale aangelegenheden. Men kon niet meer, ieder op zichzelf, voor zijn belangen opkomen. Verbinding in clubs, in corpsen, in bonden werd de algemeene leuze Zoo drong dit alles van zelf en ongemerkt naar voren, en het eerste college waarbij het alles aankwam, moest wel de Gemeenteraad zijn. Vandaar dat de inrichting van onze Gemeenteraden niet meer met de actualiteit van het leven in overeenstemming bleek. De Staatscommissie onder Heemskerks presidium heeft dit dan ook ingezien en erkend, en metterdaad zou 't voor heel ons publieke leven winste zijn, indien het „*bestuur*" uit Artikel 144 wegging.

§ 17. *De medewerking der Gemeentebesturen.*

We komen nu tot het tweede punt: de medewerking in Art. 126 van de plaatselijke Gemeenten gevorderd „voor de uitvoering van wetten, van algemeene maatregelen van bestuur, van 's Konings hiertoe betrekkelijke bevelen, en van provinciale reglementen en verordeningen". Voor deze medewerking zijn als regel alleen Burgemeester en Wethouders aansprakelijk. Slechts voorzoover dit opzettelijk en met zoovele woorden is uitgedrukt, treedt hier ook de Raad op; en deed 't zich voor, dat de Raad hierin achterstallig bleef, dan komt ook datgene wat aan den Raad was opgedragen, voor rekening van het college van Burgemeester en Wethouders. Werd ook door Burgemeester en Wethouders de medewerking niet op voldoende wijze verleend, zoo gaat de last niet op den Burgemeester alleen over, maar op het hoofd van 't Provinciaal Bestuur (zie Artikel 127). Geheel deze regeling nu ligt in de Engelsche lijn. In Engeland is toch evenzoo de regel geldende, dat de plaatselijke en de districtsbesturen zich leenen ter uitvoering van hetgeen van Hooger hand geboden is. Deze instelling nu bedoelt, dat de Landsregeering, en tendeele het Provinciaal Bestuur, op allerlei wijze kunnen verordenen, gelasten en bevelen, maar dat voor de uitvoering

hiervan niet dan bij uitzondering eigen ambtenaren, dienaren of agenten zijn aan te stellen, terwijl als regel de plaatselijke Gemeenten in dienst treden. In deze Gemeenten wordt dan de last die uitging, nagekomen door den Raad, of in den Raad door Burgemeester en Wethouders. Zijn voor de uitvoering van dien last localiteiten in gereedheid te stellen, vaste of tijdelijke ambtenaren in dienst te nemen, bureaux en commissies te verzamelen, uitgaven voor kosten te doen, dan gaat 't initiatief voor dit alles als regel van B. en W. uit, en het is de Gemeente die de kosten draagt. Hoe hoog die kosten loopen, kan men in de rekening der groote steden zien, en hoe overdruk en bijna rompslompig de zorge voor de nakoming van alle gestelde regelen en ook de uitvoering van alle lastverstrekkingen is, kan men op het Stadhuis in zulke groote Gemeenten nagaan. Het geldt toch niet een zorge en bemoeienis, die als onderdeel bij de reeds zoo groote Gemeentetaak bijkomt, maar het is een op zichzelf zooveel omvattende bemoeiing, dat noch de Burgemeester noch de Wethouders er meer van nabij het oog op kunnen houden, en dat 't veeleer een welige bureaucratie is, die zich met klimmende macht in de zalen van het Stadhuis installeert. Reeds voorlang kon men dan ook de klacht vernemen, dat de burgemeester van Amsterdam er schier onder bezweek. En toch, insteê van te minderen, vermeerdert zich de hierin schuilende taak nog aldoor. Residentie en Provincie verordenen en bevelen, maar de nakoming, de uitwerking en uitvoering van het gelaste is als regel op B. en W. gelegd. Voor het financieele levert dit nu geen overwegend bezwaar op, daar de Gemeente bevoegdheid ontving om op Rijksbelastingen een zelfs zeer groot getal opcenten te leggen, maar, het finantieele nu daargelaten, zijn de bezwaren die aan deze wijze van doen kleven, van hoogernstigen aard.

§ 18. *Uitvoering van het Hooger Gezag.*

Dat de bestuurders der Gemeenten zich belasten met de nakoming en uitvoering van wat de Gemeente zelve verordend heeft, is geheel natuurlijk. Daar toch gelden het regels die van haar als Gemeente uitgaan, en die zich bewegen op een terrein, dat elk lid van den Gemeenteraad overzien kan. Hiertegen is dan ook nimmer bedenking

gerezen. Maar heel anders komt 't natuurlijk te staan, zoo het aankomt op regelingen, wetten, maatregelen en bevelen, die door een geheel andere macht uitgevaardigd zijn en die zich aandienen in verband met wetten en gelegenheden, welke veelal geheel buiten het terrein van plaatselijk doen liggen. Reeds de kennis van deze alsoortige ordonnantiën en bevelen vereischt een opzettelijke studie, die van de overgroote meerderheid der Gemeenteraadsleden nimmer kan gevorderd worden, en die zelfs voor verreweg de meeste Wethouders een terra incognita blijft. Waar dan nog bijkomt dat er geen maand voorbijgaat, of de bundel van dit complex is alweder aangezwollen, en in wat dusver gold, zijn op kleiner of op grooter schaal weer wijzigingen gekomen. Op de hoogte te blijven van wat al deze Centrale en Provinciale wetten, regelingen en bevelen inhouden, is dan ook van wie er zich niet opzettelijk aan wijden kan, niet te vorderen. Vooral nu er meer en meer een geest doordrong, die alles bepalen, alles minutieus regelen, alles met de uiterste precisiteit in legalen vorm wil brengen, heeft het hier bedoelde complex zulk een huiveringwekkenden omvang erlangd, dat alleen wie zich opzettelijk aan de bestudeering ervan wijden kan, geacht kan worden op de hoogte te zijn. De groote Gemeenten nu daargelaten, kan op de gewone Gemeenteraadsleden ganschelijk niet, op de Wethouders niet dan bij hooge uitzondering, en feitelijk alleen op den Burgemeester en den Secretaris gerekend worden. Handboeken helpen hier ten deele. De Provinciale Griffie komt te hulpe. En zoo slaat men zich er door. Maar 't einde is dan toch, dat een overgroot deel van de werkzaamheid der dorpsbesturen in dezen dienst ten bate van land en provincie opgaat. Vooral nu nog steeds de grootste stad met het kleinste dorp onder éénzelfde schier geheel uniforme regeling valt, spreekt 't vanzelf, dat dit tot stuitende wanverhoudingen moet leiden. De massa arbeids in de groote steden wordt zóó groot, dat de Burgemeester 't niet meer aan kan, en 't in goed vertrouwen wel aan zijn bureaux moet overlaten, en in de dorpsgemeenten gaat geheel deze saamgestelde taak voor de meeste leden van den Raad, en zelfs voor de Wethouders, derwijs over den kop, dat 't alles toch in hoofdzaak aan Burgemeester en Secretaris moet worden overgelaten. In hun eigen dorpszaken zijn zulke Raadsleden en wethouders zeer wel thuis. Zulke aangelegenheden kunnen ze beoordeelen, en er met kennis van zaken en met rijpheid van oordeel hun stem over uitbiengen, maar de veel

breeder zich uitstrekkende arbeid, dien de naleving en uitvoering van de Centrale en Provinciale lastgevingen vordert, gaat hun boven het hoofd. Gevolg hiervan nu is, dat de Burgemeester en de secretaris, voor wier verantwoording tenslotte dit alles in de niet groote Gemeenten toch komen moet, als regel geen mannen uit de Gemeente kunnen zijn, maar als personen van een hoogere qualiteit van elders in het raderwerk der Gemeente moeten worden ingezet.

§ 19. *Gemeentelijke autonomie.*

Met de autonomie heeft dit niets uitstaande. De inperking van de Gemeentelijke autonomie is teweeggebracht ten eerste doordien Land en Provincie aan zich getrokken hebben regelingen, die uiteraard aan de Gemeenten toekwamen, en ten tweede doordien een centrale regeling is ingesteld, zoo ver gaande, dat vaak elk recht tot eigen regeling in schijn verliep. Zelfs de Burgemeester ontving in Art. 70 de bevoegdheid, een besluit van den Raad of een besluit van B. en W. niet uittevoeren, indien het hem toescheen, niet enkel dat 't in strijd met de wet was (dit liet zich nog verstaan) maar ook indien hij oordeelde, dat het in strijd was met *het algemeen belang*; een term zoo vaag, dat hierin zeer beslist een machtsverhooging lag van niet onbedenkelijke natuur. Lang niet zoo zelden is dan ook van deze bevoegdheid misbruik gemaakt. Doch van deze Gemeentelijke autonomie en dit Gemeentelijk zelfbestuur geheel afgescheiden, gaat het hier om een dienst, dien de plaatselijke Gemeente ten behoeve van 't Lands-bewind of van de Provinciale macht te verrichten heeft. Landsregeering en Provinciale machthebbers zijn dus niet verplicht steeds zelf voor de naleving van hun orders en lastgevingen personeel aan te stellen en kosten te maken. Ze achten veeleer, dat de Gemeentelijke autoriteit hiertoe als van zelf aangewezen is, en leggen aan deze autoriteit den last eenvoudig op. Juist dit nu is oorzaak, dat men den Burgemeester in ons land tot een agent van het Landsbestuur heeft gemaakt. Hij wordt niet *door* den Raad gekozen, noch ook als regel *uit* den Raad. Wel lag dit in de oorspronkelijke bedoeling. Vandaar dat in Art. 143, laatste lid, van onze Grondwet nog altoos de thans zoo zonderling klinkende bepaling staat: „De Voorzitter wordt door den Koning, *ook buiten de leden*

van den Raad, gekozen". In deze wijze van uitdrukking sprak zich nog uit, dat, welbezien, de Burgemeester juist *niet* van buiten in de Gemeente mocht worden ingebracht, ja, dat het zelfs regel behoorde te zijn, dat hij eerst door de burgerij tot lid van den Raad was gekozen. Sinds lang echter is zelfs van het zich ten deele houden aan dezen regel geen sprake meer. Waar het geldt eene nieuwe aanstelling is thans zelfs de benoeming van een stads- of dorpsgenoot niet dan hooge uitzondering. Amsterdam, Rotterdam, Leiden, Utrecht en wat stad men meer wil, zijn ook thans onder de heerschappij van een van elders ingebracht Burgemeester geplaatst; en voor de kleine dorpsgemeenten is dit zoo vaste regel, dat men moeite zou hebben ook maar 10% Burgemeesters in lijst te brengen, die uit hun dorp, laat staan uit den Raad van hun dorp, genomen waren. Wie ook Minister van Binnenlandsche Zaken is, men kan niet dan bij hooge uitzondering een man uit de plaats nemen. Dit gaat niet, indien de plaats klein van bevolking is, omdat men niet dan bij hooge exceptie in zulk een dorp een persoon vindt, die opgewassen zou zijn tegen de omvangrijke, veel studie vorderende taak, waartoe in onzen tegenwoordigen tijd de Burgemeester geroepen is. En wel zou dit in een grootere stad meer vanzelf gaan, maar juist in die grootere steden breidt zich de burgemeesterlijke taak zoo ongelooflijk uit, en vordert zoo bijzondere qualiteiten, dat men steeds voorkeur geeft aan iemand die reeds in een iets kleinere, maar toch altoos nog vrij groote Gemeente de proef doorstaan heeft.

§ 20. *Hoe hier raad te schaffen?*

Grif moet dan ook toegegeven, dat het een ondoenlijk iets zou zijn, gelijk op dit oogenblik de zaken staan, de benoeming van den Burgemeester aan den Raad terug te geven. De Gemeenten moeten nu wel behandeld worden gelijk men het de Provinciën doet, en de Kroon moet met eigen machtsvolheid de Burgemeesters aanstellen. Vreemd doet 't alleen aan, dat wel de Commissaris des Konings in de Provincie, in overeenstemming met dit benoemingsrecht, dan ook zijn jaarlijksch inkomen, en zijn pensioen, ja zelfs zijn woonhuis met toebehooren van het Rijk ontvangt, maar dat de Burgemeester, die even onafhankelijk van den Raad, door de Kroon wordt aangesteld, zijn jaarlijksch in-

komen van de Gemeente moet ontvangen. Men lette hier op drieërlei onderscheiden recht. Voorheen werd de Burgemeester door de plaats zelve gekozen, geheel buiten de regeering van land en provincie, en zelfs in Tyrol vond ik nog 't recht geldend, dat de plaatselijke raad zelf zijn burgemeester aanstelde. Het tweede recht is, dat wel de benoeming des burgemeesters van de Kroon uitgaat, doch dat de Raad althans het recht erlangt om een voordracht te doen. En het derde recht is, dat de Kroon geheel vrij en oppermachtig, zonder ander advies dan van haar eigen Minister en Commissaris in de Provincie, tot Burgemeester aanstelt wien het den drager der Kroon gevalt. Vooral van Calvinistische zijde is hiertegen steeds ernstig gereageerd; iets wat zich verklaart uit de kerkelijke usantiën der Gereformeerden. In een Gereformeerd dorp zijn er twee personen die in de Gemeente den toon aangeven: de burgemeester op burgerrechtelijk, de Bedienaar des Woords op kerkelijk erf. Nu bestond vóór de Reformatie ook ten opzichte van het kerkelijk hoofd de vaste usantie, dat de pastoor of herder der Gemeente zijn sanctie van den Bisschop ontving; doch juist dit ging door de Reformatie om, en onder de Calvinisten verbleef dit recht van aanstelling aan den Kerkeraad. Het is wel zoo, dat met name in Friesland en Gelderland veel hooge heeren vaak weigerden, het recht van Ambachtsheer ten deze prijs te geven, zoodat feitelijk niet weinige benoemingen van Dienaren de Woords van deze heeren uitgingen; doch dit was *tegen* het Calvinistisch beginsel en werd dan ook meestal in *approbatie* overgeleid. In het gemeen echter kan gezegd, dat de Dienaren des Woord wel van buiten kwamen, gelijk thans de Burgemeesters, maar dan toch zoo, dat deze Dienaren niet door een macht van buiten werden ingezet, maar gekozen werden door den Kerkeraad. Men zou er dan ook vermoedelijk in berust hebben, zoo ook inzake de benoeming van den Burgemeester wel een man van buiten regel ware geweest, maar toch in de keuze de Raad ware gekend. Indien maar op eenigerlei wijze de uitkomst ware bereikt, dat de burgervader in accoord met de Gemeente-autoriteit zijn hooge plaats had ingenomen, zou op zichzelf tegen benoeming door de Kroon niet zoo overwegend bezwaar zijn opgekomen. Nu men daarentegen in het zoo bedenkelijk uiterste verviel, om den Burgemeester, zelfs buiten voorkennis van den Raad, geheel van buitenaf, door een hoogere macht in de Gemeente te laten inzetten, is er een geheel onnatuurlijke toestand in 't leven geroe-

pen, die, hoe 't ook ga, zoo niet blijven kan. Het is reeds hinderlijk genoeg, dat men aldus te werk ging bij de aanstelling van een hoofd voor het Provinciaal Bestuur, doch hier kon met beroep op de vroegere Stadhouders nog een pleitrede gevoerd, die ten deele althans steek hield. Inzake het burgermeesterlijk ambt daarentegen is door Art. 143 van de Grondwet een beginsel binnengeloodst, dat tegen den aard en de natuur van onze vrije volksopvatting al te zeer indruischt.

§ 21. *Resumtie.*

Kort saamgevat, komt derhalve het onderscheid en de tegenstelling der politieke overtuigingen inzake het Gemeenteleven op het volgende neêr. Eenerzijds gaat men uit van het Rijk als een geheel, staande onder de hooge Landsregeering. Die Landsregeering knipt nu het geheele land in een zeker aantal Gewesten, en nogmaals die Gewesten in een zeker aantal Gemeenten. Ze plaatst die Gewesten en die Gemeenten onder een door haar aangesteld hoofdambtenaar, die Commissaris heet over het Gewest en die den titel voert van Burgemeester in de Gemeente. Aan deze hoofdambtenaren geeft zij nu bij wet, maatregel van bestuur en bevel de noodige instructie, en aan deze hoofden van Gewest en Gemeente mogen dan de kiezers *Staten* voor het Gewest en een *Raad* voor de Gemeente toevoegen, die dan uit hun midden eenerzijds Gedeputeerde Staten en anderzijds Wethouders aanwijzen als bijraad. Deze provinciale en gemeentelijke besturen ontvangen nu van de Centrale Landsregeering aanwijzing van gedraging. Gedeeltelijk is hierbij autonomische bevoegdheid verleend, een zoodanige echter die op allerlei manier gebonden en beperkt is, door de wet, door algemeenen maatregel van bestuur, door bevel, en niet minder door een hoog gezag, dat deels van Commissaris en Burgemeester, deels van de Provinciale macht en de Centrale Regeering uitgaat, en op zeer uitgebreide wijze en diep in het leven ingaande de vrijheid van beweging belemmert. Tegenover deze zienswijze staat nu de geheel andere, die, zich aan ons verleden aansluitend, in Freiherr Von Steyn haar pleitbezorger vond; een zienswijze die zich in beginsel ook aansluit aan wat in Amerika regel werd. Overeenkomstig deze twee zienswijzen is er niet eerst een geheel land, dat daarna in

gewestelijke deelen, en die Gewesten op hun beurt in Gemeenten gedeeld en geknipt worden, maar heeft men uittegaan van de Gewesten en de Gemeenten als de zelfstandig opgekomen formatiën, door wier samenvoeging het geheel ontstaan of afgerond is. Naar analogie moge later een enkel Gewest, zooals Drenthe, hieraan zijn toegevoegd, en op gelijke wijze een nieuwe stedelijke verschijning bij de bestaanden gekomen zijn, maar uitgangspunt blijft dan toch, dat de Gewesten en Gemeenten er, in 't gemeen genomen, eerst waren, en dat het geheel niet door de knipschaar gedeeld, maar door den band der historie tot één saamgevoegd is. Volgens de eerst omschreven voorstelling zijn Gewesten en Gemeenten slechts hulpformatiën, die als orgaan van het Landsgeheel dienst doen, en, onder de heerschappij van de Landswet, bij de Hooge Regeering in dienst zijn, terwijl, naar de voor ons land historisch eenig juiste voorstelling, de saamvoeging der uit hun aard zelfstandige partieele formatiën tot de formatie van het geheel geleid heeft.

§ 22. *De Calvinistische lijn.*

De laatste overtuiging ligt op de Calvinistische lijn. Hiermee is niet betwist, dat een hooger gezag over het saamgesteld geheel te waken heeft. Tusschen Gewesten kan een strijd van belangen opkomen, die deze Gewesten niet zelven vreedzaam beslechten kunnen. Gelijk geval kan zich voordoen tusschen Gemeenten. Ook in die Gemeenten kan een minderheid zonder verweer aan een haar recht krenkende meerderheid zijn overgeleverd. Hier wake dan de hooge Regeering door wet en toezicht. Er kan gevaar dreigen van een rivier of van een kustwater, dat meer dan één Gewest of meer dan éene Gemeente bedreigt. Vindt zich nu de afwending hiervan niet bij minlijke schikking, dan moet de hooge Regeering voorzien. Er kan een epidemische ziekte uitbreken onder menschen of dieren, of ook dreigen uit het buitenland. Vanzelf heeft dan 't Rijk de zorge voor afwending van het booze kwaad op zich te nemen. Nooit is door de voorstanders van de reëele autonomie en van het reëele zelfbestuur ook maar iets afgedongen op de roeping en de bevoegdheid van Gewest en Rijksbewind, om wat strijdig was te regelen, en in hetgeen

gemeenschappelijk afwending van gevaar eischte, te voorzien. De strijd gold het uitgangspunt. Bij machinalen bouw maakt men stukken en zet die in elkaar naar willekeur; in het organische leven komen de deelen op uit het levenscentrum, en brengen uit den wortel hun eigen levenswet met zich. Conform dezen eisch van het levensbestand, behooren dan ook Gemeente, Gewest en Rijk zelven in de waarneming van eigen taak te voorzien. Al wat zonder gevaar aan de Gemeente blijven kan, moet haar zijn toegewezen, en wel onder een contrôle, die niet verder ingrijpt dan voor het behoud van het geheel onmisbaar is. Wat niet haar sfeer is, maar het gemeenschappelijke huishouden van een geheel Gewest aanbelangt, moet aan het gewestelijk bestuur verblijven. En zoo ook moet het Rijk zelf in de volvoering van eigen taak voorzien, en hiervoor, zoo noodig, eigen Ambtenaren, eigen Bezirks-autoriteiten, eigen Commissiën, en eigen raden aanstellen. Dit laatste is reeds het geval met leger en vloot, met het notariaat, met het universitair onderwijs, met de Schoolinspectie, met de douane, met het grooter deel van de belastingsfeer, met den Gezondheidsraad, en zooveel meer. Voor dit alles riep het Rijk steeds meer zijn eigen diensten, eigen ambtenaarskringen, eigen bureaux in het leven, zonder dat dit aanmerkelijk bezwaar heeft opgeleverd.

§ 23. *Gereede uitweg.*

Er is dan ook geen reden te bedenken, waarom de overlast van Rijksarbeid, die thans op den Burgemeester, op de Wethouders, op den Secretaris en ten deele zelfs op den Raad komt te drukken, niet zeer wel van de Gemeentelijke organisatie zou zijn aftewentelen, om ze zelfstandig interichten. Waar in het Buitenland de Burgemeesters door den Raad zelf benoemd worden, vindt men dan ook veelal dergelijke districtsorganisatiën of districtsautoriteiten, die, door het Rijk aangesteld en bezoldigd, uittevoeren en te verrichten hebben, wat 's Rijks algemeene dienst vordert. Dat veel hiervan in een vroegere periode op de Gemeentebesturen geschoven werd, verklaart zich daaruit, dat deze bemoeiing destijds in den regel niet veel zaak was, en alzoo plaatselijke voorziening kon vinden zonder het plaatselijk bestuur zijn zelfstandig karakter te doen verliezen of het te denatureeren in een

Rijksinstituut. Wordt nu deze onnatuurlijke taak weer van de Gemeentebesturen afgenomen, zoodat eigen Rijksorganen voor deze taak worden aangesteld, dan kon bij goede verdeeling van de Gemeenten in klassen en soorten, tot zelfs in het kleinste dorp het benoemingsrecht van den burgervader zeer wel aan den Raad zelven worden overgelaten. En mocht men er ook dan nog op staan, dat de benoeming als zoodanig van de Kroon uitging, zoo kon men ten deze doen, wat men ten opzichte van de benoeming van den Voorzitter der Tweede Kamer gedaan heeft, en de benoeming binden aan een voordracht van een drietal door den Raad. De bepaling dat die voordracht bij voorkeur zich te vestigen had op inwoners van de plaats of op Raadsleden, kon van den valschen schijn, die hierin ligt, in dien zin gevrijwaard, dat, plaatste men op de voordracht candidaten van elders, reden ware te geven van de gegevens die tot afwijking van den regel hadden geleid. Slechts zij in het oog gehouden, dat het *variis modis bene fit*, ook hier in toepassing kan komen. Wat geldt voor een dorpsgemeente van 2 à 3000 zielen, behoeft daarom nog geenszins als regel te gelden van een stad, wier bevolking over de honderdduizend loopt. De uniformiteit was ook hier de vloek die teveel bedierf. Het zijn nu feitelijk, met slechts zeer zeldzame uitzonderingen, al te gader van buitenaf ingezette, aan het dorp geheel vreemde burgemeesters geworden, en dit heeft de vrijheid en de eigen ontwikkeling te platte lande, meer dan geknakt. Autonoom zelfbestuur maakt het volk sterk; in dienstneming van de Gemeenten door het Rijk, om elke eigen plooi van het leven in uniformiteit plat te drukken, doet den polsslag van het leven vertragen.

§ 24. *Federatief verband.*

Geheel hetzelfde beginsel beheerscht als uitgangspunt de beantwoording van de vraag, die zich opdoet waar sprake is van saamvoeging of ineensmelting van twee of meerdere Gemeenten. De saamvoeging kan het geheele huishouden der Gemeente, of slechts een deel daarvan op het oog hebben. Vooral gedeeltelijke saamvoeging van actie kan aanbeveling verdienen, soms zelfs noodzakelijk wezen; mits ze dan federatief tot stand kome. Wie zich federatief verbindt,

handhaaft juist daardoor zijn eigen zeggenschap. Tal van Gemeenten zijn te klein om een eigen Gasfabriek of een eigen electriciteitswerk aanteleggen. Kunnen nu een zeker aantal, vlak bij elkaar gelegen kleine Gemeenten dit doen, waarom zou men dan niet tot federatieve samenwerking overgaan? Ditzelfde kan van pas zijn bij de poging om een tramweg aan te leggen. In sommige streken zou zelfs de politie een dergelijk karakter kunnen aannemen, indien men saam een zestal man kon aanstellen. Ook bij het schoolwezen kan het noodig zijn, zich te combineeren. In een streek waar de Christelijke school niet uit het leerlingenaantal dat een enkel dorp geeft, bestaan kan, plegen ook wij te combineeren. Waarom zou dan voor een Openbare School, die in eenige nabij elkander gelegen dorpen zeer wel bloeien kon, niet gelijke weg van saamwerking worden ingeslagen. Tegen brandgevaar kon niet zelden beter gewaakt worden, zoo een drie-, viertal bijeen gelegen dorpen zich bijeenvoegen, dan wanneer elk klein dorp in eigen behoefte tracht te voorzien. Kortom, er zijn tal van belangen die veel beter door federatieve samenwerking in zeker aantal dorpen behartigd kunnen worden, dan zoo elk dorp zelf in eigen nood voorziet. De benoeming van één burgemeester als burgervader in twee nabij elkander gelegen dorpen ligt hierbuiten, maar kan desniettemin zeer wel in het belang van twee of zelfs van drie kleine Gemeenten aanbeveling verdienen. De bezoldiging van den burgemeester in een zeer kleine Gemeente kan te laag zijn, om er een man van kunde en talent naar te doen dingen. Vereenigen zich nu twee of desnoods drie kleine Gemeenten, dan kan de bezoldiging van deze twee à drie Gemeenten iemand lokken die anders niet gesolliciteerd zou hebben; terwijl in den regel kan gezegd, dat de taak om als burgemeester twee of zelfs drie van deze kleine dorpen te helpen besturen, de beschikbare kracht van een flink man niet te boven gaat. Zelfs is tegen nauwere combinatie van twee of drie van deze kleinere, vlak bij elkaar gelegen Gemeenten geen overwegend bezwaar in te brengen, *mits haar aard van gelijke natuur zij.* Schadelijk zou bijv. zulk een combinatie werken bij een dorp aan zee, met een landbouwend dorp er achter, gelijk dit zich bij Katwijk en Noordwijk voordoet. Van een dorp aan zee en een daarachter gelegen landbouwdorp loopen de belangen veelal derwijs uiteen, dat 't zelfs ongeraden is aan beider hoofd een zelfden persoon als burgemeester te stellen.

Voor het overige daarentegen kan federatieve saamwerking en combinatie zelfs uit velerlei oogpunt aanbeveling verdienen.

§ 25. *Geen annexatie.*

Geheel anders daarentegen staat het met de opsmelting van de kleinere Gemeenten in een groote Stadsgemeente, gelijk men dit met name te Rotterdam in toepassing heeft gebracht. Het is dan ook geen gezond teeken, dat telkens nieuwe plannen voor zulk een opsmelting aan de orde komen. Men kent de Delftsche historie, en men weet ook, wat in Amsterdam nog steeds dreigt. Wat dit punt betreft, maakt ons Land dan ook een min gunstige uitzondering op wat elders plaats placht te grijpen. Men weet hoe ook in Londen en evenzoo in Brussel zich de casuspositie voordeed, dat de stad in bevolking zich allengs derwijs uitbreidde, dat alle afstand tusschen de stad en tal van haar omringende dorpen wegviel, en straat en huizenrij van 't dorp zich al spoedig aan straat en huizenrij van de stad zoo volkomen aansloot, dat de vreemdeling die er doorwandelde, niet 't minst van scheiding, van afscheiding of zelfs van onderscheid ontwaarde. Toch is men er daar niet toe overgegaan, om deze omliggende dorpen in de groote stad kortweg op te smelten. Eer integendeel was men er vaak op bedacht, om elk dorp zijn eigen bestuur en huishouding te laten behouden, en zoodoende een veelheid van formatie en een varieteit van levensconditie in stand te houden, die niet alleen het historisch karakter van het verleden, maar evenzoo de sociale verscheidenheid tusschen het centrum en de peripherie in eere hield. Men heeft dan een *city* en *suburbs*, een *ville* en *faubourgs*, wat wij zouden noemen: *een stad met haar voorsteden*, waarin zich dan een eigen soort van leven handhaaft. Doch ook dit vindt men in onze leidende kringen te lastig. Men mint daar den eenvoud, en zet daarom een eenvoud door, die op niet anders dan uniformiteit uitloopt. Dat hiermee geweld zelfs aan het bezit gepleegd wordt, doet er niet toe. In die voorsteden placht 't leven goedkooper en de huishuur lager te zijn. Maar komt nu straks de guillotine, die het eigen gemeentelijk bestaan van zulk een dorp kortweg afsnijdt, dan gaat die huur naar boven, het stadsleven met zijn hooge prijzen dringt in de voorstad in, en er is weer een kring met een eigen leven

en van eigenaardig karakter in de alles centraliseerende eenheid opgesmolten. Van Antirevolutionaire zijde heeft men daarom steeds op Londen en Brussel gewezen om deze revolutionaire opsmeltingsmethode, zoolang 't kon, tegen te staan. De Gemeente heeft een trek van gelijkheid met het gezin. Niet weïnigen streven er naar om ook aan het gezin zijn autonomie en zelfbestuur, zoo niet te ontnemen, toch beiden in te perken; wat er dan tenslotte op uitloopt, dat men, gelijk van ouds, reeds een wijsgeer als Plato beoogde, heel het gezin in den Staat opsmelt. Doch al is 't volkomen juist, dat ook de autonomie en het zelfbestuur van het gezin een zeer aanmerkelijke schaduwzijde vertoont, en niet zelden om correctie als roept, toch voelt men hoeveel krachtiger een volk staat, dat nog een ongebroken gezinsleven vertoont, al is 't van gebreken niet vrij, dan zoo het gezinsleven zich in Staatsopvoedingsgestichten oplost. En juist ditzelfde nu geldt ook hier. Ook de autonomie en het zelfbestuur van de Gemeente kan zeer ernstige gebreken vertoonen, maar toch belooft een krachtig Gemeenteleven, al is 't dat 't aan gebreken lijdt, voor de toekomst van land en volk ongelijk veel hooger bloei, dan 't omzetten van de historische Gemeenten in een nieuw-modisch staatscreatuur, dat niet dan staatsagentuur dreigt te worden. Zeer zeker moet ook de Gemeente zich voegen naar het „algemeen belang", maar juist dit „algemeene belang" lijdt onherstelbare schade, zoo 't het gestel der Gemeente verzwakt.

HOOFDSTUK X

BURGERLIJK EN KERKELIJK LEVEN.

---

§ 1. *Eertijds stoffelijk zonder antithese.*

Komen we nu tot de meer bijzondere vraagstukken, waarvoor de

organisatie van het Gemeenteleven ons plaatst, dan zij allereerst de aandacht gericht op wat *het heilige* raakt. Achter ons ligt een historisch verleden, waarin voor een niet zoo klein deel van ons land het kerkelijk en het burgerlijk leven der Gemeente schier ineengevlochten was, zoo zelfs, dat de kerkgebouwen veelal onder de zorge van het civiel bestuur stonden. Zoolang er niet meer dan ééne religie in de Gemeente opbloeide, voelde niemand er iets voor, om de stoffelijke belangen van Kerk en Gemeente scherp te scheiden. Vandaar het niet zelden vrij beteekenend zeggenschap, dat de „groote heeren" op het platteland en de vroedschap in de steden ook op kerkelijk erf, tot zelfs in de keuze van den pastoor, uitoefenden. Het geestelijk belang werd bijna overal aan de machthebbers in de kerk overgelaten, doch de zorge voor het uitwendige nam de ambachtsheer of de vroedschap veelal waar. In deze wederzijdsche verhouding kwam echter principieele wijziging door de Reformatie. Deze toch brak feitelijk de eenheid van de Kerkgemeente. Wel bleven niet zelden op een niet al te groot dorp de gezamenlijke inwoners van dit dorp tot de oude kerk behooren, of gingen ze elders gezamenlijk tot de Gereformeerde of Luthersche of Doopersche Vereenigingen over, maar toch nam dit niet weg, dat voor het algemeene volksbegrip de eenheid der Kerk gespleten was. Men redde zich dan wel door zijn eigen kerk voor de eenig ware te verklaren en al wat daarbuiten stond, als heretisch te veroordeelen, maar dit belette niet dat er toch in de gedachtenwereld een veelbeteekenende wijziging plaats greep. Hoe gestreng men ook de Grieksche en Roomsche Kerk als afgedoolde verschijningen op kerkelijk gebied afwees, toch kon men in het Gereformeerde Nederland niet volhouden, dat er in landen die geheel Grieksch-orthodox of ook Roomsch-Katholiek waren gebleven, geen spoor meer van het Christelijk wezen zou te ontdekken zijn. Het denkbeeld dat er splitsing in de Christelijke Kerk was gekomen, drong nu eenmaal vanzelf, en onwederstandelijk binnen. En al heeft men zich toen nog een vrij langen tijd in allerlei bochten gewrongen, om eenerzijds zijn eigen kerk voor de eenig ware te doen gelden, en toch de aanwezigheid van Christus' Kerk in landen van afwijkende Confessie niet volstrekt te loochenen, vlot liep het niet. Lang heeft het zelfs geduurd, eer dit nieuw opgekomen besef tamelijk algemeen onder ons was doorgedrongen; maar toen het ten slotte zoover gekomen was, leidde er dit dan ook vanzelf toe, om de scheidingslijnen

tusschen de kerkelijke en de burgerlijke organisatie zoo in stad als dorp steeds scherper te trekken.

§ 2. *De scheiding doorgedrongen.*

Thans mag dit beginsel van scheiding geacht, genoegzaam te zijn doorgedrongen, om er de wederzijdsche verhouding naar te regelen. Deze verhouding nu behoort een zoodanige te zijn, dat in elke Gemeente de kerkelijke leiders en leden, conform Romeinen XIII : 1—5, aan het civiel bestuur alle achting en eerbied bewijzen, en aan dit bestuur zijn taak verlichten, door op de catechisatie en in prediking, en zoo ook door huisbezoek en door de kerkelijke tucht, alle revolutionaire neiging te keer te gaan, tot gehoorzaamheid aan het civiel bestuur te vermanen en alle onzedelijkheid en ongerechtig vergrijp tegen te gaan. Doch hier sta dan ook tegenover, dat het civiel bestuur de inwoners voorga in het betoonen van respect aan de kerk in haar dienaren, in haar armverzorging en in haar geheele optreden. Het civiele bestuur behoort dit op voet van gelijkheid te doen, en kan zelve geen onderscheid tusschen kerk en kerk maken. Het civiel bestuur wake voor de handhaving van de orde bij den eeredienst, en keere gedurende de diensten alle luidruchtig optreden, waardoor de stilheid van den dienst zou gestoord worden. Op een dorp is het gewenscht dat de burgemeester aan den veldwachter gelaste, de herders der Kerk in het voorbijgaan op de publieke straat te groeten. Kortom, er zij een hand in hand gaan op zulk een voet, dat èn het kerkelijk èn het civiel bestuur volkomen onafhankelijk het ééne tegenover het andere sta, maar dat toch alle wederzijdsche bemoeilijking zij uitgesloten, en veeleer omgekeerd, een beleefde en tot hulpvaardigheid zich neigende verhouding regel zij. De inwoners moeten geen anderen indruk ontvangen, dan dat de machten van Kerk en burgerlijke Gemeente, elk voor de uitoefening van eigen plicht, wel haar eigen weg gaan, maar toch wederzijds veeleer op een onderling steunende dan op eene bestrijdende verhouding bedacht zijn. De vroeger vaste gewoonte, dat burgemeester en wethouders de godsdienstoefeningen bijwoonden, werkte dit zeer zeker in de hand; maar al treden er thans niet zelden burgemeesters op, die met alle religie gebroken hebben, op de wederzijdsche officieele verhouding mag dit

geen invloed hebben. De scheiding van Staat en Kerk en de juist hierdoor alleen te verkrijgen zelfstandigheid der Kerk moet steeds meer een *volstrekte* worden, maar juist bij finale afscheiding van beider terrein kan de officieele aanraking te meer correct wezen. Vanzelf zal dan ook het officieele voortrekken van de ééne Kerk boven de andere wegvallen. Van een dusgenaamde „Volkskerk", die nog min of meer een officieel karakter zou dragen, mag bij het Gemeentebestuur niet de minste sprake meer zijn. Het is de eerbied voor de conscientievrijheid, die het civiel bestuur ook in de burgerlijke Gemeente van het verleenen van voorkeur moet terughouden. Zelfs het synodale wezen dat van Israëlietische zijde tot gemeentelijke uiting komt, moet door het civiel bestuur op even beleefde wijze worden bejegend. Over het verbod om kerkelijk een huwelijk in te zegenen, zoo het bewijs van gesloten huwelijk niet is overgelegd, werd elders reeds door mij gehandeld. Slechts zij hier nog gewezen op de wenschelijkheid, dat het civiel bestuur een afschrift van de bevolkingsregisters, desgevraagd, voor het kerkelijk bestuur beschikbaar stelle, desnoods tegen vergoeding van kosten. Vooral in onze groote steden, en bij de drukke verhuizing die daarin aan de orde pleegt te zijn, is anders voor het kerkbestuur het uitoefenen van toezicht zoo vaak bijna niet meer mogelijk; en zoo iemand, dan is het toch zeer zeker de plaatselijke overheid, die bij dit kerkelijk toezicht belang heeft.

Hoofdstuk XI

HET RELIGIEUSE EN MOREELE IN HET CIVIEL BESTUUR

§ 1. *De Zondagsviering.*

Wat onder dit hoofd allereerst in aanmerking komt, is de viering van den wekelijkschen rustdag, of wil men, *de Zondagsquaestie.* De Zondags-

viering is in haar naderen vorm, d. i. in het houden van een rustdag bij den ingang der week, een kerkelijk-Christelijke instelling, doelende op herinnering aan de Opstanding van den Christus uit de dooden. Maar achter dezen speciaal Christelijken vorm, om alzoo den eersten der zeven dagen uit te zonderen, ligt het denkbeeld van den wekelijkschen rustdag als zoodanig, de keuze van den dag hierbij vrij blijvend. Ze was voor Israël een dag bij den uitgang der week ingesteld. De Islam koos er Vrijdag voor. En wel week men in oud-Egypte, en later in de dagen der Fransche Revolutie ook, van het zevental af, en gaf voorkeur aan de viering van den *tienden* dag, maar de algemeene gedachte die aan geheel de instelling ten grondslag lag, was en bleef dan toch, dat er in geheel ons menschelijk leven een rythmische gang dreunt; dat een zonder rusten altoos doorwerken in strijd is met den aanleg van onze natuur; en dat, evengoed als na den dag de ruste van den nacht eisch bleek, zoo ook een vaste breking in een al te groote groep dagen met den aard van onze menschelijke natuur gegeven was. In mijn „Tractaat van den Sabbath", en in een *Paper* voor het Congres te San Francisco, anno 1915, is dit nader door mij toegelicht. (Zie *Sunday the World's restday*, published for the New-York Sabbath-Committee, 31 Bible house, p. 47—63). Ik ga er daarom hier niet breeder op in, en volsta met er op te wijzen dat, blijkens Genesis 2 : 2, nog eer er van Israël sprake was, voor heel ons menschelijk geslacht de zevende dag als normale rustdag is aangegeven voor al wat mensch heet. De instelling van een der zeven dagen als rustdag is alzoo geen specifiek Christelijke, maar een algemeen menschelijke instelling, die valt niet onder de particuliere genade, maar onder *de Gemeene Gratie*. Hieruit nu vloeit voort, dat het civiel bestuur, ook in de plaatselijke steden of vlekken, een der zeven dagen als rustdag moet afzonderen, niet één van de tien, maar één van de zeven, omdat zeven hier het heilig cijfer is, de bijeenvoeging van 3+4, dat is van de rythmus in God en van het menschelijk leven, dat steeds door het cijfer 4, naar de vier windstreken, is aangeduid. Al kondt ge u dan ook een dorp denken, waarin geen enkele Kerk of geen enkele Synagoge meer was en waarin niemand meer voor eenige godsdienstige belijdenis, welke dan ook uitkwam, zoo zou toch een der zeven dagen als rustdag zijn in te richten. En daar nu eenmaal door ons verleden, en evenzoo door de nog altoos vrij sterke Christelijke bevolking, hiervoor zeer beslist de

Zondag is aangewezen, ligt 't voor de hand dat ook het civiel bestuur in Nederland bepaaldelijk den Zondag eeren blijft, maar dat het dan ook dien Zondag op alle manier als een dag van rust in het publieke leven tot eere heeft te brengen. De onzalige gewoonte die bijv. in Frankrijk en Belgie ingang vond om de politieke verkiezingen op den Zondag te doen houden, bleef bij ons dan ook gelukkig achterwege, en zal ten onzent wel nimmer insluipen. Toch volstaat hier het negatieve niet, en mag van het civiel bestuur geëischt, dat 't zelf den rustdag eere en de rechte genieting ervan voor anderen mogelijk make, althans voorzoover dit aan de Overheid hangt.

§ 2. *De Overheid kan niet nietsdoen.*

Uiteraard kan er geen sprake van zijn, dat de Gemeentelijke Overheid op den Zondag elke levensuiting harerzijds zou doen uitblijven. De politie moet waken, de brandweer moet gereedstaan om uit te trekken, de gezondheidsdienst in de gasthuizen moet doorgaan, de gasfabriek moet des avonds en des nachts licht geven, de waterleiding mag haar dorstlesschend vocht niet aan de bevolking onthouden; en zoo zijn er tal van diensten die, zij 't al op ingekrompen voet, toch, waar noodig, het hunne moeten presteeren. Dit is zoo op publiek erf, gelijk het is in 't gezinsleven. Schort op den Zondag zooveel doenlijk allen arbeid op, maar toch blijft het een eisch, dat er bij donker licht kan ontstoken worden; dat bij vorst verwarming worde aangebracht; dat als het uur van het middagmaal nadert, er spijze gereed zij; dat het bed voor den nacht worde gespreid; dat de kleeding worde aan- en uitgetrokken; dat ook het kind in de wieg de noodige verzorging ontvange; en zooveel meer. Wel toch heeft het Sabbatisme, eerst onder de Farizeeën, later in zekere Christelijke kringen, vooral onder Engelsch-Schotsche wettischheid, hier allerlei op afgedongen, en zelfs het spreiden van het nachtbed zoeken na te laten, maar geen goed Calvinist laat zich door zulke wettelijke manie meer misleiden. De Apostel Paulus heeft er ons op alle manier tegen gewaarschuwd. Christus zelf heeft dit Joodsche Sabbatisme binnen zijn juiste perken teruggebracht, en Voetius, onze groote leeraar op dit gebied, heeft er ten ernstigste onze Nederlandsche Calvinisten tegen gewaarschuwd.

Voor wat nu de Overheid aangaat, ontkent van zelf niemand, dat er diensten zijn die zij op Zondag niet kan laten rusten. Zich op Zondag terugtrekken, alsof ze er niet was en niet bestond, kan en mag de Overheid niet. Het verschil tusschen het meer en min ernstig deel der bevolking komt dan ook feitelijk eerst op, waar het geldt wat uit kan blijven of althans kan worden ingeperkt. Niet alle winkel kan op den Zondag geheel gesloten blijven. Denk slechts aan de apotheek. Toch is het daarom gewenscht, dat winkelsluiting op den Zondag regel worde, althans voor allen verkoop van wat evengoed op een anderen dag kan worden aangeschaft; met name ook voor de tabakswinkels. Van de uitbetaling geldt hetzelfde. Een degelijk winkelier laat op Zondag de gordijnen van zijn uitstalkasten neer. Eerst zoo verkrijgt stad en dorp dat stille, rustige aanzien dat voor hooger stemt.

§ 3. *Publieke vermakelijkheden.*

Niet anders is te oordeelen over de publieke vermakelijkheden, altoos met zeker onderscheid. Heeft de plaatselijke Overheid zelve publieke vermakelijkheden ingericht, bijv. door een Stadsschouwburg te openen, dan mag er geen sprake van zijn dat deze op den Zondag spelen zoude. Het toestaan van al zulk spelen door particuliere ondernemingen draagt vanzelf een eenigszins ander karakter en is in Gemeenten met een grootendeels wereldsche bevolking niet in zoo volstrekten zin te verbieden, daar anders allicht in nog erger uitspattingen vervallen zou worden. Altoos echter zoo, dat Burgemeester en Wethouders scherp toezien op het karakter van het spel, en dat aan de door en door onzedelijke vermakelijkheden, waarvoor het prikkelen van den zinnelijken hartstocht dan lokmiddel is, een zeer gevoelige knak worde gegeven. Feitelijk faalt 't thans aan *alle* contrôle. Geen spel of vertooning kan zoo door en door gemeen zijn, of toch wordt er vergunning verleend; en wat 't meest bedroevend is, de Pers werkt dit soms zelfs in de hand. Niet dat ze alle excès door de vingers ziet. Herhaaldelijk heeft zelfs de liberale Pers op de schandelijkheid van menige tooneelvoorstelling scherpe critiek uitgeoefend, maar het effect ervan is helaas maar al te vaak, dat juist deze critiek een volgend maal de opkomst van het publiek nog grooter maakt. Alleen de plaatselijke Over-

heid kon hier het booze keeren, en dat juist doet ze niet. En waagt ze nog een enkel maal een verbod uit te vaardigen, dan leest ge morgen in een ochtendblad reeds, wat krenking van rechten hierin geacht wordt te schuilen. Al kunnen we dan ook onze eigen puriteinsche ingetogenheid niet door de Overheid aan anderen opleggen, uit alles blijkt toch, dat onze huidige Gemeentewet ten eenenmale in gebreke bleef hier de juiste perken te stellen, en dat de Overheid practisch zelfs wat onze wet als middel tot stuiting van het kwaad aangaf, kortweg buiten gebruik liet; gelijk dan ook tenslotte geheel onze Zondagswet letterlijk tot een spot en eene belaching is geworden.

§ 4. *Regel aan de Gemeene Gratie te ontleenen.*

Blijven gelijk het er nu toe ligt, kan 't dan ook niet. Een nieuwe, betere, meer doortastende regeling moet er komen. En dit temeer doet allengs het denkbeeld veld winnen om deze belangrijke materie niet apart, maar in de Arbeidswetgeving te regelen, gelijk reeds tweemalen in daartoe strekkende ontwerpen beproefd is. Men beoogde door het vaststellen van zulke wettelijke bepalingen over den arbeid op den Zondag te heerschen; waar dit niet kon, ruste, op een der weekdagen te verzekeren; en voorzooveel noodig aan niet te mijden Zondagsarbeid een hoogere regeling van het loon te verbinden. Zoo verkreeg het almeer den schijn, alsof niet de eerbiediging van het Goddelijk Wezen, maar eeniglijk verzekering van rust aan den arbeider doel van geheel de instelling was. Hierbij nu kan het uiteraard niet blijven, en daarom moet een geheel nieuwe, afzonderlijke regeling van heel het vraagstuk worden ineengezet. Wel toch staat ook in het Sabbatsgebod het „geen werk doen", en alzoo het rusten van den arbeid op den voorgrond, maar volstrekt niet eeniglijk met het oog op vrijstelling van den arbeid, maar veel meer zelfs, opdat door het nalaten van den arbeid de geest des menschen als van zelf op het bewijzen van eerbied aan Gods heiligen Naam gericht zou worden. Toch zij men onzerzijds voorzichtig en vrage van de wet niet meer, dan ze onder de huidige omstandigheden geven kan. Drieërlei gelegenheid onderscheide men hier. Er zijn tal van dorpen, waar bijv. de geheele bevolking nog van het oud-Gereformeerde type is; er zijn andere

Gemeenten waarin van het Calvinisme zoo goed als geen spoor is overgebleven, en 't al of modern of Roomsch is; en er zijn in de derde plaats stadsgemeenten waarin zich een zeer gemengd complex van ingezetenen aandient. Nu mogen wij onzerzijds onze Calvinistische denkbeelden over den Sabbath niet opleggen aan dat deel der bevolking, dat leeft uit geheel andere beginselen; en voorts mag niet toegelaten, dat de Schotsch-wettelijke denkbeelden die, geheel in strijd met onze aloude overtuiging, uit den vreemde hier binnendrongen, ons ten regel worden gesteld. We mogen in een land van zoo verscheiden overtuiging niet anders vragen, dan wat uit de Gemeene Gratie voortvloeit. Wat men meer eischt, blijft toch een doode letter enkel in de letter der wet. Vandaar dat zelfs het denkbeeld aanbeveling verdient, om op onze Zondagen gelegenheid te geven tot het uitdragen van gewijde poezie en gewijde muziek in daarvoor ingerichte zalen. Vooral waar de Gereformeerde kerken zelfs orgelspel en psalmgezang vaak al te sober behandelen, moet op andere wijs ook aan heilige poezie en muziek gelegenheid worden gegeven om zich te doen hooren. Vooral voor hen die nog te vreemd op heilig terrein zijn, om zichzelf den Sabbath te heiligen, kan zulks tot de heiliging van den Dag des Heeren een alleszins op prijs te stellen bijdrage leveren.

§ 5. *Gebed in den Gemeenteraad.*

Een derde aangelegenheid die hier ter sprake moet komen, is het Gebed in den Gemeenteraad. Reeds in het Eerste Deel is er op gewezen, hoe men elders zelfs de vergadering van de Provinciale Staten en van het Parlement nog altoos met Gebed pleegt te openen, terwijl ten onzent op dit hoogere terrein aan geen Gebed zelfs meer gedacht wordt. Gelukkig maken nu de Raden der Gemeenten hierop nog altoos een uitzondering. In de Gemeenteraden is het Gebed nog volstrekt niet finaal afgeschaft. In deze lagere politieke vergaderingen hield het Gebed nog altoos stand, niet overal, maar dan toch in de meerderheid; en wat vooral op prijs mag gesteld, niet enkel in plattelandsgemeenten van geheel orthodox type, maar zelfs nog in de hoofdstad. Nu is het uiteraard een stuitende inconsequentie, dat men wel Gods hulp en bijstand in-

roept, waar het de verzorging van zoo eenvoudige aangelegenheden geldt als de Gemeenteraad in een gewoon dorp te verzorgen heeft, en dat men daarentegen bij de gewichtige beslissingen die in de Staten-Generaal met het oog op heel het land worden genomen, niet meer bidt. Hieruit volgt echter geenszins, dat men derhalve het Gebed allengs ook in de Gemeenteraden moet doen vervallen. Veeleer omgekeerd valt er voor te danken, dat het Gebed in deze Raden nog goeddeels stand hield, en moet veeleer ons streven zijn om 't ook hoogerop weer in eere te brengen. Dan echter moet het standpunt dat we ten deze innemen, ook met beleid gekozen worden. Er moet niet gevraagd, hoe men met dwang kunne opleggen, wat tegen veler geest en overtuiging ingaat, of er althans niet aan beantwoordt; maar heel anders hoe dit Gemeenteraadsgebed zal zijn in te richten om er de breedst mogelijke aanwending van te verzekeren; en dit nu juist bereikt men alleen door zich te stellen op het gemeene erf van de Gemeene Gratie. Dan toch komt niet anders aan de orde, dan het geloof in Gods voorzienigheid, in zijn voorzienige beschikking, en in het schuilen of intreden van zijn Goddelijken zegen. Een gebed nu dat binnen dezen providentieelen kring blijft, kan bijna een ieder nog meebidden. Reeds maakt de Kerkelijke aanhoorigheid hier geen geschil, naardien het geloof in Gods voorzienig bestel aller Kerken gemeengoed is. Ook de Jood gaat hierin mede zoo niet zelfs voorop. En ook onder hen die zich op zich-zelf hielden, en bij geen Kerk aansloten, vindt men niet dan zelden personen die reeds alle geloof in Gods almacht en voorzienigheid volstrekt verzaakt hebben. Er zijn ongetwijfeld verklaarde atheïsten, die ook in het persoonlijk leven geen gebed meer kennen, doch dezen zijn nog altoos zoo gering in het aantal, dat met dezulken niet dan bij hooge uitzondering behoeft gerekend te worden. Bezwaar zou zich alleen in zooverre kunnen voordoen, dat de Burgemeester als Voorzitter van den Gemeenteraad een zoodanig verklaard atheïst ware. Dan zou natuurlijk hem persoonlijk het doen van het gebed niet mogen worden opgedragen. Hieruit zou echter geenszins volgen, dat in zulk een Raad het gebed achterwege zou moeten blijven. Wie het gebed afleest, is hier geen hoofdzaak. Zelfs kon de secretaris hier mede belast worden, of anders kon het aflezen van het gebed aan een der Raadsleden, bijv. aan het oudste lid, worden opgedragen. We spreken daarom met opzet van *aflezen*. Nimmer toch ga men er toe over om in den Gemeenteraad

een dusgenaamd *vrij gebed* in te voeren. Dit zou met alle goede orde in strijd zijn. De Gemeenteraad zelf moet den vorm en de woorden van het gebed vooraf vaststellen.

Die goedgekeurde vorm van het gebed moet op een keurig afgewerkt plaatje bevestigd worden, en daarop met zoo duidelijke en groote letter zijn afgedrukt of geschreven, dat 't aflezen als vanzelf kan gaan. Ook versta men wel, dat zulk een Gemeenteraadsgebed kort moet zijn. Het *Onze Vader* blijft ook hier steeds ten voorbeeld. Hoe kort is dit gebed des Heeren niet, en wat rijkdom staat er niet in. Slechts zooveel modaliteit moet zijn toegelaten, dat bijv. bij de herdenking van den geboortedag der Koningin, daarvoor een bede wordt ingelascht. En zoo ook kon gedaan worden bij het optreden van een nieuwen burgemeester, of bij het uitbreken van een epidemie in de Gemeente. Slechts worde ook dit niet aan de vrije vinding van den aflezer overgelaten. Tusschen twee haakjes kunnen zulke zinsneden zeer goed in het stuk zelf opgenomen zijn, en ze worden dan alleen gebezigd op dagen waarop ze passen.

§ 6. *Een Christelijk karakter?*

Blijft, wat dit onderwerp betreft, nu nog de meer bijzondere vraag te beantwoorden, in hoever ook het Gemeenteraadsgebed er zich toe leent om er een speciaal Christelijk karakter aan te geven. En dan sta aanstonds op den voorgrond, dat dit nimmer als algemeene regel zou kunnen doorgaan. Vormen de leden van den Raad, wat de religie betreft, een gemengd gezelschap, zoodat er Gereformeerden, Roomschen, Doopsgezinden, Joden en Theosophen in zitten, dan mag het geen gebed zijn waarin slechts enkele leden de meer bijzondere uitdrukking van hun geloofsovertuiging zouden vinden. Het Gebed is een heilige zaak, en zoo men in een vergadering het Gebed laat gelden, waarin de personen niet naar eigen wilkeur opkomen, maar krachtens hun officieele roeping, dan mag men in het Gebed niet te werk gaan op een wijze, die hen niet heiligt, maar hindert en stuit. Het is zoo, vooral in steden werd het allengs gewoonte, dat wie niet mee kon bidden, iets later kwam, of zich een oogenblik in den corridor vermeide; en we geven toe, waar dit een zeer enkel lid van den Raad geldt, zou

't alzoo kunnen. Maar een regel mag hieruit toch nimmer afgeleid. Vandaar ons vasthouden aan de usantie, dat het Gemeenteraadsgebed een gebed binnen den kring der Gemeene Gratie moet zijn, en niet dan bij uitzondering een ander karakter van meer specialen aard mag aannemen. Stel, men had, wat zeer wel gekund had, te Amsterdam de Jodenbuurt geïsoleerd en tot een eigen kring in de Gemeente gemaakt, zoo zou 't geen de minste bedenking hebben uitgelokt, zoo in het Raadsgebed voor dezen exclusief Joodschen Raad een Israelietische tint aan het gebed ware gegeven; gelijk zich dit evenzoo op Java denken liet, indien er een burgerlijke Gemeente gevormd werd, die zoo goed als uitsluitend uit zonen van den Islam bestond. Bleek daarentegen dat zulk een Joodsche Gemeenteraad, of ook zulk een Javaansche Gemeenteraad, voor zeker deel ook niet-Joden of niet-Mohammedanen in zich bevatte, zoo zou zulks niet zijn toetelaten. En zoo nu staat de zaak ook ten onzent. Is er, waar ook, een Gemeenteraad ten plattenlande, die geheel exclusief bestaat uit besliste belijders van onze drie formulieren van Eenigheid, dan is er geen enkele reden denkbaar, waarom in het Raadsgebed van zulk een Gemeente niet ook gepleit zou worden op het kruis van Christus. Slechts vergete men niet, dat zelfs in het „Onze Vader" de naam van den Middelaar niet genoemd wordt. Ook dit echter neemt niet weg, dat in een Gemeenteraad die uitsluitend uit de geloovige leden van eenzelfde Christelijke Kerk bestaat, tegen het verleenen ook aan het Gemeenteraadsgebed van een Christelijk karakter, geen overwegende bedenking zou bestaan. Alleen zou bij de keuze van andersoortige Gemeenteraadsleden, die na verloop van tijd kon intreden, weer op het standpunt van de Gemeene Gratie zijn terug te gaan. Zoo blijft dus voor het Gemeenteraadsgebed het pleit op den Middelaar altoos accessoir; iets wat daarom niet deren kan, daar de Christelijke Gemeente ook in haar kerkgebouw volstrekt niet enkel gebeden opzendt om de vervulling van haar geestelijke behoeften te erlangen, maar wel waarlijk ook bidt voor Koning en Vaderland. Zelfs zou de vraag niet overtollig zijn, of het kerkelijk gebed in veel Gemeenten niet sinds lang te eenzijdig geestelijk is geworden, en of niet, op het voorbeeld van onze Formuliergebeden, die steeds „allen nood der Christenheid" ook wat het *burgerlijk* leven betreft, Gode opdragen, meer geregeld ook in de Kerk de nood van het ordinaire, buitenkerkelijke, leven Gode waren voor te houden.

§ 7. *De demon van den sterken drank.*

Van niet minder gewicht voor den bloei van het Gemeenteleven is de houding die de Gemeenteraad *op zedelijk gebied* inneemt, met name ten aanzien van drankzucht en hoererij. Men weet hoe, niet 't minst wederom uit Frankrijk, ook in dit opzicht hoogst bedenkelijke inzichten almeer bij ons waren binnengedrongen, en hoe tengevolge van die slapheid èn de drankzucht zich stelselmatig had uitgebreid èn het onwezen van de huizen van ontucht steeds verder voortwoekerde. Zoo bedenkelijke afmetingen zelfs had dit tweeërlei kwaad allengs aangenomen, dat niet alleen van Christelijke, maar ook van moderne zijde zich almeer een verzet tegen deze schandelijke misstanden organiseerde. Wat de drankzucht betreft, kwam de aandrang hiertoe ons vooral uit Amerika en ten deele uit Engeland over; en wat de ontucht aangaat, mag dankbaar erkend, dat niet 't minst uit Zwitserland ons reiner aandrift ging prikkelen, waarbij met name aan den heer Dr. H. Pierson de eere toekwam, een initiatief te hebben genomen, dat op zeldzame wijze èn spoedig èn met afdoenden uitslag werd gekroond. Nog in het midden der vorige eeuw bleef men van liberale zijde nog altoos het „laat-maar-gaan"-stelsel aanmoedigen. Of iemand zich aan alcoholica vergiftigen wilde, moest hij zelf weten, en voor de schatkist was het gebruik van sterken drank niet onprofijtelijk. Juist dezelfde strijd tegen de jenever hier te lande, die op Java tegen de opium werd gevoerd. Iets waarbij, helaas, het booze kwaad kwam, dat ook onder de invloedrijke heeren het gebruik van cognac en andere spiritualia èn thuis èn op de societeit maar al te grooten ingang had gevonden, en het misbruik van te veel wijn, met name in het noorden van ons land, tot zelfs in Kerkvoogdijen was ingeslopen. Niet genoeg kan het daarom toegejuicht, dat de strijd tegen dit nationale kwaad in de tweede helft der negentiende eeuw met wakkeren ernst is opgenomen, en dat, Gode zij dank, het gebruik van alcoholica per persoon en per liter dan ook derwijs afnam, dat de oude van dagen vaak den socialen toestand van weleer niet meer herkent. Of daarbij de *teatotaler* het meest juiste pad aanwees, is steeds door mij betwijfeld; doch al weerhield dit mij steeds, mij persoonlijk bij een der absolute Afschaffingsvereenigingen aan te sluiten, toch zij volgaarne

erkend, dat ook hier het kwaad zulke proportiën kan aannemen, dat tenslotte volstrekte breking ermeê het krachtigste, zoo niet het eenige middel zal blijken om het in zijn misbruik te keeren. Nog altoos zitten de oude vergunningen ons in den weg, en het blijft een delicate vraag, hoe we, zonder te zeer in particuliere rechten in te grijpen, van dit euvel verlost zullen worden; maar vooruit gaan we toch, en de hope mag gekoesterd, dat het in Noorwegen bereikte resultaat tenslotte ook hier te lande zal verkregen worden.

§ 8. *De Ontucht.*

Moeilijker, wijl geheimzinniger, van aard is 't, de brutale ontucht te bestrijden; hierbij toch heeft men te kampen met immoreele voorstellingen, die in stede van allengs weg te gaan, veeleer veldwinnen. Vanzelf hangt de ontucht saam met het vraagstuk van het huwelijk, en men weet hoe er gezinnen in bijna alle kringen zijn, waarin de band van het huwelijk steeds losser wordt gemaakt. Dit begint dan daarmede, dat men acht alle gehuwden vrij te moeten laten, om, dunkt dit hun beiden straks goed, het onderling aangegane huwelijk weer los te maken, en elk huns weegs te gaan. Echtscheiding te vergemakkelijken, ligt dan ook geheel in de lijn van het Liberalisme, en achter de Liberalen komen dan de nog vrijere groepen opdagen, die liefst alle huwelijk afschaften, om het dusgenaamd „vrije leven" in zwang te brengen. Zij, die de maatschappij in die richting sturen willen, en daarbij steeds op Plato's denkbeelden inzake de verhouding tusschen ouders en kinderen zich beroepen, kunnen uiteraard niet anders oordeelen, of de nog altoos vrij strenge eischen van den huwelijksband ten onzent staan aan de gewenschte ontwikkeling van hun Cultuur in den weg. Daarbij komen dan te kwader ure de medici denzulken vertellen, dat het op zich-zelf blijven leven van personen van 20 en meer jaren strijdt met de eischen der gezondheid. Voorzooveel de jongedochters aangaat, durft men dit nog zoo stellig niet verzekeren, maar van jongemannen achten vele dokters het voor uitgemaakt, dat geslachtelijk verkeer van zulk een leeftijd af voor de meesten onder hen onmisbaar is. Dit, zoo pleitte men dan, maakt het bestaan van huizen, waarin de jonge man wat hij zoekt vinden kan, volstrekt noodzakelijk. Het bestaan van zulke huizen van ontucht mocht daarom

niet worden tegengegaan, maar vraagde veeleer aanmoediging. En dit, zoo verzekerde men u dan, sloot vanzelf de verplichting voor de Overheid in, dat ze toe zou zien op het gevaar, dat zulke huizen voor de besmetting van syphilitischen aard met zich brengen. Vanzelf werkte dit de ontucht op schromelijke wijze in de hand. Tenminste een halve eeuw hebben we dan ook doorleefd, waarin het uit Frankrijk hier ingeslopen toezicht op de Prostitutie het booze kwaad, vooral onder de gehuwden van hoogere sociale positie, bevorderde. De politie stond daarbij veelal met de huizen van ontucht op maar al te goeden voet, en zelfs onder de meer ingetogen burgerij gaf men zich gewonnen voor den stelregel, dat de Overheid het recht miste om zulke huizen te sluiten, ja, dat ze veeleer onder de zedelijke verplichting stond om de Prostitutie te ordenen, en wie er gebruik van maakte, tegen het gevaar van besmetting te beveiligen. Niet genoeg dankbaar kunnen we dan ook zijn, dat thans met deze diabolische opvatting radicaal gebroken is. Van uit de Heldring-gestichten te Zetten is, wat dit punt betreft, de triomf van de vlak tegenovergestelde overtuiging uitgegaan. Bijna overal is nu de inspectie afgeschaft, en is het exploiteeren van de ontucht in opzettelijk daarvoor geopende huizen op het strengst verboden. Indien er één verbeteraar van de publieke zeden in een snel opgekomen en overal zich uitbreidend succes zich verheugen mag, dan wel Dr. H. Pierson. Vanzelf stond hij niet alleen. Ook in het Buitenland trad gelijksoortig streven met veerkracht op. Voor wat echter ons land betreft, gaat niet te ver wie aan Dr. H. Pierson de palm der eere biedt. Hij was bij geheel deze actie de voorganger, de bezieler en de leider.

§ 9. *De Kermissen.*

Ten deele behoort onder deze rubriek van Gemeentezorgen ook het al of niet houden van *de Kermissen.* Tweeërlei moet in de dusgenaamde Kermis onderscheiden worden: 1° de publieke feestelijkheid en 2° het in aanraking komen met de voortbrengselen van minder gewone nijverheid. Wat nu het eerste betreft, mag wel als vaststaande worden aangenomen, dat bij de menigte periodiek zekere behoefte opkomt, om eens vrijaf te hebben en zich aan zekere feestelijke stem-

ming te kunnen overgeven. Ons leven is nu eenmaal in zekere perioden omloopend. De indeeling van week en jaar doet dit nog steeds allerwegen gevoelen, en onder Israël was zelfs ook de wisseling der maanden onder zeker feestelijk aanzien gebracht. De viering der geboortedagen hangt evenzeer met deze ons ingeschapen behoefte saam. En al was Calvijn in zijn persoonlijke levensopvatting ook nog zoo strak en stroef, ook hij werkte er toch toe mede, om ook te Genève op de publieke markt tooneelvertooningen te doen houden. De gelegenheid voor het vrijhebben van zulk een dag voor gemeenschappelijke ontspanning, heeft zich dan ook op allerlei manier vastgezet. Men heeft deze materie verbonden met de wisseling der jaargetijden, met den oogst op 't land, met de groote veemarkten en paardenmarkten, met een jaarlijkschen intocht van kooplieden die fijne waren te koop aanboden, en zoo veel meer. Later heeft men zulke feestelijkheden aan de nationale Gedenkdagen en aan kerkelijke herinneringen vastgeknoopt. Maar hoe 't ook liep, tot wat volk men ook behoorde, het publieke leven vroeg allerwegen ten minste om een twee-, drietal dagen voor ontspanning. Zelfs in de Bank holiday in Londen kwam dit uit. De gewone band van het leven omklemt ons geheele bewustzijn zoo sterk, dat aan den drang om, af en toe, deze klem los te maken, niet te ontkomen is. Zelfs in de tweede kerkelijke feestdagen van Kerstfeest, Paaschfeest en Pinksterfeest sprak gelijke behoefte. Alleen op zulke dagen kon men zijn familie, die elders woonde, bezoeken; kon men veelbezochte vergaderingen voor alle klassen der maatschappij ontsluiten. En, wat men ook doe, de behoefte aan zulke vrije dagen zal zich blijven handhaven. Die behoefte spreekt in onze menschelijke natuur.

§ 10. *Het Misbruik.*

Het droeve is nu maar, dat de vrijmaking van de dagtaak, waarin men zich op zulke feestdagen verheugt, zoo veelszins aanleiding geeft tot misbruik van sterken drank en, helaas, tot nog erger zinnelijke zonden. Volstrekt niet allen doen hieraan mede. Alleen maar, zij die er zich aan overgeven, maken zich door hun luidruchtigheid zoo licht meester van het publieke terrein en bederven het feestelijk karakter. Dit tegen te gaan, is dan ook onze plicht. Hiertoe kan de Kerk medewerken, hiertoe kan

de School medewerken, kan de Pers het hare doen, en kan ook nobeler toon in het publieke leven een zeer belangrijke bijdrage leveren. Maar willen we ons niet buiten het leven plaatsen, dan moet onzerzijds niet op algeheele onderdrukking van zulke volksfeestelijkheden worden toegelegd. Dit gelukt toch niet, en de eigen aard van ons menschelijk saamleven heeft hier een eigen recht van spreken. Kon men hiervoor nu twee, drie andere dagen bestemmen, waaronder met name den verjaardag van den Drager der Kroon, zoo verdient dit toejuiching; maar wegslijpen uit het leven kunt en moogt ge de publieke feestelijkheid niet.

Geheel anders staat het met 't tweede motief, dat onze Kermissen deed opkomen, t.w. de uitstalling van de minder gewone producten der nijverheid. Dit had vroeger zin, toen de communicatie tusschen de landen nog zoo moeilijk en het uitstallen van al zulke waar nog zoo ongewoon was. Er was toen een groep van zulke industrieelen, die op bepaalde tijden nu in deze, dan in die plaats haar houten tenten opsloeg, en aan deze groep kooplieden sloot zich dan veelal een groep hansworsten, spelvertooners en amusementuitstallers aan. Dit kon destijds niet anders, en niet zonder zekere gretigheid sloot het op vermaak beluste publiek zich bij deze industrieele beweging aan, om een klein aantal dagen wat men noemde *„pret"* in stad en dorp te maken. Thans is hiervoor de noodzakelijkheid vervallen. De winkeluitstal geeft thans alles, veel meer zelfs dan vroeger de kermis-uitstalling bood. En wel is dit niet alzoo in de kleinere dorpen, maar uit die dorpen trekt men thans gestadig de stad in en vindt daar alles wat het oog begeert. De bestaansreden van de Kermis schijnt daarmeê vervallen te zijn. Maar juist daarom is het te meer eisch, dat de goed-geordende publieke feestelijkheid onder ons te meer in eere kome. Dit is gewenscht in nationalen zin voor heel het land, en plaatselijk in elke Gemeente. Er zijn altoos herinneringen waaraan men zich kan aansluiten. Op zulke gedenkdagen kan ook de Kerk haar woord medespreken. Muziek en andere genietingen van kunst kunnen zich doen gelden. Zelfs het grappige behoeft hierbij niet geweerd te worden. We zijn geen hofjesjuffers, en ook onder het Calvinistisch volk is de publieke feestelijkheid steeds als verjonging van den polsslag van 't leven geëerd.

§ 11. *De Armverzorging.*

Van veel meer ingewikkelden aard is het vraagstuk der publieke Armverzorging. Althans in het Christenland is de meest gewenschte toestand ten deze, dat de burgerlijke Gemeente de verzorging der Armen geheel aan die machten kunne overlaten, die wat ze voor den arme doen, doen uit drang der liefde. Het eerst komt daarvoor de Kerk in aanmerking, met haar voor zoo rijke ontwikkeling vatbaar Diaconaat. En naast dit Diaconaat dient zich hier in de tweede plaats, onder het motief van gelijken drang, de particuliere weldadigheid aan, onverschillig of deze een persoonlijk karakter drage, dan wel in vereeniging en genootschappelijk den arme te hulpe kome. In vroeger eeuwen toen Kerk en Staat als één waren, liep dit als vanzelf. Men voelde zich, ook onder die duïteit, niet als twee, maar als één. Zelfs voor de kranken verviel de zorg maar zeer zelden aan het civiele bestuur. Epidemie of oorlogstoestand mocht een buitengewonen nood in het leven roepen, die verzorging eischte, maar in het gewone leven was het de Kerk, was 't het klooster, was het de particuliere vereeniging, die in allen nood der armen voorzag. Te eerder kon dit, daar de burgerlijke Gemeente afwees wat zonder behoorlijk middel van bestaan zich in haar vestigen wilde. Deze toestand echter kon alleen zoolang voortduren, als elk inwoner meêlevend lid der Kerk, en de Kerk één was. Sinds echter is juist in dit opzicht deze staat van zaken tot in den grond toe gewijzigd. Met name de nog altoos zoo groote Hervormde Kerk sluit in zich een zeer groot deel der bevolking, dat slechts in naam tot haar behoort, maar noch wat geloof noch wat kerkelijken dienst betreft, met haar meeleeft en aan haar geeft. Vandaar dat het veelal aan deze Kerk volstrekt onmogelijk is, om in den vollen nood harer armen, wat krankenverzorging en bedeeling aangaat, te voorzien. Terwijl nu aan den anderen kant de zorge der armen, bij het meer ontwikkeld peil van leven onder de behoeftigen zooveel grooter is geworden, ontstond al spoedig een toestand, waarin van een complete verzorging der armen van kerkswege eenvoudig geen sprake meer kon zijn, en ook de particuliere weldadigheid, wijl ze op veel te kleine schaal was ingericht, geen afdoende hulpe kon bieden. Hierdoor kwam men alzoo vanzelf voor de vraag te staan, wie als-

nu aansprakelijk was te houden voor den nood der onverzorgden, en hiervoor viel vanzelf niet anders aan te wijzen dan het burgerlijk Gemeentebestuur.

§ 12. *Gemeente, Kerkelijk en Burgerlijk.*

De burgerlijke Gemeente is nu eenmaal een inrichting van saamleven voor een groep burgers, die op een bepaalde plaats, veelal krachtens het historisch verleden hunner familie, gevestigd zijn. Het zich verplaatsen, vooral het verhuizen naar de groote steden, doet hier zeer zeker afbreuk aan; maar neemt men de zaak gelijk ze over het geheele land staat, dan zijn de wezenlijke armen in den regel vanouds door hun familie aan de plaats waar ze thans verkeeren, gebonden. Hieruit is zekere band, en uit dien band zekere aansprakelijkheid ontstaan, die noodzaakt tot het verleenen van hulp aan wie bezwijken zou. Dat dit niet verder strekt, dan tot het verleenen van die hulp die 't leven kan doen in stand blijven, spreekt vanzelf. Doch juist dat de eisch zich hiertoe bepaalt, is dan ook oorzaak, dat de hulpe niet uitblijven kan. Een Gemeentebestuur dat met kennis van zaken een arm gezin, in een der straten of stegen, door ziekte ongeholpen liet omkomen, of bij nood van honger liet sterven, zou voor God en menschen schuldig staan. Zelfs in het midden der vorige eeuw was deze nood nog niet derwijs nijpend ingetreden. Bijna ieder leefde toen nog kerkelijk meê, ook al sleet reeds toen zeer sterk het geloof. Toen achtte men daarom den toestand nog dusdanig, dat de Kerk voor al hare leden aansprakelijk kon worden gesteld, en alzoo aansprakelijk bleef voor een zorge, die zoo goed als heel de bevolking omvatte. Vandaar dat ook Groen van Prinsterer nog aan de mogelijkheid geloofde, om de publieke Armenzorg te weren. Sinds echter is de toestand op zoo in 't oog loopende wijze veranderd, dat de bevolking metterdaad in twee scherp onderscheiden deelen uiteenvalt. Eenerzijds de groep der geloovigen, voor wie nog waarlijk de Kerk de Verzorgster van de armen in Jezus naam is, en anderzijds een allicht even breede groep van onkerkelijken en ongeloovigen, die, zoo het civiel bestuur geen hulpe biedt, eenvoudig de hulpbehoevenden voor een deel in krankheid zou laten verkwijnen of van honger zou doen omkomen. Dit nu heeft er vanzelf toe geleid, dat er van Over-

heidswege allerlei hospitalen zijn geopend, om voor hulpelooze kranken een goede medische verzorging mogelijk te maken, en dat in de tweede plaats van Overheidswege armverzorgers zijn benoemd, om in den nood der gebreklijdenden te voorzien. Hieruit is toen deze misstand geboren, dat de Armverzorging thans voor dezelfde noodlijdenden *dubbel* kan loopen. Minder op de dorpen, maar vooral in de groote steden wordt dit openbaar. Veelal toch ontvangen de noodlijdenden ook een steun van de groote dusgenaamde Volkskerk, maar een steun die eer een belaching, dan een wegneming van hun nood is, en daarnaast treedt dan de publieke Armenzorg op met de pretentie om degelijke en afdoende hulp te bieden. Dit is een zeer ongewenschte toestand. Onze toeleg moet het daarom zijn, 't daarheen te leiden, dat wat wat nog kerkelijk meeleeft, dan ook door de Kerk zelve of door haar leden algeheele voorziening ontvangt, maar dat daartegenover de burgerlijke Gemeente de overblijvenden voor haar rekening neemt, indien de particuliere liefdadigheid haar niet voor is.

§ 13. *Nadere Regeling.*

Zonder nadere regeling zou dit echter tot voelbare ongerechtigheid leiden. Immers de Christen-geloovigen die in hun Kerk voor de behoeftige broeders en zusters op afdoende wijze zorgden, zouden dan *dubbel* moeten betalen, ten eerste in de collecte voor hun Kerk, maar dan ook ten tweede in de belastingen door de burgerlijke Overheid opgelegd. Zoo loopt 't thans dan ook ten deele, en dit mag natuurlijk niet blijven. Het behoeft dan ook niet. Indien de burgerlijke Overheid slechts besluit om voor de Armenzorg een afzonderlijke belasting te heffen, kan op bijna volkomen wijze aan deze dreigende ongerechtigheid worden tegemoet gekomen. In Engeland is reeds sinds 1601 de regeling geldende, die door Koningin Elisabeth in het leven werd geroepen, en in deze regeling werd o.a. bepaald, dat de Parishes voor de Armenzorg een afzonderlijke belasting zouden opbrengen. Evenzoo kon men bij ons te werk gaan. De gelden voor de burgerlijke Armverzorging zouden dan niet uit de gewone kas worden genomen, maar als afzonderlijke Armenbelasting worden opgebracht, ongeveer op gelijke wijze als Minister Treub in 1915

een reeks afzonderlijke belastingen *ad hoc* wilde invoeren voor de behoeften van de ouden van dagen, voor de Vloot, voor het Leger enz. Was nu deze aangelegenheid op zulk een wijs voor vast geregeld, dan zou nader te bepalen zijn, dat Kerken of Vereenigingen die op zich namen om op goeden voet in allen nood van haar armen te voorzien, voor haar effectieve leden algeheele vrijstelling van deze Armenbelasting zouden ontvangen; op beding natuurlijk, dat de Armen die tot deze Kerken of Vereenigingen behoorden, in hun qualiteit als armen, dan ook geenerlei hulpe of verzorging van de Overheid ontvangen zouden.

§ 14. *Orde en verwarring.*

Achtte men dit te veel gevergd, en wilde men de exceptie alleen op de vaste bedeeling laten slaan, dan ware dit natuurlijk te vinden door een percentage in plaats van het geheel aan te rekenen. Aldus in onderling verband gesteld, zou dan de Armverzorging voor wie in het geloof volhardde, een heilig karakter blijven dragen, en daarentegen voor wie uit de publieke Armverzorging hulpe ontving, politiezaak worden. Niemand had dan te klagen, aan niemand geschiedde onrecht, en de Overheid hielp de beide factoren. Wel zou men dan zich kunnen afvragen, of de Kerken en particuliere Vereenigingen dan niet met een minder voor haar verzorging zouden kunnen volstaan, terwijl haar leden toch vollen aftrek van belasting genoten, zoodat bij slot van rekening de Kerkleden er bij profiteerden, en hun armen schade leden, doch ook hiertegen ware bij wet geheel afdoende maatregel te nemen. Elk lid van zulk een Kerk, of onder zulk een Vereeniging ressorteerende, zou dan volle vrijheid moeten erlangen, om de Armverzorging door Kerk of Vereeniging te laten varen en bij de publieke Armenzorg over te gaan, mits dan met het noodzakelijk gevolg, dat het hierdoor geslonken getal leden van die Kerk of van die Vereeniging dan ook evenredig minder vrijdom van de Armbelasting verkreeg. Er heerscht thans een grenzenlooze verwarring op dit gebied, die maakt dat de publieke Armverzorging der Overheid zich steeds uitzet; en dit mag ons niet overschillig laten, daar het streven van liberale zijde er steeds op gericht blijft, om tenslotte de Armverzorging geheel

onder de Overheid te trekken. De aandrang hiertoe is niet meer zoo sterk als een kwart-eeuw geleden, maar komt toch telkens uit het anti-thetisch beginsel weer op. Toch gedoogt de aanleg van dit ons werk niet, hierop thans dieper in te gaan. Ook is wie van dit probleem volledige studie wil maken, hiertoe zeer wel in de gelegenheid. Met het oog hierop verwijzen we in een noot onder deze bladzijde kortheidshalve naar enkele belangrijke studiën die hierbij hulpe kunnen bieden [1]). Hoofdzaak blijft maar dat er een weg gevonden worde, om ons Diaconaat en onze eigen Calvinistische Armenzorg in het goede spoor te houden of terug te leiden. Hierin zijn we niet vrij, omdat we met de Overheidszorge te rekenen hebben. Tegen het hieruit dreigend gevaar acht ik in deze paragraaf het redmiddel te hebben aangewezen. Het zou mij daarom een oorzaak van vreugde zijn, zoo 't aan de verwarring die thans heerscht, een einde kon maken. De hieronder gegeven kleine lijst mist elke pretentie van vol-

---

[1]) Cf. Dr. A. EMMINGHAUS, *Das Armenwesen und die Armengesetzgebung in Europäischen Staaten*, Breslau 1870; Dr. P. F. ASCHROTT, *Das Englische Armenwesen*, Leipzig 1886; CHARLES BOOTH, *Pauperism a picture of Old Age*, London 1892; H. SMISSAART, *L'Assistance publique dans les Pays Bas*, La Haye 1900, ook in onze taal verschenen in breeder uitwerking bij Tjeenk Willink, Haarlem; LIC. ED. SIMONS, *Die älteste Gemeinde-Armenpflege*, 1894; RUD. GELLER, *Die Armengesetzgebung in ihrer gegenwärtigen Gestaltung*, 1894; LÉONCE LARNAC, *L'Art de donner*, 1874; G. UHLHORN, *Christliche Liebestätigkeit*, 1884, drie deelen; L. M. MOREAU CHRISTOPHE, *Du problème de la Misère*, Paris 1851, drie deelen; G. L. VAN DER HELM, *Wetgeving op het Armenwezen*, 1890; Mr. J. EVERTS, *De verhouding van Kerk en Staat, mede ten aanzien van de Armenverzorging*. Utrecht 1908; ASCHROTT, *Armenpflege in den Vereinigten Staaten von Nord-Amerika*, Jena 1889; het artikel *Armenpflege* in het *Handwörterbuch des Staatswissenschaften*, 2e Afl. Jena 1898, eerste deel; Mr. Dr. CHARLES RAEYMAKERS, *Staat en Armenzorg*, 1907, en MR. RH. F. FALKENBURG, *Armenzorg in Nederland*, 1895; P. BIESTERVELD c.s., *Het Diaconaat*, 1907; A. DE LA CHEVALLERIE, *Armengezetzgebung und Armenpflege*, 1854; A. ROELL, *die Reform der Armenpflege*, 1880; Dr. J. J. ESSER, *De pauperum cura apud Romanos*, 1902; Mr. D. P. D. FABIUS, *Armenzorg*, 1912; Dr. J. C. DE MOOR, *De ontwikkeling van het Diaconaat*, 1913; PYTTERSEN, HINTZEN en H. MULLER, *Preadviezen inzake de Armenwet*, 1894; AUG. SEIFFERT, *Die Armenpflege der Zukunft*, 2e Aufl. 1889; Dr. P. A. E. SILLEVIS SMITT, *Diaconie en Overheid*, 1902; Dr. H. VISSCHER, *Twee gevaren voor onze Kerkelijke Armenzorg*, 1902; en J. L. ZEGERS, *Het Diaconaat*, 1892. Deze korte opsomming van wat ik in mijn boekerij zelf voorhanden had, meende ik hier te mogen inlasschen. Vaak beoogt ook de eenvoudige, niet 't minst onder de Diakenen, zekere studie op dit terrein, maar is geheel onbekend met de litteratuur. De hier verstrekte opgave kan daarbij althans op den weg helpen.

ledigheid. Ik gaf slechts op, wat mijn eigen bibliotheek bezit. Bij de andere hoofdstukken in dit tweede deel onthoud ik mij van opgave. Alleen hier achtte ik een kleine uitzondering geoorloofd en niet overtollig.

§ 15. *Uitgaven en inkomsten.*

Dat zuinigheid ook voor de Gemeentehuishouding leidsvrouw behoort te zijn, behoeft geen betoog. Toch passe men ook hier die zuinigheid niet dan met den juisten geest des onderscheids toe. Een Gemeenteraad, die om de kosten van den bouw van een Raadhuis uit te sparen, zich behelpt met een vertrek in de herberg, doet aan de eere van het bewind te kort. Ook kan men de Gemeenten in dit opzicht niet over één kam scheren. Voor een grootere stad gelden geheel andere regelen van huishouding, dan voor een achteraf gelegen boerendorp. Ook onder de dorpen is dan weer onderscheid te maken voor dorpen, die vooral des zomers overvloedig bezoek van de stadslieden krijgen, die er eenige weken hun intrek nemen, of ook die duurzaam veel stedelijke vaste bewoners lokken, en die geheel andere dorpen waarin men slechts zelden een vreemdeling ziet verschijnen. Dorpen met veel kort of lang bezoek, en vooral dorpen met veel inwonende burgers van stadsherkomst, zien hierdoor hun inkomsten op merkelijke wijze toenemen, maar zijn dan ook gehouden er zich op in te richten. Het Gemeenteleven, vooral in Nederland, biedt eindelooze variatie. Dit heeft invloed op de inkomsten, maar moet dan ook invloed hebben op de uitgaven der Gemeente. Vooral met het oog op 't zoo sterk onderscheiden dorpsleven is de indeeling in klassen van Gemeenten zoo onmisbaar. Naar den aard en de soort der Gemeente, moet ook wat de Wet aan de Gemeente oplegt, en aan wie er in komt als eisch stelt, verschillen. Toch dient in 't gemeen vast te staan, dat ook ten plattelande de zorg van den Gemeenteraad zich allengs iets verder moet uitstrekken. Bevordering van het Gezinsleven is echt-Nederlandsch, maar toch mag dit niet leiden tot verwaarloozing van het gemeenschapsgevoel en van het gemeenschapsleven. Toegejuicht moet het daarom, dat allengs beter dan eertijds gezorgd wordt voor verlichting, wegaanleg, wateraanvoer en ziekteverzorging. Ook op goede regeling

van de politie, voorzoover ze plaatselijk is, zal men zich moeten toeleggen, wijl men anders al meer gevaar loopt, dat de politie, met insluiting van de veldwacht, aan het Rijk zal overgaan; een maatregel die opnieuw aan de zelfstandigheid der Gemeenten afbreuk zou doen. En om ook dit nog te noemen: Ook in den loonstandaard voor wie de Gemeente in dienst neemt, zal een andere regel dan het altoos dingen naar het goedkoopste, voortaan gelden moeten. Doch hierover in een volgende §. Alleen zij, wat de uitgaven aangaat, er nog op gewezen, dat, nu eenmaal de Lagere School Rijkszaak is, de Gemeenteraad niet nogmaals zijnerzijds extra-voordeelen aan deze school moet toevoegen. Dit toch druischt in tegen de gelijkgerechtigheid der inwoners. En wat de Middelbare en de Hoogere Scholen betreft, moge het streven er steeds meer op gericht zijn, om het Middelbaar Onderwijs met de Provincie, en het Hooger Onderwijs aan Universiteiten alleen met het Rijk te verbinden. Amsterdam heeft het anders gewild en 't met een stedelijke Universiteit beproefd; maar lang geduurd heeft het niet, of Amsterdam zelf zag er 't ongepaste van in. Dat eindelijk het tractement van den Burgemeester, zoolang hij een van hoogerhand ingezet ambtenaar blijft, dan ook uit de Rijkskas moet betaald worden, is boven reeds aangegeven, en behoeft hier slechts aangestipt.

§ 16. *Indirecte en Directe Belastingen.*

Voor wat nu de middelen betreft, om de kosten der uitgaven te dekken, zoo sta op den voorgrond, dat hier vooral het onderscheid tusschen directe en indirecte inkomsten scherp moet doorgetrokken. Gelukkig is natuurlijk de Gemeente te prijzen, die rijk in land- en huisbezit is, en hieruit als uit eigen privaatvermogen een aanmerkelijk deel van haar uitgaven vergoeden kan. In ons land echter is dit Gemeentedomein, als men het zoo noemen mag, verre van uitgebreid, en zelfs waar het zich voordoet, niet van groote beteekenis. Bijna alle inkomsten der Gemeente moeten uit dien hoofde gevonden worden doordien men de inwoners, of wie van buiten met de Gemeente van doen wil hebben, 't zij generaal als belasting, 't zij speciaal voor ontvangen hulp en bewezen dienst, betalen laat. Onder deze indirecte ontvangsten stond vroeger schier overal, en staat in het buitenland

ook nu nog, het invoerrecht op den voorgrond. Dit invoerrecht draagt in Frankrijk en Duitschland den naam van *Octrooi*, terwijl ten onzent deze naam van octrooi bij wet gegeven is aan het exceptioneele recht tot verkoop van een bij uitvinding gedane vondst. Het woord octrooi is uit den Franschen Kanselarij-stijl herkomstig, werd afgeleid van het Latijnsche woord „*autoritas*" en beduidt, dat men voor wat men doen wil, toestemming van het Gezag heeft verkregen. Uit deze oorspronkelijke beteekenis nu is tweeërlei afgeleid; ten eerste het recht om zekere waar in een Gemeente in te voeren, en ten tweede om op zekere waar tot alleenverkoop beslag te leggen. Het eerste nu leidt tot een betaling aan den Gemeenteontvanger van wat men in het Fransch *octroi*, en in het Duitsch meest *Accise* noemt. Ten onrechte zijn bij wet van 7 Juli 1805 deze rechten op den invoer ten onzent afgeschaft. Alle invoer in welke Gemeente ook is thans ten onzent geheel vrij. Alleen tusschen Den Haag en Scheveningen vindt men bij het hek nog de woning van den vroegeren Gemeentelijken tolgaarder, die aan den vroegeren toestand herinnert. In het buitenland daarentegen geeft dit octrooi-recht nog veelszins aan de Gemeente een vaste inkomst. Wie vaak Parijs bezocht, weet bij ervaring, hoe bij aankomst zijn valies of koffer in een der stationszalen door de stadsdouane onderzocht werd. En niet alleen te Parijs, maar ook in de overige steden van beteekenis, waarop Frankrijk trotsch mag zijn, worden nog steeds zulke octrooirechten niet slechts geheven, maar vormen ze zelfs veelal het hoofdbestanddeel der stedelijke inkomsten. In Engeland vielen deze inkomsten meest weg, en bleef alleen te Londen de heffing bij invoer van zeker recht op kolen, wijn en tarwe. In Italië worden deze octrooirechten nog op velerlei wijze geïnd. In Beieren en Elzas-Lotharingen zijn deze *Accise* nog in volle kracht. Ook elders in Duitschland zijn ze nog steeds aan de orde. Van Dresden weet dit een ieder, die Saksen's hoofdstad langs zijn prachtbruggen over de Elbe binnentoog. Saamgeteld, zijn er in Duitschland nog 1392 Gemeenten, die zulke tollen en invoerrechten heffen. Op levensmiddelen zijn bij onze wet van 1902 de gemeentelijke rechten met 't jaar 1910 vervallen. In het algemeen bevelen deze rechten zich zeer zeker niet aan, althans niet voor de kleinere Gemeenten noch voor de middensoort. Alleen kan voor de groote steden de vraag rijzen, of wederinvoering ervan niet den toevloed van de plattelandsbevolking naar de steden zooal niet stuiten,

althans matigen zou. Deze overstrooming toch van de groote steden met arbeiders uit de dorpen, is noch voor die steden noch voor de dorpen aanbevelenswaardig, en voor de uittrekkende arbeiders evenmin. Deze arbeiders zijn gewend aan het leven in een ander milieu, en de droeve ervaring heeft maar al te zeer geleerd, hoe weinig zulke arbeiders en hun gezinnen tegen de zwakkere moraliteit in de groote steden bestand zijn. Een leggen van lasten op 't levensonderhoud zou voor de dorpen stremmend werken kunnen, terwijl wat elders plaats grijpt, toont, hoe het den bloei der steden niet behoeft te belemmeren. Zie 't maar aan Parijs.

§ 17. *Steden en dorpen.*

Dit echter betreft alleen een recht, dat geheven wordt van de genieting en het gemak dat 't geeft, te wonen in een groote, wel-ingerichte en van alles voorziene groote stad. Doch hierbij blijft de indirecte heffing niet. Belasting wordt ook indirect geheven, zoo men het genot heeft van inrichtingen, die door den Gemeenteraad zijn aangelegd en in stand worden gehouden. Denk slechts aan de waterleiding, aan de gasbediening met fabriek, lantaarns en personeel, aan de electriciteitsbediening, aan de pompen, aan de tramwegen, aan de begraafplaatsen, aan den geneeskundigen dienst, en zooveel meer. Voor veel hiervan nu laat men rechtstreeks betalen, als geld voor geleverde waar of dienst. Zelfs is het geen uitzondering, indien voor een en ander iets boven den kostenden prijs wordt genomen, zoodat de Gemeenteraad er nog een eigen inkomen in vindt. Ook het straatgeld valt hieronder. Wie in een afgelegen dorp bij slecht weder door straat en steeg moet baggeren, voelt aanstonds, wat voorrecht het is, in een groote stad en in een breede straat te wonen, een welverzorgden straatweg naar zijn woning te hebben, en te zien hoe men gedurig bezig is, om die straat te reinigen en te beteren, of zelfs ze met asphalt glad te maken. Zoo ligt er dan ook niets onredelijks in, dat men voor alle diensten en genietingen door hem die er het profijt van trekt, extra laat betalen. Zelfs de dwepers met de *impôt unique* bestrijden dan ook elk denkbeeld, alsof de Gemeente gas, electriciteit, water, tramtransport, en wat niet al, gratis ter beschikking zou moeten

stellen. Ieder voelt hoe dit tot niet anders dan tot doellooze verspilling, tot allerlei brutaliteit, ja, tot grenzenlooze verwarring leiden zou. Doch eenmaal zich op deze lijn bewegende om steeds meer voor het gemak, de veiligheid en het genot der ingezetenen te doen, is men hierop dan ook verder gegaan.

§ 18. *Betterment-tax.*

Zoo bijv. met wat men in Engeland noemt de *betterment-tax.* Zeer gereedelijk laat zich een recht heffen van het territoir, dat binnen de Gemeente in eigendom aan de onderscheiden inwoners toebehoort, en van wat op dit territoir gebouwd is. Het Rijk gaat hierin natuurlijk voor, omdat het Rijk heel het land dekt. De Gemeente echter heeft op dit territoir een tweede recht, omdat zij voor dit territoir binnen eigen grenzen doet, wat het Rijk niet doen kan. Dit kan dan leiden of tot een percentage op de grondbelasting enz., of ook tot het heffen van een zelfstandig recht. Hierbij nu doet zich herhaaldelijk het verschijnsel voor, dat de bezitter van een stuk territoir of van een huis, van zelf en zonder dat hij er iets aan toebrengt, de waarde van zijn pand groeien ziet. Een huis of tuin voor ettelijke jaren voor een bedrag van f 20.000 door hem gekocht, kan door de hooge beteekenis die de Gemeente erlangde, in waarde klimmen tot f 30.000. Dit nu is 't, wat men in Engeland *the betterment* noemt. Wie heeft nu die stijging in waarde teweeggebracht ? De bezitter? Tendeele misschien door gevelvernieuwing en verbetering; maar de hoofdwinst kwam hem toe van het feit, dat de Gemeente steeg in beteekenis, en dit vond ten deele weer zijn oorzaak in wat de Gemeenteraad voor de Gemeente deed. Schrijver dezes heeft Brussel gekend nog eer de groote Boulevards, die van de Gare du Nord naar de Gare du Midi loopen, waren aangelegd. Het is dit groote werk, dat de Gemeente zelfs in aanzien op zoo eenige wijze klimmen deed. Zij 't nu al minder sterk, toch is ook in Amsterdam en Rotterdam, in Den Haag en in Utrecht, allerlei van Gemeentewege aangelegd, waardoor deze steden wonnen in elk opzicht. Dit nu bracht teweeg, dat het territoir en het gebouwde in deze steden zoo aanmerkelijk klom in waarde. Vandaar de zeker niet onbillijke eisch, dat wie hiervan persoonlijk

profiteerde, in een extra-kwijting aan de Gemeente daarvoor zijn dank betale. Dat de heffing ten deze indirect kan zijn, spruit daaruit voort, dat het profijt geregeld en particulier genoten wordt.

§ 19. *Vaste Gemeentediensten.*

Anders daarentegen staat dit met brandweer, politie, aanleg van bruggen en overgangen, gezondheidswezen en zooveel meer. Ook dit levert zeer zeker voor de ingezetenen een zeer op prijs te stellen gevoel van veiligheid en zekerheid, van vrije beweging en van hulp in nood, maar hiervan is het profijt òf minder gespecialiseerd òf minder duurzaam. Een uitgebroken brand die bij mij gestuit wordt, komt niet alleen mij, maar ook mijn buren ten goede. Zoo licht toch had uit mijn huis de vlam naar hun woning kunnen overslaan. Hier geldt 't alzoo generale belangen, die althans niet in specialiseering kunnen opgaan, en die deswege onder de gemeene uitgaven te rekenen zijn. Is het nu niet gelukt, al te saam uit de indirecte inkomsten geld genoeg beschikbaar te krijgen voor het geheele Gemeentebeheer, dan moet men wel de toevlucht nemen tot directe heffing, en hiermee begint gemeenlijk het gewar en de ellende. Kan worden ingegaan op wat we voorsloegen, om het drukkende van het Rijksbewind, althans gedeeltelijk, van de Gemeenteraden af te nemen, en op afzonderlijke districtsbesturen over te brengen, zoo zou zeer zeker een goed deel van deze indirecte heffing kunnen inkrimpen of wegvallen. Toch niet geheel. Dit nu vergoedt het Rijk dan aan de Gemeenten door haar opcenten op enkele Rijksbelastingen te gunnen, wat alleszins billijk is; maar deze wijze van vergoeding heeft er, wat minder prijzenswaard is, toe geleid, om ook voor een eigen deel van de Gemeente-uitgaven in dit stelsel van opcenten op Rijksbelastingen uitkomst te zoeken; iets wat zoo licht aan de zuinigheid in de huishouding afbreuk doet.

§ 20. *Inkomstenbelasting.*

Zelfs zoo echter komt men er vaak niet, en dan moet men wel

overgaan tot wat het neteligste is: tot het heffen namelijk van een rechtstreeksche belasting op het inkomen der burgers, en dit is uiteraard het gevoeligste punt. Het sterkst wordt dit gevoeld in kleine Gemeenten, waar de bevolking sober leeft, wijl ze overvloed mist, doch waar toch zeer enkele fabrikanten of renteniers van groot kapitaal wonen. Daar nu in den Raad van zulke Gemeenten veelal de kleine burgerij over de meerderheid beschikt, komt hier vanzelf de neiging op, om de belasting op het inkomen zoo te regelen, dat het eigenlijk die twee, drie mannen van fortuin zijn die de hoofdsom der kosten dekken en dat de overige bevolking ten deele op hen teert. Het gereede middel hier toch is het verschil in het percentage. Bij lage bedragen houdt men de heffing laag, maar laat die heffing geleidelijk klimmen naar gelang het inkomen omhoog gaat. Slechts één vrees brengt hierin dan matiging. De mannen van fortuin kunnen met hun fabriek en hun auto het dorp verlaten, en elders heen trekken, en dan blijft de verarmde Gemeente met de wrange vrucht van haar excessen zitten. Is het daarentegen, dat het middel tot ontkoming aan de methodische plundering niet bestaat, dan ziet men er al spoedig misbruik van maken, en zijn het alleen Gedeputeerde Staten die den toeleg stuiten. Zoo is er dus wel een uitweg gevonden, maar een uitweg, die dan toch anderzijds weer het ongemak oplevert, dat de contrôle van boven verscherpt wordt en hierdoor de onafhankelijkheid van het Gemeenteleven weder schade lijdt. Matigheid in de Gemeentelijke huishouding blijft daarom aanbevolen. De neiging om in het huislijk gezinsleven zich geheel terug te trekken, kan schadelijk wezen, zoo ze het gemeenschapsgevoel voor het stedelijk saamleven breekt of niet tot ontwikkeling doet komen. Te ver echter ga men ook hier niet. Een leven als thans meer in café's en restaurants zonder eind in onze heerenstraten valt waartenemen, verhoogt het peil van onze steden niet, maar verlaagt het. De courant nu daargelaten, lijdt de lectuur er onder, en niet minder de intieme omgang onder vrienden. In het café wordt alle gesprek beluisterd. Eenmaal in zwang gekomen, viert dit soort café-leven vooral op de Zondagen zijn hoogtij. Zoo lijdt de Kerk, en met de Kerk het hoogere geestelijk lèven. De stad wint dan in prettig aanzien, maar de burgerij daalt in hooge levensuiting. Het huislijk leven moet niet numero twee worden, maar numero één blijven. Iets waar we dan ook onder deze ru-

briek nadruk op te leggen, omdat ze de steeds doorgaande verhooging van de Inkomstenbelasting stuiten kan. Indirecte belastingen moeten op Gemeenteterrein de hoofdinkomsten blijven; de directe belastingen moeten hier niet anders dan een aanvullend karakter behouden; en eerst dan zal 't goed worden, zoo niet eerst de contrôle van Gedeputeerden, maar eigen zelfbeheersching bij het Gemeentebestuur het bedrag dat direct te heffen is, liefst inperkt, en niet dan in geval van nood uitzet.

§ 21. *Bij de Gemeente in dienst.*

Een Gemeentebestuur kan zich van zijn taak niet kwijten, zoo het niet rekenen kan op de hulp van dienend personeel, hetzij ambtenaren, beambten of werklieden. De laatste groep is hierbij in twee categorieën te onderscheiden. Er zijn werklieden bij de Gemeente in dienst, die aan hun aanstelling een publiek karakter ontleenen, maar er zijn er ook anderen, die geheel op één lijn staan met arbeiders in dienst bij een particulieren persoon of fabrikant. Het onderscheid tusschen die twee categorieën voelt men terstond, zoo men een koetsier bij de Brandweer vergelijkt met een kruier die steenen aandraagt bij de plaveiing. Hoofdvraag hier nu is, of aan het geheele corps van bij de Gemeente in dienst zijnde personen het recht van staking kan worden toegekend. Op die vraag is dan te antwoorden, dat er geen recht van staking bestaat voor de officieel in dienst zijnden, en dat het eeniglijk is toe te staan voor de werklieden in de tweede categorie. Agenten van politie zijn niet gerechtigd om op een goeden dag bij elkaar te komen, en af te spreken dat ze den volgenden morgen hun dienst in den steek zullen laten om thuis te blijven, teneinde daardoor voldoening aftedwingen voor een door hen gezamenlijk aan den hoofdcommissaris gestelden eisch. Politiedienst kan plotseling onmisbaar zijn, en het algemeen belang dat hierbij betrokken is, kan en mag niet opgeofferd aan het particulier belang van den Agent. Van de Brandweer geldt hetzelfde. Breekt er brand uit, dan moet op stel en sprong de voor blussching aangestelde wacht met de haar toevertrouwde bluschmiddelen uitrukken. Met den Gezondheidsdienst staat het niet anders. Had er een ongeluk plaats en liggen er hulpe-

loos op straat verwonde personen, dan is geen uitstel toegelaten, maar moet ijlings hulpe intreden. Dit genoemde maakt weer, dat de telegraafdienst ter waarschuwing van Politie en Brandweer geen oogenblik tot werkeloosheid gedoemd mag zijn. Wie in particulieren dienst is, moge het recht bezitten om zijn particulier belang tegenover het particulier belang van zijn meester in de waagschaal te leggen, maar hiervan kan en mag geen sprake zijn, zoodra zijn particulier belang te staan komt tegenover het publieke belang van de geheele Gemeente. Van de medische hulp en van de apotheek geldt hetzelfde. Tot op zekere hoogte kan zelfs niet toegegeven, dat het recht van staking in particulieren dienst onvoorwaardelijk te erkennen is. Bij het werken in de mijnen, bij het dienstdoen aan groote stoommachines en zooveel meer, zou plotselinge staking de grootste onheilen na zich kunnen sleepen. Aan boord in volle zee geldt gelijke uitzondering. Maar afgezien nu van die altoos particuliere verhoudingen, staat het in elk geval als een paal boven water, dat wie aangenomen wordt voor publieken dienst, zich te onderwerpen heeft aan de onafwijsbare bedingen, die uit den aard en het karakter van den publieken dienst voortvloeien.

§ 22. *Extra loon voor officieel aangestelden.*

Ter voorkoming nu van ongelegenheid behoort dit gemis van recht van staking vóór de indienstneming duidelijk uitgesproken en aanvaard te zijn. De Gemeente mag niet beginnen dit geding blauwblauw te laten, om eerst als er een onrechtmatige staking uitbrak, het recht hiertoe te betwisten. In de dienstregeling moet ook dit vraagstuk beklonken zijn, en van de in dienst tredende personen moet de onderteekende verklaring worden afgenomen, dat ze den dienst aanvaarden onder stellige verbintenis, dat ze niet aan zulk een staking zullen meedoen. Hierdoor echter komen deze door de officieele macht in dienst genomen personen dan ook in ongunstiger conditie te verkeeren, dan wie dienen bij particulieren. Dit nu brengt den eisch met zich, dat de voorwaarden van hun dienst dan ook een exceptioneel karakter moeten dragen. Reeds op zichzelf is het gewenscht, dat een Gemeentebestuur de burgers voorga in het geven aan de werklieden van een welverzorgde positie, zoo wat hun loon en hun werktijd, als

wat hun pensioen aangaat. Toch is hetgeen uit dien hoofde geschiedt, niet te overdrijven. De Gemeentekas wordt gevuld uit aller geld, doch niet om den royalen betaler te spelen. Het door het Gemeentebestuur te geven voorbeeld moet deugdelijk en degelijk zijn, maar mag nimmer boven de normale maat uit gaan. Heel anders daarentegen komt het te staan, zoo men rekent met de rechten waarvan de werkman, door in particulieren dienst te gaan, afstand doet. Kan in particuliere kringen de werkman zijn positie desnoodig door staking zelf verbeteren, de man in publieken dienst kan dit niet. Voor zijn rechten moet daarom op andere wijze gewaakt. Op grond hiervan nu is te billijken, dat de door het Gemeentebestuur uitbetaalde loonen iets hooger gaan dan de particuliere loonen; dat er een gereede gelegenheid zij om klachten in te dienen; en voorts dat vanwege het Gemeentebestuur stipt gewaakt worde, dat aan zulke klachten, blijken ze juist, gevolg worde gegeven. Ook mijnerzijds kom ik alzoo tot de conclusie, dat in het loon van de officieel aangestelden een extra surplus moet schuilen; maar ontkend moet dat dit zou dienen tot het stellen van voorbeeld. Het voorbeeld kan niet boven het normale gaan. Maar wel is dit extra gerechtvaardigd, zoo het de beteekenis erlangt van een vergoeding voor een zeer belangrijk recht waarvan de arbeider afstand doet. Het recht van aaneensluiting valt hiermede niet weg. Er is geen reden denkbaar, waarom de in officieelen dienst staande personen niet ook saam over hun belangen zouden mogen spreken, of bepaalde hinderlijke toestanden aan kritiek onderwerpen. Het vormen van een Vereeniging is dan ook voor een bepaalde soort of klasse van zulke personen of werklieden zeer wel toelaatbaar, edoch, alleen op zulk een wijs, dat 't alles openlijk toega; dat de regeling van zulk een Vereeniging de goedkeuring van het Gemeentebestuur hebbe erlangd; en dat steeds vanwege het Gemeentebestuur een afgevaardigde bij de vergaderingen dezer Vereeniging tegenwoordig zij. Een complot, van wat aard ook, is in den publieken dienst op geen manier te dulden. Ook voor den dienst van het Rijk geldt dit; en bij de groote werkstaking van 1903 is 't dan ook als een leemte in het strafwetboek bevonden, dat tegen het misbruik van een staking bij een gewichtig publiek vervoermiddel geen maatregelen waren genomen. Juist nu op deze zelfde manier moet ook, 't zij de Landswet, 't zij de Gemeenteverordening, niet alleen ontslag, maar ook straf bedreigen tegen

een iegelijk die door staking den publieken gang van het leven verstoort. De publieke dienst moet derhalve voor beambten, en werklieden hooger staan, en beter conditiën opleveren, maar geweld door staking mag er bij den publieken dienst niet toegelaten. Wie dit nochtans onderneemt, worde niet enkel ontslagen, maar ook gestraft.

§ 23. *Vrederechters.*

De onthouding aan de Gemeente van alle rechtsbevoegdheid doet tekort aan haar karakter van zelfstandigheid. Sterker dan nu werd voorheen in alle land gevoeld, dat er te onderscheiden valt tusschen wat vergrijp is tegen het gemeene recht en bij burgergeschillen en ordeverstoringen. Gelijk in het gezin de vader als het hoofd niet bij alles bij wordt geroepen, maar de moeder allerlei kleine geschillen afdoet, of soms zelfs de gouvernante hiertoe gemachtigd is, zoo ook placht men te onderscheiden tusschen wat rechtskrenking en geschil of orde-verstoring was. Vooral in Engeland zijn de *justices of peace* voor 't laatst reeds sinds 1327 opgetreden. In Frankrijk kreeg men de *juges de paix* in 1790. Men heeft zulke vredegerechten in Zwitserland en in Italië. De dusgenaamde *Schiedsmänner* of *Friedenrichter*, of ook *Vermittlungsämter*, kan men in verschillenden vorm in bijna alle Duitsche Staten vinden, ook al dragen ze niet allerwegen eenzelfde karakter. De éene maal worden ze aangesteld door de hooge Overheid, een ander maal door de Gemeente gekozen. Soms was bepaald, dat ze geen juristen mochten zijn, een andermaal koos men juristen bij voorkeur. In het éene land waren ze bezoldigd, in Engeland was het een eere-ambt. Maar onder wat vorm ook optredend, spraken ze uit, dat er gedingen en geschillen zijn, die niet de beginselen van het volstrekte recht raken, maar van ondergeschikten aard zijn, en daarom liefst onder vrienden, en zoo dit niet kon, dan onder de buren, moeten worden afgedaan. De apostel Paulus handelt van hetzelfde probleem in 1 Cor. VI : 1—7. Vanzelf bedoelt de Apostel hier niet, dat een vergrijp tegen het gemeene recht of een misdaad onder de hand zou worden afgedaan, maar wel dat men voor onderlinge ruziën niet bij den rechter moet aankloppen, en eigenlijk, bij diepere opvatting, zulke ruziën niet hebben moest, maar in der minne

zulke disputen met elkaar moest afdoen. Vandaar dat Paulus zelfs uitspreekt in vers 4, dat men „de minsten onder de broeders” zulke ruziën moet laten uitmaken. Ook ten onzent handhaaft men die beslechting van geschillen buiten den Rechter om, door bij verdragen als anderszins een Scheidsgerecht te bedingen, of ook bij een nieuw-opkomend geschil saâm het kiezen van scheidsrechters overeen te komen. Thans daarentegen heeft men aan de Gemeentebesturen ten onzent alle bemiddeling en rechtspraak van dezen aard onthouden, en een uitweg gezocht in den Kantonrechter, wiens functie niet zelden vrij sterk op die van een vrederechter gelijkt. Alleen maar, de Kantonrechter mist elk Gemeentelijk karakter. Hij staat op de onderste trede van het Rijksgericht, maar is toch geheel in de Rijksrechtspleging opgenomen. Ook dit bedoelde de zelfstandige beteekenis van de Gemeente voor een nieuw deel in de Rijksinrichting op te nemen, en alzoo de centrale macht ten koste van de Gemeentelijke autonomie uittebreiden. Van Antirevolutionair standpunt moet ook hiertegen verzet worden aangeteekend. De vrederechter, mits tot op zekeren graad tot definitieve beslissingen bevoegd, zou ook nu nog zooveel bitterheid uit het burgerleven kunnen wegnemen. Een geding waarmeê men weigeren zou bij den Kantonrechter te gaan, bracht men allicht bij den vrederechter niet ongaarne.

§ 24. *Publieke Bedrijven.*

Steeds meer is men tot het inzicht gekomen, dat tusschen een bestuurshandeling en het uitoefenen van een bedrijf wel een verschil in beginsel bestaat, en ten andere, maar dat het toch gewenscht kan zijn, de uitoefening van enkele bedrijven uit den kring der particulieren naar het officieel bestuursterrein over te brengen. Een Gemeentebestuur, dat een tram laat rijden, doet iets wat geen uitvloeisel van bestuursbevoegdheid is, want ook een particuliere Vereeniging kan voor geheel hetzelfde doel concessie erlangen. Veelal neemt het Gemeentebestuur de uitoefening van zulk een bedrijf eerst dan op zich, zoo òf het particulier initiatief in gebreke blijft om op te treden, òf tekort schiet in gereede bediening ervan. Zelfs zijn er bedrijven die men zekerheidshalve liefst niet in particuliere handen ziet. Te Amsterdam had men een tijdlang een Engelsche gasfabriek, naast de andere, maar als regel

is het toch verkieslijk, dat gasleiding, waterleiding enz. onder volledige bestuursmacht verkeeren; en dan verdient het zeer zeker voorkeur, dat zulk een bedrijf onder het Gemeentebestuur sta. Zelfs laat 't zich denken, dat uit zulk een bedrijf stijving van de kas zou kunnen voortvloeien; iets waarvan geen misbruik moet worden gemaakt, doch dat evenmin *per se* ongeoorloofd is te achten. Vooral in den oorlogstoestand die met Augustus 1914 intrad, zag de Overheid zich genoodzaakt ook zulke bedrijven aan zich te trekken, die in vredestijd steeds in particuliere handen bleven. Te ver mag men zich uiteraard op dit pad niet wagen. Zoo licht liep 't anders uit op den socialistischen dood van het in harnas besloten sociale leven. Zooveel echter drong wel in aller overtuiging allengs door, dat althans in grootere steden het Gemeentebestuur zich niet van alle bedrijf onthouden kan. Zooals het Rijk het post- en telegraafverkeer op zich nam, zoo de Gemeente veelal gas, water, telefoon en gasthuisverzorging. Ook met deze alsoortige bedrijven moet daarom gerekend worden. Aanvankelijk nu schikte men de uitoefening van deze bedrijven onder den gewonen dienst. Zelfs het Postbedrijf is eerst kort geleden als aparte factor van het Rijksbudget afgescheiden, om er alleen met zijn winstsaldo op te prijken. Zoo nu ook behoort het bij de Gemeenten toe te gaan. Van alle bedrijven zich onthouden, kan de Gemeente niet meer. Kan ze er zich aan onttrekken, des te beter, maar geheel kan dit niet meer. Beter dan particulieren is de Gemeente in staat, bij de uitoefening van zulke bedrijven voor de burgerij zorg te dragen. Ze is duurder dan een particuliere Vereeniging, maar voor het meer vlotte en geregelde van den dienst heeft de burgerij in den regel dit iets hoogere in de kwijting over. Het trekken van zulk soort bedrijven als monopolie aan de Gemeenten behoeft dan ook onzerzijds niet bestreden te worden. Eer kan het worden aangemoedigd, mits slechts vooral van elk bedrijf duidelijk zij aangetoond, dat en waarom het particulier initiatief hier te kort schoot. En dan gelde uiteraard als regel, dat, neemt het Gemeentebestuur de uitoefening van zulk soort bedrijven op zich, niet de Gemeenteraadsleden of de Wethouders zich hiermee zelven belasten. Hiertoe toch zouden in den regel de meesten niet bekwaam zijn. Mannen van het vak moeten voor deze bedrijfsuiting van het Gemeenteleven aangezocht, en het zijn de uit zulke mannen saamgestelde Commissiën, die, onder verantwoordelijkheid aan den Raad, het bedrijf ondernemen moeten.

§ 25. *Slotopmerking.*

Naar verhouding is aan de Gemeentehuishouding in het voorafgaande allicht een iets te breede bespreking gewijd, toch mocht ik zulks niet achterwege laten. In 1878, toen de eerste toelichting op het Antirevolutionair Program het licht zag, ontbrak nog elke aanleiding in de practische politiek, om nader op dit onderwerp in te gaan. Aan een optreden in de Gemeenteraden werd destijds nog zoo goed als niet door ons gedacht, en een enkele die zich benoemd zag, bepaalde zich schier uitsluitend tot een kort getuigenis inzake de Zondagsviering en het Schoolwezen. In elk geval was er toentertijd nog geen sprake van, om onzerzijds op dit terrein eigen denkbeelden aan de orde te stellen. Vandaar, dat ook in Ons Program geen enkel opzettelijk artikel aan de Gemeentelijke belangen gewijd was. Zelfs onze kiesvereenigingen in haar Statuten lieten er zich gemeenlijk nauwelijks aan gelegen liggen. Thans echter, nu ten deze geheel nieuwe toestanden zijn ingetreden, zou het een niet te verontschuldigen leemte geweest zijn, indien ook nu deze gewichtige belangen slechts even van terzijde waren aangestipt. Men houde mij daarom de uitweiding, die ik mij in dit Hoofdstuk veroorloofde, ten goede.

HOOFDSTUK XII.

DE STATEN-GENERAAL.

§ 1. *Drieërlei vraagstuk.*

In *Ons Program* had ik, electoraal althans, de Gemeenteraden en de Provinciale Staten onder eenzelfde hoofd met de Staten-Generaal saamgevat en wel onder den titel *Raden en Staten.* Thans, nu de vorige

hoofdstukken de Provinciën en de Gemeenten afzonderlijk ter sprake brachten, blijft alleen de Staten-Generaal ter behandeling over. Drieërlei vraagstuk vraagt bij de bespreking van ons Parlement de aandacht. Het eerste is, in welken vorm onze Staten-Generaal behooren op te treden: in één enkele Kamer, dan wel in twee Kamers. De tweede is, welke macht en bevoegdheid aan de Staten-Generaal moet worden toegekend. En de derde of laatste is, op wat wijs de leden van de Staten-Generaal te kiezen zijn. Bij de bespreking van het derde punt geef ik er dan de voorkeur aan, het kiesrecht in 't gemeen toe te lichten, niet enkel voor de Staten-Generaal, maar ook voor de Staten-Provinciaal en de Gemeenteraden. Afzonderlijke behandeling toch van de beide laatsten zou tot veel noodelooze herhaling leiden. Wel bestaat er tusschen de Staten-Provinciaal en de Gemeenteraden eenerzijds en de Staten-Generaal anderzijds een diepgaand onderscheid, en mag dit niet verwaarloosd. De Gemeenteraden en Staten-Provinciaal toch zijn *besturende* lichamen, terwijl de Staten-Generaal slechts een *vertegenwoordigend* karakter dragen, maar voor wat het electorale geding en met name het kiesrecht aangaat, stellen toch alle drie deze lichamen zoo veelszins verwante problemen, dat saamvoeging van het kiesrechtvraagstuk voor alle drie niet is buitengesloten. En blijkt dit doenlijk, zoo spaart het overtollige breedheid van uiteenzetting.

§ 2. *Beginsel en Praktijk.*

Voorzoover het revolutionaire, en in afleiding hiervan, ook het liberale beginsel den volkswil ongebreideld wil doen heerschen, is er principieel slechts voor éene Kamer in het Staatsgeheel plaats. Zoo werd het dan ook in den aanvang zoowel door de Fransche staatslieden zelven, als in de landen die ze, gelijk het onze, naar hun eigen model poogden interichten, met beslistheid opgevat. Ten onrechte is in verband hiermede ook op den sinds 1871 opgetreden Duitschen Rijksdag gewezen. Al is het toch juist, dat in Duitschland naast den Rijksdag geen Senaat is geplaatst, zoo moet toch niet uit het oog worden verloren, dat de dusgenaamde Bondsraad een bijna Senatoriale positie inneemt. Doch ook voor wat de Staten betreft, die heden nog onder de bekoring van het stelsel der Fransche Revolutie leven, is men

toch bijna overal tot het instellen van een Senatoriale kamer naast de eigenlijke Volkskamer overgegaan. Zelfs is, na het wegvallen van Napoleon III in 1870 in Frankrijk iets van den alouden Senaat herleefd. Ook ten onzent is, kort na de instelling van het Koningschap, reeds in 1815 een Eerste Kamer als Senaat ingesteld. In 1848 is deze instelling gehandhaafd. En hoever in hun radicale tendenzen de vereerders van den volkswil ten onzent sinds ook voortschreden, met uitzondering van de Sociaal-democratische fractie, is toch de afschaffing van de Eerste Kamer nog nimmer als stembusleus aanvaard. Doch al moet dit ter eere van onze politieke gematigdheid erkend, principieele beduidenis kan toch aan deze splitsing van ons Parlement in twee Kamers, van meet af, ter nauwernood worden toegekend, en voorzooveel ze er aanvankelijk in mocht geschuild hebben, ging ze toch na 1848 geheel teloor. In 1813 had men, onder nawerking van de Fransche theorieën, gemeend met éene Kamer der Staten-Generaal te kunnen volstaan, maar in 1815 bepaalde artikel 78 der Grondwet aanstonds: „De Staten-Generaal bestaan uit twee Kamers". Ter keering van te sterken volksinvloed werd in Artikel 80 (in 1840 slechts formeel gewijzigd) bepaald, dat de leden der Eerste Kamer zouden worden benoemd door den Koning, en wel voor het leven, terwijl aan deze eerste bepaling nog werd toegevoegd, dat de Koning de leden zou hebben te benoemen uit hen, „die diensten aan den Staat hadden bewezen, of door hun geboorte of gegoedheid onder de aanzienlijksten in den lande behoorden". Ons lijkt dit thans ultra-reactionair. Toch vergete men niet, dat in Italië thans nog volgens artikel 33 der Grondwet de Koning de leden van den Senaat, en wel *ad vitam*, benoemt, en wel evenzoo uit hooggeplaatste aanzienlijke personen, waaronder ook opgenomen zijn diegenen, die voor 3000 Lire in de directe belastingen zijn aangeslagen. Zelfs was hetgeen hier in 1815 bepaald werd, inzooverre nog gematigder, dan wat later Italië verkoos, daar hier niet meer dan *zestig* leden konden worden benoemd, terwijl in Italië de Koning vrij is om het getal, desnoodig, uittebreiden; iets wat vanzelf inhoudt, dat hij het in zijn macht heeft, om elk verzet van den Senaat tegen zijn wil, door de bijvoeging van nieuwe, hem getrouwe leden te breken. Ten onzent telt 1840 voor dit punt niet mede; en in 1848 kregen we niet meer den tekst, dat de Staten-Generaal uit Kamers *bestaat*, maar dat ze *verdeeld* is in een Eerste en een Tweede Kamer; de Eerste voorop. Zie Artikel

76. En wat niet minder opmerkelijk is, de aanzienlijke personen vielen nu weg, de Staten-Provinciaal zouden benoemen, en verkiesbaar werden uitsluitend „Hoogstaangeslagenen in de Rijks directe belastingen". Eerst in 1887 keerde men tot de oude formule terug en plaatste als verkiesbaar naast de hoogstaangeslagenen wederom de practische uitverkorenen, die „een of meer hooge en gewichtige openbare betrekkingen hadden bekleed". Toch bleef het geld ook nu primeeren. In 1815 was het: de aanzienlijkheid der personen én de belastingsom, in 1848 werd het enkel de belastingsom; en in 1887 kwam nu wel weer de uitverkorene erbij, edoch, met vooropstelling van belastingbetalers en met weglating van alle adellijke voorkeur. Men bespeurt uit dit worstelen met het woord, op hoe onvasten weg men zich bewoog. Van een principieel onderscheid tusschen beide Kamers mocht geen sprake zijn; wel mocht en moest er een sterk-sprekend verschil in spreken, maar dit verschil mocht slechts *gradueel* zijn. In de Tweede Kamer de gekozenen door de ordinaire kiezers, die nader bij het volk stonden, en dan in de Eerste Kamer personen van een hoogere sociale klasse, die de buitensporigheden van de Tweede zouden temperen of stuiten. Of men deze leden nu door den Koning of door de Staten-Provinciaal liet verkiezen, maakte in den grond der zaak geen verschil. Ze moesten in elk geval uit de rijken in den lande gekozen worden, of uit de mannen van hooge positie; en ook bij keuze voor de Staten-Provinciaal gaf de verkiezing van de tweede vanzelf een temperende uitkomst. Doch verder kwam men dan ook niet. Een onderscheiden karakter mocht aan de beide Kamers der Staten-Generaal niet worden verleend, dan voorzoover de aanzienlijken en meergegoeden een remschoen onder het wiel van den wagen van Staat konden schuiven. Daar nu bovendien de leden in de Eerste Kamer zaten voor negen jaar, en hun kiescollege, dat zijn de Provinciale Staten, niet kon ontbonden worden, liep 't al uit op een bewerking van ons Staatsleven in streng-conservatieven zin.

§ 3. *Poging tot zuivering.*

Vooral in de periode waarin ik zelf mijn politieke loopbaan begon, ergerde mij dit Conservatisme in niet geringe mate. Het Liberalisme

had zich feitelijk reeds van 1848 af van de suprematie in de Staten-Generaal meester gemaakt. Het hielp daarom zoo weinig, of de reactie hiertegen van Antirevolutionaire, en in 't gemeen van Christelijke zijde, al in de Tweede Kamer aan 't woord kwam, en links van het Buitenhof gaandeweg meer beteekenis erlangde; in de Eerste Kamer toch konden we destijds nog volstrekt niet doorbreken; en nog zag men het in 1889 aan Keuchenius' val, hoe niets sparend men zijn overmacht tegen ons uitspeelde. Het was met het oog op dezen ongewenschten toestand, dat ik toen in 1878 er in *Ons Program* op aandrong, dat wel de wee Kamers blijven zouden, maar dat dan aan elk van deze twee een principieel onderscheiden karakter zou worden gegund. In alle volksleven openbaarden zich twee motieven. Er was eenerzijds in het volksleven een *organisch* zich uit zijn wortel ontwikkelen, en er was anderzijds de beteekenis der *persoonlijkheid* in dit organisch geheel. Vandaar toen mijn voorslag om beide Kamers der Staten-Generaal te behouden, maar de Eerste Kamer te maken tot een vertegenwoordiging van het corporatieve in het volksleven, en de Tweede Kamer orgaan te doen worden van de politieke keuze der toenmalige kiezers. De uit het organisch volksleven opgekomen Kamer zou dan een sociaal, en de andere een politiek karakter dragen. Om het onderscheid nog duidelijker te doen uitkomen, sprak ik van de Eerste Kamer zelfs als van de *corporatieve*, en van de Tweede Kamer, in tegenstelling hiermee, als van de *politieke* Staten. 't Karakter van remschoen viel dan voor de Eerste Kamer weg, en het bestendig conflict tusschen de beide Kamers der Staten-Generaal nam als vanzelf een eind.

In dezen gedachtengang werd teruggegaan op de zoo machtige worsteling, die vooral sinds 1789, in het staatkundig leven der volken was uitgebroken. Tegenover elkander stond vanzelf op alle, en zoo ook op staatkundig erf, de saambindende kracht, die uit de veelheid der individuen de eenheid van volk en Staat poogde saam te stellen, en anderzijds de kracht die de individuen van zich doen uitgaan om niet bij de gevonden eenheid hun persoonlijke en individueele beteekenis in te schieten. In de 18e eeuw hadden de Vorsten het saamhoorige der eenheid ten koste van de persoonlijke zelfstandigheid der individuen schromelijk overdreven. Dit wreekte zich in de Fransche Revolutie, en al stelde van 1789 tot 1813 het Engelsche bewind, op

voorgang van Edmund Burke, zich steeds krachtiger teweer, om het revolutionaire bedrijf dat van Parijs uitging, te fnuiken, toch bleek in Stuart Mill, Spencer en wie niet al, een halve eeuw later, maar al te overtuigend, hoe het eenzijdig individualisme vooral het Engelsche karakter zeer sympathiek toesprak, en zoo is metterdaad van twee zijden tegelijk dit individualisme, dat politiek, om met Da Costa te spreken, uitloopt op de theorie van „een hoop zielen op een stuk grond", schier tot alleenheerschappij onder Europa's staatslieden gekomen. Ook in de voorstellen tot Grondwetsrevisie, die in 1915 het licht zagen, kwam dit eenzijdig beginsel maar al te sterk uit.

§ 4. *Het corporatieve leven.*

Daartegenover nu wees ik in 1878 op de beteekenis van het vrij zich vormende corporatieve leven, dat in de dagen der Reformatie heerlijk gebloeid had en reeds in de Gilden en Rederijkerskamers der Middeneeuwen krachtig was voorbereid. Bij den uitgang der 18e eeuw echter riep dit corporatieve leven om vernieuwing van vorm. Noch de Gilden, noch de Rederijkerskamers konden in hun ouden vorm meer dienst doen om het leven te bezielen. Ze verdwenen dan ook, deels door vernietiging. Toen echter stond er niet aanstonds een nieuwe actie gereed om het organische volksleven opnieuw corporatief, doch nu in een bij den tijd meer passenden vorm, te bezielen. In wet en besluit ging men dan ook te werk, alsof er geen corporatief leven meer bestond, en alsof 't al atomistisch uiteen was gestoven. Vandaar de tyrannie der eenvormigheid, die, voor alle variatie in het leven blind, zoo 't even kon, liefst alle volk, van Europa zoowel als van Amerika, aan één norma, aan eenzelfde levenswet, en aan eenzelfde stel Grondwettelijke levensregelen onderwierp. Tegen deze tyrannie ben ik dan ook van meetaf in verzet gekomen. „*De vloek der eenvormigheid*" was een van mijn eerste lezingen. Toch zou mij zulk een protest in 't minst niet gebaat hebben, indien niet in 't leven zelf een onwederstandelijk protest tegen deze uniformiteit en tegen dit oplossen van 't geheel in zijn atomen ware uitgegaan.

§ 5. *Protest van arbeid.*

Dit protest echter ging welterdege uit, en zulks wel in steeds krachtiger vorm, met name op het terrein van den *arbeid.* Niet lang toch duurde het, of juist in den kring der arbeiders begon men maar al te pijnlijk te gevoelen, wat voor hen dit pure opsmelten van 't geheel in zijn atomen beteekende. Alleen en in zijn individualiteit stond de arbeider tegenover zijn patroon als een weerloos lam. Vandaar de drang om zich als arbeiders aaneen te sluiten, en juist hierdoor sterker tegenover den patroon te gaan staan, zoodra deze zich niet ontzag, al te zeer tot eigen profijt de existentie van den arbeider te bezwaren. De arbeider begon te gevoelen, dat het bandeloos individualisme zijn socialen dood beteekende, en dat alleen sociale aaneensluiting en verband hem redden kon. Vandaar toen het gelijktijdig schier in alle land opkomen van een alles voor zich uitstuwende drijving tot onderlinge aaneensluiting van de arbeiders. Al spoedig sloten de patroons zich hiertegenover op hun beurt aaneen. En toen eenmaal deze neiging tot het zoeken van corporatief verband bij handel en nijverheid aan 't woord was gekomen, scheen 't wel alsof deze corporatieve zin tot aaneensluiting aller geest had aangegrepen.

§ 6. *Zucht naar alzijdig verband.*

Mij is althans geen tijd of periode bekend, waarin op een wijze als thans, clubverband, vakverband, bondsverband, vereenigingsverband, en wat niet al, heel ons leven is gaan beheerschen. Een compleet register van alle corporatiën, sociale clubs, finantieele trusts, of hoe men 't noemen wil, gelijk die in ons kleine land, in alle stad en dorp, onder mannen en vrouwen, onder jongen en ouden, op alle gebied zich gevormd hebben en steeds zich nog uitzetten, zou een bundel schier zonder sluitbladzijde vormen. Wel een bewijs, dat het corporatieve leven zich op het pseudo-individueele wreekt. Dit corporatieve leven bezat nu twee vormen, het officieele en het particuliere. De kerken, de hoogescholen enz. stonden eenerzijds als vaste instellingen van corporatief karakter, en daarnaast traden die eindelooze particuliere

genootschappen, maatschappijen, vereenigingen, bonden en kamers op, wier oorsprong in het vrije initiatief der burgerij lag. Vooral op het gebied van handel, nijverheid en arbeid verkrijgt deze corporatieve actie al meer zoo bijna overwegende beteekenis, dat organisatie ervan steeds meer noodig blijkt. Reeds schreed men door de arbeidswet hierin een aanmerkelijke schrede vooruit. Er valt dan ook niet aan te twijfelen, of dit organische element in het nationale leven zal tenslotte vanzelf in de Volksvertegenwoordiging gaan meespreken, doch dit vraagt tijd. Ongereede bemoeiïng met dit nieuwopkomende element — men heeft het aan de mislukte Kamers van Arbeid gezien — doet meer kwaad dan goed. Het blijkt wel, dat de organische gisting nog tijd vraagt om door te werken, en eerst als met name op het arbeidsterrein patroon en arbeider, na elk op eigen erf voor eigen rechten te zijn opgekomen, zich federatief in een gemeene actie verbinden, zal de ure gekomen zijn om zich dit corporatieve leven te doen vertegenwoordigen in de Staten-Generaal; en dan wel in de Eerste Kamer, die eerst hierdoor op zal houden slechts gradueel van de Tweede te verschillen en van de finantieele clausule, waar zij nog steeds door gedrukt wordt, afkomt.

§ 7. *Betere keuze van de Eerste Kamer.*

In afwachting hiervan moet uit de tegenwoordige inrichting der Eerste Kamer alleen dit behouden blijven, dat ze opkomt uit *getrapte* verkiezing. De eerste trap ligt dan in de verkiezing der Staten-Provinciaal, en de tweede in de keuze van de leden der Eerste Kamer door Staten, die door meerderheid van stemmen, als kiesproduct van een stembusworsteling, in een bepaalde richting plegen te kiezen. Voorts kon aan deze Staten de keuze worden vrijgelaten; hoogstens ware een termijn van leeftijd te behouden. De zittingduur van de leden der Eerste Kamer, die nu negen jaren omvat, kon dan zonder bezwaar op zes worden teruggebracht. Andere voorwaarden behoefden voor de verkiesbaarheid niet te gelden. Maar wel ware alsdan de vraag in nadere overweging te nemen, of ontbinding der Provinciale Staten niet mogelijk ware te maken. Op zichzelf past ontbindbaarheid noch bij de Gemeenteraden, noch bij de Provinciale Staten, wijl beide besturende colleges zijn, en geen vertegenwoordigende lichamen bij het Bestuur.

Dit representatieve karakter komt alleen aan de Staten-Generaal toe. De vraag is echter, of deze onderscheiding van de tweeërlei qualificatie hier niet te ver is getrokken. Gemeenteraden en Provinciale Staten dragen ongetwijfeld in de eerste plaats een besturend karakter; doch in het feit dat er toch ook voor den Gemeenteraad in het college van B. en W. een meer rechtstreeks besturende afronding moet plaats vinden, zoodat interpellatiën in den Raad en zelfs aftredingen tengevolge van een ongunstig votum verre van denkbaar zijn, kan toch aan den Raad of aan de Staten-Provinciaal in hun geheel niet alle vertegenwoordigend karakter ontzegd worden. Kon daarom in de ontbindbaarheid der Provinciale Staten worden bewilligd, niet waar het hun besturende handeling, maar dan toch waar het hun electorale actie gold, zoo zou een ontbinding van de Eerste Kamer geheel ander effect dan thans kunnen hebben. Nu staat het zoo, dat een richting in de politiek, die erin geslaagd is, in die Kamer meester van het terrein te worden, het feitelijk in haar macht heeft, om voor niet veel minder dan een kleine kwarteeuw den politieken gang van zaken te beheerschen, ook al is in de Tweede Kamer sinds lang een gansch andere richting aan het woord gekomen. Dit nu kan geen gezonde toestand zijn. Het verbittert den partijstrijd en houdt de gezonde ontwikkeling op staatkundig gebied tegen. Het laten vallen van alle eischen voor de verkiesbaarheid in deze Kamer, het inkorten van den zittingsduur van 9 op 6 jaren, en het mogelijk maken, zij 't al onder beperkende voorwaarden, van de ontbinding der Staten-Provinciaal, waar dezen als electoraal en niet als besturend college handelen, mag daarom geacht worden het drietal wenschen te zijn dat inzake de Eerste Kamer aanbeveling verdient. Ze bleef dan vrucht van getrapte keuze. Ze kon dan bezadigend blijven inwerken op het te onstuimig karakter dat soms de besluiten der Tweede Kamer kunnen aannemen. De poging om ons politieke leven te veel in sprongen heil te doen zoeken, zou er door kunnen bezworen worden. Zekere reserve zou van haar blijven uitgaan. Maar haar optreden zou alsdan niet langer de schadelijke uitwerking hebben, dat ze voor minstens een dozijn jaren de geregelde verschuiving der politieke invloeden tegenhield of althans verlamde. Bij zulk een gewijzigde regeling zou men in den lande minder in onvrede met het bestaan der Eerste Kamer vervallen. Ze zou haar nu soms zoo tergend karakter verliezen. En inmiddels kon

door het verleenen van een meer officieele regeling aan het corporatieve leven de ure worden verhaast, waarop de Eerste Kamer, als vertegenwoordigster van het corporatieve volksleven, een eigen, zelfstandig karakter erlangen kon. Reeds in de beide voorstellen van Grondwetsrevisie die in 1912 en in 1915 het licht zagen, is althans op een der drie wijzigingen die we bepleitten, ingegaan. Geen twijfel, of ook de beide andere voorshandsche wijzigingen die we voorsloegen, zullen allengs aan de orde komen, en, is de tijd eenmaal gerijpt, dan komt de corporatieve Senaat vanzelf.

§ 8. *De Regeering om 't Volk.*

In tyrannie verloopt alle Gouvernement, dat in het volk waarover het regeert, niet anders ziet dan een instrument voor eigen grootheid. Het volk vindt niet zijn reden van bestaan in de macht van Keizer of Koning, van Consul of Ephoor; veeleer omgekeerd ligt de bestaansreden van welk Gouvernement ook in het welzijn van het volk, waarover het ingevolge de ordinantie Gods den scepter voert. Dit laatste moest er bijgevoegd. Het volk toch kan niet zeggen: De regeering is er om mijnentwil, alzoo dat ze mijn dienares is; en evenmin kan de Vorst beweren: Het volk is er om mijnentwil, om als mijn dienaar de glorie van mijn Majesteit te verhoogen. Beide Volk en Vorst staan in dienst van den Almachtigen God, hebben Zijne eere te dienen, en bestaan om Zijnentwil. Doch dit eenmaal vastgesteld zijnde, is niet de Vorst hoofdzaak en het Volk bijzaak, maar geheel omgekeerd het Volk datgene wat op den voorgrond treedt, en de Vorst de van God over dit Volk gestelde macht, geroepen om het welzijn van dit Volk en in het welvaren van dat Volk zijn God te dienen. Stel, de Koning en zijn Huis vielen op wat manier ook uit, zoo zou daarom het volk niet wegvallen, doch alleen een ander Hoofd behoeven. Maar denkt ge u in het geval, dat het volk weg viel en bij een ander volk werd ingelijfd, gelijk vlak op onze grenzen met Hannover is geschied, dan houdt de Vorst op, Vorst te zijn en valt troon en kroon vanzelf weg. Hoe klaar en doorzichtig dit echter ook zijn moge, steeds is van gouvernementeele zijde zekere neiging betoond, om deze bestaansorde in haar tegendeel te verkeeren. Het sterkst kwam dit uit in den uitroep van Lodewijk

XIV: „*L'etat c'est moi*"; maar al scheen het ook, dat er destijds hier te lande een vrij Gemeenebest bestond, toch was ook in ons land het volk op krasse wijze achteruitgezet, en heerschte hier een oligarchie van Regenten, die evenmin met de rechten van het Volk rekende. Zelfs mag betwijfeld, of de groote Revolutie te Parijs ooit zou zijn uitgebroken, indien vooral in de tweede helft der 18e eeuw de minachting van wie regeerde voor de Volksrechten niet zoo schier geweldig was doorgebroken, dat 't ten leste allen schijn kreeg, alsof het Volk geen andere roeping had ontvangen, dan om de Vorsten en Regenten in overmacht en overdaad zich zelf te doen behagen. Dit kon zoo niet voortduren; reeds op zich zelf schiep 't een onhoudbaren toestand; en wat dien toestand nog onduldbaarder maakte, het ging *de mal en pire*, en nam steeds ondragelijker verhoudingen aan. Hoe beslist we als Antirevolutionaire Partij dan ook tegen de Fransche Revolutie overstaan, en niet alleen haar gruwelen, maar even beslist haar tegen God gekeerde grondstellingen verfoeien, volmondig moet intusschen erkend, dat de toenmalige Vorsten en Regenten zelven de schuldigen waren, die het revolutionair verzet teweegbrachten. Keer en ommekeer was in den stand der zaken onafwijsbaar noodwendig geworden, en hoe pijnlijk ook de operatie was, het is nochtans de Fransche Revolutie geweest, aan wier doorbreken we de verlossing danken van de tyrannie, die allengs in alle land onder Kroon en Regentenstaf insloop. Onverbloemd moet dit uitgesproken, opdat nimmer de toestand van voor 1789 onder ons terugkeere, en ons anti-thetisch optreden tegen de Revolutie-beginselen nooit een ander doel beooge, dan Volk en Vorst beiden in 't spoor van Gods Majesteit te leiden.

§ 9. *Druk der alzijdige aristocraten.*

Vergeet toch niet, dat het brandmerk, dat ook onzerzijds steeds op de Fransche Revolutie gedrukt is, er maar al te velen toe verleid heeft, om een valsch Conservatisme te doen opkomen, dat wel de macht van den Vorst in toom hield, maar er zijnerzijds op bedacht was om het gezag van notabele familiën, groothandelaars en coryphee̎n van wetenschap zoo mogelijk nog verder dan oudtijds over het Volk uit te breiden. Zelfs Thorbecke's Kieswet bevestigde een

conservatieve oligarchie van de gegoede burgerij. De *f* 160 als minimaal belastingcijfer voor Amsterdam gaf er het cijfer voor aan. En dit is jaar na jaar geduld onder liberalistische reclame. In de jaren die achter 1848 liggen, was het Conservatisme dan ook nog veel brutaler opgetreden; altoos met de neiging om de naneven der oude Regenten, met den Vorst in hun midden, heer en meester in het land te doen zijn. Het was altoos de census, die 't Volk in tweeën splitste. Wijs was alleen wie den census haalde; te onwijs om ook maar mee te kunnen spreken, wie er onder bleef; en in elk geval stonden de „kleine luyden" er geheel buiten. Vandaar dan ook Groen's zeggen van „een gulden onder het laagste bod"; iets waarop hij later wel afdong, maar wat toch ook zoo beteekenis voor ons blijft behouden, als protest tegen de conservatieve kliek. Het was niet de Kroon, waarvan ten onzent deze conservatieve, het Volk miskennende actie uitging. Veeleer mag gezegd, dat waar het pas gaf, onze Vorsten het Conservatisme niet ontzagen. De het Volk omklemmende actie was veeleer de natuurlijke levensuiting van de welgedane, zichzelf behagende burgerij, die eenerzijds het Vorstelijk gezag steeds meer aan den band legde, maar tegelijk anderzijds de „kleine luyden" in het land er met haar overmacht onder hield. De kunst was dan maar, scherp tusschen het Volk in tweeërlei zin te onderscheiden. Er was dan eenerzijds het geheele Volk van Nederland, met zijn millioenen aanhoorigen, maar er was ook anderzijds het *pays légal*, d.w.z. het Volksdeel, dat recht van meespreken erlangde; en dit tweede, uiterst kleine Volksdeel, dat nauwelijks de 100.000 overschreed, werd dan als het eenig ware, het eigenlijke, het alleen meetellende Volk geëerd. Wat daarachter lag, was de *quantité négligeable*. Dit bracht vanzelf met zich, dat de Vorst, om Mr. Van Houten's term in herinnering te brengen, puur „*ornament*" werd. Het heette dan, dat men het pleit voerde voor de vrijmaking van 't Volk, maar onder Volk werd dan feitelijk niet anders begrepen, dan de geliberaliseerde kring, die in steden en dorpen als resultaat van de actie der Openbare School en als gekozenen door den census naar de macht greep en weigerde die los te laten. Er werd dan vooral nadruk opgelegd, dat deze hooger-opgeleide en census-rijke groep de wetgevende macht in handen had. In die wetgevende macht werd dan het kenteeken van de Souvereiniteit geëerd, en aan haar had al wat in den lande buiten dezen engen kring leefde, zich goedschiks te onderwerpen.

§ 10. *Democratische aandrang.*

Toch kon dit Census-conservatisme — een *aristocratie* kon men 't niet noemen — zich niet verduurzamen. Van meetaf toch heerschte er in dezen census-kring gradueel verschil. Van de éene zijde neigde men er steeds meer toe, om zijn privilegiën te versterken, en steeds meer de macht van de Kroon, zoowel als de macht die uit het Volk opkwam, aan banden te leggen, maar juist dit ultra-Conservatisme riep in eigen kring de vrije geesten wakker. De leeftijd sprak hierin meê. De ouden van dagen minden veelal de oligarchie, terwijl de jongeren van jaren steeds door vrijer zin gedreven werden. Dit eerst gradueele verschil begon hierdoor almeer een principieele beteekenis te erlangen. En zoo kwam toen van lieverlede de democratische groep tegenover de Liberalistische te staan. Eerst heetten deze dan twee schakeeringen in de Liberale partij, maar straks raakte men te ver vaneen en koos toen een wonen elk in eigen huis. Een splitsing, die nog bevorderd werd door het opkomen van het Socialisme. De Liberale groep schrok van dit nieuwe politieke verschijnsel, maar de meer democratisch-gezinde kring zag in het Socialisme een als gereedstaand hulpcorps. Tenslotte kwam 't dan ook tot botsing. In die botsing bleek de Democratische groep een hoogere vitaliteit te bezitten, en te meer drong ze in 1887 zelfs in de Grondwet door, omdat ook de Antirevolutionaire Partij met beslistheid gedragen door haar Calvinistisch verleden, zich, tegen het Conservatisme en tegen de Aristocratische oligarchie aankantte en, zij 't al in gewijzigde beduidenis, er toch eere in stelde, zich als Christelijk-democratisch aan te dienen. Sinds nu zijn steeds meer alle politieke stroomingen ten onzent in dit steeds dieper uitgegraven democratische stroombed afgevloeid. De pas ingediende voorstellen tot Grondwetsrevisie (ik schrijf dit op 19 November 1915) toonen, wat reuzenschreden er sinds 1887 achter ons liggen. Het vrouwenkiesrecht is hier *ornament*, maar het atomistische, schier algemeene kiesrecht, dat men thans wil invoeren, vindt voor de massa zijn aantrekkelijkheid alleen daarin, dat er kans door opkomt, om steeds meer op het geldelijk bezit der meergegoeden zulk een beslag te leggen, dat de mindergegoeden steeds meer uit de hand der Overheid ontvangen zullen Zoo loopt het politiek geding tenslotte weer uit op een geldquaestie. Wat in de periode die met deze eeuw

begon, de geesten leidt, schift en opeenhoopt, is niet een wijsgeerige gedachte, is niet een heilig motief, is niet een nieuw politiek stelsel, maar ontaardt steeds meer in een finantieel vraagstuk. Het vraagstuk namelijk, of het in beginsel blijven zal bij wat het dusver was: een Volk met particulier bedrijf en, als vrucht van dit bedrijf, met eigen bezit, en alzoo althans met welgesteldheid van enkele personen en familiën, en dan daarnaast de Overheid met eigen kasgelden en administratie, oftewel zal 't zijn moeten een Overheid, die tenslotte over alle particuliere inkomste of bezit geheel vrijmachtig beschikt, om 't aldus beschikbare bedrag van hooger hand onder de bevolking te verdeelen? Eigenlijk socialistisch is 't dan nog wel niet, maar uit het Volk zullen dan toch ten bate het Volk enkele personen als ministers en parlementsleden optreden, die met den Drager der Kroon als „ornament" in hun midden, aan hen die huns inziens te weinig hebben, den vereischten bijslag zullen geven, en de hiervoor noodige gelden kort en goed met dwang, door belasting of door heffing, afnemen zullen van hen die 't hebben. In korte trekken moest deze gang van ontwikkeling hier geteekend worden, om wel te doen verstaan, dat 't in de politiek nog steeds neerkomt op de groote vraag, aan wie de beschikking zal staan over de macht, die ontleend wordt aan het geld. Dit nu is begonnen met een worsteling tusschen Kroon en Parlement. Thans daarentegen zijn we reeds zoover, dat de Staten-Generaal gedurig er op uit zijn, om de Regeering tot het doen van groote uitgaven te bewegen. Tel slechts bij een Begrootingsdebat de amendementen saam, die uitzetting van het budget beoogen. Voorheen was het altoos het Gouvernement dat aanzoek deed om meer geld te mogen uitgeven, en het Parlement dat op zuinigheid stond, om de particuliere kassen der ingezetenen te sparen. Nu daarentegen is het de minister, die een niet hoognoodige uitgave tegenhoudt, en veelal de inhalige amendementen poogt te doen afstemmen. De wederzijdsche verhoudingen hebben alzoo ten deze eene principieele wijziging ondergaan. Ter zake komende, vindt men intusschen zoo in 't heden als in 't verleden, dat 't, veel meer dan goed is, de koorden der beurs zijn, die de Staatkunde beheerschen, van oudsher in het dusgenaamde Budgetrecht, thans in de voorziening van Staatswege in de particuliere behoeften der burgerij. Dat de steeds klimmende behoeften van Leger en Vloot hierbij almeer een beheerschende rol gaan spelen, voelt men schier in alle land, maar ook dit punt van Staatsbeleid treedt nu in

geheel gewijzigden vorm op. Eertijds was ten deze de hoofdvraag, of de man, die de teugels van het bewind in handen had, 't zij uit eigen kas, 't zij uit voldoening aan zijn *Bede*, de middelen machtig zou worden om huurtroepen, desnoods uit buitenslands geworvenen, te zijner beschikking te krijgen, terwijl thans het Volk zelf, in zijn internationale concurrentie, voelt de macht *uit de eigen bevolking* te moeten saambrengen en te moeten wapenen, om als natie zelfstandig te blijven en oeconomisch zich te kunnen verrijken. Juist het karakter van de vroegere *bede* teekent hier het verschil. Destijds de Vorst, die om een leger ter eigen beschikking te krijgen, met een *verzoek*, zelfs in den vorm van *bede* ingekleed, tot de machtigen van zijn Volk moest komen; en nu is het dat Volk zelf dat in den oorlog dienen gaat, voor dien oorlog de schatten offert, en oeconomisch hoopt terug te erlangen, wat het in den krijg verteren dorst. Steeds alzoo het *geld*, dat den toon aangaf en geeft in het politieke saamleven van Vorst en Volk.

§ 11. *Budget-weigering in Engeland.*

Dit geldelijk geding trad na 1848 veelal op in den twist der geleerden over het recht der Staten-Generaal, om aan de Regeering de gelden te weigeren, die voor 't voeren van het bewind door haar werden aangevraagd. Van radicale zijde vooral, maar toch ook van den gewoon-liberalen kant hield men ten deze staande, dat de Staten-Generaal het onbetwistbare recht bezaten, om het toestaan van deze gelden te weigeren, en bovendien het Kabinet òf tot aftreding te noodzaken òf te dwingen rechtsomkeert te maken. Zonder te zeer in bijzonderheden te treden, pleegt men zich voor de bepleiting van dit recht veelal op Engeland te beroepen. Toch blijkt bij nader onderzoek al spoedig, dat dit recht in Engeland een veel gematigder karakter droeg, dan men 't hiertelande geven wilde. 't Zal daarom goed zijn, hetgeen in Engeland gold, kortelijk toetelichten.

In Engeland maakte men van meetaf een scherp onderscheid tusschen de gewone en de buitengewone uitgaven, en wel in heel anderen zin dan ten onzent. In Engeland toch heeft de Kroon over de dusgenaamde *ordinary revenue*, d.i. de gewone inkomsten, de geheel vrije beschikking, en alleen voor de *extra-ordinary revenue* is ze telken járe tot aanvrage ge-

houden, en blijft ze afhankelijk van het Parlement. Van de gewone middelen voor den gewonen gang van zaken is zij zelfs niet in dien strengen zin die ten onzent geldt, verantwoording schuldig. De Koning int en besteedt die gelden van jaar tot jaar, omdat ze immers eenmaal als regel, onder medewerking van het Parlement, voor tractementen als anderszins zijn vastgesteld. Toch worde hierbij niet uit het oog verloren, dat de *gewone* middelen in het cijfer steeds daalden, en de *buitengewone* zich in het bedrag steeds meer hebben uitgezet. In beginsel bleef het daarentegen steeds bij den ouden regel, dat alleen de „aides et bénévolences", gelijk men de buitengewone middelen met een Franschen term placht uit te drukken, van jaar tot jaar bewilliging vereischten. Uitgangspunt hierbij is de zoo juiste indeeling, dat het Parlement ten opzichte van het financieel beheer beslissingen neemt die een *wettelijk* karakter dragen, en op grond hiervan voor *onbepaalden* tijd gelden, en dat daarnaast geheel andere beslissingen staan, die meer den vorm van *besluit* aannemen en slechts gelden voor één enkel jaar. Dit nu brengt teweeg, dat er in Engeland, zoo men wel onderscheidt, een *dubbel* budget bestaat, zoowel voor de uitgaven als voor de inkomsten. Op de eerste lijst, indien men het zoo noemen wil, worden dan telkens de inkomsten en uitgaven ingevuld, die het Parlement eens voor goed bewilligd heeft, terwijl wat op de andere lijst staat, uitsluitend betrekking heeft op het nieuwe bewindsjaar dat ingaat. De verhouding tusschen deze beiden loopt ook wat de uitgaven en de inkomsten betreft, sterk uiteen. Voor wat de inkomsten betreft, bezit de Kroon een bij de wet verleend recht tot heffing voor het drievierden van het totaal, en moet dit slechts ten bate van één vierde voor het éene ingaande jaar verleend worden. De gewone uitgaven daarentegen, die van zelf kunnen doorgaan, hebben in hoofdzaak alleen betrekking op de Staatsschuld, op de Civiele lijst van den Koning en het Koninklijk Huis, op de rechterlijke ambtenaren, en op die vaste jaarwedden, die bij Parlements *bill* eenmaal voorgoed zijn vastgesteld.

§ 12. *Het Budget.*

De naam van „budget" wordt dan ook op de gewone, eenmaal bij wet ingestelde uitgaven niet toegepast, maar geldt alleen voor de nieuw erbij komende uitgaven. De gewone loop is hierbij deze, dat het Kabinet

vooropschuift de uitgaven voor vloot en leger. Het Parlement begint dan met een speciale Commissie te benoemen, die deze voorstellen te onderzoeken heeft. Deze Commissie draagt den naam van *Comittee of supply.* In deze Commissie treden namens de Kroon niet de Ministers, maar de Referendarissen van hun onderscheiden bureelen op, om de aanvragen toe te lichten en tegen ingebrachte bedenkingen te verdedigen. Uit deze Commissie komen dan de voorstellen voor de Defensie-uitgaven in het volle Parlement en worden alsdan voor die uitgaven de middelen aangevraagd onder den straks genoemden titel van „aides et bénévolences". Het daartoe strekkend besluit heet dan *the act towards making good the supply granted to Her Majesty.* Ook dit voorstel gaat dan eerst naar een daarvoor aangewezen Commissie, die den naam voert van *Comittee of ways and means.* Daarna valt dan het Parlementsbesluit, dat uitwijst hoevele van deze middelen zullen gevonden worden uit de „consolidated fund", en ten anderen, door welke nieuwe middelen in het overblijvend tekort zal worden voorzien. Onder „consolidation fund" verstaat men hierbij alle inningen en belastingen die vroeger wettelijk ingevoerd zijn. Vroeger golden alle deze afzonderlijke belastingen als aparte fondsen. Sinds echter heeft men deze allen in één doen vloeien en ze zoo tot één „fund" gemaakt. En is nu eenmaal op die wijs voorzien in de regeling van alle uitgaven en van alle daarvoor noodige middelen, dan wordt aan de beide *bills,* die alzoo tot stand kwamen, nog als derde de dusgenaamde *appropriations bill* toegevoegd, die er tegen waakt dat de toegestane gelden niet besteed worden voor andere uitgaven, dan goedgekeurd werden; altoos met een kleine vrije speling voor het geheel onvoorziene. Heeft nu het Lager Huis deze drie *acts* voor de *supply,* voor de *means* en voor de *appropriation* goedgekeurd, dan gaan ze alle drie naar het Hooger Huis, om ook in dezen Senaat bezegeld te worden. Gevolg van deze wijze van behandeling is, dat in Engeland de beslissing in den regel niet bij de begrooting van een enkel Departement valt, maar het geheele ingediende Budget bestrijkt, doch altoos met dien verstande, dat afstemming van Budget niet het geheele radewerk van den Staat tot stilstand brengt, maar alleen het nieuw-ingediende stuit. Iets waar nog aan zij toegevoegd, dat de voorafgaande Commissoriale behandeling van uitgaven en inkomsten met de referendarissen uit de bureaux meest elke strubbeling voorkomt, zoodat de finale beslissing niet anders valt dan bij de derde *bill of appropriate acts.*

§ 13. *Veiligheidsmaatregel.*

Dit Engelsche stelsel zit derhalve goed sluitend ineen. Toch is men er op bedacht geweest, het nog tegen woordbreuk te completeeren. De historie wees er van ouds op, hoe 't Monarchaal gezag er op bedacht kon zijn, om zelfs de Grondwet te breken; en men weet hoe ten onzent zelfs Da Costa een oogenblik het denkbeeld bepleit heeft, dat de Koning hiertoe het volle recht bezat. Uitgegaan werd dan van de juiste opmerking, dat de Constitutie oorspronkelijk uitgevaardigd was bij eenzijdig koninklijk besluit, en dat hierin vanzelf 't recht lag opgesloten, om wat men zelf had ingevoerd, evenzoo zelf eigenmachtig te herroepen. Slechts werd hierbij vergeten, dat de uitvaardiging van de Wet inhield, dat de Raad van State was gehoord en gemeen overleg met de Staten-Generaal gepleegd was. Doch al wordt reeds hierdoor Da Costa's bewering omvergeworpen, ontkend kan toch niet, dat het totstandbrengen van een Constitutie feitelijk altoos een *tweezijdige* daad behoort te zijn, en dat het formeel stellig juister ware, indien men, gelijk bij Israel, den grondslag van het Staatsleven bij confederatief besluit eenerzijds van het Volk en anderzijds van het Hoofd der Monarchie had vastgelegd. En al is 't nu waar, dat in Engeland nooit tot het opstellen en uitvaardigen van een Grondwet is overgegaan, zoo lette men in dit verband toch op de dusgenaamde *Mutiny-act*. Uit de historie geleerd, waartoe een Vorst in staat kon zijn, bepaalde deze *Mutiny-act*, dat het leger, dat onder 's Konings bevel stond, slechts voor één enkel jaar werd aangewezen, en dat het Parlement telken jare opnieuw het gezag van den Koning over dit huurleger moest bestendigen. Heeft derhalve de Koning niet tijdig bij het Parlement de bestendiging van zijn gezag over dit leger aangevraagd en van het Parlement verkregen, dan is dit Leger van zelf ontbonden op den dag, waarop de voorafgegane machtsverleening afloopt. En wel bestaat er in Engeland naast dit aangewezen huurleger nog een uitgebreide *militie*, doch deze mag zelfs voor het voeren van een buitenlandschen oorlog niet dan na afzonderlijke acte van bewilliging te velde trekken. Het is juist deze regeling inzake de Engelsche legermacht, die in 1915, toen de invoering van dienstplicht door den oorlog aan de orde kwam, de beslissing op dit punt zoo buitengemeen bemoeilijkt heeft. Tenslotte zij hierbij nog opgemerkt,

dat het tot generale verwerping van het Budget, gelijk in deze paragraaf ter sprake kwam, in Engeland niet dan bij hooge uitzondering gekomen is. Juist de klemmende wijze waarop alles wat met het Budget in verband staat, in Engeland geregeld was, maakte dit meestal overbodig. Bij een huis dat goed in slot en grendel ziet, komt van verweer tegen inbraak niet dan uiterst zelden sprake. Zij hierbij tenslotte nog opgemerkt, dat in het woord *Budget* niets geheimzinnigs schuilt. *Bouguette* was een oud Fransch woord voor een lederen zak, dat door de Normandische Vorsten naar Engeland is overgebracht voor *geldzak*, en het is dit Fransche woord dat men later in Engeland als *Budget* uitsprak.

§ 14. *De stand der zaak ten onzent.*

Al is men, wat 't budget betreft, ten onzent niet in het Engelsche spoor getreden, toch heeft 't zeggen: „that Parlement can do every thing except making a woman a man", als voorbeeld gelokt, en zoo was ook ten onzent van meetaf de neiging merkbaar, om over te sluipen naar wat men in later tijd genoemd heeft het Parlementarisme. Wel heeft men aanvankelijk gewaand, door het *ontbindingsrecht* hiertegen te kunnen waken, doch de proeven hiertoe door wijlen Mr. A. Heemskerk genomen, zullen niet licht tot herhaling verleiden. Ze zijn, vooral in het geding dat Keuchenius opwierp, jammerlijk mislukt. Volkomen gelukt is alleen de ontbinding van de Eerste Kamer in 1905, die toen door den toenmaligen minister Kuyper van de Kroon verkregen werd, maar deze ontbinding droeg een geheel op zich zelf staand karakter. Ze bedoelde toch allerminst om de Kroon gelijk te doen krijgen tegenover het Parlement, maar eeniglijk om een Eerste Kamer, wier samenstelling in geen enkel opzicht meer paste op de gesteldheid in de Provinciale Staten, met die Staten in conformiteit te brengen. Vooraf viel alzoo in te zien, welke wijziging de toenmaals uitgelokte ontbinding in de samenstelling der Eerste Kamer brengen zou; gelijk dan ook uitkwam. Op de Tweede Kamer daarentegen zal dit forsche middel niet licht weer worden toegepast. Toch zal, ook geheel afgescheiden van het ontbindingsvraagstuk, de verwerping inzake de Begrooting ten onzent niet licht geheel in onbruik geraken. Van geheele Budgetweigering is ten onzent nooit sprake geweest. Bij de wet op de middelen vond nauwe-

lijks discussie plaats. Wie bedoelde een ministerieele crisis uitte-lokken, greep bijna zonder uitzondering hiertoe het voor de hand liggend middel aan, om zich te werpen op één enkele begrooting, en wel op die begrooting, waarvan de aanneming voor het voortbestaan van het Kabinet onmisbaar was. Soms zelfs werd de aanval slechts op één enkel artikel van zulk een begrooting gericht, maar dan op zulk een, waarvan men bijna zeker wist dat de minister het niet zou laten varen en dat het Kabinet den aangevallen minister niet in den steek zou laten. Tweeërlei kon dan het gevolg zijn. Het Kabinet kon aanblijven, en een ander minister zoeken voor den afgecommandeerden, oftewel het Kabinet kon zelf zijn ontslag aanbieden en met zijn geslagen ambtgenoot aftreden. Wie van deze twee gekozen werd hing meest af van de quaestie die 't gold, en van de sterkere of zwakkere positie van het Kabinet. In 1906 bleef het Kabinet-de Meester aan, ook al viel zijn Minister van Oorlog; maar toen in December 1907 ook diens plaatsvervanger het met de Kamer, na Heemskerks energiek optreden, te kwaad kreeg, zag het Kabinet er geen heil in om nogmaals op zien komen te spelen, en maakte voor het Kabinet-Heemskerk plaats. De stoot was reeds maanden vooruit voorzien; en toen het Kabinet weigerde er langer voor op te tornen, heeft 't door zijn ontslag-aanvrage tenslotte niemand verrast.

§ 15. *Groen's voorzorgsmaatregel.*

De poging door Groen van Prinsterer aangewend, om ingang te geven aan de overtuiging, dat een finantieel voorstel uitsluitend om redenen, buiten de politiek gelegen, door de Staten-Generaal afgestemd mocht worden, hoe uitnemend ook bedoeld, kon uiteraard op den duur geen toepassing vinden, en ook voorzoover het toegepast werd, trof het geen doel. Dit ware vermoedelijk anders geloopen, indien ook hiertelande een stemming over de geheele begrooting ware gehouden. Dit echter kon ten onzent alleen bij de Wet op de middelen plaats grijpen, en daar de Wet op de middelen zich hiertoe ten onzent niet leende, kreeg men niet anders dan afzonderlijke stemmingen over de onderscheidene begrootingen van de op zich-zelf staande Departementen, en dan vooraf nog, althans in de Tweede Kamer, over de af-

zonderlijke artikelen van zulk een begrooting. Nu kon metterdaad tegen den voorslag van een bepaald artikel zoo ernstige bedenking rijzen, dat men zulk een artikel afstemde, niet als een opzettelijk gezocht middel om den minister een hem ontredderend echèc te bezorgen, doch uit staatsbelang. De zaak intusschen die 't gold, hing toch meestal weer met de politieke inzichten of de politieke voornemens van den Minister of van het Kabinet saâm, zoodat toch weer de politiek er inzat en uit de stemming sprak, ook al keerde een aanmerkelijk deel van de Kamer zich meer tegen den voorgestelden maatregel, dan tegen het algemeen beleid of tegen den persoon des Ministers. Had men ook ten onzent een splitsing gehad, die vercorloofde een ministerieel begrootingsontwerp niet goed te keuren, zonder dat dit de administratie in het ongereede had geholpen, zoo ware verwerping van een begrooting om 't beleid aftekeuren, te aanvaarden geweest. Nu echter ten onzent *alle* uitgaven in de ééne begrooting scholen, zoodat ook de gewone tractementen en andere reeds bij Wet verordende uitgaven er in begrepen waren, bleef voor talmen en aarzelen geen plaats over, en moest men òf goed keuren òf weigeren, en in die weigering van zelf ook den Minister als persoon treffen. Ongeregeldheid heerscht er ten onzent. De Eerste Kamer komt gemeenlijk niet vóór einde Januari in het volgend jaar aan het woord, zoodat veelal eerst medio Februari de goedkeuring van de beide Kamers der Staten-Generaal op de geheele reeks van begrootingen verkregen is; maar toch brengt de gewoonte met zich, dat de regeering in die eerste 4 à 6 weken van het jaar rustig met haar gewone uitgaven doorgaat, zonder dat ze daarop alsnog het zegel der Staten-Generaal ontving. Een onregelmatigheid, die vanzelf on-Grondwettige handelingen tengevolge heeft. De Ministers zelven ontvangen met 1 Februari toch het één twaalfde van hun tractement en nemen het zonder aarzeling aan, ook al zullen ze eerst één of meer dagen daarna hun begrooting erdoor zien glijden. Bij zulk een stand van zaken nu baat 't niet, of ge al uw vermaning doet hooren, om toch in geen geval welke begrooting ook te verwerpen om redenen daarbuiten gelegen. Het is volkomen juist, dat de Staten-Generaal, zoo ze de verwijdering van een Minister of van een Kabinet wenschen, daarvan geen geheim behoeven te maken, en velerlei middelen ter beschikking hebben om dit verlangen aan den Koning kenbaar te maken, hetzij bij motie, hetzij in opzettelijk adres

aan de Kroon; maar afstemming heeft altijd dit voor zich, dat de maatregel in zich-zelf zooveel eenvoudiger is, terwijl er bovendien nog een geheel andere beweegreden bij in 't spel komt. In een motie of adres moet reden worden gegeven van zijn bedoeling. Dit nu gaat uitnemend bij aldien er slechts ééne partij in aan 't woord is.

§ 16. *Gemengde actie.*

Gaat echter de actie tegen het Kabinet van de saâmwerking van twee of drie partijen uit, niet zoo zelden ook van partijen die in beginsel vijandig tegenover elkander staan, dan is het veelszins niet wel mogelijk, de beweegredenen, gelijk toch bij een motie of in een adres aan de Kroon niet anders kan, in klare bewoordingen aan te geven. Hieruit is dan ook te verklaren, dat men veelal beide èn de motie èn het adres mijdt en zijn toevlucht neemt tot de afstemming van den begrootingspost of van een geheele departementale begrooting, naardien hierbij de beweegreden niet eenparig behoeft te zijn en de Minister er toch door op zwart zaad wordt gezet. Wel heeft desniettegenstaande althans de Antirevolutionaire Partij er zich steeds op toegelegd, om aan Groen's raad gehoor te geven, maar toch is het zelfs haar niet altoos mogelijk geweest, hierin te volharden. Rechtstreeksche uitzonderingen, hoe zeldzaam ook, zijn voorgekomen, wat ons eigen initiatief betrof. Maar ook afgezien hiervan zag men zich telkens voor het geval geplaatst, dat men stemmen moest over een de begrooting toetsend voorstel, dat uit den boezem van andere partijen was opgekomen, en zulks wel zeer zeker met een politiek doel. Ook al brachten dan de Antirevolutionaire Kamerleden hun stem tegen eenig artikel uitsluitend uit om de zaak zelve, zoo kon hierdoor toch niet voorkomen worden, dat de Minister zijn artikel zag afgestemd en zich hierdoor uit het zadel zag gelicht. In een Kamer met een Antirevolutionaire meerderheid zou vanzelf het niet afstemmen van een begrootingsartikel om redenen daarbuiten gelegen, vaste regel zijn geweest, maar als kleine partij midden tusschen het gedrang der grootere partijen, was men onzerzijds veelal geen meester van zijn eigen positie. Waar het eenmaal vast stond, dat de Regeering, om tot haar uitgaven gerechtigd te zijn, voorafgaand consent van de Staten-Generaal noodig had, sprak

het vanzelf, dat de meer revolutionair-gezinde groepen van deze haar macht gebruik zouden maken om, zooveel het kon, haar zienswijs in de bewindvoering door te zetten. En bestond eenmaal die toeleg, dan lag het in den aard der zaak, dat wie dwang aan het Kabinet wilde aandoen, of ook het voor een combinatie van eigen geestverwanten wilde doen plaats maken, zich veroorloofde bij haar keuze uit alle parlementaire middelen van aanval op 't bewind, in elk gegeven geval dát middel te kiezen, dat beloofde het meest doeltreffend te zijn. Feitelijk is het er dan ook op uitgekomen, dat de Tweede Kamer zonder veel schroom, al naar haar samenstelling was, herhaaldelijk door geldonthouding eigen wil ten koste van het Bewind heeft doorgezet.

§ 17. *Parlementarisme.*

Nu is het volkomen juist, dat door deze wijze van handelen ten onzent een dusgenaamd Parlementarisme is opgekomen, dat de eere van het Koninklijk gezag te na komt. Steeds meer toch beweegt men zich ten onzent in een richting, alsof het eigenlijke bewind bij de Staten-Generaal berustte en alsof de Kroon slechts in naam aan de uitvoering van wat de Staten-Generaal wilde, den vereischten vorm leende. Art. 72 en 109 van onze Grondwet zijn hier schuld aan; en het kwaad is verergerd door het feit, dat men ten onzent geen stemming over het Budget in zijn geheel kent, en met name niet, na vooraf in dit Budget scheiding te hebben aangebracht tusschen hetgeen vanzelf beschikbaar moet zijn om de Staatshuishouding te laten loopen, en hetgeen nieuw opkomt en verzet uitlokt. Toch mag dit nimmer tot de conclusie leiden, dat, bij revisie van onze Grondwet, aan het Volk in zijn vertegenwoordiging de macht zou moeten ontnomen worden, om geheel vrijmachtig over de gelden te beslissen, die ter beschikking van de Overheid zullen worden gesteld. Over elk belastingontwerp moet de Staten-Generaal zelf kunnen uitwijzen, of deze nieuwe last al dan niet aan het volk zal worden opgelegd; en voor alle geld, dat krachtens de beslissing, bij de invoering van zulk een belasting gevallen, ter beschikking van het Gouvernement wordt gesteld, blijve het Bewind verantwoording schuldig. Schrap en krap moet op geldelijk terrein de afhankelijkheid van het

Bewind vast worden gesteld. Toen dit vroeger in min vast verband stond, is hieruit het ergerlijkst machtsmisbruik opgekomen. De gevaarlijke schommelingen in het Europeesche Staatsleven, waarvan de 17e en 18e eeuw getuigen waren, zijn goeddeels aan dezen misstand in de finantieele regeling te wijten geweest. Eerst het recht van den *taxpayer* om *taxlayer* te zijn, heeft aan deze namelooze verwarring een einde gemaakt.

§ 18. *Antirevolutionair standpunt.*

Stipt en streng is daarom ook van Antirevolutionaire zijde steeds vasttehouden aan den regel, dat de Regeering over geen ander geld te beschikken heeft, dan hetgeen haar door de Staten-Generaal in handen is gegeven. Zelfs over de opbrengst van de belastingen moet door de Staten-Generaal telkens weer de beschikking aan de Regeering worden toegekend. Een belastingwet geeft wel aan het Bewind het recht, en legt aan de Regeering zelfs den plicht op, om de verschuldigde belasting van de onderdanen te innen, maar hierin ligt nog in 't minst niet opgesloten, dat ze over de aldus geïnde gelden naar eigen goedvinden beschikken mag. Daartoe doet ze gepreciseerde voorstellen bij de begrootingen, en het is eerst door de goedkeuring van die begrootingen, dat het Bewind dit aangevraagde beschikkingsrecht erlangt. Scherp op dit alzijdige Begrootingsrecht der Staten-Generaal te staan, is in het minst geen bedenkelijk Parlementarisme, maar veeleer het a. b. c. voor alle gezonde Staatshuishouding. Groen van Prinsterer noch eenig ander Antirevolutionair Staatsman heeft op dit onbetwistbaar recht der Staten-Generaal dan ook ooit afgedongen. Dit deed het oud-Conservatisme; onzerzijds deed men dit nooit. Uiteraard kan een Volk nog op zoo lagen trap van ontwikkeling staan, dat 't nog in kinderleeftijd verkeert, en dan natuurlijk staat men onder vaderlijk of voogdij-schappelijk toezicht. Op dien lagen trap van ontwikkeling kan van geen volksautonomie sprake zijn. De Regeering moet dan wel naar eigen inzicht te werk gaan, en zelfs over het goed en geld van den pupil naar haar beste weten vervoegen. Van constitutioneele verhouding tusschen Vorst en Volk komt dan nog geen sprake.

§ 19. *Onze Cultuur-rijpheid.*

Maar hierin misging het oud-Conservatisme, dat het deze voogd- en pupilverhouding ook op een Volk als dat van Nederland heeft willen toepassen, dat reeds drie eeuwen vroeger heel Europa in cultuur-rijpheid te boven ging. Het oud-Conservatisme heeft ons Volk onderschat; en voorzooveel de Regenten de politieke ontwikkeling van het Volk ten onzent hadden afgesneden, en hierdoor oorzaak werden, dat de wildzang van Parijs in 1789 ook hier het ten onder gehouden Volk met dartelen zucht zich uit de banden, die het omklemde, los deed wringen, lag aan hen de schuld, dat het bij den keer van de 18e in de 19e eeuw hier veelszins zoo onzinnig toeging. Het door de Regenten gedreven spel wreekte zich in het woeste optreden van het Volk, dat aan zijn voogdij ontwassen was. In plaats van nu dit ongeregelde drijven in betere banen te leiden, heeft men tot 1848 van Regeeringswege steeds gepoogd, den metterdaad onvrijen staat van het Volk te bestendigen. Vandaar de woeling die toen opkwam. Ons gebracht waar we zijn moesten, heeft toen zelfs Thorbecke niet. Het door hem ingevoerde kiesrecht was een bespotting van onze cultuur-ontwikkeling. Juist dit heeft toen teweeggebracht, dat 't eerst de Antirevolutionairen, en straks met hen de dusgenaamde Radicalen, en tenslotte de Socialisten, den finantieelen band weer strakker hebben aangetrokken, om hierdoor, als door het vanzelf geboden middel, de verzekering van de volksrechten vast te leggen. De fout is maar geweest, dat men ten onzent in de Grondwet zelfs in 1848, het Begrootingsprobleem niet naar eisch geregeld heeft. Er is ook toen geen onderscheid gemaakt tusschen wat voor de politieke ademhaling van het Volk geen oogenblik ontbreken kon, en tusschen hetgeen afzonderlijke, welbewuste en opzettelijke beslissing elk jaar vereischte. Het is alles dooreengemengd, wat voor de Staatshuishouding zonder ophouden door moet gaan, en hetgeen als middel tot verdere ontwikkeling aan de orde moest worden gesteld. In Engeland was hierin wel voorzien. Vandaar dat in Groot-Brittanje het moedig optreden van het Parlement steeds dank inoogstte van den kant van het Volk, en van de zijde der Kroon steeds geëerd werd. Ten onzent daarentegen is steeds bij kleine zetjes en stootjes gepoogd de macht aan een betrekkelijk niet zoo grooten kring van Staatslieden te trekken, die, zij 't al in zeer gewijzigden vorm,

toch in de manier der aloude Regenten, alsnu met het Volk tegen de Kroon beoogden, wat men oudtijds had nagestreefd ten koste van alle lagere klassen. Het bleef de Heeren-heerschappij over het nationale leven. Gelijk onze Grondwet thans luidt, en de gewoonte van meer dan een halve eeuw den gang van het politieke leven ten onzent bepaald heeft, baten geen remonstrantiën meer en *is* het Parlementarisme in gematigden vorm niet meer te ontwijken.

§ 20. *Ministerieele tegenstribbeling.*

De constitutioneele macht, waarover de Staten-Generaal beschikt, is derwijs alomvattend, dat een door parlementair votum getroffen Minister of Kabinet steeds het wijst handelt met zich van alle verzet hiertegen te onthouden. Ontbinding is gebleken niet in den smaak van de Nederlandsche kiezers te vallen. Veeleer heeft het telkens de kiezers geprikkeld, als dwong men hen, hun eens gedane keuze over te doen. Aan onze Tweede Kamer is in letterlijken zin geen enkele bevoegdheid onthouden. Ze beschikt, als het op 't uiterste gaat, over alle denkbare middelen van verweer. En met de historie uit 't verleden van wat in andere landen voorviel, en ook ten onzent bij ontbinding doorleefd is, kan veilig beleden, dat de eindbeslissing bij uitbreking van heftige politieke worstelingen ten onzent toch bij de Staten-Generaal berust. Alleen wederzijdsche usantie van welwillendheid matigt en tempert dan de wrijving en botsing, die hieruit kan opkomen. Losmaking van 't recht tot het doen van noodzakelijke uitgaven voor den normalen Staatsdienst van 't gevaar van Budget-weigering kon eenige meerdere lenigheid geven. Allicht komt het daar nog toe. Doch voor het overige ligt uitsluitend in het verschil van saamstelling van de Eerste en de Tweede Kamer het perk, aan de almacht van het Parlement gesteld. Het zal daarom steeds zaak zijn, wel toetezien, dat bij revisie van de Grondwet, zoolang we geen organische keuze van de Eerste Kamer krijgen, de positie van de Eerste Kamer althans niet zulk een wijziging onderga, dat ze tenslotte niet anders zijn zou dan een verkorte doublure van de Tweede. Het is nu eenmaal niet anders. Tenslotte moet de finale beslissing in een constitutioneel geregeerd land steeds bij de vertegenwoordiging van het Volk blijven. Het Volk

blijft dan naar Antirevolutionair beginsel de hoofdzaak, en de Overheid is aan dit zelfstandige volk door God gegeven, om het te leiden op zijn historisch pad van eer en Volksgeluk.

§ 21. *Referendum.*

De bondgenootschappelijke Grondwet van de Zwitsersche Republiek, gelijk die op 29 Mei 1874 is uitgevaardigd, behelst in artikel 89 de bepaling, „dat de Bondswetten onderworpen zijn aan de goedkeuring en aan de afkeuring van het Volk, indien de aanvrage hiertoe gedaan wordt door 30.000 wettelijke kiezers, of door acht van de 22 kantons. Evenzoo geldt dit voor Bondsbesluiten van een algemeene strekking, die geen karakter van spoedbesluiten dragen". Ingevolge dit art. 89 is binnen een maand daarna, op 17 Juni 1874, een tweede Bondswet uitgevaardigd, die in 16 artikelen deze bevoegdheid van het Zwitsersche volk regelde. Blijkens deze tweede wet, zie art. 2, beslist nu de Bondsraad, of een wet of besluit een *algemeen* karakter bezit, en als spoedmaatregel te beschouwen is. Wenscht een Kanton of een groep burgers, over een gevallen besluit of over een aangenomen wet een Referendum te doen houden, zoo moet hiervan binnen 90 dagen officieel mededeeling geschieden aan den Bondsraad. Zal tot zulk een Referendum worden overgegaan, dan wordt dit in heel Zwitserland op eenzelfden dag gehouden, welke dag dan door den Bondsraad bepaald wordt. Art. 10 bepaalt, dat hierbij stemrecht heeft elk Zwitser, die den leeftijd van 20 jaren heeft bereikt. Art. 13 schrijft voor, dat bij kantonale stemming de processen-verbaal binnen 10 dagen bij den Bondsraad zijn in te dienen. Verklaart de meerderheid van de stemmen zich dan tegen wet of besluit, zoo zijn deze vervallen ; stemt slechts een minderheid tegen, zoo ontvangen wet en besluit door dezen negatieven uitslag onverwijld geldigheid en worden door den Bondsraad uitgevaardigd (zie art. 15). Het is vooral de kleinheid van onderscheidene kantons, die tot de invoering van dit Referendum geleid heeft. Het kanton Uri telt slechts 22.113 inwoners; de beide Unterwalden niet meer dan 13.788 en 17.161. Zug niet meer dan 28.156, Schwyz 58.428, Glarus 33.116, de beide Appenzellen 59.973 en 14.659, Schaffhausen 46.097, Basel-land niet meer dan 76.488. Dit nu zijn

reeds 10 van de 22 Kantons, die niet meer zielen tellen dan bij ons een gemiddelde stad; en, gelijk vanzelf spreekt, voelde in zoo kleine kantons de kiezer de noodzakelijkheid niet, om zich te doen vertegenwoordigen. Waarom kon hij niet evengoed zelf over wet of besluit stemmen? In enkele kantons heeft men zich dan ook zelfs niet tot het eigenlijke Referendum bepaald, maar, gelijk met name in Zürich, Zug, Solothurn, Basel, Schaffhausen, Aargau, Thurgau, Waadt en Neufchatel, het recht van initiatief ingevoerd; wat zeggen wil, dat een in cijfers bepaald aantal kiezers voorloopig een wetsontwerp kan goed stemmen, dat alsdan aan den Bondsraad ter verdere behandeling wordt opgezonden. Met zulk een Referendum ligt ten deele op gelijke lijn de Evenredige Vertegenwoordiging, voorzoover hierbij de kleinere districtsindeeling wegvalt, om de kiezers rechtstreeks, over heel het land, of over een zeer groot deel ervan, tot de samenstelling van het Parlement te doen samenwerken. Veel nader nog komt aan het Referendum het dusgenoemde *Plebisciet*, dat in de oude Tribuun-Comitiën der Romeinen door het Plebs werd uitgevaardigd. Napoleon I, die steeds blijk gaf van zijn neiging, om den vorm van het Romeinsche Wereldrijk na te bootsen, deed ook dit Plebiscitum herleven. Ook de laatste Napoleon grondde op zulk een Plebisciet de geldigheid van zijn keizerskroon. Victor Emanuel maakte van denzelfden rechtsvorm gebruik, bij zijn inlijving van telkens nieuwe deelen van Italië, en tenslotte van Rome zelf. En zelfs bij den vrede van Praag was kans aan Noord-Sleeswijk geboden, om bij volksstemming uittewijzen, of men vrede nam met de gevallen beslissing. Stoerk, in zijn *Option und Plebiscit*, (Leipzig 1879) heeft alles bijeengevoegd, wat op zulk een Plebisciet betrekking heeft. Steeds komt in zulk een Referendum of Plebisciet het verlangen uit, om de kiezers niet door afvaardiging, maar zelf en rechtstreeks den politieken toestand van het land te doen beheerschen.

§ 22. *Vrij van de Kiezers?*

Ongetwijfeld pleit er meer voor zulk een Referendum, dan men op 't eerste hooren zeggen zoude. Gelijk het nu toegaat, geven de kiezers s'Lands zaken uit handen, en zijn het de gekozen Kamerleden, die meester

van het terrein worden; en zulks te meer, nu artikel 86 van de Grondwet bepaalt, dat de leden der Staten-Generaal te stemmen hebben zonder last of ruggespraak met hen die benoemen. Dit artikel weert uiteraard wat vroeger hiertelande regel was, toen de gekozenen slechts instrumenten waren, die den hun door de Staten of Raden gegeven last uittevoeren hadden. 't Referendum nu heeft omgekeerd ten doel, om juist de kiezers zelven, desnoodig, hetgeen door hun afgevaardigden verkeerd verricht is, te doen verbeteren, en in elk geval naar eigen inzicht de meening van hun afgevaardigden desnoods te doen controleeren en corrigeeren. Hierin nu ligt vanzelf iets, dat van Antirevolutionaire zijde aanspraak heeft op waardeering. Tegenover de stelling toch, die deels door enkele Liberalen, deels van Conservatieve zijde steeds op den voorgrond werd geplaatst, dat de Kamerleden geheel vrij van de kiezers waren, is onzerzijds, reeds van Groens dagen af, steeds de meening bepleit, dat een Kamerlid niet buiten alle verband met zijn kiezers staat. We kwamen aanstonds met een generaal program en met een speciaal program voor elke stembus uit, en achtten het plicht, te onderzoeken, in hoeverre de candidaten die zich aanboden, met deze programmata instemden. We vroegen van de candidaten geen belofte, we bonden hen door geen afspraak, maar stelden toch steeds den eisch, dat de kiezers geen N.N. zouden te stemmen hebben, maar alleen voor zulke candidaten zouden optrekken, die duidelijk van hun politiek gevoelen, met name inzake de aanhangige ontwerpen van wet, of de nader te regelen onderwerpen, zouden doen blijken. Zelfs kwam 't ons steeds voor, dat een Kamerlid, waarvan men vroeger vernam dat hij in politieke overtuiging met zijn kiezers overeenstemde, maar die, eenmaal gekozen, tot een tegenovergesteld gevoelen overging, goed zou doen met, door het nemen van ontslag, een nieuwe keuze mogelijk te maken. Uit dit standpunt nu volgt, dat er zeer zeker gevallen denkbaar zijn, waarin voor het rechtstreeksch raadplegen van de kiezers, over het hoofd van de gekozen leden heen, goede grond zou bestaan.

§ 23. *Bij het onvoorziene.*

Zulk een geval zou zich met name kunnen voordoen, indien op geheel onvoorziene wijze een gewichtige beslissing viel te nemen inzake een on-

verwacht opgekomen onderwerp, waarover men bij de Stembus de overtuiging van het Kamerlid niet had kunnen vernemen. Neem bijv. de in October 1915 door het Kabinet-Cort v. d. Linden ingediende ontwerpen, die strekten om te voorzien in de finantieele ongelegenheid, welke ook hiertelande gevolg van den Europeeschen oorlog was. Daarbij toch gold het een onderwerp, en, in verband met dit onderwerp, voorstellen van wet, waarover bij de Stembus van 1913 door candidaat noch kiezer ook maar van verre gedacht was. Tevens gold het hier een zoo geheel exceptioneele wetgevende materie, dat tot in den boezem der partijen de meeningen erover vaak vlak tegenover elkander stonden. Hier kon alzoo terecht gezegd, dat het hoogst gewichtige beslissingen gold, zonder dat de kiezer in 1913 weten kon, welke overtuiging de candidaat die destijds zijn stem erlangde, was toegedaan, of deze ook maar op eenigerlei wijze van zijn gevoelen had kunnen doen blijken. Nieuwe Kamerkeuze zou in zulk een geval het gereede middel kunnen zijn om in deze leemte te voorzien. Achtte men intusschen, dat ontbinding een te forsche maatregel zou zijn, om de overtuiging der kiezers te raadplegen, dan zou het Referendum hier als uitweg dienst kunnen doen, opdat de kiezers rechtstreeks van hun gevoelen konden doen blijken.

§ 24. *Wat er tegen is?*

Voor het overige daarentegen schijnt het Referendum niet aanbevelenswaardig. Ontbreekt alle vertegenwoordiging van het Volk, en stemt het rechtstreeks zelf, dan ligt de beslissing in handen van duizenden en nogmaals duizenden, die genoegzame kennis van de quaestie die het geldt, missen, en zelfs niet beschikken over de middelen om er zich in thuis te zetten. Verreweg de meeste kiezers verliezen schier al hun beschikbaren tijd aan hun gewone levenstaak. Veelal moet het licht hun dan van de politieke meetings komen, en men weet hoe een opgewonden spèech daar zoo vaak den toon aangeeft, onderwijl alle waarborg voor een degelijke bespreking blijft ontbreken. Kiest daarentegen het Volk zijn vertegenwoordigers, dan zijn de gekozen leden vrij om zich volledig tot in bijzonderheden door de stukken, in de Afdeelingen, door Commissie-vergaderingen, en door publiek debat te laten voor-

lichten. Zij kunnen zich altoos geheel op de hoogte stellen, en de ministerieele bureaux leveren in foliant na foliant alle denkbare gegevens die verlangd worden. Aldus kan bij de Kamerleden, ook dank zij hun gestadige clubvergaderingen, zich een behoorlijk gefundeerde overtuiging vestigen, en kan althans alle oppervlakkig en ondoordacht handelen uitgesloten zijn. Wie degelijkheid boven oppervlakkigheid mint, zal daarom aan een volkszeggenschap, dat door vertegenwoordigers werkt, stellig zeer verre de voorkeur geven boven een voor of tegen stemmen van het massale kiezerscorps, dat vaak enkel op een leuze afgaat en van de zaak die het geldt, niet op de hoogte *kan* zijn. Hiermede is niet gezegd, dat de kiezers niet zeer wel rechtstreeks over enkele simpele vraagstukken hun gevoelen zouden kunnen doen blijken, zoo bijv. over het Vrouwenkiesrecht; maar, als principieel gewenscht, zouden we toch het Referendum alleen durven aanbevelen, bijaldien een beslissing van zeer ver gaande strekking te nemen viel over een onderwerp, waarover bij de Stembus door zoo goed als niemand ook maar gesproken was, ja, waaraan welbezien zelfs door niemand was gedacht. Het is zoo, zulk een Referendum perkt de bevoegdheid der Staten-Generaal eenigermate in, maar die inperking kan logisch voortvloeien uit de omstandigheden, waaronder ze bij de laatst gehouden stemming in 't leven trad.

§ 25. *Verwerping van Begrooting.*

Beide artikel 8 en artikel 9 van het Antirevolutionair Program geven ten dezen voor ons het richtsnoer aan. Verwerping van een Begrooting om redenen buiten die Begrooting gelegen, keurt onze partij in haar program af, als overschrijding van de haar toekomende macht, doch niet zonder erbij te voegen: „tenzij in zeer buitengewone omstandigheden", wat uiteraard alleen zóó mag worden verstaan, dat er gevallen denkbaar zijn, waarin een kwaadwillig Kabinet de grondrechten van ons Volk of van ons Vorstenhuis zou trachten aantetasten, en dat ter afwering van zulk een toeleg geen ander middel doel kon treffen, dan het op staanden voet ontnemen aan zulk een Kabinet van de beschikking over 's Lands gelden. Dat ten deze, om beter regelmaat te scheppen, een ander onderscheid dan ten onzent geldt, tusschen gewone en buitengewone, of beter

nog gezegd, tusschen reeds bij wet verordende en nieuw-aangevraagde inkomsten, zou intevoeren zijn, is boven reeds opgemerkt. En hiermede in verband belijdt artikel 8 van Ons Program dan ook, dat de Antirevolutionaire Partij verlangt bevestiging van den rechtmatigen volksinvloed, die, krachtens zedelijken band tusschen kiezers en gekozenen, door de Staten-Generaal, naar eisch van onze historie, op het Staatsgezag wordt uitgeoefend. Stuit Artikel 9 het revolutionaire wanbegrip als stond het in de macht der Volksvertegenwoordiging, om op elk oogenblik dat haar dit gelukken kon de Regeering op zwart zaad te zetten, en hierdoor het zittend Kabinet omver te halen, niet minder beslist waakt ons program in Artikel 8 tegen de neiging van het Conservatisme, om het Volk, met zijn rechten, tot een speelbal van het Gouvernement te maken. Niet de Vorst is er eerst en schept het Volk; eerst is het Volk er, en de Vorst wordt over dit Volk gesteld opdat het Volk onder den zegen van het Overheidsgezag tot ontwikkeling en bloei gerake. Wat men dan ook over Parlementarisme klage, de Antirevolutionaire Partij zal nimmer dezen haar plicht verzaken, om voor de vrije ontplooiïng van de krachten die in het volksleven schuilen op te komen. Wijl Oranje het Volk hierbij hielp, zal ons Vorstenhuis steeds onze liefde genieten, maar een appendix van welk Vorstenhuis ook wordt het Volk in Nederland, naar onze partij het bedoelt, nooit.

§ 26. *Ons Program in zake Kiesrecht.*

De Antirevolutionaire Partij sprak zich in 1878 nader over het Kiesrecht uit blijkens artikel 11 van haar Program. Zij deed dit in dezer voege:

„Opdat de Staten-Generaal in de natie wortelen, het Volk niet slechts in naam vertegenwoordigen, en in hun samenstelling niet langer een krenking van het recht der minderheden opleveren, eischt de Antirevolutionaire Partij de invoering van een ander Kiesstelsel, en, ter voorbereiding hiervan, verlaging van den Census".

In de toenmalige toelichting op dit artikel is toen het pleit gevoerd voor het *organische* Kiesrecht, en zulks wel in dezer voege, dat in de Eerste Kamer de onderscheiden belangen op allerlei gebied, zoo oeconomisch, als wetenschappelijk, letterkundig, aesthetisch en sociaal, hun

vertegenwoordiging zouden vinden, opdat er een *Kamer van belangen* mocht ontstaan, en dat in de Tweede Kamer de politieke richtingen aan het woord zouden komen, door haar *organisch* uit het volle volksleven, naar zijn indeeling in partijen, te doen opkomen. Het stelsel van Evenredige Vertegenwoordiging, toen reeds door Haar met zooveel klem aanbevolen, werd daarbij als 't meest gewenschte aangeprezen. Hieruit heeft zich toen allengs het denkbeeld ontwikkeld, dat het Huismans- of Gezinshoofden-kiesrecht voor de Tweede Kamer voorkeur verdiende. Ook de later opgekomen *homerule* in Engeland scheen, ook al rustte dit stelsel slechts op huisbezit of huishuur, de organische gedachte gereeden ingang te doen vinden. Ook onder de Roomsch-Katholieke Partij won ze ziender oogen aanhang. En tenslotte verkreeg ze in het ontwerp Grondwetsrevisie van 1912 goeddeels uitdrukking. De moeilijkheid school slechts hierin, dat overal elders het atomistische Kiesrecht ingang had gevonden, en, eenmaal aanvaard, steeds in strenger consequentie was doorgevoerd. Oorzaak hiervan was de atomistische Staatsidee. Men dacht zich niet meer een Volk, dat in historischen zin organisch in de gezinnen, familiën en geslachten saamhing, en nu onder een Overheid geordend was, maar verstond onder Staat een verzameling individuen, die niet anders dan krachtens hun vrijen wil op eenzelfde stuk grond waren komen samenwonen, en alsnu als atomen-groep een Overheid aanstelden, die dan wel Overheid heette, maar feitelijk de dienaresse was van de groep individuen die haar aanstelde. Altoos het *Contrat Social!* Deze atomistische opvatting van het Staatsbegrip kon niet anders leiden dan tot het Algemeen Stemrecht van mannen, en, bij het al meer wegvallen van het verschil in rechtsbegrip tusschen den man en de vrouw, tot het evenzeer Algemeen Stemrecht voor vrouwen. Den weg hierheen liep geen Volk op eens af. Op allerlei manier is er veelal halte gemaakt. Maar meer dan een halte was zulk oponthoud toch niet. Nu eenmaal de organische opvatting van den Staat was prijsgegeven, drong logische consequentie steeds verder naar het atomisme. Al is het dan ook, dat de Staatsidee in atomistischen zin principieelen tegenstand bij ons ontmoet, te stuiten was deze drang dusver niet; en vooral nu de minderbedeelde almeer hope koestert, dat het Algemeene Stemrecht in atomistischen zin hem, ten laste van den rijker bedeelde, verbetering van geldelijke positie zal kunnen brengen, komt de actie in die richting niet tot rust.

Voor ons daarom een te hachlijker geval, omdat ook wij aan het stemrecht zoo breed mogelijken grondslag wenschen te geven; alleen op andere manier.

§ 27. *Het Volk in de Mir.*

Het natuurlijkst leidt saamwoning van meerderen op eenzelfde plek gronds er toe, dat belanghebbenden saamkomen en saam hun gemeenschappelijke belangen bespreken. Opmerkelijk ten deze is niet 't minst de wijze, waarop dit aan de Russen in hun dusgenaamde *Mir* gelukt is. In mijn *Om de Oude Wereldzee*, I p. 119—124, gaf ik van deze *Mir* een meer uitgewerkt beeld; hier kan ik er slechts terloops naar verwijzen. Deze *Mir* schijnt eerst in het begin der 15e eeuw te zijn opgekomen, toen het familieverband niet meer genoegzaam de inwoners in verband hield. Hoe meer het patriarchaal verband, dat aanvankelijk zelfs matriarchaal georganiseerd was, verslapte, zoodat het tenslotte niet meer aan zijn doel beantwoordde, hoe meer bij de breed gespreide bevolking van Rusland behoefte werd gevoeld om de gezamenlijke inwoners van een dorp of van een streek met drie, vier kleine dorpen, nu en dan op een vergadering saam te roepen, om over de gemeenschappelijke buurtbelangen overleg te plegen. Daartoe nu werd zeker aantal familiën, die dicht bij elkander woonden, saamgekoppeld, en deze saamgekoppelde groep van boerenerven droeg dan den naam van *Mir*. Desnoodig was deze *Mir* dan weer in kleinere groepen van boerenhofsteden ingedeeld, en deze onderdeelen noemde men *Osmarks*, terwijl aan het hoofd van de *Mir* een hoofd stond, dat den naam draagt van *Staribsa*. Deze saamkoppeling in de *Mir* doelt nu op 't gemeenschappelijk bezit van land en bosch, en op al wat rechtsstreeks behoort tot de burgerlijke samenleving. De dusgenaamde *Volost* is een nog breedere saamvoeging, die de *Mir* steunt. Nu is het bij deze *Mir* reeds op zichzelf hoogst interessant, dat de vrouw er in veel quaesties als gelijke naast den man optreedt, en ten anderen dat men, zooveel eenigszins mogelijk, er zich van onthoudt om een minderheid te overstemmen. Men houdt een aangelegenheid liever drie, vier jaar hangende, en brengt ze telkens opnieuw op het tapijt, dan dat een geslagen en overstemde minderheid zich miskend zoude

gevoelen. Al diegenen nu, die tot zulk een *Mir* behooren, doen hun zaken niet af door afgevaardigden, die ze hiertoe kiezen, maar zelf, en hiertoe komen ze vrij gedurig in vergaderingen bijeen. Allen nemen aan deze vergaderingen deel. Urenlang duren deze samenkomsten, en al wat de *Mir* aangaat, wordt er uitvoerig en met warmte besproken. Men ziet 't den Russischen boer aan, dat hij in zijn *Mir* eerst recht opleeft. Van stemrecht is alzoo geen sprake. Men kiest niet, maar komt zelf ter vergadering op, en het is op deze *Mir*-vergadering, dat het Volk zelf, in zeer democratischen zin, zijn zaken afhandelt. Dit kon toentertijd, en het kan ten deele nog, omdat de bevolking zoo dun gespreid ligt. Op uren afstands van zijn dorp vindt de Russische boer niets dan weiland, bouwland en bergachtige streken. Juist dit maakt, dat men geen verder of hooger bestuur van noode heeft. Men leeft zich zelf en regeert zich zelf.

§ 28. *De Berbers.*

Van min of meer gelijken aard is het leven onder de Berbers of Khabylen in Algiers en Marokko. Hier geldt het geen boeren, maar veeleer groepen van industrieelen en handelslieden, maar geheel eigenaardig is het, dat deze Berbers aller wegen in kleine steden samenwonen en dat ze deze hun stedekens met wallen ommuurd hebben, om er zich als in op te sluiten. Tusschen het eene stedeke en het andere woedt dan telkens een vrij bittere oorlog, en elke inwoner van de Berbervesting is gehouden aan deze burgerkrijgjes deel te nemen; iets wat te vaker voorkomt, daar de bloedwraak in de familiën hier nog niet kon worden uitgeroeid. Het is er, wat dit punt betreft, een toestand als op Corsica. Treedt men in zulk een stedeke door de dikke poort binnen, dan trekt aanstonds de aandacht het open plein, veelal van banken voorzien, waar de vergaderingen van het Volk worden gehouden. En ook hier, evenals in de *Mir*, komt op deze pleinen heel de bevolking van het Berber-fort samen, beraadslaagt er en neemt haar besluiten. Overeenkomst met de Mir valt alzoo niet te loochenen. Slechts hierin ligt 't opmerkelijke verschil tusschen beide, dat de *Mir* eerst opkwam in de 15e eeuw, terwijl de Berbers hun volksvergaderingen reeds in de dagen van het Romeinsche Keizerrijk hielden. Het familieverband

schijnt hier veel vroeger onder te zijn gegaan. Vandaar dat de vergaderingen er van veel ouder oorsprong zijn.

§ 29. *Onze Staatsregeling in 1798.*

In de dagen der Fransche Revolutie zag men iets dergelijks opkomen. Ook naar ons land werd het in 1798 overgebracht. Althans in de Staatsregeling, die in dat jaar hier ingevoerd werd, treden aanstonds de dusgenaamde grondvergaderingen op. Zie Titel I art. 6. Eerst was het land ingedeeld in *Departementen;* die Departementen in *Ringen;* en die Ringen in *Gemeenten;* maar behalve deze driedeelige onderscheiding in Art. 5, bepaalde nu Artikel 6: „Behalve deze onderscheiding in Departementen, Ringen en Gemeenten, wordt de geheele Republiek nog verdeeld in *grondvergaderingen* en *Districtsamenkomsten* geschikt tot werkzaamheden des Volks. Stemregisters werden opgemaakt van hen, die 't recht ontvingen om aan deze *grondvergaderingen* deel te nemen. Artikel 18 bepaalde, dat deze grondvergaderingen saamgesteld werden uit bij elkander gelegen Huizen, Buitens of Wijken, saam 500 stem hebbende burgers tellende, en uit deze *grondvergaderingen*, veertig in aantal, vormde zich dan de *Districtsvergadering.* Op deze beide soorten van vergaderingen nu werd gesproken en gestemd, en, zij 't dan al op eenigen afstand, toch vertoonden ook deze vergaderingen zekere overeenkomst met de *Mir* en met de Berberbijeenkomst. Het was geen stemmen in een doode bus, maar een saamkomen van het Volk in daartoe belegde vergaderingen.

Hieraan nu zij nog toegevoegd, dat soortgelijk verschijnsel zich evenzoo voordeed, en wel voor moest doen, toen de Pilgrimfathers en verdere uitgewekenen uit Engeland, in Amerika landden en zich daar vereenigden. Al was het toch, dat onder Jefferson de denkbeelden der Fransche Revolutionairen ook hier binnenslopen, niet Jefferson, maar Hamilton en na hem Washington behielden toch de leiding, en deze beiden stonden eer scherp tegen het *Contrat Social* van Rousseau over. Doch al was dit zoo, toch kon het niet anders, of het zich vestigen van een altoos nog gering aantal uitgewekenen, in een meest wilde streek, moest er wel toe leiden, dat ook zij vergaderingen hielden van allen die in eenzelfde buurt zich vestigden, en in deze vergaderingen niet door ver-

tegenwoordigers, maar zelf de gemeenschappelijke publieke belangen behartigden. Beslist democratisch was alzoo ook hier het uitgangspunt, maar zonder dat er aanvankelijk van een *Contrat Social* ook maar gedroomd werd. Eer men beraadslaagde, bad men. Een enkel maal zelfs knielde men saam neder.

§ 30. *Vertegenwoordiging werd eisch.*

Dit zelf-vergaderen van het Volk geraakte allengs vanzelf in onbruik uit tweeërlei oorzaak. De eerste was de uitbreiding van de bevolking, aldra gevolgd door meer opeenhooping van een grootere bevolking in de steden, en de tweede oorzaak kwam op in de meer algemeene belangen die aan de orde kwamen. Zoolang men schier uitsluitend met landelijke vlekken en dorpen te doen had, onder een meerderjarige manlijke bevolking van enkele honderden personen, was saamvergaderen, saam overleggen en saam besluiten nog zeer wel mogelijk. Toen daarentegen de bevolking ter plaatse eenige duizenden, tot meespreken gerechtigde, personen ging opleveren, kon zulks niet meer, en toen vond vanzelf de voor de hand liggende gewoonte ingang, dat de te velen zich door een kleiner aantal lieten vertegenwoordigen; en zoo kreeg men toen van zelf in Raad of Staat vertegenwoordigende lichamen. En dit nu was te meer noodzakelijk om wat we in de tweede plaats aangaven, t.w. dat men niet langer enkel met de dorpshuisvesting had te rekenen, maar ook met de gemeenschappelijke belangen van een groep dorpen of vlekken in eenzelfde district of gewest, en voorts deel kreeg te nemen in de behartiging der belangen van geheel een Volk. Dit doel nu viel niet te bereiken in groote volksvergaderingen van 50 à 60000 personen, en daarom moest men toen wel overgaan tot verkiezingen ter aanwijzing van een veel kleiner aantal vertegenwoordigers, die aller gemeenschappelijk belang behartigen zouden. Het is wel zoo, dat we in de geschiedenis van Israel lezen, dat 't zij een profeet als Samuel, 't zij straks een Vorst heel 't Volk samen riep, doch dit mag althans later niet zóó verstaan, alsof uit alle stammen alle personen te hoop liepen. Zulke samenkomsten waren Volksvergaderingen, gelijk later ook de Germanen ze gekend hebben, zoodat men niet meer met jan en alleman saamkwam, maar dat de per-

sonen van beteekenis en die verantwoordelijkheid te dragen hadden, zich op een plein of in een woud om hun Koning als overste veldheer vereenigden. Reeds Mozes had, op Gods bevel, zeventig oudsten aangewezen, die hem behulpzaam zouden zijn in de regeling der publieke aangelegenheden, zelfs wat de rechtspractijk betrof.

§ 31. *Historische gang.*

Deze overgang nu van de oorspronkelijke volksververgaderingen in het vertegenwoordigend stelsel ging volstrekt niet overal door keuze toe. Dat in Israel, en op zeer breede schaal ook elders, het patriarchaat, of zelfs het matriarchaat, nog nawerkte, is hierboven reeds herinnerd; maar al vertoont ónze historie daarvan geen sporen meer, onder ons werkten andere representeerende motieven. Een machtig man, die bij den uitgang der Middeneeuwen een geheele streek aan zich trok of veroverde, en den boeren op zijn land er een stuk van gaf, gold vanzelf als de heer van 't vlek, als de man die voor het dorp opkwam. Daarnaast won de geestelijkheid steeds meer aan representatieven invloed. De steden kwamen later als zelfstandige geldschieters aan den Vorst op. En de industrieelen en kooplieden, die, zij 't al op nog zeer kleine schaal, heel het land over verspreid waren, hadden reeds eer men het gedacht zou hebben, zeker Huismans-kiesrecht erlangd. Zoo kreeg men geleidelijk en als vanzelf de standen van Adel, Geestelijkheid en Burgers, en het was op deze drie dat eeuw na eeuw de gemeene zaak dreef, tot het eerst de inmiddels opgebloeide steden er breuke in brachten. Toch is de overgang tot een meer persoonlijk Kiesrecht, dat slechts aan uitwendige kenteekenen gebonden was, eerst later voor heel het land doorgezet. In de Grondwet van 1815 was door artikel 80 aan den Koning het recht voorbehouden, om de leden der Eerste Kamer voor hun leven te benoemen, en werden de leden der Tweede Kamer benoemd door de Provinciale Staten. En vraagt men nu, hoe toen de Provinciale Staten gekozen werden, dan geeft art. 129 het antwoord, dat ze gekozen werden door de navolgende drie standen: 1° de Edelen of Ridderschappen, 2° de steden, en 3° den landelijken stand. De verdeeling van de zetels over deze drie standen was door art. 130 aan den Koning verbleven, en ook de methode van aanwijzing der ver-

tegenwoordigers van deze drie standen was in hoofdzaak aan den Vorst toevertrouwd. Alleen voor de steden sloop bij art. 134 reeds een belastingminimum voor de keuze der dusgenaamde Kiezerscolleges in. Voor de landelijke keuze eindelijk deelde art. 134 elke provincie in districten, zonder dat de Grondwet hiervoor nadere regeling gaf. Genoeg om te doen gevoelen, hoe weinig zelfs in 1815, nu slechts één eeuw geleden, het Volk nog tot zijn recht kwam. Het was veeleer of alles erop was toegelegd om, onder schijn van Volksvertegenwoordiging, Colleges te erlangen, op wier saamstelling het Volk in zijn meer algemeene beteekenis geen invloed, dien naam waard, kon uitoefenen. Een Staten-Generaal in twee Kamers, de ééne geheel door den Koning benoemd, en de andere gekozen door de Staten-Provinciaal, die zelve op alle manier buiten het Volk om (except alleen de steden en zelfs die nog maar ten deele) in functie traden. Het een met het ander zat zoo anti-Democratisch mogelijk, en vandaar zoo anti-Calvinistisch mogelijk, in elkaar.

§ 32. *Het geld gaf den doorslag.*

Zoo bleef het, tot Thorbecke in 1848 al wat nog een Middeneeuwschen bijsmaak had, opruimde, en uitsluitend *het geld* tot kruk van de spil der vertegenwoordiging maakte. Artikel 76 van de in dit jaar uitgevaardigde Constitutie bond het Kiesrecht voor de Tweede Kamer, en evenzoo Artikel 123 het Kiesrecht voor de Provinciale Staten „aan de betaling in de directe belastingen van een som, die overeenkomstig met de plaatselijke gesteldheid", van *f* 20 tot *f* 160 liep. De Kieswet gaf voor de richtige uitvoering van deze bepaling de nadere regeling, en deed dit zoo aanwijsbaar in anti-Democratische richting, dat de census van *f* 24 in tal van Friesche Gemeenten er op berekend bleek, om enkel wat Liberaal was, te begunstigen. Een voorstel van Antirevolutionaire zijde gedaan, om dit bedrag te verminderen, vond dan ook in de Tweede Kamer, nog in 1875, juist van Liberale zijde de heftigste bestrijding. Vooral in Sneek gaf dit het stuitendste onrecht, gelijk na 1887, bij de nieuwe redactie van wat nu artikel 80 werd, op een wijze die geen tegenspraak toelaat, uit de cijfers op de Liberale en Antirevolutionaire Candidaten uitgebracht, bleek.

Het saamtrekken op den Census van geheel het Kiesrechtvraagstuk kon intusschen destijds niet bevreemden. Met Louis Philippe in Frankrijk zette veeleer officieel de periode in, waarin gebroken werd met alle overige onderscheiding en uitsluitend de geldmacht gradueel verschil tusschen burgers en burgers maakte. Deze gedachte nu begon ook onder de Nederlandsche Staatslieden te heerschen, ook al blijft het mogelijk, dat Thorbecke zelf dezen Mammondienst bij de Stembus minder op het oog had. Ontkend kan toch niet, dat in den Census ook een geheel andere bedoeling kan voorzitten.

§ 33. *Andere bedoeling.*

Op zich zelf toch lag er in de theorie, om naarmate ge meer van de Regeering genoot, u meer daarvoor te laten betalen, geen onmogelijke gedachte. Een Regeering, ook een Gemeenteraad, treedt op ter behartiging van de belangen der burgerij. Van hetgeen de Regeering uit dezen hoofde doet, trekt de éene burger veel meer profijt dan de ander. Wat lag er dan onbillijks in, dat men den minder genietende *minder*, maar dan ook den meer genietende *meer* betalen liet. Daar nu hetgeen de Regeering ten faveure van de onderdanen tot stand bracht, legislatieve beslissing eischte, scheen 't gewenscht bij deze beslissing het overwicht te geven aan hen, die de Regeering door hun betaling van hoogere belasting hiertoe in staat stelden. Belasting werd dan de betaalsom van wat de Regeering ten uwen behoeve deed. Een minder bedeelde, die geen zaken deed, slechts een tweetal vertrekken in een achterbuurt bewoonde, en voorts niets te verliezen had, genoot nauwelijks eenig profijt van al wat de Regeering door haar grootsche maatregelen tot stand bracht; maar heel anders stond het met wie kanalen en aanlegplaatsen noodig had voor zijn schepen, gestadige bewaking van zijn rijkdommen, en ontsluiting van wegen voor zijn handel en industrie. Voor velen lag dan ook aan dit financieele Kiesrecht geen andere gedachte ten grondslag, dan dat hoe meer de Regeering ten bate van den burger deed, die burger dan ook ten bate der Regeering meer van zijn schat had aftestaan, maar dat dan ook hij, die het meest aan de Regeering verstrekte, bevoegdheid moest bezitten om toetezien, dat de Regeering dit geld deugdelijk besteedde.

§ 34. *Ons protest tegen den Census.*

Toch heeft dit privilegie van het geld geen stand gehouden, en reeds in 1878, dat is dertig jaren na de invoering van dit privilegie, diende Artikel II van het Antirevolutionair Program er een protest tegen in, dat aldus luidde: „Opdat de Staten-Generaal in de natie wortelen, het Volk niet slechts in naam vertegenwoordigen, en in hun saamstelling niet langer een krenking van het recht der minderheden opleveren; eischt de Antirevolutionaire Partij de invoering van een ander Kiesstelsel; en ter voorbereiding hiertoe, verlaging van den Census." Verder kon en dorst men destijds nog niet gaan. Althans niet in zijn program. Art. 139 der Grondwet had in 1848 bepaald, dat de Census voor de Gemeenteraden slechts de helft zou bedragen van den Census voor de Staten-Generaal en Provinciaal. Tengevolge hiervan was men onzerzijds in het bezit van vaste cijfers om te beoordeelen, tot welk resultaat reeds een halveering van den Census leiden zou. En toen nu uit die cijfers bleek, op wat onbillijke wijze juist de Antirevolutionairen inzake de Staten-Generaal achteruit waren gezet, lag het voor de hand, dat onze eerste poging strekte, om verlaging van het Census-cijfer te bevorderen.

Van Liberale zijde poogde men steeds het hooge cijfer boven de *f* 20.— van Artikel 76 te houden. Ons streven was er daarom op gericht, om 't zooveel eenigszins doenlijk op de *f* 20.— te doen dalen. Dit heeft dan ook, zij 't al zeer ten deele, geholpen, en is op het totstandkomen van de revisie van art. 76 in 1887 niet zonder invloed geweest. In dat jaar toch viel de Census, en kregen we als conditie van het Kiesrecht in Art. 80 „de door de Kieswet te bepalen kenteekenen van geschiktheid en maatschappelijken welstand", waarop Mr. van Houten later zijn Kiesstelsel heeft beproefd. Die dusgenaamde „kenteekenen" waren ongetwijfeld, bij den *Census* als eenigen maatstaf vergeleken, winste. De formule: „Gij, Regeering, doet dit te mijnen behoeve, nu ik U ten behoeve zoo en zooveel 's jaars aan uw ontvanger uitkeer", was thans vervangen door het op den voorgrond laten treden van *den persoon.* Men wilde nu alleen weten, welke burgers geschikt en welke niet geschikt waren om mee te kiezen, en dan kwam er nog wel „de maatschappelijke welstand" bij, doch dit doelde dan meer op zijn vrij-

heid als onafhankelijk persoon, om niet geldelijk door anderen tot hun speelbal te worden gemaakt, en ook wel om uit te schiften alwie te laag stond om politieke denkbeelden te bezitten, of ook om uit te maken, wie geacht kon worden genoegzame Sociale ontwikkeling voor het meestemmen te bezitten. Toch, en dit voorspelde reeds de mislukking, bleef het bedrag dat in de belastingen werd betaald, nog op zeer beduidende wijze, zij 't al niet rechtstreeks, meêspreken, en hierin lag de vanzelf zich opdringende reden, die de ontevredenheid in het land deed aanhouden, ook onder ons. Toen 't toch op de uitvoering van Art. 80 aankwam, heeft de Antirevolutionaire Partij zich meer op de lijn van Tak van Poortvliet moeten houden, en zich tegen de uitwerking die Van Houten doordreef, verzet.

§ 35. *Het geheele Volk als Volk moet spreken.*

Het zoeken bleef naar een vertegenwoordiging, maar steeds naar zulk eene, die metterdaad *het Volk als geheel* en niet enkel een bovenste laag ervan zou vertegenwoordigen. Van zelf grepen te dien einde de mannen van Links steeds beslister, en steeds meer eenparig, naar het dusgenaamde Algemeene Stemrecht. Steeds echter bleek, dat door middel van zulk een Kiesrecht geen vertegenwoordiging van *het geheele Volk*, ook maar van verre bereikbaar was. De gegevens voor Duitschland mogen hier als proeve dienen. Volgens het *Statistische Jahrbuch* van 1911, het laatste waarin deze stof behandeld is, gaf blz. 302 als bevolking van Duitschland een totaal van 60.641.300 zielen aan, en toch bedroeg in datzelfde jaar het aantal kiezers niet meer dan 13.354.900. Alzoo iets meer dan een vijfde der bevolking. Bijna vier vijfden, of in elk geval meer dan drie vierden der bevolking, bleef alzoo onvertegenwoordigd. Immers vast stond dat elk kiezer uit eigen hoofde optrad en persoonlijk niemand anders dan zich zelf vertegenwoordigde. Bij individualistisch Kiesrecht treedt elk kiezer uitsluitend voor zich zelf bij de Stembus op. Ook ten onzent zou men met zoodanig Kiesrecht, hoe ruim ook genomen, nooit anders dan tot een zeer tractioneele vertegenwoordiging van het Nederlandsche Volk geraken kunnen. Volgens de laatste bevolkingscijfers van 1910 (zie *Jaarcijfers* bl. 7) wees onze bevolking in 1909 een cijfer aan van

5.858.175 zielen. Hieronder waren er 49.9 % van het mannelijk geslacht; dat is 2.899.125. Ook al stelde men het Kiesrecht op 20 jarigen leeftijd verkrijgbaar, dan zouden toch 1.300.740 te jeugdige personen van het totaal zijn aftetrekken. Slechts 1.598.385 mannelijke personen zouden alzoo, bij de meest gunstige berekening, ten onzent voor het Kiesrecht in aanmerking kunnen komen. Trekt men hier nu nog de *non valeurs*, althans bij het uitsluiten om bedeeling, van af, zoo zal men niet veel meer dan 1.300.000 personen voor het Kiesrecht beschikbaar over houden, d. i. nog iets minder dan een vierde der bevolking. Natuurlijk zou, indien men ook de vrouw tot de Stembus toeliet, dit cijfer ruim verdubbeld worden; maar ook al ging men hiertoe over, dan kon men toch ook zoo nog nimmer tot een vertegenwoordiging van het geheele Volk geraken; hoogstens zou dan twee vijfde gerepresenteerd zijn. Ook het Algemeen Kiesrecht voor beide geslachten stuit altoos op de leeftijdsgrens, en kan, daar het individueel van aard is, nooit de nietkiezende helft door de helft die kiest, laten vertegenwoordigen. Alle individueel Kiesrecht toch mist ten eenen male het element van vertegenwoordiging van den een door den ander. Het is hoofdelijk en persoonlijk en blijft in zijn werking tot hem die 't erlangt, bepaald.

§ 36. *Getalsverhouding bij het organische stelsel.*

Geheel anders daarentegen komt de verhouding te staan, indien men rekening houdt met het Volk *als organisch geheel*. Het is dan uit twee sexen bestaande en door geboorte zich steeds voortplantend. Zoo nu is de primordiale formatie van het Volk gegeven in *het Gezin*. Gelijk Da Costa het uitdrukte, „een hoop zielen op een stuk grond” is noch Natie noch Volk. Het weefsel voor de volkseenheid dient zich eerst aan in *het Gezin*. In een Gezin toch heeft men niet te doen met losse en op zichzelf staande eenlingen, maar met personen die in organisch verband de een tot den ander staan. Tusschen deze onderling verbonden personen bestaan vaste verhoudingen, die Hooger Bestel aldus regelde. Er is de vader en de moeder, er zijn de kinderen, en deze laatsten zijn onderling broeders en zusters. Dit Gezinsverband brengt, ten aanzien van de Gezinsleden, plichten mede. Vandaar aller saamvoeging onder *een Hoofd*, dat als zoodanig in alle burgerlijk geschil geroepen is om

voor de leden op te komen, hen in hun hoedanigheid van Gezinsleden te beschermen, en hen zoo noodig te vertegenwoordigen. De vertegenwoordiging van den één door den ander, die op individualistisch standpunt nooit anders dan nominaal en willekeurig kan zijn, komt hier vanzelf uit het organisch verband op. Geef aan het Gezinshoofd, in zijn qualiteit als zoodanig, het Kiesrecht voor de Staten-Generaal, en in hem is heel zijn Gezin vertegenwoordigd. Volgens de *Jaarcijfers*, blz. 4, bleken er in 1909 niet meer dan 125.475 personen ten onzent afzonderlijk en op zich-zelf te wonen en was geheel de overige bevolking ingedeeld in 1.181.063 gezinnen, d. i. per gezin bijna precies vijf personen. Voor precies vijf zou de bevolking, na aftrek van de afzonderlijk levende personen, 5.779.840 hebben moeten bedragen, en het was in 1909 slechts 5.732.700. Voert men alzoo een algemeen Kiesrecht in, door er de Gezinshoofden toeteroepen, dan zouden reeds hierdoor vijf en driekwart millioen inwoners vertegenwoordigd zijn, en zulks niet als optelsom van individuen, maar als levende in nationaal-organischen samenhang, d. i. *als Volk*. Slechts een *zeer* klein deel van het Volk zou er dan buiten vallen. Werd nu behalve aan de Gezinshoofden het Kiesrecht, in verband met het maatschappelijk saâmleven, evenzoo toegekend aan een ieder die in de Maatschappij een eigen positie gewonnen en een zelfstandig levensbestaan verworven had, zoo zou men in dezer voege een vertegenwoordiging van het heusche Volk erlangen, die metterdaad zoo goed als heel het Volk met haar schild dekte en voor zijn rechten en vrijheden kon optreden. In de Nota aan Hare Majesteit de Koningin, onder dagteekening van 13 Mei 1912, door mij bij het Rapport der Grondwetsherziening gevoegd, gaf ik gelijk betoog; alleen iets uitvoeriger. Gelijk toen, zoo moet ook nu mijn conclusie blijven, dat het Algemeen Kiesrecht bijna drievierden van ons Volk onvertegenwoordigd laat, en dat uit dien hoofde in het Gezinskiesrecht, dat, op één twintigste na, heel het Volk representeert, een veel rijker democratische gedachte spreekt, en het nationaal karakter van de Staten-Generaal er onvergelijkelijk beter door tot zijn recht komt.

§ 37. *Weer het goede geld.*

Hoe fel ook de strijd was geweest, die, vooral van Socialistische

zijde, tegen elk spoor van kapitalisme op het terrein van 't Kiesrecht was aangebonden, lang duurde het niet, of al wat meeleefde kon bespeuren, hoe thans al meer, juist van Socialistische zijde, op het scherp stellen van de finantieele doelen werd aangedrongen. In den strijd tegen het kapitalisme ging het tegen een te sterk opgevijzeld recht, dat de mannen van het bezit aan hun kapitaal ontleenden; thans werd het omgekeerd een ijveren voor Algemeen Kiesrecht, teneinde hierdoor de macht te erlangen, een niet zoo gering deel van het kapitaal der bezitters af te leiden naar wie behoeftig of in zijn levenslot althans minder bedeeld was. Steeds sterker toch kwam allengs het streven en bedoelen uit, om salarissen, tractementen en loonen, boven en behalve de pensioenen, derwijs te verhoogen, tot tenslotte de balans tusschen hen die in belasting meer te kwijten, en hen die uit de ruimere belasting verhooging van geldelijk inkomen te wachten hadden, in zuiver evenwicht wibbelde. Zoolang nu alleen de Socialisten op dit doel afgingen, stak er geen gevaar in. Gaandeweg echter diende juist hun voorspiegelen van hooger salaris, hooger loon en hooger positie er toe, om een niet zoo kleine schare van kiezers, die eer antipathie dan sympathie voor het stelsel van Marx gevoelden, tot het geven van hun stem aan den Socialistischen Candidaat te bewegen. Dit liep vanzelf op verlies van stemmen voor de Vrijzinnig-democraten uit, en zoo verklaart het zich, hoe ook dezen allengs, uit zucht naar zelfbehoud, den strijd voor hooger belasting, teneinde daaruit hooger salaris, loon en pensioen te kunnen voldoen, in naam van hun eigen partij aanbonden. Hierdoor verkreeg dit hooger belasten om mild te kunnen toebedeelen, vanzelf een sociaal karakter in algemeenen zin; iets wat leidde tot de zeer krasse tegenstelling, dat men bij de stembus elk kiezer als atoom en individu liet optreden, maar straks in de Staatshuishouding heel het volk almeer als één firma ging beschouwen, die feitelijk de beschikking had over het gezamenlijk kapitaal, dat de individueele leden van de gemeenschap zich hadden weten te verwerven. Die Overheid zou nu in haar doen en laten beheerscht worden door de in meerderheid uit de meergegoede lieden opkomende Kamerleden; maar onder de inspiratie en den druk dier Kamerleden zouden de uitgaven ten behoeve hunner sociaal lager staande geestverwanten worden vooropgesteld, en de hiervoor noodige gelden zou de Overheid machtig weten te worden door ze te heffen van de groote schatbewaarders. Wel stelde

dit bij uitvoering van het groote plan bitter teleur, daar steeds duidelijker uitkwam, hoe ook de mindergegoeden duchtig mee moesten betalen, maar wat toch bleef, was de winnende heerschappij van de idée, dat de Staat, naar eisch van het belang van al de minder gegoeden, vrijelijk in den vorm van belasting of van heffing, over het in 't land aanwezige kapitaal of inkomen kon beschikken.

§ 38. *Op drieërlei terrein.*

Zelfs werkte deze sociale gisting op drieërlei terrein : in de Gemeenteraden, in de Provinciale Staten en in de Staten-Generaal. Wat dusver nog zekere grens voor het grijpen en althans zekere matiging in het heffen had aangebracht, was de contrôle van Gedeputeerde Staten, en ten deele van de Eerste Kamer, maar steeds duidelijker werd de toeleg om deze contrôle op alle manier te verzwakken, en weer liep dan, zij 't al in omgekeerde orde, de vroegere geldmanie van de gegoeden, op de nieuwe geldmanie van de mindergegoeden uit. Aanvaardt men toch eenmaal het stelsel, dat de Staat op alle manier in aller nood moet voorzien, en het noodige geld hiervoor, geheel naar eigen goedvinden, nemen mag waar het te vinden is, dan is het ten tweeden male de geldquaestie die den doorslag geeft en de geheele politiek gaat beheerschen. Zoolang de maatschappij gedeeld is in twee deelen, waarvan het éene over a + x beschikt, terwijl het andere niet meer dan a — x in handen krijgt, kan deze geldelijke worsteling niet tot ruste komen, voordat beider deel, wat de geldelijke positie betreft, in evenwicht zij gebracht. Natuurlijk bedoelt, buiten den Socialistischen kring, niemand dit, als moest zulks in rechte lijn doorgaan. Maar de vraag blijft: Zal hier stuiten aan zijn? En zal de drang onder de mingegoeden, die in aantal de meerderen zijn, niet tenslotte onwederstandelijk blijken? Een Staat die tot rechtstreeksche bedeeling, niet als exceptie maar als vaste regel, overgaat, gelijk destijds in het voorgestelde Staatspensioen van Mr. Treub, heeft zijn macht over het roer van 't schip verloren, en drijft naar de winden waaien, met die winden meê. En toch ligt hierin nog slechts een begin der zake. Eerst in het Socialisme vindt dit stelsel zijn finale. Dan toch wordt de huishouding als één machtig landgenootschap, dat opslokt al wat individueele zelf-

standigheid waarborgde. In het Verzekeringswezen dekt de bijdrage de kosten, in het Staatspensioen is de Staat de uitdeeler. En juist die uitdeeling is het, die, eenmaal gerijpt als beginsel, steeds verder zal doordringen en breeder om zich heen zal grijpen. Al jonger, al milder, al vrijer zal de uitdeeling worden, en van contrôle is geen sprake meer.

§ 39. *Vrouwenkiesrecht.*

Er kan onzerzijds geen sprake van zijn, om de vrouw van alle bemoeiing ten behoeve van wat men noemt „de gemeenschap" uittesluiten. Uit 1 Tim. V : 9 v.v. blijkt, dat dit van meet af ook in Christus' Kerk veroordeeld werd. Ook in Jezus' naaste omgeving zijn het vrouwen, die de zeer ernstige taak op zich nemen, om aan den Heiland een oeconomisch bestaan, zonder eigen huis, te verzekeren, en ook bij het geopend graf is harer een gewichtige taak geweest. Met naam en toenaam wijst de Apostel van Tarsen gedurig op allerlei vrouwen, die in het kerkelijk leven een plaats van beteekenis innamen. En in geen geval kan gezegd, dat de Schrift de vrouw, als ware het, in haar eigen gezin geheel opsluit. Mirjam, de zuster van Aäron, en Deborah, uit den Richterentijd, waren vrouwen van ver reikenden invloed. En ook in onze dagen zou er een tekort zijn in het maatschappelijk saamleven, indien er geen vrouwen zich aanboden voor het Schoolwezen, voor het Gasthuiswezen, voor het Roode Kruis, en zooveel meer. Zelfs mag en moet men nog verder gaan. Ook in de publieke administratie, waar bijzonderlijk van vrouwen en kinderen te handelen is, bleek 't steeds zeer gewenscht om advies en leiding van vrouwelijken kant te erlangen, en stellig zou 't geen verlies, maar winste voor het publieke leven zijn, indien ook op officieel terrein navolging vond, wat in de eerste Christelijke Kerk met het ambt der Diaconessen bedoeld was. Reeds bij de Kinderwetten bleek dit ook ten onzent mogelijk te zijn, en bij al wat een opvoedend, leidend en verzorgend karakter draagt in aangelegenheden, die ook de vrouw en het kind voor haar taak hebben, bleek 't steeds meer gewenscht om ook vrouwelijke hulp ter beschikking te hebben. Wat we zoo noodig hebben, is terugkeer tot het oude Diaconessaat, zoo men wil, in Kerk en Staat beiden. In

een studie, die in 1914 bij mijn uitgever Kok te Kampen, onder den titel: *De eerepositie der Vrouw*, verscheen, is dit thema genoegzaam door mij toegelicht, zoodat het mij wel geoorloofd zal zijn, thans daarnaar te verwijzen. Aan de vrouw zijn gaven en talenten toe bedeeld, die verbleeken en verarmen, indien zij zich van haar eigenaardig terrein terugtrekt en, op het erf van den man, den man poogt na te bootsen. Op eigen terrein verreweg de meerdere van den man, zal ze op het terrein van den man steeds de mindere blijken.

§ 40. *Staat van kracht en zwakheid.*

Er zijn twee verschijningen in het leven: de éene van volle kracht, de andere in zwakheid. Dit laatste nu kan drieërlei oorzaak hebben: ten eerste dat de mensch nog kind is en nog niet opgegroeid tot volwassen staat; de tweede dat de mensch krank is; en de derde dat hij, nog eer hij mondig werd, zijn vader verloor. In elk van deze drie gevallen nu treedt de vrouw als de natuurlijke verzorgster op: als moeder bij haar kind, als pleegzuster bij de kranken, en als loco-vader bij den wees; en in elk van deze drie casus-positiën is bij haar het regiment. Heeft men daarentegen te doen met den volwassen mensch, met den normaal gezonden mensch, en met een gewoon gezin dat zijn vader nog bezit, dan berust het regiment niet bij de vrouw, maar bij den man, en zulks wel uit hoofde van het feit, dat de man, in den regel, de sterkere is in physieke kracht, in denkkracht, in wilskracht en in gereedheid van doen. Naar dezen vanzelf zich aanbiedenden regel wijst het zich dan ook uit, waar en in hoeverre aan de vrouw de leiding toekomt, en waar niet. Van actief of passief Kiesrecht voor de Staten-Generaal kan uit dien hoofde voor de vrouw geen sprake zijn; evenmin bij de Provinciale Staten; en voor wat het Gemeentelijk bestuur aangaat, kan ze wel geroepen worden tot waarneming van velerlei betrekking, mits niet in de regeering zelve. Het blijft ook hier als op kerkelijk gebied. De regeering der Kerk is bij de Ouderlingen, leerend of regeerend, en de vrouw kan alleen als diaconesse in het Diaconaat optreden, wijl het Diaconaat geen deel van de kerkregeering, doch enkel van de kerkelijke verzorging uitmaakt. Hieruit volgt intusschen geenszins, dat de Antirevolutionaire Partij er steeds in slagen zal, om de invoering

van het actief en passief Kiesrecht op den duur tegen te houden. Ook dan echter zal ze invloed kunnen uitoefenen op de wijze, waarop dit zal geschieden. En dan zij helder ingezien, dat onzerzijds geen beknibbelen regel mag zijn, doch dat alsdan juist onzerzijds op de breedst mogelijke opvatting zal zijn aantedringen. Slaagt de atomist er in, het puur individualistische stelsel tot onbetwiste heerschappij te brengen, dan eischt juist in dit atomistische stelsel, dat de vrouw niet bij uitzondering, maar als regel op het kiesterrein overga. Moet de vrouw er met den man en wel uit gelijken hoofde optreden, dan zij het ook: *alle* vrouwen naast en bij *alle* mannen. Niet wat men thans beoogt: naast *alle* mannen *enkele* vrouwen; de gehuwde evengoed als de ongehuwde. En zulks niet, alsof onze overtuiging niet in beginsel *alle* vrouwelijke kiezers, zoo actief als passief, uitsloot, maar overmits, komt de vrouw toch, keur ten deze geen andere uitwerking zou hebben, dan om de min-geloovige of ongeloovige vrouw te doen stemmen, en de vrouw die tot het Liberalisme overhelde of reeds overging, voor te trekken. Geheel op zichzelf staat natuurlijk de positie die de weduwe hier inneemt. Viel haar man weg, dan treedt zij van zelf als gezinshoofd op, en moet alzoo in deze qualiteit, ook bij de stembus evenals de mannelijke gezinshoofden, haar plicht vervullen. Dit kon òf zoo, dat ze zelve optreedt, òf wel dat ze het recht erlangt, om de haar toegekende bevoegdheid op een man over te dragen.

§ 41. *De Vrouw in 't ambt.*

Van geheel anderen aard is de vraag, of de vrouw er zich toe leent om in allerlei betrekking op te treden; als arts, als jurist, als klerk, als hoofd van een bedrijf, en zooveel meer. Hierop nu is te antwoorden, dat bij geregelden toestand, d.w.z. indien het huwelijk voor jonge mannen en vrouwen als regel doorgaat, het Gezinsleven het gewenscht maakt, de vrouw zooveel mogelijk van anderen dienst in het private en publieke leven te ontslaan. Dat de vrouw in de lagere volksklassen zoo vaak haar gezinszorgen aan anderen moet overgeven, om zelve in de broodsbehoefte te helpen voorzien, is een diep te betreuren toestand. Dat de vrouw in haar gezin ook met de naald of met het weefgetouw koopwaar kan voortbrengen, wordt ons in het beeld dat

koning Lemuel in Spreuken XXXI : 10—31 van „de deugdzame huisvrouw” ontwierp, op aantrekkelijke wijze voorgehouden. De veroordeeling van alle huisindustrie, gelijk die thans aan de orde is, heeft dan ook zeer zeker haar bedenkelijke zijde. Niet alle huisproductie doodt de vrouw, maar het ergerlijk misbruik, dat de kapitaal-sterke magazijnhouder ervan maakt, roept om wrake. Hoog noodig blijft het dan ook, dat scherper contrôle hier het misbruik afwere, en dat alle rechtstreeksche verhouding tusschen wie bestelt en levert, onder toezicht sta. En wat de ongehuwde vrouw betreft, spreekt het vanzelf, dat voor de jongedochter, die niet meer op ouderlijke zorge leunen kan en niet genoegzaam eigen kapitaal bezit, het dingen naar welke betrekking ook, van zelf geboden is. Zoo zal ze staan naar het worden van gouvernante en onderwijzeres, naar de betrekking van kranken verzorgster en kraamhelpster, naar de betrekking van dienstbode en naaister. Maar hierbij kan 't niet blijven, althans niet indien opdrijving van weelde en onzedelijke practijk van den man, het aantal jonge vrouwen die niet ten huwelijk kunnen komen, steeds doet toenemen. Ook in vroeger jaren, toen huwen voor allen de regel was, ontstond er reeds zekere behoefte om in eigen nooddruft te voorzien bij de vrouw, die wel *straks* huwen zou, maar voorhands nog op zich zelve bleef staan. Thans echter is het aantal jonge dochters, die òf nog niet òf ganschelijk niet huwen, op zijn kleinst berekend, verviervoudigd. Niet zoozeer in de lagere klassen der maatschappij, maar zeer stellig in de hoogere klassen. De man ziet dan op tegen het dure huishouden, dat hem dwingen zou zich met een mindersoortige sigaar of een minder fijn pak kleeren te behelpen, en onzedelijke maintinées of publieke vrouwen bieden zich dan aan, om zulke gegoede mannen in zonde te geven, wat ze door ontstentenis van huwelijk, thans missen. Het tekort in zedelijke opvatting komt hier van beide zijden. De jonge vrouw is te tuk op weelde en sieraad, en voedt te weinig de strenge opvatting van de verhouding tusschen beide kunnen door haar overhelling tot wat in Engeland *the flirt* heet. De jonge man zijnerzijds mist een weelderige vrijheid, die het stille gezinsleven hem niet bieden kan. En de opvoeding van beiden heeft ze ontwend aan die strengere opvatting van het sociale leven, die vanzelf op het huwelijk richtte. Gevolg hiervan nu is, dat de schare der niet-huwende jonge vrouwen steeds zich uitbreidt. Reeds op zich-zelf is de mannelijke kunne steeds minder in

het aantal vertegenwoordigd, dan de vrouwelijke sexe. Maar dit verschil neemt bovendien nog toe door het minder gezonde leven van den man, en in jaren als we nu doorworstelen, door het bij tien duizenden sneuvelen en gewond worden van de ingelijfden bij Vloot en Leger. Nu zou het in hooge mate ongerechtigd zijn, bij zulk een staat van zaken aan de vrouw het recht te willen betwisten, om door het zoeken van allerlei bediening en bedrijf haar sociale positie te sterken. Het tegenstrijdige is hier maar, dat de concurrentie die zij hierdoor aan de jonge mannen aandoen, wier plaatsen zij innemen, de huwelijken nogmaals doen minderen. Hier spreekt een consequentie in de maatschappelijke decadentie, die zich zelve op alle manier straft. Alleen terugkeer tot meer religieus, meer ethisch, meer ernstig en meer eenvoudig leven zou redding kunnen brengen, en de mogelijkheid althans bestaat, dat de maatschappelijke ontreddering, die ons als gevolg van den wereldoorlog te wachten staat, dit betere in de hand kan werken. Aan de eerste *Toelichting* van ons Program is in 1878 een korte uiteenzetting door mij toegevoegd, onder den titel: *Antirevolutionair ook in uw Huisgezin.* Men vindt deze studie achter *Ons Program* afgedrukt, in de 5e editie op blz. 410-476. Het zij mij vergund, ook voor de Vrouwenquaestie hiernaar te verwijzen. Tenslotte volsta hier de anders wel overbodige opmerking, hoe het alzoo beschikt is van Hooger hand, dat ook onder vrouwen schrijfsters voorkomen die van beteekenis zijn; dat dichteressen onder haar zijn opgestaan, die 't Volk mint; en dat ook op muzikaal en ander kunstgebied de vrouw nog steeds iets voortreffelijks levert, dat veelal een eigen stempel draagt en door geen man in dien vorm en in dien geest ons zou geschonken zijn. Dit echter zijn uitzonderingen, waarnaar de regel voor het vrouwenleven nooit mag beoordeeld worden. Door in het gemeen de vrouw te willen vermanlijken, ontrooft ge aan onze menschelijke existentie een rijkdom van eigensoortig leven, dat u door de vervrouwelijking van den man nimmer vergoed kan worden. Het verwijven en verweekelijken van het manleven is eer een tweede bankroet, dat de denatureering van de vrouw na zich sleept.

§ 42. *Straf op kiesverzuim.*

In de Regeeringsvoorstellen tot Grondwetsherziening, die onlangs

de Staten-Geneneraal bereikten, werd als laatste lid van art. 80 voorgesteld: „De verplichting om van het Kiesrecht gebruik te maken, kan door de wet worden opgelegd". Vooralsnog werd derhalve (t.w. in het toenmalig ontwerp dat sinds wijziging onderging) de stemplicht nog wel niet ingevoerd, maar toch werd bedoeld, de invoering ervan bij gewone wet mogelijk te stellen. Ook hiermede kwam in den politieken strijd een niet onbelangrijk onderwerp aan de orde. Dr. Hermann Rehm, hoogleeraar te Straatsburg, stelde in zijn jongste geschrift: *Deutschlands politische Parteien* (1912) op bladz. 130, 't het hiermede opduikend geschilpunt in zoo juiste termen voor, toen hij onderscheidde tuschen tweeërlei politiek bedoelen: Eenerzijds de zucht om voor de *Volksrechten* in de bres te staan, en anderzijds om de *Gouvernementsmacht* te sterken, en met het oog daarop stelde hij vast, dat wie voor de Volksrechten het pleit wenscht te voeren, allen stemplicht bestrijden moet, maar dat omgekeerd wie vóór alle dingen de macht van het Gouvernement wil sterken, er een welkom middel ter bereiking van zijn doel in kan vinden. De historie leert dan ook, dat stemplicht door het Britsche Rijk reeds vroegtijdig in enkele van zijn Amerikaansche Koloniën was ingevoerd, teneinde deze wingewesten te vaster in zijn hand te houden. Met name was dit het geval met Delaware, Virginia en Maryland. Zoo echter waren deze Kolonien niet tot onafhankelijkheid gekomen, en vrije Staten geworden, of ze schaften dit in hun nieuwe existentie niet meer passend machtsmiddel af, en lieten de kiezers vrij. En zóó beslist staat men in Amerika nog altoos op dit punt, dat toen in 1889 Kansas City, een stad in Missouri, het wegblijven van de stembus met twee dollar boete wilde straffen, het Hooggerechtshof dit besluit teniet heeft gedaan als strijdig met de Constitutie. Steeds heeft het vrije Amerika zich tegen den dwangmaatregel verzet, en zulks niettegenstaande in enkele steden voor de Gemeentelijke verkiezingen het aantal opgekomen kiezers een enkel maal zelfs tot op 30 pct. gedaald was. Ostrogorski, in zijn *La Démocratie et Organisation politique*, 1903 II 340, merkt dan ook op, dat dit onveranderlijk vasthouden aan de wet der vrijheid vooral in Amerika te sterker spreekt, daar hier, meer dan in Europa, vooral de gegoeden zich opzettelijk van de Stembus verre houden. Hij wijst op een kiezer, die er in roemde te kunnen betuigen: „I am proud to say, I have not voted for twenty years, and

I have made a vow never to vote again!" (Ik ga er trotsch op, dat ik in geen twintig jaar heb gestemd, en ik heb een gelofte gedaan van nooit meer te zullen stemmen).

§ 43. *Het rapport van 1910.*

Ook in het rapport der Revisie-Commissie van 1910 kwam stemplicht in zooverre ter sprake, dat invoering van stemplicht een maatregel zou zijn, die eerst na aanvaarding van de Evenredige Vertegenwoordiging aan de orde zou kunnen komen. Stemplicht werd slechts in zoover gunstig beoordeeld, als de invoering ervan een eind zou kunnen maken „aan sommige minder prijzenswaardige stemdrang-practijken". Vooral de heer G. W. van der Feltz drong in zijn bij het Rapport gevoegde Nota op bijeenvoeging van deze beide gedachten aan, maar blijkbaar hierbij uitgaande van een beschouwing, die in ons Staatsrecht niet past. Dit blijkt uit zijn spreken niet van *Volks*vertegenwoordiging, maar van Vertegenwoordiging *van den Staat* (zie bl. 12). Hij beschouwt blijkbaar de verkiezingen in Staat, Provincie en Gemeente als leidende alle drie tot vertegenwoordiging niet van het Volk *in* het Parlement, *in* de Staten en *in* den Gemeenteraad, maar als *Vertegenwoordiging,* gelijk er letterlijk staat, *van den Staat, van de Provincie, van de Gemeente,* een stelsel dat ons Staatsrecht niet kent. In de Provinciale Staten en in de Gemeenteraden treden bestuurscolleges op, terwijl in de Staten-Generaal de representanten van het Volk juist ter controleering van het bestuur optreden, en ter handhaving van de Volksrechten en Volksvrijheden het woord voeren, en besluiten.

§ 44. *Stemplicht.*

Veel bijval heeft de Stemplicht dan ook dusver in het Buitenland niet gevonden. Belgie en Zwitserland waren in hoofdzaak de twee kleine Staten, die dezen nieuwen electoralen vond het eerst in breeder kring ter sprake deden komen. Het is sindsdien, dat men zich nauwkeuriger rekenschap gaf van de beteekenis, die aan dit electorale kunstmiddel

te hechten is, en zoo vond het ook hier te lande zijn voor- en tegenstanders. Wat hierbij het principieele geschil was, springt vanzelf in het oog. Wie van de Staatsidee afdaalde tot het Volk, was er *voor*, en wie omgekeerd van de Volksidee opklom tot den Staat, stelde er zich *tegen*. De moderne Staatsidée neigt er toe, in de Volksvertegenwoordiging niet anders te zien dan een van zelf zich aanbiedend hulpmiddel om de Staatsmachine, als we ons zoo mogen uitdrukken, glad te laten loopen. Is het Volk nog weinig ontwikkeld, dan kan het ook in politieken zin onmondig blijven, en doet het Staatsgezag al wat te regelen valt, zelf af. Is daarentegen zekere politieke ontwikkeling tot ontluiking gekomen, zoo kan het profijtelijker voor den Staat zijn, de medewerking en den steun van een Volksvertegenwoordiging in te roepen. Treedt nu in *dezen* gedachtengang een Parlement op, dan kan dit niet anders dan als *hulpe voor het Staatsgezag* dienst doen, en heeft dit Staatsgezag zelf te bepalen, op wat wijze, in wat mate en in wat vorm het dezen steun wenscht te gebruiken. Het Parlement is dan niet een instelling om de rechten en vrijheden van het Volk desnoods tegenover het Staatsgezag te verdedigen, maar een hulpe, die het Staatsgezag zelf begeert en in het leven roept, om op te steunen. Hieruit nu volgt vanzelf, dat, zoo het Staatsgezag bij wet verklaart dien steun noodig te hebben, de kiezers dan ook gehouden zijn, dien steun ter beschikking te stellen, en dat wie als kiezer dan thuis blijft, aan den Staat onthoudt wat deze behoeft, niet beantwoordt aan de bedoeling waarmede hij kiezer gemaakt werd, en alzoo tekort schiet in het nakomen van een op hem gelegde verplichting. En vandaar dan het optreden van den Staat tegenover den nalatigen en plichtvergeten kiezer, zoodat het de Staat is, die dan diens plichtverzuim straft, en door deze strafbedreiging alle wegblijven poogt te voorkomen.

§ 45. *De moderne Staatsleer ten deze.*

Wie deze moderne Staatsleer is toegedaan, behoeft daarom nog wel geen stemplicht in te voeren, maar is er krachtens zijn uitgangspunt toch alleszins toe gerechtigd. Evenals bij den militairen dienst, kan de Staat dan ook voor de electorale campagne den burger stemplicht opleggen, en bij plichtsverzuim hem straffen. Maar lijnrecht hier-

tegenover staat natuurlijk de regeling op electoraal terrein, die opkomt uit de eerbiediging van de rechten en vrijheden des Volks, als zijnde deze een aan dat Volk inherente bevoegdheid. Dan toch heeft het Staatsgezag met de vertegenwoordigers van het vrije Volk te onderhandelen en kan er van met straf gedekten *plicht* tot het opgaan naar de Stembus geen sprake zijn. Wel natuurlijk in *zedelijken* zin, inzooverre wie thuis blijft, verzuimt mede te werken tot de handhaving van den richtigen gang van het Staatsbeleid, maar niet juridiek. Wie recht van tusschenkomst in welke zaak ook heeft, laat dit recht vaak ongebruikt zoolang en zoo dikwijls hij zelf acht, dat 't ook zonder zijn tusschenkomst wel en goed loopt. Formeel staat 't dan aan hemzelf, te beslissen, of hij op een gegeven oogenblik zijnerzijds alle tusschenkomst overbodig acht en tijdsverspilling liefst mijdt. Uit een recht van dien aard, mits opgevat als hem niet bij gunste verleend, maar uit zijn vrije positie hem toekomend, kan een met straf bedreigde verplichting tot uitoefening ervan nimmer, ook niet met schijn van logische consequentie, worden afgeleid.

§ 46. *Calvinistisch standpunt.*

Den Calvinist stuit daarom het denkbeeld zelf van stemplicht reeds als zoodanig tegen de borst. Het gaat toch uit van de voor hem onaannemelijke gedachte, dat het Kiesrecht een hem door den Staat vergunde gave zou zijn, die hem kon onthouden en die hem kan toebeschikt worden, al naar gelang het Staatsgezag dit oirbaar achtte. Natuurlijk geldt ook hier het onderscheid in trappen naar den graad van ontwikkeling. Een Volk dat nog kind is, kan zijn aangeboren rechten zelf nog niet uitoefenen, staat dus of onder vaderzorg of onder voogdij. Maar groeit het *kind* tot *man* op, dan oefent de man zelf zijn recht uit, niet omdat vader of voogd hem dit nu als geschenk aanbieden, maar omdat 't hem thans toekomt. *Formeel* gaat dit natuurlijk bij manier van wetgeving toe. Hij kan niet zelf, als gerechtigd tot het electorale meedoen, zijn recht *nemen*. Doch dit betreft slechts den *vorm* van het intreden in zijne hem toekomende rechten. Die vorm bindt het beginsel niet. Zonk het percentage der opkomende kiezers al te diep onder de helft, dan zou er sprake van kun-

nen zijn om aan zulk een gemeente of district voor zekeren termijn het Kiesrecht, als niet op prijs gesteld, te ontnemen; maar complete opkomst door strafbedreiging als af te dwingen, is met het beginsel zelf van *vertegenwoordiging* van het Volk in onverzoenlijken strijd. Temeer gevoelt men dit, zoo men met de kiezers die steeds opkomen, de veelal thuisblijvende en vooral de nooit opkomende kiezers in *moreele* waarde, voor wat de politiek van het land aangaat, vergelijkt. Zij die vanzelf, of onder aansporing van hun organisatie, opkomen, leven in de politiek mede; de thuisblijvers daarentegen, die zoo goed als nooit opkomen, hebben er geen hart voor en weten er niet van af. Hoe zou 't dan ooit naar recht en rede kunnen zijn, dat ge door dwang onder strafbedreiging de beslissing over de politiek van uw land aan deze voor alle politiek ongevoelige burgers in handen gaaft. En dit toch zou, ten onzent vooral, de uitkomst zijn. De partijen van Rechts en Links toch staan in 't electorale cijfer vaak zoo bijna in 't aantal van hun kiezers gelijk, dat stemplicht een nieuw aantal, maar dan onverschillige, kiezers aan de Stembus zou doen verschijnen, in een cijfer, dat het cijfer van verschil tusschen Rechts en Links allicht te boven ging. De finale beslissing zou uit dien hoofde metterdaad in handen worden gelegd van hen, die op politiek terrein dusver alle recht tot meêspreken verbeurd hadden.

Nu kon 't zijn, dat de groepen van Rechts een grooter aantal van deze politiek-onverschilligen naar zich zouden lokken dan de groepen van Links, en hieruit alleen verklaart het zich dan ook, dat stemplicht soms ook Rechts voorstanders kon vinden; maar hierop afgaan zou een jacht op succes worden, waarbij allicht het beginsel werd verzaakt. We konden dan ook de medewerking tot invoering van straf op kiesverzuim niet anders dan ontraden.

§ 47. *Kieswijs voor de Provinciale Staten.*

Waar eenmaal het dusgenaamde Algemeen Stemrecht veld wint, kan men zich geen verschil meer denken tusschen het Kiesrecht voor de Staten-Generaal en de Staten der Provincie. Ten onzent valt alleen dit onderscheid op te merken, dat de verdeeling van de Stemdistricten niet voor beide verkiezingen dezelfde is. Dit ligt in de eerste plaats

hieraan, dat men de districtsindeeling voor de Tweede Kamer op onderscheiden plaatsen over de grens der Provincie heenschoof, en is in de tweede plaats daaruit te verklaren, dat voor de Provinciale Staten de landbevolking meer dan die in de groote steden op den voorgrond treedt. Niet alsof met die belangen stelselmatig zou gerekend zijn. Daarvoor is aan de Provinciale Staten te zeer als met jaloerschheid alle macht ontnomen. Daar intusschen de regeling van de verkeerswegen en kanalen in hoofdzaak aan de Staten overbleef, en juist dit onderwerp van zoo hoog belang is voor de landelijke bevolking, is het allleszins verklaarbaar, dat de districtsindeeling die voor de Staten-Provinciaal nog altoos geldt, een gewijzigd karakter draagt. En dit te meer, naardien bij de verkiezingen voor de Provinciale Staten niet dan hoogst zelden van een eigen program bij de onderscheiden partijen sprake was. Vooral in de laatste halve eeuw viel een eigenaardig provinciaal Program bij schier alle partijen weg. In een enkele Provincie, bijv. in Groningen, was dit veelal anders, maar over 't algemeen genomen, lijdt het toch geen tegenspraak, dat sinds de zeventiger jaren van de vorige eeuw de verkiezingen voor de Provinciale Staten bijna geheel beheerscht zijn door de aan de Provinciale Staten toevertrouwde keuze van leden voor de Eerste Kamer. Dit toch leidde er toe, dat men bij de keuze voor de Provinciale Staten zich schier eeniglijk afvroeg, hoe men zich te combineeren had en op wat candidaat die vereeniging doelen moest, om in de Eerste Kamer een lid te brengen, waarvan verwacht mocht worden dat hij, zeer in 't gemeen genomen, één beginsel met u beleed. Natuurlijk zou het ten zeerste gewenscht zijn, dat ook bij de verkiezing van de Staten-Provinciaal de organische samenvoeging van de onderscheiden provinciale levensuitingen het kiesrecht beheerschte. Kon landbouw, fabriekswezen, scheepvaart, en zoo ook in 't gemeen het landelijk en het stedelijk leven zijn represenatie in de Staten brengen, het zoude aan de Staten een geheel nieuw leven schenken en de behartiging van den socialen toestand, veel beter dan nu, naar vollen eisch tot zijn recht doen komen. Zoolang dit blijft buitengesloten, en de Eerste Kamer door onze Staten gekozen wordt, blijven we in 't zog waarin we nu reeds een halve eeuw spartelden. Wel heeft men ervan gesproken, of niet de leden van de Staten van alle Provinciën saâm, als in één Kiescollege, de Eerste Kamer van leden konden voorzien, maar dit althans schijnt

vooralsnog niet te zullen doorgaan. Saam tellen onze elf gewestelijke colleges 590 leden. Nu wilde men deze bijna 600 leden bij de verkiezing van leden voor de Eerste Kamer doen samenwerken; gevolg waarvan dan allicht zijn kon, dat er zich een meerderheid uit alle Provinciën saam van zeg 291 kiezers vormde, die de Eerste Kamer geheel uit één identieke politieke richting deed bestaan, zoodat de minderheid geheel ware uitgesloten. Anderen poogden er dan bij gezamenlijke keuze meer proportie in te brengen. Vrij stellig kan intusschen volgehouden, dat, blijft het atomistisch stelsel ook voor de Provinciale Staten gelden, verkiezing per provincie het eenig duldbare is. Het blijven dan wel verkiezingen van indirecten aard, maar het verschil tusschen Noord-Holland en Gelderland bijv., of ook tusschen Drenthe en Utrecht, blijft dan sterk genoeg spreken, om, over heel het land genomen, aan beide hoofdrichtingen een kans te bieden. Alleen zou de Evenredige Vertegenwoordiging ook hier hulpe kunnen bieden.

§ 48. *Raden der Gemeenten.*

Voor wat de Gemeenten aangaat, is nog niet alle kans afgesneden, om meer nadruk te leggen op haar autonomie. We gaven reeds aan, hoe volstrekt noodzakelijk het daartoe was, niet langer de Gemeenteraden in onze groote steden en op de dorpen over één kam te scheren. Allicht zal het gewenscht blijken, de Gemeenten, voor wat haar bestuur en de keuze van de burgers die recht van meespreken zullen erlangen, b.v. in vier categorieën te verdeelen. Dan echter dient althans voor wat de groote Gemeenten der eerste of hoogste klasse aangaat, scherp toegezien, of er ook eigen contrôle van de burgerij zal zijn, dan wel of de contrôle tegen misbruik en wanbeheer uitsluitend van de hooge Overheid zal moeten komen. Volgt men hierbij het stelsel, dat uit de Fransche Revolutietijden ook hier is binnengeleid, dan komt men tot een autonomie, die weinig meer dan enkel schijn is, met daartegenover een centrale contrôle van hooger hand, die welbezien feitelijk het bestuur der Gemeenten naar het Centraal Bestuur van Binnenlandsche Zaken, over de trap van Gedeputeerde Staten, heenleidt. Verwerpt men nu dit on-Nederlandsche stelsel en

keert men terug tot een autonoom Gemeenteleven, dan natuurlijk moet die contrôle van het Centraal Bestuur slechts een bescheiden plaats innemen en is 't zelfbestuur zoo in te richten, dat men het, zonder vrees voor verwarring of onrechtpleging, aan zichzelf kan overlaten. Dan echter, en dat is het waarop 't hier aankomt, moet ook in de Bestuursregeling van de Gemeenten der eerste klasse uit die Gemeenten zelven de altoos onmisbare contrôle kunnen opkomen. De Gemeenten zijn dan geen stukjens of deeltjes van 't land, maar zelfstandige politieke verschijningen, die in zichzelf beide elementen, het element van Bestuur en van contrôle op dit Bestuur, bezitten moeten, en wel beide, zoo het Bestuur als de Bestuurscontrôle, opkomende uit de Gemeenten zelven en niet van hooger hand ingezet. Hiermede echter komt men dan voor de vraag te staan, of alsdan het optreden van één enkel college in de Gemeente volstaan kan. In het Landsbestuur onderscheidt men tusschen de Bestuursmacht en de Volkscontrôle, en in de Volkscontrôle onderscheidt men gemeenlijk bovendien nog tusschen een Tweede en Eerste Kamer, een Parlement en een Senaat. De onderscheiding tusschen Bestuur en Volksvertegenwoordiging, en in die Volksvertegenwoordiging tusschen een Lager- en Hoogerhuis, een Congres en Senaat, of, gelijk ten onzent, tusschen een Eerste en Tweede Kamer, bedoelt waarborg op te leveren tegen onbezonnen, ondoordachte handelingen.

§ 49. *Gemis aan eigen contrôle.*

Gelijke behoefte doet zich natuurlijk telkens ook op het terrein van den Gemeenteraad gevoelen, doch daar ontbreekt zulk een inwendige contrôle geheel, gevolg waarvan dan is, dat telkens van hooger hand tegen 't kwaad moet gewaarschuwd en opgetreden worden, en al zulke contrôle doet dan vanzelf gedurig weer de autonomie der Gemeente zoo goed als te niet. Hier moet alzoo gekozen worden. Men moet wetenwat men wil. Gemeenten als deelkens van den Staat, zonder noemenswaarde autonomie, en geheel aan de tucht van 't Centraal Bestuur onderworpen, dan wel vrije Gemeenten met ver strekkende autonomie, doch dan ook met de zoo noodige en onmisbare contrôle uit eigen boezem. In Rome had men daarom een onderscheiding tusschen Senaat en Tribunaat. Ook in de Italiaansche steden uit de 12e en 13e eeuw schiep men zulk een

splitsing van de Colleges en verkreeg daardoor een contrôle in eigen boezem, juist om de autonomie te sterker te doen uitkomen. Ook ten onzent kan 't dan ook tot geen genoegzame herstelling van de autonomie komen, tenzij ook in de Gemeente onderscheiden worde tusschen twee Colleges, het ééne de Gemeentelijke bestuursmacht en het tweede dat optreedt om critiek en contrôle uit te oefenen; beide uit de burgerij opkomend.

§ 50. *Het geldelijk vraagstuk.*

Reeds vroeger wezen we er op, hoe vooral de geldelijke aangelegenheden in den boezem der Gemeente tot zulk een onderscheiding leiden moesten. Blijft toch alles gemengd en door elkaar, gelijk nu, dan leidt de keuze der burgerij gedurig tot de saamstelling van een College, waarin mindergegoeden de meerderheid vormen, en al zulke meerderheid is dan als vanzelf geneigd, om steeds meer aan de Gemeente de voorziening op te dragen in allerlei wat den inwoners ten goede komt. Steeds grooter worden de eischen die aan een Gemeente gesteld worden, zoo van verkeer als verlichting, van watervoorziening en ziekenverzorging, van publiek vermaak en armbedeeling. Een zoo groot mogelijk deel van het anders private leven wordt dan op de Gemeente overgebracht, en deze int de daarvoor noodige gelden bij manier van belasting. Bij voorkeur int men die belasting dan *pro rato* van wat men onderstelt dat het zuivere inkomen der burgers is. Het percentage van inning daarvoor wordt liefst percentsgewijze klimmend geheven. En zijn er nu onder de Gemeentenaren recht veel behoeftigen en kleine luyden, en daartegenover zeer enkele rijke fabrikanten of gegoede landheeren, dan komt 't er op neer, dat uit de kas van deze gefortuneerden steeds meer geld wordt gelicht, om de wenschen van de minder gegoeden te vervullen. Dit leidt er dan met logische consequentie toe, dat de minder gegoeden steeds meer zich uit de kas der meergegoeden toeeigenen, en dat de meergegoeden steeds meer ten behoeve van de Gemeentenaren hebben uit te keeren. Is hier nu sprake van landheeren, dan kunnen deze heeren ontkomen door verkoop van hun land en door verhuizing, en dit geeft van zelf een contrôle, waarvoor de Gemeenteraad veelal terugdeinst. Dit staat daarentegen aan een fabrikant niet alzoo vrij. Diens zaak noopt hem veelal tot blijven. En wel be-

zitten we thans de contrôle van het Centraal Bestuur om excessen in dit opzicht te voorkomen, maar juist die contrôle draagt dan weer het euvel in zich, dat ze de autonomie der Gemeente te na komt. Vandaar de wenschelijkheid, om, gelijk men in den Senaat een preservatief schiep, om de uitspattingen van het Parlement te keeren, zoo ook, in de groote steden althans, splitsing tot stand te doen komen tusschen de door de burgerij gekozen bestuursleden en de vertegenwoordiging van de ingezetenen bij dat Bestuur, zoo noodig in twee vertakkingen: eenerzijds in een College waarin de *tax-layers* optreden, als gekozen door de *tax-payers*, en het andere opgekomen uit den geheelen kring der ingezetenen. Aldus alleen ware, naar strikte consequentie, de zoo begeerlijke en opvoedende autonomie der Gemeenten in organische kracht te herstellen. In het College door alle gezinshoofden en vrije mannen gekozen, kon dan de verkiezing van den Burgemeester plaats hebben, en in het tweede College, gekozen door de belastingschuldigen, konden dan zitten de voorzitters of gedelegeerden van allerlei vereenigingen op industrieel, sociaal of onderwijzend gebied. De autonomie ware dan volkomen, en de contrôle van boven zou dan alleen de schending van rechten gelden en een recht actief meeleven van de burgerij zou zich zoo doende ontwikkelen kunnen. Toch zal zulk een staat van zaken niet dan na harden strijd te veroveren zijn. De Fransche centralisatiegeest, door onze Gemeentewet zoozeer bevorderd, werkt nog zoo machtig na. Voor de lagere Gemeenteklassen zou vanzelf eenvoudiger inrichting te verkiezen zijn; doch hierover behoeven we ons vooralsnog niet uittelaten. Eerst als de autonomie der eerste-klasse-Gemeenten gewonnen is, zal men ook voor de kleinere Gemeenten tot vrijmaking kunnen overgaan.

In hoeverre de Evenredige Vertegenwoordiging ook hier, althans bij het eerstbedoelde College, zal zijn door te zetten, is een vraag die niet aan de orde behoorde te komen dan na opgedane ervaring van dit proportioneele stelsel bij de verkiezing der Staten-Generaal. Overhaaste toepassing van een geheel nieuw stelsel op Colleges van zoo geheel onderscheiden aard kon later blijken, niet wel houdbare toestanden in het leven te roepen. De Evenredige Vertegenwoordiging beveelt zich in hoofdzaak dáár aan, waar het partijleven roept om directe keuze, opdat de indirecte keuze aan de minderheid niet tot tweemalen toe haar invloed doe inboeten. Dit motief nu wordt in tal vooral van kleinere Gemeenten, met name in Noord-Brabant, Limburg,

Noord-Holland en Drente geheel gemist. Het blijft uit dien hoofde ten zeerste de vraag, of zulk een Evenredige Vertegenwoordiging aanstonds op den eisch van het leven in tal en tal van zulke schier homogene Gemeenten zou passen.

---

§ 51. *Supplement.*

Afzonderlijk behoort hier nog het thans (d. i. in October 1916) zich voordoend geval ter sprake te komen, nu wij op bondgenootschappelijke samenwerking met de geheele Rechterzijde ter voorbereiding van den strijd voor het organisch Kiesrecht nauwelijks meer hopen kunnen. Dit toch zou ons allicht voor de uiterst moeilijke positie kunnen plaatsen, dat er aan aanvaarden van het organische stelsel van verre niet meer te denken viel, en dat we uit dien hoofde òf, even als in vroeger dagen, slechts op afwering van kwaad bedacht konden zijn, òf wel ten slotte ons tot tempering er van te bepalen hadden. Deze casuspositie nu vraagt om een eigen toelichting, en het is uit dien hoofde, dat we hieraan als principieele beschouwing een supplement over den *modus quo* hebben toe te voegen. Wel moeten we hierbij kort zijn, maar in klaarheid mogen we toch niet te kort schieten.

Eerst daarom een woord over het verloop van het vraagstuk.

§ 52. *Verloop van het vraagstuk.*

In het midden der vorige eeuw kon Groen van Prinsterer, en zoo later ook ons Program, gelijk we reeds opmerkten, nog volstaan met een afdingen op de ergerlijke wijze, waarop men destijds van Liberale zijde den geldcensus had toegepast. Een eigen stelsel is toen door Groen nog niet tegenover het liberale stelsel geplaatst. En al is in 1878, in ons Program althans, *de eisch* van een ander stelsel terdege uitgesproken, de lijnen voor dit betere stelsel waren toch nog slechts uitgestippeld. Vooral tegen den voor ons doodelijken Census ging toen het protest. En wel heeft Groen van Prinsterer later tegen al te ernstige verlaging van den Census protest laten hooren, maar toch bewoog ook dit verzet zich binnen de sfeer

van het toen heerschende stelsel. Zonder vrees voor tegenspraak kan dan ook gezegd, dat al dit vroeger beledene en gebeurde behoort tot een nu geheel verloopen periode, waarmeê geen onzer meer rekenen kan. Wat in onzen kring de Kiesquaestie de laatste jaren zoo gevaarlijk deed worden, was het gebeurde met het ontwerp van Tak van Poortvliet. Gelijk nog een ieder heugt, hield Tak's voorstel nog allerminst algemeen Kiesrecht in. Ook in zijn ontwerp bleef het Kiesrecht veeleer aan zeer ernstige beperkingen gebonden. Doch hier stond tegenover dat in Tak's voorstel, zij 't al zijdelings, *op het Gezin* werd gedoeld, en dat het hierdoor een niet te loochenen aantrekkelijkheid bezat voor wie, gelijk met name onze partij, steeds op het Gezinshoofdenkiesrecht, als belichaming van een gezonder Kiesstelsel, had aangestuurd. Zelfs lachte Tak's voorstel ons nog in een ander opzicht toe. Niet alleen toch dat het ten deele althans de Gezinsqualiteit meê liet spreken, maar ook bracht het *een uitzetting* van het Kiesrecht tot in de lagere burgerkringen, en kon er alzoo toe leiden, om ons in de meer Christelijk-democratische paden te leiden, waarin onzerzijds steeds de belofte der toekomst was gezocht. Wat toen zoo geducht tegensloeg was alleen, dat de heeren De Geer van Jutfaas c.s. principieel tegen zoo ernstige uitbreiding van het Kiesrecht opkwamen, reeds toen zich schier feitelijk van ons afscheidden, en, met de Conservatieven in bond, onder leiding van Mr. Van Houten, het thans nog geldend Kiesrecht hielpen invoeren, dat echter in zijn uitwerking steeds meer bleek af te wijken van wat de Conservatieven, en met hen de heeren De Geer van Jutfaas c.s., in 1894 bedoeld hadden.

§ 53. *Het Stelsel in het geding.*

Geheel deze gang van zaken had intusschen het uiterst gewichtig gevolg, dat sinds veel sterker dan voorheen, het *principieele* verschil tusschen het Revolutionaire en Antirevolutionaire *Stelsel* inzake de vertegenwoordiging in het geding kwam. De vorm dien het door ons beleden stelsel hierbij aannam, was het Huismanskiesrecht, en derwijs vond dit allengs ingang, dat reeds niet zoo lang daarna het Gezinshoofdenkiesrecht ook door de Roomsche Staatspartij aanvaard werd, ja, dat zelfs een deel der Christelijk-Historischen van sympathie er voor

begon te doen blijken. In 1913 mocht dan ook gezegd, dat inzake het Kiesgeding almeer *stelsel* tegenover *stelsel* kwam te staan. De strijd liep toen niet meer in hoofdzaak over een grooter of kleiner aantal kiezers, maar over de qualiteit waaruit het Kiesrecht opkomen, en over de wijze waarop het werken zou. Althans het ontwerp vervat in het Rapport van Heemskerk's Commissie, zette de tegenstelling van beide stelsels in helder licht. Zoo zag en voelde men, over en weder, dat een *meer principieele* strijd voor de deur stond. Sinds de nederlaag bij de Stembus van 1913 ging echter, uiterst spijtig, deze aanvankelijke winste weder te loor. Cort van der Linden, die nu de zaak der nieuwe regeling van het Kiesrecht in handen nam, bleek met beide voeten op het revolutionaire erf positie te hebben genomen. Bijvoegingen over Evenredige Vertegenwoordiging, Stemplicht, Vrouwenkiesrecht enz. nu ter zijde gelaten, is wat Cort van der Linden voorstelt, niets dan een voortzetting van het individualistische drijven, dat, immers sinds Thorbecke, het Kiesgeding ten onzent beheerscht heeft. Ook wat Cort van der Linden ons thans biedt is pure *atomistiek*, en zelfs de zwakste poging om inzake het Kiesrecht den *organischen* samenhang van de volksdeelen weer tot zijn recht te doen komen, bleef geheel uit.

§ 54. *Tweeërlei stelsel.*

Meer of minder kiezers is niet de vraag, die voor *het stelsel* beslist. Thorbecke's wet kromp het aantal kiezers op een minimum in, terwijl Cort van der Linden het zoo ruim mogelijk uit wil zetten. De oude Heemskerk nam hierbij een middenpositie in, en wat thans nog, onder Van Houtens voorgang, voor het stembiljet beslist, is evenzoo niet anders dan een midden-positie die tusschen Thorbecke en Cort van der Linden inligt. Immers bij Thorbecke, bij den ouden Heemskerk en bij Cort van der Linden is en blijft het al het éene zelfde uitgangspunt, in den grond een geheel identiek stelsel, en in dit door deze drie Staatslieden bepleite stelsel dient zich nog steeds onveranderlijk aan wat rechtstreeks uitvloeisel van de grondgedachte der Fransche revolutie was. Het zijn de enkele burgers, die zich contractueel vereenigen om recht en orde in den Staat te doen gedijen. Het is en blijft principieel het stelsel van het *Contrat social.* Voor wie dit stelsel zijn toegedaan,

bestaat er geen *Volk*, bestaan er geen *Geslachten*, en bestaan er geen *Gezinnen*. De voorstanders van dit stelsel kennen geen *organisch* verband, dat uit het verleden is opgekomen. Men kent niets dan de optelsom der *individueele* burgers. En het zijn dan die individueele personen die bijeenkomen, die saam beraadslagen, en die saam vertegenwoordigers aanwijzen, en zóó moet dan het Staatsleven zijn voortgang zoeken. Uit Frankrijk is dit stelsel ten onzent overgenomen in de Staatsregeling van het Bataafsche Volk, gelijk deze op 1 Mei 1798 van de puien onzer Stadhuizen geproclameerd werd. En, al is sinds dien tijd de vorm, waarin men zijn denkbeelden kleedde, gedurig gewijzigd, al is die vorm zelfs ten slotte gestoken in het Conservatieve keurslijf, en aldus een belaching van het verleden geworden, toch is van 1798 af tot 1889 toe, ter zake van het *beginsel* geen zweem zelfs van wijziging aangebracht. Ook in Cort van der Linden's ontwerp zijn het de burgers van 25 jaar, die in den lande de wet zullen stellen, nu allicht met eenige vrouwen er bij.

§ 55. *Het oude probleem bleef.*

Zoo staan we dan ook nu weer voor geheel hetzelfde probleem, waarvoor we ons in 1887 geplaatst zagen. Er heerscht een atomistisch Kiesrecht, en al wat in dat Kiesrecht veranderd staat te worden, is, dat 't thans opnieuw *zekere uitbreiding* zal ondergaan. Ten deze nu is in 1887 onze houding geweest, dat we wel beproefden een organisch Kiesrecht aan de orde te stellen, maar dat we, toen dit niet gelukte, ons voorts alleen de vraag hebben gesteld, of het *min* voor ons boven het *meer* voorkeur verdiende. Gelijk steeds, hebben we toen in Democratischen zin aan het *meer* onzen steun geboden. En zoo zouden we dan ook nu met ons verleden niet breken, indien we allereerst beproefden op organisch Kiesrecht aan te sturen, maar dan ook, zoo dit niet lukte, en bleek niet te kunnen, voor zoover de uitslag meê aan onze stem kon hangen, altoos weer in *Democratischen* zin verder opereerden.. Of het Kiesrecht algemeen of beperkt is, kan voor ons de zaak nimmer beslissen. Voor ons blijft de principieele tegenstelling slechts een *organisch* of een *individualistisch* Kiesrecht. Het individualistische, en dus atomistische Kiesrecht, keuren we als in onverzoenlijken strijd

met onze beginselen af, en voor het organische Kiesrecht, als door Gods almachtig Bestuur in de historie der Volken bezegeld, blijven we met hoogen ernst opkomen. Doch bleek ook nu weer, dat onze macht en invloed niet ver genoeg strekken, om het organische Kiesrecht door te zetten, ja, dat zelfs onze bondgenooten den strijd voor dit organisch Kiesrecht schier geheel opgeven, dan blijven wij daarom wel aan ons uitgangspunt vasthouden, maar konden dan toch evenals in 1875, 1878, en 1887, bij wat de tegenpartij doorzet, in ons opkomen voor het *democratische* beginsel volharden. We ijkten daarbij met geen letter het tegen ons overstaand revolutionaire beginsel. Veeleer bleven we tegen het daarop rustend stelsel uit volle overtuiging vlak over staan, juist zoo als we dit in 1850, in 1875 en in 1896 deden. Maar *kunnen* we ons beginsel niet doorzetten, staat vast dat het toch weer op een individueel Kiesrecht uitloopt, en komen we alzoo ten slotte eeniglijk voor de vraag te staan, of dit revolutionair-individueele en atomistische Kiesrecht *aristocratisch* zal zijn, zoodat de lagere standen achteruit worden gezet, dan wel *democratisch*, in zoo gezonden zin, dat alle deelen en geledingen van het *demos* tot gelijke rechten komen, dan staan we als goede Cálvinisten lijnrecht tegen het aristocratisch Conservatisme over, en voeren we het pleit voor het Volk in al zijn geledingen.

Het blijft bij wat we steeds beleden. Het stelsel van een Personenkiesrecht deugt niet, maar Thorbecke's wet leed principieel aan hetzelfde euvel, en de wet van den ouden Heemskerk valt met Van Houtens wet onder gelijk oordeel. Al deze wetten rusten op geheel hetzelfde valsche beginsel, en toch, bij alle deze wetten hebben wij, als goede Antirevolutionairen, niet door tegenstemmen in louter obstructie heil gezocht, maar aan de stemming deelgenomen, en zulks om het gezonde Democratische element te versterken.

Op van tweeën één moet daarom ook nu ons doel gericht zijn. Dagen er alsnog bondgenooten op, die met ons voor het organische Kiesrecht het pleit willen opnemen, en zien we de mogelijkheid in, om bij nieuwe Kamerverkiezing een Vertegenwoordiging te doen optreden, die met ons voor het organische Kiesrecht in de bres wil treden, dan moet thans op verwerping van de ingediende ontwerpen worden aangestuurd, en moet onmiddellijk daarna een organisch voorstel aan de orde komen. Blijkt daarentegen dat dit *niet* kan; is het uitgemaakt, dat voor zulk een operatie de onmisbare bondgenooten

niet te vinden zijn; en zal 't alzoo er ten slotte toch op neer komen, dat we nogmaals, even als driemaal in het verleden, slechts mee zullen te beslissen hebben, of het nieuwe Kiesrecht meer Aristocratisch-conservatief, dan wel Democratisch in gezonden zin zal zijn, — dan is voor ons in zooverre geen aarzeling mogelijk, dat we met de Conservatieve elementen in geen geval kunnen meedoen. Komt 't ten slotte neer op principieelen strijd, en dus op een kiezen tusschen het individueele of het organische Kiesrecht, dan wijken we geen voetbreed. Maar bleek de parlementaire constellatie daartoe niet te bewegen, en werd ten slotte ook van ons bij stemming gevraagd, of ons Kiesrecht, in elk geval atomistisch blijvend, beperkt of breed opgevat zal zijn, dan blijven we ook nu wat we van huis uit waren: *Christelijk-democratisch* ook bij de Stembus.

§ 56. *Drang naar definitieve regeling.*

Nog een derde houding ware uiteraard mogelijk.

Kunnen we geen bondgenootschappelijke hulp vinden, om ten einde toe ons pleit voor het organische beginsel door te zetten, en acht men desniettemin, dat het geven van onze stem aan een ontwerp als nu aangeboden werd, niet kan, dan kon men nog altoos vragen, of het niet eisch van ons standpunt zou zijn, om èn in de Tweede èn in de Eerste Kamer, na ernstig ingediend protest, eenvoudig onze stem *tegen* het straks in stemming komende ontwerp uit te brengen.

Het geldt hier toch een zoo gewichtige vraag, dat het gewenscht zal zijn, dat hierover èn in het Centraal Comité èn, zoo mogelijk, ook op de Deputatenvergadering, klaar en duidelijk van de meening onzer geestverwanten moge blijken. Niet alsof we dan in de Tweede Kamer *voor*, en in de Eerste Kamer *tegen* zouden moeten stemmen. Bij een zoo principieel vraagstuk als 't Kiesrecht zou dit voor een partij die haar verleden eert, geen houding zijn. Nu is er uiteraard velerlei dat *voor*, doch ook niet minder wat *tegen* het aannemen van deze derde houding pleit. Er *voor* is, dat we ons op zuiverder lijn blijven bewegen; geen verantwoordelijkheid op ons nemen voor wat niet strookt met onze overtuiging; en krachtiger voort kunnen gaan met aan te bevelen, wat ons het meest gewenscht dunkt. Maar toch spreekt er practisch ook

weer zooveel tegen, dat noch Groen van Prinsterer, noch onze oudere voorgangers het aandorsten, en dat men dusver ten slotte steeds den tweeden weg koos. Nog nimmer is dan ook dusver in de Staten-Generaal het Kiesgeding in stemming gekomen, of de leden der Anti-revolutionaire Partij hebben bijna eenparig meêgestemd, en aldus getracht ook door hún medewerking een betrekkelijke winste te erlangen, die hun anders zou ontgaan zijn. Principieel toch waren alle ontwerpen in zake Kiesrecht, waarover in het verleden door onze mannen is medegestemd, even beslist tegen ons beginsel gekant, als wat ons nu ter stemming zal worden aangeboden, en toch heeft de Antirevolutionaire Partij zich vroeger nimmer finaal tot tegenstemmen bepaald. Ze deed dit slechts één keer, en wel toen Van Houtens Kieswet in stemming kwam. Wat derhalve zeggen wil, dat ze toen tegenstemde, niet omdat er te veel, maar omdat er *te weinig* geboden werd. Aan Tak's ontwerp, dat *meer* bood, bleek men zijn stem niet te onthouden.

§ 57. *Uit welk motief.*

Wat bewoog nu al deze jaren tot het aannemen van deze toch altoos min consequente houding? Immers tweeërlei. In de eerste plaats, dat men vooralsnog geen kans zag er een principieele beslissing in onzen geest door te krijgen, zoodat 't toch voorshands bij het atomistische Kiesrecht blijven moest, en het er voorshands dus alleen op aankwam, bij elke nieuwe regeling zoo gunstig mogelijke bepalingen voor de „kleyne luyden" in de wet te brengen. En in de tweede plaats, dat al wat afdong op het plutocratisch karakter van ons Kiesrecht voor ons losmaking van knellende banden beloofde. Het verleden zou daarom ook thans tot meêgaan manen, bij aldien de strijd voor het beginsel geen kans op succes bood, en waar men thans van Roomsche zijde, helaas, reeds al te veel omtrent zijn afwijkend voornemen verluiden liet, ontbreekt allicht alle vooruitzicht, dat we thans sterker dan in 't verleden op hulp van bondgenooten voor den principieelen strijd zouden te rekenen hebben. Soms geraakt men zelfs onder den indruk, alsof een deel der Roomsche pers reeds geheel ophield met het groote probleem der organische vertegenwoordiging te rekenen. Iets wat teleurstelt, doch waarover men zich toch niet al te zeer verbaze. Vergeet toch niet, dat in Duitschland en in België, van waar nog steeds

de sterkste bezieling voor de Roomsche politiek hier te lande uitging, het Kiesrecht reeds sinds lange jaren bijna geheel in atomistischen zin is vastgelegd. Men kan den grooten gang der algemeene denkbeelden hier niet geheel buiten rekening laten. De quaestie van het Kiesrecht is in schier alle land aan de orde gekomen, en is, zoo in Amerika als in ons eigen werelddeel, bijna onder alle Volk, in atomistischen zin beslist geworden. Engeland hield nog het langst tegen, maar ook Engeland gaat allengs over, en niet lang meer, of het persoonlijke Kiesrecht, als een recht aan elk burger toegekend, vindt ook in het Britsche Rijk ingang. Nu ware uiteraard desniettemin zeer wel in Nederland tegen dezen stroom op te roeien geweest, maar èn onder de Antirevolutionairen èn onder de Roomschen is ten onzent het Kiesrechtvraagstuk veel te laat aan de orde gekomen. Het groote onderwijsprobleem schoof ook dit machtige vraagstuk steeds ter zijde. En jammerlijk genoeg bleef het hier niet bij. Immers, toen het Kiesrechtvraagstuk sinds 1875 metterdaad ook onder ons nader overwogen werd, gelukte het geenszins, dit electorale probleem bij alle Rechtsche partijen gelijktijdig en op gelijke wijze aan de orde te stellen. Ja, wat nog droever was, onder de Antirevolutionairen brak zelfs in eigen kring over dit vraagstuk al spoedig zekere verdeeldheid uit, en het Conservatief-aristocratische motief bleef in dit vraagstuk nog altoos nawerken. Zoo liep het op krachts- en tijdverspilling uit, en beeldde men zich veelszins in, dat we, als de nood drong, nog altoos tijd te over zouden vinden, om eenheid van zin en zienswijze, zoowel in onze eigen partij als onder onze bondgenooten, te verwezenlijken. Juist hierin echter komen we nu bedrogen uit. De stuwkracht die bij de tegenpartij steeds oversterk aandrong op *finale* oplossing van het electorale vraagstuk, kwam ons voor. En zoo dient zich thans een casuspositie aan, waarin de Antirevolutionaire Partij, met het oog op de toekomst, zal te beslissen hebben, of ze, na vroeger nimmer stand te hebben gehouden, zich thans sterk genoeg gevoelt, om desnoods vereenzaamd tegen den sterken stroom in te kunnen gaan. Ze deed het inzake het Kiesrecht dusver nimmer. Toen een deel onzer het in 1894 beproefde, zag men er niet dan bittere gevolgen van. De vraag blijft dus: Zal zij 't nu doen?

Hoofdstuk XIII.

JUSTITIE.

---

§ 1. *Terrein der Rechtspleging.*

In de Inleiding op dit werk is, zie bl. 1—87, het Recht in algemeenen zin ter sprake gebracht. Hier komt alleen dat recht ter sprake, dat de sfeer der Jurisprudentie beheerscht. Nu is de Overheid die als rechter optreedt, volstrekt niet de universeele noch de eenige en genoegzame handhaafster van het Recht. Het Recht in universeelen zin omvat heel ons menschelijk leven, en ten deele zelfs het leven der engelen; en dit laatste niet alleen voor het leven dat deze, nu en dan, hier op aarde meê doormaakten, maar voor de uiting van het zelfbewuste creatuurlijke leven in alle sferen. Zoo dikwijls in het zelfbewuste creatuur, een gedachte opkomt, of ook 't zij een woord, 't zij een handeling ervan uitgaat, rijst vanzelf de vraag, of deze gedachte, dit woord, deze daad al dan niet beantwoordt aan een daarvoor door den Schepper gegeven regel, ordinantie of beschikking. Wat conform den wil van den Schepper is, is recht; wat met dien wil in strijd geraakt, is onrecht. Juist echter dit universeele karakter van het recht is oorzaak, dat dwaalt wie zegt, dat de Souverein van eenig land of de in dat land aangestelde rechter te waken heeft over *alle* Recht, of ook de volstrekt eenige handhaver van het Recht zou zijn. De rechtsvinding, rechtspleging en rechtshandhaving van den Souverein of rechter op aarde kan niet anders dan van beperkten aard zijn; komt nu het recht uit den wil van den Schepper aller dingen, dan is ook God alleen de handhaver van het Recht in zijn vollen omvang, en is de aardsche vinder, pleger en handhaver van het Recht slechts de door God bestelde macht, om het Recht dat in Zijn wil wortelt, op een *bepaald* erf en onder *bepaalde* verhoudingen te doen gelden. Buiten den aardschen rechter grijpt er van zelf een drieërlei rechtshandhaving plaats, die zich aankondigt in de conscientie, zich gevoelen doet in lijden en ellende, en eens zich wreken zal in het laatste oordeel. Volledigheidshalve moet er bijgevoegd, dat het

absolute Recht reeds in het Kruis op Golgotha zijn hoogste verzoening vond. Doch het Kruis ter zijde latend, zien we dan toch, dat de kring van rechtspleging, dien de Souverein op aarde bestrijkt, vergeleken bij de geheele rechtssfeer, zoo klein en beperkt is, dat de inbeelding, die zich niet zelden in de voorstelling van de juridische macht uitspreekt, alsof het de rechter op aarde ware, die krachtens eigen bevoegdheid of namens den Souverein, in elk land en bij elk Volk optreedt, *het Recht* zou bestellen, zich zelve oordeelt. Dit kan en doet alleen de Schepper en Beschikker over alle zelfbewust creatuurlijk leven, en aan den rechter op aarde die voor de rechtspleging verantwoordelijk is, is de handhaving van het Recht slechts in zeer beperkten kring toevertrouwd. Reeds in het Gezinsrecht komt dit uit. Ongetwijfeld toch mengt de vinder en pleger van het Recht zich wel ook in het saamleven binnen dezen engeren kring, maar op zich zelf gaat het Gezinsleven toch zijn eigen gang en zulks naar eigen rechtsbesef. Er is in het gezin een vanzelf aangewezen rechter, die zijn aanstelling niet van den aardschen Souverein ontving. Wel gaf de Souverein den onderdaan de gelegenheid, om, vooral bij huwelijk, dit te doen onder zekere verhoudingen, die straks zijn positie in zijn Gezin sterken zouden, edoch het huwelijk is niet een vondst van het Wetboek, maar een vanzelf uit het leven opkomend gegeven.

§ 2. *Publiek en particulier.*

Loopt dit nu wel, zoo mengt zich hier verder niemand in, en is het de vader, of bij plaatsvervanging de moeder, of ook bij opdracht de oudere broeder of zuster, of zelfs bij order de onderwijzer of verzorgende kinderjuffer, die binnen dezen kleinen kring het Recht handhaaft. Evenzoo is het in particuliere genootschappen of vereenigingen, waarin de leden zelven den regel kunnen vaststellen, hoe 't toe zal gaan, om, bij verschil van inzicht, voorkomende geschillen door scheidsgerecht of anderszins te doen oplossen. Voor de algemeene samenleving daarentegen schrijft de Souverein, zooveel noodig, bij wet, de regeling voor van het Recht, dat onder zijn hoogheid gelden zal; berust bij hem de bevoegdheid, ja, sterker nog, is zijns de plicht, om het Recht, in die wet verordend, tegen schending en krenking te handhaven. Reden waarom dan ook zijns

de macht moet zijn, om desnoods den hieraan schuldige te straffen, en zoo mogelijk het geschonden of gekrenkte Recht te doen herstellen.

§ 3. *Gebrekkig karakter.*

Toch blijft deze vinding, pleging en handhaving van het Recht steeds een gebrekkig karakter vertoonen. Het oorspronkelijk rechtstreeksch verband tusschen Gods Recht en ons besef daarvan is door de val in zonde in ons menschelijk zelfbewustzijn losgeraakt. Vandaar zoo telkens de onzekerheid en de wisseling in wat als Recht gelden zal. Zelfs zou er in onzen gebrekkigen toestand van Recht nauwelijks meer sprake kunnen zijn, indien in het bewustzijn van ons menschelijk geslacht dit Recht niet van zelf, als psychisch verschijnsel, op zulk een wijze lag ingeprent, en ingeworteld, dat het te vergelijken is bij het leven in de plant, dat wel door atmosferische invloeden, door gebrekkigen bodem en door ongenoegzame verzorging, ja door allerlei schadelijke inwerkingen, de zuiverheid van haar groei en ontwikkeling kan verliezen, maar zoo dat toch, onder dit alles, door de inherente natuur van het wezen der plant, haar aard in stand bleef, en zich poogde te herstellen. Het Recht is een psychisch verschijnsel in ons menschelijk geslacht, dat zich gaandeweg vanzelf ontplooit, zich bij schending weer tracht te herstellen, en allengs wint aan invloed en kracht. De H. Schrift, en in het algemeen de Bijzondere Openbaring, geeft voor dien groei in het Recht slechts enkele vaste aanduidingen, en het is uit de psychische natuur van ons geslacht, dat het telkens weer zijn bloesemknop moet doen opkomen en ontplooien. De allesbeheerschende vraag blijft nu maar, of de orde in dit psychisch verschijnsel uit God komt en door Hem is ingesteld, dan wel of de mensch dit Recht naar eigen goedvinden en willekeur stelde en kan wijzigen.

§ 4. *Uit den mensch?*

Dit laatste is thans de veelal leidende gedachte, gevolg waarvan dan is, dat alle Recht zich almeer in een subjectieve golving verliest, en in het „stuivertje verwisselen” overslaat. Openlijk wordt dit uitgesproken.

Men weet hoe het geroep van „*la propriété c'est le vol*" nog steeds minnaars vindt, hoe het verschil van inzicht bij de vraag naar Recht in 't zelfde land steeds storend werkt, en hoe 't tenslotte niet zelden van de benoeming van een hoogleeraar aan een der Universiteiten afhangt, welke rechtsbegrippen voor een tijdlang in een deel van het land zullen zegevieren. Er zou dan ook van rechtsordening in hoogeren zin geen sprake kunnen zijn, indien niet het Recht zelf als psychisch verschijnsel in het menschelijk leven innerlijk de kracht bezat, om, tegen alle wilkeur in, zich gedurig weer op te buigen en ingang te verschaffen. Toch zou ons dit niet baten, indien de ontwikkeling en ontplooiïng van deze inherente psychische orde niet beginnen kon met althans één vast aanknoopingspunt buiten ons subjectief besef te vinden; en dit nu kan het niet anders vinden dan in wat ons van Godswege geopenbaard is. Gelijk de plant verdort zoo ge ze in het donker van uw kelder wegbergt, en slechts dan weer opleeft en tot bloei komt, zoo ge ze weer bestralen laat door het licht der zon, zoo ook verkwijnt het recht en wordt niet anders dan een op- en neergaande golving van beseffen, zoo ge dit aanknoopingspunt aan Gods heilige Openbaring verzaakt. Veel behoeft dit aanknoopingspunt u niet te bieden. Alle breedere uitwerking komt vanzelf uit de natuur van het psychisch phenomeen op, dat we Recht noemen, maar zoomin als de plant een wortel kan derven, en zoomin die wortel een bodem kan missen, zoo ook moet het Recht zijn wortel in God hebben, en moet in den levensbodem de plaats aanwijsbaar zijn, waar de wortel van het Recht schuilt. Even beslist als daarom erkend moet, dat het volstrekt ondenkbaar is, dat we de volle rechtsontplooiïng in de H. Schrift zouden vinden, en zonder voorbehoud erkend moet, dat het psychisch verschijnsel van het Recht, evenals het physische leven in ons aderenbloed, een eigen kracht tot ontwikkeling bezit, zoo moet toch even stellig vastgehouden aan den eisch, dat ook *het uitgangspunt* voor de Rechtsbedeeling ons in Gods Bijzondere Openbaring moet gegeven zijn.

§ 5. *Het Recht en de val in 't Paradijs.*

Niet alsof dit op zichzelf noodzakelijk ware geweest. In een wereld zonder val in zonde zou uiteraard de doortrilling en uitademing van

het Recht geheel vanzelf in volkomen zuiverheid zijn toegegaan. Maar gelijk bij krankheid ook in ons lichaam allerlei merkbaar wordt, waarvan we anders geen flauw vermoeden hadden, zoo ook staat het op psychisch terrein. Zonder val zou er geen onrecht en dus ook geen reactie tegen onrecht bestaan. Thans daarentegen is het juist in de reactie tegen het onrecht, dat het rechtsbesef het sterkst opwaakt. Het bedenkelijkst is nu maar, dat we in onze hoogheid en zelfinbeelding gedurig subjectief voor onszelf willen uitmaken, wat recht en wat onrecht is. Daardoor geraakt gedurig het Recht op losse schroeven. Dit leidt dan tot een inzinking van het Recht, waaruit dan vanzelf de vraag van den twijfel oprijst, of er toch heusch wel nog vastheid in het Recht, en dus ook in de rechtspleging, zijn zou. En die twijfel nu is niet weg te nemen, tenzij ge, op den oceaan van den twijfel ronddrijvende, eindelijk dan toch, al ware het slechts één vast aanknoopingspunt vindt, of wilt ge één ducdalf, waaraan ge uw scheepke vast kunt ketenen. Vrage men daarom nooit van de Schrift wat ze ons niet geven kan, en ontsluite men veeleer het oog voor de innerlijke natuur, waaruit telkens weer de plante van het Recht haar knoppen doet uitschieten. Maar zie wel toe, dat ge bij alle subjectieve behoefte aan klaar zelfbewustzijn ook inzake het Recht, toch nooit en nimmer *het éene vaste aanknoopingspunt* aan de Rechtsbedeeling van uw God in Zijn Woord glippen laat. Dan toch voelt ge u den grond onder uw voeten wegzinken, en loopt ge gevaar, straks zelf te gaan dwepen met de onzinnigheid, die in den roover en moordenaar het slachtoffer ziet, en in den „braven Hendrik", gelijk het dan heet, den pleger van het onrecht, dat den misleide tot moord en roof uitdreef.

§ 6. *Doodstraf.*

Is de Justitie niet een macht in 't leven, die uit subjectief menschelijke overweging is opgekomen, maar een door God ingestelde orde, waarin tot uiting komt een psychisch verschijnsel, dat in onze menschelijke natuur bij haar schepping is ingeprent, dan werkt deze Justitie *buiten* val in zonde vanzelf, maar moet ze *na* den val in zonde, waarbij ze verstoord werd, door een opzettelijke, louter genezing bedoelende operatie chirurgisch, zooveel 't kan, hersteld en inmiddels in haar

wezen gehandhaafd worden. Vandaar de noodzakelijkheid, dat de door God in 't recht bestelde psychische orde bij alle volk, zooveel dit nog mogelijk is, door de wet geregeld, door de rechtspraak gepleegd en door straf beschermd worde. Hiermede in verband vraagt de Doodstraf hier opzettelijke bespreking. In 1878, toen *Ons Program* het licht zag, heerschte de instelling van de Doodstraf nog zoo goed als in alle land en bij alle volk. Sinds het laatste vierde der vorige eeuw echter ging men in steeds meer landen tot de afschaffing ervan over. Ze was toch reeds weggevallen in Portugal in 1867, in Michigan in 1847, in Rhode Island in 1852, in Wisconsin in 1853, in Venezuela in 1866, en in 1864 in Rumenië. Ook in Zwitserland was ze in 1874 uit de Strafwet gelicht, maar er in 1879, uitgezonderd voor staatkundige misdrijven, weer in opgenomen. Ook in Bremen, Oldenburg, Anhalt en Saksen was de Doodstraf reeds vóór 1870 te niet gedaan. De totale bevolking echter van deze tien Amerikaansche en Europeesche Staten en Steden was nog altoos zoo gering, dat men nog van geen afschaffing in meer generalen zin spreken kon. Sinds de zeventiger jaren der vorige eeuw verkreeg intusschen de beweging, die op afschaffing doelde, in den kring der juridische geleerden steeds meer de overhand, en zulks niet alleen onder dezulken die met geen Oppersten Rechter, als Beschikker over alle menschelijk leven, rekenen, maar tot op zekere hoogte zelfs ook in kringen van geloovige juristen; en zulks onderwijl omgekeerd Lombroso, die in de moordzucht niet anders dan een hereditair verschijnsel, aan bepaalde familiën eigen, zien kon, er juist op aandrong om door het schavot op de uitroeiing van de gevaarlijkste elementen in deze familiën bedacht te zijn. Zelfs op het huwelijksverbod in zulke familiën werd een enkel maal aangedrongen; iets wat uiteraard toch nimmer doel zou treffen, daar huwelijksverbod geen teling uitsluit. Deze exceptiën nu daargelaten, kan men intusschen vaststellen, dat de beweging tegen de Doodstraf op wetenschappelijk liberaal terrein gaandeweg toenam; zoo zelfs, dat de Doodstraf thans in deze juridische kringen nauwelijks meer verdedigers vindt. Men acht steeds meer, dat het aan niemand, en dus ook niet aan den rechter, toekomt, iemand het leven te benemen; dat afsnijding van het leven moreele opvoeding en verbetering afsnijdt; en dat de wreedheid van de openbare terdoodbrenging veeleer ruwheid van zeden, dan hooger eerbied voor het menschelijk leven bevordert. Nadruk wordt er dan boven-

dien opgelegd, dat soms van achteren uitkwam, hoe de ter dood gebrachte aan het hem ten laste gelegde geheel onschuldig was geweest. En meer nog, hoe keer op keer slechte opvoeding, verkeerde omgang, onzedelijke lectuur, of gebrek aan de noodige bestaansmiddelen den ongelukkige tot zijn misdaad niet slechts verlokt, maar bijna genoodzaakt hadden, zoodat onze toorn zich veeleer te keeren had tegen de kapitalistische maatschappij, die zulke ergerlijke toestanden schiep, dan tegen den moordenaar, die er het slachtoffer van was geworden. Anderzijds werd er ook van Methodistische zijde op gewezen, dat de Doodstraf bij een onbekeerde, in den regel de gelegenheid om later tot bekeering te komen, afsneed.

§ 7. *De toepassing krimpt in.*

Ook waar deze juridisch-politieke beweging nog niet tot algeheele afschaffing van de Doodstraf geleid heeft, deed zich toch op steeds uitgebreider schaal het verschijnsel voor, dat de toepassing ervan in verreweg de meeste gevallen uitbleef. In Pruisen werden over een tijdperk van *vier* jaren, waarin 231 veroordeelingen tot den dood plaats vonden, slechts 10 veroordeelden geëxecuteerd, wat op 8% neerkomt. In Oostenrijk bleef dit percentage zelfs bij de *vier*. In België kwam zoo goed als niet één executie van de terdood veroordeelden voor. En zelfs in Engeland, waar men dan nog het scherpst doortastte, bleven van de 299 veroordeelden nog altoos in tien jaren tijds 154 van de executie verschoond. Iets wat te sterker spreekt, daar zelfs het ophangen van vrouwen in die periode nog negenmaal in Engeland was voorgekomen. Hiertegenover stond, dat, gelijk ook ten onzent, elke Regeering voor haar Koloniën de Doodstraf meest aanhield, alsmede dat in de meeste landen die tot afschaffing overgingen, toch aanslag op het leven van den Souverein meest met den dood bedreigd bleef. Feitelijk ging dit dalen van de beteekenis der Doodstraf zoo toe, dat ze, ook al bleef ze in de wet staan, veelal door den rechter terzijde werd geschoven, de jury haar buiten gebruik stelde, of gratie van den Souverein haar ophief daar, waar ze was uitgesproken.

§ 8. *Het Humanisme en de Schrift.*

Het motief voor deze steeds verder om zich grijpende beweging lag in het Humanisme, daar steeds meer zekere Cultuurmacht in der meesten schatting den invloed van het Christendom verving. Met geen recht Gods had men nu meer te rekenen. Eigenlijk viel ook het rechtsbegrip zelf weg en won de overtuiging veld, dat men veel meer op zedelijke verbetering van den schuldige bedacht moest zijn. Iets waaraan dan tenslotte nog veelal werd toegevoegd, dat de executie toch niet hielp, daar de dusgenaamde afschrikkingstheorie blijkbaar niet doorging. Immers de statistische gegevens wezen uit, dat het aantal gepleegde moorden, na de afschaffing van de Doodstraf in eenig land, volstrekt niet in zoo beduidende mate was toegenomen als men voorspeld had. Geheel op ging deze berekening intusschen volstrekt niet, en hierbij kwam dan nog, dat niet alleen in de Koloniën, maar veelal ook in het leger en op de vloot, de afschaffing niet werd aangedurfd. Hiertegen nu werd van Christelijk-juridische zijde steeds als ten deze beslissend verwezen naar wat plaats greep na den Zondvloed. Tot op den Zondvloed had het nog altoos aan geordende rechtsinstellingen ontbroken. Kaïn droeg wel vreeze met zich om, dat hij vanwege zijn moord op Abel gedood zou worden, maar het doodvonnis volgde niet. En zoozeer nam toentertijd de woeste wildheid ook ten koste van het menschelijk leven toe, dat Lamech tot zijn beide vrouwen, Ada en Zilla, brutaal roepen dorst: „Ik sloeg een man dood om een wonde, en een jongeling om een buil". Toen nu na den Zondvloed de zekere belofte uitging, dat zulk een verwoesting zich niet herhalen zou, trad met het Noachitisch Verbond aanstonds de Gemeene Gratie in, d. i. eene van God ingestelde levensorde, die er op doelde om opbeuring van het maatschappelijk leven in ons gevallen geslacht mogelijk te maken. Daarvoor zijn toen door God-zelf aan Noach, en in hem aan al zijn nakomelingen, ordinantiën gegeven.

§ 9. *Genesis IX : 5, 6.*

Onder deze heel het wereldleven van nu af beheerschende ordi-

nantiën kwam nu ook deze heilige orde voor: „Ik zal uw bloed, het bloed uwer ziele, eischen van de hand des menschen; van de hand eens iegelijken broeders zal Ik de ziel des menschen eischen. Wie des menschen bloed vergiet, zijn bloed zal door den mensch vergoten worden". Een ordinantie die ten slotte haar klem ontving door de bijvoeging: „*Want God heeft den mensch naar zijn beeld gemaakt*". Luther, en met hem niet weinige geleerden uit jonger tijd, zoo met name de hoogleeraar Keil in zijn Commentaar, lezen hierin alleen een stellige ordinantie, dat de moordenaar door de Overheid ter dood moet worden gebracht, en voorts niets anders. Calvijn daarentegen erkent wel evenzoo in zijn Commentaar op vs. 9, 10, dat hier zeer zeker ook de Doodstraf bedoeld wordt, die de rechter heeft uittevoeren, maar trekt het toch verder en leest in deze woorden ook, dat God 't vaak zóó beschikt, dat de moordenaar straks zijn eigen moordenaar vindt. Weer anderen zijn van oordeel, dat hier vooral op de bloedwraak gedoeld wordt. Doch in wat onderscheidenheid van uitlegging men ook verviel, tot op onzen tijd toe waren toch steeds alle deskundigen het hierover eens, dat zeer stellig ook de executie van den moordenaar door de Overheid in dit Goddelijk woord als hoofdzaak werd voorgeschreven, en zulks wel als een ordinantie Gods en onder zijn Voorzienig bestel. Dit kan en mag men dan ook niet anders opvatten, zoo men let op tweeërlei. Ten eerste hierop, dat deze uitspraak des Heeren voorkomt in de reeks ordinantiën, die na den Zondvloed aan Noach als regel voor het Verbond werden gegeven. Daarin toch zou niet kunnen passen een *voorspelling* van wat *toevallig* zou plaats hebben, maar voegt alleen het stellen van *een regel.* En in de tweede plaats is elke andere uitlegging uitgesloten door wat er bijgevoegd is, t. w. dat het alzoo moest geschieden „*omdat God den mensch naar Zijn beeld gemaakt heeft*". Wat zin toch zou 't hebben, het aldus te verstaan, dat bedoeld ware: „Op moord zal allicht particuliere bloedwraak volgen", en dit dan alzoo te motiveeren, dat die bloedwraak dááruit zou opkomen, dat God den mensch naar Zijn beeld gemaakt heeft. Ieder voelt dat dit onzinnig ware. Daarentegen loopt het verband geheel natuurlijk, zoo men het aldus verstaat: Het moet zoo, want God heeft den mensch naar Zijn beeld gemaakt. Dit is het wat aan den mensch in Gods oog zijn hooge waardij en beteekenis verleent. Ter oorzake van die hooge waardij is daarom het plegen van moord op een mensch een aanranding van wat

God zich in zijn beeld geheiligd heeft. En uit dien hoofde is het, dat de door Mij, als uw God, intestellen Overheid, moord op den mensch gepleegd, door de straffe des doods wreken moet. Zij 't dan ook al, dat van methodistische zijde een andere uitlegging is aanbevolen, zulk spelen met het gebod was buiten allen twijfel vervalsching van den zin van den tekst. Wie gewapend met de noodige exegetische kunde, deze ordinantie Gods uitlegt, *kan* ten deze niet van Luther en Calvijn verschillen, maar *moet* met beiden belijden, dat ongetwijfeld de ordinantie van de Doodstraf zich hier uitspreekt. De oud-hoogleeraar Domela Nieuwenhuis, die voorheen ook zijnerzijds de verkeerde exegese gehuldigd had, deelde mij dan ook onlangs mede, dat ook hij thans tot helderder inzicht gekomen was. Iets waarvan we te liever gewagen, omdat zijn voorganger, de hoogleeraar Gratama, de man is geweest, die meer dan eenig ander geloovig Jurist, de niet te verdedigen opvatting bepleit heeft.

§ 10. *Bekeering en zedelijke verbetering.*

Op grond van Genesis IX : 5, 6 staat de verplichting van den Magistraat, om door Doodstraf den moord, op een mensch gepleegd, te wreken, dan ook vast. Te zeggen dat dit niet mag, wijl men op die manier iemands kans op bekeering zou kunnen afsnijden, zou, zoo opgevat, elk gebruik van een onbekeerd man als soldaat uitsluiten. Zelfs als politieagent zou de onbekeerde niet zijn aan te stellen, daar telken jare enkele politieagenten bij hun dienst het leven inschieten. Bij de brandweer in groote steden is het jaar in jaar uit niet anders. Nog veel erger is het bij schipbreuk op zee. Ook het argument, dat men de kans op zedelijke verbetering van den ter dood gebrachte wegneemt, valt om geheel dezelfde reden weg. En al geven ook wij vanzelf voetstoots toe, dat opvoeding en verbetering van den misdadiger ten zeerste wenschelijk is, toch worde hierdoor nimmer aan den eisch van het recht tekort gedaan. Langdurige gevangenschap is in den regel evenmin aan zedelijke verbetering bevorderlijk. Zelfs de cellulaire gevangenis, die men met het oog hierop uitdacht, bleek evenzeer den eenling soms te verslechteren. Maar ook al kan de rechter door de keuze van de op te leggen straf vaak zedelijke beter-

schap bevorderen, dan is dit toch voor den rechter nooit anders dan bijzaak. Primordiale taak van den rechter is en blijft steeds, het recht tegenover den schuldige te handhaven, en zulks wel niet in hoofdzaak als een te handhaven recht des menschen, maar ter handhaving van het recht Gods. De moordenaar heeft God beleedigd en een ordinantie Gods aangerand, toen hij zijn slachtoffer neersloeg; uitgangspunt is en blijft deswege voor alle Doodstraf, dat God den mensch die vermoord werd, *naar zijn beeld gemaakt had.* Dat de rechtspraak die tot Doodstraf leiden kan, met de uiterste voorzichtigheid moet te werk gaan, behoeft wel geen betoog. Ook levert het geen bedenking op, dat tot het toepassen van de Doodstraf niet in elk geval zal worden overgegaan, noch ook behoeft gratie te zijn uitgesloten. Dit alles echter ziet op de wijze van doen die men volgt; niet op de zaak zelve. Op moord met voorbedachten rade, op een moord waarbij geen verzachtende omstandigheden in aanmerking komen, *moet* in elke landswet de straffe des doods verordend zijn.

§ 11. *Losser van de Wet.*

In niet zoo kleinen kring is bij het einde der vorige eeuw de vraag gerezen, of de Strafwet den rechter niet al te zeer zijn vrijheid benam. De wet, gelijk ze daar van oudsher lag, poogde alle misdrijf haarfijn uit te pluizen en alsdan voor elk afzonderlijk en onderscheiden geval de noodige kastijding vast te stellen. Dit leidde tot moeilijkheden, temeer waar de juridische denkwijze, die vooral bij de jongere Juristen almeer doordringt, niet op homogeniteit kan bogen met het juridisch inzicht, dat bij het opstellen en uitvaardigen van de strafwet en andere met straf dreígende wetten had voorgezeten. Alle deze Wetten op eenmaal wijzigen, ging niet; maar er kon dan toch, zoo oordeelde men, tegen gewaakt, dat in wat nu door den wetgever werd vastgesteld, de vrijere opvatting doordrong, en voortaan meer aan den rechter ter fixeering werd overgelaten. Zoo kwam van lieverlede een nieuwe theorie tegenover de voorheen heerschende te staan, en hoofdstrekking van deze theorie was, de rechtspleging losser van de bepalingen der Wet te maken. Wat dusver in de wetgeving tot in bijzonderheden inzake strafbedreiging gegolden had, achtte men dat

voortaan in de Wet in minder bepaalden, minder uitgewerkten, minder tot in bijzonderheden afdalenden vorm zou zijn vast te stellen. De Wet kon zich dan tot het generale uitspreken van wat strafbaar zou zijn, bepalen; de rechter kon dit dan bij de toepassing naar eigen inzicht nader uitwerken; en zoo zou al meer een rechtspleging ontstaan, die, van de Wet losser, meer aan den rechter ter nadere uitwerking en toepassing zou zijn overgelaten. Een tweeërlei wijze van doen begon hierdoor steeds meer antithetisch, de éëne tegen over de andere, te staan. Er werd tenslotte niet enkel meer gevraagd, of een bepaaldelijk te regelen materie zich er beter toe leende om door den rechter zelf nader te worden uitgewerkt, maar zoo dat onderwijl bij andere onderwerpen de oude nadere vaststelling door de Wet stand hield. Neen het werd nu een nieuw stelsel, om al minder door de Wet te binden en al meer aan den rechter overtelaten, en men ziet 't de strafbepalingen in latere Wetten nu reeds aan, dat er voor haar handhaving aan den rechter een veel grootere vrijheid van onderscheiding en toepassing is overgelaten, dan voorheen. Hiermede nu beweegt men zich op een niet gewenschte lijn. Al kan zekere correctie op het voorheen geldende stelsel worden toegelaten, ja, al kan die wenschelijk gekeurd, — wat men thans in steeds breeder kring beoogt, gaat veel te ver, en strekt er toe om aan den rechter een autoritaire positie te geven, die een niet zoo gering deel van wat onder de wetgeving behoort, daar uitlicht, en overbrengt bij de rechtbank.

§ 12. *De Subjectiviteit van den rechter.*

Al aanstonds erlangt daardoor de subjectiviteit van den rechter in de rechtspleging een niet onbedenkelijk overwicht. Niet alleen in de internationale juridische wereld heerschen er in elke eeuw, ja in elke halve eeuw, allerlei scholen, die tot zeer uiteenloopende conclusiën leiden, maar zelfs in ons kleine land vindt men in den regel aan de vijf juridische faculteiten in het oog loopend verschil van inzicht omtrent de rechtswetenschap, wat het straffen van het kwaad betreft. Elke faculteit poogt dan haar denkbeelden in te prenten aan de studenten die haar lessen volgen. De student die deze colleges geregeld bezoekt, en bovendien zijn bibliotheek door aankoop van de producten van

andere juridische scholen, en zijn studie door het kennisnemen ook van andere theorieën verrijkt, kiest tenslotte met meer of minder diepte van inzicht, voor deze of gene theorie; en hiermede gewapend, dingt hij dan straks naar een rechterlijken zetel. Een zetel waarop hij nauwelijks heeft plaats genomen of zijn lust en voorliefde prikkelt hem, om zijn subjectief-geijkte denkbeelden nu ook eens officieel toe te passen. Rekent men er nu mede, hoever deze juridische theorieën èn wat de algemeene beschouwingen èn wat de detail-toepassing betreft, uiteenloopen, zoo zelfs dat niet weinigen tenslotte schier elk denkbeeld van een straffende gerechtigheid loslaten, om eeniglijk op bescherming van de maatschappij en op vervolmaking van den overtreder te doelen, — zoo ziet men terstond, op wat pure willekeur het kan uitloopen, als men tezeer aan den rechter overlaat te beslissen, wat anders vast zou staan door de Wet. Te ernstiger karakter neemt dit overlaten van wat anders de Wet vaststelde, aan, indien er, gelijk telkens voorkomt, geen sprake meer van is, dat de rechter zich althans aan het recht Gods gebonden zou achten. Niet weinige rechters toch maken er allerminst een geheim van, dat Viviani's hoonend beweren omtrent het uitgedoofd zijn van de lichten des hemels, ook bij hen vollen weerklank vindt. Zoo toch dringt de door niets meer gebonden subjectiviteit steeds driester naar voren, en is de burger in het proces tenslotte geheel overgegeven aan het incidenteele inzicht van den rechter, die over hem recht zal spreken.

§ 13. *Tempering van het gevaar.*

Getemperd wordt deze bandelooze willekeur zeer zeker, zoo niet een enkele rechter, maar een recht*bank* vonnis velt. En ook mag niet vergeten, dat appèl of cassatie de te groote subjectiviteit van den eersten rechter aan banden kan leggen, en te niet kan doen wat hij onvoorzichtiglijk gewaagd had. Maar ook dit laatste neemt toch het feit niet weg, dat, nu zelfs de Eed bij het aanvaarden van zijn ambt den rechter niet meer is opgelegd, eene zeer bedenkelijk subjectiviteit steeds meer veld wint, in die mate zelfs, dat, hoe meer ook de rechter in appèl of cassatie deze subjectieve theorie begint toegedaan te zijn, ook de waarborg die in de herziening van het vonnis lag, in

beteekenis mindert. De waan alsof een jurist, eenmaal in het ambt gezet, *eo ipso* een superieure qualiteit zou erlangen, die hem tegen te vèr gaand subjectivisme en te gewaagd gissen beveiligen zou, is niets dan inbeelding. Ook bij de rechterlijke macht gaat de vaste regel door, dat de personen eerste klasse *rari aves in gurgite vasto* zijn (zeldzame vogels in de groote bijt), dat de middensoort van een niet te hooggaande orde vrij talrijk is, maar dat er toch steeds een druk bezette derde klasse overblijft, wier subjectieve autoriteit al zeer ordinair is. Zoo en niet anders is het bij alle ambten en beroepen, en zoo ook is het hier.

Wel dient erkend, dat ook het te veel regelen en onderscheiden in de Wet bezwaren kan opleveren. Men staat dan voor een casuïstiek, die den rechter noodzaakt in het bepaalde geval, dat hij voor zich heeft, de analogie te ontdekken met het in de Wet genormaliseerde geval. Niet zelden kan ook bij den Wetgever de neiging opkomen om te veel te specialiseeren en daardoor het recht eer te verdonkeren dan te verhelderen. En ook doet zich herhaaldelijk de klacht voor, dat de Wetgever zijn regeling vaststelde in een *milieu*, dat door later opgekomen omstandigheden of verschijnselen aanmerkelijke wijzigingen onderging. Tegen alle overdrijving zal daarom steeds bij de specialiseering in de Wet te waken zijn. Herziening van de wet voorzoover ze verouderd raakte, mag niet achterwege blijven. In de aan te wenden analogie moet in de rechtspractijk zekere traditie gelden. Maar hoe men het ook keere of wende, de Wet moet altoos den noodigen *regel* blijven stellen. Bij den rechter is de juiste *toepassing* van dien regel te zoeken; de *vaststelling* ervan bij den Wetgever.

§ 14. *Voorwaardelijke Veroordeeling.*

Een niet minder gewichtig punt, dat evenzoo in 1878 nog niet aan de orde was, is de voorwaardelijke veroordeeling. Deze soort veroordeeling bestaat hierin, dat de rechter wel vonnis velt over den schuldig bevondene, maar dat de hem opgelegde straf verschoven wordt. In den hierdoor vrijgekomen tusschentijd staat de gevonniste dan onder juridisch toezicht. Dit toezicht poogt vast te stellen, of herhaling van het kwaad, als hem de eerste maal, wat zijn karakter betreft,

in ongunstig daglicht plaatste, nu uitbleef. En is dan de uitkomst van dat toezicht, dat blijkt hoe zijn vergrijp metterdaad een exceptie was, dan wil men bepaald zien, dat het vonnis als ingetrokken worde beschouwd en dat de persoon vrij uit zal gaan. Gelijk men terstond ziet, werkt hier een alleszins te waardeeren motief. Men weet, wat verschil het voor iemands toekomst maakt, of hij nog steeds vrij uitging, dan wel gevangen werd gezet. Wie in dit laatste geval komt te verkeeren, heeft niet zelden in vrij breeden kring zijn reputatie voor goed verspeeld, en heeft vaak de grootste moeite om weer een beroep of betrekking te erlangen. Hieruit ontstaat dan niet zelden zeer ernstige verlegenheid. En juist die verlegenheid brengt er den gevonniste dan zoo vaak toe, om in nieuwe misdaad uitkomst te zoeken. Zeer zeker staat hiertegenover, dat vooruit te weten hoe men door één enkele oneerlijkheid heel zijn toekomst verspelen kan, niet weinigen van de eerste zonde terughoudt; en te loochenen valt dan ook niet, dat te ver gaand meededoogen met den een, den weerstand tegen het kwaad bij den ander vezwakken kan; reden waarom het zoo wenschelijk is, dat de voorwaardelijke veroordeeling niet te veel naar buiten worde uitgedragen. Maar ook al tellen we deze bedenking wel terdege mede, toch komt 't ons voor, dat er veel voor pleit, om voor den eens betrapte en schuldig bevondene niet steeds en terstond alle hem gunstig verband met de maatschappij, temidden waarvan hij leeft, aftesnijden. Natuurlijk moet hierbij altoos beperking gelden. Er kan van zulk een sparing van den schuldig bevondene alleen sprake zijn bij kwaad van minder gehalte en van beperkten omvang. Het toezicht dat men op hem oefent, moet geen wassen neus, maar stipte contrôle zijn. Zelfs zekere vrijheidsbelemmering behoeft niet uitgesloten te wezen. Is het echter zóó te vinden, dat ge den schuldig-bevondene niet voor altoos ongelukkig maakt, en hem althans de kans, om op betere paden te komen, niet voor altoos beneemt, dan pleit hiervoor niet weinig, zelfs uit het oogpunt van gerechtigheid. De gerechtigheid weegt hem een bepaalde mate van straf toe, zeg een gevangenschap van een half jaar. Naar de weegschaal moet dit voor hem het aequivalent zijn van wat hij misdeed. Doch komt hier nu als gevolg van het ondergaan der straf bij, dat hij zijn betrekking verliest en niet dan uiterst moeilijk meer een weg door het leven kan vinden, dan is dit, vooral zoo hij een huisgezin heeft, een verzwaring van zijn straf, die deze straf tenminste verdrievoudigt in gewicht.

§ 15. *Bedenking tegen de uitvoering.*

Uit dien hoofde wekte het denkbeeld van voorwaardelijke veroordeeling ook in onze kringen sympathie. Ook schrijver dezes uitte zich in *De Standaard* herhaaldelijk in die richting, en men weet, wat de zoo diep betreurde Mr. Gewin en na hem de oud-hoogleeraar Domela Nieuwenhuis er over lieten verluiden. Doch al lacht het denkbeeld zelf, in het algemeen genomen, ons toe, onoverkomelijke bedenking bleef het toch opleveren, dat de wijze waarop men de zaak meende gevonden te hebben, met elk rechtsbegrip in onverzoenlijken strijd was. Een vonnis geeft èen eindconclusie van den rechter over den schuldigen persoon. Omstandigheden die op dit vonnis van invloed kunnen of moeten zijn, heeft de rechter daarom, *eer hij vonnis vellen zal*, te onderzoeken en vast te stellen. Daarom mag hij dan ook geen vonnis vellen, eer hij met dit zijn ernstig onderzoek *geheel* gereed is. Maar is hij hiermede gereed, en heeft hij, op grond van de uitkomsten van dit onderzoek, eenmaal zijn vonnis geveld, dan is het vonnis een feit geworden en moet dit òf in executie komen òf door gratie worden vernietigd. Ook de vraag, of men dan niet de voorwaardelijke veroordeeling om kan zetten in een vrij geregelde en telkens terugkeerende gratie-verleening, moet stellig in ontkennenden zin beantwoord worden. Gratie wordt verleend, indien de wet niet genoegzaam met het voorliggend geval had kunnen rekenen, derhalve tot subjectieve veroordeeling door den rechter moest leiden, en er alsnu een uitweg gezocht moest, om de bepaling van de Wet met het bepaalde karakter van het geval in overeenstemming te brengen. Hiervan echter was hier geen sprake. Ondersteld werd toch, dat de bepaling van de Wet alleszins toepasselijk was, maar dat consideratiën, geheel buiten de Wet gelegen, tot losmaking van den band die het vonnis aan den schuldige bond, maanden. Met het stellen van voorwaardelijke veroordeeling, gelijk dit op onderscheiden wijze en in zeer verschillenden vorm in enkele landen van Europa, en zoo ook in Amerika, ingang vond, kan daarom wie aan de klem van het recht vasthoudt, niet medegaan.

§ 16. *Vóór het vellen van het vonnis.*

Dit sluit intusschen niet uit, dat er allicht een andere vorm is te vinden, die toch zeer wel hetgeen men beoogt, tot zijn recht doet komen; mits men slechts erkenne, dat de rechter van oordeel was, vooralsnog buiten staat te zijn om een juist, rechtvaardig en op den schuldige passend vonnis te kunnen vellen. De fout is nu maar, dat men desniettemin den rechter vonnis wil laten vellen, om hetgeen aan zijn onderzoek ontbrak, *na het vellen van het vonnis,* tot klaarder licht te brengen. En dit nu is de omgekeerde wereld. Men kan niet eerst half onderzoeken en dan vonnissen, om eerst daarna het onderzoek met de ontbrekende helft te completeeren. Eer het vonnis vallen zal, moet het onderzoek *volledig* zijn afgeloopen. Vandaar onze voorslag om wel de zaak in te voeren, maar met omgekeerde orde van vonnis en onderzoek. Verklaart de rechter den aangeklaagde nog niet genoeg te kennen, en nog niet in staat te zijn om zijn oordeel over hem op te maken; vraagt hij daartoe meer tijd; en staat hij er op, den aangeklaagde zelfs een tijdlang in zijn sociale leven te kunnen gadeslaan; geef dan aan den rechter de bevoegdheid *om het vonnis uittestellen* tot tijd en wijle dit nader onderzoek en een meer persoonlijke contrôle hem in staat hebben gesteld, met juistheid over den aangeklaagde te oordeelen. Blijkt dan, na zulk een periode van onderzoek en contrôle, dat de schuld die feitelijk bewezen is, in verband met het karakter van den persoon, geboet kan worden door een min drukkende straf, leg den schuldige dan een boete op, en doe dit bij een vonnis dat ge niet vooruit velt, maar dat eerst ingaat als het onderzoek volledig is afgeloopen. Dit onderzoek, onder goede contrôle, neme dan een ernstigen vorm aan. Het zij geen doekje voor het bloeden, maar een wel wezenlijk controleeren van de verhoudingen zooals ze zijn. Op die wijs houdt het recht zijn gewonen en juisten loop, in zooverre het vonnis eerst na afloop van het volledig onderzoek komt. Het is geen schijnvonnis, maar een reëel vonnis. Alleen maar, het wordt nu een vonnis, dat met de waarachtige positie van den schuldige rekent, en hem geen krenking aanbrengt, driemaal zwaarder dan anders het vonnis op zich-zelf zou zijn geweest.

§ 17. *Het Eedsvraagstuk.*

Inzake het Eedsvraagstuk sta op den voorgrond, dat de Calvinist geen andere rechtspraak kent, dan die gevoerd wordt voor het aangezicht en in de tegenwoordigheid Gods. Op zich-zelf komt aan geen mensch, wie hij ook zij, het recht of de bevoegdheid toe om een ander mensch het leven te benemen, tijdelijk of voorgoed hem van zijn vrijheid te berooven, of ook hem een deel van zijn goed te ontzeggen. Toch is het 't recht tot deze drieërlei machtsuitoefening, die ook in ons land aan de Overheid is toegekend, en hiermede ter harer beschikking een macht stelt, die ze dan ook metterdaad uitoefent. Men moge de Doodstraf hebben opzij geschoven, gelijk boven is aangetoond, beschikt evenwel de Overheid in oorlog nog welterdege over het leven harer onderdanen, en gaat in onze Indiën nog altoos de Doodstraf door. Gevangenschap hield evenzoo stand. Zie 't onzen gevangenissen, als de zon ondergegaan is, maar aan, als door de kijkgaten het gaslicht uitstraalt. En dat de Overheid ons onder bedreiging van straf dwingt en noodzaakt om, in vorm van belasting of boete, nog altoos een deel van ons inkomen aan haar bureelen te brengen, behoeft geen nadere aanwijzing. Feitelijk wordt er derhalve ook door onze Overheid nog altoos een macht uitgeoefend, die aan geen mensch als mensch vanzelf toekomt. God alleen heeft te zeggen over ons leven, over onze persoonlijke vrijheid en over ons goed. Alleen derhalve door als dienaresse Gods op te treden, heeft de Overheid het recht en de bevoegdheid, om in den Naam Gods ons als onderdanen aan deze haar drie rechtsinstellingen te onderwerpen. Wie in rechten verschijnt, hetzij als aangeklaagde of als getuige, staat derhalve, evenals de rechter zelf, voor het aangezichte Gods, spreekt als in zijn heilige tegenwoordigheid, en doet aan de heiligheid en alwetendheid Gods te kort, indien hij in de rechtszaal spreekt of handelt buiten God om.

§ *Verschil in graad.*

Elk spelen met de waarheid stelt den mensch schuldig, maar er is in deze schuld verschil van graad. Te midden van de veelvuldigheid des levens kan de ernst in ons zinken en het besef van verantwoordelijkheid in ons verflauwen. Juist daarom nu wordt rechter en klager,

aangeklaagde en getuige in rechten *opzettelijk* voor het aangezichte Gods geroepen, teneinde hierdoor het besef van verantwoordelijkheid te verhoogen, den ernst ten volle te doen opleven, en hem, wien het geldt, te doen verstaan, dat van Godswege hem een dubbele schuld zal worden aangerekend, indien hij zich vermeet, om, aldus voor het aangezichte Gods gesteld, nochtans met de waarheid te spelen. Het besef dat in rechte overheerschen moet, mag daarom geen ander zijn, dan dat wie spreekt, als ware 't, vlak tegenover God staat, in Gods oog inziet, en voelt dat het oog Gods bij hem tot in het verborgene van zijn ziel indringt. In zulk een stemming verkeert daarentegen de persoon die in rechte optreedt, volstrekt niet altijd uit zich-zelf. De ongewoonheid om in rechte te verschijnen, de vreemdheid van geheel het tooneel in de rechtszaal, en ook wel de verlegenheid, die velen niet af kunnen leggen, maakt niet zelden onvrij, zoodat meer dan één zich-zelf op zulk een oogenblik geen meester meer is. Wijl dit nu telkens weer het geval bleek te zijn, is men er toe overgegaan, om een afzonderlijke handeling uittelokken, die het besef van voor den alwetenden God te staan, klaar en duidelijk in de ziel wakker kan roepen, en die handeling nu is de aflegging van den Eed. In dien Eed toch belijdt de persoon zelf, dat hij weet voor Gods heilig aangezicht te staan; dat hij Gods alwetendheid erkent; en derhalve belijdt, dat God zelf weet wat hij als getuige zeggen moet, en nu beluisteren zal wat hij zeggen gaat; en zulks wel onder de erkentenis, dat God den spreker van onwaarheid zal straffen; waaruit dan volgt, dat in God het recht gehuldigd wordt om die straf ook op hem, als getuige, toetepassen, bijaldien het getuigenis dat hij af gaat leggen, niet tot in het bijzonderste in overeenstemming is met wat hij zeggen *moet*.

§ 19. *Plechtigheid verwaarloosd.*

Met het oog op deze hooge beteekenis van den Eed is het dan ook stellig af te keuren, dat men de aflegging van den Eed steeds meer vereenvoudigd heeft. Zal de Eed zijn, wat ze naar de bedoeling des Heeren zijn moet, t.w. een dagen en stellen van den getuige voor het aangezichte Gods, dan is onze Eedsformule te kort en te onbepaald van inhoud, en is het niet minder af te keuren, dat met geen woord

door den rechter op de ernstige beteekenis van den Eed gewezen wordt. Zelfs de elders ingevoerde gewoonte om 't Kruis te vertoonen, of den Eed op den Bijbel te doen afleggen, verdiende aanbeveling. Juist op zulk een oogenblik werkt zulk een symbool een hoogere stemming, gelijk die hier eisch is. Ook is het zeer de vraag, of een rechter die atheïst is, den Eed in den Naam des Heeren *kan* afvorderen. Met het oog hierop zou het doen afnemen van den Eed door een Bedienaar van den Godsdienst ongetwijfeld aanbeveling verdienen. Het zou dan 't zelfde zijn als het te hulp roepen van een arts, wanneer 't ging om een medisch oordeel. Ziet men hiertegen echter om de hooge kosten die 't vorderen zou, op, dan zou 't zeer stellig aanbeveling verdienen, om aan de handeling zelve een eenigzins plechtiger karakter te leenen. Zooals 't nu vaak ten onzent toegaat, ontbreekt wat tot ernst stemmen kan, schier geheel. Wel zijn er enkele rechters die er iets verheffends in pogen te leggen, maar evenzoo komt 't voor, dat de Eedsaflegging schier geheel machinaal toegaat, en bijna tot een bespotting wordt. Reden te meer om het afleggen van den Eed niet te vermenigvuldigen. Zoo 't kan, zelfs liefst zeldzaam te maken. Kan dit niet in een proces, waarin een vijftigtal getuigen, of zelfs meer, optreden, dan zou zelfs de vraag overweging verdienen, of men geen Eedzwering bij schriftelijke verklaring kon invoeren. Ambtelijk grijpt dit bij Vorsten soms nu reeds plaats. In de rechtszaal kon dan alleen de betuiging worden afgevergd, dat men het overhandigde stuk met volkomen kennis van zaken onderteekend had, en er zich alzoo verantwoordelijk voor stelde. Toch zou een meer plechtige en symbolische vorm van Eedsaflegging ons nog altoos verre verkieslijk voorkomen.

§ 20. *Anabaptisten en Mennonieten.*

Dat men bij de Anabaptisten, en zoo ook later bij de Mennonieten, berustte in een „verklaring", rechtvaardigde zich uitsluitend door aan te nemen, dat wie in dezen Dooperschen geest tegen den Eed opzag, zulks deed uit eerbeid voor het woord van den Christus in Matth. V : 33 v.v. Juist daarom is het echter zoo ongerijmd, deze vrijstelling thans ook toetepassen op Doopsgezinden, die ganschelijk aan geen God meer gelooven, of althans aan

Jezus' uitspraak in Matth. V : 33 v.v. niet het geringste gezag meer toekennen. Ook hierin zal daarom wijziging zijn aan te brengen, en een iegelijk die als Mennoniet den Eed weigert, zal alleen dan van den Eed zijn vrij te stellen, zoo hij 't zij mondeling, 't zij schriftelijk betuigt, den Eed niet aan te durven op grond van de uitspraak van den Christus, in bedoeld stuk van de Bergrede voorkomend. Elk spelen met den Eed, gelijk ook bij de uitzondering der Mennonieten maar al te zeer het geval is, verdient onvoorwaardelijk afkeuring en moet worden gekeerd.

§ 21. *Tegenzin tegen den Eed.*

Te meer moet hierop nadruk gelegd, omdat op zich zelf de tegenzin tegen den Eed zich zeer wel verklaart. Wie den Eed u afvergt, toont uittegaan van de onderstelling, dat op uw ja of neen niet steeds met genoegzame zekerheid is aftegaan; en het is te verstaan, dat dit hindert. Het is of wie u den Eed afvergt, u verdenkt dat een onware uiting van gedachten u niet vreemd is. Juist dit is dan ook het critieke punt, waarom de geheele Eedsquaestie zich beweegt. De mensch geeft, na den val, geen vasten waarborg meer voor volstrekte oprechtheid. Integendeel, het liegen en belasteren is nog steeds in allerlei kringen dagelijksche practijk. Beluister de gesprekken tot soms in de meest beschaafde kringen maar, hoe men er gedurig op uit is, op iemand aftegeven en zijn goeden naam in verdenking te brengen. Op politek terrein is zelfs het publieke orgaan der Pers hiervan maar al te vaak de zondige tolk. Het kwaadspreken, het tornen aan iemands goeden naam, het bekladden en belasteren van zijn naaste, is tot zelfs onder de vrouwen van hoogen stand nog maar al te zeer inheemsch. Gemeenlijk nu is hiertegen niet wel een geneesmiddel aan te wenden, en ook mist men hier de macht toe. Doch geheel anders komt 't nu te staan, zoo er getuigenis moet worden afgelegd in de rechtszaal. Dan gaat 't om iemands schuld of onschuld, en kan van een waar of valsch getuigenis iemands geheele levenspositie afhangen; voorzoover de Doodstraf nog toepassing vindt, zelfs zijn leven. Vooral het beschamende feit dat een enkel maal van achteren bewijs is geleverd, hoe de scherprechter een onschuldige op valsch getuigenis ter dood heeft gebracht, stemt hier tot hoogen ernst.

Had men te doen met enkel waarheidlievende personen, zoodat men, althans in den regel, volle zekerheid bezat van in 't getuigenis enkel waarheid te hooren belijden, zoo zou er aan geen invoering van den Eed ooit gedacht zijn. Maar nu dit alles daarentegen gansch omgekeerd staat, en in het gewone leven het naar stipte waarheid getuigen van den een omtrent den ander vaak uitzondering is, nu moest wel tot de Eedsaflegging de toevlucht worden genomen, en voegt het ons als zondaren de zelfvernedering, die steeds in alle Eedsaflegging ligt, willig te ondergaan.

§ 22. *Waarde aan gehecht.*

Zelfs van ongeloovige zijde hecht men dan ook aan de Eedsaflegging nog steeds zeer ernstige waarde. Toen onder het Ministerie-Cort v. d. Linden de Eedsquaestie voor het eerst weer in de Staten-Generaal aan de orde kwam, stelde de Regeering er prijs op, duidelijk te verklaren, dat ze in het algemeen het voordeel, dat de Eedsaflegging oplevert, op hoogen prijs bleef stellen. Het valt dan ook niet te loochenen, dat de Eedsaflegging nog steeds veel leugen op de lippen van de getuigen stuit. Zelfs aarzelen we niet te betuigen, dat de atheïst hierbij nog altoos een hooge uitzondering blijft, en dat zelfs wie in 't gemeene leven zich als buiten God levende aanstelt, in de rechtszaal nog wel ter dege de gewaarwording kent, dat hij ten doen heeft met den Alwetenden God. Men neemt dit nog gedurig waar als de dood voor oogen staat bij schipbreuk of op 't oorlogsveld, en zoo ook bij het gewone sterven; en het is ditzelfde verschijnsel, dat zich ook bij de Eedsquaestie nog gedurig voordoet. Zeker, er zijn enkele deugnieten die op de wacht staan, en zich voor een gulden laten koopen, om leugenachtig getuigenis afteleggen in een zaak waarvan ze hoegenaamd niets afweten; maar ook dit kwaad zou zeer wel te bezweren zijn, indien men het meer met heiligen, maar dan ook onverbiddelijken ernst aangreep. Maar met welk misbruik men ook te worstelen hebbe, het feit ligt er eenmaal toe, dat het in de rechtszaal afteleggen getuigenis over iemands schuld of onschuld kan doen beslissen, en dit nu eischt, zoo men rekening houdt met de kwaadsprekendheid en lasterpraat, dat het getuigenis in de rechtszaal door den Eed gesterkt en gezuiverd worde.

Ook de overweging, dat in den regel de „fatsoenlijke” lieden de waarheid spreken, en alleen de mannen en vrouwen van lagere orde in hun getuigenis niet te vertrouwen zijn, zoodat men de eersten zeer wel van den Eed ontslaan kon, maar bij de laatstbedoelden den Eed moet handhaven, is puur aristocratische hoovaardij. Tot op zekere hoogte kan erkend, dat in den lageren stand het klakkeloos liegen eerder insluipt, maar even onbetwistbaar staat vast, dat tot in de hoogste klassen der maatschappij gedurig niet alleen de heeren, maar ook de dames op onware voorstellingen betrapt worden, zoodra eigen- of familie-belang er van te nabij in betrokken is.

§ 23. *Hooger en lager stand.*

De poging die bij velen bovendrijft, om 't daarheen te leiden, dat de Eed blijve voor den gewonen man, maar dat met de „verklaring” bij den man van hoogere maatschappelijke positie kan worden volstaan, gaat van geheel onjuiste gegevens uit. Raadpleeg maar eens inzake dan grooten wereldoorlog, die in 1914 uitbrak, hoe de grootste staatslieden publiek in de Parlementen en in gedrukte stukken elkâar over en weer van valsch getuigenis beschuldigd hebben, en de lectuur hiervan geneest u vanzelf van de zoo geliefkoosde voorstelling, alsof onwaarachtig getuigenis alleen voorkwam bij den minderen man. Op zichzelf valt er dan ook niets op afte dingen, of de rechter die in Gods Naam over iemands schuld of onschuld uitspraak zal hèbben te doen, moet het middel bezitten, om het getuigenis waarop zijn oordeel zal moeten rusten, tot de hoogst mogelijke mate van waarachtigheid op te heffen. En dit middel nu is en blijft, door alle eeuwen heen, het plaatsen van den getuige voor het aangezicht en in de tegenwoordigheid Gods, wat uiteraard alleen kan geschieden door den Eed. De vraag blijft nu maar, hoe de rechter zal te werk gaan, indien een opgeroepen getuige het afleggen van den Eed weigert.

Drie wegen staan hier open. Deze weigering kan ten eerste door de Wet verboden en strafbaar gesteld worden. Of ook ze kan in de tweede plaats worden aanvaard, en op dien grond de opgeroepene van het afleggen van getuigenis ontslagen worden. Of eindelijk, er kan, ten derde,

een uitweg worden gezocht, om *zonder* Eedsaflegging toch aan het getuigenis *genoegzame* waardij te verzekeren. Over elk der beide eerste denkbeelden een kort woord, om daarna de derde gedachte nader toetelichten. Ten aanzien van alle bedenking tegen de Eedsaflegging, voorzoover deze uit atheïsme opkomt, is van oudsher, voor wat de weigeraars betreft, geen genade gebruikt, naardien men overtuigd was, dat het atheïsme geen grond van bestaan had.

§ 24. *De civil disabilities.*

De dusgenaamde *civil disabilities*, die met de belijdenis saamhingen, werden oorspronkelijk streng opgevat; en al is 't nu, dat, gelijk Macauley zoo schoon betoogde, dit stelsel niet was vol te houden, en daarom almeer zoo goed als in alle land is prijsgegeven, hieruit volgt nog geenszins, dat deze prijsgeving ook behoeft door te gaan, waar men te doen heeft met 't zij half spottend, 't zij met hooggestemd atheïsme. Het vroeger geldende stelsel om 't volle burgerschap afhankelijk te stellen van de belijdenis eener bepaalde Kerk, druischt rechtstreeks tegen het wel begrepen Calvinistisch beginsel in, en kan geen oogenblik onzerzijds worden bepleit; eer moet het zonder sparen en in volstrekten zin door ons worden bestreden. Maar heel iets anders is de openlijke verklaring, dat men aan geen God gelooft. Hangt geheel de Staatsgemeenschap aan Gods souvereine beschikking, dan sluit wie 't bestaan van God ontkent, zichzelf buiten die gemeenschap voor wat haar *volle* strekking aangaat. En vraagt men of het dan toch niet hard zou zijn, aan wien ook, om zijn niet-gelooven aan een God, de volle genieting van het burgerschap te ontzeggen, zoo kan toch ons antwoord geen ander zijn, dan dat het dusgenaamde atheïsme, in dien volstrekten zin waarin het hier dan zich aan zou dienen, lang niet die proportiën bezit, die men er vaak aan toekent. We wezen er reeds op, hoe bij schipbreuk, bij plotseling opkomend levensgevaar, en zelfs op het rustiger sterfbed, al zulk atheïsme zich zelf gedurig verloochent. Het strafbaar stellen van Eedsweigering zou daarom lang niet dat ernstig karakter dragen dat men ervan voorgeeft; maar toch zouden we er ons ten stelligste tegen verklaren. Zelfs de schijn van geweld aandoen aan de conscientie moet, waar 't ook maar even

kan, steeds vermeden worden. Dat 't niet altoos kan, bleek nog onlangs, toen een nieuwe beweging opkwam, en op pacifistische gronden, het zich laten opnemen in actieven militairen dienst, door een kleine groep, niet zonder eenige ostentatie geweigerd werd. Ook hier deed zich een critieke „casus conscientiae" voor, en de rechter aarzelde niet, den weigeraar te vonnissen. Men zegge daarom nooit, dat zich geen gevallen meer kunnen voordoen, waarin het voor de Overheid volstrekt onmogelijk is voor persoonlijke bedenkingen uit den weg te gaan. Hier echter kan die regel niet gelden, omdat de gedwongen Eedsaflegging door een spotter of door een brutaal atheïst, de waarde van zijn getuigenis niet verhoogen, maar eer verlagen zou. In de rechtszaal is het doel bij de oproeping van den getuige, dat hij een juist licht zal helpen werpen op de toedracht van de zaak, die in geding kwam, en dit doel nu zou door dwang op de conscientie niet bevorderd, maar veeleer geheel gemist worden. Tegen elk getuigenis onder gedwongen Eedzwering afgelegd, zou bij ieder ernstig man aanstonds zeer ernstige bedenking rijzen. Veelmeer lachte daarom steeds de ontneming van het *volle* burgerrecht aan den atheïst toe. Er zijn meer oorzaken, die het afleggen van getuigenis zelfs omtrent feiten waarbij men tegenwoordig is geweest, belemmeren en zelfs verhinderen. Denk slechts aan zwakzinnigheid, aan onvolledige ontwikkeling, aan idiotisme, en wat dies meer zij. Veel zou er dan ook voor pleiten om, had men met een wezenlijk attheïst te doen, geheel het beroep op zijn getuigenis te laten varen. Dit kan niet toegeven, wie niet dan een aardschen rechter kent, en hieruit concludeert, dat wat de aardsche rechter niet straft, vrij loopt; doch het gaat wel door op ons standpunt. Wij toch belijden, dat de strafvergelding van den aardschen rechter niet dan uiterst onvolkomen is en dat de wezenlijke vergelding alleen van Gods zijde komt, 't zij reeds hier op aarde in de conscientie en in 't levensleed, 't zij hiernamaals in het Oordeel. Zij die geen ander oordeel over den rechter op aarde erkennen, staan dan ook uiterst verlegen voor de niet te loochenen feiten, dat tal van ongerechtigheden zelfs buiten de bemoeiing van den rechter vallen; dat in meer dan één geval zijn oordeel van achteren, als op onjuiste gronden geveld, betreurd moest worden; en bovenal, dat steeds meer de misdaden dáárom niet door den rechter kunnen berecht worden, omdat de misdadiger erin slaagt onbekend te blijven of zich onvindbaar te maken.

De bewering, dat de kans op een getuigenis niet zou mogen worden verzaakt, enkel uit vrees dat aan den Eed zou worden tekort gedaan, kan daarom geen steek houden.

§ 25. *Dreigend misbruik.*

Wel daarentegen rijst hier het geheel andere bezwaar, dat, volgde op onstrafbare Eedsweigering ontslag van het geven van getuigenis, dit nieuwe instituut gestadig misbruikt zou worden, om zich aan het geven van getuigenis te onttrekken. Men verlieze toch nimmer uit het oog, dat het geven van getuigenis, en dit in het publiek, haat opwekt bij hem die erop veroordeeld wordt, en dat daarom in verreweg de meeste gevallen de opgeroepen getuige zich veel, veel liever, ervan af zou maken. Werd de opgeroepene op zijn pertinente verklaring, dat hij tegen het afleggen van den Eed overwegende bedenking heeft, ontslagen, dan zou ongetwijfeld de weigering om getuigenis afteleggen, vooral in ernstige strafzaken, hand over hand toenemen. Het is dan ook op dien grond, maar dan ook op dien grond alleen, dat we het ontslag van het afleggen van getuigenis, enkel op dezen grond, niet zouden durven aanbevelen. En we doen dit te minder, omdat steeds meer aan den dag komt, hoe de zoo hoog opgevijzelde bedenkingen tegen den Eed blijken eer gemaakt en gekunsteld, dan gemeend te zijn. Vooral één feit spreekt hier sterk. Wie bij de Doopersche Gemeente is aangesloten, is vrij van eed. Daar nu de toetreding tot deze Gemeente geheel vrij is, en geen aanvaarden van een bepaalde belijdenis afvergt, zou men toch meenen, dat de bezwaarden in andere Kerken eenvoudig tot deze Gemeente zouden overgaan. Dan waren ze c.q. van alle moeilijkheid af. Toch gebeurt dit niet. Ons althans is van overgangen met dit doel zoo goed als niets bekend. Modernen, die het zelfs in de Hervormde Kerk nog te benauwd kregen, gaan nog wel tot de Remonstranten over, maar tot de Mennonieten bijna nooit. De weinige beteekenis, aan heel dit vraagstuk gehecht, wordt bovendien niet minder bevestigd door het feit, dat er, na het bekende vonnis van den Hoogen Raad, waardoor dit vraagstuk opeens weer aan de orde kwam, nog bijna niet van procesmoeilijkheden is vernomen. Het zijn en blijven zeer enkele, geheel op zich-zelf staande

gevallen, die ternauwernood meetellen. Het is dan ook niet de practijk, maar uitsluitend de Eedstheorie, die ten deze de hoofden warm maakt. De Eed wijst op God, en met den alwetenden God officieel in de rechtszaal en dus voor de Overheid te rekenen, dát juist is het wat men niet wil. Blijft aldus slechts de derde uitweg open, hierin bestaande, dat men een middel zoekt, om van hem die zegt den Eed niet te kunnen afleggen, toch zulk een zekerheid te verkrijgen, dat de rechter die in Gods Naam recht spreekt, er vrede mee kan nemen.

§ 26. *Uitweg.*

Eensdeels heeft men zulk een genoegzame zekerheid willen zoeken in het opleggen van een zwaarder straf, zoo de „verklaring" van achter bleek geheel of gedeeltelijk onwaar te zijn geweest. Meineed wordt streng gestraft; kan nu hier niet door nóg zwaarder bedreiging de poging tot valsch getuigenis worden afgesneden? Dit kon zeer zeker, en zou ongetwijfeld bij meer dan een proces doel kunnen treffen; maar het betreden van dien weg stuitte af op de enkele gedachte, dat op meineed alsdan lichter straf zou staan, dan op een onjuiste verklaring, en dit scheen tot onderschatting van het heilige te zullen leiden. Het is op dien grond, dat ook wij het inslaan van dien weg niet zouden durven aanbevelen. De rechtspraak moet in den Naam Gods plaats hebben, en geheel het proces moet daarom verloopen als plaats grijpende in Zijn heilige tegenwoordigheid. Het mag niet verloopen in een bloote handeling van mensch met mensch. Het heilig karakter van alle rechtspraak moet ook wat de getuigen betreft, gehandhaafd blijven. Juist daarom is het zoo volstrekt onverklaarbaar, dat, gelijk bekend is, meer dan een Christen-Staatsman, zoowel van Roomsch-Katholieke als van Christ.-historische en, helaas, ook een zeer enkele van Antirevolutionaire zijde, schier zonder bedenking tot den voorslag is overgegaan, die van de overzijde kwam, om Eed en verklaring in rechtswaarde gelijk te stellen; en alzoo, zonder meer, het weigeren van den Eed en het zich beperken tot een verklaring (of belofte) toetelaten.

§ 27. *Eedhelpers.*

Te meer heeft dit voorval, waar het ook enkele Antirevolutionaire Staatslieden gold, bevreemding gewekt, omdat reeds diep in de vorige eeuw een middel aan de hand was gedaan om zich uit de hier ontstaande ongelegenheid te redden, en dat men toch desalniettemin zoo spoedig meeging met het liberale advies, ja hier zelfs met zekere warmte voor opkwam, zonder het onzerzijds aan de hand gedane middel ook maar even met ernste te toetsen. Men liep er eenvoudig over heen. Dat moest wel ergernis geven, en geeft 't nog. Dat in deze houding thans voor 't minst eenige wending is gekomen, is dan ook alleen te danken aan wat Mr. Ort, als Minister van Justitie, in de Eerste Kamer over dezen voorslag verluiden liet.

§ 28. *Minister Ort.*

Hij toch vatte dezen voorslag zoo ten volle ernstig op, dat hij dien uit „Ons Program" de hoofdzaak voorlas en na die voorlezing als zijn oordeel uitsprak, dat de zaak zich op die wijs zeer wel zou laten regelen, maar dat ze hem alleen iets te omslachtig scheen om practisch dienst te kunnen doen. In de *Handelingen der Eerste Kamer*, van 17 Juni 1915, blz. 392, wordt ons dit letterlijk aldus bericht:

„Wat was nu, „zoo sprak de Minister," tegenover den noodstand waarin de Regeering zich geplaatst zag, haar plicht? De zaak te laten gelijk zij was, in de hoop dat het Eedsvraagstuk slechts van voorbijgaanden aard zou zijn, zooals de heer Bosch van Oud Amelisweerd aangaf? Maar daarvoor was de toestand van heden, gelijk ik aanstonds zal aangeven, toch inderdaad te ernstig.

„Den toestand opnieuw bestudeeren, gelijk de heer Kuyper aangaf, en eenige oplossingen te overwegen die totdusverre nog geen verdedigers hadden gevonden, gelijk dit in „Ons Program" is ontworpen? Men leze in dat boek, welk procédé noodzakelijk zou zijn voor de vrijstelling van den Eedsdwang voor atheïsten.

„Ik lees hier:

„dat van atheïsten, d. i. van dezulken die niet onvoorwaardelijk

verklaren in den levenden God te gelooven, geen Eed worde afgenomen, noch ook een belofte als onder § 3 is aangegeven, maar dat men met deze inceptioneele lieden in dezer voege te werk ga.

„Vooreerst zal zulk een te bewijzen hebben, dat hij geen lid is van eenig Kerkgenootschap.

„Immers, een atheïst, die toch lid van een Kerke Gods blijft, toont daardoor op zichzelfs reeds, een oneerlijk man te zijn.

„Ten tweede zal hij schriftelijk moeten verklaren, dat zijn weigering om den Eed afteleggen, geen andere oorzaak heeft, dan dat hij niet aan den levenden God gelooft.

„Ten derde zal hij behooren over te leggen een behoorlijk door minstens drie personen geteekend getuigschrift, dat hij hun bekend is als eer eerlijk en waarheidlievend man. Onder dien verstande, dat tot het afgeven van dit getuigschrift elk atheïst onbekwaam worde geoordeeld, en het recht tot wraking aan de Overheid sta

„Ten vierde zal hij een schriftelijke verklaring hebben aftegeven, dat dat de belofte, die hij gaat afleggen, indien hij tot het geloof aan God komt, voor hem met een Eed gelijk zal staan.

„En ten vijfde zal hij, ten genoege van den Overheid, zich bereid moeten verklaren, om, voor geval deze dit eischt, door een achtbaar persoon (tegenover wien evenzeer aan de Overheid het recht tot wraking behoort te blijven, en van wien vooral bewezen is, dat hij den betrokkene genoegzaam van nabij en langgenoeg gekend heeft) onder Eed te doen verklaren, dat bij hem geen vermoeden tegen de waarheidsliefde van dezen atheïst in de aanhangige zaak bestaat".

En wat was nu over dezen voorslag zijner Excellenties oordeel? Zie 't hier. „Ongetwijfeld", zoo ging hij voort, „is *deze regeling zeer scherpzinnig gedacht, en het kan niet worden ontkend, dat op deze wijze waarlijk toetsingswaarborgen worden gegeven.* Maar tevens vloeit daaruit voort, dat zoodra men een andere toetsing krijgt dan het psychologisch oordeel van den rechter, deze regeling *door zijn omslag*, practisch niet mogelijk zal zijn. Kan men dan werkelijk gelooven, dat een wetsontwerp, op dergelijke leest geschoeid, kans zou hebben op eenig gunstig onthaal bij de Staten-Generaal?"

§ 29. *Het instituut der Eedhelpers.*

Doch zij hier al de liberale rechtsgeleerde te loven die de weegschaal zuiver hanteerde, toch behoeft 't geen nader betoog, dat zijn bedenking de zaak niet uitwees, kon, wat onze voorslag inhield, beide tegelijk doen, èn de heiligheid van de rechtspraak handhaven èn toch het getuigenis van den Eedsweigeraar bruikbaar maken, dan had immers dienen gevraagd te worden, of op de omslachtigheid die hinderde, niet een uitweg ware te vinden; en dit te meer waar onzerzijds gulweg erkend was, dat we in 1878, nog pas uit het predikambt in de politiek overgegaan, nog niet de gegevens bezaten om de juiste gedragslijn stiptelijk aftebakenen, en thans zelf alleszins van oordeel waren, dat inperking van besogne zeer wel denkbaar en toelaatbaar zou zijn. Waarop toch kwam in hoofdzaak onze voorslag neer? We beriepen ons op de *Eedhelpers*, die in de Middeneeuwen in zwang waren gekomen. De eigenaardigheid van dit rechtsinstituut der „Eedhelpers” bestond hierin, dat het van Germaansche herkomst was, en daardoor vanzelf op den achtergrond raakte, toen het Romeinsche recht almeer onze rechtsinstitutiën geheel begon te beheerschen. Uit dit Germaansche recht was dit instituut ook in het Kanonieke recht opgenomen en had sympathie verworven. Beide, Dr. Gemeiner en Dr. Hildebrand gaven nog in 1841 en 1849 van Roomsche zijde over dit instituut de noodige toelichting. Het geschrift van *Dr. Gemeiner*, dat in 1849 het licht zag, droeg ten titel: *Eideshilfe en Eeideshelfer;* dat van *Dr. Hildebrand* „Die purgatio canonica et vulgaris”. Officieel droegen deze „Eedhelpers” den naam van *Conjuratores* of ook *Consacramentales*, en hun actie bestond hierin, dat ze zoowel in het civiele proces als in het strafgeding hem, die den Eed had afteleggen, ook hunnerzijds door Eedsaflegging ondersteunden. Ze betuigden dan onder Eede, dat ze den getuige of de partij persoonlijk en genoegzaam van nabij kenden, en alsnu er onder Eede voor in stonden, dat zijn getuigenis geen bedrog inhield. Als overweging gold hierbij, dat de rechter den getuige of de partij niet genoegzaam van nabij kende, om te beoordeelen of men op zijn zeggen aan kon, en dat zij, Eedhelpers, hem daarentegen zeer wel kenden, en alsnu voor de eerlijkheid van zijn getuigenis instonden. Ze waren meest zeven in getal. Sinds de 13e

eeuw daarentegen geraakte dit instituut van de Eedhelpers in onbruik, en hoemeer het Romeinsche recht, door het Kanonieke gesterkt, de heerschappij erlangde, hoe minder de Eedhelpers optraden. Vanzelf lieten zij zich niet over het geding zelf uit. Hun getuigenis strekte alleen om onder Eede voor de *geloofwaardigheid* van den man in te staan. Vooral in de *purgatio canonica* verkregen ze van de elfde eeuw af beslissende beteekenis. Soms steeg hun aantal hierbij tot twaalf, en zelfs nu nog is dit instituut voor het Kanonieke recht geldende inzake impotentie, en heet dan *juramentum septimae manus*, daar alsdan zeven bloedverwanten als Eedhelpers moeten optreden.

§ 30. *Gelijksoortige dienst.*

Nu lette men er op, dat dit instituut van Eedshelpers niet diende om de Eedsaflegging te versterken, maar om de betrouwbaarheid ervan te ondersteunen. Geen oogenblik is dan ook onderzijds beweerd, dat 't thans geheel gelijken dienst als eertijds zou kunnen doen. Het zou niet op gelijken dienst, maar op dienst *gelijk in soort* neerkomen. Toen en nu rees bij het aanhooren van in de gerechtszaal afgelegde verklaring de vraag, of hetgeen de persoon in quaestie uitsprak, en betuigden wel geheel met de waarheid overeenkomstig was; en die onzekerheid wenschte men toen, en wenschen ook wij nu, te temperen door Eedhelpers te laten optreden. Voor het tegenwoordige zou dit instituut derhalve in doel volkomen gelijk staan met wat de Minister van Justitie in Juni 1915 bij zijn eerste ontwerp had voorgesteld. In dit voorstel werd evenzeer de mogelijkheid ondersteld, dat bij Eedsweigering een poging in het spel kan zijn, om aan de verplichting tot het geven in zijn verklaring van de volle waarheid te ontkomen. Hiertegen nam Minister Ort toen in zijn ontwerp de toevlucht tot de wetsbepaling, dat de rechter gemachtigd en verplicht zou zijn, zelfstandig te beoordeelen in hoeverre er redelijke grond bestond, om in de Eedsweigering van den getuige te berusten. Hiertegen rees toen vrij sterke oppositie zoo van Rechts als van Links. Men gaf zonder voorbehoud toe, dat 't niet aanging, zoolang de Eedsinstelling stand hield, iemand die bedenking tegen het afleggen van den Eed had, zoo maar van die aflegging te ontslaan, en erkende dat het gewenscht bleef,

naar een hulpmiddel om te zien, teneinde uittemaken, of de Eedsweigering metterdaad uit atheïsme, dan wel uit bijbedoeling was opgekomen. Maar al keurde men dit doel goed, ja, al gevoelde men, dat hier naar zekeren waarborg moest worden omgezien, men had er bezwaar tegen,. dat de rechter, geheel eigenmachtig, in elk geding dit teedere en gewichtige punt zou hebben uittemaken. In verreweg de meeste gevallen kende hij den persoon, wien het gold, ganschelijk niet, en stond deze geheel vreemd voor hem. Hij zou derhalve eeniglijk kunnen afgaan òf op den indruk dien hij in 't gerecht van den persoon ontving òf op hetgeen hij zich door anderen omtrent hem liet informeeren. En dit nu scheen op pure willekeur te zullen uitloopen. Wordt nu echter, om die alleszins afdoende reden, op dit voorstel niet nader ingegaan, zoo zelfs, dat de Minister 't bij revisie zelf geheel schrapte, dan gevoelt toch een ieder, dat 't nog veel minder aangaat, hier allen naderen waarborg kortweg aftewijzen, en het, gelijk Minister Ort in zijn tweede ontwerp voorstelde, het nu uitsluitend van den opgeroepen getuige zelf te laten afhangen, of hij den Eed zou afleggen of weigeren. Zoo toch ging alle zekerheid te loor en was aan ieder de gelegenheid geboden om zich zonder verhaal van den Eed af te maken.

§ 31. *Mijn voorslag van 1878.*

Juist in verband hiermede beveelt zich onze voorslag van 1878, d. i. het toevlucht nemen tot een gewijzigd instituut van Eedhelpers, zoo als van zelf aan. Het eerste gewraakte wetsontwerp erkende de behoefte aan zekeren waarborg voor de waarachtigheid der bewering, dat de opgeroepene, bij gemis aan geloof, den Eed niet afleggen kon, en juist dien waarborg beloofde hetgeen onzerzijds werd voorgesteld, te geven. Het eerste wetsontwerp, dat dit onderzoek aan den rechter opdroeg, stond, voor wat het beoogde doel betreft, geheel op één lijn met onzen voorslag. In beiden, èn in het ontwerp èn in onzen voorslag, werd erkend, dat een nader bewijs voor de geloofwaardigheid onmisbaar was, en het verschil tusschen beiden bestond enkel hierin, dat het Regeeringsontwerp dit onderzoek aan den rechter overliet, terwijl onze voorslag er een geheel anderen regel voor aangaf. Het wetsontwerp droeg het zoeken van den waarborg op aan den rechter, voor

wien de opgeroepene veelal een volslagen vreemd persoon was, en werd daarentegen in onzen voorslag opgedragen aan tenminste drie personen, van wie bleek dat zij den persoon van nabij en lang genoeg kenden, om een oordeel over hem en over zijn verklaring op zich te kunnen nemen. Natuurlijk hield dit laatste veel beter steek, en gaf het wat des rechters oordeel uit zich zelf niet geven kon. Zoo beval onze voorslag zich van alle zijden aan. Zoo toch bleef de hoogheid van den Eed intact, de rechtspraak werd ook zoo geheel als voor het aangezicht Gods gehouden, en de persoon die achtte uit conscientiebezwaar den Eed te moeten weigeren, werd uit deze moeielijkheid geholpen door het optreden van vrienden of kennissen, die alle gelegenheid hadden om vooraf met hem geheel de zaak door te spreken en zich persoonlijk van de oprechtheid en waarachtigheid van zijn beweren te overtuigen. Traden nu deze vrienden in zijn plaats op, en getuigden dezen onder Eede, dat ze van de oprechtheid van 's mans getuigenis verzekerd waren, en zulks wel onder gevaar van zelf straf te ondergaan, bijaldien later bleek, dat er bedrog had plaats gehad, dan zou metterdaad de ernst in het proces geen oogenblik zijn losgelaten, en de hoogste zekerheid zou verkregen zijn, waarop men onder menschen rekenen mag.

§ 32. *Tegen alleen de omslachtigheid.*

Hiermede nu stemt geheel het oordeel van den liberalen Minister Ort overeen, dat onze voorslag rationeel was en doeltreffend kon zijn, en dus ook aanbeveling zou verdienen, mits ze niet door te groote omslachtigheid zich zelf veroordeelde. Hiertegen nu merken we in de eerste plaats op, dat dit argument zeer zwak is. Zoo men nagaat, tot wat omslachtige handelingen vaak de toevlucht wordt genomen, als het medisch-psychische onzekerheden geldt, of als ook andere technische onderzoekingen het juiste karakter van een feit hebben uit te wijzen, dan klinkt het toch niet overig eerbiedig, zoo men eeniglijk waar het den waarborg van het heilige geldt, tegen eenige omslachtigheid opziet. Bovendien wordt het niet voorgesteld, alsof zoodanige hulpe van Eedhelpers op slag zou zijn in te roepen. Vaak heeft zich in de rechtszaak ten onzent niet meer dan een enkel geval of een tweetal per jaar voorgedaan, gelijk zulks blijkt uit de Bijlage die aan de Tweede

Kamer door de Regeering is mêegedeeld bij de indiening van haar eerste ontwerp. Het voorkomen van zulk een geval is en blijft alzoo zeer hooge uitzondering. Maar ook afgezien hiervan; en ook hierover verklaarden we ons duidelijk, behoeft men volstrekt niet precies de wijze van handelen te volgen, die wij voorsloegen. Het kan veel eenvoudiger toegaan. Men kan volstaan met den getuige, die tegen het afleggen van den Eed bezwaar had in te brengen, dit te laten doen door een schriftelijke verklaring, waarin de weigeraar in een voorgeschreven vorm betuigde, op wat grond zijn weigering berustte. In de tweede plaats kon dan van hem opgave gevraagd worden van tenminste een drietal personen, die bereid waren onder Eede te verklaren, dat hij huns inziens een volkomen betrouwbaar persoon was. Die drie kon de rechter òf wraken òf door anderen vervangen, mits maar vast stond, dat ook deze den persoon genoegzaam kenden en den indruk van zekere betrouwbaarheid maakten. En hiermede liep de geheele zaak af. In niets, gelijk men ziet, omslachtig; eer kort van vorm.

§ 33. *Niet bij een noodwet.*

We aarzelen dan ook geen oogenblik, onzen voorslag, in principe, afgezien van den vorm, te maintineeren, en zien nog altoos van die Antirevolutionaire Juristen, die zonder nader betoog met het Liberale stelsel meegingen, het ook maar eenigszins afdoend bewijs tegemoet, dat òf mijn voorslag geen doel kon treffen, oftewel impracticabel zou zijn. Het is dan ook juist met het oog hierop, dat we er steeds op aandrongen, om de Eedsquaestie niet ter loops en bij verrassing af te doen, maar de beslissing over dit instituut naar later te verschuiven tot tijd en wijle er een definitief ontwerp uitkomt, dat er zich toe leent om de debatten over dit gewichtig vraagstuk op te voeren tot dat hooge standpunt, dat hier door het heilig karakter der zaak zelve geëischt wordt. Uitstel van behandeling en beslissing is daarom te meer toelaatbaar, omdat men van Regeeringswege toch steeds blijft volhouden, dat men vreemd is aan elken toeleg om den Eed uit de rechtszaal te bannen, en hij die op een verklaring buiten Eed gevonnist werd, steeds de bedenking blijft opperen, dat hem geen volle recht is geschied. Er kan dan ook niet genoeg op worden aange-

drongen, dat men in de Eedsquaestie toch eens ophoude eeniglijk op de moeilijkheid voor den opgeroepen getuige te blijven zien, en aller plicht te verstaan, om ook wat dit punt betreft, de vraag te doen herleven, hoe te waken zij tegen de veroordeeling van een onschuldige op valsche getuigenis. Kortelijk, om er dit nog bij te voegen, kon dit vraagstuk herleid tot de stelling, dat wel de niet in God geloovende geen Eed kan afleggen, maar dat er een toetsingsrecht moet gelden, om de realiteit van de Eedsweigering uit dien hoofde te beoordeelen. Waaruit volgt dat nu het toetsingsrecht van den rechter hier niet gelden kan, daar hij den persoon dien het geldt, niet van nabij kent, er uit dien hoofde als orgaan voor dit toetsingsrecht personen moeten optreden, die hem persoonlijk van nabij kennen, en alzoo in staat zijn om over de waarheid en oprechtheid van zijn beweren uitspraak te doen. Dit orgaan nu is o. i. te vinden in de Eedhelpers. [1])

---

[1]) Op 26 en 27 April 1916 is het Eedsvraagstuk in de Eerste Kamer tot beslissing gekomen door de aanneming van het gewijzigde ontwerp, dat Minister Ort had ingediend. De aanneming had plaats met 33 tegen 10 stemmen. De Roomschen stemden zoo goed als allen voor, met uitzondering alleen van de H.H. Reekers, Haffmans, Van der Biesen en Michiels van Kessenich. Van de Antirevolutionairen stemden alleen de H.H. Lucassen, 't Hooft en Franssen tegen. Dr. Kuyper vertoefde in Budapest, en was er onkundig van dat de beslissing te vallen stond, te meer daar de postcorrespondentie met Hongarije's hoofdstad bijna zes dagen nam. Ook hij zou vanzelf tegen gestemd hebben, gelijk dit op 22 Februari alle Antirevolutionaire leden in de Tweede Kamer deden. Wel was er bij het vorige ontwerp door hem op gewezen, dat de positie zich zóó zou kunnen voordoen, dat ook hij *voor* stemde, doch zulks alleen bijaldien daardoor afdoende tegemoetkoming kon bedongen worden. Dit echter was hier in 't minst niet het geval. Wat nu in behandeling kwam, was het meest ongunstige ontwerp dat zich denken liet, en zelfs de toelichting van den Minister kleurde het nog ongunstiger. Er kan dan ook niet anders beleden, dan dat de aanneming van dit ontwerp in de Eerste Kamer ons een der grievendste teleurstellingen bracht, die zich denken lieten.

HOOFDSTUK XIV.

DE FINANTIËN.

§ 1. *Staatsorganisatie en Staatsbedrijf.*

Inzake de Finantiën kunnen we daarom in dit hoofdstuk met korter bespreking volstaan, omdat we de hoofdlijnen rakende dit zoo gewichtig vraagstuk, die in „Ons Program" zijn getrokken, nog als de juiste blijven verdedigen. Bekorting is bovendien ook daarom mogelijk, omdat reeds bij de bespreking van de belangen der Gemeente en der Gewesten, het Finantieele vraagstuk, voorzooveel deze publieke lichamen aangaat, in Hoofdstuk VIII en Hoofdstuk IX uitvoeriger bespreking vond. Zelfs mag dankbaar erkend, dat sinds 1878 ook in ons officieele Staatsleven iets tot erkenning kwam, wat destijds nog slechts als protest te berde kon komen. We doelen hierbij in 't bijzonder op de onderscheiding tusschen het financieele beheer, dat uit de organisatie van den Staat voortvloeit, en dat geheel andere beheer, dat geen ander karakter draagt dan van Staatsbedrijf. Deze twee rubrieken van beheer verschillen niet slechts in den vorm, maar in beginsel, en dit wel in zulk een zin, dat de tweede rubriek, die van 't Bedrijf, desnoods geheel kon wegvallen, en 't zij aan de Gemeenten of aan particulieren kon worden overgelaten; terwijl omgekeerd het heel ander geldelijk beheer, dat geëischt wordt door het karakter van den Staat als organisme, niet anders dan aan de bewindvoerders van het Rijk kan worden toebetrouwd. Thans is dit althans bij het Post-, Telegraaf- en Telefoonwezen bij de Landsdrukkerij enz. dan ook officieel erkend. In ons Rijksbudget is men thans zoover gekomen, dat wat louter bedrijf is, apart wordt gehouden, en afzonderlijk verrekend wordt. Toch mogen we zelfs met de uitwendige constateering dat 't hier *bedrijven* geldt, nog geen vrede nemen.

Ook in de erkenning van hetgeen geen bedrijf is, als uitvloeisel van het organisch karakter van ons Staatswezen, moet ons protest tegen over de richting die weigert dit in te zien, worden volgehouden. Ontkend

toch mag niet, dat de opvatting alsof al wat van Staatswege op financieel terrein geschiedde, als een handeling tusschen de Overheid en *de afzonderlijke burgers*, of op zichzelf staande personen, ware op te vatten, niet alleen in een vroegere periode en tot ver in de 19e eeuw, verdediging vond, maar zelfs nu nog bepleit wordt. Vrij sterk kwam dit nog altoos in het probleem van de tollen op de heirwegen uit. Dit tollenstelsel toch ging uit van de opvatting, dat de looper nimmer en alleen wie rijdt, aan het Rijk vergoeding schuldig is voor den aanleg en het onderhoud van 's Rijkswegen. Wel zijn er plaatselijk nog lang enkele tollen overgebleven waar ook de voetganger voor de passage in het tol of bruggeld betaalde, maar van Rijkswege hief men, althans in ons land, zulk een tol van de voetgangers sinds lang niet meer.

§ 2. *De theorie van Montesquieu.*

Grondfout was bij deze opvatting, dat de Overheid werd aangezien voor een macht, die aan den enkelen burger het bezit en het genot van zijn eigendom en inkomen waarborgde, en voor dien aldus verleenden steun terecht betaling van dienst vorderde. Vooral Montesquieu voerde voor dit stelsel, dat men dan „assecurantietheorie" doopte, het breed pleidooi. De burgers verkeerden dan in den toestand van personen, die niet wisten, hoe ze zelf de wacht bij hun bezit of inkomen betrekken zouden. Beiden verkeerden gedurig in gevaar. En nu bood de Overheid zich aan, of liever nog, nu werd door die vele burgers saam een Overheid ingesteld, die de anders geheel ontbrekende zekerheid bieden kon. Bewees nu de Overheid dezen gewichtigen dienst aan een iegelijk die zeker eigendom of zeker inkomen te beveiligen had, dan volgde hieruit van zelf, dat men aan de Overheid vergoeden moest de hiervoor door de Overheid gedane uitgaven, en bovendien aan de Overheid zelve zulk een loon had te verzekeren, dat haar bestaan niet door gebrek aan middelen in gevaar kwam. Geheel deze voorstelling rust echter op de valsche onderstelling van het *Contrat Social*, en mag dan ook geacht worden, thans geen verdedigers, die aanspraak op gehoor kunnen maken, meer te vinden. Toch nam dit niet weg, dat het zoogenaamde stelsel van *vergoeding*, de oude vergeldings-

theorie, en hiermede de grondgedachte van het Assecurantie-stelsel, zij 't al in gewijzigden vorm, weer deed opleven. Het verschil bestond slechts hierin, dat in dit tweede stelsel de burgers in nog veel krasser zin als pure individuen werden genomen. De een heeft dan meer, de ander minder profijt van de zorge der Overheid. Aan wie geen kapitaal bezit, behoeft de Overheid vanzelf het veilig en ongekrenkt bezit ervan niet te waarborgen. Denkt men zich alzoo naast elkander twee burgers, den één die over niet anders beschikt dan over een weekloon van zeg f 10, en de ander die jaarlijks de rente int van een tonne gouds, dan kan de Staat dien loonarbeider niet dekken, omdat er bij hem zoo goed als niets te dekken valt. De bezitter van de tonne gouds daarentegen heeft alzijdige dekking noodig, om niet in zijn rustig bezit gestoord te worden. Hieruit nu poogde men afteleiden, dat derhalve van den loondienaar niets te vorderen was, terwijl daarentegen de man van de ton verplicht was, aan den Staat of aan de Overheid voor de hem bewezen diensten èn de kosten te vergoeden èn een eereloon te bieden. Ook deze vergoedingstheorie echter kon daarom de gunst, die ze een korten tijd in de publieke opinie genoot, niet behouden, omdat ze feitelijk rustte op de valsche gedachte, alsof de Staat slechts een toevallig agglomeraat van op zichzelf staande personen ware, en alzoo het organisch karakter van het volksleven ten eenenmale miskende. Ook practisch bleek deze theorie een verkeerd uitgangspunt te bieden. Ze leidde er toch toe, om slechts zeker deel van de bevolking schatplichtig te maken. En dit niet alleen, maar bovendien bleek 't al spoedig, steeds meer ondoenlijk, om wat de eene en de andere burger metterdaad persoonlijk van den Staat genoten, naar vasten maatstaf te berekenen en alzoo het gerechtig aandeel van elken burger in de gemeene lasten te bepalen.

§ 3. *Tweeërlei Overheidsverrichting.*

Alleen een te ver doorgedrongen begripsverwarring hield deze vergoedingstheorie nog een vrij lange periode in stand, en dit is 't waarop hier dient gewezen. De Overheid verricht namelijk ten behoeve van de onderdanen tweeërlei soort van bezigheden, en van deze tweeërlei soort vloeit het eerste wel zeer zeker en van zelf, doch het andere slechts naar wilkeur en bijkomstig uit de taak der Overheid,

in verband met het karakter van den Staat, voort. Den invoer op de grenzen regelen is iets dat niet aan elk grensdorp kan worden overgelaten; die invoer, en evenzoo de uitvoer, raken toch de verhouding waarin onze Staat zich bevindt tegenover den nagebuurden Staat die op onze grenzen ligt. Er is alzoo geen sprake van, dat de burgers ieder voor zich dit belang zouden kunnen regelen. Hier moet de ééne Rijksoverheid als machthebbende over heel het Volk optreden. Eenerzijds rust derhalve op de Overheid een reeks verplichtingen, die door haar ten bate en ten behoeve van de geheele bevolking moeten worden nagekomen, en die zich niet tot de taak der enkele burgers laten herleiden. Gelijk reeds is opgemerkt, dit geldt evenzoo voor wat het Leger en de Vloot aangaat, voor wat betreft de zorge voor de rentevoldoening en aflossing van de Staatsschulden, voor wat het koloniaal bezit onder andere hemelstreken betreft, voor wat aangaat het Departement van Buitenlandsche zaken, en zooveel meer.

§ 4. *Van geheel ander soort.*

Bij dit alles toch geldt 't steeds een taak, die te kwijten is ten behoeve van het *geheele* Volk als nationale *eenheid*, ook in verband met zijn verleden gedacht. Van geheel andere soort is daarentegen de taak, die meer gemakshalve aan de Overheid wordt opgedragen, ook al zou desnoodig de burgerij zelve ervoor kunnen optreden. Verzending van brieven en stukken ging zelfs nog in den reformatorischen tijd veelal door particuliere behulpzaamheid. Hoorde men dat er iemand naar Rusland ging, en had men in Rusland familie of met Rusland handelsbetrekkingen, dan verzocht men zulk een vertrekkend persoon wel de goedheid te willen hebben, zulk een brief of zulk een stuk mee te willen nemen. Het onderling verkeer, voor wat brieven en stukken betreft, was destijds dan ook zoo uiterst schraal en gering, dat 't nauwelijks meetelde. Dit nu is allengs geheel veranderd door de opkomst van het postwezen; een Staatsfunctie waar straks de telegraaf- en telefoondienst nog is bijgekomen. Natuurlijk had men deze velerlei diensten voor het onderling verkeer ook genootschappelijk door particulieren tot stand kunnen doen brengen, en in meer dan één zin is dit ook geschied. Met name ziet men dit aan de Spoorwegen. In België en in Duitschland

was het de Overheid die in het Spoorwezen voorzag; ten onzent daarentegen zijn er onderscheiden Spoorwegmaatschappijen opgetreden die een particulier karakter dragen. Toch is ook ten onzent steeds meer gebleken, 1⁰ dat deze particuliere maatschappijen onder een streng recht moeten gesteld worden, en dat hun traffijk van een nadere regeling van Staatswege niet kon verschoond blijven; gelijk met name bij de groote Spoorwegstaking van 1903 op 't duidelijkst in het licht trad. En 2⁰ dat deze particuliere maatschappijen van Regeeringswege de verzekering en waarborg behoeven, dat, dekken de inkomsten de kosten niet meer, het Rijk inspringt of de geheele traffijk zal overnemen. Reeds hieruit ziet men, dat verrichtingen van de Overheid, die een bedrijfskarakter dragen, toch in zooverre weer in verschillend karakter optreden, dat men van het eene bedrijf zeggen kan, dat de Staat er zich eigenlijk niet mee behoefde te bemoeien, terwijl het andere bedrijf bijna niet anders dan door de Overheid op genoegzaam voldoende wijze kan worden waargenomen. Allerlei diensten van vrachtwagens en persoonsverkeerdiensten zijn nog steeds particulier, zonder dat dit hindert; de post daarentegen is bijna niet meer particulier denkbaar.

§ 5. *Tegen vaste betaling.*

Toch hebben alle deze Staatsdiensten, die het karakter van bedrijf dragen, dit gemeen, dat er door wie er gebruik van maakt, telkens en telkens weer naar vasten prijs voor wordt betaald. We betalen voor elk stuk, dat met de post gaat, apart in 't postzegel. Evenzoo betalen we rechtstreeks voor elk telegram. Ook waar het Spoorwezen in handen van de Overheid is overgegaan, betaalt elk reiziger telkens weer voor zijn plaatskaart, of hij doet 't bij abonnement. Het eigenaardig karakter van alle deze bedrijfsdiensten is derhalve, dat ervan gebruik maakt wie wil, maar dat dan ook wie er gebruik van maakt, zoo dikwijls hij dit doet, er het verschuldigde voor te betalen heeft. Het is hier metterdaad de enkele burger voor wien de Overheid de gelegenheid opent, om al dan niet van haar goede diensten gebruik te maken, en wie er gebruik van maakt, betaalt dán wat het aan de Overheid kost, en zulks wel ten volle voor zijn aandeel, ja, veelal zelf

iets meer, zoodat zulk een bedrijf gemeenlijk nog een extra inkomst aan de Overheid oplevert. Dit is zoo met de Post, met de Telegraaf, met de Telefoon; het is in België en in Pruisen zelfs met het Spoorwezen niet anders gelegen. Van gasfabrieken, waterleidingen en zooveel meer geldt 't zelfde, zij 't al dat veelal uitsluitend de Gemeentebesturen zich hiermede inlaten, en niet het Rijk. Er is hier dus onderscheid, maar het karakter van *bedrijf* blijft. Doch al schuift men al wat het karakter van bedrijf draagt, geheel ter zijde, zoo blijft er toch voor de Overheid nog een steeds zich uitbreidende taak over, die uit het wezen van den Staat haar toekomt, en het is in deze grondtaak dat de Finantieele bemoeienis van den Staat, van alle bedrijfsgedachte afgedacht, zich als vanzelf aandient. Natuurlijk is met name bij de bedrijfsactie van de Overheid voor allerlei willekeur plaats. Gelijk men weet, zijn er landen waar de Overheid zelfs van meer dan één bedrijf een monopolie heeft gemaakt, zoo bijv. van den verkoop van tabak en van lucifers, en dit maakt in zoover een onderscheid, dat de Overheid bij 't monopolie de bedrijfsactie niet op zich neemt om de burgerij te gerieven, maar uitsluitend met het oog op eigen gewin. Aanbeveling verdient dit zeker niet, daar het de vrije levensactie van den onderdaan belemmert; maar ook al is dit zoo, toch blijft zulk een monopolie een steunbedrijf, en kan 't nooit uit het wezen van den Staat of uit de nationale existentie van het volk worden afgeleid.

§ 6. *De Overheid beter dan de particulier.*

Volgt hieruit nu, dat om het Overheidskarakter van het Staatswezen zuiver te houden, alle bedrijf van dien aard weer aan het particuliere initiatief moet worden teruggegeven? Ten deele ja, zoo met name de Volksschool, die eveneens ten deele als bedrijf is ingevoerd. Vooral bij haar kwam uit, tot wat verkeerde uitkomst zucht naar albemoeiïng van den Staat leiden kan. Voor het overige daarentegen zijn er tal van diensten, waarvan het bedrijf door niemand beter dan door de Overheid kan geregeld en waargenomen worden. De historie toont dan ook, dat bij voortgaande volksontwikkeling allerlei bedrijven van dien aard, die eeuwen lang een geheel particulier karakter droegen, juist dank zij de rijker volksontwikkeling, door de Overheid moesten

geëigend worden. Vaste regel is hier niet te stellen. Elke bemoeiïng is hier in zich zelf te beoordeelen. Niet alleen toch de school keert al meer naar het particuliere terug, maar ook in ons koloniaal beheer is het particulier initiatief steeds meer naar voren getreden. Vanzelf moet, waar men van de Staatsfinancien handelt, bij elk object dat in aanmerking komt, steeds óók de vraag overwogen, of de Staatsfinancien erdoor gebeterd of verslechterd worden. Maar al moet deswege vaak een Staatsbedrijf in stand worden gehouden, steeds scherper toch moet al wat Staats*bedrijf* is, van de finantieele vraagstukken die het Staatswezen geeft op te lossen, worden afgescheiden. Wat de Overheid inzake bedrijf doet, neemt ze over van de zorge die anders aan haar onderdanen was opgelegd, en zulks eeniglijk op grond dat het particulier initiatief niet in staat is, al zulks evengoed, even vlug en even goedkoop te doen als de Overheid. Er is hier eeniglijk preferentie in het spel. Evenzoo als ieder burger van den éénen winkelier naar den anderen kan overgaan, indien de laatste hem beter, vlugger en goedkooper kan bedienen, zoo ook gaan de onderdanen vanzelf van het particulier initiatief naar het Overheidsbedrijf over, zoo ze zien dat dit hun bate afwerpt. In niets daarentegen raakt dit de eigenlijke Staatstaak, noch de primordiale roeping van de Overheid. Die taak en die roeping komen op uit het volkswezen als zoodanig. Dit volkswezen is niet het resultaat van 't private goedvinden der onderdanen, die in vergadering saamkomen, maar wortelt in een verleden dat eeuwen telt, komt op uit een gemeenschappelijken aard, die uit het voorgeslacht zich steeds verder voortplantte in de nakomende geslachten, en die juist deswege een karakter doet uitkomen, dat van het nationaal karakter van andere natiën verschilt, zich steeds op geheel eigenaardige wijze verder ontplooit en steeds in het nieuwopkomend geslacht werkt, ook al ligt het nog in de wieg, omdat het volk zijn aard niet zelf maakt, maar van zijn voorouders, geheel buiten eigen wilskeus om, het zich zag toebedeeld. Denk u dat in een Volk plotseling op één dag alle personen boven de tien jaren wegstierven, zoo zou uit dat jonge volkje toch na andere tien en twintig jaren een volk opgroeien van gelijken nationalen zin, omdat 't van gelijke herkomst was. Het organisme van het geheele Volk beheerscht hier den aard en het karakter der massa. Vooral in 1914 en daarna bleek dit aanstonds weer bij den grooten wereldoorlog. Niet de enkele personen gaven toen den toon aan, maar Volk stond tegenover Volk, en alle politiek verschil

week, om weer de organische eenheid van het Volk tot haar recht te doen komen.

§ 7. *Samentrekking op het Rijk.*

Ook financieel leidde het beginsel der Fransche Revolutie er toe, om de saamstellende deelen van den Staat van hun betrekkelijke zelfstandigheid te berooven, tot er ten leste niets dan de in alles voorziende Staat overbleef. Zoo nu ging het onder invloed van dit revolutionaire beginsel ook ten onzent. De financiën van de Gemeenten en van de Provinciën kwamen daardoor almeer in ongunstige verhouding tegenover de Rijksfinancien te staan. Voor de gezamenlijke Provinciën bedroeg het totaal van alle inkomsten in 1911 niet meer dan $11^1/_4$ millioen, terwijl de uitgaven slechts $10^3/_4$ millioen beliepen. De leeningen nu uitgesloten, was het budget van alle Gemeenten saâm in datzelfde jaar $161^3/_4$ millioen groot, en tegenover deze beide bedragen van 173 millioen stond het Rijksbudget in 1914 met een bedrag van $208^1/_2$ millioen, om reeds in 1913, d.i. twee jaar later, te stijgen tot $239^1/_2$. Stelt men hiertegenover nu Zwitserland, waar de kantons zulk een mate van zelfstandigheid behielden, dan vindt men dat de Rijksinkomsten in 1911 niet meer dan 98 millioen franken, d. i. ongeveer $47^1/_2$ millioen gulden, beliepen, terwijl de bevolking op $3^3/_4$ millioen stond. In het overige werd door de kantons voorzien. In de Vereenigde Staten van Noord-Amerika werd in 1911 op een gewone ontvangst van $938^1/_2$ millioen dollars voor het geheele Gemeenebest gerekend, terwijl de afzonderlijke Staten saâm 620 millioen dollars inden. Had men dan ook in 1813/15 aan de voorheen souvereine Provinciën meer van haar vroegere zelfstandigheid laten behouden, zoo zouden ook ten onzent de Rijksfinanciën veel lager staan en daarentegen de Provinciën een geheel ander budget vertoonen. Juist dit ten deele autonome karakter van Gewest en Gemeente gedoogde het beginsel der Fransche Revolutie niet. Alle autonomie is dan ook nu nog in Frankrijk geknakt en bijna te niet gedaan; en in 1813/15 heeft men, uit vrees dat de Provinciën ten onzent tegen de Rijkseenheid in verzet mochten komen, ze alle, ook financieël, onder Rijksvoogdij gesteld. Een totale ontvangst voor de elf Provinciën van $11^1/_4$ millioen, in 1911, waarvan

dan, om de zaak substantieel te bezien, nog $2^1/_2$ millioen uitgeleend geld en bijna 5 millioen voor Rijksopcenten afmoet, zoodat er feitelijk uit eigen bezit en heffing nog geen *vier* millioen voor alle de Provinciën saam overblijft, is, met het oog op de Provinciale autonomie, een belaching.

§ 8. *Directe en indirecte belasting.*

Voor wat de tegenstelling tusschen directe en indirecte belastingen betreft, heeft daarentegen de leidende positie der Fransche Revolutie haar spel verloren. De volstrekte eisch van het nieuw opgekomen stelsel kwam er eigenlijk op neder, dat er slechts éene enkele belasting zou geheven worden, en dat in deze belasting door alle burgers, naar evenredigheid van het jaarlijksch inkomen, zou worden bijgedragen. Het leek zoo natuurlijk. De gemeenschap had zeker bedrag voor Staatsbeheer en Staatsdefensie van noode. In de Gemeenschap vond men de burgers als leden. Al wie wat dan ook per jaar aan inkomen had, moest derhalve naar evenredigheid bijdragen. Liefst moest een ieder deze bijdragen vrijwillig voor zijn aandeel storten. En zoo zou dan vanzelf in alle financieele behoefte van den Staat voorzien zijn. Al spoedig echter bleek, dat dit een utopie was, voor verwezenlijking op geen manier vatbaar, en zoo gingen als vanouds de indirecte heffingen straks weer door. De Duitsche Rijksfinancien nu uitgezonderd, kan dan ook gezegd, dat thans nog in de enkele Duitsche Staten, in Oostenrijk, in Engeland, in Frankrijk, in Rusland en in Italie, om nu van de kleine Staten niet te spreken, de indirecte belastingen het leeuwenaandeel in de financiën dezer Staten uitleverden. De indirecte belastingen hebben voor en tegen. Er voor pleit, dat de kwijting ervan zoo als vanzelf en ongemerkt toegaat, dat men het voor geen gering deel zelf in zijn macht heeft, of men er in mee betalen wil al dan niet. Vooral bij de verbruiksbelastingen springt dit in het oog. Met name wat van buiten werd ingevoerd, viel er als vanzelf onder. Dit nu was het geval met wijn, allerlei gedistilleerd, bier, tabak, koffie, thee en zooveel meer. Ten onzent liet men vooral de tabak nog vrij, maar in den regel kan gezegd, dat alzulke van buitenaf ingevoerde of ook in het land zelf gefabriceerde weeldeartikelen, hetzij dan door het Tarief, hetzij door de accijnzen, getroffen werden. Gelijk we

reeds zagen, ging men met name in Frankrijk er zelfs toe over, zulke objecten tot Staatsmonopolie te maken, zooals ook wij later in onze Koloniën met de opium deden. Het Octrooi is voor de Gemeenten hiertelande, op kleine exceptiën na, afgeschaft, maar in Frankrijk hield zelfs dit heffingsmiddel nog op breede schaal stand. Alleen onze accijnzen leverden in 1913 een totaal van bijna 67 millioen gulden, d. i. meer dan een vierde van het geheele budget, terwijl alle directe belastingen saam slechts $52^3/_4$ millioen inbrachten. Rekent men hierbij nu nog de In- en Uitvoerrechten enz. ad 17 millioen, en andere indirecte lasten die $32^1/_4$ millioen opleverden, zoo geeft dit saam reeds bijna de helft van ons geheele budget. Toch is men al spoedig overtuigd geworden, dat ons budget allengs veel te sterk klom, om het op den duur in hoofdzaak uit wat indirect inkwam, te dekken; iets wat te meer erkend moest, toen te hooge indirecte lasten te sterk op het verbruik ingrepen, en hierdoor ook de nijverheid, zoo aan de zijde der fabrikanten als aan dien der loonarbeiders en winkeliers, lijden lieten. Vandaar dat een belasten van het inkomen al spoedig niet meer te mijden was, en zulks wel in dien zin, dat alleen de laagste klassen van inkomen hier vrij van bleven, maar voor het overige alle onderscheiden klassen der burgerij, pro rato van hun inkomen, moesten getroffen worden. De vanzelf hierbij aangegeven grens is, dat de belasting het inkomen zelf in zijn bron niet mag aantasten, daar jaarlijksche daling van het nationale inkomen door belasting, zoo hier niet een sterker aanwas uit anderen hoofde tegenover stond, vanzelf het nationale vermogen van jaar tot jaar zou doen minderen, en hiermede de levenskracht van het Volk zou aantasten. De moeilijkheid blijft maar, dat de schatting van het werkelijk inkomen van elk burger steeds moeite blijft opleveren; reden waarom we de heffing van zulk een belasting liefst van het Rijk op de Gemeenten zagen overgaan. In de Gemeenten schat men elkanders inkomen nog het zuiverst.

§ 9. *Persoonlijke en zakelijke belastingen.*

Een stuk land van eenigen omvang moet grondbelasting elk jaar afgeven, geheel daargelaten de persoon aan wien het toebehoort. De

waarde van zulk een stuk land zit in het land zelf, en het is de Overheid die, door goede regeling van 's Lands zaken, de intrinsieke waarde van het land, voor geen gering deel, rijzen of dalen doet. Droeg de Overheid zorg, dat de toevoerwegen als vanzelf hun dienst konden doen om de waarde van het stuk land te verhoogen, werd op de verkeerskanalen goede acht geslagen, en werd tegen waterramp gedaan wat doenlijk was, — zoo rees door dit alles de geldswaarde van 't land en sprak het vanzelf, dat uit de opbrengst van wat op 't land groeide, zekere som jaarlijks als vergoeding aan de Overheid moest worden uitbetaald. Reeds in Israël, gelijk men weet, werd niet minder dan een tiende van de opbrengst afgezonderd. Juist het feit echter, dat 't land deze zorge van de Overheid zich ten goede geniet, geheel afgescheiden van den persoon van den eigenaar, maakt dat bij koop en verkoop onpersoonlijk met deze grondbelasting rekening wordt gehouden. De kooper betaalt dan zooveel minder als de belasting kapitaalswaarde vertegen woordigt. In den lager koopprijs zit dan de belasting feitelijk in, en scherp gerekend betaalt de kooper welbezien geen belasting, daar de rente van het minderbetaalde de belastingsom dekt. Verandering komt hierin natuurlijk, zoo inmiddels de waarde van het land door den aanleg van een spoor of kanaal verhoogd wordt. De grondbelasting dient hiermede dan ook steeds rekening te houden, en moet klimmen zoo de zuivere waarde van het stuk land naar boven ging. Dit kan en is billijk, daar de eigenaar, zonder er iets voor te doen, zijn eigendom in waarde verhoogd zag. Bij daling in waarde zou 't tegenovergestelde gevolg zijn toetepassen. Staat 't zoo met het grondbezit, niet anders is het met gebouwd eigendom, vooral in de steden. Een Gemeentebestuur kan zulk een wijziging in den aanleg van de stad maken, dat een huis, dat dusver slechts een huurprijs van *f* 1000 opleverde, klimt tot een huurprijs van *f* 1500. Een niet te onbewegelijk stelsel van grondbelasting, en van zakelijke belasting in het algemeen, moet daarom zoo zijn ingericht, dat 't met deze dalingen en verhoogingen rekent. Is het louter de Overheidsbemoeiing, die uw huis van *f* 1000 op *f* 1500 per jaar brengt, dan is het slechts billijk, dat ook de belasting die ge voor zulk een pand betaalt, verhoogd wordt. Ook de verbruiks- en weeldeartikelen worden gemeenlijk tot de voorwerpen van de zakelijke belastingen gerekend, daar een ieder 't in zijn macht heeft, van al zulke objecten aftezien of ze

zich toe te eigenen. Van geheel anderen aard daarentegen zijn de persoonlijke lasten, die als hoofdgeld, inkomstenbelasting, vermogensbelasting en bedrijfsbelasting enz. geheven worden. Hier toch heeft men te doen met inkomsten die de persoon in zijn persoonlijk optreden vertegenwoordigt en die, verlaat hij 't land of sterft hij, van karakter veranderen. Iemands persoonlijk bezit hangt af van wat hij als persoon erfde of door zijn persoonlijk ondernemen verwierf. Hij is over wat hij alzoo int of bezit, heer en meester. Hij alleen heeft er zeggensschap over. Verstrekt nu de Overheid hem hierbij alle gegevens, om voor zijn bezit of eigendom te waken, is het een geregelde toestand van zaken in het land, die, dank zij de overheidszorge, de sociale actie met dit kapitaal of met dit inkomen mogelijk maakt, zoodat het, denkt ge u de Overheidszorge weg, slinken zou als sneeuw voor de zon, dan is het naar recht en billijkheid, dat de Overheid voor die 't bezit verzekerende zorge vergoeding in den vorm van belasting ontvangt, en wel een belasting die procentsgewijze naar boven gaat. En dit laatste niet uit overweging, dat de rijke bezitter meer betalen kan, maar overmits voor groote bronnen van inkomst de heerschappij van de Overheid hooger waarde bezit, niet alleen extensief naar het bedrag van den eigendom of het inkomen, maar ook intensief, inzooverre voor de waarborging van het grooter kapitaal of inkomen zooveel ernstiger maatregelen te treffen zijn. Voor de veiligstelling van een inkomen van *f* 10.000 is veel meer van de Overheid vereischt, dan voor den waarborg van een inkomen van *f* 10 per week. De groote moeilijkheid blijft maar, om bezit en inkomen met juistheid te schatten. Al heeft toch het potten in de stilte een zeer ernstige schaduwzijde, gelijk dit zoo vaak bij den gierigaard uitkomt, toch drukt het op de huishouding en kan het nadeelig op de opvoeding werken, indien een jongske van 11 jaar reeds precies weet, wat zijn vader elken jare int. Er ligt hier in 't tijdelijk mysterie een kracht die zeer zeker ten goede werken kan.

In het algemeen zij hier nog aan toegevoegd, dat ook de Rijksoverheid gehouden is, in haar financieel beleid voorzichtiglijk en bescheiden te werk te gaan. Men drage zorg, dat de belastingtermijnen zóó geregeld worden, dat ze zich schikken naar de practijk van het leven. De toon, waarin de Overheid inzake de belasting spreekt, zij niet te barsch en niet te dreigend. De uitgaven voor de inning moeten

zooveel 't even kan beperkt blijven. En al is oplegging van de lasten naar volstrekte evenredigheid van de positie, een ideaal dat wel nimmer bereikt zal worden, toch moet door de burgerij kunnen gevoeld worden, dat de Overheid stipte en strikte evenredigheid bedoelt, en een geopend oor heeft voor alle klacht, die bewijs levert van tekortschieting in wat hier eisch van gerechtigheid is. Juist daarom moet dan ook de vaststelling van het budget steeds onder parlementaire bevoegdheid staan. Geen volk mag zich 't recht om hier over te beslissen, ontnemen laten. Geheel het constitutioneele stelsel is nooit anders dan door handhaving van dit recht te waarborgen.

§ 10. *Het Tarief.*

De meest geschikte methode om ook ten onzent een meer doeltreffend tarief van invoerrechten te erlangen, kan hier buiten bespreking blijven. Dit toch is een vraagstuk van tactiek, dat, naar de omstandigheden zich wijzigen, op zeer onderscheiden manier zal zijn op te lossen. Onze partij begon sinds 1878 de Tariefsverhooging meer op den voorgrond te schuiven, en ging er tenslotte toe over, haar in 't Stembusprogam op te nemen. Aanvankelijk nu deerde dit niet. Niettegenstaande het Stembusprogram van onze partij ook met de Tariefsverhooging ernst maakte, gelukte het ons in 1901 een overwinning van beteekenis te behalen. Ook in 1905 werd van Links de strijd slechts zijdelings tegen de Tariefsverhooging aangebonden. Dit bleef zoo in 1909, toen we nogmaals met het Tarief in ons Stembusprogram de Liberale Partij uit het zadel lichtten. Eerst bij de Stembus van 1913 heeft men van de Linkerzijde het Tarief als hoofdwapen tegen ons aangegrepen, en, gesteund door buitenlandsche leveranciers, wier invoer bedreigd werd, met hoopen geld een actie in 't leven geroepen, die op onze nederlaag uitliep. Hiermede zal voortaan te rekenen zijn. Er bestaat toch metterdaad gevaar, dat gelijke actie tegen de Tariefsverhooging, als in 1913 op touw werd gezet en slaagde, onmiddellijk herhaald zal worden, zoo we nogmaals in ons Stembusprogram er mee voor den dag komen. Vandaar dat 't geraden schijnt, na de ervaring in 1913 opgedaan, van methode te veranderen; van nu af de Tariefsverhooging niet opeens, maar bij deelen tot stand te brengen; en

hiermede aanstonds te beginnen, zoo we weer meester van het terrein worden. De Liberale Kabinetten hebben ook hunnerzijds de opbrengst van het Tarief doen oploopen. In 1885, nu dertig jaar geleden, bracht het Tarief van in- en uitvoer nog slechts 5 millioen op, en sinds klom het tot een bedrag van 17¼ millioen. Al ging nu onze bevolking in die jaren van 4½ tot 6¼ millioen vooruit, toch blijkt, hoe aanzienlijke vermeerdering van inkomsten, ook proportioneel, in dit klimmen van 5 op 17 millioen gelegen was. Hier echter behoeft hierop niet nader te worden ingegaan. Het geldt hier de Stembus-tactiek, en deze kan eerst bij de Stembus tot beslissing komen. Zelfs de bewering toch, dat het verschijnen van het Wetsontwerp van Mr. Kolkman de stemming in 1913 ten onzent had doen omslaan, houdt geen steek. In 1909 had men het bijna gelijkluidende ontwerp van den vroegeren Minister Harte van Tecklenburg voor zich, en toch verhinderde dit in 1909 in geen enkel opzicht ons schitterend Stembussucces. In 1913 echter waren de buitenlandsche leveranciers wakker geworden. Toen stroomde het geld binnen. Door dit geld nekte men ons. En nu deze leveranciers eenmaal de proef doorstonden, is het aan geen twijfel onderhevig, of ze zullen ons telkens weer op gelijke manier bestoken.

§ 11. *Bij ons gemengd.*

Wat nu het Tarief zelf betreft, zoo heerscht ten onzent wel geen gladde vrijhandel. Van enkele artikelen wordt zelfs een zeer hoog inkomend recht geheven, zoo van bier 50 %, van suikergoed 25 %, van sigaren 10 %, en gelijk bedrag van tapijten, maar dit zijn uitzonderingen op den regel. Over het geheel is wat men nu heft, òf niets òf een zeer onbeduidend bedrag, en buitenaf geniet Nederland dan ook nog steeds de eer, onder de landen van de Freetrade te worden gerekend. Eén vaste regel van gedraging nu is hier niet te stellen, noch ook uit een door ons beleden beginsel afteleiden. Er kunnen zeer goed dagen komen, waarin de drang overheerschend zal worden, om zelfs wat we nu nog heffen, afteschaffen. Alleen moet beleden, dat het heffen van invoerrecht van oudsher en nu nog de door schier alle landen gevolgde practijk is. Rechtens kan gevorderd,

dat wie tot onze markt zijn toevlucht neemt, om zijn waar hier aan den man te brengen, vergoeding geve voor zijn profijt, daar toch immers ook zijn verkoop hiertelande onder de bescherming van onze geheele Staatsinrichting plaats grijpt, en het niet onredelijk kan heeten, dat hij dan ook in onze kosten van het Staatsbestuur mêe betale. Dit overheerschend denkbeeld is dan ook nu nog allerwegen in practijk gebracht. Zelfs in Engeland; en wat Engeland naam gaf als het land van de free-trade is niet daaruit te verklaren, dat Engeland zich niet ook door heffing aan den invoer uit den vreemde te goed deed, maar alleen daaruit, dat het dit deed op geheel eigenaardige manier, deels door zijn tarief enkel te heffen van wat in Engeland zelf niet geproduceerd werd, en deels door het afteschuiven naar zeer hooge accijnzen. Om nu de oorlogsjaren te mijden, zij hier aangeteekend, dat Engeland in 1913 aan douanen hief £ 36.207.793, en aan accijnzen £ 41.159.574. Saam alzoo 76½ millioen pond sterling, op een bevolking van ruim 46 millioen. Hooger alzoo dan bijna ergens elders, terwijl, gelijk men weet, in 1915, terwille van den oorlog, zelfs de douanerechten aanmerkelijk werden uitgebreid. Raadpleegt men nu de statistieke gegevens ten opzichte van andere landen, dan vindt men dat alle grootere Staten volop in het Tarief plegen te grasduinen, en dat de kleine Staten, met welke *wij* ons beter vergelijken kunnen, evenzoo doen. België's budget rekende in 1913 nog op 67¼ millioen francs inkomende rechten, op een bevolking van 7½ millioen. Zwitserland inde in 1911 reeds bijna 81 millioen francs, op een bevolking van 3¾ millioen. Zweden trok uit zijn tarief in 1914, uit zijn douanen en accynzen saam, 111 millioen kronen; de kroon op 1 fr. 39 c gerekend; op een bevolking van circa 6 millioen. En zoo ongeveer is het met alle kleinere Staten, niet één enkele uitgezonderd. Of ge in Amerika of in Europa, in Azië of in Afrika komt, allerwegen worden hooge tarieven geheven, en feitelijk is Nederland het eenige kleinere land, waarin nog steeds verhooging van eenigszins ernstigen aard bestreden wordt. De voorstanders van het Vrijhandelsstelsel ten onzent staan derhalve onder de stellige verplichting, aan te toonen, uit wat hoofde Nederland geroepen zou zijn, ten deze van den regel, dien zoo goed als de geheele wereld steeds gevolgd heeft, en nog altoos volgt, principieel aftewijken. Dit kunnen ze niet, en daarin ligt hun zwakheid.

§ 12. *Het Wereldrijk.*

Op zichzelf ware het zeer zeker denkbaar, dat alle tollen werden opgeruimd en over heel de wereld, in alle land, door heel het menschelijk geslacht, vrij verkeer voor alle goed werd toegelaten. Dan zou 't zeer zeker voor alle landen gelijk staan, en de gevolgen ervan zich allerwegen doen gevoelen. Landen van rijke productie uit mijnen, landbouw en fabricage zouden dan van handel overvloeien en steeds rijker worden, terwijl omgekeerd landen met niets onder en weinig boven den grond, ook hun fabricage al meer zouden inboeten, en verarmen. De idée van het wereldrijk zou dan ook op financieel gebied tot in het uiterste worden doorgevoerd, en de materieel gunstige of ongunstige verhoudingen zouden het lot der onderscheiden volken en natiën bepalen. Tegen dit materieele uitgangspunt nu zijn de natiën uit zucht naar zelfbehoud steeds in verzet gekomen; en deels om haar inkomsten te vermeerderen, deels om eigen productie en fabricage beter kans te verzekeren, hebben ze op de grenzen den tol gezet en invoerrecht geheven. Ook Engeland deed dit in de eerste periode van de 19e eeuw, en eerst toen het allengs, dank zij zijn overzeesche bezittingen en zijn machtige vloot, zich een overheerschende wereldpositie verzekerd had, gaf het den invoer van elders van wat 't ook zelf produceerde, althans in zijn tarief, niet in zijn accijnzen, vrij. Hieraan dankte het een tijdelijk ongeëvenaard succes. Toch kwam ook hierin kentering. De Conservatieven sloegen om, en doelden op herstel van het vroeger tarief, terwijl in de oorlogsjaren zelfs de Liberalen hierin meegingen. Toen Engeland de eerste maal omging, zijn ook ten onzent de oeconomen van meening veranderd, en hebben ook ten onzent de inkrimping van het Tarief weten door te zetten. Hierdoor is de emigratie van het fabrieksvolk naar Duitschland op in het oog loopende wijze bevorderd. Waar voorheen het aantal Nederlanders in Duitschland de 30.000 niet te bovenging, stond hun cijfer in 1910 reeds op 144.175 personen. Hierdoor stond Nederland voor de immigratie als n° 2 op de lijst. Oostenrijk had $6^1/_4$ millioen van zijn nationaliteiten in Duitschland onder dak gebracht, en dan volgden wij aanstonds met bijna 145.000. Naar verhouding van de bevolking won het derhalve Nederland, dat zijn meeste zonen

naar Duitschland, om arbeid te vinden, had doen uitwijken. Het werd zoodoende het omgekeerde van voorheen. In de dagen der hannekemaaiers waren het Duitschers die hiertelande werk kwamen zoeken, en nu daarentegen waren het de verlegen Nederlanders, die op het vinden van loongevenden arbeid uittogen naar het oeconomisch zooveel beter gestelde Duitschland. Iets waar te meer nadruk op valt, omdat het met België juist evenzoo staat. Uit Nederland gingen, blijkens de opgaven over 1910, ruim 70.000 Nederlanders naar België, terwijl omgekeerd het aantal Belgen hiertelande niet meer dan 18.338 bedroeg. België had circa $7^1/_2$, wij slechts even 6 millioen bevolking, en toch gingen van hier naar België ruim driemaal zooveel Nederlanders, als van België naar ons toekwamen.

§ 13. *Elk absoluut stelsel voorshands ondenkbaar.*

Zonder voorbehoud mag dan ook vastgesteld, dat, onder de gegeven omstandigheden, het willen doorzetten onzerzijds van het Vrijhandelstelsel zich op geenerlei wijze laat rechtvaardigen. Ook al geeft men toe, gelijk ook wij steeds deden, dat op zich-zelf zulk een stelsel, mits algemeen aanvaard, zich denken en aanvaarden laat, — gelijk het nu staat, mag in den wensch van wie zulks beoogen, geenszins worden bewilligd. De Staatsinkomsten vloeien niet zóó overvloedig, dat we de tien en meer millioen, die we door ons huidig stelsel prijsgeven, missen kunnen. Vooral toen het stond tusschen de Invalieden-verzekering en de *Free trade* sprak het als vanzelf, dat we zulk een concreet en sterk sprekend belang niet om een bij exceptie hier ingedragen stelsel mochten prijsgeven. Doch ook afgezien hiervan is de te vrije invoer oorzaak, dat een zeer groote hoeveelheid van wat we op allerlei wijze van noode hebben, en wat zeer goed hier kon geleverd worden, ons nu uit het buitenland toekomt; gevolg waarvan is, dat de buitenlander het geldelijk profijt aan zich trekt, hier velerlei fabricage krijgt, en dat tal van arbeiders, die anders volop werk zouden vinden, thans, ter oorzake van hun werkeloosheid, de grens moeten overtrekken, om in Duitschland ten behoeve van Duitsche fabrikanten te gaan fabriceeren, wat ze zooveel normaler in 't eigen land voor onze eigen fabrikanten in gereedheid konden brengen, in-

dien de vreemde waar hiertelande de prijzen niet op eene alle concurrentie afsnijdende wijze drukte. Nu is 't wel waar, dat hiertelande de nijverheid zich naar de financieel-oeconomische regeling van het Liberalisme heeft gevoegd, en dat dientengevolge, met name in Overijsel, een eigen industrie is opgebloeid, die vooral in het Oosten uitstekende zaken maakt. Dit echter is niets vreemds. Dit gaat altijd zoo. Engeland toonde bij zijn ommekeer op Tarief-gebied, hoe Ierland de dupe werd van dien ommekeer, en hoe niet alleen Voor-Indië, maar ook Ierland letterlijk verarmde onder Engelands oeconomischen bloei. Al is het dan ook, dat onze industrie zich met zeldzame energie naar den nieuw-ingetreden toestand geschikt had, toch was en bleef dit niet anders, dan een doekje voor 't bloeden, gelijk 't dan heet. Het was, en blijft nog, een onmogelijke toestand, dat men uit Duitschland ons kleedt en dekt en in allerlei levensnood voorziet, en dat ónze mannen zorgen voor China en Japan. *Charité bien commandée commence par soi-même*, en zoo ook staat het met nijverheid en handel. Nederland moet zich niet door wat andere landen hier doen, de wet laten stellen, maar allereerst in eigen levensbehoeften weten te voorzien. Gelijk het nu staat, is op dit terrein ten onzent schier alles verwaarloosd. Er werd zoo goed als niets voor de industrieele opvoeding van onze arbeiders gedaan. De handwerksscholen zelfs konden geen genoegzame bate afwerpen, daar het onderwijzend personeel te laag stond. En toen in 1904 althans een poging gedaan werd, om in Haarlem te stichten, wat Duitschland reeds sinds lang en in tal van steden bezat, is dit zelfs door de vrienden van den Vrijhandel bestreden. Nu is voor dit groote doel in Rotterdam met de Handelsschool dan toch eindelijk een eerste stap gedaan. Maar voor het overige is het nog altoos de pseudo-liefde voor den Vrijhandel, die ons achterlijk deed blijven op elk gebied.

HOOFDSTUK XIV

DE PUBLIEKE EERBAARHEID.

§ 1. *Schaamte en eerbaarheid.*

Bij den inzet van de eerste en tweede periode van 's menschen leven op deze aarde, komt *de schaamte* aan het woord. Het eerst bij Adam en Eva, de tweede maal bij Noach. Uiteraard waren zoowel Adam als Eva naakt geschapen, en verkeerden zij zonder kleedij in het Paradijs. Zoolang het besef van volstrekte onschuld het zondige in hen onderdrukte kon geen schaamtegevoel bij hen opkomen. Zoo echter is de loslating van God niet in hun zielsleven heerschend geworden, of 't schaamtegevoel komt in hen op. In Genesis III : 6 wordt ons meêgedeeld, dat ze aten van den verboden boom, en terstond daarop in vs. 7 lezen we, dat ze zich schorten van vijgeboombladeren maakten om hun naaktheid te bedekken. En dat deze opwelling van schaamte den Heere welgevallig was, blijkt uit Genesis III : 21, waarin ons bericht wordt, dat God voor Adam en zijn vrouw rokken van dierenvellen maakte en deze hun aantoog. Hier is dus tweeërlei: eenerzijds het opkomen van het schaamtegevoel, en anderzijds de ordinantie Gods om de schaamdeelen aan het lichaam te bedekken. In verband waarmee het hoogst opmerkelijk is, dat de tweede periode van het menschelijk leven, die van Noach af na den Zondvloed rekent, eveneens al aanstonds de aandacht trekt door iets dat met de schaamte in verband stond. Zoo toch lezen we in Genesis IX : 20: „Noach begon een akkerman te worden, en plantte een wijngaard, en hij dronk van dien wijn en werd dronken, en hij ontblootte zich in 't midden van zijn tent". Niet, gelijk het veelal in beeld wordt gebracht, op 't open veld, maar in zijn tent. Cham merkte dit 't eerst en wees er zijn broeders op. En toen hebben Sem en Japhet „de naaktheid huns vaders bedekt", en wel met hun aangezichten achterwaarts gekeerd, zoodat zij de naaktheid huns vaders niet zagen. Wakker geworden, merkt Noach dit, en nu wordt de periode van de Gemeene Gratie

profetisch hiermede ingeluid, dat op Cham de vloek neerkomt, op Sem de zegen nederdaalt, en dat Japhet in Sem's zegen deelt. De twee machtige zondige factoren, die van den wellust en van de bedwelming, worden alzoo, de eerste bij den val in het Paradijs en de tweede na den Zondvloed, als van allesbeheerschende beteekenis ingeleid. Of reeds vóór den Zondvloed wijn of sterke drank gedronken werd, zij nu daaraan toe. Feit is 't, dat in de periode vóór den Zondvloed, bij al den gruwel die opkwam, met geen woord van wat bedwelmen kon, gewaagd werd. Dit onderstelt alzoo de mogelijkheid, dat men vroeger wel druiven at, maar dat de bereiding van wijn eerst daarna opkwam. Doch hoe dit ook zij, uit het opgemerkte blijkt, dat bij de beide aanvangen van het menschelijk leven, zoo in het Paradijs als na den Zondvloed, de schaamte het hoofdsignaal geeft en het schaamtelooze de wrake Gods uitlokt. Is nu de Overheid dienaresse Gods, dan volgt hieruit, dat zij geroepen is het schaamtelooze in het openbare leven te keer te gaan, en dit nu stelt den plicht aan de Overheid, om voor de eerbaarheid in het publieke leven te waken.

§ 2. *Privaat en publiek.*

Opmerkelijk is het hierbij, dat in het Paradijs de bekleeding van Adam en Eva met dierenvellen reeds intrad, toen zij nog alleen waren. De schaamte strekte zich derhalve tot de samenleving van man en vrouw uit. Ook hier reeds moet het dierlijke gemeden. Gaat nu de schaamte zoover, dat ze zelfs tusschen man en vrouw, en dus ook in heel het gezin, en tot in den meest intiemen omgang, zeker schaamtegevoel als eisch van alle menschelijk leven stelt, dan spreekt 't wel vanzelf, dat met name in het Openbare leven al wat bij naaktheid het schaamtegevoel prikkelt, om toedekking vraagt, en daar nu in het leven aan den weg, op straat, voor raam en open deur dit schaamtebesef op volstrekte heerschappij aanspraak heeft, zoo ligt het in den aard der verhoudingen, dat de Overheid, als wachteresse van het publieke leven, al 't schaamtelooze verbieden, weren en bestraffen moet. Bij de Overheid nu heet dit: het waken „voor de publieke eerbaarheid". Aanstonds treedt hierbij alzoo het diepgaand verschil tusschen tweeërlei levenssfeer op den voorgrond. Er is een *privaat* en er is een *publiek*

menschelijk leven. Het eerste wordt binnenskamers en in afgesloten huis doorleefd, het andere op het openbare erf, dat voor een iegelijk openstaat. In verband met deze onderscheiding is nu steeds in 't oog te houden, dat de Overheid van het eerste heeft afteblijven, en daarentegen op het tweede aller wil aan haar wil te onderwerpen heeft. De Engelsche uitdrukking: *my home is my castle,* spreekt scherp, maar toch in niets overdreven, ook zoo dikwijls er van schaamte en eerbaarheid sprake is. Binnenshuis is het hoofd van 't gezin verantwoordelijk, buitenshuis de Overheid. Iets waarbij er tevens op gelet worde, dat al wat van buiten inzicht in het huiselijk leven geeft, en dus ook alle vertrek of huis waartoe ieder wie wil, vrijen toegang heeft, onder het publieke erf te rekenen valt. Belijdt men het met den Apostel in Rom. XIII : 1 v.v. dat de machten, die er zijn, van God verordend werden, en dat de Overheid Gods dienaresse is, dan volgt hieruit, dat ook het waken voor de publieke eerbaarheid om Gods wil, en in gehoorzaamheid aan Zijn ordinantiën, moet worden doorgezet.

§ 3. *De Ontucht.*

Met opzet spreken we van *Ontucht*, niet enkel van hoererij, en nog minder van *prostitutie*, gelijk men veelal doet, als om in 't Fransche woord de schandelijkheid der zonde te verbergen. Wat de Overheid van het publieke erf te weren heeft, is alle ontuchtige vertooning of handeling. Voor wat de vertooning betreft, komt hier in aanmerking, ten eerste de onbehoorlijke kleeding, die voorheen ten onzent als vanzelf uitbleef, maar in den laatsten tijd ook in onze steden steeds schaamteloozer vorm aannam, zoo door de gedeeltelijke ontblooting van de vrouwenborst op straat, als door de inkorting en splitsing van de rokken, ten deele zelfs ook door de sterke spanning van het vrouwengewaad om 't lichaam, met geen ander doel dan om de weelderige vormen van het vrouwelijke lichaam zoo sterk mogelijk in het oog te doen loopen. Het is vooral de macht van de mode, die in dit opzicht het kwaad zoo snel doet voortwoekeren, en voorts de overheersching van de Parijsche mode, die 't kwaad zooal niet sticht, dan toch op zeer hinderlijke wijze bevordert. Het schaamtegevoel neemt er door af. Op de schade door vertooningen op kunstgebied aangericht, komen

we straks terug. In deze § blijve de kunst daarom buiten bespreking. Temeer is daarom hier de nadruk te leggen op de ontuchtige handeling, die maar al te sterk in de straatprostitutie uitkwam; en zulks wel in tweeërlei gestalte, deels als rechtstreeksche straatprostitutie en deels in het lokaas dat van het hoerenhuis uitging. Ontkend kan niet, dat, dank zij het zoo energieke optreden van den heer Pierson, ook dit kwaad allengs afnam. Het zoo overbrutale lokken, aanspreken en half meenemen op de publieke straat van heeren en jongelingen door publieke deernen, is geminderd. Toch is 't nog lang niet verdwenen, en niets van dien aard mag door de politie geduld worden. De bordeelen hielpen hierbij niet weinig, door aan de deur een hoer als lokaas te plaatsen, of door met, behulp van een doorzichtig gordijn, inzicht te geven in een verlicht vertrek, waarin de hoeren zich als uitstalden. Vooral de dusgenaamde *visitatie* gaf als een soort aanbeveling, dat juist het publieke huis zelfs als minder gevaarlijk zekere aanbeveling met zich bracht. Met de afschaffing van de visitatie, die gelukkigerwijs ten onzent steeds verder doorgaat, is in dit booze kwaad dan ook tempering aangebracht, ook al moet men zich niet inbeelden, dat de hoererij van het uithangen van haar lokaas afzag. Steeds verder moet de zorge voor de publieke eerbaarheid ook hier doorgaan. Wie in het geniep en in het geheim ontucht wil bedrijven, moet 't zelf voor zijn God verantwoorden, maar de Overheid als Dienaresse Gods mag geen oogenblik haar roeping uit het oog verliezen, om al wat naar *publieke* ontucht ook maar zweemt, te keer te gaan en te weren.

§ 4. *De Politie.*

Een kwaad waartegen hierbij vooral te waken blijft, is de onzuivere verstandhouding tusschen de politie en de prostitutie. De bordeelhouder en ook de particuliere slet hadden er eertijds belang bij, met de politie op vertrouwelijken voet te blijven. De man van de politie deed dan, alsof hij niet zag wat er omging, en de bordeelhouder hield de beurs niet te eng omkneld en verleende aan den wellustigen agent vrijen toegang tot zijn sujetten. Zoolang nu de visitatie doorging en het kwaad geld inbracht, was dit booze gebruik niet te stuiten. Nu

daarentegen moet vooral dit kwaad met tak en wortel uitgeroeid. Elk commissaris en agent van de politie moet weten, dat de minste verkeerde verstandhouding ten deze met ambtsverlies gestraft wordt. Het persoonlijke en strikt huislijke in de ontucht valt niet onder het bereik van het Overheidstoezicht en haar taak; maar voorzooveel ze tegen de ontucht optreedt, moet steeds een heilige, eerbare houding haar optreden sieren. Een optreden dat er niet alleen toe leiden moet, om 't kwaad niet te dulden, doch veeleer tegen te gaan, maar dat tevens door tucht de ontucht zelve keert. Handelingen van zondigen aard moeten dan ook niet maar tegengegaan, doch ook gestraft, gestraft vooral met inperking of ontneming van burgerrechten; een middel van kastijding dat ten onzent nog veel te weinig wordt toegepast.

§ 5. *Het hooge karakter van het huwelijk.*

Doch afgezien hiervan komt tot de Overheid niet minder de zeer ernstige roeping, om in haar wettelijke regeling van het huwelijk het spelen met de huwelijkstrouw niet te bevorderen. Dit nu is geschied door de wijze, waarop elk gehuwde in de mogelijkheid verkeerde, om desnoods door geheel voorgewende gegevens den rechter tot het ontbinden van zijn huwelijk te noodzaken. Vanzelf zou het alleszins gewenscht zijn, indien de Wet elke echtscheiding, 't zij van tafel en bed, 't zij in volstrekten zin, voor ontoelaatbaar kon verklaren. Aan de regeling die in de Roomsche Kerk aan het onderstelde sacrament des huwelijks ontleend is, moet voor wat 't doel betreft, alle eer worden toegekend. De overbrenging in Efeze V : 25 v.v. van den huwelijksband op den band die de Kerk aan Christus verbindt, pleit hiervoor; en de Christus zelf heeft 't duidelijk uitgesproken, dat wat Mozes toeliet, dat een man zijn vrouw verlaten zou, slechts „om de hardigheid huns harten" was toegelaten. (Zie Matth. XX : 7, 8, 9). Op ideëel standpunt is er dan ook geen twijfel toelaatbaar, of onder wedergeborenen en bekeerden, en dezen toch alleen hebben in Christus' Kerk hun vasten stand, is het geven van een scheidbrief, en alzoo alle echtscheiding, geoordeeld. Toch heeft de Volkskerk, waarin men steeds meer, ook ten onzent, verliep, het vasthouden aan dit hooge ideaal afgesneden. Er komen nu telkens ook in gezinnen van leden der

Volkskerk toestanden voor, die, niet alleen bij echtbreuk, maar ook uit anderen hoofde, een tot aan het sterven toe saamleven, zoo voor de personen zelven als voor hun kinderen, zoo goed als onmogelijk maken. Doch juist waar de Overheid met het oog hierop echtscheiding mogelijk stelt, rust dan ook op die Overheid te duurder de verplichting om alle kans op willekeur hierbij volstrektelijk aftesnijden, en juist die kans is thans als door de Wet geijkt. De zonde der ouders op de onechte kinderen te wreken, lachte ons nimmer toe; doch evenzoo moet er tegen gewaakt, dat het verwekken van kinderen buiten echt niet allengs een normaal karakter erlange. Het huwelijk van wie eerst buiten huwelijk saamleefden, behoort daarentegen te worden vergemakkelijkt, en steeds blijft het voor 't overige de plicht van den wetgever om ook op het ontuchtig erf *voor het kind* te waken. Met het oog op alle ontucht is het dan ook zoo gewenscht, dat bij de benoeming van Burgemeesters, de aanstelling van Wethouders, de verkiezing van Raadsleden, en vooral bij de benoeming van het politiepersoneel, en van zelf ook bij die van de rechterlijke macht, strikt gemeden worde het leggen van Overheidsmacht in hand van wie zelf als patroon van de Ontucht bekend staat.

§ 6. *Geboorteverhindering.*

Onder de vraagstukken die de eerbaarheid raken, en waarop alzoo de Overheid toezicht behoort te houden, behoort buiten kijf ook het Nieuw-Malthusianisme en de Afdrijving. Reeds op zich zelf kan de Overheid deze twee problemen niet van zich afschuiven, omdat de bevolkingsquaestie voor land en natie, nu en met het oog op de toekomst, van hoog belang is. Hier is minder aan gehecht, zoolang ten onzent de aanwas der bevolking van jaar tot jaar doorging; maar nu hier keer in dreigt, is men ook op den stand der bevolking meer acht gaan slaan. Vooral Frankrijks voorbeeld tegenover Duitschland toonde, hoe geheel de toekomst van een land door het verloop der bevolking kan beheerscht worden. Toch is het met name sinds 1798, dat dit vraagstuk ook op wetenschappelijk gebied meer naar voren drong. Toen toch gaf Robert Malthus zijn bekende *Essay on the principles of population* uit, waarin hij met de bewering optrad, dat

een bevolking, mits geen *checks*, gelijk hij 't noemde, in den weg traden, de neiging bezit en in staat is, zich schier eindeloos uittebreiden. De bevolking, zoo meende hij te kunnen aantoonen, klimt aldoor naar de geometrische progressie van 1, 2, 4, 8 enz., terwijl de progressie in de voedingsmiddelen slechts arithmetisch is en niet meer stijgt dan naar den regel van 2, 3, 4. Gevolg hiervan moest dus zijn, dat er steeds een laagste bevolkingsklasse is, die geen behoorlijke voeding meer kan vinden, en dientengevolge in jammer, in ellende en in honger wegsterft. Ook hier zou derhalve Darwins latere strijd om de existentie gelden, en hiertegen moet dan hulpe gezocht. Alle pogingen nu die zijn aangewend om in den alzoo gedurig opkomenden nood te voorzien, met name de emigratie, de kolonisatie, de strijd tegen de werkeloosheid en de Armenzorg van Staatswege, slaagden er niet in om dit grievende kwaad te bezweren. Hieruit afteleiden, dat derhalve wel tot stuiting van de geboorten moet worden overgegaan, ging uiteraard niet op. Zoolang met name in Rusland, in Zuid-Amerika, Australie en waar niet al nog steeds uitgestrekt, vruchtbaar maar onbewoond, land ter beschikking lag, kon er van noodzaak tot stuiting van den bevolkingsaanwas nog geen sprake zijn. Dit heeft echter niet verhinderd, dat in 1877 in Engeland het dusgenaamde Neo-Malthusianisme optrad, door de stichting van de dusgenaamde *Malthusian League* en de uitgave van het maandblad *The Malthusian*. Deze *league* toch offerde het zedelijkheidsbeginsel aan de dusgenaamde *Populationistic* op, door allerlei middelen aan de hand te doen, waarvan op doeltreffende wijze gebruik kon worden gemaakt om, zonder eenige de minste beperking in de uitoefening van het geslachtsverkeer, toch de zwangerschap te voorkomen.

§ 7. *Ook ten onzent.*

Ook ten onzent vond dit stelsel ongelukkigerwijs ingang. Vooral in de armere buurten zouden dan minder kinderen geboren worden. Het minderen van het getal arbeiders zou hooger loon uitlokken. En zoo zou van twee kanten tegelijk het sociale euvel van het te veel kinderen krijgen ondervangen worden. Dat zulk een practijk nu in het particuliere leven, en alzoo in het verborgen, inwoekert,

kan de Overheid niet keeren, maar wel rust op haar de verplichting om elke uiting van dit streven op het *publieke* terrein tegen te gaan. En zulks te meer, omdat het propageeren van dit stelsel langs publieken weg tevens de eere van het leven aantast, door schier tegelijk een vrijbrief uittereiken aan een iegelijk, die buiten huwelijk zich geslachtszonde veroorloven wil, gelijk dit in meer dan één land, nu reeds, met name onder de hoogere klassen, als schadelijk gevolg van het publieke optreden van het Neo-Malthusianisme kon vastgesteld.

§ 8. *De afdrijving.*

Niet anders staat het met de theorie der Afdrijving, hierin bestaande, dat men wel de bevruchting ongehinderd laat doorgaan, maar werkte ze door, de in aantocht zijnde vrucht poogde aftedrijven, hetzij door in gegeven middelen, 't zij door perforatie van de reeds genaakbare vrucht. Bij dit tweede stelsel werd dan de hulp van oneerbare vroedvrouwen en artsen ingeroepen, die zich, en dan meest voor grof geld, tot het aanwenden van de afdrijvingsmiddelen leenden. De verleiding hierbij in 't spel bestond dan hierin, dat de geneesheer een enkel maal een zwangerschap voorkomt, die voor 't leven van de moeder bedenkelijk kon worden, zonder een normale geboorte van het foetus te kunnen beloven. In zulk een geval nu was reeds vanouds het stelsel van Afdrijving toegepast; en zulks niet enkel bij het verval van den stand der zeden in Griekenland en in Rome, maar ook uit louter medische overweging. Juist dit feit scheen nu aan menig arts toe, alleszins aanleiding te kunnen geven om het stelsel van Afdrijving steeds verder uittebreiden. In New-York vooral rekent men de uitbreiding van dit stelsel reeds op een tiende van de zwangerschap. Velen toch geven boven het Neo-Malthusianisme de voorkeur aan de Afdrijving, omdat het eerste stelsel den bijslaap deert, en het tweede, mits vroeg en onmiddellijk toegepast, slechts voor korte poos een onaangename aandoening geeft. Wie den oorsprong van alle menschelijk leven niet anders dan in God belijdt, keurt uiteraard beide deze booze practijken, zoo die van het Neo-Malthusianisme als die van de Afdrijving, als volstrekt misdadig en van God gevloekt af. Men mag dan ook vertrouwen, dat de aanwending noch van het eerste noch van het tweede

kunstmiddel in onze kringen voorkomt. Schier aller wegen heeft voorts de Strafwet tegen de Afdrijving haar bedreiging doen uitgaan, niet 't minst in Duitschland en Oostenrijk, en zoo ook ten onzent. De vraag is nu maar, of ook het Neo-Malthusianisme niet evenzoo zijn bestrijding in de Strafwet moet vinden; of alle publieke aanbeveling ervan niet moet worden tegen gegaan; en of de verkoop van de middelen ervan niet moet worden gestuit. Inzake de Afdrijving is slechts één afdoend middel met hoop op welslagen aan te wenden, en dit bestaat hierin, dat aan een arts of vroedvrouw, die erop betrapt worden, dat ze er zich toe leenden, voorgoed en voor altoos het diploma ontnomen worde.

§ 9. *Valsche bevolkingstheorie, en de dieren.*

Tegelijk hiermede echter behoort ook de valsche bevolkingstheorie op alle manier bestreden te worden. Wat doorgaat bij onkruid en bij onze dieren, gaat daarom nog geenszins door bij den mensch. Nu we toch van de dieren in dit verband spreken, zij hier tevens opgemerkt, dat in Israel de hond, om de bekende reden, niet was toegelaten. Dat nu ten onzent de hond in den huislijken kring en voor de jacht en, mits aan 't koord, ook voor de wandeling gebruikt wordt, is tot daaraan toe, maar toch behoorde de Overheid ook ten onzent het vrije rondloopen van den onbeheerden hond op onze straten te keeren. Men moet in 't Oosten, en met name te Constantinopel, gezien hebben, tot wat ergerlijkheid het vrije rondloopen van de honden leiden kan, om te verstaan dat ook onze Overheid hier paal en perk behoort te stellen aan wat beslist met het eerbaar karakter van onze publieke wegen in strijd is.

§ 10. *Toezicht op het spel.*

Het spel is op zich-zelf niet te veroordeelen. Het genieten van 't spel hoort bij 't kinderleven. Ook dat deel der bevolking dat nog een meer natuurlijk leven deelachtig is, zoekt nog steeds het vermaak in allerlei op zich zelf onschuldig spel. Allerlei spel van zulk karakter

late daarom de Overheid niet alleen toe, maar ze doet zelfs goed, zoo ze bij publieke feesten 't aanmoedigt en bevordert. Ook tafelspelen in huis, gelijk 't kienen, het ganzebord, het dammen en het schaken, en wat spelen er meer van dien aard zijn, kunnen in ledige oogenblikken van veel verkeerds afhouden, en den geest zelf oefenen. Dat het dansspel in onze Calvinistische kringen kwaden naam heeft en daarom geweerd wordt, ligt niet aan de bewegingen op zichzelf, die als jonge meisjes saam dansen, geheel onschuldig zullen zijn, maar vindt zijn oorzaak in het misbruik van den dans bij vereeniging van de twee sexen gemaakt. Het eigenlijke spel echter dat voor de samenleving gevaar oplevert, is het spelen *om 't geld*, vooral gelijk zich dit spel om geld in loterijen en in speelbanken allengs ontwikkeld heeft. De fatale werking van de speelbank werd dan ook ten leste zoo in het oog loopend, dat de publieke speelbanken thans bijna overal zijn afgeschaft, en dat aan Monaco de slechte reputatie bleef niet alleen van 't grof spelen om geld schier te monopoliseeren, maar ook op zijn klein territoir de vele grafplaatsen te kunnen aanwijzen, waar de zelfmoordenaars om 't spel ter ruste werden gelegd. De Staatsloterijen zijn toen uitgedacht deels om geld in kas te kunnen krijgen, en deels om aan het spel om geld een onschuldiger karakter te leenen; maar betere oeconomen hebben ten slotte toch ook deze Staatsloterijen eenparig veroordeeld, en voor nu veertig jaren droeg de strijd tegen de Staatsloterij zelfs een vrij algemeen karakter. Ook ten onzent heeft Minister Harte van Tecklenburg in 1903 een ontwerp ingediend om ze binnen zeker aantal jaren te doen uitsterven. Dit ontwerp is echter niet tot politieke behandeling gekomen; en Minister Kolkman heeft na 1909 de Staatsloterij eer gesterkt dan gedrukt, ook al zon hij op onschadelijkmaking. Ook bij de harddraverijen drong dit onvoegzaam spelen uit Engelands *races* hier binnen. Ook hierin echter kwam stuiting, en het van hier uit meêdoen aan Engelsche *races* werd verboden. Men mag dus zeggen, dat we met het onvoegzame van het spelen om geld metterdaad op den beteren weg zijn. Houde die inperking van het booze euvel aan. Het spelen om geld in een mate en op een wijze, gelijk dit bij de races, de speelbanken en in veel loterijen gezien wordt, ontaardt van zelf in een giftige, zielverdervende speelwoede, die op het publiek terrein de eerbaarheid schendt en daarom door de Overheid moet worden tegengegaan.

§ 11. *De Kunst.*

Het moeilijkste probleem voor de zorge der Overheid schuilt steeds meer in de aldoor klimmende aanspraak die de Kunst op het publieke leven maakt. Kunst kan niet huislijk van aard zijn. Alle Kunst wil gezien en gehoord worden, en dringt deswege vanzelf naar de publiciteit. Vooral op drieërlei terrein baart dit moeilijkheid. Ten eerste in den Schouwburg. Ook de Schouwburg is een stuk van het publieke leven. Zoo nu en dan geeft men op een bruiloft of jaarfeest een huislijk stukje, doch hierbij dreigt het kwaad niet, want 't is dan uit zijn aard particulier. De Schouwburg daarentegen staat voor een ieder die zijn biljet betalen wil, open. Ook in den Schouwburg alzoo heeft de Overheid te waken, dat het spel hoog sta en niet in schaamteloosheid ontaarde. Het droeve feit echter, dat hoe gemeener het stuk is, het te meer trekt, en dat hoogklassieke uitvoeringen bijna niet bezocht worden, schept hier het gevaar van zeer ernstige kwetsing der zedelijkheid, en hiertegen heeft de Overheid te waken. Dat ze dit feitelijk niet doet, strekt haar tot oneere en is een kwaad dat om verbetering roept. In de tweede plaats komen hier de kunst-musea in aanmerking. Steeds meer went men zich, om in zulke musea niet alleen het naakte schoon der vrouw ten toon te stellen, uit hoogen kunstzin, doch ook welterdege om door voorstelling van onzedelijke tafereelen en positien den zinnelust te prikkelen. Reeds nu gaat dit soms zoover, dat ieder weldenkende er schande over roept. Te Napels heeft men dan de schandtooneelen van Pompeji tenminste nog in een afzonderlijke zaal saamgebracht, waarbij men niet dan door bijzondere vergunning toegang erlangt. Ook hier moet de Overheid met keur te werk gaan. Al wat zich niet als waarachtig hooge kunst legitimeerde, en slechts de zinnelijkheid prikkelt, moet geweerd blijven. Ditzelfde geldt ten deele ook voor de letterkunde. Er is een Fransche litteratuur van zoo schier verdierlijkten aard, die door velen ook ten onzent verslonden wordt, dat de publieke verkoop ervan welterdege de publieke eerbaarheid aanrandt. Vandaar dat in de derde plaats door de Overheid ook gelet moet worden op de uitstalling in onze boekenwinkels, op advertentiën en aanplakkingen. Wat in den winkel voorhangt, is van publieken aard, en alle voorstellingen van ergerlijke naaktheden, en van onzedelijken aard, moeten

daar verboden zijn. Juist op dit terrein echter acht men thans al meer het ergerlijke niet alleen geoorloofd, maar zelfs aanbevelenswaard. Dit hangt saam met de heerschende geestesrichting, die er steeds meer op uit is, om *de Religie*, zoo al niet terug te dringen, dan toch te onderschatten en *de Kunst* van lieverlede de plaats der eere te doen innemen, die van oudsher aan de Religie toekwam. Veler geestesgesteldheid is thans van dien aard, dat ze een inspiratie van dweepzucht in zich voelen opkomen, als de kunst in 't spel komt, en daarentegen zich onvrij gevoelen als er van Religie sprake is. En in dit euvel zwiebelt, helaas, met de toongevende opinie vaak ook de Overheid meê.

§ 12. *De bedwelming.*

De bedwelming die gevolg is van het misbruik van wijn, sterken drank of opium, raakt slechts voor een deel de eere van het publieke leven, voor zooverre ze namelijk oorzaak van schandaal op den publieken weg kan worden en in publieke gezelschapszalen of door publieke verkoop rechtstreeks met het publieke leven in aanraking komt. Niet hiertoe mag daarentegen gerekend worden wat binnenshuis voorkomt; voorzoover althans niet door huisgenooten de bescherming der politie tegen dronken geweldenaars wordt ingeroepen. Binnenskamers moet de Overheid voor het overige de bestrijding van de bedwelmingszucht aan de Kerk, aan de familie, aan de litteratuur of aan particuliere vereenigingen overlaten. Hiermee hangt saam dat het stelsel der teatotalers, voorzoover dezen wettelijk verbod van verkoop of gebruik van wat bedwelmen kan, bedoelen, niet aannemelijk is. Dat particuliere vereenigingen op het volstrekt zich onthouden van wat bedwelmen kan, aansturen, is met het oog op 't schadelijk misbruik, te rechtvaardigen en zelfs te prijzen; op zichzelf daarentegen is het onjuist, dat om der conscientie wille alle gebruik van wijn of alcoholica zou zijn na te laten. Ook de wijn komt op uit de Schepping Gods, en treft bij inzinking door zwakte of overspanning zijn doel om te sterken en de levensgeesten te verhoogen. Geheel anders komt echter de vraag te staan, of de Overheid niet ook op het particuliere leven ter wering van *misbruik* mag inwerken, door bij wet de verkoop- en verbruiksgelegenheden

in te perken, gelijk ook ten onzent door het stelsel van vergunning geschiedt. Het dusgenaamde slaan van geld uit de drankzonde kan zich zeker in verkeerde richting bewegen, zoo Staatsverrijking uit die zonde doel wordt. Bedoelt daarentegen de wet inperking van het gebruik, dan werkt blijkens de ervaring ten onzent en elders opgedaan, zulk een wettelijke regeling voortreffelijk.

§ 13. *Alle uitspatting is te straffen.*

Toch mag de Overheid het hierbij niet laten. Ze heeft politioneel alle uitspatting van personen die zich bedwelmden, niet slechts te temperen, maar ook ter voorkoming van herhaling gestrengelijk te straffen, en ontneming van enkele burgerrechten kon ook hierin van goeden dienst zijn, zoo bijv. in de voogdij als anderszins. Ook waar de Overheid als werkgeefster optreedt, en voor loon personeel in dienst neemt, moet in dien dienst alle gebruik van alcoholica zijn uitgesloten. Of overigens de geldelijke stremming van 't kwaad verhaald wordt op den fabrikant, verkooper of kooper, is in den regel onverschillig. Wat keuze men hier ook doe, de uitwerking blijft gelijk, daar toch zoo fabrikant als verkooper de hun opgelegde lasten op den drinker pogen te verhalen. Tot al zulk ingrijpen tegen het misbruik der bedwelming is de Overheid niet enkel gerechtigd krachtens haar roeping, om voor de goede orde en de publieke eerbaarheid te waken, ze is er evenzoo zelfs toe verplicht, eensdeels om op de criminaliteit aftedingen, daar de statistiek ons herhaaldelijk toont, wat sterk procent van wetsovertreding en misdaad uit het misbruik der bedwelming voortvloeit, maar ook anderdeels uit zorge voor de Volksgezondheid, daar bijna niets zoo sterk als dit misbruik verwoestend op den gezondheidstoestand inwerkt. Zelfs het openen van gestichten om de drankzuchtigen aan hun zondige hebbelijkheid te ontwennen, kan op den weg der Overheid liggen, ook al ware het slechts als onderdeel van haar Krankzinnigenverzorging. Toch kan de Overheid in haar bestrijding van de bedwelming niet slagen, zoo niet 't particulier initiatief haar steunt. Er is dan ook alle oorzaak tot dank, dat dit initiatief steeds krachtiger opleeft, als vrucht waarvan het percentage van 't drankverbruik per inwoner ook bij ons zienderoogen slonk. De bedwelming namen we als laatste § in dit hoofdstuk. Zoo

toch vormt dit onderwerp vanzelf de overgang tot het XIVe hoofdstuk, handelende van de Volksgezondheid, of wil men, van de hygiënische roeping der Overheid.

Hoofdstuk XVI.

ZORGE VOOR DE VOLKSGEZONDHEID.

§ 1. *Zindelijkheid.*

Aan het Calvinisme komt de eere toe, dat het steeds op reinheid en zindelijkheid aandrong. In ons land, in Schotland en in de Vereenigde Staten van Noord-Amerika oefende het Calvinisme den machtigsten invloed, en in verband hiermeê is het juist in deze drie landen, dat de zindelijkheid in het huislijk leven steeds hoogtij vierde; en nog nader mag zelfs beweerd, dat onder deze drie Nederland nog altoos den hoogsten roep geniet. Tot op zekere hoogte moet zelfs erkend, dat de Hollandsche huismoeder op het punt van zindelijkheid niet steeds van alle overdrijving vrij was; iets waar te meer nadruk op moet gelegd, wijl niet te betwisten valt, dat in onze huishouding in de 18e eeuw de zorge voor de zindelijkheid in kleeding en tafeldekking, in gangen, trappen en vertrekken, ja tot zelfs op de zolders en vlieringen, vaak zwaarder woog dan de zorge voor de zindelijkheid van het lichaam. Althans het bad kwam ten onzent eerst later tot heerschappij. Ook hiervan afgezien echter mag er in geroemd, dat ook de huislijke zindelijkheid steeds zeer krachtig bijdroeg om de Volksgezondheid op hoog peil te houden. In die richting nu is men, vooral in de tweede helft der vorige eeuw, steeds verder voortgeschreden; gevolg waarvan dan ook was, dat veel krankheid voorkomen of getemperd werd; dat tenslotte het sterftepercentage ten onzent aanmerkelijk daalde; veel sterker zelfs daalde dan men eertijds voor mogelijk hield. Dit nu is

uiteraard niet uit de ten onzent heerschende zindelijkheid te verklaren, in zooverre die trek van zindelijkheid ons niet minder sierde in de voorafgaande periode met veel sterker percentage van sterfgevallen. Wel is het gebruik van het bad in de woning en van het publieke bad in onze steden toegenomen, en heeft ook dit ten goede meêgewerkt. Het groote Progres daarentegen in den levensduur zoekt elders zijn verklaring. Maar al is dit zoo, voorbij gezien mag toch niet worden, dat de nationale trek van zindelijkheid in de huishouding de poging tot verlenging van onzen levensduur in de hand heeft gewerkt. Onze medici vonden ten onzent bij de huismoeders een steun, waarop ze elders niet dan in veel zwakker mate rekenen konden. Slechts bleef het de vraag, of de Overheid zelve in haar eigen gebouwen en in haar eigen huishouding genoegzaam onze oude nationale deugd van zindelijkheid in eere hield. Hierop nu viel niet altoos even sterk te roemen, noch in onze kazernen, noch in onze gevangenissen, noch in onze bewindsgebouwen; en in dien zin mag het dan ook als bevorderlijk voor de Volksgezondheid worden geacht, dat ook op dit publieke terrein allengs zoo meer hoogere eischen aan de zindelijkheid gesteld zijn. Ook wat de Overheid thans al meer doet, om het vuil van onze straten te verwijderen, om onze riolen vlot te doen loopen, en om deugdelijk water verkrijgbaar te stellen, moet als verhoogde uiting van onze liefde voor de zindelijkheid en als bevorderlijk aan het hygiënisch welzijn der bevolking geloofd worden.

§ 2. *Roeping der Overheid.*

Dat op de Overheid ten aanzien van de Volksgezondheid een ernstige verplichting rust, vindt al aanstonds zijn verklaring in het aanstekelijk karakter dat aan veel krankheden eigen is. Aan die aansteking staat een ieder bloot, die op wat wijze ook met een besmet persoon in aanraking komt. Zelfs een brief is meer dan eens overbrenger van krankheidsstof geweest, zoo met name van Roodvonk. Het is het saam in eenzelfde dorp of stad wonen, en in verband hiermee het uit dit saamwonen voortvloeiend verkeer, waaruit het gevaar maar al te dikwijls opkomt. Hiertegen nu is het zoo goed als onmogelijk, u zelf in veiligheid te stellen; ten eerste omdat het gevaar er zoo vaak reeds

was, eer het ter uwer kennisse kwam, en ten anderen omdat u de macht ontbreekt om het kwaad te isoleeren. Hieruit nu volgt rechtstreeks, dat waar het gevaar opkomt uit de samenleving, alleen de Overheid die zich de formeele regeling van deze samenleving ziet toevertrouwd, ter uwer bescherming kan optreden. Het particulier initiatief kan hier niet zich-zelf redden. De Overheid moet wat in organisch levensverband staat, tegen het gevaar van dit verband beschermen. Dit noopt haar, aan de artsen de verplichting op te leggen, om elk verschijnsel van besmettende krankheid aan te geven; hiervan zoodanige publieke notitie te geven, dat een ieder in staat zij, tegen het gevaar op zijn hoede te wezen; en, zooveel noodig, den kranke te isoleeren in barak of hospitaal, bijaldien hij te klein behuisd is om zich in eigen woning van zijn huisgenooten af te zonderen. Vooral bij het uitbreken van epidemieën moet zich ten deze de bevoegdheid van de Overheid soms zeer ver uitstrekken. Zelfs het: *my home is my castle* kan hier niet altoos geëerbiedigd worden, wijl strikte eerbied voor uw persoonlijk zelfstandig bestaan ten deze oorzaak zou kunnen worden, dat 't zij uw huisgenooten, 't zij uw buren, in levensgevaar geraakten. Een tweede oorzaak waaruit deze plicht der Overheid opkomt, is hierin gelegen, dat de genees- en artsenijkunde lang niet altoos uit zich-zelf genoegzaam vertegenwoordigd is. In de steden bestaat hiervoor minder vreeze, daar hier te verdienen valt. In meer afgelegen streken daarentegen en op kleine dorpen is dit niet het geval, en daarom is hier zoo dringend toezicht en voorziening noodig, opdat de noodige hulpe niet ontbreke. Iets waarbij dan ten anderen zorg is te dragen, dat noch artsen noch apothekers hun functie of bedrijf misbruiken. Reeds bij de Afdrijving wezen we hierop, doch ook de verkoop van vergif kan niet vrijgelaten. Feitelijk bevinden we ons derhalve in zulk een toestand, dat, trok de Overheid haar hand terug, niet alleen vaak ontbreken zou wat onmisbaar is, maar ook het beschikbare tot verregaand misbruik aanleiding kon geven. Ook hier is 't uiteraard moeilijk, de juiste grenslijn scherp te trekken tusschen hetgeen de Overheid te doen en te laten heeft. Met name in Amerika leeft de arts op eenigszins vrijer voet; bij ons is de band ten deze veelal zeer sterk aangetrokken. Maar al valt ten onzent niet altoos aan zekere overdrijving te ontkomen, in beginsel moet toch ook door ons beleden, dat de Overheid op dit geheele terrein voor de gezondheid van het Volk, dat organisch saamhangt en een eenheid ook in physieken zin vormt, te waken heeft.

§ 3. *Tering en Kanker.*

Een der gevaarlijkste krankheden met het oog op de Volksgezondheid is de tering, die met name ook in ons land nog steeds voortgaat haar slachtoffers in gansche groepen aan te tasten. Ze is daarom zoo gevaarlijk, omdat ze in de familie zich voortplant, niet stellig door overerving, maar omdat de teringziekte, ongewild en onbedoeld, het gevaar van besmetting zoo als vanzelf voor onze huisgenooten doet opkomen. De ademhaling reeds kan besmetten. Begint de hoest sterker door te werken, dan neemt de atmosfeer in het gezin de giftige bestanddeelen in zich op. En al is men met de uitwerpselen nog zoo voorzichtig, ze verstuiven als in de lucht en brengen het gevaar waar niemand het vermoedt. Mag men nu al in welgestelde gezinnen een vertrek voor zulk een lijder kunne afzonderen, en hem zooveel doenlijk isoleeren, in kleine gezinnen is dit reeds zeer moeilijk, en bij den arme is er geen sprake van. Vandaar de poging die steeds meer wordt aangewend, om de lijders aan tering in een stichting onder te brengen, en zoo het gezin voor 't besmettingsgevaar in veiligheid te stellen. Toch kan onderlinge hulpe hier slechts zeer ten deele genoegzame hulpe bieden. De kosten per jaar die het verblijf in zulk een gesticht vergt, zijn zelfs voor de tamelijk gegoede burgerij veel te hoog. Meer gegoede familie moet dan bijspringen. Philanthropie moet hulpe bieden. Maar ook zoo wordt de massa niet geholpen. De invaliditeitsverzekering is er in Duitschland in geslaagd haar uitgaven te doen dalen, door verzekerden die in gevaar verkeerden, of gevaar opleverden, onder haar hoede te nemen; maar toch zelfs hierbij zal de Overheid het niet kunnen laten. Haar roeping vergt meer van haar. Ten deele door zorge voor een betere woning, waarover straks; maar toch ook door toezicht en isolement. Gelukkig mag dan ook gezegd, dat dank zij deze meerdere zorge de vloek, die in de tering ook ons volk zoo machtig aangreep, allengs aan intensiteit verliest. Als we de sterftecijfers van de Longtuberculose in 1909 op 7250 zien staan, en reeds vier jaar later op 6557 zien dalen, dan valt er toch een winste te constateeren, die verblijdend is en hope gunt, dat voortgezette zorge dezen nationalen demon nog veel verder zal kunnen terugdringen. Een daling met bijna 700 gevallen in vier jaar, en zulks niettegenstaande er ook in die jaren vermeerdering

van bevolking was, is om er God voor te danken. Naast de *Tering* staat de *Kanker*, als nog steeds 't sterkst ons bedreigende endemische kwaal. Gelukkig verluidt, dat ook tegen de Kanker de bezwerende macht zou zijn uitgevonden; maar de totaal uitkomsten blijven toch nog droef. Nemen we ook hier toch ter vergelijking de sterftecijfers van 1909 en 1913, dan is hier geen zweem van bezwering van het kwaad, en zelfs aanwijsbare verergering. In 1909 stond het sterftecijfer voor kanker op 6012, en in 1913 was het nogmaals en wel tot 6748 geklommen; alzoo met een stijging van 736 in vier jaren tijds. Ook hier blijft het deswege de roeping der Overheid om ook deze ernstige Volksziekte, zoo 't kan, met Gods hulpe te bezweren.

§ 4. *De Vaccine.*

De Koepok-ziekte draagt deels een epidemisch, deels een endemisch karakter. In landen en streken waar de inenting niet als regel wordt toegepast, komt deze booze kwaal, en dan op kleiner schaal, aldoor voor, terwijl de koepokziekte een ander maal grooter uitbreiding verkrijgt en epidemisch kan worden. Hoofdzaak voor ons is bij deze ziekte het vraagstuk van den middellijken of onmiddellijken dwang. *Rechtstreeksch* is het karakter van dezen dwang, zoo de inenting bij wet binnen zekeren termijn na de geboorte verplicht wordt gesteld; *middellijk* daarentegen zoo, gelijk ten onzent, het schoolbezoek aan ongevaccineerden verboden wordt. Tegen de inenting op zichzelve rijst onzerzijds geen bedenking. Het beroep op Job XII : 6, waar staat: „Die God tergen, hebben verzekerdheden", is hier in 't minst niet van pas. Wat Job hiermee uitroept, beduidt geheel iets anders. Het is Jobs bittere klacht, dat God 't zoo beschikt, dat de vromen lijden en de goddeloozen levensvreugd genieten of verzekerdheden tegen alle naderend leed schijnen te bezitten. Of nu door inenting de schuilende ziektekiem opgewekt en uitgedreven kan worden, is een louter medisch vraagstuk, en naar het schijnt, toont de uitkomst wel, dat algemeen toegepaste inenting het voorkomen van de ziekte vermindert. Wel blijft hier de geheel andere vraag over, of de inenting, al keert ze de pokziekte, niet andere nadeelige uitwerking kan hebben, doch ook dit moet de medische wetenschap uitwijzen. Zoo ook kan verzuimde herhaling niet tegen

de inenting zelve pleiten. Van medisch standpunt hebben we ons dan ook nimmer in dit geding gemengd. Ons verzet keerde zich eeniglijk tegen *den dwang*, voorzoover deze den vrijen burger in zijn eigen lichaam aantastte. Dat een iegelijk onzer te zijner tijd een offer aan de gemeenschap moet brengen, spreekt vanzelf. We mogen geen bron van besmetting voor onze omgeving worden. Doch al legt dit ons de verplichting op, om op 't zorgvuldigst te voorkomen en te weren, wat in verband met deze kwaal, schade kon aanrichten voor anderen, en al kan hierbij de vraag rijzen, of we uit dien hoofde niet ook tot de vaccinatie voor ons en onze kinderen uit eigen beweging moeten overgaan, dit laat toch geheel open de zeer ernstige vraag, of de Overheid ons dwang aan onzen persoon in ons eigen lichaam mag aandoen, en op die vraag meenden we steeds, en achten we nog, een beslist ontkennend antwoord te moeten geven. Ook de Overheid behoort hier door overtuiging te werken. En dan komt 't ons voor, dat de vaccine steeds meer veld zal winnen. Ook persoonlijk heb ik nooit verheeld, dat ik alle vrijheid vond om er voor mij zelf en voor mijn kinderen toe over te gaan. Doch wat de Schoolquaestie betreft, heb ik ook als Minister het standpunt verdedigd, dat de vaccinatie op de School niet verplicht kan worden gesteld, indien de ouders en voogden van alle schoolgaande kinderen verklaren, vaccinatie niet als eisch voor het Schoolbezoek op die bepaalde School, waar zij zelven hun kroost heenzenden, te stellen.

§ 5. *Epidemische ziekten.*

Wordt 't land door een ernstige epidemische ziekte bezocht, zoo neemt de roeping der Overheid een nog meer omvattend karakter aan. Men heeft hierbij eenerzijds te rekenen met epidemieën van zachter en meer doodelijk karakter. Roodvonk kan plaatselijk en tijdelijk veel krasser dan gemeenlijk optreden. In 1911 bedroegen de sterfgevallen aan Roodvonk slecht 113. Vlak daarop in 1912 liep dit cijfer op tot over de 200. Hetzelfde is het geval met influenza. Hieraan stierven in 1912 slechts 298 personen, in 1911 is dit cijfer 767 geweest; alzoo meer dan 't dubbele. Van de mazelen spreekt men gewoonlijk minder, omdat 't wel schijnt of ieder op zijn beurt deze ziekte door-

loopen moet; toch mag anders niet uit het oog verloren, dat aan deze krankheid nog in 1913 niet minder dan 616 kinderen van het mannelijk en 580 van het vrouwelijk geslacht, alzoo saam bijna 1200 kinderen, ten offer vielen.

§ 6. *De Wet van Mozes.*

Als gevreesde epidemische ziekte van ernstiger karakter geldt thans onder ons alleen nog de cholera, waarvan ik de bittere verwoesting tweemaal beleefd heb. Lezen we nu wat in Leviticus XIII v.v. over de bestrijding van de melaatschheid en andere kwalen in de wetgeving van Mozes, onder Goddelijk gezag, geboden was, dan blijkt hieruit ten duidelijkste, dat alle beweren alsof de bewuste en krachtdadige bestrijding van zulke epidemische krankheden een strijden tegen God en alzoo ongeoorloofd zou zijn, veeleer uit den Booze, dan conform de Schrift is. Er is nu eenmaal een demonische macht, die als gevolg van de zonde op allerlei manier 's menschen leven en welstand bedreigt, en deswege rust op ons de dure plicht, om bij ons zelf en bij hen die aan onze hoede zijn toevertrouwd, zooveel het in onze macht staat alle gevaar voor het leven aftewenden. Deze plicht rust dan in de eerste plaats op den huisvader, maar bij gevolgtrekking evenzoo op den patriarch voor heel zijn geslacht, en op de Overheid voor het geheel het Volk. Treedt zulk een epidemische ziekte met eenige kracht op, dan moet de bevolking aanstonds gewaarschuwd, de artsen moeten verplicht worden, voorkomende gevallen terstond aan te geven, voor strenge ontsmetting en afvoer van faecaliën moet zorg worden gedragen, en waar bedenkelijke armoede heerscht, moet beter voeding sterken, de kranke moet zoo mogelijk terstond geïsoleerd worden, en volgt de dood, zoo moet toegezien, dat ook het lijk ten spoedigste ten grave worde uitgedragen. Vooral de armere, slechtbehuisde bevolking moet dan op alzijdige hulpe rekenen kunnen, en aan de Overheid moet de bevoegdheid zijn toegekend, om, waar zorgeloosheid van den éénen burger den anderen inwoner schaden kon, ter bescherming van den bedreigde doortetasten. Het voorbeeld van wat in Israël aan de Overheid in zulk een geval veroorloofd, ja geboden was, spreekt hier, bij wie voor Gods Woord zegt te zwichten, zoo sterk, dat hij niet aarzelen kan. Bij het uit-

breken van pestziekte klemt dit uiteraard nog te meer, en juist in de laatste jaren toonde met name de pestilentie op Java, hoe zonder krachtdadige Overheidshulpe, tegen deze meest gevreesde aller epidemische ziekten geen heil beschoren is.

§ 7. *De Syphilis.*

In het pijnlijkst karakter komt onder alle ziekten de giftige geslachtsziekte te staan, die met den naam van Syphilis genoemd wordt. Of deze zondige en hoogst gevaarlijke krankheid ook bij de ouden geheerscht heeft, blijft nog onzeker. Eertijds achtte men dit stellig te kunnen betwisten; sinds echter gingen er stemmen op, die voor het tegenovergesteld gevoelen grond meenen te hebben. Doch hoe dit ook zij, vast staat wel, dat eerst met de 15e/16e eeuw dit booze kwaad een meer algemeene beteekenis erlangde. Dit gaf aanleiding tot de meening, dat de Syphilis uit Amerika tot ons kwam. Met name in Frankrijk sloeg ze toen in. Vandaar dat ze lang den naam droeg van „morbus gallicus" of Fransche ziekte. Vooral in het leger van Karel VIII van Frankrijk richtte ze 't eerst zoo geweldige verwoesting aan, dat ze met nederlaag gestraft werd. Het droeve in deze geslachtsziekte is, dat ze, hoewel in den aanvang veelal geneesbaar, uit schaamte geheim wordt gehouden, aldus in stilte voortsluipt, allengs ernstiger gevaar oplevert, en dan buiten of in huwelijk ook op de vrouw, en door haar maar al te vaak ook op de geboren kinderkens wordt overgebracht. Naardien nu volstrekt niet alleen personen van lageren stand, maar ook mannen en vrouwen van hooger orde, ja uit de hoogste klasse der maatschappij, door een zondig leven of bij droeve erfenis met de primaire, secundaire of tertiaire vormen van deze ziekte besmet bleken, had dit tengevolge, dat de Overheid niets ontzag om het optreden van deze ziekte, zooveel het eenigszins kon, geheim te houden. De artsen die de ziektegevallen behandelden, stonden onder streng verbod van er iets ook maar in het publiek van te laten doorschemeren. Zoolang de visitatie stand hield, poogde de Overheid zelfs het gevaar dat de prostitutie ten deze opleverde, door strenge maatregelen te keeren. En al meer kreeg het den schijn, alsof men in de Syphilis een ziekte zag, die als gevolg van een meer vrij leven, zelfs op zekere bescherming van de

Overheid aanspraak kon doen gelden. Vooral onder het aan niets zich storende publiek dat straks met den kerker kennis moet maken, breidde zich deze ziekte op hoogst bedenkelijke wijze uit. Ook bij de Marine bleek de toestand vaak bedroevend te zijn. Voor het Leger stond het niet veel beter. Voor hier en voor Oost-Indië biedt de als bijlagen achter dit werk aargeteekende statistiek een klaar inzicht. [1])

§ 8. *Opheffing van het geheim.*

De Algemeene Vereeniging tegen de Prostitutie, wier verslag te vinden is in het *Tijdschrift voor Armenzorg en Kinderbescherming* 1915, N°. 722, toont hoe ernstig het gevaar dat van deze krankheid dreigt, nog steeds wordt ingezien; en te verwonderen is het dan ook niet, dat te 's-Gravenhage een Comité is opgericht, dat zich noemt: Comité ter bevordering van geneeskundig onderzoek voor het huwelijk en zijn secretariaat in de Residentie heeft op het Plein 17ª; en hoe onkiesch het ook klinke en hoe hard het menig onschuldige vallen zou, als hij of zij ter hoogtij ging, om maar in naam verdacht te worden, toch is er veel dat zulk een onderzoek zou aanbevelen, en dit te meer, daar men syphilitisch aangedaan kan zijn, zonder zelf zich ooit aan geslachtszonde te hebben overgegeven. Ook de diep-ingrijpende studiën van Cesar Lombroso manen tot opheffing van 't geheim en tot reddende publiciteit. Zelfs rees in verband hiermeê reeds de vraag, of op diep bedorven naturen het Eunychaat niet ware toetepassen, om de voortzetting van het booze geslacht tegen te gaan. Gelijk men toch uit de hierachter gegeven Bijlagen zien kan, was ook ten onzent onder het personeel in de gevangenissen het cijfer voor de Tuberculose in 1907 slechts 62, en daarentegen het getal der venerische kranken niet ver van de 200; in 1910 ging 't zelfs over de 200 heen. En neemt men niet alleen de gevangenen, maar ook de bevolking der Rijkswerkinrichtingen, en der Tuchtscholen, dan bleek, hoe het percentage van 3.90 in 1907, reeds in 1912 tot 7.83 was opgeloopen. Metterdaad verontrustende cijfers. Gelukkig is in de houding, door de Overheid ten deze vroeger aangenomen, thans reeds verbetering merkbaar. Doch ook bij wat 't

[1]) Zie Bijlage A, B, C en D achter dit tweede Deel.

nu is, kan en mag het niet blijven. Het profijt van het mysterie mag niet langer, in dien volstrekten zin, aan deze schuldige ziekte gegund blijven. Die geheimzinnigheid voedt het kwaad, en dit kan geen ander gevolg hebben, dan dat de zonde toeneemt en het opkomend geslacht psychisch en physisch in decadentie verzinkt. Toch blijft het ook zoo voor ons vaststaan, dat alleen heiliger motief den kring kan scheppen, waarvan dit kwaad verre blijft. Alleen waar alle hoererij en alle geslachtsgemeenschap buiten huwelijk, zonder appèl, in naam des Heeren veroordeeld, gebrandmerkt en buitengesloten wordt, stuit ook de Syphilis op een ondoordringbaren muur af. En zonder te hoog te roemen, mag van de Calvinisten toch zooveel gezegd, dat uitglijding op dit demonisch terrein onder hen hooge uitzondering steeds was en bleef.

§ 9. *Betering der Woningtoestanden.*

Met wat in de vorige § besproken werd, hangt rechtstreeks saâm, wat op de Overheidszorge voor de verbetering der woningen wacht. Gelukkig zijn we hiermeê den beteren weg op, en niet 't minst heeft de Wet, die ten deze in 1901 tot stand kwam, hier betere paden ontsloten. Al geven we toe, dat deze Wet het eigendomsrecht te zeer aantastte, en als nietswaardig voor afbraak overgaf, wat nog wel wezenlijk waarde vertegenwoordigt, zoo zij het toch ook onzerzijds erkend, dat 't deze Wet is die ons in 't betere spoor kon leiden. Men ontsluite toch helder het oog voor het zeer ernstig gevaar, dat de jammerlijke woningtoestanden, zoowel voor de eerbaarheid als voor de gezondheid, der minderbedeelde bevolking oplevert. Waar vader, moeder, en kinderen, gelijk vaak het geval is, saâm in een klein vertrek den nacht moeten doorbrengen, kan het niet anders, of het gevoel van schaamte lijdt er onder, en aller gezondheid wordt benadeeld. Van strikte en stipte geheimhouding, voor de opgroeiende jeugd, van al wat het geslachtsleven raakt, kan dan geen sprake meer zijn, en aan de noodige luchtverversching valt veel min te denken. Het niet te loochenen feit, dat juist bij dat deel der bevolking 't welk in zulke krotten huizen moet, het sterftecijfer, vooral onder de kinderen, het hoogste klimt, nam dan ook vaak verontrustende evenredigheden aan. Zelfs voor behoorlijke reini-

ging van het lichaam ontbreken dan schier alle gegevens. Van het nemen van een bad is zoo goed als nimmer sprake In alle hoeken en gaten van de nietige woning ontwikkelen zich verkeerde stoffen en zelfs gassen; en lang niet zoo zelden is de toestand, dien ook de Bedienaar des Woords bij zijn huisbezoek in zulke woningen aantreft, in letterlijken zin vlak het tegendeel van wat het naar eisch van Leviticus XIII v.v. zijn moest. Hier nu staat men voor het schier onoplosbaar bevolkingsprobleem. Verbetert men die toestanden, en wordt 't leven ook in die laagste kringen zooveel verbeterd, dat zelfs het huwelijk reeds op veel jonger leeftijd mogelijk wordt, dan neemt het huwen hand over hand toe, de bevolking zet zich uit, arbeid is lang niet altoos voor die allen te vinden, en zoo staat men vanzelf voor de vraag, hoe en op wat wijs voor die steeds aanwassende schare woning en voedsel in zulk een vorm te vinden, dat althans aan de allereerste behoeften van een gezond menschelijk leven bij de volwassenen en bij de kinderen voldaan wordt. We verhelen dan ook in 't minst niet, dat een oplossing van het woningprobleem op zich zelf nog geen den minsten waarborg biedt, dat uit het bevolkingsprobleem de giftige angel zal worden uitgetrokken. Ook zoo echter blijft het een aangelegenheid van het hoogste gewicht, dat niet alleen in onze groote steden, maar wel terdege ook op het platteland op gestadige verbetering van de woningtoestanden worde aangestuurd. Grondeigenaars die arbeiders op hun land hebben wonen, zijn 't aan hun arbeiders schuldig, dat ze hen wonen laten gelijk een kind des menschen leven moet en alleen gezond leven kan. We stellen het voor geheel dit vraagstuk dan ook op hoogen prijs, dat ook in Antirevolutionaire kringen het hooge belang van de woningquaestie steeds meer belangstelling begint te wekken. Nog pas schonk de architect D. E. Wentink, die tevens inspecteur van de Volksgezondheid is, in zijn werk getiteld: *De bouwverordening en het woningvraagstuk*, een proeve te meer van de studie, die ook onder ons aan dit vraagstuk begint gewijd te worden.

§ 10. *Lijkverbranding.*

Al is het dat de Lijkverbranding niet dan zijdelings met de Volksgezondheid saâm hangt, toch is een geheel zwijgen over dit vraagstuk

hier niet te gedoogen. Van 1 Juli 1874 tot 12 Juni 1875 is in de toen pas opgetreden *Standaard* een reeks van dertien artikelen aan dit onderwerp gewijd, die in de groote uitgave van „Ons Program", met de Bijlagen, dan ook zijn afgedrukt. Dit maakt een opnieuw ingaan op dit gewichtige vraagstuk overbodig. Het is destijds, men mag zeggen, volledig door ons toegelicht, en vóór noch tegen zijn sinds die eerste periode nieuwe argumenten van beteekenis ten opzichte van dit vraagstuk aangebracht. Toch voegt het ons evenmin, er geheel het zwijgen toe te doen, en zulks te minder, omdat Minister Cort van Linden zich niet ontzien heeft, de Crematie ten onzent op illegale wijze op gang te brengen. In de Begrafeniswet ontbrak, gelijk een voorstander der Crematie had opgediept, het stellige verbod. In stede nu van deze leemte aanstonds aantevullen, heeft Minister Cort v. d. Linden toegelaten, dat van deze leemte gebruik werd gemaakt om wat niet uitdrukkelijk genoeg verboden was, buiten de Wet om, door te zetten. Zelfs heeft meer dan een Minister uit het toenmalig Kabinet goed kunnen vinden, bij de Crematie van een liberalen kolonialen Staatsman, deze onwettige lijkvernietiging met zijn tegenwoordigheid te vereeren. Veel liefde voor de Crematie kwam dusver nog niet aan 't licht. Het bleef hooge uitzondering. Maar het droeve feit ligt er dan toch toe, dat langs slinkschen weg deze on-Christelijke practijk ten onzent is ingevoerd, en dat men het niet heeft aangewild noch aangedurfd, om langs legalen weg over deze aangelegenheid een beslissing uittelokken. Zelfs over de juridische bezwaren tegen het aldus verdwijnen van een lijk is men heengestapt. Toch zullen deze juridische bezwaren nog steeds geheel het vraagstuk blijven drukken, en juist ter ondervanging van deze bezwaren had niet anders dan bij opzettelijke Wet Crematie mogen zijn gesteld.

Onze grief tegen Lijkverbranding is natuurlijk niet daarin gelegen, dat ze naar onze voorstelling de opstanding van de ontslapenen verhinderen zou. Ook buiten Crematie zijn er tal en tal van lijken die geen rustplaats in het stille graf vinden. Denk slechts aan de vele schipbreukelingen die in de golven ondergaan, of aan de ongelukkigen die vooral in Britsch-Indië, telken jare nog, steeds ten getale van meer dan 20.000 door wilde dieren verscheurd en vernietigd worden. Ook bij groote branden komen nog steeds lijken om; en op het slagveld kunnen de lijken zich plotseling derwijs ophoopen, dat, vooral in heete

zomerdagen, verbranding van de lijken zoo goed als den eenigen uitweg biedt. Voor wie in God Almachtig gelooft, is het geen vraag, of ook wie op zoo noodlottige wijze uit het leven verdween, zal opstaan ten eeuwigen dage. Wat elk geloovige in de Lijkverbranding stuit, is heel iets anders. In de eerste plaats, dat de Crematie een heidensch verzinsel is, dat op Christelijk erf niet weer in zwang mag komen. In de tweede plaats is er zelfs in geheel heidensche landen een prijsstelling op de bewaring en goede verzorging van de lijken geweest, die in Egypte zelfs overdreven werd en alle Crematie beschaamt. In de derde plaats is de bodem der aarde van zulk een gehalte, dat ze als op de ontvangst van de lijken is voorbereid, en hun geleidelijke vertering op normale wijze tot stand brengt. En wat in de laatste plaats ons zeer ernstig toespreekt, is de onloochenbare consequentie, dat, ware Crematie de vaste, de altoos doorgaande, alzoo ook onder Israël eenig geldende bejegening geweest, die aan het lijk ten deel viel, vanzelf ook het lijk van den Christus, als men het dan zoo noemen wil, aan de Crematie ten offer zou zijn gevallen, en heel de Verrijzenis van Immanuël uit de heilige geschiedenis zou zijn uittelichten; iets wat vanzelf heel het Evangelie onderstboven wierp. Moest dan ook, ter wille van de vrijheid, de gelegenheid tot Lijkverbranding toch geopend worden, geschiede ze dan op een geheel eenzame plaats, onder streng wettelijken waarborg, en onder de gelding van bepalingen, die alle vertoon van de Crematie doe wegvallen.

§ 11. *Kindersterfte.*

De Kindersterfte trok, sedert men er in slaagde haar in omvang te doen afnemen, steeds meer de aandacht der hygiëne tot zich. De resultaten waarop men wijzen kan, zijn dan ook welsprekend. Al raadpleegt men slechts de cijfers over tien opvolgende jaren van 1904 tot 1913, zoo vindt men toch een vermindering die verbaast, voor het korte tijdperk waarover de gegevens loopen. Voor heel ons land stond het booze cijfer in 1904 nog op 13.66 van de 100 levend geborenen, en zulks wel uitsluitend over het eerste levensjaar; en raadpleegt ge nu de gegevens voor 1913, dan is tien jaar later dit cijfer van 13.66 reeds geslonken tot op 9.14, een bijna ongelooflijke ver-

mindering in deze enkele jaren. Hierbij komt dan nog, dat het aantal levendgeborenen die in hun eerste levensjaar wegsterven, onder de onwettig geborenen zooveel grooter is dan onder de kinderkens uit gehuwden geteeld. Over heel het Rijk genomen, was de sterfte aan wettig geborenen in het eerste levensjaar, voor 1904 niet hooger dan 13.49, onderwijl het cijfer van de onwettig geborenen op 22.25 stond. En nu in 1913 het eerste cijfer geslonken was op 9.00, stond toch het evenredige cijfer voor de onwettig geborenen nog altoos op 15.73. Wel een bewijs, hoe de ontstentenis van goede moederzorge, die bij de onwettig geborenen zoo vaak uitvalt, het leven der pasgeborenen bedreigt. Niet minder opmerkelijk is in dit verband het verschil tusschen provincie en provincie. Vergelijkt men Limburg met Noord-Holland, dan springt dit onderscheid zelfs op bijna onverklaarbare wijze in het oog. In 1904 stond het cijfer voor Limburg voor alle kinderen dooreen op 17.16, en voor de onwettig geborenen op 37.28, om in 1913 te dalen op 13.94 en 35.47. En neemt men daarentegen nu de cijfers voor Noord-Holland, zoo vindt men hier in 1904 een totaal-cijfer van 12.58, dat in 1913 reeds op 6.88 gedaald is, waaronder voor 1904 nog 19.26 aantegeven was voor de onwettig geborenen; een cijfer dat tien jaren later evenzeer op 11.27 daalde. In Friesland stonden de cijfers in 1913 nóg lager, en wel voor het totaal op 5.87, voor de onwettig geborenen op 10,15, en voor de wettig geborenen op 5.80 op de honderd, altoos in hun eerste levensjaar genomen. In andere landen, met name in Zweden en Noorwegen, vindt men nog gunstiger cijfers. Ter verklaring van deze cijfers bij de Kindersterfte blijkt telkens opnieuw, dat deze sterfte bevorderd wordt door overgeërfde krankheden, met name van de Syphilis; dat onder de armere klassen der bevolking de sterfte veel hooger staat dan bij de meer gegoede klasse; dat het onthouden van de moederborst het cijfer klimmen doet; en dat de tegenzin die in enkele kringen tegen het moeder-worden insluipt, er toe bijdraagt om de kans op een vroegen dood te verhoogen.

Toch zou zich vergissen wie waande, dat de daling van dit droeve sterftecijfer eeniglijk aan betere hygienische zorge te danken was. Het is toch aan geen twijfel onderhevig, of meer zelfs nog heeft op deze daling tweeërlei zonde ingewerkt: ten eerste de zonde van het Neo-Malthusianisme, dat op zoo beteekenende wijze het cijfer der geboorten

heeft doen dalen, juist buiten echt, en ten anderen de zonde van de Afdrijving, die in steeds uitgebreider kring toepassing vond. Dit zou niet zoo zijn, indien het getal geboorten gelijk bleef. Nu echter ook ten onzent het aantal geboorten elk tiental jaren daalt, en tegenover de cijfers, die in Rusland en in den Balkan nog op 40 en meer staan, nauwelijks meer op een goede 20 roemen kan, is bij de Kindersterfte uiteraard ook met dit feit rekening te houden.

Hoofdstuk XVII.

VAN DE SCHOLEN.

§ 1. *Veranderde positie.*

In 1878 werd in „Ons Program" het hoofdstuk: *Van de Scholen* geschreven onder den vollen indruk van Kappeyne's aanslag op het vrije onderwijs. Het kon dan ook niet anders, of het toen onzerzijds gegeven advies werd voor een niet zoo gering deel door wat Kappeyne v. d. Coppello aandorst, beheerscht. Het eigenaardige hierbij was, dat Kappeyne daarbij allerminst een giftige positie tegenover de Antirevolutionaire Partij innam. Komt men thans met Staatslieden van Links in aanraking, dan is dit schier nooit anders dan op zeer gespannen voet. Van vertrouwelijken omgang is van verre geen sprake meer. Het is reeds veel, zoo men de gentleman-like beleefdheid over en weer ter harte kan nemen. Destijds daarentegen stond dit zoo geheel anders. Schrijver dezes verkeerde met Kappeyne zelfs op voet van vriendschap. Geregeld bezocht men elkaar. In volle vertrouwen kon men over en weder ook de Staatsaangelegenheden bespreken. Toen later de Doleantie uitbrak, bood Kappeyne zich daarbij zelfs als volkomen openhartig en willig raadsman. Hij is toen onzerzijds gedurig geconsulteerd. Zelfs een schriftelijk advies heeft hij toen ten faveure van

de Gereformeerde Kerken te geef uitgebracht. En te Amsterdam is in een der grootere lokalen onzerzijds zelfs een eere-maaltijd ter eere van Kappeyne gehouden, toen de slag geslagen en de strijd finaal, zij 't ook juridisch ten onzen ongunste, beslist was. Van soortgelijke verhouding is thans tusschen Antirevolutionaire en Linksche Staatslieden, als Mr. Drucker, Mr. De Meester, of Mr. Goeman Borgesius, van verre geen sprake meer. Dit moest hier op den voorgrond gesteld, om een juist inzicht in de wederzijdsche positie bij het Schoolgeding te geven, gelijk deze zich in 1878 vanzelf aandiende. Sedert het optreden van Groen van Prinsterer in 1869 tegenover Beets te Utrecht, was alle denkbeeld ons vreemd geworden, om een accoord te zoeken tusschen de Openbare School en den eisch der Christelijke religie bij de opvoeding der jeugd; en zelfs Groen's terugval kort vóór zijn sterven in 1876, was meer een *coup de désespoir* van den door zijn troepen verlaten en zoo bitterlijk teleurgestelden „veldheer". Naar dit laatste droeve incident mag echter de positie als zoodanig niet beoordeeld worden. Steeds weer moeten we teruggaan op 1869, en alsdan zeker met den smartelijken indruk, die, in verband hiermede, Kappeyne's aanslag op ons maken moest.

§ 2. *Veranderde Tactiek.*

Deze keer van zaken heeft er toen tenslotte toe genoodzaakt, om ook onzerzijds inzake de schoolkosten tegenover het Rijk het vroeger ingenomen standpunt te laten varen, en over te gaan tot het bijna hieraan tegenovergestelde standpunt, waarop als eisch gelden zou, dat van Overheidswege zoo goed als in alle kosten van het onderwijs, die niet door de Schoolgelden gedekt waren, zoo van het Openbare als van het Vrije Onderwijs, zou worden voorzien. De bijna ongelooflijke verhooging van de kosten van het onderwijs, die allengs niet meer te vermijden bleek, maakte ons de handhaving van ons vroeger ingenomen standpunt in letterlijken zin onmogelijk. De cijfers spraken hier boekdeelen, gelijk de Engelschman zegt. Rekent men af van het jaar 1860 en tot 1912, d. i. over een tijdperk van ruim een halve eeuw, dan vindt men deze schier geheel uiteenloopende cijfers, waarbij er mede te rekenen is, dat de bevolking in totaal op 3.309.128 stond in 't jaar 1860, en sinds

blijkens de volkstelling van 1909 toen reeds op 5.858.175 geklommen was, ja thans zelfs reeds het tweevoud van wat het in 1860 was, heeft bereikt. Doch al brengt men nu dit tweevoud tenvolle in rekening, dan nog ontbreekt hier elke verhouding met het krasse verschil van wat in 1860 voor het Lager Onderwijs van Overheidszijde betaald werd, en nù daarvoor wordt besteed. In 1860 stond het totaalbedrag hiervoor nog pas op *f* 2.259.735, terwijl het reeds in 1912 geklommen was tot een totaal van *f* 35.302.087; alzoo tot meer dan het vijftienvoud. Let er nu op, hoe deze ontzaglijke stijging van de uitgaven voor het Lager Onderwijs bijna aanstonds na de inwerkingtreding van Kappeyne's wet aanvangt. Reeds anderhalf jaar later, in 1880, stond het totaal-cijfer op bij de 8½ millioen. Tien jaren later was het reeds tot 11¼ millioen naar boven gegaan. En dit gestadig progrès hield zoo weinig op, dat 't cijfer, nóg tien jaren later, reeds op ruim 17½ millioen was aangeland; weer tien jaren verder reeds op ruim 31½ millioen stond, en sinds nog niet tot ruste kon komen, zoodat nog steeds de financieele thermometer steeg. Het behoeft wel nauwelijks herinnering, dat de toeneming der bevolking aldoor het aantal scholen klimmen deed en dat reeds hierin een natuurlijke oorzaak lag die tot stijging der uitgaven leiden moest. In 1880 stond het aantal scholen voor het Openbaar en Bijzonder Onderwijs aldus aangegeven:

Openbare Scholen, jongens	227.023
meisjes	180.769
Saam alzoo . . .	407.792
Bijzondere Scholen, jongens	59.346
meisjes	73.857
Saam	133.203

Derhalve voor de Openbare en Bijzondere Scholen samen had men nog pas te zorgen voor een totaal van 540.995 leerlingen. In 1913 daarentegen, alzoo een groote kwarteeuw later, waren door de toeneming der bevolking deze cijfers reeds gestegen, voor de

Openbare Scholen, jongens, op	313.855
meisjes „	248.270
Saam alzoo . . .	562.125

En voor de		
Bijzondere Scholen, jongens, op	. . . . .	168.919
meisjes	„	212.162
Saam	. . . . .	381.081

Voor beide soort scholen saâm beliep dit alzoo een aantal van 943,206; en trekt men hiervan het cijfer voor 1880 af, dan wijst dit op een vermeerdering van het aantal leerlingen in drie en dertig jaren met ruim 400.000 discipelen; of precies genomen met 402.211.

§ 3. *Geldelijke gevolgen.*

Met het oog op deze geheel veranderde positie was de ideale opvatting van de voorziening in den nood van onze Christelijke Scholen niet langer in practijk te brengen. Het ideaal was en blijft, dat ieder ouderpaar voorzien zou in de Schoolopvoeding van zijn kroost, en dat, waar de geringheid van het inkomen dit afsneed, de Christelijke liefde voor het ontbrekende zou bijspringen. Alleen maar, ook de Christelijke Philantropie heeft haar grenzen, en deze worden door den schoolnood steeds verder overschreden. Het aantal leerlingen op de Bijzondere Scholen bedroeg in 1875 nog niet meer dan 55.485 jongens en 67.912 meisjes; d.i. 123.397 saâm, en in 1913 was dit reeds opgeloopen tot 168.919 jongens en 212.162 meisjes; wat saam een totaal uitmaakt van 381.081. Daar nu de overgroote meerderheid van deze ruim 300.000 kinderen tot gezinnen behoorde, die er niet aan denken konden, om de kosten van het onderwijs geheel uit eigen middelen te kwijten, moest, rekende men buiten subsidie, een zoozeer hoog bedrag door de Christelijke liefde worden bijgepast, dat 't van verre het benoodigde totaal niet kon uitleveren. Die ongelegenheid zou minder ernstig zijn geweest, indien de kosten van het lager schoolwezen waren blijven staan op den ouden voet. Doch dit was allerminst het geval. De tractementen der hoofden en onderwijzers gingen aldoor hooger op; aan de localiteiten werden steeds hooger eischen gesteld; de hulpmiddelen kwamen steeds op duurder prijs te staan. De ongelegenheid werkte alzoo van twee kanten tegelijk. Er was voor ruim eens zooveel kinderen bij te springen, en wat per kind bij te betalen was, bedroeg

al spoedig meer dat het drievoud. En hierbij voegde zich nog een derde ongemak. Hoemeer toch de Overheid de finantieele uitgaven voor de Openbare Scholen opdreef, des te meer hadden ook wij in de kosten voor onze scholen meê te betalen. Voor de belastingen toch stonden we op één lijn met de voorstanders der Openbare School. Bleek nu in de vorige § reeds, hoe de uitgaven voor de Openbare Scholen van nauwelijks anderhalf millioen tot 27 millioen waren opgeloopen, dan volgde hieruit, dat ook de voorstanders der Bijzondere School naar evenredigheid hieraan in de belasting hadden mee te betalen. Een juist bedrag is hiervoor niet aan te geven, maar zoo men het op 7 van de 27 millioen stelt, is de gis zeker niet te hoog. En nu sprak het toch vanzelf, dat waar wij een zeven millioen voor de Openbare Scholen in onze belastingen hadden bij te passen, de geldbron van onze eigen scholen steeds sterker werd aangesproken, en tenleste schier opdroogde. Zelfs thans, nu de Bijzondere Scholen zich een subsidie van $9^1/_4$ millioen zagen toegewezen voor 1916/17, moet er nog telkens heel het land door gecollecteerd worden om tal van hulpbehoevende scholen bij te staan; wat ter wereld zou er dan van onze scholen toch terecht zijn gekomen, indien we bij zooveel grooter aantal, met voor elke school zooveel hooger kosten, en voor elk belastingbetaler zooveel hooger bedrag op zijn kohier, zelve in al 't ontbrekende hadden moeten voorzien. Hier stuiten we op een klinkklare onmogelijkheid. Onze groep, voor verreweg het grooter deel uit „kleine luyden" saamgesteld, zou voor de steeds klimmende eischen bezweken zijn. School na school zou bankroet zijn gegaan. En de wanhoop die Groen van Prinsterer kort voor zijn sterven vermeesterde, zou in heel onzen kring den levensmoed der Christelijke School hebben uitgedoofd. Daarom moest ons vroeger ideaal worden prijsgegeven, en moest van nu aan op gelijke Overheidsvoorziening voor beide soort scholen worden aangestuurd.

§ 4. *Dan consequent.*

Doch dan moest die gelijkheid ook tot het einde toe worden doorgevoerd. Nu sinds 1869 onzerzijds als beginsel en uitgangspunt de stelling was aanvaard, dat de Vrije School regel, de Openbare School

slechts aanvulling zou zijn, kon noch mocht er ook maar aan gedacht worden om de Openbare School, die slechts zou aanvullen, door de financiën van de Overheid tot het bijzondere troetelkind van het Rijk en het Gemeentebestuur te maken. Gelijk het behoord had, zou men beiderzijds op eigen voorziening in den Schoolnood hebben moeten aansturen. Nu daarentegen de voorstanders der Openbare School hieraan zelfs van verre niet dachten, en zich steeds rijker en weelderiger uit uit de publieke kassen lieten beschenken, was het stelsel van vrije contributie hiermede vanzelf afgesneden. Trok de Openbare School, op een klein schoolgeld na, al haar middelen uit de publieke kas, dan moest de Overheid tenminste gelijk bedrag per kind ook voor de Vrije School beschikbaar stellen. Dien weg ging 't dan ook op. Voor 1916/17 is, gelijk reeds werd opgegeven, bij de 10 millioen voor subsidie aangevraagd; en ook al bleef het cijfer van de leerlingen gelijk, toch zou deze bijna 10 millioen, om *à pari* te spelen, tot 15 millioen moeten opklimmen. De balans van de schaal moet in 't waterpas staan. Per kind moet 't voor beide scholen gelijk zijn. Zelfs mag niet toegelaten, dat de Gemeentebesturen toch weer de evenaar zwenken doen. Wil men de bereddering van de Gemeentebesturen in het Lager Onderwijs bestendigen, dan moet de Wet ook aan de Gemeentebesturen de verplichting opleggen, om per kind wat ze uit eigen kas voor de Openbare School of haar onderwijzers besteedt, evenzoo per kind beschikbaar te stellen voor de Bijzondere School. Wel ware aan dat stelsel van gelijke financieele voorziening van Overheidswege nog te ontkomen, indien men alle kosten voor de Openbare School uitsluitend dekken liet door haar voorstanders, en te dien einde een afzonderlijke belasting instelde voor de Openbare School, waaraan niet zoude meebetalen wie voor de Vrije School koos, — maar voorzoover van niet de minste geneigdheid bleek om hierin een uitweg te zoeken, moet 't worden per kind van Overheidswege in beide weegschalen een volkomen gelijk bedrag.

§ 5. *Tijdelijke voorslag.*

Tijdelijk was als eerste voorziening allicht in te gaan op den voorslag, dat in groote Gemeenten het Gemeentebestuur een of meer scholen

beschikbaar zou stellen voor ouders van gelijke godsdienstige overtuiging; doch dan zouden deze ouders ook de geheel vrije keuze van de onderwijzers, schoolboeken, schoolprograms enz. moeten erlangen. Veel meer dan in zeer enkele gevallen zou dit stelsel zich echter niet aanbevelen. In groote Gemeenten toch zijn de afstanden van huis naar de School al spoedig voor de kinderen te groot, om ze allen op één school saam te brengen, en evenzoo van de zijde der onderwijzers ware bij zoodanige inrichting niet geringe moeilijkheid tusschen hen en de ouders te duchten. Ook de uitweg om op dorpen van genoegzaam eensgezinde religie onder de bevolking, de Openbare School zelve een godsdienstig karakter te doen aannemen, kan op geen manier bewandeld worden. Vooreerst toch zijn er op elk dorp allicht althans enkele ouders van afwijkende schoolinrichting. Men denke slechts aan een enkelen Jood of een enkel beambte die van elders inkwam. Bovendien kan dan elk oogenblik de aankomst van een nieuw gezin alles weer onderstboven werpen. En wat alles beslist, nooit zou de openbare onderwijzer van Overheidswege aan bepaalde religieuse denkbeelden bij zijn onderwijs te binden zijn. Waar men aan de School een godsdienstig karakter zal geven, moet 't een Vrije of Bijzondere School zijn. Krachtens haar principieel karakter leent de Openbare School zich hiertoe niet. De poging om 't daarheen te leiden, gaat dan ook bijna uitsluitend uit van een enkel dorpspredikant die nog voor half en half orthodox doorgaat en die 't onaangenaam zou vinden, aan het hoofd van een Christelijke School een tweeden geestelijken herder naast zich te zien optreden, die in warmer sympathie dan hij zelf bij de Gemeenteleden deelen mag. In vroeger jaren is dit kunstmiddel van een Openbare School met religie-onderwijs van een half-orthodox predikant herhaaldelijk in alle provincien beproefd, maar zonder uitzondering liep 't overal spaak. Waar de bevolking slaapt noch sluimert, maar leeft, en weet wat ze aan 't gedoopte kroost schuldig is, mislukt dan ook elke poging van dien aard. De antithese tusschen de Openbare en de Vrije School geeft tusschen de geesten zulk een niets-sparende gaping, dat men òf tot de Volksschool als eigen school moet terugkeeren, óf naast haar de Vrije School, maar dan ook desnoods voor heel het volk moet eerbiedigen. Voor het verloop van dit geding verwijs ik naar H. de Wilde: *„De Antirevolutionaire Partij en haar beginselen"*, vierde editie Bootsma 1915, 's Gravenhage

p. 209 v.v. Tot finale oplossing van het Schoolgeding komen we nimmer, tenzij het Lager Onderwijs *Rijkszaak* worde, en op de erve van de Lagere School naar Groen van Prinsterer's leuze de Vrije School regel worde, en de Openbare School hier slechts als aanvulling bijkome.

§ 6. *Volksschool.*

Te ontkennen valt daarom niet; dat de idée van de alle volkskroost in zich opnemende *Volksschool* nog steeds groote bekoring bezit. Het is de nationale saamhoorigheid; die er in tot uitdrukking komt. Niet anders stond het met de *Volkskerk,* waarin evenzoo heel 't Volk, zich, als één complex vormend, aandiende. Beide begrippen van Volkskerk en Volksschool hebben dan ook in lengte van jaren elkander gedragen. Het was metterdaad de eenheid van de Volkskerk, die de eenheid van de Volksschool mogelijk maakte, en naast die Volksschool liet men eigenlijk niet anders toe dan particuliere Scholen van een geheel privaat karakter, met name ook voor de Joden. Tot zelfs in de Vereenigde Staten van Amerika deed men dan steeds, en doet nog wat doenlijk is, om die eenheid aan te houden. Wel is daar toch het geestelijk element, het gebed en de lezing van de H. Schrift, tot een schier onbeduidend minimum beperkt, maar in naam heet 't dan toch, dat de publieke school als Volksschool bleef. Zelfs deze sterke voorliefde echter heeft niet kunnen beletten, dat met name de Roomsche bevolking op het stichten van eigen scholen bedacht bleef en dat ook enkele andere groepen aan de Vrije School voorkeur gingen geven. In Duitschland ziet men hetzelfde proces in actie. Steeds meer blijkt dan ook, dat de Volksschool en de Volkskerk thuis hoorden in een vroegere periode, maar thans uit den tijd zijn. In die vroegere periode, rijk aan zoo machtige historische gebeurtenissen, had, met name bij tegenstelling met de alles in eenheid oplossende Roomsche macht, natie na natie zich teweer gesteld, om eigen zelfstandigheid ongerept te handhaven. Hiertoe was een sterk aantrekken van de nationale koorden geboden. En dit kon destijds dáárom als vanzelf tot een Volksschool leiden, omdat althans op het terrein der lagere school schier door heel de bevolking niet anders dan wat die confessioneele school geven kon, verlangd werd. Er was eenheid in

de geesten, en die geesteseenheid vroeg ook voor de jeugd om de ééne Volksschool.

§ 7. *Sinds geheel gewijzigd.*

Sinds echter is, met name door den invloed der Fransche Revolutie, een worsteling van de geesten aan 't woord gekomen, die in dezelfde natie groep tegenover groep stelde. Met name in Nederland heeft het sterke individualisme, dat aan onzen landsaard eigen is, de hieruit opgekomen verschillen scherp toegeslepen, en allerlei richting aan het woord doen komen, die ook voor de kinderwereld zeer onderscheiden eischen stelde en daarom zich bij de ééne School die allen in zich zou opnemen, niet kon nederleggen. Hieruit is toen, sinds 't midden der vorige eeuw, een worsteling op schoolgebied opgekomen tusschen de Calvinistische gezindheid van de oude periode en tusschen de nieuwe wereld van ideeën, die, uit Parijs hier overgekomen, veler geest had omgezet. Die omgezette geesten verschilden wel weer onderling, maar tegenover de nawerking der historische traditiën sloten deze onderscheidene moderne richtingen zich aaneen. Uit deze combinatie kwam toen de secteschool der modernen te voorschijn, en hiermede was het lot der Volksschool beslist. In de nieuwe periode was de variatie in de geesten te sterk geworden. Eenheid van de Lagere School ontaardde nu in wat op nationaal zelfbedrog uitliep. Hoe hooger de ontwikkeling van een Volk klimt, hoe meer die hoogere ontwikkeling in rijkere variatie der geesten moet uitkomen, en hiermede was de ééne Volksschool als onprofijtelijk en voortaan onbruikbaar geoordeeld.

§ 8. *De Vrije School voor elke richting.*

Een enkele onderging een angstige gewaarwording, als hij van de Sociaal-democraten of ook uit den atheïstischen hoek vernam, hoe men ook onder deze afgedoolden de keuze *voor* de Vrije School en *tegen* de Openbare School veld zag winnen. Men had 't bedoeld alsof alleen de Christelijke groepen in den lande van deze vrijmaking

der Lagere School het profijt zouden trekken. Ging men nu echter ditzelfde stelsel ook op de ongodsdienstige groepen toepassen, en vrijheid van Schoolstichting, onder gelijkheid van subsidie, ook aan de atheistische drijvers gunnen, dan, zoo oordeelde men, verliep men in een steeds te mijden oorlog. Voor ons was de vrijheid op schoolgebied eisch en recht, maar hun kon dit nooit toegestaan. Deze bedenking gaat uit van een misverstand. Aanvaardt men eenmaal het stelsel van de Vrije School als regel, en de Openbare School als aanvulling, dan treedt hier een vrijheid op den voorgrond, die zonder onderscheid *aller* deel moet zijn; natuurlijk voor een iegelijk geheel op eigen verantwoordelijkheid. Ook in Roomsche Scholen worden dogmatische voorstellingen aan de jeugd ingeprent, waaronder er zijn die wij zeer beslist als met de Waarheid niet overeenkomstig verwerpen. Nooit echter is hieruit afgeleid, dat er uit dien hoofde geen vrije Roomsche Scholen mochten zijn. Men heeft hier tusschen tweeerlei standpunt te kiezen. Men kan beweren, gelijk de voorstanders der dusgenaamde Neutrale School zulks doen, dat de Overheid zelve uit te maken heeft wat waarheid is, en als dan dit eeniglijk aan de kinderen der School mag doen onderwijzen. Oftewel men belijdt, dat de Overheid die macht niet bezit; dat het de Kerken zijn die hier hebben optetreden, en dat in verband met deze Kerken elk burger voor zichzelf te beoordeelen heeft, welke de beginselen zijn waaruit hij acht, dat zijn eigen leven en het leven zijner kinderen moet worden opgebouwd. Het eerste is het dwangstelsel, dat nog ging toen de Overheid een speciale belijdenis voor zich uitdroeg, maar onduldbaar is geworden nu de Overheid alle confessie losliet. Kiest men nu eenmaal voor de vrijheid van overtuiging en leidt men hieruit paedagogisch de vrijheid van de opvoeding zijner kinderen af, dan moet ge ook aan elk burger ten deze gelijk recht doen wedervaren, en kunt ge niet voor uzelf en voor uw geestverwanten vragen, wat ge aan andere burgers weigeren zoudt. Dat er in deze vrijlating iets ligt dat ons stuit, erkennen we volmondig. Doch zie nu op wat de Heere onze God doet. De Christus zelf wees er ons op, hoe de Beschikker over ons aller lot zijn zon doet opgaan over boozen en goeden, en regent over rechtvaardigen en onrechtvaardigen. Sinds den Zondvloed laat 't Godsbestuur èn degenen die den Heere belijden èn hen die den Heere bestrijden, in het natuurlijk leven onder gelijke conditiën in

vrijheid hun bestaan voortzetten. Soms zelfs ontvangt men den indruk, dat het de goddeloozen zijn, die in nog overvloediger gunste zich verblijden. Zie 't maar in Psalm 73, lees 't maar bij Job. En hierin ligt dan ook voor ons het richtsnoer.

§ 9. *Schooljaren.*

De drang om het Lager Onderwijs, dat nu gemeenlijk niet over het 12e jaar heenloopt, te doen voortduren tot in het 14e jaar, en alzoo met een tweetal jaren te verlengen, neemt niet af, doch wordt eer sterker. Vooral het voorbeeld ten deze door Pruisen en Zwitserland gegeven, werkt nog steeds door, en zelfs mag niet ontkend, dat de groote wereldoorlog die in 1914 uitbrak, en het onmiskenbaar succes dat Duitschland toen schier op alle front behaalde, de verlenging van den schoolduur sterker dan ooit aanbeval. Tweeërlei voordeel biedt zoodanige verlenging aan. Het twee jaar langer op School blijven heeft vanzelf tengevolge, dat de jongens niet dan na genoegzame physieke ontwikkeling bereikt te hebben, aan zwaarder arbeid worden gezet, en dat hierdoor tevens de werkeloosheid onder de ouderen inkrimpt. En ten anderen mag niet ontkend, dat twee jaren langer op School geheel de mentale gesteldheid der lagere bevolking op hooger peil brengt. Hiertegenover echter staat het niet zoo geringe bezwaar, dat er loon voor menig behoeftig gezin door wegvalt; dat de schoolkosten voor Rijk en Gemeenten er met een derde door vermeerderen, en dat vooral de overgang van de vijfjarige in de zevenjarige periode ongewone moeilijkheden zal opleveren, zoo wat de localiteit als het onderwijzend personeel betreft. Lang niet alle Scholen leenen er zich toe om er een verdieping op te zetten of er lokalen bij te bouwen; en de vermeerdering van het onderwijzend personeel met een derde zou eveneens op zeer ernstige bezwaren stuiten; temeer daar bij schoolduur tot aan het 14e jaar vanzelf ook het onderwijs zelf om uitbreiding van het program zou vragen. De ook onzerzijds herhaaldelijk opgeworpen vraag, of, als men tot verlenging van de schooljaren overgaat, dit stelsel op geheel de schooljeugd zou zijn toetepassen, komt hierbij vanzelf in aanmerking. Bracht men toch in het Duitsche en Zwitsersche stelsel in zooverre wijziging, dat de laagst-staande groepen scholieren

van de verlenging werden vrijgesteld, zoodat ze slechts zag op de helft of op twee derde zou zijn toetepassen, zoo zou dit reeds in niet geringe mate aan de zoo ernstige moeilijkheden tegemoet komen. Reeds nu is zekere verlenging en uitbreiding gevonden in de Avondscholen, en de Herhalingscholen, en het Uitgebreid en Meer Uitgebreid Lager Onderwijs; inrichtingen die alle in den geest van verbreeding en verlenging van het Onderwijs werken. Toch is het aantal leerlingen dat hiervan het profijt trekt, naar verhouding tot het bijna één millioen leerlingen die hier in aanmerking komen, te klein in het cijfer om ons in den bestaanden toestand te doen berusten.

§ 10. *De Bewaarscholen.*

De naam Bewaarschool is in de beide deelen van zijn saamstelling niet gelukkig gekozen. Geheel het denkbeeld van *School* had hier weg moeten vallen, en het spreken van een School *om te bewaren*, had men niet moeten toelaten. Vóór van Fröbel de rijke gedachte van wat hij „*Kindergarten*" noemde, uitging, kende men wel degelijk wat niets waren dan kinderbewaarplaatsen, doch het is juist de eere van Fröbels vinding, dat ze aan die ellende van deze „bewaarplaatsen" grootendeels een einde heeft gemaakt. Vanzelf ware het verre verkieslijk, zoo elk kind thuis tot en met zijn 6de jaar de noodige verzorging en leiding kon ontvangen. Doch dit kan niet. Er zijn te veel weduwnaars met kinderen, te veel moeders die voor arbeid om loon het huis uit moeten, te veel zwakke en kranke moeders, ook maakt de gebrekkige woning het thuishouden van de kinderen dikwijls onmogelijk. Vroeger nu voorzag men in den hieruit opkomende nood, door de kinderen die in zulk een toestand verkeerden, ergens in de buurt bij een juffrouw ter bewaring te geven. Men bracht ze er dan heen, en haalde ze om vier ure terug, en in dien tusschentijd waren ze dan zoo goed als aan zichzelf overgelaten, en werden alleen *bewaard*, in den werkeloozen zin dien dit woord heeft, enkel om ongelukken te voorkomen. Dit was niet alleen ten onzent, maar ook in andere steden zoo, en het is Friedrich Fröbel uit Schwarzburg, Rudolstadt, wien het gelukte althans dit euvel te stuiten. In 1782 geboren, stierf hij in 1852, en heeft met ongemeen talent het grooter deel van zijn leven aan de stichting van den „Kinder-

garten" gewijd. Zijn eerste kinderschool stichtte hij in 1839 te Blankenburg, en sinds groeide haar aantal niet enkel in Duitschland, maar schier heel de wereld over, en met name in Amerika, derwijs aan, dat de Bewaarschool reeds in het vierde eener eeuw een onmisbaar element in de opvoeding was geworden. Lina Morgenstern, Anglita Hartmann, en zoo ook A. Köhler, Friëdrich Seidel e.a. namen Fröbels taak welhaast over. Private Seminariën werden zelfs gesticht, om aan het leidend personeel bij dit vak van opvoeding de noodige opleiding te geven. Aanvankelijk bleef dit alles geheel privaat. Meer dan eene Regeering heeft zelfs de Bewaarschool bestreden. Sedert 1872 echter, toen de Oostenrijksche Regeering de helpende hand bood, werd in allerijl aan de Bewaarschool steun verleend, en zoo is ze ook ten onzent allengs een helpende macht bij de Volksopvoeding geworden. Slechts moet betreurd, dat Fröbels machtwoord: Op deze scholen geen letters en geen cijfers! geen stipte navolging meer vindt. Vooral ten onzent is er te veel een voorbereiding voor de Lagere School ingezien; Gemeentebesturen hebben er zich in gemengd; en zoo is de schaduwzijde van ons Openbare Schoolwezen ook de Bewaarschool gaan drukken, waartegenover de Christelijke Bewaarschool zich met eere staande hield. Jammer slechts dat ook hier de geldquaestie binnendrong. En dan zag men veelal, dat de Gemeentebesturen ook de Christelijke Bewaarscholen aan regelen wilden binden, die in strijd geraakten èn met haar particulier èn met haar Christelijk karakter; een geding waarin bij de Christelijke Scholen, jammer genoeg, de subsidieverleiding de fierheid knakte. Ook ons betaamt het zeer zeker, op de meest krachtige wijze dit Bewaarschoolwezen te bevorderen, maar dan blijve het privaat en ontaarde het, wat de opvoeding betreft, niet in een voor-klasse voor de Lagere School. Het halfspelend karakter van deze inrichtingen mag dan ook niet worden prijsgegeven, en vooral worde steeds toegezien, dat de localiteit frischheid en licht waarborge. Aan het eind van 1912 vond men ten onzent publieke Bewaarscholen met een totaal van bijna 33.000 kinderen, en daarnaast bijzondere of private inrichtingen met omstreeks 141.000 kleinen. De openbare gaan slechts zeer langzaam vooruit. In 1900 stonden ze reeds op 27.000 kinderen, en wiesen in twaalf jaren slechts met een 5.000. De particuliere inrichtingen daarentegen gingen in hetzelfde tijdperk van 117.533 tot een groep van 141.000 vooruit, d.i met een aanwinst van 24.000, en dit in gelijke periode van 12 jaar. Te

waken zal steeds meer zijn, dat de Overheid er geen hulpschool voor de Lagere School van make. Ontaarden ze toch in karakter, dan zijn ze nu reeds ten doode opgeschreven. Zoo ooit en ergens, dan moet op deze kinderspeelscholen de kinderaard van het kind ontzien. Het zal te bezien staan, of wat de Staats-Commissie trachtte te bevorderen aan de Bewaarschool ten zegen zal verstrekken.

§ 11. *De opleiding der onderwijzers.*

De thans definitief ingevoerde en voor vast geijkte tweeheid van karakter in geheel onze inrichting van het Lager Onderwijs duldt uiteraard niet langer eenheid in de opleiding met daaruit voortvloeiende gelijkheid in het examen. Reeds in zooverre was sinds lang de eenheid van karakter in de opleiding prijsgegeven, dat men toelating tot het examen kon verwerven of door het bezoek van een bepaalde opleidingsschool, of door Normaallessen te volgen, of eindelijk door particuliere opleiding bij een onderwijzer. Bij deze drie stond nu wel de Regeeringsbemoeiing op den voorgrond, door wat ze zelve deed en aan anderen ter aanmoediging uitbetaalde; maar in zooverre was er toch vrijheid, dat ook particuliere Opleidingsscholen meetelden, Normaalscholen van onzen kant aan het werk togen, en ook Christelijke onderwijzers kweekelingen kweekten. Al werd dan ook van Overheidswege het Openbaar Schoolwezen, en dit alleen, voorgetrokken, en het geldelijke benefiet steeds in die richting uitgebreid, toch moet erkend dat de voorbereiding voor het Onderwijs vrijbleef. Voor het grooter deel echter bleek deze vrijheid al spoedig illusoir te worden gemaakt door de eenheid van het examen. In den eersten aanloop toch werden in de Commissiën van examen zoo goed als eeniglijk openbare onderwijzers benoemd; en daar ook het Schooltoezicht, zoo voor het arrondissement als voor het district, aanvankelijk uitsluitend aan openbare onderwijzers werd toevertrouwd, kon het niet anders of het examen werd onder zoodanige bedingen en op zulk een wijze afgenomen, dat het zijn karakter geheel aan de Openbare Staatsschool ontleende. Sinds is deze gesteldheid van zaken ongetwijfeld niet meer zoo exclusief gebleven. In het Schoolbestuur hebben thans arrondissements- en districtsschoolopzieners zitting, die met

volle beslistheid voor de Bijzondere Christelijke School partij kozen; en in de examen-commissiën zag men hier en daar althans een minderheid van Christelijke onderwijzers optreden. Zoo week de vroegere stramheid, vond meer soepelheid ingang, en wordt dan ook erkend, dat er althans enkele Commissiën zijn opgetreden, die te hoog stonden om nog langer de vroegere stroefheid te laten voortduren. Maar hoezeer we ons hierin ook verblijden, overwonnen is de onduldbare eenzijdigheid hiermee nog niet.

§ 12. *De examens.*

De examens gelijk ze nu nog worden afgenomen, blijven een kwelling. Wat men ook beproeve, de eisch dien de tweeheid van het Schoolwezen nu eenmaal steeds brengen moet, is ook bij het examen niet in eenheid op te smelten, en de Heer Ds. H. Pierson van Zetten heeft het zoo naar waarheid uitgesproken: De tweeheid van het Schoolonderwijs eischt gebiedend en onverbiddelijk ook tweeheid van het examen. Niet toch in de Commissiën, die vaak inschikkelijk genoeg bleken, maar in het éene examen als zoodanig schuilt het kwaad. Dat éene examen toch noodzaakte de candidaten zich geheel thuis te zetten in de denkbeelden, in de litteratuur en in de paedagogische methode van het Openbaar Onderwijs; en zij die de candidaten hadden op te leiden, konden er niet van aflaten, om desgelijks te doen; en hierin nu school het bederf. De opleidingsjaren gaven aan de candidaten voor het Openbaar Onderwijs alles wat ze behoefden, en wat levenslang voor hen dienst kon doen. Onze candidaten daarentegen moesten tijdelijk wat uit onzen hoek kwam, terzijde leggen, en geheel in leven in wat bij de Openbare Schoolmannen in eere was, om zoo op 't examen de vragen te verstaan, en te weten wat ze daarop te antwoorden hadden. Wie ooit zelf een gewichtig examen doorstond, weet hoe sterk de pressie van wat de examinator vermoedelijk vragen zal, den geest spant. Alle examen is in den regel een gissen naar wat zal kunnen gevraagd worden, en een bij zichzelf gereed maken van 't antwoord op die vragen. En dit nu gelukt niet, of de te examineeren persoon, leeft, zoo 't een Christelijk onderwijzer zal worden, tot zijn zeer ernstige schade, zooveel hij kan in die moderne ge-

dachtenwereld in. Dit kan en mag dan ook zoo niet blijven. Elke groep die bij de Lagere School een eigen positie inneemt, en zekeren omvang verkreeg, zeg bijv. van tenminste honderd scholen, moet het recht erlangen: 1° op voet van gelijkheid de noodige middelen uit de kas der Overheid ook voor de opleiding voor het examen te ontvangen; 2° zelve examinatoren aan te stellen; en 3° door deze examinatoren de eischen voor het examen en de daarvoor noodige litteratuur te doen vaststellen. Eerst als we hiertoe gekomen zijn, zal de vrijheid voleind zijn. Ook wat de komende Grondwetsherziening nu belooft, zal zeer zeker een stap van beteekenis op den beteren weg zijn; maar wie zich ook slechts een oogenblik mocht inbeelden, dat hiermee de Schoolstrijd uit en ons volle recht verkregen zou zijn, heeft nog nimmer het a, b, c van ons Schoolprogram verstaan.

§ 13. *Gehuwde onderwijzeressen.*

Voor wat de onderwijzeressen betreft, dient hier nog kortelijk ook het vraagstuk van het huwen der onderwijzeressen besproken te worden. Dat de geldigheid van het diploma ook na het huwelijk voor haar doorgaat, behoeft geen nader betoog; de vraag is alleen, of ze na huwelijk op de Lagere School in werkelijken dienst kunnen blijven. Zij, die schier op elk terrein de vrouw van gelijke conditiën met den man willen maken, kunnen uiteraard ook voor de onderwijzeressen geen exceptie dulden. Wel kan de gehuwde onderwijzeres zwanger worden, doch dit hoeft niet; en komt het voor, dan kan men er zich naar schikken. Krankheid is ook niet zelden oorzaak, dat een onderwijzeres, en evenzoo een onderwijzer, enkele weken, soms een paar maanden, niet voor de klas kan verschijnen, en dan vindt zich dit toch. Waarom, zoo vraagt men u dan ook, kan dan niet bij een zwangere onderwijzeres geheel hetzelfde, wat evenzoo te dulden is bij een bedlegerigen onderwijzer? Zoo nu gesteld, schijnt de vraag bijna onnoozel, en het pleit voor de zwangere onderwijzeres gewonnen. Hier staat echter tegenover, dat de moeder in haar gezin hoort en niet eigen kinderen buitenshuis ter verzorging moet overgeven, om geheel andere kinderen te gaan onderwijzen; dat voor de gehuwde vrouw de Schoolbehoefte een vaak al sterke verleiding is om de toevlucht te nemen tot zondige practijken, als

boven aangeduid, ook dat de zwangere vrouw geen vertooning is die voor de klas aan de jeugd moet gegeven worden; en dat waar krankheid exceptie, het moederschap bij een gehuwde vrouw regel is, niet uit een wettige exceptie tot wat hier regel zou zijn, mag geconcludeerd. Zelfs zou anders tenslotte bij de ongehuwde de zwangerschap moeten geduld worden. Lees maar hoe men op alle manier steeds meer de vrije liefde vrijpleit. Wat men ten deze alleen zou moeten doen, is, de weduwe zonder kinderen weer op gewonen voet toelaten, en ook na afloop van den critieken leeftijd aan de onderwijzeres, ook al is ze gehuwd, de vrijheid van contract hergeven. Voor het overige echter moet huwelijk de onderwijzeres buiten de School sluiten. De gehuwde onderwijzeres hoort daar niet.

§ 14. *Ons Middelbaar Onderwijs.*

Als Minister had schrijver dezes het voorrecht, in 1903 aan de Koningin de benoeming te mogen aanbevelen van een Staatscommissie, die onder het voorzitterschap van den hoogleeraar Dr. J. Woltjer, van de Vrije Universiteit te Amsterdam, de geheele stof die tot het Middelbaar Onderwijs behoort, of er mede saamhangt, had te onderzoeken, en aangaande dit onderwerp de noodige voorstellen bij rapport zou dienen. Dit noopt mij, met de bespreking te dezer plaatse van het Middelbaar Onderwijs, mij niet te ver te wagen. Het Rapport van die Commissie toch zag in een zeer lijvig octavo het licht, en wel als een resultaat van het overleg tusschen de leidende mannen op dit terrein, uit de onderscheiden partijen. In hoofdzaak meen ik daarom beter te doen, zoo ik naar dit gewichtige Rapport verwijs. Temeer voegt hier voorzichtigheid, omdat op onderwijsgebied geen terrein zoovele voetangels in zich draagt, als juist wat gemeenlijk met één naam onder het begrip Middelbaar Onderwijs wordt saamgevat. Er is bij Lager-, Middelbaar- en Hooger Onderwijs geen sprake van een drietredige trap, alsof men, na achtereenvolgens het Lager- en Middelbaar Onderwijs gevolgd te hebben, eerst tenslotte bij het Hooger Onderwijs uitkwam. Tot dusver althans werd het Gymnasium bij het Hooger Onderwijs gerekend, en schreed wie op hooger studie doelde, rechtstreeks van het Lager- in het Hooger Onderwijs over, met alge-

heele uitlating van het Middelbaar Onderwijs. Veeleer doelde de driedeelige onderscheiding op drieërlei resultaat van het Onderwijs in de saamleving. Voor allen dient het Lager Onderwijs, met zijn adjuncten, die slechts aan een deel der bezoekers van deze School ten goede komen. Het Hooger Onderwijs is alleen bestemd voor hen, die zelf op eigen wetenschappelijke studie doelen of hooge betrekkingen voor zich wenschen te ontsluiten in Staat en Maatschappij. En tusschen deze zeer algemeene groep van het Lager Onderwijs, en die uiterst beperkte die het Hooger Onderwijs zoekt, ligt nu een derde groep van zeer gemengden aard, die, hoezeer niet overtalrijk, toch veel breeder rijen van tenten opslaat dan de mannen van studie bij het Hooger Onderwijs.

§ 15. *Reeksen van scholieren.*

Hierbij dient zich een generale en een speciale reeks van scholieren aan. Op een algemeene ontwikkeling van hooger soort dan de Lagere School met haar adjuncten tot in het M. U. L. O. geven kan, wordt gedoeld voor mannen en vrouwen, die zonder op een bepaalde gesalarieerde betrekking uittegaan, toch in het gemeen een hooger standpunt van ontwikkeling in de maatschappij wenschen in te nemen. Geheel hiervan afgescheiden echter voegt zich onder dit Middelbaar Onderwijs ook een gansche reeks van Scholen, die gereed maken voor speciale betrekkingen in Staat en Maatschappij. Dit laatste deelt zich dan op zijn beurt nogmaals in twee ondergroepen, ten eerste van zulk een onderwijs dat op één enkele betrekking doelt, bijv. op de Handelsscholen, de School voor de Zeevaart, Militaire Scholen enz., maar ook anderzijds op een groep van meer algemeenen aard, zoo bijv. inzake het Ambachtsonderwijs, Landbouwonderwijs, Kunst-onderwijs, Onderwijs in vrouwelijke Handwerken, en wat dies meer zij. Het is nu dit uiterst gemengde karakter van het Middelbaar Onderwijs als één geheel genomen, dat er de regeling zoozeer van bemoeilijkt. Reeds op zich-zelf, maar toch ook in verband met de tegenstelling der beginselen. Wat een louter technisch karakter draagt, raakt 't beginsel niet, maar de bejegening, de behandeling en het gereedschap der scholieren oefent welterdege invloed uit op wie

er jaren lang onder verkeert. Vandaar de deels zelfs geslaagde poging om ook op dit erf tot splitsing in Christelijke en niet-Christelijke Scholen over te gaan, en dit verschil van uitgangspunt ook in de Bonden die zich terzake van dit onderricht vormen, te doen uitkomen. Consequent doortevoeren, is echter op dit gebied het principieele onderscheid niet. Vooral niet bij het Onderwijs voor zeer speciale vakken, daar het aantal zich hiervoor aanmeldende scholieren veel te gering is. Al zulk onderwijs moet plaatselijk gegeven worden. Alleen groote steden leveren voor al deze speciale vakken de scholieren. In kleinere plaatsen is daarom aan splitsing ganschelijk niet te denken, en zelfs in Amsterdam blijkt dit steeds meer onmogelijk naar gelang het vak van *te* specialen aard wordt. Veel van dit onderwijs laat de Landsregeering en het Gemeentebestuur deswege liefst aan het particulier initiatief over, en helpt 't alleen in stand houden door subsidieering. Hier is dan ook niets tegen, mits de toelage en de subsidieering van zulke private Scholen aan vaste bepalingen gebonden zijn, en de regeling die deze bepalingen aan de hand doet, tevens wake voor de vrijheid van conscientie bij de leerlingen, en tegen het uitoefenen van een vrijdenkers-propaganda, die aan al zulk onderwijs geheel vreemd moet blijven.

§ 16. *Europeesche Concurrentie.*

Als publicist, en tijdelijk in mijn hoedanigheid van Minister, drong ik er steeds op aan, het speciaal technische en practische onderwijs, dat hieronder valt, ook in ons land meer vooruit te brengen. Wie gelijk schrijver dezes ruimschoots de gelegenheid had, om in het buitenland dezen technischen en meer specialen arbeid gade te slaan, had zich telkens te bedroeven over onze achterlijkheid. Al zij toch toegegeven, dat we in zeer enkele vakken, als klein zilverwerk, de sigarenfabrikatie, kaas- en boterbereiding, en zooveel meer nog, Europeeschen roem genieten, in de later opgekomen bedrijven zijn we jammerlijk ten achteren gebleven. Men ziet dit aan het vele import. Engelsche kleedij is voor een man van hooger stand bijna onmisbaar, en onze dames stelen als met haar oogen wat uit Parijs komt. Bij den aanleg van groote werken moeten telkens werklieden uit Duitschland, Engeland of België hulp

verleenen, en in het buitenland hebben enkele onzer wevers op textiel terrein in Rijnland nog een goeden naam. In tweeërlei opzicht staan we alzoo achter: onze mannen doen als arbeiders voor de arbeiders uit het vreemde land onder, en onze waar legt 't in onze eigen winkels en magazijnen af voor de waren die van buiten af inkwamen. Toch kan niet geklaagd dat alle poging uitbleef om hierin verbetering te brengen. Er is bijna geen vak waarvoor men geen raad zocht te schaffen. Met name ook onze Ambachtsscholen zijn door de trouwe zorge van den Inspecteur, wiens ijver allen lof verdient, steeds meer uitgebreid. In 1870 waren er nog slechts 2, met 214 leerlingen en 32 onderwijzers. In 1912 bedroeg haar aantal reeds 83, met 7894 leerlingen en 807 onderwijzers. En toch zijn we hiermee nog altoos niet waar we wezen moeten. Wie in Engeland te gast gaat, merkt dit onmiddellijk, en ook in Belgie had Prof. Pyfferoen in korte jaren veel doeltreffende resultaten bereikt. De oorzaak van deze achterlijkheid was te zoeken in de ontstentenis van geschikte onderwijzers. De salarissen van deze onderwijzers waren goed, maar wie in zijn vak waarlijk kundig en energiek was, kon zelf als baas in dat vak veel hooger verdienste maken. Vandaar dat naar zulk een onderwijzerspost veelal zij alleen solliciteerden, die als baas in hun vak niet vooruitkwamen. In elk geval waren het alzoo onderwijzers van de tweede klasse, en aan dezen waren onze Ambachtsscholen onherroepelijk overgegeven. De bedenkelijke uitwerking hiervan gevoelende, heb ik als Minister toen een Wetsontwerp ingediend, om te Haarlem een welonderlegde vormschool voor het verkrijgen van hoogerstaande onderwijzers op te richten, en de Gemeenteraad van Haarlem had in het verleenen van hulp volgaarne bewilligd. Vooral de Kamerleden uit het Noorden echter gaven de voorkeur aan inrichtingen van minder allooi, mits ze in het Noorden konden gevestigd worden. Men weet wat sinds met name ook in Dordrecht is beproefd, en ten deele geslaagd. Toch vordert men op deze manier veel te langzaam. Duitschland, Engeland en Belgie bleven ons de loef afsteken; en de vrijheid van Tarief, in verband met deze technische achterlijkheid, is oorzaak en blijft oorzaak, dat we bij de concurrentie met die vakontwikkeling in de ons omringende Staten het onderspit delven. De opleiding van wie de Ambachtslieden onderrichten zal, moet heel anders aangelegd. Zonder dit komen we er niet.

§ 17. *Christelijke Middelbare Scholen.*

Steeds ernstiger moet de vraag onder de oogen worden gezien, hoe 't is aanteleggen, om ook op het terrein van de Burgerscholen, Hoogere Burgerscholen, en laat er mogen bijgevoegd worden, van de Gymnasia de eigenaardigheid van de Christelijke School te blijven doorzetten. Voor nu vijftig jaren werd aan de oprichting van eigen Scholen ook op dit terrein nog van verre niet gedacht. Groen van Prinsterer gewaagde er ternauwernood van. Alle aandacht trok zich destijds zoo goed als uitsluitend op de Lagere School saâm. Sinds echter is dit anders geworden. Het is ingezien, dat het bezoek van de Middelbare en Gymnasiale Scholen, die van Rijkswege of Gemeentewege waren opgericht, in hooge mate aan het belijdend karakter van onze jongelingschap schade konde aanbrengen. Vandaar de zeer ernstige poging die sinds ondernomen is, om op ook dit terrein van het Gewone-, Algemeene-, Middelbaar- en Gymnasiaal Onderwijs onze eigen Scholen te erlangen. Het best merkte men den aanvankelijken vooruitgang aan de Bijzondere Gymnasia die allengs optraden. Nog in 1903 waren er slechts 9, met 739 leerlingen, terwijl in 1912 reeds 15 Gymnasia hulpe konden bieden en 1593 discipelen hiervan het profijt trokken. Bovendien stonden daarnaast nog een reeks verwante inrichtingen ten getale van 19, met 1769 discipelen. Ook op dit terrein maakte niemand zich zoo verdienstelijk als de hoogleeraar Dr. J. Woltjer. Hieraan ziet men hoe de Vrije Universiteit ook zijdelings vrucht afwierp. Het door dezen hoogleeraar zelf gestichte Christelijk Gymnasium is een der meest bloeiende en meest gezochte uit het land. Zelfs liberale ouders gaven er soms de voorkeur aan, hun zonen aan dit bijzondere Gymnasium toetevertrouwen. Voor wat daarentegen het Middelbaar Onderwijs voor algemeene ontwikkeling betreft, blijft de klacht over ons pover optreden aanhouden. Het aantal Hoogere Burgerscholen dat in 1865 op 21 stond (18 met 5-jarigen, 2 met 4-jarigen, en 1 met 3-jarigen cursus) was in 1912 reeds op 88 geklommen. Van deze 88 Scholen hoorden er 27 onder het Rijk, 48 aan de Gemeenten, en waren er slechts 13 van bijzonderen oorsprong, 6 met en 6 zonder Rijkssubsidie. De meeste van deze Openbare Scholen konden ook door meisjes bezocht worden. Naast deze eerste reeks stonden boven-

dien nog 17 van deze Scholen uitsluitend voor meisjes ingericht. Rijksscholen waren hier niet onder. Er zijn 12 Gemeentescholen en 5 bijzondere. Noch deze Gemeentelijke Scholen noch deze particuliere genieten Rijkssubsidie. Het zijn eeniglijk de hooge Schoolgelden die de kosten dekken. Alleen voor de tractementen van het personeel werd ten beste van deze 17 Scholen in 1912 reeds over de drie ton uitgegeven, voor een onderwijzend personeel van 280 geëxamineerden. Hier echter schuilde nu de groote moeilijkheid, dat de voórstanders van de Christelijke Middelbare School ook zelf, gelijk op, èn in de Gemeentelijke èn in de Rijksbelastingen ten faveure van de Openbare Middelbare School moeten meêbetalen, en dan nog te voorzien hebben in eigen behoeften. En al treedt nu het Rijk in het toekennen van subsidie, gelijk dit voor het Gymnasiale Christelijke Onderwijs althans tot op zekere hoogte verkregen is, — de Gemeentebesturen die zelf een Hoogere School onderhouden, denken hieraan zelfs niet.

§ 18. *Noodlottig gevolg.*

Dit nu heeft het noodlottig gevolg, dat we niet alleen bij den ontvanger ten bate der Openbare Middelbare School de gelden hebben te storten die we voor de stichting en instandhouding van een eigen School zoo broodnoodig hadden, maar dat de Openbare Middelbare School ons bovendien een volstrekt onhoudbare concurrentie in het lage Schoolgeld aandoet. Ouders die hun zoons of dochters aan onze Middelbare Scholen toevertrouwen, en zelf een uitweg zochten, dragen alzoo den last: 1e dat ze mee moeten betalen in de kosten van de Openbare concurrente School; 2e dat ze op eigen School veel hooger *Schoolgeld* hebben te kwijten; en dan 3e nog, dat ze als *bijdrage* voor de eigen School nog hebben op te brengen in wat noodig is voor het dekken van het nooit uitblijvend tekort. Hierbij komt dan nog, dat ouders uit onzen kring, die dezen last niet dragen kunnen, en zich daarom genoodzaakt zien, hun kinderen toch naar de Openbare Middelbare School te zenden, voor wie zich hiertoe niet wil leenen, den finantieelen tegenslag nog verergeren. Rekent men daar nu bij, dat, waar slechts op verren afstand een Christelijke Middelbare School of dito Gymnasium te bereiken is, er nog de hooge kosten bij komen dat de leerlingen het ouderlijk huis moeten verlaten en in de stad,

waar die School is, een onderkomen moeten zoeken, of althans, om elken dag ter plaatse te zijn, een aanzienlijk reisgeld zich voor de verplaatsing moeten getroosten, dan voelt een ieder, hoe zoo ongelijke finantieele eischen aan burgers van eenzelfde land, alleen om hun verschil van overtuiging, aftevergen, het rechtsbesef niet bevredigen kan. Althans zal daarom aan de Gemeentebesturen de verplichting moeten worden opgelegd, om per leerling voor onze scholen in den vorm van subsidie, uittekeeren, wat per kind betaald wordt in de Gemeentelijke School. Gold dit voor Rijk en Gemeente, zoo zou er althans eenigermate aan den bestaanden nood zijn tegemoet gekomen. Maar ook zoo zijn we er nog allerminst, en het streven zal niet mogen uitblijven, om tenminste in elke provincie in een tweetal centra onzerzijds Middelbare Kostscholen te stichten, waar de jongelui uit de dorpen en kleine stedekens, tot den laagst mogelijken prijs, het verlangde onderwijs zullen kunnen vinden. Is dan eenmaal voor de Lagere School de volle gelijkheid met de Openbare School verkregen, dan kan onze offervaardigheid hier een ander altaar van even heilig bedoelen vinden, en een zegen spreiden voor heel onze Christelijke groep in het land.

§ 19. *Spraakverwarring bij het Hooger Onderwijs.*

De uitdrukking „Spraakverwarring" is ontleend aan Gen. XI : 7, en houdt als zoodanig iets bestraffends in. Op zich-zelf daarentegen is niet anders bedoeld, dan dat er in de spreektaal der volken variatie zal heerschen. Zoo is het dan ook gekomen. De volken verschillen van elkaar in nationaliteit, en dit verschil van nationaliteit drukt zich uit in de overal doorgaande verscheidenheid van hun spreektaal. Dit heeft intusschen niet belet, dat de Babylonische neiging om, zoo 't kon, over heel de wereld één gemeenzame taal ter beschikking te hebben, steeds weer is opgekomen. Dit gaf dan een dubbel gebruik: het eene van de gewone spreektaal door het gemeene volk, en het andere van één afgesproken taal, gebruikt door een aristocratische groep, die zich boven het gemeene volk verheven gevoelde. Reeds in het oude Keizerlijk Rome sprak de hooge aristocratie geen Latijn, maar veelal Grieksch, en toen nu met de Volksverhuizing de bestaande orde in het Romeinsche Keizerrijk alles uiteen zag spatten,

zocht men in hooger kringen zekere eenheid te bestendigen, door niet met de onderscheiden nationale talen mee te gaan; die veeleer alleen voor het gemeene volk te laten dienen; en zelf zich te bedienen van het Latijn. Tot op zekere hoogte verkreeg men hierdoor een taal voor wereldgemeenschap. Het eerst zette de Kerk, onder leiding van den Bisschop van Rome, zich hierin vast, en voerde het gebruik van de Latijnsche taal voor een deel van den dienst en voor hooge vergaderingen in; en als gevolg hiervan werd het gebruik van de Latijnsche taal al spoedig evenzoo ingevoerd voor de *Respublica litterarum*, d. i. voor wat wij noemen zouden „de geleerde wereld". Steeds en in allen kring komt na eenig historisch verloop zekere splitsing op tusschen de groote menigte en tusschen zekere *élite*, die door ontwikkeling tot hooger standpunt opklom. Deze élite vormde dan een adel, een aristocratie nu niet in 't bloed, maar in geleerdheid en kunde. Die hoogere groep nu is er steeds op uit, onderling niet de Volkstaal, maar een verkozen taal te gebruiken. Voor den adel werd dit veelal het Fransch; in handelskringen bezigt men thans almeer het Engelsch; en in de wereld der geleerden geeft men thans niet zelden voorkeur aan het Duitsch. Alleen de Kerken, die bij Rome zijn aangesloten, gingen voort het Latijn in den dienst te gebruiken. Lang bleef dit gebruik ook aan onze academiën heerschen. Nog in het midden der vorige eeuw deed schrijver dezes zelf meê aan Latijnsche disputen en schreef ook zijn prijsvraag en dissertatie nog in het Latijn. Evenwel, sinds dien tijd is deze gewoonte almeer in onbruik gekomen. Thans spreekt men schier overal ook in het universitaire leven de moedertaal. Nu deert dit niet voor landen wier taal schier overal verstaan wordt, gelijk dit over 't algemeen het geval is met 't Fransch, het Duitsch en het Engelsch. Voor landen daarentegen zooals Denemarken, Roemenie, en zoo ook voor Nederland, is zulks oorzaak, dat geen studenten van buitenaf meer onze Scholen bezoeken; reden waarom men in België, zoo te Luik als te Brussel en te Leuven er zoo op stond, om 't Fransch in de colleges niet te verzaken. Met het Vlaamsch toch sneed men de wereldgemeenschap af. Met dit taalgeding nu moet ernstig rekenschap worden gehouden, zoo men den loop van het Hooger Onderwijs verstaan wil. Toen in Italie, Duitschland en Frankrijk en elders de Universiteiten opkwamen, was het Latijn nog de gemeen-taal der geleerde wereld, evenals van de

geestelijke wereld. Vandaar dat het Latijn destijds wel moest zijn *de* taal van *alle* Hooger Onderwijs.

§ 20. *De omvang van het Hooger Onderwijs.*

Oorspronkelijk sprak men van *scientiae* en *artes*, en verstond dan onder *scientiae* alle hoogere wetenschap, die saamhing met het metaphysische, en onder *artes* die heel andere wetenschappen die doelden op het technische en practische bestanddeel van ons menschelijk leven. In Engeland heeft men zelfs nu nog de gewoonte om het woord „*sciences*" alleen van het éene deel te gebruiken, doch hierdoor ging het gebruik juist den tegenovergestelden kant uit, zoodat men het metaphysische zelfs van de *sciences* uitsloot, en onder de *sciences* alleen begreep die wetenschappen die het technische en practische onderzochten. Toch was aan de oudste Universiteiten het aristocratische element zoo overwegend, dat men ook in de Scholen der Renaissance en in al wat uit het Humanisme opkwam, zich bleef houden aan het gebruik der Latijnsche taal. Scholen die voor het bezoek van deze Hoogescholen voorbereidden, ontvingen daarom den naam van *Latijnsche Scholen.* Op den duur kon dit echter niet bevredigen. Men begon in te zien, dat niet enkel de kennis der classieke wereld en van het metaphysische, maar ook de kennis van het technische en practische leven onmisbaar was. Zoo voerde men op de Latijnsche Scholen ook het onderwijs in de moderne talen, in natuurkunde en in historie in. Dit gaf tenslotte de Gymnasia. Doch ook hierbij bleef het niet. Naast deze aldus reeds gemengde Gymnasia zag men allengs Normaalscholen, gelijk men ze liefst noemde, ook voor de eischen van het practische leven opkomen. Dit leidde vanzelf tot de vraag, of de medische en natuurkundige faculteiten aan de Academiën het Latijn nog wel van noode hadden. In tweeërlei richting kwam men alzoo naast elkander te loopen: eenerzijds bleef het aloude classieke onderwijs den toon aangeven, en dit bleef de kennis van het Latijn en Grieksch en van de classieke literatuur eischen; doch daarnaast kwam de kennis van de natuur, van de techniek en van het practische leven aan het woord, en het was in deze kringen, dat men steeds meer tegen de heerschapij van het Latijn begon te protesteeren. Hierop schijnt nu deze uitweg

te zullen geopend worden, dat voor alle hoogere studiën een gedeeltelijke bekendheid met het Latijn eisch zal blijven, maar dat toch voor het overige de hooger-onderwijs-studiën uiteengaan in twee groepen: eenerzijds de groep van het technisch-practische, die zich in de Hoogescholen saamtrekt, en anderzijds de dieperingaande studiën, die het Universitaire leven doen bloeien. Bij de Hoogescholen zou het Latijn dan geheel wegvallen, en bij de Universiteiten zou 't zijn oude eereplaats behouden in de godgeleerde, rechtskundige en letterkundige faculteit, terwijl het voor de medische en natuurkundige studiën slechts uit etymologisch belang en niet meer dan zeer ten deele zou worden bijgehouden. Dit nu zal er van zelf toe leiden, om ook de Gymnasia van het Hoogeronderwijs naar het Middelbaar onderwijs terug te leiden. Zoodra niet alleen het Gymnasium, maar ook de Normaalschool voorbereidt voor de Universitaire studiën, en zelfs het Gymnasium, naast de classieke, ook de moderne vorming in zich opneemt, valt alle reden weg, om bij uitsluiting het Gymnasiale onderwijs bij het Hooger onderwijs in te lasschen, en zal het begrip van Hooger onderwijs niet anders meer in zich kunnen opnemen, dan het onderwijs aan de Hoogescholen en aan de Universiteiten.

§ 21. *Van de Hoogescholen.*

Dat ons Hooger Onderwijs, zoo de Gymnasia er uit wegvallen, niet eeniglijk bestaat uit de Universiteiten, maar dat bij de Universiteiten als tweede soort van Hooger onderwijs de *Hoogescholen* afzonderlijk te noemen zijn, is op mijn voorstel in 1909 in de Wet op het Hooger onderwijs opgenomen; en zelfs bleef het er niet bij, dat deze soortnaam in Art. 4 werd ingelascht, maar verderop werd in Art. 30-69 zelfs een geheel nieuwe afdeeling opgenomen van de Technische Hoogeschool te Delft. En al heeft men destijds van liberale zijde de onmiddellijke doorwerking van deze onderscheiding tusschen Universiteiten en Hoogescholen gestuit, uit het leven zelf is toch al spoedig een verdere toepassing van deze splitsing opgekomen. Men denke slechts aan de Handelshoogeschool te Rotterdam, die op geheel gelijke basis rust. Ditzelfde stelsel zal later evenzoo op landbouw, zeevaart en zooveel meer worden toegepast. Maar ook al toeft dit nog, het beginsel is

nu toch reeds geijkt. De polytechnische School, die Thorbecke geheel verkeerdelijk onder het Middelbaar onderwijs opnam, is nu tenslotte toch als Technische Hoogeschool op de haar toekomende eereplaats terecht gekomen, en hiermede de formeele onderscheiding tusschen de Universiteit en de Hoogeschool tot beslissing gebracht. Zoo zelfs, dat nu ook voor de technische vakken een *Doctoraat* verkrijgbaar is. Het onderscheid tusschen het Middelbaar en het Hooger onderwijs treedt nu zoowel bij de Universiteit als bij de Hoogeschool in. Bij het Middelbaar onderwijs wordt slechts aan de leerlingen het dusver reeds gevondene overgebracht, en worden de hulpmiddelen ten beste gegeven, maar zonder dat er van een zelfstandig onderzoek of van een uitgaan op nieuwe vondsten sprake komt. Dit laatste toch maakt juist het eigenaardig karakter uit van het Hooger onderwijs zoo op de Hoogeschool als op de Universiteit. Hooger onderwijs, zegt Artikel 1 van de Wet, omvat tweeërlei: 1e vorming en voorbereiding voor zelfstandige wetenschappelijke studie, en 2e de vorming en voorbereiding voor het bekleeden van maatschappelijke betrekkingen. Hierbij nu staat de ingenieur met den jurist en theoloog op één lijn. Vandaar dat beider vorming wetenschappelijk, d.i. Hooger onderwijs vraagt. Een leemte is het zeer zeker, dat de Wet uitsluitend de vorming van discipelen voor 's lands dienst en voor de wetenschap als bestaansdoel van de Hoogeschool èn van de Universiteit kent. Ook al ontbrak voor eenig vak elk discipel, zoo moest toch de hoogleeraar in dat vak zijn eerepositie behouden. Achter het te geven Hooger onderwijs ligt het wetenschappelijk onderzoek, waarvan niet alleen de student, maar Staat, Maatschappij en Kerk het profijt trekken, en ook dit moet als *doel* van de hoogere studiën worden aangegeven; en dit kan, mits men zich niet te angstvallig in het begrip van Hooger *onderwijs* opsluit. Dat het in verband hiermede alleszins mogelijk zou zijn, om aan een Hoogeschool de opleiding van een deel onzer artsen toetevertrouwen, ligt in den aard der zaak. Volstrekt toch niet elke arts wordt een wetenschappelijk zelfstandig onderzoeker. Velen hunner leven uitsluitend voor de practijk.

§ 22. *Van de Universiteiten.*

De Universiteiten leveren een moeilijkheid op, die de Hoogeschool

niet dan in zeer geringe mate kent. Zij toch dringt door tot in de diepste levensbeginselen, en stelt hierdoor vanzelf den eisch, dat hoogleeraren, die saam geroepen zijn het noodige licht over eenzelfde onderwerp te verspreiden, hierbij van eenzelfde grondbeginsel zullen uitgaan. Een Atheïst en een Calvinist kunnen niet saâm arbeiden aan de vorming van eenzelfde groep leerlingen. Dan toch breekt de één af, wat de ander opbouwt, en het resultaat is pijnlijke verwarring in den geest der studenten. De *argumentatie* van den eenen hoogleeraar mag verschillen van de bewijsvoering die zijn collega geeft; er mag door den één meer dan door den ander nadruk worden gelegd op een bepaald deel der wetenschap; persoonlijk verschil kan zelfs den inhoud van het onderwijs verrijken, anders zou het talent niet tot zijn recht komen. Van het aflezen uit een gelijkluidend leerboek kan geen oogenblik sprake zijn. Ook hier is eenvormigheid geen sieraad, maar een ontnemen aan het onderwijs van zijn glans. Alleen maar, het moet zijn en blijven het saam bouwen aan eenzelfden tempel der wetenschap, die rust, en wel in al zijn deelen rust, op eenzelfde fundament. Dit nu leverde, ten deele althans, geen moeilijkheid op, zoolang het Vaticaan in heel de Christenheid den toon aangaf. De Kerk waakte toen, en wie de levens- en wereldbeschouwing der Kerk verzaakte, kreeg ten slotte met de inquisitie te doen. Eerst de Renaissance, en later het Humanisme, hebben hierin toen wel zekere lakschheid aangebracht, maar de historie der Hervorming, en vooral die van het Calvinisme, bewijst toch, hoe scherp op elke verzaking van het grondbeginsel werd toegezien. Toen nu ook hier te lande de Reformatie doorbrak, en een afwijkend levensbeginsel de voorkeur in Staat en Maatschappij kreeg, is vanzelf de censuur van het Vaticaan terzijde geschoven, maar in het minst niet om nu voortaan de studie aan beginsellooze willekeur prijs te geven. Eer integendeel werd ook aan de Leidsche Universiteit de onderteekening van de drie Formulieren van eenigheid gevraagd, en elders reeds wees ik er op, hoe zelfs de hoogleeraren Scholten en Kuenen onder de daarvoor aangegeven formule nog hun naam hadden geteekend. En wel is men sinds het midden der vorige eeuw hiervan principieel afgegaan, en is alle Hooger Onderwijs toen neutraal verklaard, maar dit had geen ander gevolg, dan dat alsnu aan alle Overheids-Universiteiten het beginsel van het vrije persoonlijke inzicht, dat de ongeloovige

wetenschap steeds voorop schoof, ook door de Overheid als regel voor de benoeming der hoogleeraren aanvaard werd. De eenige maatstaf die alsnu nog kon aangelegd, was die van knapheid en talent.

§ 23. *Beginsel en variatie van talent.*

Steeds komen, waar het een benoeming geldt, candidaten van één, drie, vijf en tien talenten in aanmerking. Dit onderscheid gaat altoos door. Dit is de algemeen creatuurlijke variatie, die niet enkel in elke menschelijke saamleving, maar zelfs in de dierenwereld opgeld doet. Zie maar hoe reusachtig de prijs van het eene en van het andere rijpaard, van den éénen en van den anderen jachthond verschillen kan. Deze kunde, deze knapheid moet dan ook allerminst onderschat worden. Wie, waar de keuze staat tusschen een geniaal docent en een stumperd, den stumperd benoemt, en den man van genialen aanleg thuis laat, maakt zich schuldig aan een niet te verantwoorden misgreep. Alleen maar, talent vervangt het beginsel nimmer. Een vader, die, een gouverneur voor zijn zoon zoekend, een zedelijk-verloopen man koos, omdat hij kundiger was, zou verraad aan zijn kind plegen. Als theologisch hoogleeraar een wonder knap man aan te stellen, maar die atheïst is, ware grove zonde. Als zendeling uit te zenden een coryphee van talent, maar die in den Christus niets dan een gewoon creatuur zag, zou beginselloos zijn. En zoo ook is het hier: het talent staat hoog, en kunde eischt volle waardeering, mits steeds onder de contrôle van het beginsel, dat door de School waaraan de benoemde op zal treden, beleden wordt. Wie dat beginsel niet met hart en ziel is toegedaan, mag, hoe wonderknap hij ook zijn mocht, niet benoemd worden; en zelfs als hij eerst later afweek, kan hij niet aanblijven. Contrôle blijft van elk beheerschend beginsel de onverbiddelijke eisch.

§ 24. *Saamwerking.*

Op den eisch van saamwerking wezen we reeds. Als 't vierspan uitrijdt, moeten alle vier trekkers keurhengsten zijn, en niet vier o, zoo prachtige schimmels, maar die de een rechts-op, de ander naar

links uitwijken, en de riemen van het tuig stuk slaan. Schiet men hierin te kort, dan vervalt men vanzelf weer in het neutrale zog, en rekent, onder verzaking van zijn beginsel, weer eeniglijk met de technische of intellectueele talenten. De uit den beginseleisch voortvloeiende regel moet uiteraard de geheele instelling van elke principieele Universiteit beheerschen. Directeuren, curatoren, hoogleeraren, ze moeten allen zonder onderscheid voor het beginsel zwichten, en geen hoogere eere kennen dan het beleden beginsel te dienen. Bij de stichting van zulk een principieele, en derhalve vrije, Universiteit moet dit beginsel dan ook in den meest volstrekten zin als alle ding beheerschende macht worden beleden, juist zooals de Vrije Universiteit te Amsterdam in haar statuten den eisch stelt, dat *„alle onderwijs geheel en uitsluitend rusten zal op de Gereformeerde beginselen"*. Vanzelf moet dit derhalve ook doorgaan bij de examens, en komt de student aan zijn eind-xamen toe, met name tot zijn doctoraat, zoodat hem namens de Universiteit het recht zal worden verleend, om nu ook zelf te onderwijzen en als leeraar op te treden, dan moet uiteraard van afwijking van het beginsel bij zulk een geleerde geen oogenblik sprake zijn. Wie hiertegen bedenking opperde, zou toonen de beteekenis van het doctoraat bij een principieele Universiteit niet te beseffen. Het onderscheid toch tusschen een neutrale en een principieele Universiteit bestaat juist daarin, dat de eerste uitsluitend naar zekeren graad van kunde vraagt, de tweede daarentegen bij al wat van haar uitgaat, steeds onder de volstrekte heerschappij van het door haar op den voorgrond gestelde beginsel staat. Ook Curatoren hebben hier vanzelf een dubbele taak, niet alleen om op de degelijkheid van het gegeven onderwijs toetezien, maar allereerst zelfs om de trouw der stichting aan het beginsel te handhaven. Bijwoning van het onderwijs is daarom, af en toe een deel van hun taak, die ze niet verwaarloozen mogen. Dat ook zij, om Curatoren te kunnen zijn, zelven muurvast in het beginsel moeten staan, behoeft geen nader betoog.

§ 25. *Oplossing van het Universitair probleem.*

De in de voorafgaande § verdedigde eischen kunnen intusschen ook bij de stiptste handhaving het Universitair probleem in een zoo klein land als het onze nog nimmer tot de eind-oplossing brengen. Misschien

zou de Roomsch-Katholieke fractie van onze bevolking er in slagen kunnen, evenals in Freiburg, een algeheele haar beginsel dienende Universiteit in het leven te roepen; en, zoo voor de Godgeleerdheid als voor de Rechten en de Letteren, ware het alleszins denkbaar dat haar Universiteit voldoende met hoogleeraren bezet en van hulpmiddelen, van bibliotheek enz., voorzien kon worden. Er is dan ook reeds een vereeniging opgetreden, die met stille kracht op zulk een uitkomst als haar einddoel aanstuurt. De kosten van deze drie faculteiten behoefden niet zoo hoog te loopen, of de Roomsch-Katholieke bevolking, die bijna een derde van heel 't land is en over breede groepen van gefortuneerden en van zaken-menschen beschikt, zou de noodige gelden zeer wel opbrengen kunnen en willen. Maar anders staat het met de medische en technische vakken. Bij deze vakken toch vraagt de instrumenteering van de School zulke hooge bedragen voor stichting en onderhoud, dat deze het vermogen van welke fractie ook steeds zullen te boven gaan, terwijl ze, tekort schietend, alle ernstige concurrentie afsnijdt. Doch ook al nam men aan, dat de Roomsche fractie zelfs hierin zou kunnen slagen, zoo blijft toch voor kleinere groepen, die nauwelijks een zesde van de bevolking uitmaken, of zelfs nog minder, uiteraard de mogelijkheid van het geraken tot een volledige, doeltreffend voorziene en geïnstrumenteerde eigen Universiteit buitengesloten. Ook aan de Calvinisten zou het te dezen einde ongetwijfeld aan mannen en aan geld ontbreken. Groningen heeft de kleinste der vier Overheidsuniversiteiten, doch zelfs deze Universiteit zouden wij van verre niet kunnen evenaren, noch in 't personeel noch in de instrumenten en hulpmiddelen. Allicht zou, zij 't ook op veel kleiner schaal, toch een toonbaar geheel te verkrijgen zijn geweest, bijaldien alle Calvinisten in den lande, gelijk het in den aanvang was, te dien einde saamwerkten. Toen echter de kerkelijke antithese de amper voldoende krachten, nog smaldeelen en verdeelen kwam, verviel dit ideaal vanzelf, en kan thans naar niet anders gestreefd worden dan naar een bezetting van de vier of vijf faculteiten, elk met een drie- of viertal hoogleeraren, en een aanschaffing op de kleinst mogelijke schaal van de volstrekt onmisbare hulpmiddelen, terwijl zelf dit dan nog den eisch zou insluiten, dat de Overheid tenslotte bereid ware, ook dit vrije Christelijk onderwijs op energieke wijze geldelijk te subsidieeren. Op dit doel moet dan ook afgegaan. Iets vorderde men reeds; en men kan nog veel verder komen.

§ 26. *Oplossing van het probleem.*

Toch beelde men zich nimmer in, dat op die wijs het Universitair probleem zelf tot oplossing zou geraken. Een stichting als in de Vrije Universiteit optrad, is en blijft correctief van het verkeerd aangelegde Overheidsonderwijs. Hoe men het ook keere, ze bedoelt een fout goed te maken en een leemte aan te vullen, die het alles overheerschend, neutraal heetend, maar zeer anti-neutraal zich gedragend, Overheidsonderwijs ontsiert. Minder nog dan Lager of Middelbaar, kan Hooger onderwijs neutraal zijn. Een hoogleeraar dringt veeleer tot in de fundamenten van het wetenschappelijk gebouw met zijn onderzoek door. In eenzelfde faculteit het éene vak vlak in tegenstelling met het andere vak te doen doceeren, geeft in den geest der studenten niet dan schromelijke verwarring. Zoo breekt de één gedurig af, wat de ander poogde op te bouwen. En in de hooge kringen die als product van zulk tegenstrijdig onderwijs, straks het maatschappelijk en kerkelijk leven beheerschen krijgt men geen ander resultaat, dan weifeling en onzekerheid in de geesten. Vandaar de reeds in 1878 gedane voorslag tot oplossing van dit probleem, die mij nog steeds als de eenig doeltreffende voorkomt. Die voorslag kwam hierop neer, dat de Overheid één of meer centra voor Universitair onderwijs in het leven zou roepen, doch hierbij volstrektelijk afstand zou doen van de benoeming van het personeel. De Overheid zou zich dan moeten bepalen tot de gereedmaking van alle hulpmiddelen, wat gebouwen, bibliotheken en instrumenten betreft, en dit materiaal op ruime schaal ter beschikking moeten stellen van elke Universitaire School die hiertoe aanzoek deed. Die Universitaire School zou dan, elk voor zich, beginsel, geest en richting van het Hooger onderwijs bepalen, en er de Directeuren, Curatoren, Hoogleeraren, Docenten enz. voor moeten aanstellen en salarieeren. Zekere bij Wet te regelen bepalingen zouden moeten vaststellen, aan welke formeele voorwaarden zulk een Universitair instituut zou moeten voldoen, om mee te tellen. Zoo kon bepaald, dat tenminste drie à vier faculteiten zouden zijn in te richten; dat als minimum in elk dezer drie à vier faculteiten zoo en zooveel hoogleeraren zouden zijn aan te stellen, tegen een jaarlijksch inkomen dat niet beneden zeker peil zonk. Beurzen zouden van Overheidswege beschikbaar kunnen gesteld worden, en wel op voet

van gelijkheid, en nader naar het aantal in functie zijnde hoogleeraren. Van alle verdere schets onthouden we ons hier. Wat we beoogen, is duidelijk: Van Overheidswege volledige verzorging van alle Hooger Onderwijs met alle materieel, uitwendig hulpmiddel, zonder eenigen den minsten invloed op keur van beginsel en richting; en alle instituut van Hooger Onderwijs, dat hiertoe aanzoek deed, mits het voldeed aan zekere formeel te stellen eischen, op milden voet en ruime schaal toegelaten om van deze alzijdige hulpmiddelen gebruik te maken. Zoo alleen is op het gebied van 't Hooger Onderwijs gelijkheid van rechten te verkrijgen. Zoolang dit ideaal, indien men het zoo noemen wil, niet bereikt is, zal steeds de Overheid met behulp van 't geld, dat van alle inwoners komt, de geestelijke richting bij het Hooger onderwijs naar één kant blijven trekken, en het deel der bevolking dat uit overtuiging naar den tegenovergestelden kant zich heenbeweegt, zal steeds in haar rechten verkort en op ongeoorloofde wijze in wat ieder man van overtuiging het heiligst is, blijven onderdrukken.

Hoofdstuk XVIII.

DE SOCIALE QUAESTIE.

§ 1. *Toen en nu.*

Toen in 1878, nu bijna een halve eeuw geleden, in Art. 19 van het Antirevolutionair Program onze grondregel voor de oplossing van de Sociale quaestie moest worden aangegeven, ontwierp ik en zag welhaast goedgekeurd deze algemeene verklaring: „De Antirevolutionaire partij erkent de noodzakelijkheid om ook door middel van onze wetgeving, beter dan thans, er toe mede te werken, dat de verhouding tusschen de veschillende maatschappelijke standen zooveel doenlijk beantwoorde aan de eischen van Gods Woord". Deze formuleering sloot

zich aan bij de redevoering, die ik op 28 November 1874 in de Tweede Kamer over het Sociale Vraagstuk gehouden had en die is afgedrukt in de uitgave getiteld: *Eenige Kameradviezen* uit de jaren 1874 en 1875, blz. 191 v.v. Wat de leidende gedachte betrof, nam ik in deze rede van 1874 reeds geheel hetzelfde standpunt in, dat Art. 19 van het Antirevolutionair Program van 1878 tot uitdrukking bracht, en ik mag er bijvoegen, op 22 en 24 November 1910, alzoo 32 jaren later, opnieuw in de Tweede Kamer door mij werd bepleit met een redevoering, die in *De Standaard* van 10 December van dat jaar is afgedrukt. Toch was in den tijd die tusschen deze beide redevoeringen ligt, de wijze waarop de Sociale quaestie zich, immers hier te lande, voordeed, volstrekt gewijzigd. In ons Parlement was in 1874 Mr. van Houten nog de geheel eenige, die de aandacht zijner medeleden bij dit machtig probleem althans had pogen te bepalen. Denke men nu in, welke positie deze hoogstaande Staatsman, thans, zonder van beginsel veranderd te zijn, nog op zijn ouden dag blijft innemen, dan voelt men terstond, waarom wat hij destijds ten beste gaf, mij niet kon voldoen. Het is dan ook opmerkelijk, hoe de eerste Internationale, die in 1873 hier te lande, een begin met haar optreden maakte, zich tot mij, die toen nog predikant was, wendde om, gelijk ze wenschte, een publiek debat tusschen één harer leiders en mij uittelokken. Dit weigerde ik, daar ik van meetaf doorzag, hoe radicaal we in beginsel uiteenliepen; ook al drong al wat in mij was, mij toen reeds om niet minder cordaat dan zij, op bescherming van den arbeid *door de Wet* aan te dringen. Een gedachte, waarvoor het toenmalig Liberalisme in haar Pers weinig anders dan een spotlach overhad, maar die, Gode zij dank, nu dan toch althans ten deele, gerealiseerd is. Nederland was in de Sociale quaestie achterlijk gebleven. In Engeland was de krachtige actie van Maurice er reeds in geslaagd, gedeeltelijke voorziening in den nood tot stand te brengen. Onder de Duitsche Roomsch-Katholieken was van Von Ketteler, den Bisschop van Mainz, reeds een breedvertakte actie uitgegaan, die aanhield en nog doorwerkt. Rudolf Meyer sprak in gelijken geest zich destijds reeds uit op politiek terrein. Ten onzent daarentegen sliep men nog steeds den slaap des gerusten, tot ook hier Domela Nieuwenhuis niets sparend al spoedig de boetbazuin deed weerklinken; iets wat hem Keuchenius' waardeering ten goede deed komen, en mij wederkeerig steeds iets van zijn sympathie deed genieten.

§ 2. *Gevoel van angst.*

De eerste gewaarwording, die dit opsteken van de horens onder onze burgerij en in onze regeeringskringen teweegbracht, was zeker gevoel van angst; en al spoedig was men er op uit, om door een contra-actie juist onder de lagere bevolking, dit plotseling opkomend internationale streven neer te slaan. Wie herinnert zich niet nog, hoe men te Amsterdam op de straat zong: „al de socialen in een harington”. Een laffe wijze van bestrijding, die uitgelokt werd door wat ik-zelf opgeschoten meisjes destijds van den anderen kant op straat hoorde uitgillen: „Wij hebben lang genoeg gemind, we willen eindelijk haten”. Al spoedig hoorde men niet anders dan van een woest straatkabaal en van een in 't wild loopend oproer, dat in 't geheim voorbereid, straks stond uittebarsten. Van stelsel tegenover stelsel hoorde men toen nog weinig. Veeleer was 't al dreigement, dat uit den gevaarlijken hoek opging. Stuart Mill en zijn school hadden 't met hun alles losrafelend individualisme uitstekend bedoeld, maar de uitkomst had hun beweren op 't bitterst gelogenstraft, en zooals Rawson Birks het vlijmscherp uitdrukte: „Beleden doel is geweest the greatest happiness of the greatest number te bereiken; edoch, the greatest discontent of the greatest number seems almost to be the result”. Gelukkig dat we op Hovy's Bierbrouwerij, Hoogte van den Kadijk, en in Wolber's *Waarheidsvriend*, en straks in *Patrimonium* onder Poesiat en Kater, een Christelijke contra-actie zagen opleven. Vooral hieraan toch danken we het, dat onze Christelijke arbeiderskringen als omtuind werden en niet door dezen revolutionairen geest werden verpest. In de meer revolutionaire kringen daarentegen werkte de geest van de Parijsche Commune na. In 1871 brak deze Commune-beweging te Parijs nog onder het Duitsche beleg uit. Dit optreden der Communards scheen toen het sein te geven tot een barricade-opstand in alle Westersche Staten, en zelfs tot in Rusland. In de kringen der kapitalisten stelde men zich niet anders voor, of men zou eerlang, ter redding van lijf en goed, misschien zelfs zijn land ontvluchten moeten. Alleen nog in 't leger scheen behoud van veiligheid ten deele gewaarborgd, tot tenleste ook in dit leger verkeerde tonen begonnen te weerklinken, en men beducht werd voor een herhaling van wat

in de periode na 1789 Frankrijk in gestadige onrust hield en van uit Frankrijk ook in ons land den burgervrede brak.

§ 3. *Het Convent.*

Vergelijkt men hiermede nu den huidigen stand van zaken, dan ziet men hoe sinds 1880 dit ordeverstorende en alles onderstboven werpende drijven tot staan is gekomen. Het bleek, dat met de militaire macht niet meer te spotten viel. Men kwam tot het inzicht, hoe 't wilde straatrumoer geen duurzame winste bood. En aan het hoofd der revolutionaire actie traden allengs mannen van deger studie en helderder inzicht, die van meetaf inzagen, dat niet op de barricade, maar in 't Convent voor diepgaand onderzoek en veerkrachtig overleg het middel geboden was om de volksactie, niet met pistool en dolk, maar met sociale kennis en sociale wilskracht te wapenen. Al was het dan ook, dat in 1871 en in de eerste daarop volgende jaren ook hiertelande zekere rumoerige en onrustige stemming heerschte, met het optreden der Internationale nam dit van zelf een einde. En toen nu alras bleek, dat zoo van Liberale- als van Christelijke zijde invloedrijke Staatslieden de noodzakelijkheid, om voor den arbeid betere toestanden te scheppen, openlijk erkenden, werd de kans geboden om ook in ons land in den bestaanden toestand zulke afdoende wijzigingen aan te brengen, dat veel nood ondervangen en een gelukkiger toekomst voorbereid kon worden. Aan deze politieke actie sloot zich toen als vanzelf de internationale beweging aan, die door Marx in 't leven was geroepen ; en al kleefde aan geheel deze actie nog veel ondoordachts, waarin eerst latere critiek beterschap kon aanbrengen, we gingen omstreeks 1880 dan toch in een meer doordacht, daardoor ernstiger en meer belovend streven over, om, zonder het maatschappelijk samenstel omver te werpen, dan toch heel wat meer dan enkel den gevel te vernieuwen.

§ 4. *De Heilige Schrift.*

Bij het eerste opkomen der Arbeidersbeweging verkeerde men in Christelijke kringen bijna algemeen onder den indruk, dat de belijders

van Jezus zich hiervan verre hadden te houden. Den patroon te bewegen tot milder en stipt rechtvaardige behandeling van zijn personeel, evangeliseerend op dit personeel in te werken, en bij krankheid als anderszins hulpe te bieden, achtte men van Christelijke philanthropie zeer stellige eisch te zijn; maar dat het hier nog heel iets anders dan een vraagstuk van barmhartigheid, dat het een machtig sociaal geding en ten deele zelfs een geding van rechten gold, werd niet aanstonds ingezien. Werd niet zelfs de slavernij in de H. Schrift als een toentertijd normaal verschijnsel onaangetast gelaten? Zelfs de apostel Paulus tastte het recht van den bezitter op zijn slaaf niet aan. Zie zijn brief aan Philemon. De slavernij was oorspronkelijk bij de landbouwende en op krijg beluste volken als vanzelf opgekomen. Niet bij de Nomaden, noch ook bij de kustvolken, maar wel bij die natiën, die, gelijk thans nog vele stammen in Afrika, er op uit zijn om naburige stammen met wapengeweld te onderwerpen. Eerst placht men toen de krijgsgevangenen kortweg te dooden, doch al spoedig zag men in, dat dit krachtsverspeling was, behield ze in 't leven en liet ze voor zich arbeiden. Dit gaf toen het dubbele voordeel, dat het uitmoorden een einde nam en dat de bezitters, van handenarbeid vrijgekomen, nu zekere cultuur beoogden, een hoogeren stand gingen vormen en alzoo de ontwikkeling van ons menschelijk leven in de hand werkten. In Israëls wetgeving gold evenzoo de slavernij nog als gerechtvaardigd; slechts met dit verschil, dat een slaaf uit de Joden na 7 jaar weer vrij man werd, tenzij hij-zelf verkoos bij zijn heer te blijven. Doch al toonde dit lotsverzachting en stuiting van veel schandelijks dat in de slavernij was ingeslopen, ook onder Israël bezat de slavernij toch nog altoos een wettig bestaan, en zelfs de apostel vermeet zich niet ze afteschaffen. Hij verzacht ze door de broederliefde en ontneemt er al 't harde aan, maar de sociale instelling als zoodanig laat hij voor wat ze is. De conclusie is dan ook niet te ontgaan, dat in de zondige ontwikkeling van ons geslacht de slavernij een phase van ons menschelijk leven is, die niet was te ontgaan; die komen moest; en die ongetwijfeld haar vrucht heeft gedragen. Vooral de korte apostolische zendbrief van Jacobus is hier leerrijk. De slavernij als zoodanig roert hij zelfs niet aan, maar snijdend gaat zijn woord tegen de patroons uit, die wel hun personeel voor loon huren, maar 't kwetsend en onmenschelijk behandelen. „Welaan, gij rijken,

weent en huilt over uwe ellendigheden die over U komen. Ziet de loon der werklieden die uwe landen gemaaid hebben, welke van U verkort is, roept, en het geschrei dergenen die geoogst hebben, is gekomen in de ooren van den Heere Zebaôth" (Jac. 5 : 4). Tweeërlei moet alzoo erkend. Het eerste is, dat de verhouding tusschen wie dienen laat en wie dient, niet voor alle landen en voor alle tijden naar ééne vaste methode te regelen is. Het verschil van toestanden en gelegenheden, en niet minder het historisch proces, kon eertijds ijken wat nu tot een gruwel is geworden ; en in de tweede plaats, elke phase in het sociale saamleven kweekt haar eigen kwaad, en dit kwaad is niet anders te bezweren dan door Godsvrucht en naastenliefde. Zoo nu is 't ook thans. Ook in den tegenwoordigen stand van het sociale probleem spreekt een iuridisch, een oeconomisch, een religieus en een ethisch motief. Er moet aangestuurd op wijziging in velerlei verhouding, er moet gestreefd naar juister economische ordening, en rusteloos moet op de maatschappij de geestelijk-philanthropische kracht inwerken van godsvrucht en van zedelijken zin.

§ 5. *Prijsgeving der variatie.*

Geheel het sociale vraagstuk hangt aan de verhouding, waarin wie werken laat en wie voor een ander werkt, tot elkander zullen staan. Egoïsme doet er steeds toe neigen, om òf te veel af te vergen òf te weinig te leveren. Dit telkens terugkeerend historisch feit heeft er van oudsher, en alle eeuwen door, toe geleid, om te zinnen op een stelsel van menschelijke saamleving, waarin geheel deze tegenstelling zou wegvallen, ten einde daardoor aftesnijden alle oorzaak van zonde en ellende, die uit de verhouding tusschen deze twee categorieën telkens op nieuw opkomt. Het Socialisme dat thans de geesten poogt te veroveren, is van dit bedoelen de machtigste openbaring die historisch optrad. Op kleiner schaal daarentegen komen we ditzelfde pogen van oudsher gedurig tegen. Zelfs in de eerste Christen-Gemeente te Jeruzalem openbaarde zich een neiging om de commune-idée te verwerkelijken. We lezen toch in Handelingen II : 45 : „En zij verkochten hun goederen en have, en verdeelden ze aan allen naardat elk van noode had". Dwang school hier niet achter. Petrus sprak het tegenover Ananias en Saffira duidelijk uit (Hand. V : 4), dat de

verkoop van het goed een vrijwillige daad was geweest, en dat ze zelfs na den verkoop, het geld, er door opgebracht, ter hunner eigen, vrije beschikking hielden. Er sprak alzoo in de ook toen opgekomen neiging tot het bevorderen van het communaal bezit in 't minst geen van Apostolische zijde verordend sociaal stelsel, maar eeniglijk een paradijsgevoel. Geen „ik en jij" meer. Geen strijdig belang om het leven te beheerschen. Het zou ééne heilige huishouding zijn onder de hoede Gods. Gelijk streven is in de historie gedurig weer aan 't woord gekomen, maar evenals te Jeruzalem steeds op bittere teleurstelling uitgeloopen. Bij ontstentenis van zonde in paradijstoestand of in hemelzaligheid is begrensd bezit, of strijd om bezit, een ondenkbare gedachte. Vanzelf trok daarom de communistische gedachte steeds weer aan. Alleen maar, omdat een ieder de zonde in 't hart droeg, was de uitkomst nooit anders dan verhooging van ellende. Toen de Apostel later rond moest reizen, om aalmoezen voor de verarmde Kerk van Jeruzalem op te zamelen, sprak zich dit hierin een oordeel over de misgreep der eerste Kerk uit. Geheel deze zelfde uitkomst zou nu ook de Internationale wachten, indien het haar ooit gelukte de socialistische gedachte van den op gemeenschappelijk bezit gegronden Staat te verwerkelijken. De dwaling die hierbij in de „Verelendigungstheorie" school, kan hier blijven rusten, al heeft het de aantrekkelijkheid van Marx' idée ten zeerste geschokt, dat de Socialisten zelve het onjuiste van de theorie hebben moeten toegeven. De *„geheele* Marx" is dan ook sinds lang losgelaten.

§ 6. *Marx gekortwiekt.*

In wat men nu nog drijft, is de oorspronkelijke theorie gekortwiekt. Ook zoo echter is en blijft geheel dit Socialisme een alomvattende poging, om de tegenstelling tusschen bezit en niet-bezit, tusschen loongever en loontrekker, tusschen rijk en arm, eens voor goed te doen verdwijnen, en de bezorging van de zaken van ons menschelijk leven over te geven aan een centrale macht, die 't al beheeren, over alles beschikken en 't alles verdeelen zou. Een menschelijke saamleving zonder strijd, zonder bevoorrechting, voor allen gelijk. Ook hier dus weer een teruggrijpen naar het Paradijs, of een vooruitgrijpen naar wat op de nieuwe aarde vanzelf inzet en regel zal zijn. Toch is het niet de

betoovering van deze heilige idée die hier werkt. Als regel kan gezegd, dat de Socialist noch aan een Paradijs noch aan een toekomstige voleinding en hemelzaligheid gelooft. Zelfs geeft hij toe, dat wat hij najaagt, eertijds niet mogelijk was. Hierbij echter staande houdend, dat thans de periode intrad, waarin deze nieuwe levensvorm de maatschappij zal beheerschen, en daarom ijverend voor de verwerkelijking ervan.

§ 7. *Terugkeer tot den Natuurstaat.*

Ook in de eerste dagen der Fransche Revolutie lokte dit denkbeeld van terugkeer naar een natuurstaat. Denk maar aan Gumal en Lina, en reken met de *Aboriginal society* die te Londen werd opgericht. Zelfs in de toenmalige kleeding zocht die terugkeer naar den natuurstaat zich uittedrukken. De socialisten daarentegen vervielen in alzulke fantasie niet. Zij stelden in de cultuur een proces met geregeld verloop, doch hielden dan ook staande, dat in dit proces thans voor 't eerst, maar nu dan ook met zekerheid, het moment was aangebroken, waarin het individueel bezit had afgedaan en de gemeenschapsactie voor de persoonlijke actie in de plaats moest treden. Bij Henry George bespeurt ge gelijk streven, edoch, alleen wat het landbezit raakt. In 1880 verscheen te New-York zijn *Progress and Poverty*, waarin hij zijn stelsel definitief ontwikkelde. Het land, de grond, het bewoonbaar terrein moest op den duur den toestand beheerschen, als bron van levensonderhoud en levensactie. Het was de ongelijke verdeeling van dit terrein dat thans den toestand bedierf. Het land toch was nu bezit van enkelen, en de meesten dierven elke plek gronds voor het hol van hun voet. Vooral Engeland en Schotland boden hier een schouwtooneel dat ergernis wekte. Vandaar de roeping die thans tot de regeering kwam, om achtereenvolgens alle land te onteigenen of te confisqueeren als 't moest, en het ter beschikking van de geheele bevolking te stellen. Ook hierin school vanzelf een volkomen waar element, doch de toepassing die George er aan gaf, faalde. In gelijke richting, zij 't al onder geheel ander motief, werken thans ook de groote Trusts. Zelfs valt niet te ontkennen, dat de Gemeentebesturen van groote steden er niet slechts toe neigen, maar zich zelfs genoodzaakt zien, om velerlei, zooals gasverschaffing, waterleiding, begraafplaatsen, tramverkeer, en

zooveel meer, onder eigen beheer te nemen. Vooral tijdens den ontzettenden oorlog die in 1914 uitbrak, heeft men gezien, hoe zelfs in neutrale landen het Landsbestuur en het Gemeentebestuur in niet geringe mate genoodzaakt waren om den aanvoer van de noodige levensmiddelen, den verkoop ervan, en de prijsbepaling onder eigen hoede en regeling te nemen. Bij beleg in versterkte steden is dit steeds zoo geweest. En zoo mag, noch kan ontkend, dat er èn in den algemeenen toestand èn in bijzondere verhoudingen en gebeurtenissen, een enkel maal stellige noodzaak kan gelegen zijn, om zeker gemeenschapsbeheer voor zekeren tijd in te voeren. Zelfs is er meer dan één land dat, om zich geld te verschaffen, op de invoering van een monopolie bedacht was; zoo van tabak en lucifers in Frankrijk, en in onze Oost van het opium.

§ 8. *Alle beroep op de H. Schrift uitgesloten.*

Er is dan ook geen twijfel, of het Socialisme heeft voor zijn utopieën zekere aanleiding gevonden in de bestaande toestanden, maar op de H. Schrift kan 't zich nimmer beroepen. De Schrifthistorie doorloopt velerlei historische perioden, en elk van deze perioden stelt haar eigen eisch. Wat onder alle periode blijft en vaststaat, zijn slechts deze drie: 1° dat hetgeen in het Paradijs gold en eens weder gelden zal in de Voleinding, niet voor toepassing vatbaar is in den actueelen door zonde ontwrichten toestand; 2° dat elke historische periode haar eigen eischen met zich brengt; en 3° dat onder deze wisseling van de perioden der cultuur één eisch vast blijft staan en nimmer verandert, en dat deze zich uitspreekt in het: Gij zult uwen naaste liefhebben als uzelven. In de leuze der Fransche Revolutie, die tusschen „de vrijheid en de broederschap" de *gelijkheid* inschoof, is juist dit ideaal van *gelijkmaken* ten eenenmale voor verwezenlijking onvatbaar. Er is niets zoo ongelijk als de menschenwereld, en het brengt niets dan een vloek, indien men desniettemin op ons menschelijk leven het booze merk der „eenvormigheid" wil drukken. Wie ons menschelijk leven in 't corset der „eenvormigheid" wil rijgen, doet de vrije ademhaling te niet. Juist in de variatie ligt de rijkdom van een vrij zich uitademend leven, dat niet in de eenheid van 't model mag worden gesmoord.

§ 9. *De Gilden overleefd.*

De hooggaande Arbeidersbeweging die in het laatste vierde der 19e eeuw inzette, en nog steeds met zwaren golfslag doorgaat, kwam op uit een radicale verandering in de sociale toestanden. Voor de Midden-eeuwen hadden de *Gilden*, althans in de steden, uitnemenden dienst gedaan; en nog doen dit, zij 't al in gewijzigden vorm, de „*Innungen*" (dit is de Duitsche naam voor *Gilden*) bij onze Oosterburen. Deze Gilden voor handel en bedrijf waren, vergeleken bij wat nu zich coaliseert, op zeer kleine schaal werkzaam. De patroons sloten zich in deze Gilden, in verband met de Kerk, en met verlof der Overheid, vast aanéén; en zoo plaatsten zich zelfs hun arbeiders eigener beweging onder duchtige reglementeering. Men gaf, na examen, een diploma voor het vak, waarin iemand als patroon wilde optreden. En tegelijk was men bedacht op verzekering aan de arbeiders van goede behandeling, met name van Zondagsrust en nachtrust. Er heerschte onder de heerschappij van deze Gilden dan ook tusschen patroons en arbeiders vrij sterk onderling vertrouwen. Alleen maar, de cijfers van het personeel bleven, in verband met den toenmaligen toestand van handel en bedrijf, ongelooflijk klein. Bij eenigszins grooter aangelegde textiel-ondernemingen liet men niet zelden de arbeiders het weefgetouw in hun eigen woning opzetten, zoodat niets den vader van zijn gezin scheidde. In veel opzichten een vastgeregelde en gewenschte toestand. Er heerschte vrede door tevredenheid. De feil was maar dat deze Gilden, gelijk 't meer met zulke instellingen gaat, niet genoeg met hun tijd meeleefden, en daardoor ten leste verouderden.

§ 10. *Nieuwe eischen.*

Zoo begon de nieuwgeboren toestand allengs geheel andere eischen te stellen, met name op vierderlei grond. Ten eerste bracht de stoom een algeheele wijziging in het technische. Men zag dit nog voor kort toen de stoomhefmachine voor de lossing van schepen werd ingevoerd, en met behulp van de stoommachine nu drie man deden, wat anders aan twaalf werk gaf. Metterdaad heeft dan ook de stoom, naarmate

het almeer gelukte, zijn werking door alzijdige machines op alle punten van den arbeid aantebrengen, een geheele revolutie in het arbeidsleven te voorschijn geroepen. In de tweede plaats leidde deze technische ommekeer er toe, dat het personeel zich zeer sterk uitbreidde en hierdoor de vertrouwelijke band tusschen patroon en arbeider wegviel. De technische vergemakkelijking in de productie der waren bracht die waren op lager prijs en hierdoor onder bereik van veel meer koopers. Zoo zette bedrijf, nijverheid, handel en scheepvaart zich steeds meer uit en vroeg om meer hulp; waarop als vanzelf de arbeidersbevolking door overvloediger teelt antwoordde. In de derde plaats ontstonden nu die kolossale fabrieken, die om honderden arbeiders riepen en door dit saambrengen van zulk een menigte arbeiders onder één patroon, alle huislijke verhouding tusschen beiden te niet deden en de massa op gezamenlijk verweer van rechten en belangen tegen den patroon bedacht deden zijn. En in de vierde plaats leidde dit vanzelf onder de arbeiders, eerst in eenzelfde fabriek, toen in eenzelfde vak in meerdere fabrieken, en tenslotte onder allen saam tot zekere verstandhouding en saamwerking, tot tenslotte deze concentratie zelfs over de grenzen liep en op internationale verdediging van rechten en belangen zinnen deed.

§ 11. *De patroons aarzelen.*

In eersten aanloop gingen de patroons hier niet op in. Ze betwistten veelal aan hun arbeiders elk recht om op die wijs op te treden. Gelijk boven reeds werd aangegeven, ontbraken de betergezinde patroons niet, die zelfs vaderlijk voor hun personeel zorgden en ze vaak op religieusen voet philantropisch hielpen, doch ook dit bracht geen verandering in de opvatting van de wederzijdsche rechtspositie. Dit heeft toen tot scherpe, soms bittere conflicten geleid, en niet dan zeer van lieverlede is er, mede onder de leiding der Roomsch-Katholieke geestelijkheid, allengs een ander besef aan het woord gekomen. In Belgie kwam men zelfs zoover, dat vele Roomsch-Katholieke patroons zich enkele dagen van het jaar liefst in een klooster afzonderden, om voor Gods aangezicht te overwegen, of zij, in de bejegening en behandeling van hun arbeiders, niet waren tekortgeschoten. Toen ik „Boaz" meê

hielp oprichten, had ik gehoopt ook aan deze inrichting soortgelijke conscientiezuivering te kunnen verbinden, doch dit is mij niet gelukt. Allicht was dit denkbeeld in den Calvinistischen kring nog niet voor verwezenlijking vatbaar. Toch zijn we nu wel zoover, dat ook in onzen kring onder de patroons het oog helderder voor den nieuwingetreden toestand begint open te gaan. Reeds ons Sociaal Congres werkte in die richting. Geschriften als van de hand van Dr. Slotemaker de Bruine en Smeenk het licht zagen, dreven op gelijke wijs, en zonder overdrijving mag gezegd, dat het onderzoek thans genoegzaam is gevorderd, om beiderzijds tot een klaar inzicht in den geheel gewijzigden toestand te leiden. Die wijziging nu bestaat hierin, dat de verhouding tusschen patroon en arbeider in het grootbedrijf haar huislijk karakter van voorheen heeft ingeboet, en dat hiervoor in de plaats trad een behoefte aan publieke regeling van de wederzijdsche verhoudingen en wederzijdsche rechten, beiderzijds in eigen organisatie rustend en in den zoen tusschen die beide organisatiën de oplossing zoekend van het hier vanzelf oprijzend geding. Op de lijn van Stuart Mill bewoog zich slechts één locomotief, t.w. die van het patroonsindividualisme; thans daarentegen heeft daarnaast de locomotief van den arbeider haar gelijke rechten van rit verkregen, nog wel lang niet in aller oog, maar toch in de steeds meer geldende publieke opinie.

§ 12. *Organisatie onmisbaar.*

In Engeland, en ten deele ook in Amerika, was het aanvankelijk nog niet tot deze uiterste antithese, die nu om oplossing en zoen roept, gekomen. Op vrij uitgebreide schaal hadden patroons en arbeiders zich hier weten te verstaan, en was men er in geslaagd een arbeidersorganisatie van meer practischen aard te doen optreden, die tenslotte over een reusachtig kapitaal beschikte. Toch hielp dit niet meer. Een conflict als nu feitelijk eenmaal was opgekomen, dringt vanzelf tot den buitensten omtrek door, en almeer ontwaart men dan ook, hoe van het vasteland van Europa de principieele antithese thans almeer ook naar Groot-Brittanje overtrekt, en ook daar zelfs de Internationale vasten voet deed krijgen. Moge dit nu al eenerzijds te betreuren zijn, toch late men er zich niet door ontmoedigen. Een

geding als hier aan de orde kwam, eischt nu eenmaal principieele oplossing en regeling, en men verspeelt zijn beste kansen, indien men den moed mist om door te tasten. Toch vleie men zich niet met den waan, alsof het hier gerezen geschil zonder horten en stooten te vereffenen zou zijn. Integendeel, dat de organisatie hier hefboom zal moeten blijven, is wel buiten twijfel, maar aan die organisatie van beide kanten en aan beider saamwerking ter doelsbereiking, staan schier onoplosbare moeilijkheden in den weg, en zoowel de patroon als de arbeider kan zich van de moeilijkheid, die hier rijst, niet diep genoeg laten doordringen. Al aanstonds staat het steeds toenemend wereldverkeer aan wat in eigen land allicht spoedig er te bereiken ware, zoo bang in den weg. Dit steeds meer al 't bijzondere in land en volk opslorpend wereldverkeer snijdt de mogelijkheid af, om bij wat te regelen, te organiseeren en te verzoenen is, eeniglijk op de nationale toestanden te letten. Die verflauwing toch van het nationale, om het in 't internationale op te lossen, zal 't éene land voordeel, het andere zeer ernstig nadeel brengen. Een land met rijke bronnen van productie zal er bij winnen; een land met armen bodem en van kleine productie zal er bij verliezen. Dit werkt natuurlijk terug op het bedrijf van allen aard, en zoo kan 't niet anders, of in het eene, rijk gezegende land zal de positie der arbeiders schier weelde erlangen kunnen, waar in het andere land bekrompen voorziening, zoo niet armoede tegenover zal staan. Men kan daarom voor de organisatie over en weer niet uitsluitend den nationalen maatstaf aanleggen, maar behoort ook rekening te houden met wat zich bij onze buren reeds georganiseerd heeft. Ook tegen het ongemak dat hieruit voortkomt, mag men niet opzien. Wie 't doel wil, moet ook de middelen willen, en zonder zich te voegen naar wat algemeen de overtuiging leidt, komt men er niet.

§ 13. *Bezwaren.*

Doch ook afgezien hiervan, is de leuze van de organisatie spoediger uitgeroepen dan verwezenlijkt; ook in eigen kring is men hiermede nog op verre na niet gereed. Al aanstonds toch stuit men op het schier onoverkomelijk bezwaar, dat zeer velen onder de belanghebbenden van zulk een organisatie niet hooren willen. Ze beroepen zich op

hun persoonlijke vrijheid. Is er een patroon die zijn eigen weg wil gaan, dan bestaat er voor hem maar één vraag, deze namelijk, of hij ook arbeiders vinden kan, die evenals hij van een organisatie niet hooren willen. Gelukt dit, dan stoort zoo iemand zich aan niets en gaat halsstarrig zijn eigen gang, onbekommerd over het probleem dat om oplossing roept. En juist evenzoo doet meer dan één arbeider. Zoo hij maar een patroon kan vinden die 't schappelijk met hem maakt, waarom zou hij zich dan met die „bende die oproer zoekt", inlaten. Wie op de hoogte is, voelt voor dit vrijheidslied veel. In de organisatie stuit men maar al te vaak op drijvers in stee van op leiders en voorgangers. Vooral sinds de Socialisten in de organisatie zooveel meê te spreken kregen, razen en tieren ze soms letterlijk tegen elken patroon of werkman die hun niet in 't gevlij komt. Men weet maar al te goed, hoe ze bij een afgekondigde staking vaak letsel aandoen aan wie niet meedoet, zoo zelfs dat vrouw en kinderen niet ongemoeid blijven en persoonlijk geweld aan lijf en goed is voorgekomen. Natuurlijk komt alwat u heilig is, daartegen op. Ten anderen moet evenzoo erkend, dat 't voor tal van ernstige arbeiders vaak niet doenlijk is, deel te nemen aan de vergaderingen die ten bate van de organisatie gehouden worden. Men is vaak gedwongen daar taal aan te hooren, die men niet aanhooren kan of mag. Spreekt men hiertegen, dan wacht u spot, zoo geen hoon. En wat niet minder stuit en stoot, in zulke vergaderingen wordt niet zelden tot maatregelen besloten, die uw conscientie niet anders *kan* dan afkeuren, en waaraan ge niet meêdoen *moogt*. Dit en veel meer nog is oorzaak, dat vele patroons en vele arbeiders pertinent weigeren aan zulk een organisatie deel te nemen, en wie kan zulks in hem wraken ? In Engeland was het oorspronkelijk, en is het tendeele nog, veelszins anders. Ook in Amerika heerscht in de georganiseerde kringen veelal een soberder, ernstiger toon. Ten onzent daarentegen, in Frankrijk, in België en ten deele ook in Duitschland, Oostenrijk en Italie bleef de socialistische drijverij overheerschend. En juist dit heeft de organisatie haar doelwit veelal doen missen.

§ 14. *Eigen Organisatie.*

Het eenerzijds inzien van de noodzakelijkheid der organisatie en het

anderzijds nochtans erkennen van het voor ons onbruikbare der opgekomen organisatie, heeft er èn elders èn ten onzent toe geleid om te streven naar een *afzonderlijke* organisatie, die dan op Christelijken grondslag zou moeten rusten. De Roomsche patroons en Roomsche arbeiders gingen elders hierin voor. Het kerkelijk verband dat hen hierbij leidde en hun terzijde stond, maakte hun dit mogelijk; doch in deze eigen organisatie hielden ze zich dan ook op zich-zelf. Wel wilden ze een enkel maal een Protestant bij zich opnemen, zooals men te Berlijn met Von Kleist—Retzow deed, maar veelal stuit men toch op tegenwerking. In Twente was, gelijk men zich herinnert, saamwerking van Protestantsche en Roomsche arbeiders zelfs reeds in vollen gang, toen de Roomsche geestelijkheid dit wraakte en tegenging. Nog handhaaft men er de samenwerking nog ten deele, maar het werd dan nu toch duidelijk, dat geregelde samenwerking op oeconomisch en sociaal gebied hier was uitgesloten. Ook zoo toch drong men van Roomsche zijde steeds op eigen organisatie aan. Ook onzerzijds geschiedde dit, en de Antirevolutionaire partij heeft dit steeds pogen te bevorderen. Patrimonium ging voorop, en straks volgden tal van andere, meer speciale bonden, vereenigingen of groepen.

§ 15. *Eigenaardige moeilijkheden.*

Ontveinsd kan echter niet, dat ook hierbij weer eigenaardige moeilijkheden rezen. Immers onder ons was het niet de plaatselijke Kerk, noch ook de Synodale vergadering der kerken die het noodige in elkander zette, en er de grenzen voor aanwees, maar 't kwam al op uit individueele toetreding. Wat belette dan dat een ander niet toetrad? Iets wat vanzelf aan de algemeenheid van de organisatie afbreuk deed. Van een organisatie gaat dan alleen de volle kracht uit, zoo ze alle gegadigden omvat en er alzoo een potentieele eenheidskracht uit geboren wordt. Zijn er daarentegen gegadigden die weigeren mêe te doen, dan ontstaat er conflict tusschen hun belangen en die der organisatie; iets wat dan, instee van tot samenwerking, zoo licht tot verbittering en verwijdering leidt. Hoe vanzelf dan ook het denkbeeld opkomt, om onzerzijds naast en ten deele tegenover de socialistische organisatie een eigen organisatie onder de christelijke banier

te plaatsen, er *al* uw geestverwanten toe overtehalen, is uiterst bezwaarlijk. Iets waar dan nog bij komt, dat alle organisatie geld kost, wat velen er niet voor over hebben; alsook dat het bijwonen van de vergaderingen, soms op verren afstand van huis, tijd steelt; een tijd waarop men liever beslag legt voor zijn lichamelijke rust en voor 't leven in zijn gezin. Zoo stuit men van allen kant op moeilijkheden, en van een ook maar eenigszins volledige organisatie zijn we dan ook nog steeds verre vandaan. Het vordert zeer zeker, maar veel te langzaam, en bewonderen moet men schier de volharding waarmêe de voorgangers ten deze wisten vol te houden. Hun zij daarvoor ook onze dank en onze lof. Steeds zullen we dit pogen om tot eigen organisatie te komen, aanmoedigen, en niets zien we liever, dan dat onze Pers in den breedsten zin voor dit streven pleite. Toch staat wel vast, dat zoomin een algemeene organisatie als een speciaal Christelijke organisatie, zoolang ze geheel vrijwillig moet opkomen, ooit er in slagen zal de totaliteit der arbeiders te omvatten. Vandaar gedurig het zoeken, of niet een regeling te treffen ware, die bij wettelijke regeling allen opnam. Dit brengt ons op de roeping die ten deze tot de Overheid komt.

§ 16. *De roeping der Overheid.*

Het verwijt is ons niet gespaard, dat we op sociologisch terrein begonnen met eeniglijk in het particulier initiatief heil te zoeken, doch later van dit eerst ingenomen standpunt afweken, en ons overgaven aan het Staatssocialisme. Deze voorstelling is onjuist. Op zich zelf toch lag historisch reeds vanouds Overheidsbemoeiïng in de Gilden, die nergens zonder medewerking en zonder erkenning van de hoogheid van het gezag van Staat en Kerk konden opkomen. En wat nu persoonlijk ons eerste optreden in het sociologische vraagstuk aangaat, zoo had dit plaats in November 1874 in de Tweede Kamer, toen we juist het summier van ons bedoelen gaven in den eisch dat, gelijk er een Wetboek van Koophandel was, er zoo ook moest aangestuurd op het verkrijgen van een *Wetboek van Arbeid.* Hier is toen de spot mee gedreven, en de toenmalige Minister van Justitie ontzag zich niet, om het denkbeeld van zulk een Wetboek bij een bloemstengeltje te vergelijken; dat bloemstengeltje voor het oog der Kamer met twee vingers

stuk te breken; en voorts hierbij te voegen, dat 't zoo en niet anders met mijn azen op wettelijke regeling van den arbeid zou gaan. De uitkomst heeft ten deze niet dien Minister, maar mij in 't gelijk gesteld. Reeds kregen we Kamers van Arbeid, een Veiligheidswet, een Hinderwet, en Wet op den Arbeid, de Ongevallenwet, en zooveel meer; en ook de wettelijke poging om de verzekering op Arbeidsterrein te regelen, valt vanzelf onder gelijke rubriek. Zelf diende ik een zeer uitgebreide Arbeidswet in, waarin ook de regeling van het leerlingwezen was opgenomen; en het behoeft wel nauwelijks herinnerd, hoe ook Minister Talma in gelijke richting werkzaam was. Ongetwijfeld had ik aanvankelijk meer dan te verkrijgen bleek, van het particulier initiatief verwacht; maar dat de hulp van de Overheid onmisbaar was om een geordenden toestand in het leven te roepen, die een aannemelijke oplossing aan het Sociologisch probleem gaf, is steeds door mij op den voorgrond geschoven. De Cobden's School bestreed ik met haar zinneloos Individualisme van meetaf. Met name wat de organisatie van het Arbeidsleven betrof, was het steeds en is het nog mijn overtuiging, dat het vrije particulier initiatief het doel nimmer bereiken zal. Er heerscht onder de arbeiders zoowel als onder de patroons ten deze niet genoeg eenheid van inzicht, en de pogingen die bij ontstentenis van vrijwillig meêdoen in de Sabotage en zooveel meer zijn aangewend, om de onwilligen door plagerijen en geweldenarijen te noodzaken, hebben wrevel en tegenzin, maar geen overtuiging gewekt. Zelfs het posten heeft zijn doel niet bereikt. Vanzelf zullen nimmer allen willen, en de positie die men dan tegenover den dusgenaamden „onderkruiper" pleegt intenemen, wint niet, maar verwijdert veeleer.

§ 17. *Kamerrede van 22 November 1910.*

Met name in mijn redevoering in de Tweede Kamer op 22 November 1910 gehouden, die afgedrukt is in het Bijvoegsel van *De Standaard* No. 11877, heb ik de vraag pogen te beantwoorden, of ook niet de organisatie van patroons en arbeiders, elk op zich-zelf, en toch in onderling verband, van Overheidswege zóó ware te regelen, dat allen zonder onderscheid er in werden opgenomen, en zoodoende de verbittering die almeer de georganiseerden en niet-georganiseerden vaneen scheidde,

ja telkens tegen elkander in het harnas joeg, kon komen te vervallen. Ik besprak toen dit probleem onder verwijzing naar het uitmuntende werk van Etienne Martin Saint-Léon, 2e edition getiteld: *Histoire des corporations de métiers* (Paris, Felix Aden, 1909) dat door de Fransche academie met goud bekroond is, en in 't laatste hoofdstuk waarvan, onder den titel: *Le présent et l'avenir* de ver-reikende voorslag werd gedaan om zonder onderscheid alle patroons, naar de onderscheiden vakken, van Overheidswege op lijsten te brengen, desgelijks met de arbeiders in elk vak te doen, alsdan door hen die blijkens deze lijsten tot eenzelfde categorie behoorden, hoofden te laten verkiezen, uit de kringen dezer hoofden een centrale vertegenwoordiging te laten opkomen, tusschen deze centrale van de patroons en de centrale van de arbeiders saamwerking in het leven te roepen, doch altoos zoo, dat beiden geheel afzonderlijk vergaderden en beraadslaagden, en om na afloop hiervan door gedelegeerden de beslissingen te doen nemen die vereischt werden. Mij lachte deze voorslag uit de School van *De Mun* uit drieërlei hoofde toe. In de eerste plaats gaf ze een *complete* organisatie. In de tweede plaats sneed ze alle tergend *krakeel* met hen die niet tot de organisatie wilden toetreden, af. En in de derde plaats gaf ze, na volkomen zelfstandige beraadslaging van beide partijen, tenslotte toch een beslissing waartoe beide partijen hadden meêgewerkt. Men weet welke groote verwachtingen ten onzent van de *Kamers van Arbeid* gekoesterd zijn. Als Kamerlid echter heb ik ze van meetaf als geheel ongenoegzaam bestreden, en sinds heeft de historie van deze Kamers zoo ten volle mijn opinie dat ze „een dood paard aan een boom gebonden" zouden zijn, bewaarheid, dat in het voorloopig verslag der Eerste Kamer van 1915/16 reeds de vraag te lezen stond, of het niet beter ware ze maar afteschaffen. De grondfout van deze Kamers was, dat ze patroons en arbeiders dwong saâm te vergaderen, en haar alle macht onthield om door te tasten. Deze beide euvelen nu ontweek St. Léon. Ook hij natuurlijk doelde alleen op vakorganisatie, niet op algemeene bonden. Het was hem om 't bedrijf te doen, en om de patroons en de arbeiders voorzoover ze bij elk bedrijfsvak met elkander in aanraking kwamen. Het zou mij hier te ver leiden, zoo ik geheel zijn voorslag hier overnam. Laat mij daarom mogen volstaan met in korte trekken weer te geven, tot welk eindresultaat we zouden moeten geraken.

§ 18. *Het uitgangspunt.*

Uitgangspunt zou moeten liggen in het Leerlingwezen. De fout waardoor onze Nederlandsche arbeiders in menig vak zoo veelszins achterstaan bij de Engelsche, Duitsche, Belgische en Fransche, is te wijten aan gemis aan de noodige opleiding. Tendeele geldt dit ook van de patroons; maar wie als patroon wil optreden, heeft de gelegenheid om in 't buitenland zijn kunde op te doen, gelijk dan ook tal van opkomende industrieelen hun hooge vorming danken aan het bezoeken van Duitsche scholen. In Rotterdam kregen we nu eindelijk althans een eigen Handelsschool, en gelijk reeds is opgemerkt, bedoelde ik bij de wijziging der wet op het Hooger Onderwijs, niet alleen het polytechnisch onderwijs te verheffen, maar ook velerlei andere Hoogescholen in het leven te roepen. En al stuitte toen mijn poging op te veel tegenwerking, thans beginnen we toch langzaam aan te vorderen. Alleen met de Ambachtsscholen blijft 't nog tobben, en dit wel hierom, omdat de Opleidingsschool voor de onderwijzers, die deze Ambachtsscholen bedienen moeten, niet is doorgegaan.

§ 19. *Eén geheel.*

Wat ik ten deze beoogde, vormde één geheel. Opleiding van de arbeiders door regeling van het leerlingwezen, verheffing van de Ambachtsscholen door opzettelijke opleiding van de onderwijzers ervoor, middelbare en hooge scholen voor de onderscheiden deelen van het arbeidsleven, en de lijn voleind in de Technische Hoogeschool te Delft. Het plan dat hierin lag, onderstelde vanzelf, dat een ieder voor zijn vak, en naar zijn beroep, gediplomeerd zou worden. Gelijk nu 't diploma eisch is voor de uitoefening van de geneeskunde, de advocaten-praxis en zooveel meer, zou dan elk fabrikant in zijn vak een diploma moeten bezitten, en dit diploma erlangd hebben na afgelegd examen. Gelijk diploma zou dan bij goede vakorganistie ook het rijk bezit van elk vakarbeider moeten zijn. Noch de patroons noch de arbeiders zouden zoo maar een zaak kunnen opzetten, maar alleen indien ze voor hun vak gediplomeerd waren, zulk een onderneming kunnen beginnen. Het zouden

geen *litterae patentes*, het zou geen patent zijn, gelijk vroeger gold ; zulk een patent toch bedoelde tevens een bijdrage te zullen leveren voor 's Rijks schatkist. Er zou van niet anders sprake zijn dan van een diploma, dat recht gaf tot de uitoefening, 't zij als patroon 't zij als werkman, van een bepaald beroep of vak. Alle strijd tusschen georganiseerden en niet-georganiseerden zou hierdoor komen te vervallen. Het zou voor elk vak, zoo voor elke stad als voor heel het land, één allen omvattende organisatie voor vak bij vak geven. Aldus zouden zich plaatselijk vanzelf de kringen vormen, die besturen en gedelegeerden konden benoemen. De gedelegeerden van beide groepen zouden in verordende bijeenkomsten de hangende vraagstukken tot beslissing brengen, deze beslissing ter kennisse van de Overheid doen komen, en de Overheid zou zich hiernaar gedragen. Natuurlijk zou de Overheid moeten beginnen, gelijk St. Léon aangeeft, met voor het in 't leven roepen van zulk een organisatie volledige lijsten van patroons en werklieden bij elk vak aan te leggen, maar door wat ik opmerkte over het leerlingwezen, de examens en de uittereiken diploma's zou het opmaken van deze lijsten geen moeite baren. En al zouden dan nog altoos enkele groepen overblijven van losse sjouwers zonder vakkennis, de overgroote schare van de mannen in het bedrijf, zoo bij landbouw, als bij nijverheid, handel en scheepvaart, zou toch in geregelde organisatie overgaan en haar rechten kunnen doen gelden. Geheel hetzelfde zou natuurlijk ook op het kantoor-, winkel- en dienstboden-personeel zijn toetepassen.

§ 20. *Een welgeordend lichaam.*

Het geheel moet een wel-ineengevoegde bijeenvoeging van de deelen zijn, en de Overheidsbemoeiing zou niet strekken om de vrijheid van het bedrijf te beperken, maar juist omgekeerd, om haar een volledige uitwerking te verzekeren. Alleen zou de vroegere *hoop* van individuen in één welgeordend lichaam zijn omgezet. Vanzelf zou zulk een organisatie tevens de zoo noodige gelegenheid bieden, om patroons en arbeiders *naar eigen richting* te doen saamkomen. De Christelijke propaganda zou er niet door gestoord, maar bevorderd worden, naardien onder zulk een regeling niemand buiten zou blijven staan, maar alle man en alle

vrouw in het eigen bedrijf mee zou moeten doen. De wet zou dan natuurlijk het verband van deze onderscheidene groepen moeten regelen, altoos zoo echter, dat elke groep geheel op zichzelve vergaderde en de zaken besprak, en dat alleen de gedelegeerden met elkander in contact kwamen. Dit nu behoefde nimmer bezwaar op te leveren. Voorzooveel dit nu *reeds* beoogd en gezocht werd, viel het licht, alle onaangenaamheid tusschen deze gedelegeerden te mijden. En zoo zou het eind-resultaat zijn, dat niemand meer buiten stond, en dat alle gegadigden in de organisatie waren opgenomen en er hun plaatsen vonden, dat onderling getwist was buitengesloten, en dat 't niet maar bij discussie op de samenkomsten bleef, maar dat alle actie op het doel afging en dat de Overheid, aldus volkomen op de hoogte van de sociale beweging blijvende, patroons en arbeiders gelijkelijk helpen kon om hun belangen te bevorderen en hun rechten te doen eerbiedigen. Zoolang men er nog niet in geslaagd is, ons sociale leven tot deze hoogere sfeer op te heffen, blijft 't inmiddels aller plicht en roeping om vooralsnog op privaat terrein er naar te streven en zoo goed, zoo kwaad 't kan, de vakorganisatie en, voor wat ons aangaat, de Christelijke vakorganisatie te bevorderen. Niet — dit sta steeds op den voorgrond — als zou ons stil vertrouwen en ons rusten in God ooit op de vakorganisatie zijn over te brengen. Laat dit wat Jezus noemde aan de Heidenen over. Voor wie met het Onze Vader op de lippen neerknielen, staat het vertrouwen in de toekomst niet in wat de Vakorganisatie ons brengen zal, maar eeniglijk in de belofte onzes Gods. En daarom nooit bezorgd zijn, wat zullen we eten of wat zullen we drinken, of waarmede zullen we ons kleeden, want immers Uw Vader weet dat gij alle deze dingen behoeft. Maar gelijk uw bede: „Geef ons heden ons dagelijksch brood", niet maakt dat ge het nu, als Israël het manna in de woestijn, lijdelijk inwacht, doch het veeleer u prikkelen moet om te trouwer u voor den inkoop van uw brood het onmisbare geld te verwerven, zoo ook staat 't hier. De kranke op zijn ziekbed smeekt zijn God om genezing, maar neemt juist in verband hiermede te nauwkeuriger het medicijn in, dat zijn arts hem voorschreef. En zoo moet het ook hier zijn. In niets zult ge als patroon of arbeider uw recht of het belang van uw gezin verzuimen. Voorzoover de organisatie hiertoe dienen kan, moogt ge alzoo ook haar niet veronachtzamen. Alleen maar, 't mag nooit

anders, dan *een middel in Gods hand* zijn, waarmee niet gij uzelf, maar Hij als uw Vader in de hemelen u en de uwen zegenen zal.

§ 21. *De werkeloosheid.*

't Bangste kwaad op het terrein van den arbeid is de werkeloosheid; kan nu de Overheid ook voor *dit* booze kwaad verantwoordelijk worden gesteld? Ten deele ongetwijfeld. Een te ver doorgedreven stelsel van Vrijhandel en van vrij keer kan 't werk ontnemen aan wie 't anders in overvloed hebben zou. Vrijhandel kan tengevolge hebben, dat tal van waren „gemaakt" over de grenzen komen, zoodat er hiertelande geen arbeid meer aan te verrichten valt. 't Eenvoudigst ziet men dit aan 't gezaagde hout. Komen bij ons de ongezaagde balken binnen, dan kan er hier te lande 't loon van zagen aan verdiend worden. Wordt het daarentegen gezaagd ons toegevoerd, dan is dit loon voor onze arbeiders weg. De invoer uit Duitschland, Frankrijk en Engeland wordt niet opgewogen door onzen uitvoer naar diezelfde landen, althans niet wat handenarbeid aanbelangt. Vooral een land dat arm aan grondstoffen is, leent zich als vanzelf tot grooter invoer. Het is dan ook buiten kijf, dat ons de voorziening in onze behoeften aan voedsel, drank, kleeding, huisraad, technische hulpmiddelen enz. voor veel grooter deel uit het buitenland, dan uit onzen eigen bodem of eigen fabriekswezen toekomt. Wie in de Kalverstraat te Amsterdam of in de Hoogstraat te Rotterdam in winkel na winkel na ging pluizen, welke goederen en waren uit 't eigen land en welke van buiten herkomstig waren, zou voor onzen eigen nationalen arbeid tot pijnlijk resultaat komen. Het vrije verkeer werkt in gelijke richting. Uit het buitenland komen hiertelande tal van arbeiders binnen, en zoo ook kantoorpersoneel dat beter onderlegd en bekwaamd is, en zoo plaatsen inneemt die anders door landslieden zouden bezet zijn. Vooral de gemakkelijkheid waarmee ons beschaafd publiek vreemde talen spreekt, werkt dit in de hand. Zelfs kan zonder overdrijving gezegd, dat 't, wat dit punt betreft, thans veeleer 't omgekeerde is van wat 't voorheen was. Toen verhoogde 't feit, dat iets van Hollandsche fabricage was, den prijs ervan te Londen en te Keulen; nu neigt onze verflauwde nationaliteit er toe, dat veel jonge dames, maar ook toch veel heeren, aan al wat uit Parijs of Londen komt,

voorkeur geven, en van iets dat eigen fabricage is, schier vanzelf een min-gunstigen dunk koesteren. Nu zijn er gelukkig wel andere waren, die onzerzijds zelf in 't Buitenland gezocht zijn; zoo bijv. onze sigaren en onze cacao, maar 't feit blijft dan toch, dat onze Vrijhandel en ons vrij verkeer heel wat werk aan de handen van ons eigen volk ontnemen, zoo zelfs dat werkeloosheid velen dwingt om dan *over de grenzen* werk te gaan zoeken. Zoo waren er, eer de oorlog uitbrak, zeker 100.000 Nederlandsche arbeiders, die, wijl ze hier werkeloos bleven, werk in Duitschland gingen zoeken, en vonden.

§ 22. *De overbevolking.*

Een geheel andere oorzaak van de toenemende werkeloosheid ligt in de overbevolking. Deze verklaart zich uit den langen vrede, uit de betere hygienische verzorging die den levensduur verlengt, uit de sterftevermindering der pasgeborenen in hun eerste levensjaar, uit de vroege huwelijken, uit woningverbetering, en uit toenemenden welstand. Al moge op de wet die Malthus stelde, zijn aftedingen, geheel te ontkennen valt toch niet, dat de kinderproductie vanzelf toeneemt in gelijken tred met de mogelijkheid van het bestaan. Vooral in een klein, overbevolkt land als het onze moet dit aan den uitersten zoom een armoede, tot zelfs een gebrek veroorzaken, die de eere van het land te na komt. Zulk een steeds aanwassende overbevolking kan nu slechts op tweeërlei wijs in haar vaart gestuit worden, ten eerste door de onzedelijke middelen die worden aangewend, om de geboorte te belemmeren, *òf door emigratie.* Emigratie nu kennen we, helaas, bijna niet. Onze koloniën in Azie trekken slechts het Staatspersoneel en den handel, ook al zou in bergachtige streken zeer wel een volksplanting uit Nederland gedijen kunnen. In Suriname zou de aanwas van het Europeesche deel der bevolking zelfs zeer gewenscht zijn, maar onze West trekt niet aan. Onze eenige emigratie bleef deswege bij België met 75.000, naar Duitschland met 120.000, en naar de Vereenigde Staten van Noord-Amerika met afwisselend cijfer. Vergelijkt men nu deze cijfers met den aanwas der bevolking, die van 1830 tot 1909 klom van ruim $2^1/_2$ tot ruim $5^3/_4$ millioen, in het zooveel korter tijdperk van 1880 tot 1909 met bijna de helft vermeerderde, en sinds de laatste

volkstelling in 1909 reeds weer van $5^3/_4$ tot $6^1/_2$ millioen naar boven ging, dan blijkt het dat de emigratie, die over zoo klein cijfer loopt, op verre na niet in staat is om het kwaad der overgeboorte te ondervangen. Gemeenlijk drukt nu de hierdoor ontstane werkeloosheid op het zwakkere en minst bekwame deel der bevolking, kan een enkel maal op een bepaalde klasse der arbeiders drukken, bijv. bij zeer scherpe koude, en kan, gelijk onlangs bleek, in oorlogstijd zelfs een zeer ernstig karakter aannemen. Men weet hoe een oogenblik bij de bouwvakken een tijdlang bijna alle werkzaamheid dood lag.

§ 23. *Hoe de werkeloosstrijd te ondervangen.*

Tegen deze werkeloosheid kan nu worden opgetreden met het collectieve arbeidscontract, zoodat de arbeidgevende firma niet met den enkelen arbeider, maar met een geheele groep arbeiders contracteert. Dan toch dekt de groep de enkelen. Tegen deze werkeloosheid kan hulpe gezocht bij alsoortige verzekering. Hulpe kan geboden worden door de Philanthropie. Van Regeeringswege kan velerlei op afdoening wachtend werk verhaast worden. En blijft er desondanks toch nog een tijdelijke, sterk-sprekende nood bestaan, zoo kunnen de Gemeentebesturen tijdelijk bijspringen. Maar bij te sterken aanwas der overbevolking baat dit alles tenslotte niet meer, en zal er steeds een laag van lagerstaande, physiek en psychisch min volwassen werklieden overblijven, die zich niet redden kunnen. Rekent men nu met het nog onbewoonde gedeelte van den aardbodem in Azië, Amerika, Afrika en Australië, en past men hierop toe, wat God de Heere blijkens Genesis 1 : 28 beoogde, toen we als menschelijk geslacht den last ontvingen: „Weest vruchtbaar, en vermenigvuldigt *en vervult de aarde*"; hoe deze last na den zondvloed aan Noach in Gen. IX : 1 herhaald werd, toen het nogmaals letterlijk heette: „Zijt vruchtbaar, en vermenigvuldigt *en vervult de aarde*"; en hoe 't bij de verstoring van Babels toren, blijkens Gen. XI : 4 v.v., nogmaals als 's Heeren wil uitkwam, dat ons geslacht niet op enkele punten van 't aardrijk zich zou opeenhoopen, maar zooveel 't kon over geheel de aarde zich verspreiden zou; dan treedt de ons, Nederlanders, eigen zucht om steeds wat men noemt „bij honk" te blijven, in een verre van gunstig

licht, en blijkt dat hetgeen de Engelsche en de Duitsche natiën deden, door dat ze zich over heel de aarde verspreid hebben, veel beter aan den wil des Heeren te beantwoordde. Vandaar dan ook, dat de werkeloosheid hier te lande een steeds ernstiger plage dreigt te worden, die, de tijdelijke en exceptioneele gevallen nu daargelaten, als algemeen verschijnsel in het volksleven toch nooit geheel door verstrekking van Gemeentelijke ondersteuning te ondervangen is. De wet gaat nu eenmaal door, dat ook onder de arbeiders het verschil bestaat, dat ze van één, van drie, en van vijf talenten zijn, en dat onder de algemeene werkeloosheid bijna uitsluitend de eersten vallen, wier veerkracht, wilskracht en volharding het laagst zonk.

§ 24. *Het loon.*

De afschaffing van de slavernij, die ten gruwel was geworden, en zoo ook het teniet gaan van de lijfeigenschap en alsoortige aanhoorigheid van wie op 't land leefde en arbeidde, aan den eigenaar van het land, heeft de lagere volksklasse psychisch op ongelooflijke wijze verhoogd, maar physisch haar een even ongelooflijk waagstuk doen ondernemen. Psychisch, naar het innerlijk bestand, is wie eerst slaaf was, door die afschaffing eerst mensch geworden. Toen ik in de Cheasepeakebay bij Baltimore in de gelegenheid werd gesteld, kennis te maken met hen die als slaven geboren en een tijdlang geleefd hadden, en sinds vrij waren geworden, trof mij het nieuw-uitgekomen *menschelijke* in deze gelukkigen. Dat menschelijke voegde zich nog niet naar eisch in hun nieuwe wijze van bestaan, het maakte eer den indruk van iets vreemds, dat hun nu ingeprent of ingeplant was, maar 't deed toch zoo heerlijk aan. Alleen maar, met die vrijmaking kwam men nu te staan voor een zorge, die men eertijds niet gekend had. Voorheen zorgde en voorzag de „master" in allen nood, thans rust de taak op henzelven. En dit nu, dit bestaan bij den dag, dat van de hand in den tand leven, dat elken vasten grond onder de voeten missen, dat morgen misschien hulpeloos op straat staan, dàt is de menschelijke ellende die in het *loon* haar opheffing moet zoeken. Bezoldiging, salaris en tractement zijn heel iets anders dan *loon.* Een vast inkomen dat, 't zij per maand, bij het kwartaal of bij het jaar

wordt uitbetaald, geeft zekere vastigheid aan het leven, en schept een positie, althans van zekeren duur. Voorzoolang salaris of tractement loopt, weet men dan althans waar men aan toe is. En als eenige zorge blijft dan de vraag, hoe zich de duurzaamheid van zijn vaste positie te verzekeren ; en met name hoe zijn bestaan voorttezetten, als ouderdom of krankheid aan het genieten van deze positie een einde maakt. Het *loon* daarentegen is een vergoeding *ad hoc* voor een bepaalden, uitgevoerden dienst, soms per dag, ook voor minder dan een dag; veelal voor een week. Zoo zit men steeds op schopstoel, en elk oogenblik kan de toestand intreden, dat men met vrouw en kroost hulpeloos in de wereld staat en zelfs zijn woning uit moet, om zoo op straat te staan.

§ 25. *Verzachting.*

Nu heeft zeer zeker de gewoonte hier verzachting aangebracht. Een dienstbode heeft haar zes weken, anderen worden op termijn gehuurd, en ook in fabriek en werkplaats wordt de loonbetrekking niet meer met den dag afgesneden ; maar telkens doet zich toch de mogelijkheid voor, dat men op straat staat. Velen zijn zonder eenig bezit, hun kleeding en bed nu uitgezonderd. De spaarbank bracht hier 't eerste uitzicht op beter. Maar altoos weer komt 't toch op 't *loon* neder, steeds met de dubbele vraag, of het genoegzaam om te leven, en of het vast is. In Jezus' dagen was onder de Joden het lijfeigenschap reeds grootendeels teruggetreden, en het arbeiden voor loon in zwang gekomen. Let maar op de gelijkenis van de dienstknechten, die op onderscheiden uren van den dag waren gehuurd, en aan wie de huurder toch een gelijk loon uitbetaalde. Op den loonstandaard wijst ook Jezus' vermaan tegen het zeggen : „Wat zullen we eten of wat zullen we drinken". Bij een slaaf kon dit niet. Die was van zijn voedsel zeker. Maar juist het loon bracht vanzelf de onzekerheid. Die onzekerheid uitte zich dan in het roepen: Wat zullen wij eten, wat zullen wij drinken, of waarmede zullen we ons kleeden ? En tegenover dit heimwee naar vaster levenslot plaatste Jezus nu niet een loontheorie, maar eeniglijk het vertrouwen van den geloovige op de zorge van zijn God. „Uw Vader die in de hemelen is, weet dat ge van noode hebt" ! Voor het innerlijk zielsleven gaat dit nog steeds door,

en wee den arbeider voor wien door allerhande loontheorie dit vertrouwen op zijn God te loor gaat, of ook maar geschokt wordt. Doch hiervan afgezien, spreekt 't toch vanzelf, dat we ook van de loontheorie ons rekenschap hebben te geven. Bij alles waarbij we tot handelen of het ondergaan van behandeling geroepen worden, is klaar besef en helder inzicht vereischte, en daarom moet ook van Christelijke zijde de loonvraag helder doordacht zijn.

§ 26. *Het na te jagen ideaal.*

Het ideaal dat zich hierbij aan ons opdringt, is vanzelf scherp omlijmd. Dat ideaal vraagt om een loon, dat in staat is voor ons en de onzen in alle *streng-noodzakelijke* levensbehoeften te voorzien; deze voorziening te geven op *vasten* voet; in die voorziening op te nemen wat we, om te leven, behoeven *ook als we niet meer werken kunnen*, hetzij door ziekte, ongeval of ouderdom; naast den arbeid ook vervulling te erlangen van die geheel andere behoeften, die zich op geestelijk gebied in lectuur, kerkbezoek en ontspanning voordoen; en daarenboven voor hooger doeleinden iets over te houden, zoodat het leggen van een offer op 't altaar of het uitreiken van een aalmoes geen volstrekte onmogelijkheid wordt. Stonden we voor een toestand die aan dit ideaal voldeed, dan zou een gezond en knap werkman, in de vaag van zijn leven, op een loon waaruit dit alles bereikbaar was, vast moeten kunnen rekenen. Hierbij echter doen zich aanstonds gradatiën in het leven voor. De arbeiders zelven onderscheiden tusschen de *skilled labourers* en de gewone werklieden, en ook onder de gewone werklieden stuit men telkens weer op het onderscheid tusschen geoefende ambachtslieden, die iets beneden de *skilled labourers* staan, maar toch een hoogere en betere positie innemen dan de gewone arbeidslieden. Vooral in Amerika heeft men deze specificatie scherp doorgedreven, maar in verband hiermee dan ook geen moeite ontzien, om zoo nauwkeurig 't kon na te rekenen, hoeveel per week de arbeider in elk van deze drie categorieën ontvangen moet, om bij volledige prestatie van zijn arbeid, deze prestatie in loon te zien omgezet. In bundel na bundel heeft men voor vak na vak, gelijk dit nergens in Europa is geschied, het juist verband tusschen den gepresteerden arbeid, den daarbij

passenden voet van leven en het daarvoor vereischte loon pogen te berekenen. Voor zooveel nu uit deze tallooze gegevens valt op te maken, kan gezegd, dat ten onzent voor een gehuwd man het minimum loon f 12.— zou moeten zijn, voor de tweede klasse f 16 à f 17, en voor de *skilled labourers* tusschen f 18 en f 25 zou moeten op- en nedergaan. Het landleven stelt hier natuurlijk lager eisch dan 't leven in de groote steden, met name wat de huishuur betreft. Zekere variatie moet dus worden toegelaten; maar om op billijke wijze in den nood van het leven te voorzien, zou toch ongeveer aldus de loonstandaard moeten zijn. Stationair blijft zulk een standaard daarom echter niet. Komen er zwaarder belastingen, drukt de concurrentie zwaarder, gaan veel prijzen van levensbehoeften naar boven, dan doet men al spoedig met f 12 niet meer dan voorheen met f 10. Steeds moet men alzoo op variatie in den te bepalen levensstandaard bedacht zijn. Niet te sterk, maar eenigermate toch mag ook gerekend worden met verdiensten van de vrouw en van kinderen boven de 16 jaar, waarover straks nader; maar de hoofdverdienste moet toch steeds van het hoofd van 't gezin komen, en daarom mogen we niet aflaten van den eisch, dat het loon, op normalen voet, voldoende moet zijn om de voorziening in de gewone menschelijke levensbehoeften, in eenvoud en zuinigheid berekend, mogelijk te maken. Forceeren kan men zulk een loonstandaard niet. Dit wreekt zich steeds vanzelf, maar de Overheid kan hier toch voorgaan, nobele landheeren en groote industrieelen kunnen 't goede voorbeeld geven, en wie zich opmaakt om de sociale problemen toe te lichten, moet toch onvermoeid en onverzwakt steeds weer naar deze minimaal-idealen enz. blijven heenwijzen.

§ 27. *Medewerking onmisbaar.*

Slagen is hier echter volstrekt onmogelijk, zoo de arbeiders van hun kant niet ter bereiking van dit doel medewerken. Hiervoor nu is onmisbaar nauwkeurige bekendheid met de bestaande toestanden. Tot zelfs uit de achterbuurten van 't land moeten daartoe beschikbare gegevens worden verstrekt. De man van de sociale studie moet weten hoe 't in het land staat, en juist deze kennis nu ontbreekt zoo veelszins. Wie zulke vraagstukken onderzoekt, weet gemeenlijk precieser hoe

't in Amerika toegaat en gesteld is, dan in ons eigen land. Daarnaast moet steeds nauwkeuriger kennis ons deel worden van de verdiensten van de patroons en van het kapitaal. Vanzelf moet de patroon voor zijn ondernemen, voor zijn durf, voor zijn kennis en veelzijdige zorge een prikkelende winst maken die hem steeds weer aanmoedigt. Alle pogen om den patroon in dit opzicht op één lijn met den arbeider te willen stellen, is klare ongerijmdheid. Beider existentie en levenstaak is geheel uiteenloopend, en deze beide factoren moeten daarom elk met eigen maatstaf beoordeeld worden. Maar hoe beslist dit ook dient uitgesproken, toch moet er steeds zekere juiste verhouding tusschen zakenwinst en loon bestaan, en de onderscheiden manieren waarop men dit heeft pogen te verwezenlijken, hebben waarlijk niet teleurgesteld. Hierop echter vervalt alle uitzicht, zoo van de zijde der arbeiders de zoo noodige medewerking ontbreekt. Niets heeft ten deze zoo schadelijk gewerkt als de geest van bitterheid en wantrouwen, soms tot in het onbeleefde en opstandige toe, waarin de werkman vaak zijn kracht zocht. Het luieren en laten liggen van den arbeid, als het oog van den patroon niet waakt. Het hem bedriegen op allerlei manier, en feitelijk niet willen medewerken, heeft de klimming van den loonstandaard tegengehouden en hem straks, ook al was hij geklommen, weer doen dalen. De patroon moet er zijn eer in stellen, dat „zijn volk" het goed heeft, goed figuur naar buiten maakt en zijn firma aanbeveelt; maar ook omgekeerd moet „zijn volk" zich in den bloei zijner zaak verheugen en er in roemen dat hun baas zoo bij de pinken, zoo van zessen klaar, en zoo gezocht op de markt is, omdat ze weten, dat ook hun eigen welgaan aan zijn voorspoed hangt.

§ 28. *A living wage.*

Natuurlijk zou het kostelijk zijn, indien aan elk werkmansgezin wat men in Amerika noemt *a living wage* kon verzekerd worden, maar vergeet niet, dat John A. Ryan en Richard T. Ely in hun in 1906 te New-York verschenen werk *A living wage* op blz. 145 het minimum inkomen voor een werkmansgezin van 5 personen stellen op een jaarlijksch totaal van over de 600 dollars, d. i. f 1500.

De op blz. 140 uitgewerkte lijst verhoogt het totaal nog met 87 dollars. Al verstaan we nu uitnemend wel, dat men zich gelukkig zou achten, indien zulke inkomens voor vast konden verzekerd worden, toch voelt ieder dat men op die wijs in ongerijmdheden vervalt. Ook wiegelt het hier zoo licht op en neder. Verhooging van deze *living wage* heeft schier onmiddellijk hoogere prijzen tengevolge, en dan takelt vanzelf het profijt weer af. En zegt men nu: Dan zal 't op socialistische gelijkstelling moeten uitloopen, dan komt men geen stap verder. Bij gedwongen gelijkheid verstompen de prikkels der productie en is men na korte periode van schijngeluk zelfs eer achter op. Wat aan alle goede regeling in den weg staat, is de ontstentenis van het wederzijdsch vertrouwen. In Amerika wordt dit beiderzijds veel klaarder ingezien. In enkele groote zaken schreed men daar reeds zóó gelukkig vooruit, dat het tusschen patroons en werklieden een open boekhouden werd, dat men over en weer met volkomen wederzijdsch vertrouwen geheel open kaart speelde, en juist daardoor de geheele zaak, en in die zaak even beslist de belangen van den patroon als van zijn arbeiders tot den hoogsten bloei wist op te voeren. Wat bij ons nog zoo veelszins ontbreekt, is genoegzaam helder inzicht in den stand van 't vraagstuk; waaruit dan vanzelf voortvloeit, dat men de kunst niet verstaat om de belangen van *beide* partijen in elkaar te doen grijpen. Patroon en arbeider hooren bij elkaar. Over en weder moeten ze elkanders belangen steunen en verdedigen. Op recht en gerechtigheid moet men van beide kanten bedacht zijn. En de vreeze Gods moet de macht zijn, die 't wantrouwen en de onedele bejegening bant.

§ 29. *Werkstaking en uitsluiting.*

Had dit wederzijdsch openhartig vertrouwen den toestand beheerscht, zoo zou zelfs de idée van de nu soms onmisbare werkstaking nimmer zijn opgekómen, of althans nimmer in practijk gebracht. Gelijk het nu liep, was ze niet te mijden. Onder de gewijzigde verhoudingen van den arbeid sloop van de zijde der patroons vaak stuitend misbruik in. De Engelsche School van Stuart Mill had de geesten verbijsterd. Het liep nu alles uit op een strijd van de individuen. Wie het dan

het langste uithield, won het spel. *The fittest* was de overwinnaar, en de min goed toegeruste onderging zijn lot, en bezweek. Dit heeft er toen toe geleid, dat alle wederzijdsch vertrouwen wegviel, en dat de fabrikanten, als de sterksten, de werklieden naar 't *survival* aan zich trokken, en naar den regel dat de *survival of the fittest* den geheelen economischen toestand beheerschte, de huisindustrie, de vrouw, de kinderen en tenslotte ook de fabrieksarbeiders van manlijk geslacht op onverschoonbare wijze exploiteerden. Velen hunner gevoelden dit zelf wel, maar het scheen hun toe, dat aan deze oeconomische Wet geen ontkomen was. Een ieder deed zoo, en zoo deden ook zij mede. Hiertegen is toen vanzelf een machtige reactie opgekomen. Hoogstaande mannen die er buiten stonden, namen het voor den uitgebuiten arbeidersstand op. Bij alle machteloosheid bleef toch steeds dit ééne, dat de patroon of fabrikant de arbeiders noodig had. Had men het er voor over, om door inperking van zijn behoeften, door ernstig sparen en door nauwe aaneensluiting den machtigen kapitalist met verlies van zijn werkvolk te bedreigen, zoo rees er hope. Dit nu was de werkstaking, en reeds op het Sociaal Congres in 1891 is onzerzijds duidelijk uitgesproken, dat werkstaking niet *per se* als ongeoorloofd te verwerpen is. Niet alsof werkstaking de panacé voor alle kwalen kon worden. Veeleer is men ook onder de arbeiders steeds meer gaan inzien, dat de werkstaking volstrekt niet het steeds geldende, algemeene redmiddel uit den nood kan zijn. Ze eischt bovendien eén geest van samenwerking onder de arbeiders, die maar zelden doorwerkt. Gelukt dit niet, dan maakt wie niet grif meedoet, den indruk van een „onderkruiper". In dit onderkruiper spreekt dan iets als van verraad aan de heilige zaak, die niet zelden tot een veemgericht en tot moord geleid heeft.

§ 30. *Contra-actie der patroons.*

En hierbij komt dan nog, dat hoe helderder over en weer het inzicht in den toestand wordt, de „uitsluiting" van de zijde der patroons alle werkstaking zoo goed als verijdelen kan. Werkstaking vereischt een vrij sterke ontwikkeling van zedelijke kracht. Men heeft reeds niet te veel, en moest nu van dit reeds geringe loon nog over langen tijd afzonderen om de staking mogelijk te maken. In de stakingsweken zelven leeft

men van veel minder en moet men het half gebrek lijden aandurven. Crediet moet bij bakker of kruidenier gemaakt, en dit drukt nog weken na afloop van de staking. Al leidt dan later de staking tot een accoord, dan pleegt toch wie de staking leidde, veelal buiten dit accoord te worden gesloten. Nu gaat dit alles nog, als 't een staking op klein territoir is en hoogstens over alle arbeiders in eenzelfde plaats gaat. Doch ook dit bleek alras niet te kunnen. De groote patroons toch uit heel het land, soms zelfs tot over de grenzen, begrepen al spoedig dat zij de macht bezaten om een contra-fabriekstaking in het leven te roepen, gelijk bij de groote textielstaking gelukt is. Werd nu alles ingespannen om een kapitaal op te zamelen, dat een 2 à 3000 arbeiders ter plaatse in staat kon stellen een staking van zeg drie maanden vol te houden, zoo werd dit alles van zelf kinderspel, zoodra over heel het land alle fabrikanten saam een 50 à 60.000 arbeiders op stal zetten. Bij diamantwerkers, en zeer enkele vakorganisaties van singulier emplooi, moge dit gevaar minder te duchten zijn, voor alle groot-industrie kan het aanstonds intreden. De Trusts hebben de groote fabrikanten veelszins in hun scherpe concurrentie tot inniger saamwerking gebracht, en wordt deze geest van saamwerking meester op heel het terrein, dan zou tenslotte toch alle werkstaking gedoemd zijn het doel te missen. De uitkomst toont dan ook, dat de werkstaking allengs aan veel scherper critiek is onderhevig geworden. De verder zienden onder de socialisten zelven manen er veelszins vanaf, natuurlijk om ze dan te reserveeren voor de groote politieke staking; doch juist hiervan mag onder ons geen sprake zijn. Politieke staking is, een oeconomisch te waardeeren maatregel overbrengen op een terrein waarop zij verboden waar is. Voor de oeconomische staking daarentegen blijven ook wij 't pleit voeren, al voegen we er bij: Weest voorzichtig er mede! Onbezonnenheid betert uw toestand niet, maar dreigt dien veeleer te verergeren; en indien er iets voor de staking pleit, is het wel dit, dat ze op enger terrein metterdaad vaak en in menig opzicht den toestand van de arbeiders verbeterd heeft. Alleen vergete men ook hierbij niet, dat verbetering van den arbeiderstoestand op breede schaal, maar al te vaak ook den prijs der waren opdreef, en hierdoor de pas gemaakte winst weer doet te loor gaan.

§ 31. *Boycot en Sabotage.*

Boycot was de naam van een director in Ierland, die zich door zijn harteloosheid jegens zijn werkvolk gehaat had gemaakt in breeden kring. Zijn volle naam was Charles Livingsham Boycot. Lord Erne, een machtig grondbezitter, had hem tot directeur over zijn goederen aangesteld, en het was in deze hoedanigheid, dat Mr. Boycot de arbeidersbevolking letterlijk uitzoog. Dit wekte zulk een weerzin, dat de Landliga in 1879 besloot, den ban over hem uittespreken; wat dan zeggen wilde, dat al 't werkvolk, en zelfs alle dienstbaren, van hem wegliepen, dat geen winkelier hem meer zijn waren verkocht, en dat zelfs de Spoorwegmaatschappijen zijn vee en goed niet meer wilden vervoeren. Nog een vol jaar worstelde Boycot toen tegen. Maar tenslotte moest hij 't opgeven. En doodarm verliet hij in 1881 het land. Ditzelfde systeem heeft men daarop in Engeland, en een enkel maal ook in Amerika en elders, op soortgelijke dwingelandij plegen toetepassen, en niet zelden droeg ook deze maatregel uitnemende vrucht. Toch zal boycotten nimmer een algemeen toepasselijk middel worden. Vooreerst toch zijn de tijden voorbij, dat de uitbuiting der arbeiders zoo stuitend en ergerlijk karakter aannam. In de tweede plaats kunnen „de arbeiders alleen" hier hun doel niet bereiken; de winkeliers moeten er zich voor laten spannen; wat lang niet zoo vanzelf gaat. En in de derde plaats moet men voor een inderdaad ergerlijk geval staan, daar anders de publieke opinie de Boycot niet schraagt.

§ 32. *Sabotage.*

Verwant aan de Boycot is de dusgenaamde Sabotage; afgeleid van sabot, d. i. klomp. Ook hierin spreekt de wraakzucht van het verbitterd gemoed. Wil de Boycot den onmenschelijken patroon het leven *sociaal* onmogelijk maken, de *Sabotage* gaat nog een schrede verder, en ontziet zich niet om zijn goed, zijn bezit, zijn huis, zijn rijtuig, zijn meubels, maar ook desnoods zijn kind, ja hem zelf lichamelijk aan te tasten. Vooral patroons die zich niet ontzien hadden om jonge meisjes in hun dienst te verleiden, waren van zulk een

sabotage niet zelden het verdiende voorwerp. Men kent 't verhaal van zulk een ellendeling, dien 't volk in een oploop zijn geslachtsdeelen had afgesneden en dezen op een staak in triumf het dorp doordroeg. Maar ook al neemt de sabotage niet dan zelden een zoo gewelddadigen en schandelijken vorm aan, ze is en blijft toch het middel waardoor de ontevreden menigte aan een dwarsdrijvend patroon ter plaatse het leven onhoudbaar maakt, en hem dwingt om òf boete te doen òf te verdwijnen. De bedoeling is dan om anderen patroons daardoor schrik in te boezemen en hierdoor economische beterschap te erlangen. Het behoeft wel niet gezegd, dat al zulk gewelddadig middel uit Christelijk standpunt in volstrekten zin te veroordeelen is, ook al moet er bijgevoegd, dat patroons zonder eere die zulke gewelddadigheden uitlokten, door hun harteloosheid stellig nog dieper in de schuld verzinken, dan 't volk dat ze zoo nameloos hebben verbitterd.

§ 33. *De Vakorganisatie.*

De gerechte weg tot blijvende lotsverbetering blijft daarom altoos de Vakorganisatie. Dat tenslotte ook deze tot werkstaking besluiten kan, ontkennen we niet; maar zoo de staking van de Vakorganisatie uitgaat, staat ze onder meer betrouwbare leiding. Juist door niet op algemeene beterschap te doelen, maar zich eeniglijk met een bepaald vak bezig te houden, beschikt de vakorganisatie over zeker aantal mannen, die onder de vakgenooten grootelijks vertrouwen genieten, die op de hoogte van den stand van zaken in het vak zijn, en die genoegzaam kennis van den stand van het vak in heel het land, en zelfs buiten onze erve, bezitten, om te beoordeelen wat gewaagd kan worden en wat te ontraden is. Bovendien heeft de Vakorganisatie dit groote voordeel, dat zij de bekwaamheid en daardoor de economische waarde van het personeel verhoogt, en op dien grond hooger eischen stellen mag. Ze ontwikkelt de arbeiders, leidt ze op, en verleent hun daardoor in het sociale leven een hoogere beteekenis. Natuurlijk zijn haar leden niet allen *skilled labourers*, maar de leidende gedachte in de vakorganisatie is dan toch, dat ze zulks als doel najagen. Vanzelf is de vakorganisatie minder politiek van aard. Niet wat op de meetings te berde komt, of in de Pers op den voorgrond treedt, houdt haar

bezig. Veelszins beperkt ze zich tot wat het éene vak aanbelangt, waarvoor ze optreedt. Hoe meer deze vakorganisatie's haar roeping verstaan, hoe meer ze thuis zullen geraken in al wat op het vak betrekking heeft. En om 't nu geldelijk uittedrukken, wie vijf jaar lang lid van zijn vakorganisatie is geweest, en geen poging verzuimd heeft om zijn vak beter te verstaan en er meer in thuis te geraken, die klimt in de jaren, wat zijn loon aangaat, allicht met drie tot vijf gulden per week. Niet dat we daarom arbeidsvereenigingen van meer algemeene gading, gelijk *Patrimonium*, niet hoogelijk zouden waardeeren. De vakorganisatie splitst, en daarom is er blijvend behoefte aan een meer algemeene organisatie die vereenigt. En al is 't nu, dat een goede vakorganisatie tevens een Centrale moet bezitten, waaronder de provinciale en locale organisatiën zich vereenigen, dit blijft toch altoos speciaal werk. Vandaar de noodzakelijkheid om in algemeenen Bond toch de saamhoorigheid en eenheid van geheel den arbeidersstand weer te doen uitkomen. Een vakorganisatie kan ook wel bezielen, maar ze doelt op meer huislijk doel, en daarom, voor de hooge bezieling en geestdrift die steeds, met name onder de Christenarbeiders, den hoogen toon moet aangeven, ligt niet in de vakorganisatie, maar veeleer in een bond als *Patrimonium* de koesterende vuurhaard. Het is daarom dat *beiden* moeten gewaardeerd worden. De vakorganisatie sterkt en wapent u in den strijd, de Centrale Vereeniging houdt u saam en bezielt u.

§ 34. *Het dusgenaamde „posten"*.

Waren alle arbeiders, zonder uitzondering, gelijk het behoort, tot de organisatie van hun vak toegetreden, zoo zou er van *posten* geen sprake kunnen zijn. Posten toch bedoelt eeniglijk, arbeiders die, wijl ze niet tot de vakorganisatie behooren, na uitgeroepen staking, toch met de prestatie van arbeid zouden willen doorgaan, dit *te ontraden*, hen als te smeeken dat ze niet op die wijs de zaak van den patroon tegenover de zaak van de arbeiders zullen dienen, en hen wel te doen verstaan, dat zoo ze zich hiertoe toch leenen, hun doen op verraad aan de zaak der arbeiders uitloopt. Zulk verraad is uiteraard niet anders dan uitvloeisel van het gemis aan een allen omvattende organisatie. Zoolang

nu dit gemis bestaat, zullen er bij uitgeroepen staking altoos niet-georganiseerden zijn, die zeggen: „Ik stoor me aan uw staking niet. Ik hoor daar niet bij. Ik werk door." Dit maakt dan op de georganiseerden die staken, een fatalen indruk. Ze voelen dat wie doorwerkt hun zaak bederft. Hij wordt hun een vijand, en wijl hij hun steun moest wezen, een verrader van hun zaak. Dit kan niet anders. Dit is menschelijk. Dat men nu door „posten" nog een laatste poging wil aanwenden om zulk verraad te voorkomen, ligt voor de hand. Alleen maar, het doel heiligt ook hier het middel niet. En ook, zulk een middel kan, goed aangewend, te loven, maar verkeerd in practijk gebracht, ook zeer stellig te veroordeelen zijn. Vandaar dat velen al zulk *posten* geschandvlekt hebben als een *verpesten*. Men weet hoever men hierbij ging. Bij 's mans deur werd twee man gezet, die, als hij naar zijn werk wilde gaan, hem dreigden en naliepen, soms zelfs hem waarschuwden, dat als hij ging, zijn vrouw en kroost niet veilig zouden zijn. Gruwelen die niet scherp genoeg kunnen veroordeeld worden. Reeds kwam den beteren weg op, wie al zulk posten aan huis als onwaardig afsneed en alleen van een posten aan de fabrieksdeur wilde weten. Reeds dit is natuurlijk heel iets anders. En slaagt men er dan in, uit het bestuur van de Vakorganisatie een twee of drie hoogstaande arbeiders er op uit te zenden, dat zij de mannen die toch binnen willen gaan, als smeeken om dit niet te doen, dan neemt hierdoor het posten reeds een veel milder karakter aan, en zouden we er aan meê kunnen doen. Toch zou 't ook onzes inziens voorkeur verdienen, indien de Vakorganisatie, door de post, aan 't adres van wie gezind was toch door te werken, een schriftelijk verzoek toezond, waarin de geheele staking werd toegelicht en verdedigd. Desnoods kon men dit stuk later, aan de deur van de fabriek nogmaals overhandigen. Maar voorzichtig zij en blijve men met dit „posten". Zoo telkens en telkens weer verborg het achter een vriendelijken schijn een boos bedoelen. Men wilde den onwillige bang maken en hem schrik inboezemen, en juist dit is een onheilig gedoe. Waarschuw, overtuig, win voor uw gevoelen, en ge blijft in 't rechte spoor. Maar bovenal, bevorder de vakorganisatie, en meer nog, stuur 't met ons in den weg, dien we in den geest van Martin St. Léon uitteekenden. Deel een ieder van Overheidswege bij zijn organisatie in, en 't posten vervalt vanzelf.

§ 35. *De Arbeidsduur.*

Arbeidsduur en loon zijn twee kanten van gelijke zaak, die dan ook rechtstreeks met elkaar saamhangen. Beschouwt men, hoezeer ook strikt genomen onjuist, den in dienst verrichten arbeid als verkoop van kracht, dan volgt hieruit vanzelf, dat én de daarbij betoonde inspanning én de duur van die inspanning de waarde van het geleverde bepalen. Stel de inspanning bij den arbeid op één tot drie energieën, als a, b en c, al naar gelang de arbeider treuzelt, doorwerkt of zichzelf overtreft, dan zal dit naar duur van tijd berekend, een resultaat geven van tijd *maal* energie, en het loon zal zich hebben te regelen naar verhouding van de beide momenten energie en tijd. Stel den prijs van den arbeid, naar gelang van de energie, op 25, 50 of 75 cents, dan hebt ge deze drie momenten slechts met den tijdsduur van 1—12 uur te vermenigvuldigen, om den prijs van het geleverde per dag te bepalen, en alzoo het bedrag van het loon uittewijzen. Doch hieruit volgt dan ook, dat de arbeider de verhooging van zijn loon en zelfs de gewone berekening van zijn loon èn met de betoonde energie èn met den besteden tijd in verband moet brengen. Een eerste-klas werkman, die met drie energieën werkte, zal in acht uren tijds, meer arbeid leveren kunnen, dan een trager arbeider in twaalf. Bij het aandringen op vermindering van den arbeidsduur moet daarom steeds de regel gelden, dat de arbeider dan ook meer presteère. Dit nu hangt af van een deugdelijk leerling-wezen, van goede vakorganisatie, van doeltreffende hygieniek, van goede woning, van voldoende voeding enz., maar ook van zedelijken ernst, van plichtsbesef, van overwinning van de ons aangeboren traagheid. Doch slaagt men er eenmaal in, de waarde van één uur arbeids zeg met 10 % te verhoogen, dan kan hieruit afgeleid, óf dat het loon 10 % klimmen moet, óf ook, en dit is het punt waarop 't hier aankomt, dat zijn arbeidsduur met 10 % worde verminderd. Wie in één uur tijds 10 % meer levert, kan, wat den duur aangaat, met 10 % minder volstaan. Dit nu is voor den arbeidersstand van hoog gewicht. De arbeider mag niet geheel opgaan in zijn handwerk. Hij heeft ook zijn persoon te verzorgen, zijn geest te verrijken, op hooger belangen bedacht te zijn. Hij moet ook voor vrouw en kinderen kunnen leven. Ook de

vriendschap stelt haar eischen. Het kerkelijk leven mag niet verzuimd. Vergaderingen moet men kunnen bijwonen. En de nachtrust moet zoo zijn, dat wat verbruikt werd, zich in het nachtelijk uur herstelle. Lang en traag, treuzelend werken verteert den arbeider doelloos. Kort en krachtig doen wat te doen is, verheft en bezielt.

§ 36. *De arbeider werke meê.*

Op verkorting van arbeidsduur moet daarom zeer zeker aangedrongen; alleen maar, de arbeider moet dit door beter opleiding, geregelde oefening en beter inspanning mogelijk maken. Ook dan echter zij nog opgemerkt, dat het saamtrekken van meer arbeids in korter spanne tijds niet bij alle bedrijf gelijk gunstig resultaat afwerpt. Zelfs zijn er bedrijven waarin de arbeid een zoo volstrekt machinaal karakter draagt, dat tijdsbesparing bijna geheel is uitgesloten. Dit *bijna* moet er altoos bij, want de uitkomst toont, dat de een bij hetzelfde bedrijf altoos iets meer of minder verricht dan de ander. Deze verschillen zijn echter bij een schier geheel machinaal bedrijf zoo uiterst gering, dat er geen prijsbepaling voor den geleverden arbeid naar te regelen valt. De vermindering van den arbeidsduur is alzoo een vraagstuk, dat deels van 't soort bedrijf, maar voor 't overige van den arbeider zelf afhangt. Van zijn opleiding als leerling, van zijn gestadige oefening, van zijn betoonde energie. En slechts ten deele vloeit hier een wet voort uit onze menschelijke natuur. Die wet treedt op, zoodra er van den arbeider meer arbeids gevergd wordt, dan de normale gezonde toestand van zijn gestel gedoogt. Zelfs is het niet te sterk gezegd, dat een patroon, die niet een enkel maal, maar geregeld bij de bepaling van den arbeidsduur over deze grenzen heenschuift, langzamen moord aan zijn arbeiders begaat. Het hangt er alzoo slechts vanaf, of de arbeider den tijd dat hij arbeid levert, zulks zonder treuzelen en met energie doet. Zoo niet, dan ligt aan hem zelven de schuld van zijn lijden. Maar is dit wèl het geval, dan is in de natuur zelve een grens gesteld, die noch de patroons noch de arbeiders overschrijden mogen. Arbeidsleverantie is ook voor den arbeider niet 't eenig levensdoel.

§ 37. *Vrijstelling.*

Vrijstelling van den arbeid vraagt de Zondag, vragen de overige feestdagen, vraagt de Zaterdagmiddag, vragen huislijke gebeurtenissen, en vraagt een kleine uitgang in den zomer. We voegen dit saam, omdat 't alles voortvloeit uit het feit, dat de arbeider geen machine, maar mensch is. Als mensch vraagt hij de Zondagsrust, als mensch heeft hij behoefte aan meeviering der heilige dagen, als mensch kan hij in huwelijk verkeeren, en geboorte, huwelijk of overlijden, die een exceptie vormen, kunnen bij hem voorkomen, en ook als mensch heeft ook de arbeider er behoefte aan, om, hoe kort dan ook, er eens uit te zijn. De vrije Zaterdagmiddag is van later vinding en bedoelt eenige extra rust, die anderen op den Zondag schuiven, vooral bij aankoop van kleeding enz. uit winkels, om de stilte van den Zondag niet te verstoren. Maar hoe ook bezien, wie mensch is, is geen machine, tikt niet bij dag en nacht door als de klok, maar kent excepties, en met deze excepties moet ook bij den arbeider gerekend worden. Bezwaar levert hier zeer zeker meer dan één bedrijf op, dat geen exceptie toelaat; zoo 't bedrijf van den arts, van den apotheker, van dienstboden enz. en ook bleek 't in enkele groote fabrieken niet altoos mogelijk, de groote machines tot stilstand te brengen. Ook de Bedienaar des Woords, de organist, de koster enz. zijn hier te noemen.

§ 38. *De Overheid regele hier.*

Hierop moet dan bij afspraak regeling worden getroffen, gelijk dit voor de apotheek reeds geschied is in plaatsen, waar er meerdere zijn. En wat betreft de Zondagsregeling en de dienst der officieele beambten, en dienenden, zoo is hier de Overheid de verantwoordelijke persoon. Een stembus op een Zondag open te zetten, gelijk men zulks in Frankrijk en België doet, is een ergenis, die wij gelukkig nog niet kennen; maar voor het overige is de dienst van de brandweer, van de waterleiding, van de politie enz., geheel onder de bevoegdheid van de Overheid gesteld, en vakorganisatie om *tegen* de Overheid desnoods op te treden, komt bij wie de Overheid *dient*, niet te pas.

Men behoeft niet bij de Overheid in dienst te gaan; maar wie 't doet, moet vooruit weten, dat hij dan zijn lot in haar handen overgeeft en geen strijd met haar kan of mag aanbinden. Zekere organisatie van ambtenaren is daarom niet uitgesloten, maar ze kan nooit anders doorgaan dan onder leiding van de Overheid zelve en onder haar stipte contrôle. Het denkbeeld om enkele vrije dagen te gunnen, is 't eerst in Engeland met de bank-holiday opgekomen. Ook ten onzent moet met de invoering van een twee- of drietal dagen van dien aard niet langer geaarzeld worden. De verjaardag van onze Koningin moet er één van zijn; een tweede ware uit onze vaderlandsche historie te nemen; en een derde met den ingang van den zomer. De Socialisten zochten het in den Meidag. Op zichzelf een vruchtbare gedachte. Alleen maar, de Mei is te vroeg, en ten anderen moet zulk een vrije dag nooit het Volk verdeelen, maar juist vereenigen. Men zag 't dan ook, hoe het opzet der Sociaal-democraten geheel mislukt is.

§ 39. *Nachtarbeid.*

De natuur wijst den dag aan voor 't werk, den nacht voor ruste. Zelfs onder de dieren geldt deze natuurregel, waarop enkel de roofdieren en giftige insecten uitzondering maken. De mensch blijft ook hierbij voorop gaan. Zijns is het licht, en de donkerheid moet het krachtsherstel in den slaap geven. Uitzonderingen bestaan natuurlijk ook hier. Bij een ernstigen zieke moet er gewaakt worden. Waken hoort even goed door te gaan als de brandwacht. En de politie heeft toe te zien, dat dief en roover den nacht niet misbruiken. Zoo nu zijn er ook bedrijven, waarin het nog niet gelukt is, de nachtrust te verzekeren. Met name de Journalistiek en de Bakkerij lijden nog steeds onder het gemis ervan. Telegraaf en Telefoon kon men desnoods stil laten staan, want voorheen waren deze middelen van communicatie er immers niet, en het leven ging toch rustig door. Van andere Overheidsdiensten spraken we reeds. Ook de Bakkerij zal vroeg of laat wel tot haar nachtrust komen. Hier toch geldt het veelal de vraag der weelde. De gewone werkman is zeer wel tevreden met het brood dat den vorigen avond gebakken werd. Alleen maar, in de steden vraagt de weelde om 't verschgebakken timpje. Nu had ook dit wel

overwonnen kunnen worden, mits men de vrijheid van het bedrijf geëerbiedigd had. Dan toch zou vanzelf de betere usantie veld hebben gewonnen. Doch hiertoe bepaalde men zich, jammer genoeg, niet. Men heeft toch de zaak willen forceeren, en toen verloor men het spel. Dit was voorzegd, en 't kwam uit. Het kon niet anders. Beter aangelegd, zal de poging echter, vroeg of laat, wel slagen. Niet op eens, en met één slag, maar van lieverlede. Met de Journalistiek daarentegen staat het anders. De nacht beschrijft de historie van den dag, en kan niet later dan in den vroegen morgen u die historie voorleggen; iets wat te meer te betreuren is, daar juist de nachtelijke overspanning zoo licht tot ontreddering van die historie leidt. In een land als 't onze zou in gewone tijden hierop nog gedeeltelijk exceptie zijn te maken, maar de Pers over geheel de wereld is nu eenmaal één, en in groote Staten is het stil laten voorbijgaan van een sprakeloozen nacht voor de Pers volstrekt afgesneden. In niets echter mag deze uitzondering voor de Journalistiek den regel, dat de nacht voor den slaap is, opzij dringen. Geleerden die 's nachts voor hun schrijftafel zitten, en studenten die 's nachts voor het examen inpompen, weigeren gehoorzaamheid aan den stelligen eisch der natuur. Straks wreekt zich dit in slapeloosheid, en dan voleinden de vaak gevaarlijke slaapmiddelen de booze kansen van dit verzet tegen de natuur.

§ 40. *De Anarchie.*

Opzettelijke bespreking van de Anarchistische neigingen op arbeidsgebied is voor ons land minder noodig. Reeds wezen we er op, hoe het Nihilisme, het Syndicalisme en zooveel meer, wel in Rusland, Frankrijk en Italie ingang vonden, maar zich ten onzent nimmer tot een macht van beteekenis konden ontwikkelen. In 1903 gaf dit streven bij de Spoorwegstaking nog een teeken van leven, maar is toen dan ook voorgoed, en naar men hopen mag voor altoos, onderdrukt. Wel bazuinde het dagblad *Het Volk* na de aanneming van de toen alle Anarchie onderdrukkende Wet, dat die Wet aanstonds, en hoe eer hoe beter, moest herroepen worden; iets waarvoor de Sociaaldemocratie zich dan ook aanstonds op zou maken; naar die hooge

toon is spoedig gedaald. Men hoorde er verder niets van, en zelfs toen in 1913 de Socialisten een oogenblik zestien man in de Tweede Kamer sterk waren, is zelfs geen gerucht uitgegaan van een poging om nu dan toch eindelijk die fatale Wet te doen herroepen. Dit ligt hieraan, dat men ten onzent het ijdele van de Anarchie op dit punt heeft ingezien, en nu stelselmatig op omzetting van den toestand aanstuurt. Het Anarchistisch streven, onverschillig of het den vorm van Nihilisme of Syndicalisme aannam, had geen geduld, nam er den tijd niet voor, om den toestand om te zetten, en was er steeds op bedacht om plotseling, om opeens, de bestaande orde van zaten onderstboven te keeren. Men behoefde zijn tijd niet af te wachten, noch ook stelselmatig iets voor te bereiden. Men wachtte slecht op een gunstig oogenblik, en dan zou men onverhoeds en op eenmaal den grooten strijd doen uitbreken; een strijd waarin de overwinning van zelf aan de Arbeiders verblijven zou. Het onderscheid tusschen de Anarchistische strooming en de bedaardere Sociaal-democratie der Revisionisten was niet, dat alleen de eersten revolutionairen waren. Van de verheerlijking der revolutie-idée gingen *beiden* uit. Doch hierin verschilden ze, dat de geheele Anarchistische strooming, en zoo ook de Syndicalisten in Frankrijk, er den tijd en het geduld niet voor namen, om zich voor den strijd te wapenen, maar zonder nader overleg, er eenvoudig op in wilden slaan. Vandaar dan ook, dat al zulk pogen wel nu en dan tot een oproer kon leiden, maar den toestand in geen enkel opzicht kon veranderen. De zooveel grootere legermacht waarover de Overheid beschikte, sneed telkens alle kans op slagen van de Anarchie ten eenenmale af.

§ 41. *Conclusie.*

Saamvattend wat dusver betoogd werd, blijft het onze overtuiging, dat zooveel immer mogelijk moet aangestuurd op een Overheidsbemoeiïng met den arbeid, die tenslotte het grootste percentage van energie niet van de Overheid, maar van de arbeiders zelve doet uitgaan. Zoo in het Verzekeringswezen. Dat echter terugkeer naar vroegere toestanden, toen de arbeid zich schier geheel huislijk inrichtte en regelde, tengevolge van de uitbreiding der industrie en de tech-

nische aanwinsten, is afgesneden. Dit moet dan de Overheid er toe leiden om door een deugdelijk leerstelsel met annotatie, in bezit te komen van een volledige lijst van de werkgevers en werknemers, teneinde dezen in vakorganisatie, elk zelfstandig, maar toch saam in contact, zoo te vereenigen, dat alle arbeiders erin zijn opgenomen, evenals alle patroons, en dat beiden saâm tot die verbonden organisatie geraken mogen, die de Overheid van advies dient, op de wetgeving invloed oefent, en tot het uit den weg ruimen van geschillen leiden kan. Geheel in den trant van Martin St. Léon. Deze volledige organisatie zal intusschen zóó zijn in te richten, dat elk principieel verschil van overtuiging tot afzonderlijke groepeering in de éene groote organisatie kan leiden. De arbeiders van Christelijke overtuiging zullen geheel vrij hierin kunnen optreden. Voorzoolang nu dit ideaal nog niet bereikt is, zal bij een ernstig geschil het Scheidsgerecht moeten dienst doen, en zal men over en weer de kunst moeten aanleeren om zich van geheeler harte in de uitspraak van zulk een scheidsgerecht te voegen. Vooral wij Calvinisten zullen ons ten deze niet op 't dwaalspoor laten leiden. Wel heeft de hoogleeraar *Dr. Werner Sombart*, in zijn meesterwerk: *Der Bourgeois*, Munchen und Leipzig, 1913, p. 323, boozelijk tegen het Calvinisme getoornd, en niet ten deele zonder grond, maar gelijk uit de historie van het Calvinisme blijkt, is toch steeds juist uit onze kringen de warmste ijver voor den arbeider opgekomen. Hierin had Sombart gelijk, dat het Calvinisme, zoodra het zijn religieus ideaal loslaat, er toe neigt om in kapitalisme over te slaan. Men zag het in onze eigen historie, hoe op de schitterende periode van onze geloofsworsteling, een grijpen naar goud en geld is gevolgd, dat tenslotte alle hooger staand ideaal deed ondergaan. Juist daarom drongen we dan ook zoo rusteloos aan op een onveranderlijk maintineeren van onzen geestelijk-religieuzen grondslag. Noch de organisatie, noch de loonstijging, noch de verzekering mag de grond onzer hope voor de toekomst worden. Die grond moet voor elk kind van God steeds en eeniglijk liggen in zijn Godsvertrouwen. Altoos naar Jezus' stellige uitspraak: „Alle deze dingen zoeken de Heidenen; gij rust met uwe zielsnooden eeniglijk op wat ge in uw Vader in de hemelen bezit".

HOOFDSTUK XIX.

STAAT EN KERK.

In het Eerste Deel is bij de bespreking van de Beginselen dit onderwerp vanzelf ook in de historische verhoudingen ter sprake gekomen. Er is daarom geen oorzaak, om in wat pure herhaling zijn zou, te vervallen. Vandaar dat we hier volstaan, met naar het Eerste Deel te verwijzen.

HOOFDSTUK XX.

LANDSVERDEDIGING.

§ 1. *Defensief en offensief.*

Voorop sta hier de stelregel, dat we hier in Nederland noch aan Vloot noch aan Leger ooit anders denken dan als instrumenten voor een verdedigingsoorlog. Toch drijve men dit niet zóóver, alsof onze Landsheer nooit anders het zwaard zou mogen trekken, dan om een vijand die ons met wapengeweld aanviel, van onze erve afteslaan. Ook bij de meest vredelievende gezindheid toch is er zeer wel meer dan één geval denkbaar, waarin wij van onzen kant, zonder nog aangevallen te zijn, tot aanval zouden moeten overgaan. We hebben desnoodig op te komen niet alleen voor de erve en het volk van ons land, maar zeer beslist evenzeer voor de rechten en voor de eere van ons nationaal bestaan. Zonder dat men van over de grenzen ons aanvalt, kan een bedreiging ons in onzen Vorst toekomend, kan de

krenking van onze Souvereiniteit, kan de kwetsing van onze eere, en kan de hoon ons in onze Koloniën aangedaan, zóóver gaan, dat we bij een protest het niet konden laten, en desnoods met wapengeweld tegen den beleediger hebben op te treden. Men weet, hoe er in den huidigen oorlog oogenblikken zijn geweest, waarin onze verhouding reeds hachlijk werd. Doch al kan oorlogstoestand op onze grenzen ons noodzaken soms zelfs veel te dulden, wat in normale tijden geen oogenblik duldbaar zou zijn geweest, toch kan in geen geval beweerd, dat 't ons nimmer ten plicht zou kunnen worden, zelven het zwaard te trekken, ook al trok men het zwaard nog niet tegen ons. Dit belet ons intusschen niet, uitsluitend van Lands*verdediging* te spreken, mits men maar nimmer uit het oog verlieze, dat een verdediging wel gemeenlijk een defensief karakter zal dragen, maar toch evengoed, waar 't om de verdediging van ons recht of van onze eere gaat, een offensief karakter zou kunnen aannemen. Wat uitgesloten is en blijft, is eeniglijk, dat we geen oorlog voeren of zelfs met geen oorlog dreigen mogen, zoo het eenig motief hiervan zijn zou, winst in grondgebied of vergrooting van onzen invloed. Gingen we daarvoor op het oorlogspad, zoo zou ons optreden een aanvallende strekking erlangen, en al wat hiernaar ook maar zweemt, is voor ons land in den meest volstrekten zin buitengesloten.

§ 2. *Alle poging tot schikking ga vooraf.*

Zelfs moeten we ten deze nog een schrede verder gaan. Niet alleen toch dat al wat naar aanval uit winstbezag ook maar zweemt, onder streng verbod ligt, maar ook waar sprake is van krenking van rechten, benadeeling van belangen, of kwetsing van onze eere, mag tot aanval nimmer worden overgegaan, *tenzij vooraf alle ander middel om 't geschil op te lossen, vruchteloos beproefd zij.* Dit geldt voor elk land, in enger zin nog voor de kleine Staten, en 't aller bijzonderst vòòr Nederland als 't land waarin het Vredespaleis verrees, het Hof van Arbitrage zetelt en dusver de Vredesconferentiën gehouden zijn. Wat krenkt, of kwetst of schaadt, kan ons overkomen zonder dat er opzet tot kwade bejegening bij in 't spel was. Er kan diplomatiek misverstand zijn gerezen, er kunnen onopzettelijke fouten in 't gemeenschap-

pelijk verkeer zijn gemaakt, er kan verschil bestaan over de uitlegging van vroeger gesloten tractaten. En in al zulke gevallen ligt 't voor de hand, dat men, alvorens naar de wapenen te grijpen, eerst beproeven moet, om door overleg en gedachtenwisseling tot een compromis te geraken; dat men, gelukt dit niet, anderer tusschenkomst inroepe; en tenslotte, zoo 't niet anders kan, het geschil ter beslissing aan een scheidsgerecht in handen geve. Het meest gewenscht ware hierbij, dat men op een oogenblik van ongestoorden vrede en vriendelijke verstandhouding saam overeenkwam om, wat verschil er later ook rijzen mocht, reeds vooraf vast te stellen, dat 't steeds en zonder uitzondering aan scheidsrechterlijke beslissing zou worden overgegeven.

§ 3. *De permanentie mislukt.*

Had zulk een permanente arbitrage kunnen veldwinnen, er had zich allengs een meer pacificistische toekomst kunnen ontsluiten. Dit mocht echter niet zoo zijn. De sluiting van zulk een alomvattend tractaat van Arbitrage is onzerzijds beproefd en geslaagd met Denemarken in 1904, en aan mijn toenmalige ambtgenooten Melvill v. Lijnden en Loeff komt de eere toe, dit eerste en eenige tractaat van dien aard tot stand te hebben gebracht. Reeds een daarop gevolgde poging echter, om met Zweden en Noorwegen tot gelijk resultaat te geraken, mislukte. En toen er later, vooral met het oog op België hope gekoesterd werd, dat we bij deze onze naaste buren althans even gelukkig zouden slagen als te Kopenhagen, leidde de poging daartoe tot zoo volkomen teleurstelling, dat zelfs aan voortzetting van de onderhandelingen daarover niet te denken viel. Sinds trad het steeds meer in 't licht, dat men de overige Rijken nooit anders dan tot een beperkt tractaat van Arbitrage zou kunnen bewegen, gelijk er dan ook meer dan één reeds van dien aard gesloten werd; maar de exceptie die daarbij steeds gehandhaafd werd, dat vraagstukken van nationale eer en hooger levensbelang uitgesloten zouden blijven, ontnamen uiteraard aan al zulke halfslachtige overeenkomsten steeds afdoende waarde. Nimmer kon toch vooruit worden bepaald, wat onder die exceptiën zou te verstaan of op te nemen zijn; en kwam ooit, van wat kant ook, de booze gezindheid om desnoods met wapengeweld ons

terecht te zetten, zoo zou al spoedig blijken, dat ons halfslachtig tractaat geen andere waarde had dan van scheurpapier. Men ga daarom in het uitsluiten van elke offensieve gedachte ook onzerzijds nooit te ver. Verschuif de casuspositiën die ons tot het nemen van het offensief zouden kunnen noodzaken, nog zoover, geheel weg te cijferen zijn ze niet. Wat Amerika uitlokte, dat de beslissing over een gerezen geschil niet dan na verloop van een jaar een gewapend optreden zou gedoogen, kan een uitnemend redmiddel zijn. In de booze jaren van 1914 v.v. bleek ook hiervan echter niet te veel. Zoo ooit toch, dan bleek in die jammerjaren maar al te duidelijk, hoe onmachtig zelfs het hechtste pergament is tegen de scherpte van den sabel en 't schot uit het kanon.

§ 4. *Het vroegere Militairisme.*

Waar we van Antirevolutionaire zijde steeds met aandrang voor het in staat van verweer brengen van ons land opkwamen, sloot dit toch nimmer sympathie voor het Militairisme in, en zelfs mag zonder overdrijving gezegd, dat het actieve optreden van onze partij er toe bijdroeg, om aan een vroeger ook hiertelande ingeslopen pseudo-militairisme waaruit zelfs een soort soldateske geboren was, den kop in te nijpen. Nog uit zijn studentenjaren heugt het schrijver dezes, hoe zelfs in de zestiger jaren der vorige eeuw half-dronken dragonders of huzaren zich niet ontzagen, op de volle Zondags-Breestraat te Leiden met uitgetrokken sabel de burgerij te lijf te gaan en heel de stad in onrust te brengen. Drinken, tieren en vloeken hoorden toen nog zoo tot de eigenlijke soldateske. Een gewoon burger was een minder soort wezen, en vooral een vrijwilliger die te paard reed, zou aan zijn eere te kort hebben gedaan, als hij niet op alle manier de voortreffelijkheid van zijn positie boven 't gewone burgerbestaan had doen uitkomen. Vooral in een Academiestad sprak dit daarom te sterker, omdat de studenten van dien tijd er precies evenzoo een standshoogheid tegenover de „ploerten", alias burgers, op na hielden. Vanzelf profiteerde de burgerij van Leiden beide van de Universiteit en van het Garnizoen, maar zonder kleerscheuren kwam ze er noch met de Studenten, noch met de Dragonders van af.

§ 5. *Bestrijding ervan.*

Sinds echter vond die te wilde trek van het militaire leven van meer dan één kant bestrijding; zoodat tenslotte zelfs het moreel van het Leger er bij won. Van de Vloot kan dit nog niet in die mate gezegd, maar het Landleger verkreeg humaner gestalte. Gevloekt wordt er nog, en, helaas, zelfs nog te veel door officieren, maar toch is het niet meer het stellen van een eere in een speciaal Godslasterlijk vloeken, zooals eertijds. De religieuze propaganda wordt wat gebed, bijbellezing en kerkgaan betreft, nog gedurig in de schaduw geschoven, maar ze dringt toch steeds meer door. De zonde met de vrouw kruipt nog voort, maar toch is het niet meer de zoo overbrutale hoererij van weleer. Men versta ons bedoelen hier niet verkeerd. We weten hoe jammerlijk veel er ook bij ons Leger nog te zuiveren en te verbeteren valt, en wat droeve kant er aan ons Leger nog voortdurend uitkomt. Ook de mobilisatie heeft dit maar al te droef getoond en verergerd. Doch ook al dingen we hierop niet af, het mag toch niet beletten dat we danken voor wat gewonnen is; en dat die winste zeer aanmerkelijk is, weet ieder die voorheen zich aan de soldateske heeft geërgerd. We bewegen ons thans in een betere richting. De Militairen Tehuizen werken prachtig. Van allen kant worden de betergezinden in het Leger gesteund. En al blijft de klacht over veel hinderlijks aanhouden, erkend moet toch dat we gevorderd zijn, en dat wat we reeds vorderden, de belofte in zich draagt van nog verdere winste. De veldpredikers moet men nu straks, als 't weer vrede wordt, niet afschaffen. Veeleer moeten ze, verdubbeld in getale, en van Kerkswege, voor de eigen leden onder de soldaten aangesteld, ook in vredestijd ons behulpzaam zijn in het aanbinden van den strijd tegen wat ons Leger pleegt te vergiftigen. Ook aan boord van onze grootere oorlogsschepen mag de vroegere aalmoezenier niet langer ontbreken. Waarom zou 't alles leiding ontvangen, doch alleen het godsdienstige element niet!

§ 6. *Het religieuze leven.*

Doch dan wake men ook tegen herhaling van de ernstige fout,

die ditmaal bij de mobilisatie begaan is. Aan het Departement van Oorlog verstaat men niets van het religieuze leven, en benoemde daarom voor 240.000 man twaalf veldpredikers, d. i. één op de twintigduizend, en dit ging op zoo ondoordachte manier toe, dat men zonder keur of onderscheid bij de éene 20.000 een modernen Socialist, bij de andere een streng Calvinist plaatste, en er zelfs niet over gedacht bleek te hebben hoe men soort bij soort zou voegen; iets wat toch, mits men de Kerken er in gekend had, zich vanzelf zou hebben uitgewezen. Vooral nadat het gedwongen kerkgaan der militairen is afgeschaft, had men naar een geheel andere voorziening in de religieuze behoeften gezocht moeten hebben. Doch juist hieraan had Oorlog niet gedacht. Na het kerkgaan afgeschaft te hebben, deed het niets meer. Het ging nu alles zonder religie toe. En eerst toen de mobilisatie sprak, voelde men toch zelf er niet buiten te kunnen, en gaf toe aan zekere voorziening, maar derwijs ondoordacht en ondoeltreffend, dat 't een risée in 't land werd. Eerst de oud-Minister Talma en na hem Dr. de Visser hebben toen wel gepoogd in dezen chaös orde te scheppen, maar hoe hoog hun verdienste hierin ook staat, het ondoenbare bleef ondoenlijk ook voor hen. Religieus en moreel moest met meer veerkracht opgetreden. Wat in dien zin van particuliere zijde geschiedt, moet dan ook op den autoritairen en geldelijken steun van het Legerbestuur kunnen rekenen; ook voor het verspreiden van goede lectuur. De kleine 3000 abonné's onder militairen die *De Standaard* in de oorlogsjaren extra kreeg, toont genoegzaam hoeveel hier te vorderen is; en al laten we de *Soldaten-Courant* hier in 't midden, in elk geval had het Departement van Oorlog niet eenzijdig dit blad moeten steunen, maar ook het blad van Roomsche zijde voor dit doel uitgegeven, geldelijk moeten bedenken, en zoo voor „elk wat wils" moeten zorgen. En wat het moreel betreft, kon de bevelhebber zeer wel aan den troep het bezoeken van bepaalde straten en herbergen verbieden. In Den Haag stond 's avonds steeds een schildwacht bij den ingang van een gemeene buurt, en geen soldaat kon er passeeren. Zelfs hygienisch werkt dit uitstekend. Groote kinderen zijn onze meeste soldaten, en het kinderpad eischt toezicht. Vooral echter op het toonaangevend voorbeeld der officieren in hoogeren en in lageren rang blijft het hier aankomen. Te Breda, of waar ook officieren worden opgeleid, is er een te kort, zoo de hooge zedelijke verplichting van den

officier, om den soldaat in 't religieuze en zedelijke voor te gaan, niet van meetaf aan wie straks de verantwoordelijkheid zal dragen, wordt ingeprent. Al is 't volkomen waar, dat we geen Gustaaf Adolf's of Cromwell's aan het hoofd van onze divisiën hebben, de religieuze en zedelijke verantwoordelijkheid van onzen officiersstand kan daarom niet worden weggecijferd. Beneden het duldbare peil staat de man die troepen commandeert, 't zij als officier of als onderofficier, en die in de manschap onder zijn commando niet vóór alle ding *den mensch* eert.

§ 7. *Onze Vloot.*

Reeds meer dan eens viel er sprake van, om ons afzonderlijk Departement van Marine op te heffen. Aan de benoeming van den heer Colijn tot Minister van beide Departementen, van Oorlog en van Marine, lag die bedoeling reeds ten grondslag. De val van het Kabinet in 1913 heeft dit voornemen toen verijdeld; maar toch, men zal 't zien, loopt het tenslotte op afbraak van het Marine-departement uit. Gelijk in een volgend hoofdstuk zal worden uiteengezet, kan de vloot in den Oost-Indischen Archipel niet langer een onderdeel van onze Marine in Nederland blijven. De Vloot die onzen Archipel zal te bewaren hebben, zal voor onderhoud en bewapening geheel en al van Marine naar Koloniën moeten verhuizen; en tenslotte zal er hiertelande voor een Departement van Marine geen ander belang overblijven, dan het dekken van onze kusten en het in gereedheid houden van een klein aantal kruisers voor vlagvertoon. Dat dit voor onze Marine uiterst pijnlijk is, verstaan we. Met een verleden achter zich als waar op onze Marine zich beroemen mag, staat dit met een zelf-uitwisschen van zijn existentie gelijk. Met een tijd achter ons waarin Hollands Vloot de eerste vloot ter wereld was, Spanje's Marine deed bezwijken, en het nog lang zelfs tegen Engeland ophield, kan een officier van onze Marine het niet zetten, dat thans onze Marine uit heeft gediend. Eens onder de Ruyter en Tromp een vloot, die elke andere zeemogendheid ons benijdde, krenkt het 't eergevoel van onze Marine, dat ze op zoo onherstelbare wijze tot onbeduidendheid wegzonk. Eerst werkte men hier nog overheen. Ons optreden tegen de zeerooverij in Algiers, kort na het

herstel van onze onafhankelijkheid in 1813, het zenden van een oorlogsschip naar Beirouth, het meedoen aan den slag van Simonoseki in Japan, en zooveel meer, bleef nog altoos eenigszins den indruk geven, of onze oude glorie herleven kon. Onze houten kruisers of linieschepen uit die dagen telden nog mee, en de geheele omwenteling van de gewapende macht ter zee stond nog te komen. Reeds met den eersten monitor bij Baltimore begon dit; maar dit eerste begin was nog niets bij wat 't welhaast worden zou; en wie thans de Engelsche, Duitsche en Amerikaansche eskaders van Super-Dreadnoughts vergelijkt met wat voor veertig jaren nog een macht op de wateren leek, voelt terstond dat elke vloot, die buiten staat bleek om dit proces van evolutie mee door te maken, op zee afgedaan had. Spanje was de eerste om dit op de pijnlijkste wijze te ervaren. Toen in de haven van Manilla in 1898 een geheel Spaansch eskader door enkele kruisers van de Unie in den grond werd geboord, en kort daarop bij Cuba de geheele vloot van nieuwgebouwde Spaansche kruisers het tegen de Amerikaansche vloot moest afleggen, was voor alle kleine Staten het lot van hun vloot beslist.

§ 8. *Tooverachtige vooruitgang.*

Rekent men hier nu bij, wat in de vijftien jaren van de twintigste eeuw op maritiem gebied in letterlijken zin getooverd is, en hoe schip na schip, neen kasteel na kasteel, te water ging dat niet minder dan 25 à 30 millioen gulden aan bouw gekost had, en schatten voor bemanning, bewapening en onderhond vroeg, — dan voelt men terstond hoe hiermede het maritieme wezen verhoudingen aannam, die zelfs met de uiterste inspanning geen enkele kleine Staat zou kunnen volhouden. Noch de Zweedsche, noch de Noorweegsche, noch de Deensche vloot tellen meer mee. Griekenland beschikt althans over één kolossaal oorlogsschip, dat het van een Griek in Amerika ten geschenke ontving, en kocht er later van de Amerikaansche Unie nog twee oudere slagschepen bij; maar voor het overige is 't of ge in Portugal of in Spanje, in België of Brazilië, in Peru of Chili aanklopt, allerwegen gelijke droeve uitkomst. Men kan op zee 't niet meer tegen de groote Mogendheden opnemen; en

waar Argentinië en Chili het nog beproefden, zijn ook deze landen er al spoedig toe overgegaan om hun vlootaanbouw te staken. Men stond, èn geldelijk èn wat het personeel betreft, kortweg voor een volstrekte onmogelijkheid. Voor ons nu is dit niet zoo dadelijk uitgekomen, omdat 't bij ons niet alleen om dekking van onze kusten, maar vooral om bescherming van onze kolonien ging. Alles saamgenomen, gaf 't bij ons op de lijst nog een totaal van 102 oorlogsschepen, maar die saam niet veel meer dan een 80.000 ton inhoud vertegenwoordigden, en weinig meer dan 283.000 paardekrachten in actie konden brengen. Deze vloot voerde 455 stukken geschut, en had een bemanning van bijna 7000 koppen, de officieren daaronder begrepen. Toch waren onder alle deze schepen van oorlog slechts 14 kruisers, waaronder nog zes uit de vorige eeuw, en slechts voor een deel geheel in 't staal gezet. De overige dit niet eens. Bovendien waren ze ongelijk in grootte en bouw. Ongelijk in snelheid en bewapening. Ze vormden nauwelijks een eskader. Ook al gaf 't nog zeker vlootvertoon, het was en is geen vloot meer, en van een zeemacht op de wateren is op die wijs geen sprake. Moest het bij dezen stand van zaken tot een heuschen oorlog komen, het treurspel van Manilla en Cuba zou in Den Helder en in Tandjong Priok een tweede opvoering beleven.

§ 9. *Kustdekking.*

De Koloniale eischen een oogenblik terzijde gelaten, kan er op onze kust in Nederland geen ander verdediging worden gevoerd, dan deels 1° door het landleger, gesteund door batterijen en forten; deels 2° door het leggen van mijnen; en deels 3° door duikbooten en luchtschepen. Reeds deze bijeenvoeging maakt, dat bijna geheel deze verdediging thans reeds onder het Departement van Oorlog valt, except de mijnen en de duikbooten; immers de luchtschepen doen hun werking evengoed te land als op de wateren. Reeds voorlang was er dan ook op gewezen, dat de kustverdediging niet dan zeer ten deele van Marine kon uitgaan. Al is toch zeer wel een blokkade denkbaar, waarbij een niet te groote kruiser, als boven, door uitteschieten, den vijand afbreuk zou kunnen doen, toch is dit te toevallig van aard, dan dat hierdoor de verdediging van de kust zou kunnen beheerscht

worden. De vroegere waan, die vooral op Zeeland was toegepast, alsof er niet anders dan van een geconcentreerde Defensie in het middenpunt van 't land sprake zou kunnen zijn, wordt thans almeer verlaten, en onder den huidigen oorlog deed het geen geringe uitwerking, dat we de Schelde niet aan haar lot overlieten, maar meester op eigen terrein bleven. Het groote fort dat thans op Walcheren gebouwd wordt, toont dan ook, hoe het vroegere stelsel van abandonnement is losgelaten, en de verdediging weder over heel de lange linie van de kust gevoerd wordt. Ook op Den Helder is hierdoor bij vernieuwing de aandacht gevestigd. Geeft men Den Helder niet prijs, dan zal ook daar de verdediging naar de eischen van den jongsten tijd in te richten zijn. Vanzelf is door dezen gewijzigden stand van zaken het mijnwezen meer op den voorgrond getreden. Aller studie en zorge zal er dan ook op moeten gericht worden, om dat mijnwezen op onze kust tot de hoogst denkbare volkomenheid op te voeren, en het te verweren tegen de natuurlijke pogingen van den vijand om de gelegde mijnen schadeloos te maken.

§ 10. *De kleine Staten in 't gedrang.*

Doch al zijn we èn wat den verbeterden fort-aanleg èn wat het mijnenwezen betreft, thans op den beteren weg, toch zal niet minder ernst steeds te maken zijn met de duikbooten en met de luchtschepen, en hierdoor wordt vooral aan kleine Staten, gelijk Nederland, een bijna niet op te lossen probleem voorgelegd. In de eerste plaats toch zal geheel zijn af te zien van de aanschaffing van beiden uit den vreemde. Indien iets in den jongsten oorlog duidelijk bleek, dan wel de onverbiddelijke noodzakelijkheid om den bouw van beide oorlogsinstrumenten geheel en volledig in ons eigen land mogelijk te maken. Met alle bestellen ervan buitenaf moet gebroken. Gelijk nu op de meest afdoende wijze bleek, was het juist de oorlog zelf, die van maand tot maand de juiste gegevens voor den bouw van deze oorlogsinstrumenten verstrekte, en was het niet vóór, maar onder den oorlog, dat het overgroote aantal van deze instrumenten gereed kwam en nog steeds wordt uitgebreid. Ook wij moeten derhalve tot eigen fabricatie in staat zijn, en de smalte van ons land legt ons daarbij de verplichting op, den bouw te doen plaats

hebben op een zooveel mogelijk beschermd terrein. Anders toch zou de vijandelijke luchtvloot vóór alle dingen op vernieling van onze werven voor dit doel bedacht zijn. Even duidelijk is uit den huidigen oorlog gebleken, dat een te klein aantal van deze instrumenten niets geeft. Door overmacht aangevallen, ziet ge u anders in de eerste oorlogsmaand reeds ervan beroofd. En in de derde plaats moet het personeel dat bij deze wapenen dienst zal doen, op de meest afdoende wijze voor de bediening ervan geoefend en gereed zijn. Onheilen als eens met den opperbevelhebber van ons leger in Indië ons overkwamen, zijn anders de gezette straf voor verzuim. Tenslotte zal men er evenzoo op bedacht moeten zijn om het uitvaren van een duikboot op groote afstanden van onze kust mogelijk te maken. Wat de Duitsche duikbooten thans in de Middellandsche zee verrichten, toont op wat verren afstand de actie van deze booten zich kan uitstrekken; doch dan moet ook voorzien zijn in de verstrekking van voedsel en ammunitie door hulpmiddelen, die in vredestijd terdege moeten georganiseerd worden. Het geldt hier zoowel bij de duikbooten als bij de luchtschepen een middel van verweer door aanval, waarvan op een gegeven oogenblik het lot van geheel ons land zou kunnen afhangen. Niet ernstig genoeg kan daarom de vraag onder de oogen worden gezien, op wat wijs we ons voor zulk een worsteling kunnen voorbereiden. Hier mag geen geld gespaard worden. Naar verhouding zijn deze beide instrumenten niet duur te noemen; doch wie er te zuinig op is, schept slechts buit voor den vijand.

§ 11. *Kruiser-eskader.*

Naast forten, mijnen, duikbooten en luchtschepen wezen we toch ook op de noodzakelijkheid, om steeds over een eskader kruisers te kunnen beschikken. We doelden hierop, geheel afgezien van de verdediging van ons Rijk in Indië. Voor een zeer aanmerkelijk deel zal ons verweer van Indië, in Indië zelf te bevestigen zijn. Daarover alzoo nader in het volgende hoofdstuk, dat uitsluitend van de Koloniën handelt. Voor het overgroote deel zal de defensie van Indië op Java zelf te zoeken zijn, en kan daarom nooit hier te lande haar kracht vinden in een afzonderlijk Departement van Marine. Doch ook al

lichten we al wat op de Defensie van Indië betrekking heeft, hier uit, dan schijnt toch het bezit van een klein eskader kruisers ook in Europa onmisbaar. Vlagvertoon sta hierbij op den voorgrond, en dan tevens de verwering van onze bezittingen in Centraal- en Zuid-Amerika. Noch Curaçao noch Suriname mogen we aan zich-zelf overlaten; en al schijnt van de zijde van Venezuela op dit oogenblik minder te duchten, toch leerde de historie, hoe we zelfs door het initiatief van een verrader te Paramaribo een oogenblik in gevaar verkeerden. Zoolang we over Suriname, en de eilandjens noordop, onze Nederlandsche driekleur laten wapperen, moet onze Regeering in staat zijn, er zich desnoods met geweld van wapenen te doen gelden. Ook dit nu is niet anders mogelijk dan door een klein aantal kruisers. Te hoogen eisch stelle men ook hier niet. Er is ook hier een schreef waar we niet boven kunnen gaan; maar in geen geval mag ooit de hachlijke positie terugkeeren, dat ons gezag in die streken feitelijk bedreigd wordt, en dat we in Den Haag onmachtig staan om hulpe te zenden. Geheel afgezien hiervan is de beschikking over een klein aantal kruisers strikt noodig om kleine ongelegenheden weg te nemen. Er kan op een afgelegen eiland, er kan in een kleinen Staat van Zuid-Amerika, of waar ook, een klein dispuut te regelen zijn. Gemeenlijk gaat dit dan ook vanzelf, mits er op zulk een oogenblik zich een tweetal kruisers vertoonen die den eerbied voor onze vlag afdwingen; terwijl omgekeerd, indien men op zulk een oogenblik op geenerlei manier kan optreden, onze goede naam schade lijdt en onze belangen aan verwaarloozing zijn prijsgegeven. Een laatste beteekenis van zulk een eskader ligt in wat zich thans voor Duitschland aan de namen van de *Emden* en de *Möwe* verbonden heeft. Die beide namen wijzen er toch op, hoe zelfs kleine kruisers op de groote zeeën van ernstige beteekenis kunnen worden, indien ze het maritieme heroïsme weten te doen schitteren; iets wat ditmaal aan onze Geuzen-periode scheen te herinneren. Al gewaagt men bij dit eskader van kruisers gemeenlijk alleen van vlagvertoon, het blijkt dan toch wel, dat hierbij ook zeer ernstige belangen betrokken kunnen worden. Alleen maar, vat men zóó de beteekenis van zulk een kruiser-eskader op, dan volgt hieruit tevens, dat 't geen samenvoeging van half-versleten bodems mag wezen. Wat we onder den naam van kruiser-eskader nu tientallen van jaren in Indie zagen in- en uitstoomen, droeg geen ernstig karakter. Onze pantserdekschepen

schaamden zich voor hun eigen houten kielen, en ook bij de latere, geheel in 't staal gestoken kruisers was de ongelijkheid in snelheid en in wapening, de veel te trage gang, en de gebrekkige bewapening zulk een jammerlijke oorzaak van verzwakking, dat nauwelijks van een eskader sprake kon zijn. Wat hier met een kruiser-eskader bedoeld wordt, is dan ook een vier- of vijftal kruisers van een 5000 tons, — grooter hoeft niet — maar met een snelheid van ten minste 30 knoopen, en met het beste geschut gewapend.

§ 12. *De sterkte van ons Leger.*

Voor het leger dat met onze Landsverdediging belast zal zijn, stelt zich als uitgangspunt van overweging aanstonds de allesbeheerschende vraag, in welke verhouding het cijfer van dit leger tot het cijfer van de bevolking zal moeten staan. Een absoluut cijfer voor het leger is niet op te geven. Toen ik de toelichting op Ons Program in 1879 schreef, telde onze bevolking nog amper vier millioen zielen; thans in 1914 bestond ze, volgens de bevolkingsregisters, uit 6.339.705 personen. Een verhooging van het cijfer alzoo in 37 jaren met meer dan een derde. Toch werd bij de vaststelling van de cijfers voor het leger op deze reusachtige toeneming lang niet naar evenredigheid gelet. Er scheen geen noodzaak te bestaan, om beide cijfers gelijkelijk op en neder te laten gaan. Thans echter heeft met name de oorlog die in 1914 uitbrak, het verband tusschen beide cijfers zoo onlosmakelijk gelegd, dat voor de berekening van de getalsterkte van het leger niet anders dan van 't bevolkingscijfer kan worden uitgegaan. Slechts op een kleine bijzonderheid dient ten deze gelet. De verbeterde hygienische toestanden brachten teweeg, dat in het bevolkingscijfer naar verhouding thans een grooter aantal dan vroeger schuilt van lieden boven de 60 jaar, die voor legerdienst niet meer in aanmerking komen. Uit dezen hoofde zou bij stipte berekening zeker percentage zijn aftetrekken. Evenzoo zou zeker percentage zijn aftetrekken voor het grooter aantal vrouwen, boven dat der mannen. En zelfs zou, wilde men zeer nauwkeurig te werk gaan, bovendien nog zeker aantal buiten rekening zijn te laten van personen, die, dank zij betere geneeskundige verzorging, thans in leven bleven, waar ze anders vroeger wegstierven.

§ 13. *Één tiende.*

Toch schijnt het overbodig, bij de hooge cijfers die het hier geldt, hier nader op al deze kleine verschillen in te gaan, en staat men vrij stellig en zeker door den stelregel aan te nemen, dat een tiende van de bevolking in den militairen dienst moet worden opgenomen. We staan in Nederland op dit oogenblik vermoedelijk reeds niet ver van de $6^1/_2$ millioen zielen af. Gelijk ik reeds aangaf, was het precieze cijfer in 1914 een 340.000 boven de zes millioen. In 1912 was dit nog pas 115.000 boven de zes millioen. In twee jaren tijds een vermeerdering met 225.000. Ook in 1915 en 1916 zal dit wel zoo zijn doorgegaan. Met 't zielental op goed $6^1/_2$ millioen te stellen, gaan we alzoo vrij zeker. Laten we nu om de bovenvermelde reden dit half millioen glippen, en nemen we als verhoudingscijfer alleen de 6 millioen, zoo zou voor het leger één tiende hiervan en alzoo het cijfer van 600.000 man zijn aan te nemen. Niet alsof we dit op zich-zelf zoo gewenscht achten, maar het moet. Een zoo blootgesteld land als het kleine Nederland, dat op het gevaarlijkst punt tusschen Engeland, Frankrijk en Duitschland inligt, heeft niet te vragen wat ons gewenscht zou dunken, maar heeft te erkennen dat het cijfer van zijn eigen leger naar verhouding evenredig moet zijn aan het verhoudingscijfer van de legers in het Buitenland. Landen met zoo reusachtige bevolking als Rusland en Duitschland mogen hierin nog een kleine speling kunnen toelaten, doch waar sprake is van een kleinen Staat als Nederland, die toch reeds in zulk een ongunstige wanverhouding tegenover zijn buren komt te staan, is 't ook zonder eenig verder betoog uitgemaakt, dat bij ons het reëele cijfer ten volle aan het verhoudingscijfer moet beantwoorden. Vraagt men zich nu af, welke in den oorlog van 1914 de verhouding was, die in de onderscheiden oorlogvoerende Staten bestond tusschen het cijfer van hun bevolking en het cijfer van het leger, dat ze feitelijk uitbrachten, zoo kan alle redeneering uitblijven en staat het door de ontwijfelbare cijfers vast, dat *één tiende* de daadwerkelijke verhouding aangeeft; alleen Rusland nog voor een deel uitgezonderd. Één soldaat op elke tien inwoners is wat zelfs in de kleine Balkan-Staten geldt. Frankrijk telt 39 millioen inwoners, en heeft onder de wapenen ruim 4 millioen manschappen. Engeland met zijn 45 millioen zielen

rekent nu ook op $4^1/_2$ millioen soldaten. Rusland staat reeds op 12 millioen. En in den Balkan was van Roemenië af tot Griekenland toe schier alle leger zelfs op *ruim* één tiende in den oorlog opgeklommen. Van Duitschland met zijn 67 millioen inwoners beweren kenners, dat het nu reeds meer dan 6 millioen soldaten te velde heeft. Vanzelf is het uiterst moeilijk, geheel nauwkeurige cijfers in deze lijst te verzamelen.

§ 14. *Nog onzeker.*

De ontzettende verliezen op het slagveld toch, die aan dooden, gewonden en gevangenen in de millioenen loopen heeft men thans allerwegen aangevuld, om opnieuw over geheel volledige corpsen te kunnen beschikken. Ook zijn van allen kant geheel nieuwe formatiën in het leven geroepen, die uit depôts en reserves saamgesteld, in de normale legerindeeling geen plaats vonden. Maar ook al is het niet wel mogelijk, tot in de kleinste bijzonderheden tot op de laatste divisie het aantal gewapenden op te geven, toch is het aan geen twijfel onderhevig, of één op de tien inwoners is thans feitelijk het cijfer geworden voor het gewapend deel van een volk. We hebben ook in ons land ons geen de minste illusie te maken. Onder het één tiende van de bevolking, dat is beneden de 600.000 man, komen we er met de nieuwe legerformatie, gelijk deze door den jongsten oorlog zal beheerscht worden, na vredesherstel niet af.

Zelfs is het nog volstrekt niet uitgemaakt, dat het op den duur bij deze 600.000 zal kunnen blijven. Denke men zich slechts in den toestand in, gelijk deze zich feitelijk aan ons voordoet. Men behoeft, gelijk ik ook reeds vroeger opmerkte, slechts de legercijfers in het Oude Testament nategaan, om zich te overtuigen dat in den worstelstrijd tusschen de oude Wereldrijken van het Oosten deze cijfers nog hooger stonden; zóó hoog dat zoo goed als *heel het volk*, van den jongste tot den oudste, in den oorlog optrok. De cijfers die voor Israël worden aangegeven, wijzen dit uit. Later zijn deze cijfers zeer zeker aanmerkelijk gedaald; en toen de Christelijke religie in de middeneeuwen een geheel anders gestelde verhouding in het leven had geroepen, zijn tenslotte alle deze massale legers zoek geraakt, zoodat

men tenslotte in het stelsel der condotierie heil zocht. Vooral het overgaan tot de huurlegers heeft toen de cijfers zeer aanmerkelijk doen dalen. Zoo doen dalen, dat zelfs in de Napoleontische oorlogen de cijfers nog verre stonden beneden wat ze nu weer zijn.

15. *Sinds 1870 alles gewijzigd.*

Dit alles echter heeft niet belet, dat met name sinds 1870 de bange cijfers weer regelmatig zoo sterk naar boven gingen, dat 't soms zelfs scheen dat ze sprongen maakten. De algemeene dienstplicht, die steeds meer ingang vond, heeft dit uiteraard verergerd. Schier alle vroegere vrijstellingen vielen hierdoor weg. De betere hygiënische toestanden vermeerderden het aantal van wie vroeger door ziekte of lichaamsgebrek uitvielen, doch nu 't geweer op schouder krijgt. Zoodoende zijn de reeds zoo geduchte cijfers der laatste kwart-eeuw bijna van jaar tot jaar nogmaals naar boven gegaan. Vandaar dat men nu reeds op een tiende van de bevolking kwam. Maar vergeet niet, 't is voorheen niet veel beneden één vijfde geweest. Eén vijfde geeft het aantal gezinnen aan, en dat door elkaar genomen, uit elk huisgezin alzoo één man naar de speer greep of het zwaard aangordde, was in tal van streken en gewesten de lang niet ongewone toestand. Ook nu is daarom met één soldaat op de tien zielen volstrekt nog niet het hoogst denkbare maximum bereikt. Na het herstel van den vrede zal land na land er weer op zinnen, hoe voor den daarna weer dreigenden oorlog het landverweer te sterken ware. Doch dit blijve dan voor later zorg ter beslissing gelaten. Voorshands doet Nederland zijn plicht, zoo het zich wapent naar den algemeen geldenden regel, en die regel, gelijk hij uit den nu gevoerden oorlog practisch blijkt, is, dat we het cijfer van het Leger op één tiende van de inwoners hebben te stellen. Voor de vrouwelijke bevolking valt hier de grootste helft af. 't Blijft dus één op de vijf man. Van die één op de vijf vallen dan weer de jongen beneden de 20 en de ouden boven de 40 jaar weg, en sluit ge nu van wat er alsdan overblijft, de lichamelijk onbruikbaren buiten, dan blijkt al spoedig, dat men zelfs de 40 jaar niet zal kunnen handhaven, en naar de 45 jaar zal moeten opschuiven. Het zal hard zijn. Het zal veel huislijk geluk verstoren. En het zal enorme sommen

verslinden. En toch zal er niets aan te doen zijn. De zeshonderdduizend man zijn thans voor Nederland het aangewezen cijfer.

§ 16. *Vast vrijwilligercorps.*

Reeds in 1878 drong *Ons Program* er op aan, dat we naast ons militaire leger dringend behoefte hadden aan een klein corps van huurtroepen, dat geheel op zichzelf stonden en saâm waren gesteld uit 4000 à 6000 manschappen, die voor een vaste periode, van vier, zes of tien jaren, in dienst werden genomen. Het eindeloos tobben, dat vooral na 1900 intrad met het dusgenaamd „blijvend gedeelte", bevestigde mij telkens opnieuw in de dringende noodzakelijkheid, om zulk een op zich-zelf staand huurcorps van vrijwilligers te doen optreden. Bij de later ingevoerde regeling was het op zich-zelf eisch, dat de nieuw-ingelijfde manschappen, op voet van gelijkheid, hun oefening in de best daarvoor geschikte maanden van het jaar doormaakten. Doch het gevolg hiervan was, dat er op die manier altoos een drie of meer maanden zouden geweest zijn, dat onze kazernen leegliepen en alleen de officieren met kader, cavalerie, artillerie, en andere langer in oefening volhardende groepen, in dienst bleven. Dit kan uiteraard niet geduld. Een zeker aantal infanterie moet gestadig, ook in de wintermaanden, onder de wapenen blijven. De keuze hiervan kan echter niet anders dan naar wilkeur geschieden; en zoo kregen we dat eindeloos gehaspel over het blijvend gedeelte, dat nog steeds voortduurt. Werd nu de oefeningstijd van 9 op 6 maanden teruggebracht, zoo zou dit ongemak nog grooter worden. De regeering kan nimmer geheel zonder troepen zijn. Van tweeën één is daarom onvermijdelijk. Er moet òf een geheel willekeurige greep gedaan worden onder de gewone manschappen, of, zal men dit mijden, dan moet er een klein permanent corps van huurtroepen, of vrijwilligers, naast het militaire leger optreden, en over dit corps aan de Regeering de geheel vrije beschikking verblijven.

§ 17. *Twee mogelijkheden.*

Van die twee mogelijkheden dunkt alleen het tweede ons aan-

nemelijk. De regeling van de oefening blijft dan geheel vrij, en er treedt niet een oogenblik in, waarin de Regeering geheel ontbloot in 't land staat. De getalsterkte van dit corps werd door ons op 6000 man geschat. Voor het blijvend gedeelte werd op 4000 man gerekend, en daarbij kwamen dan nog een kleine 1000 maréchaussees. Het kon alzoo op 5000 blijven staan, maar bij de zeer aanmerkelijke toeneming van onze bevolking schijnt het raadzaam om dit cijfer van 5000 iets te laten klimmen. Wat in 1900 saam op 5000 stond, dient thans zonder overdrijving op 6000 gesteld te worden. Dit corps kan dan uit twee regimenten elk van drie bataillons bestaan. In meerderheid infanterie, en slechts voor een enkel escadron uit bereden troepen. Desnoods zouden enkele machinegeweren ter beschikking van dit kleine corps kunnen staan. Taak van dit corps zou dan zijn: 1e de wachtdienst bij hof en magazijnen, 2e verzorging van de Rijkspolitie; 3e het plaatsen van een garnizoen in de groote steden; 4e het onmiddellijk optreden waar ook in het land zich een gewelddadig verzet mocht voordoen, en 5e het postvatten op de grenzen, zoodra bleek van oorlogsgevaar. Feitelijk zou zulk een corps derhalve een politioneel karakter dragen, maar dan in dien uitgestrekten zin, dat het Rijk te beschikken zou hebben over een krachtige, altoos gereede politiemacht, die desnoods zoowel naar buiten als naar binnen kon optreden. Ware ons advies ten deze, gelijk het in 1878 uitging, opgevolgd, velerlei geharrewar met de blijvers zou voorkomen zijn. Zooals 't nu liep, heeft dit geharrewar zelfs aan ministers het leven gekost.

§ 18. *Algemeene Dienstplicht.*

Een legermacht ter sterkte in oorlogstijd van 600.000 man is in een land als het onze niet in te voeren, tenzij Algemeene Dienstplicht uitgangspunt van heel het stelsel worde. Hoe beperkt men ook de vrijstellingen invoere, ze nemen, over heel het land gerekend, aanstonds zulke aanzienlijke cijfers aan, dat er van een aanmerkelijke legerversterking nimmer sprake zou kunnen komen. Nu ligt er ongetwijfeld iets hards in, zoo men deze vrijstellingen de eene voor, de andere na, opheft. De vrijstelling der eenige zoons heeft vooral met het oog op oorlogstijd ten doel, het tenietgaan van een geslacht te voorkomen en

den stamhouder te sparen. En anderzijds stak er de zorge in voor wie anders onverzorgd thuis zou blijven. Uit de harde mobilisatiedagen van 1914/16 weet men, wat dit van huis en bedrijf weggeroepen worden, ongerief en leed veroorzaakte. Er zullen zich dan ook altoos speciale gevallen blijven voordoen, waarin zekere vrijlating, hoe tijdelijk dan ook, niet kan onthouden worden.

§ 19. *De moeilijkheden niet onoverwinbaar.*

Toch toonde de uitkomst in andere landen, dat Algemeene Dienstplicht zeer wel in te voeren is, en dat, ook al breekt er dan oorlog uit, het leven toch zijn gang kan vervolgen. Men moet zich dan op velerlei terrein behelpen. Niet alle onderwijs kan geregeld doorgaan. Jongens moeten inspringen voor een volwassene. En ook vrouwenhulp moet aanvaard, tot zelfs in publieken dienst. Maar hoeveel stoornis en ongemak dit ook teweegbrenge, de uitkomst heeft op allerlei manier getoond, dat 't gaat, en in de landen waar thans de algemeene dienstplicht reeds in zwang is, denkt niemand er aan, dien weer afteschaffen. Zelfs Engeland is er thans toe overgegaan. Zoo 't dan nu heet, alleen tijdelijk tot op den komenden vrede, en alleen voor de ongehuwden; maar reeds nu is tot in Engeland de profetie te beluisteren, dat de vrede hierin geen wijziging zal brengen en dat de gehuwden straks volgen zullen op 't spoor waarlangs de ongehuwden hen nu voorgaan. Ook ten onzent zal de strijd ervoor niets dan een herhaling worden van wat we inzake den persoonlijken dienstplicht hier doorleefden. Het ging toen om de vraag, of we er mee afkonden, zoo we maar de noodige manschappen in het veld brachten, en of het in onze moderne oorlogen niet veeleer om de zedelijke kracht ging, die het optreden in het leger van mannen ook uit de hoogste standen aan geheel onze militaire actie geven moest. Persoonlijke dienstplicht hield alleen in, dat de hoogerstaande zijn dienst niet op den lagerstaande kon afschuiven. En al bracht dit het gevaar meê, dat in oorlogsgeval een grooter deel der hoogerstaande mannen het leven er bij inschoot, toch won steeds meer de overtuiging veld, dat dit offer voor de eere en voor de veiligheid van het land gebracht moest worden. En wat men ook vroeger tegenstribbelde,

thans is schier een ieder het met dit eerst zoo fel bestreden stelsel eens. Juist zoo nu is het in Duitschland, in Frankrijk, en waar niet al, met den Algemeenen Dienstplicht gegaan. Eerst fel bestreden, is ook dit systeem er al meer in geslaagd de publieke opinie te winnen. Van lieverlede gaat men er almeer overal toe over. Ook bij ons begint de deur er reeds voor open te gaan. Doch dan is het ook gewenscht, dat met de binnenlating van dit eenig goede stelsel niet te lang getalmd en getreuzeld worde. Gelijk 't nu staat, verwent men een goed deel der bevolking te zeer aan een vrijdom die toch niet in stand kan blijven. Ook hier moeten we vooruit. En dan hoe eer hoe beter. Dat Algemeene Dienstplicht vanzelf verzorging van Rijkswege in de behoeftige gezinnen met zich brengt, spreekt vanzelf. Toch neemt deze verzorging eerst bij oorlog of mobilisatie een ernstig karakter aan. Voor de gewone maanden van oefening, en voor den herhalingsdienst, is bij de regeling van deze kosten van reusachtige cijfers nimmer sprake.

§ 20. *Verlenging van dienstjaren.*

In meer dan één Staat is men nu reeds zóóver, dat men den dienstplicht laat aanvangen met het 19e en voort laat duren tot het 50ste jaar. Een dienst alzoo die over de dertig jaren loopt. Vooral op den Balkan kwam dit in zwang. Ook hierin steekt, gelijk we boven reeds opmerkten, weinig anders dan een steeds meer terugkeeren tot aloude usantiën. Voor wat Israël en Juda betreft, vinden we in het Oude Testament gedurig cijfers opgegeven, die toonen, hoe zonder eenige grens te stellen, *alle man* die nog een zwaard of speer kon hanteeren, ten velde uittrok. Bij de vroege rijpheid in het Oosten begon dit somtijds reeds met het 16e jaar, en het liep dan, zeer ongelijk, door soms tot over het 60e jaar. Niet anders was het en is het nog bij de Nomaden en bij de Negervolken. Er geldt dan geen andere regel, dan dat mee optrekt al wie reeds kan of nog kan. Hoe een Regeering hierbij te werk moet gaan, hangt niet alleen van haar zelve af, noch alleen van het volk waarover ze regeert. Al wat den staat van oorlog betreft, wordt zelfs in de eerste plaats beheerscht door het doen van wie u straks ten vijand kan worden. Volstaat

men in de landen, vanwaar u een inval te wachten kon staan, met een dienstplicht van twaalf jaren, dan volgt ge dit voorbeeld. Maar klimt dit cijfer in de landen om u heen, van twaalf op twintig, en van twintig op dertig, dan is er voor u geen sprake meer van, dat ge bij uw veel lager cijfer zoudt kunnen volharden. Zelfs een groote Mogendheid heeft zich ten deze naar haar eventueelen vijand te voegen. En vooral kleine Staten, die toch in het legercijfer altoos zoover achter staan, brengen hun toekomst in zeer enstig gevaar, zoo ze ook maar iets bij hun buren ten achter blijven. Reeds nu kan dan ook gezegd, dat ons huidig stelsel, dat op een dienst van slechts 20 jaar gebaseerd is, niet langer is vol te houden. Bij ons begint men nu met zijn 20e jaar en is er met zijn 40e jaar geheel van af, zoo van het Leger als van de Landweer en den Landstorm. Dit stelsel nu is niet voltehouden, en onverbiddelijk moeten we althans van 40 naar 45 jaar opschuiven. Wat de physieke gesteldheid betreft, levert dit in den regel geen bedenking op. Een gezond, zedelijk man van 45 jaar is bij ons nog een man in de kracht van zijn leven, en althans bestaat er in geen enkel opzicht reden, om de mannen van 41, 42, 43 en 44 jaren thuis te laten. Houden we ons aan de natuurwet, dan kan gezegd, dat wie huwt als jonge man van 25 jaar — en vroeger kan alleen bij hooge exceptie — eerst op zijn 45e jaar een zoon van twintig jaar in het veld kan zenden, die hem vervangt. Er ligt daarom in het rekken van den dienst tot het 45e jaar niets, dat op ernstige bedenking zou afstuiten. Natuurlijk zullen er op dien leeftijd allicht meerderen door ongeval of krankheid uitvallen, en ook zal er een verloop door sterfte zijn, maar voor het overige ligt in het stellen van den eindtermijn op 45 jaar, niets dat den gewonen gang van het leven geweld aandoet.

§ 21. *Oorlogstijd.*

Te minder behoeft van dezen iets hoogeren eisch te worden afgelaten, daar de druk van ernstigen aard toch eigenlijk eerst opkomt in oorlogstijd, 't zij dat de mobilisatie nog alleen strekt om de neutraliteit te handhaven, 't zij dat de oorlog reeds uitbrak. Nader bezien echter kan men den toestand van werkelijken oorlog

wel wegdenken. Breekt er toch metterdaad een oorlog uit, die ons eigen land meesleept, en dreigt er gevaar dat ons vaderland zijn zelfstandigheid zou inboeten, dan vliegt als vanzelf alles te wapen en wenscht een man van nog genoegzame levenskracht niets liever, dan ook zelf voor zijn land en volk te mogen optreden. Dan echter doet zich dit onderscheid voor, dat zonder algemeenen dienstplicht en zonder een dienstcijfer van tot de 45 jaar, geheele groepen van ongeoefenden te velde moeten trekken, die anders als oude gasten van vroegeren dienst, geheel gereed ten oorlog zouden zijn. Bij het uitbreken van een werkelijken oorlog, waarin we zelf betrokken werden, zouden onze degelijke mannen van 40—45 jaar, het slechts betreuren, dat ze nu toch mee uit moesten trekken, maar ten eenenmale misten wat hen had kunnen ophouden. Zonder herhalingsoefening toch staat vooral een man van hooger jaren hulpeloos in 't gelid. En daarom is het voor hem-zelf zooveel beter, dat hij als ingedeeld meedoet, zoolang er van meê optrekken bij hem sprake zal kunnen zijn. Wie eenmaal uit het leger uittrad, staat buiten elk verband, kent zijn superieuren niet meer, en hoort nergens meer thuis. Dit geeft een onvast gevoel en berooft van leiding en voorgang. En juist daarom geeft een ingedeeld blijven zoolang de jaren voortduren waarin men feitelijk zelf meê op wil trekken, een zooveel betere positie, dan 't los er later weer bij komen. Zulk een vrijwilligerschap, hoe fier en episch ook, geeft altoos een minder beduidende positie. Over de 45 jaren behoeven we voorshands niet te gaan, maar tot op dit jaar kan de lijn van dienst zonder bezwaar door getrokken worden.

§ 22. *Oefeningsjaren.*

Steeds meer komt men van den langen duur der oefeningsjaren terug. Het was de oude wijs van krijgvoeren, die er van oudsher zoo op aan deed dringen, om den man tot niets dan tot een schakel in het geheel te maken. Van vrij initiatief, van zelfstandig optreden, van een zich naar eigen inzicht bewegen, van een zich beheerschen laten door den stand dien 't gevecht op een bepaald oogenblik aangaf, was oudtijds geen sprake. Hoe meer de man machine werd, hoe beter men dan ook het geheele samenstel van de machine regeeren kan. Er moest ge-

marcheerd in kolonnes als van graniet, waar geen verwrikken aan was. Hoe meer men tot een louter instrument in de hand van zijn sergeant of luitenant was geworden, hoe treflijker men het doel kon helpen bereiken. Zelfs organisatie was voor een toenmalig leger nog een te vrij woord. Instrument zou men wezen, maar dan ook een instrument dat zonder eigen wil, slechts door de hand van den man uit het kader, in beweging werd gebracht. Hoe straffer men als ineengeklonken op 't veld stond, des te krachtiger militairen indruk maakte men. Zulk een stramme, stijve oefening nu kon niet in enkele maanden voleind. Daar gebruikte men jaren voor. Vandaar dat er onder de groote Mogendheden zelfs legers opereerden, die een oefeningstijd van drie jaren doorliepen. Thans echter is hierin een radicale keer gekomen. De groote evolutie die in het wapentuig, in de ammunitie van allerlei aard, en op geheel het technisch terrein is doorgebroken, heeft de stramme colonnes eer tot een hoogst ernstig gevaar, dan tot een reëele kracht gemaakt. Tegenover de schier razende macht ter vernieling, die vooral in de laatste twintig jaren opkwam, is stramheid en stijfheid een bode des doods en kan alleen in vrijheid van beweging redding worden gevonden. Wat vroeger de kracht van het leger scheen, is nu juist zijn bederf geworden. De man is weer uit het stramme oorlogsinstrument uitgekropen, en het is nu de vrije man in wien het behoud van het leger wordt gezocht. Dit nu heeft in de geheele oefening een radicale verandering teweeggebracht, en het is deze verandering zelve, die te lange oefening doelloos heeft gemaakt en tot een misbruik heeft gestempeld. Wij zijn dan nu ook reeds op negen maanden gedaald. De driemaanders waren een bespotting, die gelukkig bijtijds uitviel. Maar steeds meer vermenigvuldigen zich de stemmen, die van de negen nog wel een derde zouden laten glippen, en achten dat een geregelde oefening van *zes maanden* ons zeer wel geven kon wat we behoeven. Voor wie zelf nooit diende, gelijk schrijver dezes, is het uiteraard steeds zeer moeilijk, bij zulk een geding over *negen* of *zes* maanden zich een eigen oordeel te vormen. We bepaalden er ons daarom toe, op het algemeen verschijnsel te wijzen, dat mindering van oefeningstijd in alle landen aan de orde doet komen. Met het oog op den huidigen oorlog die nog steeds voortwoedt, kan er intusschen bijgevoegd, dat tal van nieuwgevormde troepen, die na nog korter oefeningstijd dan van zes maan-

den in het veld trokken, zich met eere in het gevecht staande hielden. Met name was dit bij de Engelsche troepen het geval. Waar het bij deze troepen meest aan faalde, was alleen kader en een genoegzaam opgeleid officierencorps. Dit echter raakt een geheel ander vraagstuk, waarover straks nader. Rekent men daarentegen voorshands alleen met den troep, en met de manschap in massa, dan kan niet gezegd, dat de uitkomst in den oorlog zelf zeer sterk de korte oefening veroordeeld heeft. We zouden daarom meer zelfs dan vroeger gehoor willen geven aan hen, die op de *zes* maanden aandringen. Natuurlijk onder voorbehoud, dat van deze zes maanden dan ook niet dan 't hoog noodige afging voor wat puur vormen zijn, en dat men zich niet bepaalde tot compagnies- en bataljons-exercitiën, maar de troep zoo spoedig mogelijk ook in grootere combinatiën deed optreden.

§ 23. *Kader.*

Zal de stramme, meest formeele oefening op den achtergrond treden, en daarentegen het optreden in vrij initiatief regel worden, dan ligt hier vanzelf in uitgestippeld, dat het Kader een veel ernstiger rol te vervullen krijgt, dan 't zich voorheen zag aangewezen. Legt men er zich in de eerste plaats op toe, om een escouade tot een bundel manschappen als ware het saâm te lijmen, dan is met het noodige vloeken, schelden en razen al spoedig de uitwerking te bereiken, dat de miliciën beeft en trilt, en met zich doen laat wat de korporaal wil. Evenzoo gaat 't dan met den reeds iets grooter bundel soldaten, in de macht van den sergeant. En niet anders is het tenslotte met den luitenant. Men heeft dan te doen met steenen die op stapels worden gezet, of met boeken die op de rij af op de boekenplank terecht komen. Wordt daarentegen met deze methode der stramheid en stroefheid, die den man tot instrument verlaagde, gebroken, om zijn eigen inzicht en wilsuiting wakker te roepen, dan zijn het de sergeants en korporaals, die daarbij het uiteenbrokkelen en het verspelen van kracht voorkomen moeten. Dit echter is niet te verkrijgen indien aan de sergeants niet een begeerlijke positie wordt verzekerd. Het is daarom noodig, dat hun engagementen een vast karakter dragen; dat ze een salaris ontvangen waardoor het hun mogelijk wordt, dat hun

verblijf in of buiten de kazerne een huislijk leven gedoogt; en niet minder dat de kans hun open blijve van het dragen der epauletten. Is men er optegen, dat te veel luitenants uit het kader opkomen, laat men dan een nieuwen officiersrang scheppen. Hoofdzaak is maar, dat de korporaal officier moet *kunnen* worden. Een tweede iets wat ten deze voorziening eischt, is, dat niet, gelijk nu, het kader in aantal tekort mag schieten. Er moet kader zijn, niet enkel om in het noodige te voorzien in de maanden dat de oefening duurt, maar er moet evenzoo geoefend kader zijn, dat bij mobilisatie van heel het leger het noodige praesteert. Een Landweer en zelfs een Landstorm met schijn-kader mist alle werkelijke verweerkracht.

§ 24. *De officieren en herhalingsoefeningen.*

In zooverre is men reeds den beteren weg op, dat de hoogere krijgsschool het officierscorps feitelijk in twee klassen splitst. Alleen zij toch die de hoogere krijgsschool doorliepen, komen in aanmerking voor promotie boven den kapiteinsrang. Nu zal deze krijgsschool nog verzwaring van studie en verlenging van studieduur kunnen ondergaan, want in de hoogere rangen boven die van kapitein wordt door den gang dien het oorlogswezen neemt, de verantwoordelijkheid steeds ernstiger, maar zelfs hierbij kan het niet blijven. Aan opklimming tot hooger rang boven het capitanaat zal feitelijk bevelvoering in de daaronder staande rangen vooraf moeten gegaan zijn. Dit nu zal eerst mogelijk worden, zoo de herhalingsoefeningen op groote schaal het vaste optreden van geheele divisies tegen elkander mogelijk zullen maken. Altoos moet er op *werkelijken* oorlog gerekend worden, en daarom mag niet gebeuren, wat zoo vaak gezien wordt, dat de feitelijke bevelvoerders voor hun taak onberekend blijven, zoodat men ze op stel en sprong door anderen moet vervangen. Nog pas liep 't zoo in Italië, en men zag er de wrange gevolgen van. De Duitsche methode voorkwam dit, en hieraan is ongetwijfeld voor geen géring deel het succes van het Duitsche leger toeteschrijven. Bij een leger met korte oefeningsmaanden in eersten aanleg moet daarom op de herhalingsoefeningen volle nadruk gelegd, en zulks niet alleen voor den troep en het kader, maar evenzoo voor de officieren. Bij een dienst van 25 jaren duur, met een

eersten oefeningstijd van niet langer dan zes maanden, valt aan geen optreden in oorlogstijd te denken, tenzij al die 25 jaren door geregeld herhalingsoefeningen gehouden worden. Er moet hier gekozen worden. Wil men zuinig zijn op de herhalingsoefeningen, dan moet de eerste oefening er de militaire usantiën zoo als 't ware instampen, dat ze als usantie zich jaren lang vanzelf staande houden, doch dan schiet zelfs een vol jaar eerste oefening te kort. Maar wil men dien weg niet uit, en gaat men zelfs op de 6 maanden terug, dan moet de herhalingsoefening er in houden wat er in kwam, en er duurzaamheid aan verleenen. Dit is eisch voor den troep, maar evenzoo voor het kader, en zoo alleen kan ook het officierscorps de oefening met grootere legerafdeelingen erlangen, die het met 't oog op oorlogsgevaar zoo dringend noodig heeft. In vredestijd moet worsteling van twee corpsen tegenover elkander op groote schaal plaats hebben, en dan natuurlijk zonder afspraak. Ook mag zelfs niet te lang vooruit bepaald, welke corpsen hierbij zullen optreden. Zoo dicht mogelijk moet 't alles den werkelijken oorlog nabij komen. Tenminste acht malen moet de gewone manschap in herhaling opkomen, en bij deze oefeningen moet een zoo aanzienlijke macht van beide zijden voor het front treden, dat metterdaad massa's in 't groot met gelijke massa's worstelen, en zoo 't kan, zelfs legercorps tegenover legercorps optreedt. Officiersopleiding voor de hoogere rangen is enkel met de hoogere krijgsschool niet te erlangen. Om de mannen gereed te hebben, die er bij het uitbreken van den oorlog zijn moeten, is het noodzakelijk, dat de herhalingsoefeningen de keurcorpsen leveren, die een worsteling met groote troepenmassa's tot een werkelijkheid maken. Tevens is het hierbij noodzakelijk, dat ontijdige terugtreding van officieren in het burgerlijk leven worde afgesneden. Vooral nu op technisch terrein steeds grootere ondernemingen in het leven worden geroepen, en de winsten van deze ondernemingen zoo hoog loopen, worden aan den technischen vakman salarissen uitbetaald, die verleidelijk worden. Dit verlokt dan zoo licht, om straks het leger te verlaten, en elders een beter bestaan te zoeken. En dit gevaar klimt naarmate het verschil tusschen de tractementen en pensioenen bij het leger en in het burgerlijk technisch leven steeds grooter afmetingen gaat aannemen. Reeds is er veel gedaan om de positie van onze officieren finantieel vooruit te helpen. Toch is men er nog niet. En de zucht die bij veel de-

mocratisch-gezinde mannen telkens uitkomt, om op het bedrag van deze tractementen aftedingen, is het spannen van de paarden achter den wagen. Een officierscorps dat niet met hart en ziel in het leger inleeft, is niet bij machte om, als de nood aan den man komt, het vaderland te redden.

§ 25. *Geconcentreerde verdediging?*

Is het stelsel van geconcentreerde verdediging, waarop nu bijna een halve eeuw is aangestuurd, thans nog aanbevelenswaard? Voor ons land allerminst. Ons land is een smalle streep van Delfzijl tot Maastricht, en van den Helder tot Ter Neuzen. Wie van uit het Oosten langs twee concentrische lijnen bij ons invalt, kan in anderhalven dag heel 't Noorden en Zuiden van ons land van het centrum afsnijden, en zelfs de mobilisatie van de troepen uit deze twee landsdeelen zoo goed als onmogelijk maken. En niet alleen, dat er alsdan van de saamtrekking van een beduidend leger geen sprake meer is, doch dan worden tegelijk uit het grooter deel van ons land de hulpbronnen afgesneden en door den vijand embargo op alle bezit gelegd. Ook al erkennen we dankbaar, dat de mobilisatie van Augustus 1914, dank zij de door Minister Colijn genomen maatregelen, wondersnel slaagde, toch is het duidelijk, dat dit, bij feitelijken oorlogstoestand voor ons eigen land, niet alzoo zou gelukt zijn, ook al zou in het noorderdeel van ons land allicht een uitwijken over de Zuiderzee ten deele mogelijk zijn gebleken. We mogen niet vergeten, dat de zelfstandige cavalerie van het Duitsche leger meer dan dertigduizend man bedraagt, en dat de bekwaamheid om langs de spoorwegen door te schieten, reeds een zeer aanmerkelijke snelheid bereikt heeft. Uit dien hoofde schijnt 't ons niet twijfelachtig, dat het stelsel om 't overige land aan den vijand prijs te geven, en onze weerkracht uitsluitend op het middeldeel saam te trekken, zoodat het tenslotte op weinig meer dan op de Zuid-Hollandsche Waterlinie, op Amsterdam en den Helder zou aankomen, blijken zou al spoedig met een helpen van den vijand gelijk te staan. Ongetwijfeld heeft de stuiting van het Duitsche leger door het onderwater-zetten van het land om Yperen, genoegzaam doen uitkomen, dat onze drassige bodem in ons voordeel is, en

zelfs het optreden van de allerzwaarste artillerie zoo goed als afsnijdt; maar geraakt het Noorden en Zuiden geheel in 's vijands handen, worden daar alle hulpmiddelen ons ontnomen en zware lasten ons opgelegd, en dit alles nog eer de mobilisatie voltooid kan zijn, dan zou al spoedig onze geconcentreerde positie op de lijn den Helder-Amsterdam-Woerden hoogst bedenkelijk worden. Dit steeds bedenkelijker geworden plan van concentratie beval zich voorheen dááróm 't meest aan, omdat we het op een zoo klein leger moesten laten aankomen.

§ 26. *De concentratie neemt af.*

Treedt daarom thans het stelsel in de plaats, om met Landweer en Landstorm saam een leger van 600.000 man beschikbaar te krijgen, dan valt bij dit nieuwe plan vanzelf weg, wat bij het verlaten plan tot zoo sterke Concentratie noodzaakte. Men behoefde bij de indeeling in drieën niet te blijven staan. Er konden ook drie legercorpsen gevormd worden, en voor elk van de drie groote stukken van ons land kon aan een eigen legercorps de verdediging van het land worden toevertrouwd. Bleek dan, dat de overmacht te sterk werd, zoodat de legercorpsen van Zuid en Noord wijken moesten, dan natuurlijk kon deze terugtocht zich concentreeren op de Waterlinie en op Amsterdam, maar dan zou zulks eerst in de tweede étappe van de worsteling voorkomen en zou er werkelijk van concentratie van alle beschikbare, persoonlijke en materieele krachten sprake moeten zijn. Kunnen we, na volbrachte legerhervorming, over een 40 regimenten infanterie, elk van 3000 man, en met eigen depôts en reserve, beschikken, dan kunnen er hiervan 10 bij elk armeecorps worden ingedeeld, na aftrek van de tien, die voor de fortificatiën aan den Helder en in Zeeland noodig zullen blijven. Beschikt dan elk van deze drie legercorpsen over haar eigen ammunitie artillerie, cavalerie, en genie-afdeelingen, dan moet de eerste stoot van den vijand op de drie fronten in 't Noorden, Zuiden en Midden, elk door een eigen volledig legercorps, worden afgewacht. Het kortweg prijsgeven van heel het land, enkel op een middenmoot na, is, na wat de jongste oorlogen te aanschouwen gaven, als stelsel geoordeeld. Eer men twee weken verder was, zou, op de centrale vesting

na, heel ons land verloren zijn. Men heeft het bij den inval in België gezien. Luik en Antwerpen waren terdege versterkt. De Maasforten waren van het nieuwste model. En toch duurde het geen maand, of alle weermacht was in België gebroken. En al is 't nu, dat ons het water helpen zal, dit neemt het feit toch niet weg, dat het water slechts een deel van ons land overstroomen kan, en dat zelfs reeds een onder water-zetten van dit aanmerkelijk deel ons met een schade bedreigt, die in geen decenniën te herstellen is. Met een legersterkte als we nu hebben, die op een armee van 210.000 met 160.000 man geoefende reserve, alzoo op 370.000 in totaal neerkomt, zou de spreiding in drieën allicht nog te gewaagd zijn. Doch heeft de Opperbevelhebber eenmaal, alles incluis, 600.000 man onder zijn commando, dan kan de spreiding in drieën, om eerst daarna, zoo noodig, tot de concentratie over te gaan, althans gewaagd.

§ 27. *De grenswacht.*

Sinds lang was erkend, dat op niet één punt van onze grenzen een steeds aanwezige macht ontbreken mocht. Ook onzerzijds is op het scheppen van zulk een grenswacht dan ook steeds aangedrongen. Feitelijk bezitten we thans zulk een wacht. Men moet niet onverhoeds kunnen verrast worden. Ook al kan zulk een grenswacht nooit zeer sterk zijn, en al kan de vijand die u overrompelen wil, ze allicht in 24 uur terugwerpen, ook dan geeft 't hem toch oponthoud en verruimt daardoor voor ons den tijd, dien we voor de mobilisatie zoo dringend van noode hebben. Natuurlijk moet zulk een grenswacht altijd, ook bij vollen vrede, ter plaatse zijn, en, op een enkel telegraphisch bericht uit Den Haag, onverwijld niet alleen in 't gelid staan, maar vuren kunnen. De vorming van zulk een grenswacht legt daarom een zeer ernstigen plicht en niet geringe verantwoordelijkheid op de bevolking van elk dorp, waar het grenspad doorheen loopt. Dat dorp kiest de Bevelhebber niet. Dat dorp is vanzelf aangewezen, omdat het dáár, op dat bepaalde punt, vlak bij de grenzen ligt. Gelijk vroeger de schutterij vanzelf in onze steden eropuit moest, als het brandalarm rondging, zoo ook moet de bevolking van zulk een grensdorp er terdege op georganiseerd zijn, onder vaste contrôle staan,

over alle wapentuig en instrument beschikken, en komt er onraad, op 't eigen oogenblik het gevaarlijk grenspunt bezetten. Dit wil nu niet zeggen, dat zulk een bewaking van kilometer tot kilometer langs heel onze grens moet postvatten. Het is toch duidelijk, dat een vijandelijk corps, dat ons overrompelen wil, niet op alle punten kan doorbreken. Het zijn dan ook vooral die grenspunten waar een spoorlijn of een heirweg de grens snijdt, waarop ten deze de aandacht moet worden gericht. Een spoorlijn kan het uiterste gevaar opleveren, en aanstonds moet daarom de grenswacht alle middel en instrument beschikbaar hebben om desnoods de lijn op te breken. Vooral echter waar, gelijk op onze Oostgrens, zonder veel moeite door den vijand een corps van een 10.000 man cavalerie tegen ons ware los te laten, moet ook op de heirwegen terdege worden toegezien. Nu is het verreweg het beste, indien op de gevaarlijke grenspunten 't zij een hulpfort, 't zij een losse batterij gereed staat. Bij de groote brug over den IJsel tusschen Arnhem en Emmerik hebben we dit. Doch al is 't nu niet op even groote schaal, iets van dien aard moeten we toch op alle gevaarlijke punten hebben. Er moet tijd zijn om de mobilisatie ongestoord te laten afloopen, en juist daarom mogen we op niet één punt overrompeld worden noch verrast. Nu hebben we wel ten deele reeds wat hier verlangd wordt, maar de regeling is niet vast genoeg en de beschikbare middelen zijn niet voldoende. De officier, die ten deze de verantwoordelijkheid zal dragen, mag niet elders, maar moet in het grensdorp wonen. Vast moet zijn aangewezen, wie hem bij ziekte of absentie vervangt. Die officier moet man van het vak zijn, en niet een oud-gepensionneerde die de kluts kwijt is. Alles wat voor defensie noodig zou zijn, aan wapening, geschut of ammunitie, moet steeds ter plaatse gevonden worden. En eenmaal telken jare moet niet enkel inspectie worden gehouden, of alles gereed is, maar ook bij verrassing, en desnoods te middernacht, moet de proef genomen, of de zaak loopt en alles gereed staat. In een dorp waar geen goede torenklok is, moet zelfs een alarmtoestel worden ingericht.

§ 13. *Versterkte plaatsen.*

Om en om wordt nu eens op het vestingwezen alle vertrouwen ge-

zet en dan weer alle geloof aan het nut van 't vestingwezen te niet gedaan. Vergelijk slechts wat in België plaats greep, met het standhouden in de vestinglinie van Belfort tot Verdun of van Straatsburg tot Keulen, en het zoo sterk uiteenloopend oordeel verstaat zich. De twee groote vestingliniën die van Fransche en van Duitsche zijde tegenover elkander in gereedheid werden gebracht, bleken alras zoo onverwrikbaar sterk te zijn, dat er aan ernstig doorbreken ternauwernood werd gedacht. Een enkel luchtschip of een enkele vlieger moge de bezetting een oogenblik door het inwerpen van explosieve bommen schrik en schade hebben aangebracht, maar de vestingen zelve hielden over geheel de linie stand In België, in Servië, in Montenegro, in Polen, en waar niet al zag men vesting na vesting door niet te lang beleg tot overgave dwingen, op de groote vestinglinie daarentegen die door of langs Elzas-Lotharingen van Keulen tot Bazel loopt, zag men zelfs van aanval af. Hieruit is af te leiden, dat de vestingbouwkunde thans metterdaad in staat is, schier onneembare vestingen, niet maar te bouwen, doch in te richten. Zoo echter, dat de waardij en beteekenis van deze vestingen er geheel van afhangt, of ze tot de uiterste perfectie in elkaar gezet, bezet en gewapend zijn. Is dit laatste het geval, zoo schijnt de vesting een bijna onneembaar bolwerk. Is daarentegen de inrichting, de bezetting, de bewapening enz. onvoldoende, dan blijkt reeds na korten duur geen vesting meer houdbaar te zijn, en zelfs van een langdurig beleg geen sprake meer te wezen. Ook ons Legerbestuur heeft zich derhalve af te vragen, in welke conditie op dit oogenblik onze vestingen verkeeren, of ze op Luik of op Verdun gelijken, en zoo 't eerste, wat ons alsdan te doen zal staan om ze onneembaar te maken. De tweede vraag waarvoor we staan is, of er niet te veel gesloopt is, zoodat er weer vast moet gelegd, wat men ondoordacht aan zich zelf overliet. Reeds aan de Schelde kwam dit uit. Vlissingen was geen vesting meer en onze forten aan de Schelde waren verwaarloosd. Thans reeds is het onverdedigbare van dit doen ingezien, en het verzet dat in 1909 en latere jaren van de zijde van België kwam, tegen ons pogen, om er weer afdoende wapening in te voeren, toont genoegzaam, hoe we door niets te doen, onze eigen toekomst in gevaar brachten. Dit verzet in België toch ging in hoofdzaak uit van de *Indépendance Belge*, wier Franschgezindheid van algemeene bekendheid was. Zelfs de poging bleef

niet uit, om Engelands toorn tegen ons uittelokken. Gelukkig kwam het zoover niet, en de toenmalige minister Colijn heeft dan ook geen oogenblik geaarzeld, om door den aanleg van het fort op Walcheren de aloude defensie van Zeeland, en in zooverre de afsluiting van Antwerpen, weer op te vatten.

§ 29. *Geheel nieuwe toestanden.*

In verband met de nieuwe evolutie van het stelsel van aanval en verweer schijnt het dan ook volstrekt noodzakelijk, dat we de verdediging van Amsterdam en den Helder, de bewaking van de Hollandsche waterlinie en de verdediging van Zeeland, met insluiting van Zeeuwsch-Vlaanderen, niet alleen handhaven, maar ook door fortenbouw, door regeling der onderwaterzetting, door beschikbaarstelling van genoegzaam garnizoen, door degelijke bewapening, en niet minder door voorziening in de behoefte aan water, aan voeding en aan ammunitie, tot een defensie van den eersten rang maken. Zoo iets, dan is in den jongsten oorlog, reeds bij den inzet, terstond gebleken, dat *halve* verdediging *geen* verdediging is en slechts aan den aanvaller een kans op succes biedt. Zelfs thans is de vesting Amsterdam nog niet geheel voltooid. Voorts is, wat vanouds defensiemiddel was, in menig opzicht derwijs verouderd, dat het ternauwernood meer meetelt; en ons geschut waaraan het welslagen hangt, is niet op de hoogte van den tijd. Wil men vesting en fort als integreerend deel van onze Landsverdediging niet alleen behouden, maar zelfs in beteekenis verhoogen, dan moet men, in geval van oorlog, er op steunen kunnen. En dit nu is volstrekt onmogelijk, indien het leger niet op goede gronden weet, dat de kans van een beleg te wagen is, en te wagen met uitzicht op een verdediging van duur.

§ 30. *Belemmerde invoer.*

Juist daarom echter moet reeds in vredestijd zorg worden gedragen, dat, eer het beleg ingaat, in de vesting of in het fort aanwezig zij al wat een beleg van duur kan doen uithouden. Voor forten met kleine be-

zetting levert dit geen bezwaar op, doch reeds voor de grootere forten kan dit zorg baren, en met name in de vestingen die, gelijk Amsterdam, een groote bevolking herbergen, kan gebrek aan voedsel tot te vroegtijdige overgave noodzaken. Met het oog hierop is reeds voorlang de vraag niet te onderdrukken geweest, of het juist gezien was, een stad met een bevolking van ruim een half millioen inwoners binnen zulk een fortenlinie op te nemen. Dit levert geen bezwaar op, zoolang men weet, 't zij van rechts, 't zij van links, den invoer vrij te kunnen houden; maar deed zich de casus-positie voor, dat de belegerden teren moeten op wat bij 't begin van het beleg binnen de grenslinie van de vesting aanwezig was, dan kan men met vrij groote zekerheid vooruit zeggen, dat uithongering alras tot overgave van de vesting dwingen zal. Aanvoer uit de overige deelen van het land zou in zulk een geval zeer zeker niet te wachten zijn, daar ons geheele land, bij afsluiting der grenzen, al spoedig zijn voorhanden voorraad verbruikt heeft; en hoe zorgzaam men ook vooraf voorraden binnen de vesting poogt op te hoopen, voor over het half millioen zielen is dit uiteraard een onbegonnen werk. Is men er zeker van, dat men bij aanval uit het Oosten steeds op invoer over zee, en omgekeerd bij aanval uit zee op genoegzamen toevoer uit Duitschland zal kunnen rekenen, dan geen nood. Indien er echter iets uit den jongsten oorlog te leeren valt, dan wel dit, dat het vooruit berekenen van de gebeurlijkheden ondoenlijk is, en dat wie niet naar vollen eisch op *alle* gebeurlijkheden is voorbereid, zijn toekomst verspeelt. Het vraagstuk van onze voeding in geval van oorlog wordt steeds meer een levensquaestie voor Nederland, en aan eigen zorgeloosheid zal 't te wijten zijn, indien in een oorlog die ons te wachten mocht staan, hongersnood van hoogst ernstigen aard alle vestingbezit doelloos voor ons maakte, en de meest intense wapening verijdelde. Er zal op moeten aangestuurd om de cultuur van graan en van aardappelen meer in overeenstemming met de volksbehoeften te brengen, door alle voor teelt geschikt land er voor aan te wenden. En anderzijds zal 't intijds opslaan van groote voorraden èn voor de vestingen èn zelfs voor geheel ons land plicht worden. Er op toeleven, mogen we in geen geval.

§ 31. *Onze artillerie.*

Reeds in den Duitsch-Franschen oorlog van 1870 was sterk uitgekomen, hoezeer de beteekenis van het geschut meer dan vroeger den uitslag van den krijg ging beheerschen. Dit gaf mij aanleiding om reeds in *Ons Program* op geschut-versterking ook ten onzent aante-dringen, en om, toen in 1901 de Koningin mij, in verband met de Kabinetsformatie, bij zich toeliet, als een der eerste bedingen voor het op mij nemen van die taak, te stellen, dat onverwijld ons bereden geschut, gelijk 't was, afgedankt en door snelvuurgeschut vervangen zou worden. Hiertoe is het dan ook onder de goede zorge van mijn ambtgenoot voor Oorlog, generaal Bergansius, reeds eer we aftraden, gekomen; en sinds zijn we dan voor 't minst in het bezit van een kleine 200 stuks nieuwmodern veldgeschut. De verwaarloozing waar-aan vroegere Kabinetten in dit opzicht ons leger ten prooi hadden gelaten, was dan ook metterdaad onverantwoordelijk. Doch sinds bleef het dan ook hierbij. Niettegenstaande de stand van het leger in getalsterkte in het oog loopend vooruitging, en we nu op 24 regimenten infanterie staan, bleef ons leger even pover van geschut voorzien. Is nu uit den jongsten oorlog allerduidelijkst gebleken, hoe de geschutstrijd den uitslag van alle worsteling beheerscht, dan is hier-mede uitgemaakt, dat verdubbeling van ons bereden veldgeschut het allerminste is, waarmede we volstaan kunnen. Gaat men nu over tot de formatie van drie legercorpsen, dan is driemaal honderd snelvuur-kanonnen het zuinigste getal waarmee we toekunnen. Zooals we er nu voorstaan met nog geen 200 stuks, zou in een min gelukkigen veldslag, zonder overdrijving, een honderdtal stukken kunnen te loor gaan, en geheel het nog overblijvende leger, zoo 't niet over meer dan enkele batterijen kon beschikken, reddeloos verloren zijn. Hier vooral dringt de nood. Doch hiermede zijn we er nog allerminst. Ook ons geschut toch voor de versterkte plaatsen is op zoo erger-lijke wijze verachterd, dat reeds uit dezen hoofde van het doorstaan van een ernstig beleg geen sprake zou kunnen zijn. Gelijk terstond bij Luik en aan de Maaslinie bleek, en kort daarop bij Antwerpen bevestigd werd, vindt thans bij beleg een artillerie aanwending, waarbij ons aangewezen vestinggeschut niet anders dan een bespotting zou

zijn. Het moet hier dan ook tot een radicale opruiming komen, en zal 't goed zijn, dan moeten ook wij bij de verdediging van onze versterkte plaatsen, wat 't geschut betreft, in niets bij wat de linie-Belfort-Verdun of Straatsburg-Keulen te zien geeft, achterstaan. Dit te verbloemen, baat niet. Een beleg is geen kegelspel.

§ 32. *Nieuwe aanmaak.*

Zelfs nog ernstiger vraag werpt zich hier op. Gaat een oorlog sleepen, gelijk het tusschen Port-Arthur en Moekden liep, en nog sterker zich nu voordoet tusschen Belfort-Straatsburg-Verdun-Keulen, dan moet ook voor ons land gerekend worden op een oorlogsduur van meer dan jaren. Dit leidt er van zelf toe, dat een vrij groot percentage van het geschut allengs opraakt en door ander moet vervangen worden. Daar we nu ons geschut van de betere soort uit Krupp's fabrieken overkomen lieten, rijst hiermee vanzelf de vraag, vanwaar we ons geschut betrekken zullen, zoodra oorlogstoestand de leverantie van Krupp opschort. Vroeger zou men gemeend hebben, dat het in zulk een geval spoedig van elders te ontbieden ware, maar de oorlog van 1914 toont op overtuigende wijze, dat een wereldstrijd, gelijk nu heerscht, elk uitzicht op leverantie van geschut van elders kan afsnijden. Stelt dit niet den eisch, dat de geschutsfabricage binnen onze grenzen mogelijk moet worden gemaakt, en wel in dien zin mogelijk gemaakt, dat het product in niets bij dat van Krupp achtersta? Of ook, ziet men hier geen kans op, wat anders blijft ons dan over, dan om in vredestijd zulk een reusachtige bestelling van geschut te laten uitgaan, dat we het drievoud van het volstrekt noodige in voorraad hebben liggen, om tot gestadige aanvulling en vernieuwing van onze batterijen in staat te zijn. Zelfs hiermede zijn we er niet van af. Genoegzaam is vooral in 1915/16 gebleken, dat geschut op zich-zelf nog niet baat, tenzij ge de beschikking voor uw artillerie hebt over zulk een onmetelijken voorraad ammunitie, dat 't schot bij dag en nacht door kan dreunen, zonder dat er ooit aan ammunitie gebrek komt. Ook daarop was men in Engeland niet voorbereid. Vandaar de plotselinge omzetting van een vrij groot deel der industrie, zoo in de Unie van Amerika, als in Engeland en Ierland zelf, om toch maar met

alle hulp van help man help vrouw, een niet op te maken massa ammunitie in gereedheid te brengen, waarmeê rusteloos kon worden doorgevuurd. Vraag nu, in hoever we daarop ingericht zijn, en de kenner zal u antwoorden, dat in 1910 zelfs de meest schamele provisie van ammunitie ontbrak, en dat, al bracht Colijn ook ten deze beterschap aan, toch altoos onze voorraad van ammunitie zoo onbeduidend is, dat ze in één week, zoo men doorvuurde, verschoten ware. Ook deze leemte vraagt alzoo onverbiddelijk voorziening. Met wat we nu hebben, komen we er in geen enkel opzicht.

§ 33. *Ammunitie.*

Zelfs dringt de vraag naar ammunitie daarom te meer, omdat ook wij niet buiten het vliegerwapen kunnen blijven, en ook dit wapen aanleiding geeft tot een rusteloos verschieten van bom na bom, zoodat nieuwe aanmaak geen dag kan uitblijven. Men weet nu, waardoor het aan de helden van Montenegro zoo tegenliep. Ze hadden eenvoudig al spoedig geen ammunitie meer, en zoo verstomde hun geschut. Men houde daarom op, zich zelf te misleiden. Zoolang 't uitsluitend om mobilisatie te doen is, kunnen we nu reeds een behoorlijk militair vertoon maken. Doch ging het, wat God verhoede, ook met ons land ten oorlog, zoodat ook wij een inval en aanval te doorstaan hadden, gelijk nu België onderging, dan zou de oorlog ook ons geheel onvoorbereid vinden, en toch bleef dusver zelfs nog elke maatregel uit, om ons tegen harder stoot in veiligheid te stellen. Die toestand van weerloosheid mag en kan niet aanhouden. Zuinigheid en spaarzaamheid zijn kostelijke deugden, maar de uitkomst leerde ons toch thans reeds, op wat schat van verspeelde millioenen het neerkomt, zoo de oorlog ons in het nauw brengt. Nu sparen, om in de ure des gevaars 't alles te verliezen, is de finantiekunst des dwazen, die uw schuld gestadig verhoogt, en u straks met een Staatsbankroet bedreigt. Had niet om wat liefs België in vroeger jaren zijn militaire uitgaven verdrievoudigd, indien daardoor wat 't nu overkwam, ware aftewenden geweest?

§ 34. *De Cavalerie.*

In een vroegere periode hadden we dragonders en huzaren, thans enkel huzaren, ingedeeld in vier regimenten, en elk regiment bestaat uit vier escadrons en een sectie mitrailleurs. Dan is er nog een escadron ordonnance-manschappen, een tweetal depôts en een rijschool. Saam maakt dit een 150 officieren en een kleine 4000 ruiters. Tegenover de 16.000 man geïsoleerde Cavalerie waarmee Duitschland ons op onze Oostergrenzen overvallen kon, is dit van geen beteekenis. Men zou dan van tweeën één moeten doen: of onze Cavalerie uitbreiden, gelijk België deed, dat over een ruiterij van bijna 6000 beschikte (309 officieren en 5671 ruiters) of zoo dit doelloos bleek, van alle ruitergevecht moeten afzien. Allicht kon men zelfs, indien het vaste corps huurtroepen, welker oprichting ons gewenscht scheen, een 1000 man te paard kreeg, behalve de 946 marechaussées, de op zich zelf staande cavalerie op 3000 terugbrengen. Dezen zouden dan in hoofdzaak dienst doen bij den ordonnance-dienst, voor de verbinding van onderscheiden troependeelen en tot afweer van kleine aanvallen, niet op zich zelf, maar ter ondersteuning van een infanteriecorps. Van uitbreiding van onze ruiterij kan in elk geval geen sprake zijn. Het kleine corps rijdende artillerie sluit zich bij deze cavalerie aan, en valt onder hetzelfde gezichtspunt. Geheel missen kunnen ook wij de bereden troepen niet, maar ons land leent zich niet voor ruitergevechten op groote schaal, en daarom moet wat bereden is, bij ons leger een ondergeschikte plaats blijven innemen.

§ 35. *Alliantie.*

De vraag of het aangaan van bondgenootschappelijke betrekkingen ons zou zijn aan te raden, werd reeds beantwoord. Thans, waar het Leger aan de orde is, daarom slechts een kort woord over de militaire beteekenis van een alliantie. Veel ingang heeft dusver het tooverwoord van de Alliantie zoomin bij ons als elders gevonden. Van een alliantie der neutralen om eigen souvereiniteit tegen de wilkeur van oorlogvoerende Mogendheden te handhaven, wierp men ook na 1914

telkens weer het denkbeeld op, maar ingang kon 't niet vinden, en geen enkele militaire alliantie is dusver tot stand gekomen. Voor ons had een alliantie met België het naast gelegen, indien dit er toe had kunnen leiden om beide landen buiten den oorlog te houden; maar gelijk boven reeds vermeld werd, te Brussel vond elk denkbeeld van dien aard zoo goed als geen ingang, en daar niet Nederland het eerst aan inval bloot stond, was er voor verder aandringen onzerzijds geen oorzaak. Of zich, geheel afgezien van oorlogstoestand, een bond van alle kleine Staten van Europa denken liet, blijft in hooge mate twijfelachtig. Ook in onze Tweede Kamer is het denkbeeld van zulk een bond van kleine Staten wel geopperd, maar 't bleef bij een aanroeren van de quaestie, zonder dat het Kabinet er dieper op inging. Men ligt te ver van elkaar af. De belangen der onderscheiden kleine Staten loopen te ver uiteen. En geen onzer wil zich wagen aan de zeer schadelijke gevolgen, die het bondgenootschap met een op grensuitbreiding belusten Staat na zich zou kunnen sleepen. Ook van een bondgenootschap met Duitschland is wel sprake geweest, of althans van een toleenheid met onze Oosterburen, maar hier waren de factoren die zich koppelen zouden, te ongelijk, en de kleinste van de twee zou zoo licht het gelag betalen. Steeds meer kwam men ten onzent dan ook tot de overtuiging, dat we, naast God, niet anders dan op ons zelven konden rekenen, en deswege geheel onze militaire inrichting op de gestaltenis van ons eigen land moesten doen passen, Voorzoover er dan nog van saamwerking of althans van steunverleening of steunverkrijging in internationalen zin sprake mocht komen, was deze niet bij Oorlog of Marine, maar uitsluitend bij Buitenlandsche Zaken te zoeken. De Vredesconferentiën gaven ons nu eenmaal een geheel eenige positie van internationalen aard. Hiervan is alzoo ook voor de veiligheid van ons land partij te trekken. Daarom drongen we er steeds op aan, dat met de „laat-maar-waaien"-politiek onder onze diplomaten eens en voor altijd mocht gebroken worden. Almeer mag dan ook erkend, dat Buitenlandsche Zaken een meer beheerschende positie inneemt. In het midden der vorige eeuw was die positie beneden nul gedaald, thans tellen we weer mede. Een reeks van uitstekende Ministers heeft nu reeds aan het hoofd van dit Departement geschitterd; en niet 't minst toen de wereldoorlog uitbrak, mocht hierin geroemd worden. Voor wat het onderhavige hoofdstuk betreft, blijft

nu alleen de vraag, of het verband tusschen Buitenlandsche Zaken en Oorlog reeds geworden is, wat het zijn moet. Onder de militaire krachten van een land moet ook het Departement van Buitenlandsche Zaken meetellen, en omgekeerd moet Oorlog zich niet te eenzijdig met de militaire kansen bezig houden, maar ook wel terdege rekenen met de grenzen die Buitenlandsche Zaken aan zijn optreden stelt.

Hoofdstuk XXI.

's RIJKS BEZIT OVER ZEE.

---

§ 1. *Koloniën.*

De naam „Kolonie" is herkomstig van het Latijnsche woord *colonus*, dat op zichzelf niet anders dan *landbouwer* beteekent. Het land bebouwen heet dan *colere terram*, en de man die zulks doet, droeg den naam van *colonus*. Hierbij kwam dan als nevenbegrip, dat kolonist iemand was die uit zijn land toog en zich naar een anderen Staat begaf, waar braak land te over lag, en die nu zulk een streek wilde ontginnen. Zóó echter, dat zulks niet het doen was van één man alleen, maar van een groep personen, die saam hun geboorteland verlieten, om in de nieuw te ontginnen streek saam een nieuw volksbestaan op kleine schaal te beginnen. Dit sloot vanzelf niet uit, dat ook anderen, die geen landbouwers waren, met zulk een gezelschap mee uittogen, en er tegelijk een begin van cultuur brachten die meer een stedelijk karakter aannam; maar het grondbegrip was en bleef toch, dat het te doen was om een nog niet tot ontwikkeling gebracht land te gaan cultiveeren. Het is daarom niet zoo toevallig, dat het woord *cultuur* en het woord *kolonie* één van oorsprong zijn en beiden van het Latijnsche *colonus* afstammen. In ons woord *kolonisatie* zit het begrip van het verhuizen naar een andere streek, om daar het land te

bebouwen en een maatschappij te doen opkomen, alsnog in. De Phoeniciërs van Tyrus en Sidon waren de eersten die het begrip van kolonie in dien rijkeren zin opvatt'en. De hoogere cultuur van Midden-Azië was tot in hun haardsteden doorgedrongen, en daar zij door hun scheepvaart met geheel de Middellandsche Zee tot aan de Straat van Gibraltar in verbinding stonden, hebben zij aan de Grieken een stoot in hooger richting gegeven, en zelven aan de Noordkust van Afrika door het stichten van eenige volkplantingen hun invloed verrijkt. Men behoeft den naam van Carthago slechts te noemen, om klaar voor zich te zien, welken invloed deze kolonisatie van meetaf op de wereldhistorie heeft uitgeoefend. De Grieken zelven namen al spoedig die kolonisatiegedachte van de Tyriërs over. Men kent de rol die zij op Sicilië vervulden. De Grieksche koloniën overtroffen zelfs zeer spoedig de moedersteden in beteekenis, en hierbij was het eigenaardige, dat de Grieken toch de kunst verstonden, om zich met hun koloniën één te blijven gevoelen. Al te saam noemde men dit dan Groot-Griekenland, en zoowel de eenheid van taal als de trouw aan de vaderlandsche zeden, in verband met de universeele beteekenis van de orakels te Delphi e.a., alsook met de voor alles meetellende Olympische spelen, gaven het historisch bewijs, hoe een Volk geheel in onderling verband voort kan leven, ook al ontbreekt eene, alle deelen ervan beheerschende, Overheid. Opmerkelijk is het dan ook, hoe de macht van Rome zich nimmer door kolonisatie in eigenlijken zin gesterkt heeft. Rome is machtig geworden niet door volkplanting en met een eigen sociaal leven, maar door militair geweld. Natuurlijk verspreidden zich tal van *cives*, d. z. Romeinsche burgers, in de provinciën, maar toch vestigden zich geen kolonisten, die ter kolonisatie uittogen. In de latere periode was dit bijv. in het huidige Roemenië en op de Noordkust van Afrika wel het geval; doch wie nagaat, hoe er, zij 't al niet in het land der Batavieren, dan toch in de Rijnstreek, zelfs Romeinsche steden van beteekenis opkwamen, die voelt toch aanstonds, hoe al zulk doen van de Romeinen heel iets anders was dan wat de Grieken in Groot-Griekenland verwierven. De Romeinsche kolonisatie doelde op het stichten van militaire koloniën, waar de veteranen van het leger werden ondergebracht. Voor het recht verstand van de kolonisatie-idee moet men daarom altijd weer op de Phoeniciërs en op de Grieken teruggaan. In de Midden-eeuwen

slaapt de kolonisatie ook bijna geheel en vindt alleen nog zekeren naklank in de missiën der geestelijke orden en ten deele in de kruistochten. De echte kolonisatie daarentegen leefde eerst bij het ingaan der nieuwe Geschiedenis met de ontdekking van Amerika weer op.

§ 2. *Spanje als koloniseerende Mogendheid.*

De anti-Spaansche gezindheid die ons eigen is, mag er ons nimmer toe verleiden, om Spanje's koloniale beteekenis te onderschatten. Vooral op Amerika wierp zich zijn streven, doch in Zuid-, Midden- en Noord-Amerika heeft het in de 15e en 16e eeuw dan ook een reuzenrijk gesticht, dat zijn nawerking nog in geheel Amerika gevoelen doet. Toen het in de 18e eeuw zijn hoogsten bloei had bereikt, omvatte het geheel Zuid-Amerika; op Brazilië en de streek om Guyana en Suriname na, bezette het geheel Midden-Amerika, en was het doorgedrongen tot in de Zuider-Staten van de Unie, ten Noordwesten zelfs tot Californië. Behalve in Brazilië, zocht Portugal zich meer op de Oost-Indische eilanden te nestelen. Onze Zeven Provinciën hebben kort daarop aan Portugal zijn winst ontnomen. En ook zijn toen van lieverlede de Engelschen op het verwerven van koloniaal bezit uitgetogen. In den eersten aanzet daarentegen is het Spanje geweest dat voorop ging, en is Spanje erin geslaagd, niet slechts handelskoloniën te stichten, maar om een groot stuk van Amerika Spaansch te maken. Spaansch door de landverhuizers die 't overal aan wal zette. Spaansch door de taal die het overal wist in te voeren. En Spaansch evenzoo door de Spaansche levenswijs, Spaansche inrichting en Spaansche religie, die het in al 't veroverde land als regel wist te stellen. Men kan dan ook niet zeggen, dat de Spaansche kolonisatie in het mercantieel systeem opging. Dit mercantieel systeem lag veel meer op den weg van Portugal, van ons land en van Engeland. Ook wij hebben later volkplantingen gesticht in Suriname, op Curaçao en in Nieuw-Amsterdam en Nieuw-Nederland, alsook aan de Kaap. Doch wat bij ons uitzondering bleef, is bij Spanje van meet af regel geweest. Spanje heeft geheele volkplantingen gesticht, en zulks op groote schaal, die als ware het repetitiën van Spanje zelf waren. Met de Indianen wist het zich niet te verstaan. Dit bracht het dan ook ten onder, en de

uitkomst was, dat er na de groote revolutionaire periode van het laatst der 18e en het begin der 19e eeuw, geheel een reeks van nieuwe, zelfstandige Staten is opgetreden, die het beeld van wat Spanje destijds was, nog altoos in hun eigen bestaanswezen weerkaatsen. Met Cuba en de Philippijnen gingen in 1898 de laatste van deze bezittingen voor Spanje te loor, deels zeer zeker als wrange vrucht van gebrekkig koloniaal beheer, maar toch stellig niet minder door het feit, dat de wijze waarop Spanje van meetaf zijn volkplantingen stichtte, er vanzelf toe leiden moest, om, na verloop van tijd, deze Staten het verband met het Moederland te doen verbreken, en, van onder de voogdij uitkomend, in zelfstandig bestaan over te gaan. Vooral het feit dat Spanje nimmer naliet, waar het optrad en doordrong, het Kruis in eere te verheffen, heeft aan de Staten die nu van onder Spanje's voogdij uitkwamen, een hooger karakter verleend, dan Engeland in Voor-Indië, Frankrijk in Algiers of wij op Java afdrukten.

§ 3. *Het Mercantiele stelsel.*

Dat Spanje, zoo men op de eind-uitkomst ziet, een hooger vlucht wist te nemen dan Portugal of ons land, lag aan omstandigheden, van eigen wil onafhankelijk. Spanje wendde zich meerendeels tot streken, waar 't land te geef was, het klimaat de Europeanen niet te zeer drukte en waarvoor het landverhuizers als bij de vleet in gereedheid hield. De uittocht van Spaansche landverhuizers is in de 16e en 17e eeuw allesovertreffend geweest, en het grooter deel der streken die ze bezetten, genoot een gezonde atmosfeer. Dit was wel niet zoo in Midden-Amerika, doch hierbij vergete men niet, dat de Spanjaarden in hun eigen moederland reeds aan een hooge temperatuur gewend waren. Onze bevolking was te klein voor het uitzenden van landverhuizers in grooten getale, en zelfs de Kaap bevolkten we veel te schaarsch, terwijl de grootere schare van landverhuizers, die destijds naar het huidige New-York toog, toch al spoedig door het Engelsche element overschaduwd werd. Emigratie en klimaat zijn bij kolonisatie twee der machtigste factoren, en deze beiden had Spanje meê, terwijl wij ze in Oost-Indië tegen ons hadden. In onzen Ar-

chipel was 't voor volksverhuizing op groote schaal te heet, en ons volk bleef numeriek te klein om groote groepen landverhuizers uittezenden. Op dit verschil tusschen wat Spanje ondernam en wat wij tot stand brachten, dient daarom steeds gelet. Komt men nu daarentegen op het stelsel als zoodanig, dan blijkt genoegzaam, dat zoowel Spanje als Nederland destijds in het mercantiele stelsel bevangen waren, en dat dit mercantiele stelsel op ons koloniale doen in de 17e eeuw zeer sterk, en eenzijdig zelfs, zijn stempel heeft afgedrukt. Wel is dit stelsel in zijn engeren zin, en in zijn meer afgewerkten vorm, eerst door Colbert en Cromwell tot heerschappij gekomen; maar lang heeft 't reeds vooruit gewerkt, en met name de neiging om in het zich verrijken met edel metaal en keurgesteente loon naar werk te vinden, heeft Spanje's Zuid-Amerikaansche kolonisatie in geen geringe mate beheerscht, ook door het in 't leven roepen van een krachtige industrie. Bij ons liep dit anders, en slechts in zooverre kon ook in onze koloniën van het mercantiele stelsel sprake zijn, als de handel ons geheele stelsel beheerschte. Reeds het feit spreekt hier, dat we voorgingen in de methode om het gezag in de koloniën van onze Overheid af te nemen en het aan een Gezelschap, *in casu* de Oost-Indische Compagnie, af te staan, geheel op de wijze waarop Engeland dit nog doet door zijn Chartered, en Sir James Brooke dit ondernam op Borneo, die het land kreeg van den Sultan van Brunei en 't bij zijn sterven vermaakte aan Koningin Victoria. Ook thans nog ziet men het, benoorden de Kaap, in Rhodesia, voortwoekeren. De handel, en hierop kwam het aan, kon eerst op die manier de vrije hand erlangen, en zich desnoods tegenover de bevolking op haar terrein en in haar producten velerlei veroorloven, waaraan de Overheid zich nimmer gewaagd zou hebben, en waar nu geen haan naar kraaide. Het vernietigen bijv. van een deel der specerijen op de Molukken, om den prijs van het product in Europa hoog te houden, zou nooit van Overheidswege hebben plaats gegrepen. Zulk een Gezelschap, zulk een Compagnie daarentegen was vrijer. Haar was het niet om een zegenen van de bevolking, maar om plaatsing van haar producten in ruil voor producten van 't land te doen. Zulk een streven nu maakt vanzelf egoïstisch en doelt schier uitsluitend op geldelijke voordeelen. Niet, dit versta men wel, alsof ook onze Oost-Indische Compagnie niet de missie ter harte nam, en op kerstening van de inlandsche bevolking be-

dacht was, doch dit ging veel meer van de Classes, vooral van de Classis van Amsterdam en Middelburg, dan van de Compagnie zelve uit. Die Compagnie zelve beoogde in den grond der zaak niet anders dan scheepvaart en handel; iets waar in de 18e eeuw dan wel het pogen bijkwam om politieken invloed uit te oefenen, en de wil om de Staatjes geheel aan zich te onderwerpen, maar toch bleef de geldelijke winst als doel hierbij steeds voorzitten. De hoofdvraag voor de Compagnie was steeds, hoe haar papieren op de beurs te Amsterdam stonden. En toen nu in de 18e eeuw die papieren in prijs daalden, en daarentegen de schuldenlast van de Compagnie hand over hand toenam, is onze Compagnie bij den eersten stoot die in de Revolutie tegen haar uitging, in elkaar gezakt en in 1798 bezweken.

§ 4. *Onder Staatsbestuur.*

Toen in 1798 onze Archipel onder Staatsbestuur was gekomen, miste de toenmalige Overheid ten eenenmale de macht om haar gezag in onzen Archipel te handhaven. De Engelschen hebben hier toen gebruik van gemaakt, om in hun strijd tegen Frankrijk ook op onze koloniën beslag te leggen, en gelijk het heette, ze voor ons te bewaren. Dit gold ook van de Kaap en van Ceylon, die we nooit terugzagen, maar onzen Archipel kregen we in 1814 dan toch terug. Veel hadden de Engelschen er niet veranderd, maar toch in wat ze deden, eer ten goede dan ten kwade gewerkt; en toen na Napoleons nederlaag de Archipel weer aan ons overging, had Koning Willem I het geluk, er een reeks van uitstekende Gouverneur-generaals te kunnen heenzenden, die er de orde herstelden, ons gezag er in eere brachten, en na korten tijd het Cultuur-stelsel invoerden, dat, op den duur niet houdbaar, toch ongetwijfeld in zijn eersten aanloop niet alleen Nederland financieel uit den nood redde, en een doeltreffende bemoeiing met Indië onder onze kooplieden in het leven riep, maar zeer zeker, wat aanvankelijk niet vermoed werd, ook de inlandsche bevolking sociaal winnen deed. Veel sterker dan eertijds nam de bevolking er dan ook toe; al bleef 't loon laag, het *zekere* loon gaf toch welstand, en althans in de eerste dertig jaren van zijn doorwerking

kon het Cultuur-stelsel niet als een vloek beschouwd, die Java ten onder hield, maar bracht 't zeer stellig het zoo rijke eiland ten deele vooruit. Wie den toestand vergelijkt waarin Java verkeerde bij het ineenzakken der Oost-Indische Compagnie, met wat op Java tierde in het midden der vorige eeuw, kan van een vloek niet spreken. Het behoeft dan ook in 't minst niet te bevreemden, dat de toenmalige Conservatieve partij met klem en kracht aan het Cultuur-stelsel vasthield, en dat er ook van Antirevolutionaire zijde nog veel te lang in dit stelsel heil is gezien. Keuchenius was onzerzijds de eerste geniale koloniale Staatsman, die er ons mee breken deed. Fransen van de Putte trad in gelijken geest tegenover Thorbecke op. En ook schrijver dezes is van meetaf, toen hij op parlementair gebied verscheen, tegen dit Cultuurstelsel opgetreden. Strijd met het verleden lag hier niet in. In aanmerking genomen den jammerlijken toestand waarin de Oost-Indische Compagnie tenslotte den Archipel overgaf, moest er destijds een radicaal middel worden aangegrepen, om te breken met het verleden en tegelijk Nederland zelf te redden van het finantieel bankroet waardoor het gestadig bedreigd werd. Voor dit doel nu kon op dergelijk oogenblik geen beter systeem worden aanvaard, dan wat door het Cultuurstelsel een algeheelen keer in den stand van zaken bracht. Alleen maar, dit redmiddel behoefde slechts tijdelijk in te werken, en kon ook alleen tijdelijk hulpe bieden. Inmiddels waren hoogere doeleinden in het vizier genomen. Steeds sterker drong de overtuiging door, dat het lot van zoovele millioenen als in onzen Archipel huisden, niet uitsluitend beheerscht mocht worden door geldelijke overwegingen. Voor die millioenen moest een andere en betere toekomst ontsloten worden, en dit kon niet, indien het dwangsysteem aan alle vrijere ontwikkeling in den weg bleef staan. Er lag een verleden van drie eeuwen achter ons, waarin ons land den Archipel schier eeniglijk ten eigen bate had uitgebuit. Dit kon en mocht zoo niet voortduren. Bleef het koloniaal bewind over deze eilanden ons toevertrouwd, dan moest erkend en begrepen, dat in deze beschikbaarstelling tevens een hoogere, internationale roeping tot ons kwam, en dat voortaan niet overheersching ten onzen bate, maar voogdij ter opvoering tot hooger standpunt in onze hand was gesteld. Nu trof het gelukkig, dat deze overweging schier tegelijk èn van Fransen v. d. Putte èn van de Antirevolutionaire partij uitging, en aan deze coincidentie is het dan ook

te danken, dat, men mag zeggen van 1874 af, onze partij met de liberale, in haar breeder afmetingen, zij het al uit zeer onderscheiden beginsel, dan toch in eenzelfde richting heeft saamgewerkt.

§ 5. *Onze voogdij.*

Voogdij is het gelukkig gekozen woord, om de zedelijke roeping uittedrukken, die van Godswege, met het oog op Indië, tot het volk van Nederland is gekomen. Drieërlei toch ligt in dit begrip van voogdij uitgedrukt. In de eerste plaats, dat de Inlandsche bevolking op deze eilanden nog niet genoeg sociaal uitgegroeid en gerijpt is, om reeds aanstonds als een eigen zelfstandig volk op te treden. In de tweede plaats, dat het desniettemin zoo geleid en zoo opgevoed moet worden, dat het straks die geheel zelfstandige positie zal kunnen aanvaarden. En in de derde plaats, dat de voogd, hiermede te belasten, niet te zoeken is, maar vanzelf door het verleden is aangewezen. Indië is nog pupil, voogdij is onmisbaar, die voogdij eischt opvoeding, en geen ander land dan Nederland is aangewezen, om die opvoeding aan de inlandsche bevolking van onzen Archipel te doen toekomen. En toch, hoe uitnemend dit woord *voogdij* onze roeping ook moge uitdrukken, toch zij men hierbij tegen ernstig misverstand op zijn hoede. Voogdij in het gewone leven is een taak, die van rechtswege op iemand gelegd wordt, doch slechts voor een zeer beperkt aantal jaren. Aanvaardt men die voogdij op een oogenblik, dat de pupil het tiende jaar reeds bereikt heeft, dan kan nimmer meer dan van een voogdij van andere tien jaren sprake zijn. Hier daarentegen is van zulk een tijdsbepaling geen sprake. Er is hier geen autoriteit die aan Nederland deze voogdij opdroeg en den omvang van den tijdsduur bepaalde. Alleen de historische uitkomst zal hier de grens kunnen bepalen, juist zooals dit plaats greep voor Spanje, toen schier al zijn bezittingen in Amerika zelfstandige republieken werden. Gelukte het ons in loop van tijd, ook in onze Indische Koloniën de mogelijkheid voor zulk zelfstandig volksbestaan te scheppen, zoo zou zich allicht in onze bezittingen straks geheel gelijk verschijnsel voordoen, zoodat ook in onzen Archipel opstand van ons afscheurde, wat nu onze rijkdom is. Zelfs ligt bovendien het gevaar niet zooverre, dat een andere Mogendheid ingreep en de heer-

schappij over onze bezittingen, eer ze door den voogd vrij en meerderjarig werden verklaard, ons ontnam, om ze zelve te gaan exploiteeren. De beeldspraak van de voogdij is daarom ook alleen in zooverre bruikbaar, als er in wordt uitgedrukt wat bij onze bewindvoering ons doel en onze toeleg moet wezen. Die toeleg zal dan zijn, om op onze eilanden de inwoners tot een hooger standpunt op te voeden en de mogelijkheid voor latere politieke zelfstandigheid in hen aan te kweeken. Doch verder ga men in de aanwending van deze beeldspraak niet. Dat een voogd zich van zijn voogdij geen profijt mag toeëigenen, houdt voor ons niet in, dat voor ons het trekken van profijt uit onze koloniën zou zijn buitengesloten. Er moet iets zijn dat ons trekt en boeit om de heerschappij en het beheer in deze koloniën op ons te blijven nemen. Zelfs bij gewone voogdijen poogt men er vaak aan te ontkomen, wijl de voogdij vaak zooveel last en moeite en beslommering veroorzaakt, zonder groote aantrekkelijkheid van zich te doen uitgaan. Ook ten opzichte van onze koloniën mag daarom de voogdij niet in afgetrokken idealen zin worden opgevat. Dit hooge ideaal schiet gemeenlijk zelfs in het persoonlijke leven te kort, en is in geen geval ooit op geheele volken van toepassing geweest. Geen land en geen volk krijgt 't ooit in den zin, op welke streek dan ook beslag te gaan leggen, eeniglijk om zich het ideale genot te gunnen, zulk een streek tot hooger cultuur te verheffen. Het is derhalve niet zoo, dat men opzettelijk een voogdij zou beoogen, en nu onze kolonien aangrijpt om er zulk een ideale voogdij mogelijk te maken. Eer omgekeerd moet beleden, dat we de heerschappij over onze koloniën nu eenmaal bezitten, en dat het, om in 't voeren van die heerschappij voor God verantwoord te zijn, het veiligst en het nobelst is, ze als een voogdij op te vatten, en de hoogere opvoeding van de ons toevertrouwde volken als doelwit te kiezen. Dat hierbij dan tevens onze handel wint, onze productie welvaart, en de internationale invloed van ons land toeneemt, is met een juist opgevatte voogdij volstrekt niet in strijd, maar is er eer het rechtstreeksch uitvloeisel van. Slechts worde toegezien en gewaakt, dat de Overheidsexploitatie, die in het Cultuurstelsel stak, niet herleve in de exploitatie van onze Indiën door den particulier.

§ 6. *Oeconomisch systeem. Atomistisch of organisch?*

Afgezien echter van deze opvatting der voogdijtaak, doet zich nu als van zelf de tweede vraag voor, door welk oeconomisch stelsel we ons het best, ten bate van de koloniën en van het eigen land, van deze voogdij zullen kwijten. Te dezen opzichte nu hangt de kentering in het oeconomisch leven, die in de 19e eeuw opkwam, aan de school van Adam Smith. Van Smith en Cobden ging de nieuwe school uit, die de laatste sporen van het mercantiele-physiocratische stelsel onkenbaar maakte en aan het stelsel van vrijen arbeid, vrijen handel en vrije concurrentie ingang schonk. Adam Smith vooral trok de begeerte veelszins van de schatten der natuur af, om de wezenlijke waardij die het leven beheerscht, te zoeken in den arbeid, en in de persoonlijke krachtsontwikkeling van den mensch. Egoïsme moest het uitgangspunt zijn. Ieder zocht het beste voor zich-zelf. Aan het altruïsme kon geen plaats worden ingeruimd. Het was de zucht om zich zelf te bevoordeelen, die de meest absoluut vrije concurrentie eischte. De Overheid moest zich daarom uit het oeconomische leven liefst geheel terugtrekken, om dit eigenaardige leven voorts geheel aan eigen ontwikkeling over te laten. Het kapitaal mocht daarom volstrekt niet op zij gedrongen. Veeleer was het de aantrekkelijkheid van de macht van 't kapitaal, die beiden de zelfzucht en de concurrentie prikkelde. Elke prijs van wat product of waar ook, loste zich daarom vanzelf op in grondrente, arbeidsloon en kapitaal-interest; en mits deze drie factoren in hun natuurlijk evenwicht werken konden, achtte Smith den hoogsten voorspoed aan land en volk te kunnen voorspellen, met name ook voor de lagere volksklasse. Een winste, waar dan nog bijkwam, dat op zijn standpunt de nationale factor als vanzelf in het internationaal gedijen opging, zoodat de wedijver tusschen volk en volk aan scherpte verloor, en een kosmopolitisme kon worden ingewacht dat straks de paradijstoestanden zou doen terugkeeren. Gelijk wel niet anders kon, is nu ook ten onzent, met name van Liberale zijde, in de nieuwe koloniale politiek deze internationaal-economische gedachte ingeschoven. Fransen v. d. Putte beleed ze van heeler harte, en in meer dan één opzicht vond dit stelsel dan ook in ons koloniaal bewind een vaak verre van on-

gevaarlijke toepassing. Bescherming van eigen productie, scheepvaart en handel gold niet meer voor eervol. Tal van vreemde handelaren begonnen zich in onze koloniën te nestelen. En juist hierdoor begonnen allerlei vreemde invloeden machtig te worden. Zelfs uit Tokio eenerzijds, en anderzijds uit Australie. Men mag er zich daarom in verheugen, dat de ideeën van Smith en Cobden reeds in Europa zichzelven geoordeeld hebben. De uitkomst sloeg zoo bitter tegen, en welhaast trad de jammer aan het licht, dat juist door dit eenzijdig stelsel aan den arbeidenden stand en aan de lagere volksklasse was toegebracht. Schäfle vooral brak den idealen roep, dien het stelsel van Smith zich had weten toeteeigenen, en vooral in den grooten oorlog die in Augustus 1914 uitbrak, kwam de volstrekte onhoudbaarheid van het individualistisch-oeconomische stelsel op zoo overtuigende wijze aan den dag, dat men nu reeds van alle zijden doelt en zint op geheel gewijzigde oeconomische verhoudingen. Reeds van de dagen van Franssen v. d. Putte af was in gelijken zin ten onzent van Antirevolutionaire zijde verzet tegen het absoluut vrije concurrentie-stelsel uitgegaan. Het Socialistisch ideaal was er geheel in ten onder gegaan. Het pure individualisme kon niet anders dan op dwaalspoor leiden. Organisch was nu eenmaal het leven der menschenkinderen onderling, en in hun verband met de natiën, in elkander gezet. En al viel nu het feit niet te loochenen, dat deze organische samenhang veelszins door egoïsme en materialisme verstoord was, toch moest er altoos weer op aangehouden, en vandaar dat ook op koloniaal gebied het organisch protest tegen het allen band loswikkelend atomisme moest uitgaan.

§ 7. *Exploitatie door particulieren.*

Dit sloot vanzelf een nieuw opkomend uiteengaan der meeningen in zich. Tegen het stelsel van exploitatie door de Overheid stond men eenparig en als één man gekant. Doch dit sloot allerminst het gevaar uit, dat de particuliere ondernemer in de plaats van den Staat schoof, en nu een bedenkelijke exploitatie op eigen hand begon. Ook de Staat bleef dan wel ontginnen en planten, doch in geheel vrije concurrentie met den particulieren ondernemer, en aan dezen laatste stond alzoo de kans vrij, om, gebruikmakende van de armoede die

vrucht van overbevolking was, de arbeidskrachten, de landbouw- en boschterreinen, en de schatten onder den bodem in concurrentie met den Staat, zich ten goede te doen komen. Men weet dan ook, wat schatten van millioenen en nogmaals millioenen door den tabaksbouw in Deli, door mijn-ontginningen en door fabrieken in onze Indiën, door particulieren zijn saamgegaard en naar Nederland of ook naar andere landen uitgedragen. Op geheel vrijen voet kon dit zoo niet blijven doorgaan. Hoe rijk de schatten ook waren, die uit den bodem en van onder den bodem te verzamelen waren, alles mocht toch niet leeggehaald, gelijk 't met de tin dien weg reeds opging, om tenslotte een geplunderd land aan een verarmde en machtelooze bevolking achter te laten. Vandaar dat het den weg opmoest om de Staats-exploitatie, mits als particuliere onderneming, op breede schaal te aanvaarden, en bij de particuliere exploitatie van de enkele ondernemingen zulke grenzen te stellen en zulke rechten te heffen, dat het gebruik van 't land niet in misbruik oversloeg, en de vorige toestand tenslotte blijken mocht, de mogelijkheid voor lateren, nog hoogeren bloei te hebben opengelaten. Temeer dient hier een wachtpost te worden uitgezet, daar de verarmende particuliere exploitatie niet enkel door Nederlanders kan gedreven worden, maar er, gelijk het nu staat, ook vreemd kapitaal bij ons kan indringen, om zich ten koste van onze koloniën, en hierdoor ten koste ook van ons eigen land, meer dan te verdubbelen. Gelukkig dat we in de laatste periode ook wat dit gewichtig belang aangaat, dan toch den beteren weg zijn opgeraakt. Ook in dit opzicht wees generaal van Heutz ons de betere richting. De exploitatie van de schatten, die uit onze koloniën te gewinnen zijn, neemt op veelzijdige wijze toe. Overheid en particuliere ondernemer wedijveren hierin met elkander, en 't gebruik en de exploitatie wordt al meer onder zulke vaste regelen gebracht, dat 's Lands kas er bij welvaart, verspilling van kracht almeer wordt afgesneden, en er bij steeds rijker ontginning en cultuur van geen misbruik van de bevolking meer sprake zal komen. Slechts in één opzicht dreigt nog een niet gering gevaar. De Chineesche werkkracht is van hooger allooi dan die van de gewone inlanders, tenminste vooralsnog. Dit nu verleidt den particulieren ondernemer zoo licht, om een handiger instrument uit China te ontbieden, dan hem hier op Java of Sumatra in de eigen bevolking ten dienste staat. Hierbij nu moet streng worden

toegezien. Niet alsof elke vreemde werkkracht ware buiten te sluiten. Dat geschiedt ook in Nederland niet. Maar wel moet scherp worden gewaakt, dat we, om een onderneming profijtelijker te maken, straks het landsgevaar van den kant van China niet verhoogen.

§ 8. *Het Rijk.*

Het eerste artikel van onze Grondwet onderging bij de herziening in 1887 inzooverre een aanmerkelijke wijziging, dat er nu ook in gewaagd werd van „de koloniën en bezittingen in andere werelddeelen". Zelfs in 1848 was dit nog niet geschied. Artikel één hield toen alleen in, dat „het Koningrijk der Nederlanden bestaat uit de tegenwoordige provinciën". Slechts werd er bijgevoegd: „in Europa". Dit liet wel reeds toen plaats voor de bijgedachte, dat het Koninkrijk ook bestond uit territoir buiten Europa, alleen maar, het stond er nog niet uitdrukkelijk bij. Die bijvoeging kwam eerst in 1887, en wel met deze bijzonderheid, dat nu in Artikel 2 verklaard werd: „De Grondwet is alleen voor het Rijk in Europa verbindende", terwijl in lid 2 werd bepaald: „Waar in de volgende artikelen het Rijk wordt genoemd, wordt alleen het Rijk in Europa bedoeld". Tegen deze wijze van uitdrukking nu rijst geen overwegend bezwaar, mits op voorwaarde, dat het onderscheid tusschen het Moederland en zijn koloniën en bezittingen, duidelijk uitkome en in het oog worde gehouden. Ook in het persoonlijk leven kan men zeggen, dat iemand niet alleen in zijn persoon optreedt, maar als persoon tevens bezitter is van 't gewaad dat hij draagt en van het goed dat hem als huisraad dient, en zoo hij bezit heeft, ook van dien eigendom of van effecten en gelden. Men ziet dit bij de hoogstaangeslagenen. Dit neemt echter niet weg, dat er tusschen den persoon en zijn bezit of eigendom altoos een principieel onderscheid overblijft. Hij kan al zijn goed verliezen, dat hij als persoon toch overblijft, en omgekeerd kan hij sterven, dat toch al zijn goed beschikbaar is. En zoo nu ook is het hier. Spreekt men van het Koninkrijk der Nederlanden als internationale verschijning, dan natuurlijk is er alles in besloten wat dit Koninkrijk bezit. In de koloniën zoowel als op het paleis in de Residentie waait de Nederlandsche driekleur, als aanwijzing van de autoriteit. Altoos zoo echter,

dat er geheel iets anders en onderscheidens bedoeld wordt, indien men ons land en volk zelf op 't oog heeft, als *subject* dat bezit, of wel de koloniën in het verre Oosten die voor ons Rijk een *object* van bezit zijn. Denk u dat alle koloniën ons ontnomen werden, zoo bleef toch het Rijk; doch denk u omgekeerd dat ons land in Europa verdween, dan zou ons bezit in Indië niet zijn „Het Koninkrijk der Nederlanden". Hier in Europa wordt het hoog gezag bij de gratie Gods uitgeoefend door onze Koningin, in de koloniën daarentegen geldt het gezag van het Rijk der Nederlanden, en geldt het gezag van den Gouverneur-generaal alleen als verleend door de Regeering van het land. Het land in Europa is en blijft alzoo het eigenlijke Rijk. Dit Rijk heeft bezittingen in de koloniën en wingewesten. Over deze bezittingen is het bestuur toevertrouwd aan de Regeering van het land, in verband met de Staten-Generaal, en het gezag van onze Vorstin geldt hier alleen in dien zin, dat zij van de Landsregeering het van God bestelde en grondwettige Hoofd is. De feil in onze Grondwet is dan ook niet in Artikel 2 ingeslopen. Spreekt men van *het Rijk*, dan rekent ook ons bezit mee. Maar fout is, dat in Art. 1 gesproken wordt van een Koninkrijk, dat de bezittingen *insluit*. Hierin schuilt een begripsverwarring die niet toelaatbaar is. Welbezien had de geheele uitdrukking van *Rijk* moeten gemeden zijn. Elders spreekt men dan ook van den *Staat*, en had men dit woord ook in Art. 2 gebezigd, zoo viel alle zwarigheid weg. Van het Rijk kan geen stuk buiten de Grondwet gesteld worden, en daarom wijst de bepaling in lid 2 van Art. 2 reeds op zich-zelf uit, dat het Rijk als zoodanig alleen het Rijk in Europa is. Een Grondwet is geen Grondwet, of ze moet over land en volk gaan. Te zeggen, gelijk nu: Er is een bevolking van 45 millioen, de Grondwet slaat slechts op $6^1/_3$ van deze 45, doch op de overblijvende 39 millioen niet, is een legislatieve ongerijmdheid. Niet de Koningin, maar het Rijk *heeft* koloniën, en wat men *heeft*, dat *is* men niet.

§ 9. *De bewindvoering.*

De bewindvoering in onze koloniën is van de bewindvoering over ons eigen land en volk geheel afgescheiden. Het Departement van

Waterstaat in Den Haag heeft over den Waterstaat op Java niets te zeggen. Zoo ook is het met het Departement van Binnenlandsche Zaken, met dat van Landbouw, van Justitie enz. Daarentegen is er voor de koloniën en bezittingen een geheel afzonderlijk Departement in Den Haag ingesteld en zij 't al dat dit Departement nu en dan ten behoeve van de koloniën in overleg moet treden met het Departement van Buitenlandsche Zaken, en evenzoo met dat van Marine, toch is en blijft het een afzonderlijk Departement, dat de verantwoordelijkheid draagt voor geheel onze bewindvoering in de koloniën, en zulks op alle terrein. Voor de koloniale bewindvoering zelve is daarnaast, zoo op Buitenzorg als in Paramaribo en op Curaçao, een eigen bewind ingesteld, en in onzen Archipel concentreert zich deze bewindvoering in den Gouverneur-generaal, die in elk opzicht de Landsregeering vertegenwoordigt. Deze Gouverneur-generaal heeft dan, teneinde die bewindvoering te kunnen uitoefenen, een evenzoo in Departementen ingedeeld bestuur onder zich, dat hem van advies en ter uitvoering dient voor de onderscheiden takken van dienst. Hierbij echter rijst vanzelf de vraag, of het gewenscht is dat deze bewindvoering geconcentreerd zij, dan wel of het beter zou zijn, hier een beduidende decentralisatie in te voeren. Dusver gold sterke centralisatie en concentratie op Buitenzorg als leidend motief. De Gouverneur-generaal, met zijn Raad van Indië en zijn departementale chefs regeerde heel den archipel. Dit dagteekende nog uit de dagen van het Culuurstelsel, toen het niet anders kon. Bij het geheel andere doel daarentegen dat thans onze Indische bewindvoering beoogt, dient alleen de vraag overwogen, of de bureaucratie die van alle geconcentreerde bewindvoering het noodzakelijk uitvloeisel is, niet in den weg staat aan het voeren van een voor de bevolking gezegende voogdij. Ook de toeneming van de bevolking dringt ons in die richting. De massa wordt te groot. En dit niet alleen op Java, maar ook daarbuiten. Dank zij het optreden van den generaal van Heutz, en onder dezen van Colijn, begonnen de Buitenbezittingen mee te spreken en er aanspraak op te maken, dat ook met haar gerekend worde. Onder het Cultuurstelsel, en de daaruit opgekomen veelzijdige bureaucratie, werden de Buitenbezittingen, het is niet te sterk gesproken, feitelijk verwaarloosd. In een periode die in Den Haag niet anders deed vragen dan, wat bedrag in het komende jaar uit Indië

in onze Nederlandsche schatkist zou vloeien, waren de Buitenbezittingen een overtollige last. Men had er geen hart voor. Men zorgde er niet voor. Men had er niet voor over. Maar even vanzelf sprak het dan ook, dat het prijsgeven van het Cultuurstelsel en het gaan beschouwen van onzen Archipel als een uiterst gewichtig bezit, zoo voor onzen internationalen invloed en voor onzen handel en scheepvaart, als ter uitoefening van een hoogere voogdij over 30, straks 40 millioen zielen, een geheelen keer ook in onze denkbeelden over de bewindvoering moest doen opkomen. Vooral onder het Gouverneurgeneraalschap van Van Heutz drong dit besef steeds verder door. Het euvel dat in zoo streng gecentraliseerde Bureaucratie school, werd steeds helderder ingezien. En zoo is dan ook, schier van zelf en van lieverlede, ook van uit Buitenzorg, een geheel andere blik op onzen Archipel buiten Java geworpen, en wint steeds meer het denkbeeld veld, om onzen Archipel in een zeker aantal provinciën, elk met doorwerkende zelfstandigheid, in te deelen. Wel toch heeft men den naam van *Provincie* in dezen gedachtengang niet opgenomen, en gesproken van het aanstellen van meerdere *gouverneurs* over eigen „gouvernementen", doch dit brengt slechts een verschil van naam teweeg. De Romeinen deelden evenzoo hun buitenlandsch territoir in deelen in, doch gaven dan ook aan die deelen den naam van *provincie.* Wij hadden evenzoo kunnen doen, en het zou voor ons gewone publiek duidelijker zijn geweest, wat met deze indeeling bedoeld werd. Voorshands hebben we nog slechts één Gouverneur met een eigen Gouvernement op Sumatra. Zal 't goed zijn, dan zal men er echter eerlang toe moeten overgaan, om zelfs Java niet ongedeeld te laten. Naar de bevolking is Java in drie groote ethnologische provinciën ingedeeld. Ten Westen wonen de Soendaneezen, ten Oosten de Madoereezen, en in het midden van Java de oorspronkelijke Javanen van echten bloede. Deze drie volksgroepen nu hooren niet bijeen, en moesten afzonderlijk komen te staan. Over elk der drie deelen kon dan een eigen Gouverneur, onder den Gouverneurgeneraal, worden aangesteld, en een eigen ontwikkeling van deze drie wel te onderscheiden deelen van Java kon worden bevorderd. Ook de overige eilanden buiten Java zouden allengs, evenals Sumatra, een eigen Gouvernement onder een eigen Gouverneur moeten gaan vormen. Het natuurlijkst biedt zich, naast Sumatra, door zijn kolossale afme-

tingen hiervoor Borneo aan, except dan Serawak op de Westkust ten Noorden, waar Sir James Brooke zijn Chartered wingewest wist te verkrijgen. In de derde plaats vraagt om een eigen Gouvernement Celebes, met de bij Celebes behoorende kleinere eilanden. En tenslotte zouden dan in de vierde plaats een eigen positie moeten erlangen de Molukken met de kleine Soenda-eilanden en Timor. Zoo zou men zeven provinciën of autonome Gouvernementen verkrijgen, en de alle leven doodende adem van de monopolistische bureaucratie zou van Buitenzorg niet langer uitgaan. Bleef dan alleen nog over Nieuw-Guinea te beschikken, een massaal eiland, dat in zijn afmetingen zelfs het grootste eiland van onze wereld is en een oppervlakte heeft van 805.541 K.M^2., doch zoo dun bevolkt is, dat ze veelal op nog geen millioen wordt geschat. Dit reusachtige eiland behoort voor meer dan de helft ons toe, terwijl de andere helft gedeeld is tusschen Engeland en Duitschland. Feitelijk echter hebben we er niets aan, terwijl het met 't oog op Australië, in de toekomst zeer wel gevaar voor ons zou kunnen opleveren. Er zou o. i. dan ook geen de minste bedenking tegen bestaan, om dit stuk van Nieuw-Guinea te laten varen en het, bleek dit mogelijk, tegen de Portugeesche helft van Timor uitteruilen. Geheel onze Archipel zou dan een welgeordend geheel vormen, en de hinder dien de halfslachtige toestand op Timor nog altoos in het Zuiden blijft opleveren, zou zijn vervallen.

§ 10. *Vreemde gasten.*

In onzen Archipel huizen, met de inlanders, van elders ingekomen Chineezen, en op veel kleiner schaal ook Arabieren. De Japaneezen zijn in hoofdzaak vertegenwoordigd door min gunstig bekend vrouwelijk personeel. Voorts vestigden zich steeds meer Engelsche en Duitsche kooplieden met name op Java; doch onder vreemde gasten in engeren zin zijn toch alleen de vreemde Oosterlingen te verstaan, en onder dezen weer staan de Chineezen op den voorgrond. De overkomst van deze Chineezen naar onzen Archipel was reeds van ouds te verklaren uit de dubbele omstandigheid, dat China door zijn overbevolking steeds behoefte aan emigratie heeft, en anderzijds dat de Javaan te eenzijdig landbouwer bleef en daardoor vanzelf niet in de

technische behoeften van het maatschappelijk leven kon voorzien. Evenals de Engelschen, drongen de Chineezen overal door. Ze hebben weinig behoeften. Ze zijn in 't kleinbedrijf vlug en vaardig. En bovenal, ze zijn goede financiers. Gelijk nu ten onzent de Joden, vooral in Amsterdam, maar tevens allengs ook verder op in ons land, een eigenaardige positie door den kleinhandel en door het geldbedrijf wisten in te nemen, zoo ging het in onzen Archipel ook met de emigranten uit China. Het gevaar dat ze allengs begonnen op te leveren, was dan ook alleen te wijten aan hun veel grooter aantal en aan hun verstaan van de kunst, om sociaal zekere heerschappij uitteoefenen. Al heeft men zich om de Arabieren dan ook niet te bekommeren, de Chineezen-quaestie is een ernstig sociaal probleem geworden. Bannen en weren kan men ze niet; maar wie zich herinnert, met welk een pretentie Li Hung Chang indertijd op Buitenzorg optrad, en rekent met den steeds toenemenden aanwas van 't aantal der Chineezen, kan zich toch niet verhelen, dat het met open armen ontvangen van elk Chinees uit moet zijn, en dat onze Regeering paal en perk heeft te stellen aan den overmoed, waarmee vooral in den laatsten tijd een toevloed uit Achter-Indië zich naar ons toebewoog. Scherper dan dusver zal voortaan te onderscheiden zijn tusschen de afstammelingen van de Chineezen die van oudsher bij ons huisden, en de thans intredenden. Op de toelating moet orde gesteld. Het schoolwezen moet afzonderlijk voor hen ingericht. Wie tijdelijk werken komt, moet na afloop van zijn periode ook weer verdwijnen. Kortom, we moeten ook over de Chineezen heer en meester op ons eigen erf blijven. Zij mogen om door hun kleinhandel en alzoo van onze lagere middenklassen profiteeren, maar niet aan hen, aan ons moet de regeling van de toelating en rechtspositie blijven. Van aanmoediging van hun overkomst mag geen sprake meer zijn. Eer moet hun overkomst worden getemperd. Gelijk men in Amerika eerst alles deed om de landverhuizers te lokken, doch nu ze gaat stuiten, zoo ook moet onze gedragslijn ten opzichte van de Chineezen in Indië zijn. Onderscheidenlijk op Java en op de Buitenbezittingen moet gewaakt, dat niet eerst de Chinees en straks achter hen China ons de wet ga stellen.

§ 11. *De Indo's.*

De Indo's zijn in onzen Archipel, wat de Mulatten zijn in Amerika. Ze zijn gesproten uit meest zondige geslachtsvermenging van ingekomen Europeanen met inlandsche vrouwen. Dit kwaad is niet pas nu opgekomen, maar heeft van meetaf ons koloniale leven besmet. Zoo heel anders ging het leven voorheen aan de Kaap toe. Wat men noemt de Boeren, was een Nederlandsche stam, die nooit zich met de negers vermaagschapte. Dit deden wel de Engelschen, althans ten deele, maar de Boeren uit Nederland deden het niet. Op Java daarentegen sloop van meetaf de zondige hebbelijkheid in, dat men er ongehuwd heenging en er aanstonds leven ging met wat men dan noemde zijn „huishoudster", maar die straks kinderen ter wereld bracht, in ontucht verwekt. Deze zondige gewoonte sloop in bij ambtenaren en bij kooplieden, bij militairen en officieren. Kortom, al wat van elders binnenkwam, en niet als geloovige zich afzonderde, deed aan dit zondig verwekken van een gemengd ras mede, en vandaar dat er onder deze Indo's tweeërlei groep wel te onderscheiden is. Eenerzijds toch zijn Indo's dezulken, die tot vader hadden een man van hooge intelligentie en bekwaamheid, en anderzijds zijn er Indo's verwekt door lager staande plompe naturen. De eersten komen vooruit, de tweeden blijven tobben, en toch gaat juist van die laatsten zekere actie uit, die ingang poogt te geven aan het denkbeeld, alsof zij de natuurlijke heeren en meesters in onzen Archipel waren. Ze zien in zichzelf een soort van adel, inlandsch van oorsprong, maar opgetild door de Cultuur en verrijkt met een geestelijken schat, die hen in het bloed uit Europa toekwam. Een tijdlang scheen het dan ook metterdaad, alsof er een te duchten kracht van hen zou uitgaan. Al spoedig echter bleek het, hoe, gelijk ook elders van zulke gemengde rassen, zoo ook hier geen levenskrachtig initiatief van hen kon uitgaan. Men zal goed doen met hen te onderwijzen hoe te vooorzien in hun eigen sociale behoeften, maar mochten ze ooit beproeven een geheel ijdele pretentie te doen gelden, zoo zal energieke onderdrukking van het kwaad in het belang van 't moederland en van Java geboden zijn.

§ 12. *Industrie.*

Zal er op Java althans en op de meer bevolkte deelen van de Buitenbezittingen, voor 't minst in de grootere steden, ooit sprake komen van een hoogere sociale ontwikkeling, dan kan Java niet op het landbouwpeil blijven staan. Met landbouw begon het allerwegen, zoo in Azië als in Europa, zoo in Amerika als Australië, maar bij landbouw kan het niet blijven. Zal een volk de in kiem sluimerende krachten wakker roepen en ontplooien, om hierdoor als vanzelf een hooger standpunt in te nemen, dan is het volstrekt noodzakelijk, dat zich in het volk zelf van het landbouwend deel een industrieel en commercieel deel afscheide. Dat industrieele deel zal steeds veel kleiner zijn en blijven, maar van de andere zijde heeft het optreden van een eenigszins beduidende industrie steeds tengevolge, dat er behoefte komt aan industrieele arbeiders; dat deze arbeiders hooger loonen ontvangen dan de knechts der boeren; en dat zoodoende gelijk historisch verloop opkomt als zulks bij ons het geval was. Gelukt dit niet, en blijft zulk een overgang van het landleven tot het industrieele leven ontbreken, dan geschiedt van tweeën een: dan blijft of de bevolking steeds op lager trap staan en komt niet vooruit, oftewel het zijn vreemdelingen van buiten die binnendringen en die de industrieele werkzaamheden onder zich houden. Het Volk blijft dan op de laagste trap van ontwikkeling staan, en vreemden gaan het sociaal overheerschen. Nu valt niet in te zien, waarom de bevolking van onzen Archipel, met name op Java, tot zulk een min-gelukkig lot zou gedoemd zijn. De historie getuigt dat uit Voor-Indië, onder Buddistische leiding, voorheen een niet zoo geringe ontplooiing van hoogere krachten op Java plaats vond. Nog ziet men het, althans in de centra, aan den Javaanschen man niet alleen, maar zelfs aan de Javaansche vrouw, hoe er eertijds een hooge beschaving binnendrong. Ze zijn uiterst beleefd en voorkomend, eer fijn dan plomp in hun vormen, en men weet wat macht van Java tot in de 14e eeuw is uitgegaan. Of de Islam er mede schuld aan heeft, dat alle hoogere beschaving sinds inzonk, zij daargelaten, maar het historisch feit ligt er toe, dat de Javanen voorheen een periode hebben doorleefd, waarin ze zich ver boven den boerenstand hadden opgewerkt. Wie onzen Nederlandschen

kleinen burger, die naar Java in het bestuur trok, vergelijkt met den Javaan, kan niet anders dan tot zijn schaamte bekennen, dat de Javaan het in beschaafde vormen verre van onzen lageren ambtenaar wint. Zelfs onder de missie viel eertijds gelijke klacht. Er is daarom geen reden denkbaar die zou kunnen beletten, dat de bevolking van Java weer voor hooger sociaal standpunt rijpte. Reeds nu heeft men op Java met drie onderscheiden sociale geledingen te doen, welke naast de lagerstaande twee meer aristocratische groepen doen optreden, welke door ons bewind dan ook als hoogere standen gehuldigd worden. Doch hierbij mag het niet blijven; de industrieele ontwikkeling van Java moet door het Bewind met groote voorzichtigheid, met gradueel klimmend beleid, en door gestadige hulpe worden voorbereid. Er moet een industrieele bourgeoisie, als we ons zoo mogen uitdrukken, opkomen, die allengs een hooger standpunt inneemt en op die wijs een hoogere sociale ontwikkeling, niet van vreemde indringers, maar van de afstammelingen en naneven der eens zoo hoog staande Javanen voorbereidt niet alleen, maar ten slotte bevordert. Dit uittelokken, en niet te rusten eer het bereikt is, zal een der nobelste verplichtingen zijn die onze voogdij ons oplegt.

§ 13. *Onderwijs.*

Een der meest vanzelf hiertoe aangewezen middelen is de inrichting, zoo op Java als in de Buitenbezittingen, van een voor Indië geschikt en naar Indië's behoeften ingericht Schoolwezen. Jammerlijk is het, welk reusachtig misverstand de revolutionaire monomanie van onze liberale bewindvoerders hierbij heeft doen insluipen. Diep uit den wortel der Fransche revolutie is de bedriegelijke leuze opgekomen van het „vrijheid, gelijkheid en broederschap". De vloek van het toen nieuw opkomend leven was *de eenvormigheid.* Alle menschen over heel het aardrijk waren één en gelijk. Naar één methode, naar één stelsel, langs éénzelfde lijn moest al wat mensch was, over heel de wereld, gevormd en opgevoed. Één constitutioneel stelsel zou voor alle regeering dienen. En zoo ook één stelsel van opvoeding voor alle school. Onze Schoolwet van 1857 dreef dit ook voor Nederland, en toen eenmaal als teleurstellende vrucht van deze

jammerlijke wet de idee er bij ons inschoof, dat nu de volmaakte methode van Schoolopvoeding gevonden was, lag 't voor de hand, dat de Liberale drijvers nu ook op koloniaal gebied geheel dezelfde methode voor Indië poogden door te drijven. En hoe onzinnig het ons nu van achteren ook toelijkt, historisch staat 't vast, dat een halve eeuw lang het heil van Indië van Liberale zijde gezien is in een stipte en strikte nabootsing in Indië van onze liberaal uitgewerkte lagere Staatsschool. Gelukkig begint men thans almeer ook buiten onzen kring de dwaze onhebbelijkheid van al zulk pogen in te zien, en veilig mag thans gezegd, dat de ontwikkeling van de inlandsche bevolking op Java door niets zoozeer is tegengehouden, als juist door wat van Liberale zijde in het werk is gesteld om die ontwikkeling te bevorderen. Met name de sociaal-democraat de heer Van Kol heeft dit onzinnig drijven van onze liberale woordvoerders gestriemd; en vooral Minister De Waal Malefijt voerde ons practisch den beteren weg op. Een Javaan, en in 't gemeen een Oosterling, moet een geheel andere soort lagere school doorloopen, dan hiertelande dienst kan doen. Zoo ergens, dan is op Java het sterk doordringen van het intellectueele element ten eenenmale misplaatst. De Oosterling ontwikkelt zich niet prozaisch, maar poëtisch. Volstrekt niet alleen in zijn hersenen, maar steeds veeleer door zijn phantasie. Op Java moet alle onderwijs de verbeelding toespreken, en de verbeeldende kracht practisch, reeds bij het schoolkind, te werk stellen. Geen oogenblik mag in Indië het onderwijs abstract van het leven gescheiden zijn. Alle abstractie is bij den Oosterling voor zijn geestelijk besef dood. Neutraal onderwijs is in alle land van het Oosten een *contradictio in terminis*. Het is alsof ge van droog water en van de koude der zon gingt spreken. Er moet dan ook hoe eer hoe beter doorgetast. Heel het inlandsch schoolonderwijs moet gericht op een reformatie, die het doet aanpassen aan den aard en het karakter van het Oostersch zielsbestaan en aan de Oostersche levenspractijk. En niets is onverklaarbaarder dan het droeve feit, dat er heusch nog onderwijzers van Christelijken huize zijn gevonden, die zich aanboden om zich voor deze Indische mimiek van de Schoolwet van 1857 te leenen. Straks bij de missie komen we op de Schoolquaestie terug. Indië moet tot hooger ontwikkeling komen, zelfs een universitair onderwijs moet er opgroeien; alleen maar, 't zij er sprake is van lager, 't zij van middelbaar of hooger onderwijs, alle

copie van wat ten onzent bloeit, moet in Indië ten strengste buitengesloten worden. Wie Indië helpen wil, moet zichzelf in het Indisch bloed als indoopen laten, om van den Indiër zelf te leeren voelen, beseffen en inzien, wat aan zijn zielsleven beantwoordt. Vandaar dat ook steeds meer het denkbeeld naar voren moet dringen, dat welhaast de onderwijzers zelven van Indische herkomst mogen zijn, en in Indië mogen zijn gevormd. Met name bega men geen misgreep met de bevordering van 't Hooger Onderwijs in Indië. We hebben thans reeds als voorbereidend voor dit doel de medische school, die dokters-Djawa ordent, een rechtsschool, een landbouwschool, en een onderwijs in Taal-, Land- en Volkenkunde aan Afd. B. van het Gymnasium Willem III. Ook deze scholen moeten nog een veel minder Europeesch, en veel sterker getint Indisch karakter erlangen. Eerst dan zullen zich uit deze voorloopige scholen allengs faculteiten kunnen ontpoppen. En zoo zal tenslotte een universitaire inrichting voor den dag komen, die, Indisch van aard, aan de Indische behoeften beantwoorden kan.

§ 14. *De ambtenaren.*

„Voor de bewindvoering over onze koloniën dient de kracht gezocht niet in de veelheid, maar in de instructie, de qualiteit en de goede plaatsing van ons ambtenaarspersoneel. Wat aangaat de instructie, behoort vast te staan, dat geen met gezag bekleed ambtenaar dan ook met iets anders dan de uitoefening van dat gezag te maken hebbe. Geen sprake dus van bemoeiing mag er voor den ambtenaar zijn met eenige industrieele onderneming of gouvernementscultuur; sprake evenmin van de altoos noodlottige vermenging, die bewindsman en rechter in één persoon versmelt; maar sprake uitsluitend van bestuursdaden, ter handhaving van onze hooge autoriteit en ter hooghouding van ons zedelijk prestige. Niet minder leggen we nadruk op de qualiteit van ons ambtenaarspersoneel, die, veel meer nog dan hier te lande, de hoogste eischen stelt. Niets is bedenkelijker dan de dwaling, dat Indië met minder toe kan dan wij. Integendeel moet, wijl in Indië de contrôle der publieke opinie zooveel geringer, de taak zooveel omvattender, en de verleiding tot misbruik zooveel gereeder is, in elken man die ons daar vertegen-

woordigen zal, een probiteit van karakter en zedelijken ernst wonen, als de gewone klasse van lieden noch hier, noch ergens u biedt. Oók op kennis, maar meer nog op beleid en rijpheid van zin, komt het in zulk een exceptioneelen toestand aan; en een gouvernement dat, om deze kostelijke ingrediënten te winnen, en, eens gewonnen, te bewaren, niet meer doet dan dusver ons Departement van koloniën deed, kweet zich stellig niet van zijn plicht. En dan de plaatsing! Illusie zou het zijn, te wanen, dat Nederland van dit goede personeel voortdurend stof te over kon opleveren, om allengs heel het bestuurskader van Indië te bezetten. Tegenover het systeem om telkens weer een tak van bestuur onder Europeesch personeel te brengen, plaatsen wij daarom het beginsel, om uitsluitend de „Spitze der Behörde", gelijk onze naburen het noemen, uit het Moederland te nemen, en, ònder hen, den dienst te laten beheeren door wel onderlegde en in strenge tucht gehouden zonen van de inlandsche aristocratie. Maar dan ga die lijn van ons bestuur ook door tot op het gewone dessahhoofd, d. w. z., dat ook deze dorpschefs niet langer blijven mogen wat ze dusver waren: een door ons gebruikte schaapshond om de kudde tam te houden; maar worden moeten personen, die, onder toezicht, een welomschreven gezag uitoefenen en voor hun diensten op vasten voet worden betaald."

Aldus lieten we ons in 1878 over het ambtenaarspersoneel uit. Bij het toen geuite gevoelen achten we te moeten volharden. Slechts zij er met een kort woord aan toegevoegd, dat meer dan dusver de toeleg zal moeten bestaan, om het aantal Christelijke belijders te doen toenemen. Wijlen Ds. Rudolph riep ter bevordering hiervan zelfs een eigen instituut in 't leven. Bedoeld is hiermede vanzelf in het minst niet, dat men minder kundige en minder gereede candidaten, omdat ze orthodox zijn, toch maar plaatsen zou. De Regeering mag de te stellen eischen nimmer verlagen, maar tweeërlei zal moeten gelden. Ten eerste zal iemand, omdat hij orthodox is, niet langer achter mogen gesteld worden, en ten anderen zal het Gouvernement niet langer in zijn ambtenaarskringen een opvatting van het persoonlijk en zedelijk leven mogen gedoogen, die aan de eere van den Christennaam te kort doet. Met name in de missionaire residentiën zal het gewenscht zijn, mannen, voor de missie warm, met het hooger gezag te bekleeden.

§ 15. *Gemeenteraden.*

De instelling van de Gemeenteraden verdient toejuiching, mits men ook dezen in Oosterschen trant houde, en niet ook bij deze instelling zich aan de grondfout schuldig make, van onze Nederlandsche Gemeenteraden op Java te willen overbrengen. Zelfs zou men, ook al kon dit, nimmer wat nu ten onzent bloeit, in de aanvangsperiode mogen nabootsen. Men zou dan terug moeten gaan op onze Gemeenteraden uit de 15e en 16e eeuw, of zelfs nog daarachter. Wij zijn ook niet begonnen met wat wij thans hebben, doch eerst zeer van lieverlede hiertoe opgeklommen. Zoo nu ook zal het in Indië moeten toegaan, anders wortelt de instelling niet in den eigenaardigen bodem van het Indische leven. Reeds aanstonds volgt hieruit, dat van een wezenlijk opbloeien van het Gemeenteraadswezen voorshands nog alleen in de grootere steden sprake kan wezen. In plaatsen van lager orde is er nog geen sprake van. En op het platteland zal zelfs het eind dezer eeuw ze nog niet zien verschijnen. Dat in deze Gemeenteraden, gelijk ze zich thans in de grootere steden vestigden, een vermenging van de twee elementen, het Europeesche en het Indische, moet optreden, spreekt vanzelf. Met het bevolkingscijfer kan hier geen gelijke tred worden gehouden. Ook bij inferioriteit in het getal beschikt in plaatsen als Soerabaya en Soerakarta het Europeesche deel der bevolking toch over de autoritaire meerderheid. Tot dusver is de instelling van deze Gemeenteraden niet tegengevallen. Ze geven meer orde in de plaatselijke huishouding. Ze bevorderen op in 't oog loopende wijze de hygiënische belangen. Ze roepen stichtingen in het leven, die van onmiskenbare beteekenis zijn. De bestrating en zelfs de architectuur betert. En finantieel bleken ze berekend te zijn voor hun taak. Al mag men van deze Gemeenteraden niet meer verwachten dan ze op zoo zwakken voet geven kunnen, toch kan de invloed die van hen uitgaat, een veelszins gewenschte zijn. Ze geven, al ware het dit slechts, opnieuw een knak aan de van oudsher al te zeer gecentraliseerde Bureaucratie.

§ 16. *De Suzereiniteit.*

Het woord Suzereiniteit is in ons Indisch gouvernementeel spraakgebruik niet ingevoerd, maar de zaak bezitten ook wij. Suzereiniteit toch is van Souvereiniteit daarin onderscheiden, dat de Suzereine Overheid den Souverein in haar macht houdt, doch onder haar bewindvoering zekere mate van autonomie genieten doet. Vooral in onze kringen kent men de Vorsten van Djocjocarta en Solo. Ze dragen nog altoos hun Sultansdiadeem. Ze voeren nog een Oostersche hofhouding. En zelfs beschikken ze nog over een militaire eerewacht, die tevens als politie dienst doet. Vooral ook op de Buitenbezittingen is onzerzijds de gewoonte gevolgd, om de daar bestaande Staatjes wel aan ons hoog gezag te onderwerpen, maar dit te doen op contractueele wijze. Bij zoodanig contract erkenden de hoofden van zulke groepen dan de hoogheid van ons gezag, maar werd toch ook anderzijds door ons Gouvernement zekere mate van autonomie aan deze Staatjes toegekend. Gelijk steeds bij zulke engagementen in Oostersche landen, bleek dan al spoedig deze autonomie niet veel meer dan nominaal zich te kunnen handhaven, en zelfs kan kwalijk ontkend, dat meer dan één resident gewaand heeft, zijn reputatie op Buitenzorg te verbeteren, hoemeer hij er in slaagde om deze autonomie in puren schijn te verdonkeren. Maar ook op dezen beperkten voet heeft al zulke autonomie er dan toch toe meêgewerkt, om den vleugelslag van de centrale Bureaucratie zich niet al te breed te doen ontplooien. Dit nu was van minder beduidenis, zoolang er te Buitenzorg welbezien niet anders dan zeer laakbare onverschilligheid ten aanzien van vele dezer Buitenbezittingen heerschte; een lot dat vooral op de kleine eilanden de bevolking trof en zelfs op Celebes doorwerkte in de nietgekerstende streken van dit voor zoo rijke toekomst vatbare eiland. In dezen misstand kwam intusschen vanzelf een doorgrijpende wijziging, toen allengs geheel andere, hooger staande denkbeelden de leiding bij het Centraal Bestuur kregen. De voogdij-idee bracht vanzelf met zich, dat men juist de van oudsher zoozeer verwaarloosde streken zich begon aan te trekken. Vooral aan Generaal Van Heutz komt de eere toe, in die richting zich krachtig bewogen te hebben. Onleesbare traditiën van weleer zijn weer uit hun pergament gaan

meêspreken. Vooral Colijn heeft, als Van Heutz' rechterhand, deze bijna vergeten hoofden opgezocht, hen aan ons gezag weer herinnerd, aan tal van ingeslopen misbruiken op energieke wijze eens voor goed een eind gemaakt, en vooral door de instelling van de dusgenaamde Landschapskassen aan het namelooze finantieele misbruik, waaraan de hoofden en hun satellieten zich steeds meer schuldig maakten, paal en perk gesteld. Het was in die Staatjes altoos weer de maat en strijkstok, waaraan het goede geld hangen bleef. Wij in onze Europeesche landen vormen ons geen denkbeeld van wat dit ambtenaarsgeknoei aan het volk kost. In Rusland, waar voor een deel nog vele Aziatische misbruiken nawerken, hoort men telkens soortgelijke klachten opkomen. In Europa sloop ook misbruik en misstand in, maar aan Azië komt hierin toch de kroon toe. Zie 't maar, hoe ook in het Oude Testament, tot zelfs bij de Rechters, over al zulk onderhandsch ambtenaarsbedrog geklaagd werd. Geheel te bovengekomen is men dit zedelijk kwaad zeer zeker ook nu nog niet. Zoo diep ingevreten kwaad kankert lang na. Maar zoover is men dan toch gekomen, dat de instelling der Landschapskassen het kwaad bij den wortel heeft aangetast, en dat nu wonderbare orde heerscht, waar eertijds schandelijke wanorde als regel gold. Dank zij de Landschapskassen komen nu de gelden van de bevolking geregeld binnen en worden, met vermijding van alle bedrog, in goede orde beheerd. Uit die kassen ontvangen de hoofden nog bijna evenveel als vroeger, maar nu zonder de tusschen-insluiping van het ambtenaarsgeknoei. En wel verre dat het Landsbewind hierbij schade zou hebben, wordt door deze gezamenlijke Landschapskassen nog zulk een bedrag aan het algemeen bewind uitgekeerd, dat de bijdrage al spoedig de 20 millioen gulden naderen zal.

§ 17. *De Kerken.*

Hoe betrekkelijk klein nog altoos het aantal gedoopten in onzen Archipel moge zijn, zoo hun aantal met het totaal bevolkingscijfer vergeleken wordt, toch greep er reeds een niet zoo onbeduidende stichting van allerlei kerken plaats. Er is in de eerste plaats de officieele protestantsche kerk van het Gouvernement, met haar gouvernementeele

inrichting en haar gouvernementeele salarieering. Dan is er, op niet te groote schaal, een zeker aantal Roomsche parochiën. Ook de Gereformeerde kerken uit Nederland slaagden er in, in onzen Archipel enkele kerken gemeenschappelijk in het leven te roepen. Meer dan ééne zending bloeit in een kerkelijk genootschap van eigen orde; zoo b.v. de Rheinische Mission onder de Batakkers en anderen riep een eigen soort half-inlandsche kerk in 't leven. Mennonieten vestigden zich op kleine schaal. De „Salvation Army" riep er stichtingen in het leven. En te Batavia is in de officieele kerk nog altoos een Luthersche kerk opgenomen. Voegt men daarbij nu de vele Zendingsterreinen, die tot op Nieuw-Guinea door de Zending gesticht zijn, dan krijgt men een verstrooid geheel van alsoortige formatie, zoodat er van een welgeordenden toestand geen sprake kan zijn. Nu zijn alle overige kerken vrij en autonoom, en ontvangen in den regel geen geldelijke ondersteuning van het Gouvernement; iets wat we van harte hopen dat zoo blijven zal. Vooral op kerkelijk terrein bloeit alleen wat in vrijheid tieren kan, en leeft uit eigen, de zaak waardeerende, geldelijke opbrengst. Wat voor deze vrije kerken alleen nog ontbreekt, is, dat ze van Gouvernementswege niet in haar kerkelijk karakter erkend zijn, en nog altoos als een soort genootschappen of maatschappijen van zedelijke orde geboekt staan. De groote moeilijkheid daarentegen die het kerkelijk leven in Indië nog altoos voor het Gouvernement blijft opleveren, ligt in de Protestantsche Staatskerk. Die kerk toch is een gouvernementeel maaksel van geheel onkerkelijke makelij. Ze is een nabootsing en product van wat Koning Willem I hier te lande als Nederlandsche Hervormde Kerk gesticht heeft, maar in nog ondenkbaarder stand. Wat hier te lande geschapen werd, bond men althans nominaal nog aan 't verleden en aan de Formulieren van eenigheid. Doch zelfs dit liet men in Indië glippen. Gemakshalve schoof men onder de daar gestichte kerken een nieuwe soort meer algemeene belijdenis, en brak hierdoor geheel met wat in den bloeitijd der Oost-Indische Compagnie op Java en in de Molukken, ten deele zelfs op Celebes, in conformiteit aan ons kerkelijk leven hier te lande, in het leven was geroepen. Men wilde tegenover den Islam en de Animisten ook zelf als Gouvernement toch een religieus karakter vertoonen. Dit karakter moest vanzelf 't Christelijk stempel dragen, maar dat Christelijke nam men dan ook zoo algemeen mogelijk. Het zou een

soort kerk van de ambtenaren en kooplieden uit Europa wezen. Dit ging nu nog, toen aanvankelijk nog zekere kerkelijkheid onder deze naleefde. Maar toen het ongeloof steeds brutaler vormen aannam, en het ambtenaarspersoneel òf glad-onverschillig werd òf wildmodern, òf zelfs in de Theosophie en in het Buddhisme oversloeg, verliep deze Gouvernementskerk al spoedig geheel, was er geen geloovige prediking meer in te vinden, en waren de predikanten geheel ingedeeld in de onderscheiden ambtenaarsgradatiën, alsof er van een pure civiele maatschappij sprake was. Nu heeft de heer Colijn, en de Minister De Waal Malefijt, en de Gouverneur-generaal Idenburg, wel een poging aangewend om aan dezen misstand een einde te maken, en zelfs is er door een Staatscommissie een hoogst belangrijk rapport uitgebracht, maar uit de moeilijkheid is men nog op verre na niet. Er zijn uit dezen zondvloed ten hoogste een vijftal plaatselijke kerken op te visschen, aan welke zekere zelfstandigheid zou zijn toetekennen. In alle kleine plaatsen valt wat er kerk heet, vanzelf weg, zoodra het Gouvernement voor de Confessie de vlag strijkt en er zich uit terugtrekt. Doch zelfs die vijf plaatselijke kerken moesten dan toch uit eigen wortel een kerkelijk leven weten op te trekken, en juist dit is zoo uiterst moeilijk. De historische lijn is nu eenmaal in de 19e eeuw verbroken. En tenslotte zal er niet anders op overschieten, dan dat het Gouvernement zich geheel terugtrekt, haar tractementen kapitalizeerd, en dan afwacht wat uit het geloofsleven zelf van hen die er nog geloovig leven, als nieuwe kerkelijke formatie mag opkomen.

§ 18. *De Zending.*

Bij de Zending, die we hier alleen uit politiek oogpunt ter sprake brengen, heeft de Landsregeering het hoogste belang. Onze toekomst als koloniale Mogendheid komt meer en meer op 't spel te staan. Die toekomst doet zich thans daarom vooral zoo uiterst gevaarlijk voor, omdat we almeer te doen krijgen met een Aziatische actie, die zich opmaakt om zich aan de Europeesche suprematie te ontwringen. In die actie van het Aziatisch instinct werkt eenheid. Ze werkt van Moekden en Port-Arthur door tot in Singapore en op Timor. Japan is aan het hoofd van die actie getreden. En gaat deze strijd tusschen het Aziatische

en het Europeesche element door, dan weten we vooruit, dat ook wij 't kind van de rekening worden, en niet dan met een schier boven onze kracht gaande inspanning ons in den Archipel zullen kunnen handhaven. Zelfs de aangeboren antipathie van den Javaan tegen den Japannees zal ons tenslotte niet beveiligen kunnen. Het Aziatisch motief is van algemeenen aard, en alle kleine verschillen zullen in deze machtige tegenstelling als verdwijnen. Nu is er, naar ieder toegeeft, slechts één band, die zelfs tegenover de Aziatische beweging de bewoners van onzen Archipel aan Nederland kan verbinden, en dat is de eenheid van Christelijk belijden, de Kerstening van de bevolking en de aansluiting van de inlanders aan de Christelijke Kerk. Uit Amboina en de Minehassa krijgen we onze trouwste manschap voor het Indische leger, en het is in diezelfde gewesten dat nog altoos de meeste belangstelling voor wat Nederland in het Huis van Oranje wedervaart, te bespeuren valt. Hieruit volgt, dat de Zending de positie der Regeering niet verzwakt, maar integendeel op geheel eenige wijze gesterkt heeft. Ware de Kerstening van geheel den Archipel doorgegaan, we zouden geen de minste zorg voor ons koloniaal bezit behoeven te koesteren. Juist daarom is het zoo kortzichtig en politiek onwijs, indien de liberale Staatslieden hun anti-Christelijk motief uit Nederland naar Indië overbrengen, de Missie met scheele oogen aanzien, en doen wat in hun vermogen is om den invloed der Zending te breken. Geld voor de Zending zullen *wij* nimmer van het Gouvernement vragen. Het zou strijden met ons beginsel. Maar op zichzelf ligt in Kerstening van den Archipel zoozeer het zekerst behoud, dat het Gouvernement niet beter kon doen, dan zijn millioenen aan de Missie te grabbel te werpen, indien daardoor metterdaad de Kerstening van heel den Archipel te verkrijgen ware. Verstaat een Gouvernement zijn eigen belang, dan zal het inzien en erkennen moeten, dat het nimmer voorkomend en vriendelijk genoeg tegenover de Missie kan optreden. Desnoods heeft de Missie het Gouvernement niet noodig, maar de ure kan naderen waarin het Gouvernement zijn voortbestaan nog eeniglijk aan de Missie zal kunnen dankweten. Er is geen beter vriend en geen machtiger steun van de macht van het Gouvernement, zoodra de Aziatische vloed zou opzetten, dan juist de Zending.

§ 19. *De vier punten.*

Vraagt men nu, wat aan het Gouvernement ten bate van de Missie te doen staat, zoo zij gewezen op onderstaande punten. In de eerste plaats zij de bejegening der Missie van de zijde van 't Gouvernement en zijn ambtenaren steeds zoo eervol als 't slechts even kan. De Zendeling moet bij alle receptie, verkeer en aanraking zeker kunnen zijn, dat het Gouvernement hem in 't oog der bevolking zeer hoog stelt. In de tweede plaats drage het Gouvernement zorg, dat een Missie niet te tobben hebbe met het vinden van land voor haar stichtingen, scholen en kerken. In de derde plaats late het Gouvernement uitkomen, dat er tusschen ons Bewind en de gekerstende inlanders een band is ontstaan die zelfs boven den familieband uitgaat. En in de vierde plaats doe het Gouvernement wat doenlijk is om op alle manier het Schoolonderwijs dat van de Zending uitgaat, te bevorderen. Een Zendingsschool, mits paedagogisch gelijk staande, moet voor ons Gouvernement hooger in waarde staan, dan een neutrale school van gelijke orde. In niets mag de Zendingsschool, of in 't gemeen een Christelijke school, in het oog van 't Bestuur bij de neutrale Landsschool achter staan. Met volle hand moet aan alle Christelijke school vergoed worden, wat ze ten koste legt aan de Christelijke opvoeding van den inlander. Tegen één kwaad moet gewaakt. Nooit mag de Regeering kwetsing van de gewetensvrijheid van den inlander bevorderen. Vast moet daarom het beding staan, dat de Regeering nimmer eenige school geldelijk helpt bekostigen, waarop een kind van niet-Christen ouders gedwongen zou worden aan Christelijken eeredienst deel te nemen. Een vader of moeder die hiertegen uit eigen aandrift in verzet komt, moet volstrekt zeker zijn, dat deze dwang zal wegvallen. Klagen de ouders niet, dan heeft de Regeering er zich niet in te mengen; maar gaat er van de ouders protest uit, dan moet de laatste gulden teruggaan van elke school, die met name in het gebed en in den lofzang de consciëntievrijheid van het kind en zijn ouders zou willen krenken. Overigens daarentegen late het Gouvernement de Missie bij wat onderwijs is, volstrekt vrij, en de ouders moeten dit weten. Liefst zelfs zagen we, dat de Regeering met de onderscheiden Missies in gemeenschappelijk overleg trad, om

de verdeeling der zendingsstations te regelen, en tegen verspilling van missionaire kracht te waken. Wie voorshands 't eerst op een missionairen zegen wachten, zijn dan de Animistische bewoners der Buiten-bezittingen. Het bleek steeds, dat hier de Kerstening veel vlotter gaat dan in 't land van den Islam. Reeds onze vaderen verstonden dit, en trokken er profijt van. En nu vooral moet de Missie zich aan dit terrein gaan wijden, omdat veel sterker nog dan vroeger het geloof in hun eigen religie onder de Animisten aan het verkwijnen is. Toch mag daarom de Missie zich niet uit de Mohamedaansche streken terugtrekken. Vooral mag het Gouvernement nimmer, gelijk eertijds, de missionaire mannen, die onder den Islam optraden, tegenwerken. Het Christelijk protest tegen den Islam moet op Java zelf te beluisteren zijn, en de keuze van Djocjocarta en Solo was daarom op principieele gronden zoo uitnemend. Fout ging men, toen men daarna, zelfs met voorbijgang van de Animisten, van de zijde der Gereformeerde kerken zich met zijn missie-arbeid bijna eeniglijk onder den Islam optrad. Ook mijnerzijds is tegen deze vergissing een protest uitgegaan. Het schijnt echter dat deze feil thans niet meer te verhelpen is. De schade ervan acht ik onberekenbaar. En daarom blijf ik pleiten voor het opvatten van een krachtige, doortastende zending ook onder de Animisten. Acht men op Java onverzwakt te moeten doorgaan, 't zij zoo, maar verdubbele men dan zijn inspanning, en breide men ook in de Animistische streken zegenend de missie-hand uit.

§ 20. *Ons Leger.*

Voor wat de verdediging van ons koloniaal bezit betreft, komt van zelf tweeërlei aan de orde. In de eerste plaats het gevaar van opstand, dat in veroverde gewesten nimmer denkbeeldig is, en in de tweede plaats de mogelijke aanval van de zijde eener buitenlandsche Mogendheid. Het eerste gevaar nam af. Meer dan vroeger zijn we thans meester op geheel ons koloniaal terrein. Wat nu en dan nog moeite geeft, zijn de in ons gebied ingeslopen Chineezen, zoo van oude herkomst als van jongere gading, en voorts de neiging die nu en dan zelfs op Java opkomt, om zich vrijer te maken; iets wat dan meest steun vindt bij de Indo's. Zelfs nog voor twee-en-een-

half jaar golfde er iets van dien aard in ons Indisch leven op Java; laatstelijk weer in Djambi maar aan den toenmaligen Gouverneur-generaal, den heer Idenburg, en evenzoo aan diens opvolger is het door wijs beleid, gepaard aan de vereischte veerkracht, gelukt om deze beweging in beter spoor te leiden, zoodat bleef, wat aan het Indisch leven ten goede kan komen, terwijl werd afgewend wat tot tweespalt kon leiden. Vandaar dat, al moest ook hier op 't algemeen den toestand drukkend Aziatisch weer-opleven worden gewezen, toch vrij zeker mag vastgesteld, dat op dit oogenblik althans een ernstig gevaar van Indische revolutie tegen ons Nederlandsch gezag als zoodanig niet te duchten is. In heel onzen Archipel weet men, dat beide ons leger en onze vloot over alle noodige kracht beschikken, om mogelijk verzet te keeren en ter neder te werpen. Van een zich-zelf vrij maken door wapengeweld is in onzen Archipel nog geen sprake. Voor de maintineering van ons Nederlandsch gezag is een vloot van vijf kruisers en een legermacht van om en bij de 30.000 man geheel voldoende. Geheel anders daarentegen komt het vraagstuk van de Defensie in onzen Archipel te staan, zoo men bedacht is op het verweer tegen militaire actie van de zijde van andere Mogendheden. In „Ons Program", van 1878, werd onder dit verband uitsluitend gewezen op het gevaar, dat van Engelsche zijde ons bedreigen kon. Wel is tijdens den grooten oorlog hiertelande nog al van Antirevolutionaire zijde een vlugschrift verschenen, waarin het werd voorgesteld, alsof de politieke lijn, gelijk we die dusver trokken, ons steeds met onze sympathieën aan de zijde van Engeland moest doen scharen; doch in deze brochure van den heer Koffijberg werd geheel voorbijgezien, dat Nederland door Duitschland dusver nog nooit bedreigd of van land beroofd of benadeeld is; terwijl omgekeerd Engeland er steeds op bedacht was om ons koloniaal bezit te verkleinen. Er behoeft slechts op de Kaap en Ceylon gewezen te worden, om klaar te doen uitkomen, hoe onze daling in macht, met name als koloniale Mogendheid, ons eeniglijk van Engelschen kant berokkend is.

§ 21. *Reeds vroeger geconstateerd.*

Dit is niet nu pas, maar van meetaf door ons geconstateerd.

Met name geschiedde dit in § 279 v.v. van „Ons Program", waaruit we hetgeen op de Defensie zag, hier wel moeten aanhalen. We schreven toen: „En komt men dan tenslotte op het hoogst gewichtig vraagstuk der Defensie van onze overzeesche bezittingen, dan stemt ieder toe, dat *alleen tegenover Engeland* een gestadig op zijn hoede zijn zaak is. Van andere mogendheden hebben we dáárom niets te vreezen, wijl Engeland nooit ons Koloniaal bezit in handen van Frankrijk of Duitschland zou laten overgaan. En in de *chimères*, vóór nu vier jaren voor het opstoomen van een Turksche vloot naar Atjeh gekoesterd, zullen, nu die Turksche vloot haar onbeduidendheid zelfs tegenover Russische schepen van veel kleiner charter, heeft doen uitkomen, wel door niemand meer worden gedeeld! Maar Engeland is gevaarlijk. Gevaarlijk om zijn schier onbeperkt assimilatievermogen en zijn onverzadigbare hebzucht, die met de Transvaal en Afghanistan heusch nog niet aan haar laatste bete toe is. Maar deze invloed zou bovenal gevaarlijk worden, indien de antinomie tusschen St. James en Berlijn—Petersburg zich nog scherper ontwikkelde en men, in ons tusschen beiden inliggen, een dekking van zekere grenzen zocht. Dan zou Engeland ons wel weer de goede diensten van het begin dezer eeuw willen bewijzen: *„om onze koloniën in bewaring te nemen"*. Maar juist dit vooruitzicht doet dan ook de vraag rijzen, of wij dan toch niet van vroeder zin blijk zouden geven door ons tijdig met een andere Mogendheid te verstaan, aan wie wij c.q. ons bezit in bewaring zouden *geven*. Juist door zijn eigen precedent heeft Engeland ons recht daartoe, èn wat onszelf èn wat deze andere Mogendheid betreft, onbetwistbaar gemaakt. Welke mogendheid hiervoor alleen in aanmerking zou komen, is licht te gissen. En zou dan al, bij tractaat voor zoo goede diensten (bleef het slechts *bewaringstaak*) in geld, en, werd het oorlog om onzentwil, dan in land, behoorlijk loon door ons te kwijten zijn, dan vergete men niet, dat Engeland voor zijn diensten het loon eenvoudig nam, en weer nemen zou naar eigen goedvinden; en verlieze evenmin uit het oog, dat reeds de wetenschap dat zulk een tractaat bestond, Engeland, juist om geen derde macht in de Oost-Indiën te doen opkomen, licht van elken aanval op ons koloniaal bezit deed afzien". Beslister kon destijds wel niet worden uitgesproken, hoe met name van Engelsche zijde ons koloniaal bezit hoogst bedenkelijke inmen-

ging kon te duchten hebben. Let men er nu op, hoe eerst ruim twintig jaren daarna de spanning intrad, die hiertelande vanzelf opkwam vanwege de houding door Engeland tegenover de Boeren in de Transvaal en in den Oranje Vrijstaat aangenomen, zoo is nauwelijks in te zien, hoe de schittering van het oorlogsvuur in 1915 enkelen onzer derwijs kon verblinden, dat saamgaan met Engeland, althans wat onze sympathieën betrof, als eisch werd gesteld.

§ 22. *Nu nog sterker.*

In deze nadere toelichting der zaak gaat van het in 1878 ten opzichte van Engeland geschrevene dan ook niets af; eer ontvangt het sterken nadruk; en het in het oog springend verschil met de positie van toen, is er dan ook in het minst niet in gelegen, dat we nu voortaan op Engeland zouden kunnen rekenen, doch veelmeer in de geheel andere omstandigheid, dat er naast Engeland een allicht nog bedenkelijker belager aan den horizont gesignaleerd moet worden. Niet in Turkije, dat in 1874 een vloot naar Tandjong Priok uitzond, om aan zekere begeerten uit Kairo geïnspireerd, kracht bij te zetten, en evenmin in China, dat onder Li Hung Chang wel voor zijn landgenooten in de bres sprong, doch als regeering zich steeds inhield, maar van de zijde van Japan. Nog in Februari 1916 kwamen berichten in de Pers uit Japan over, die getuigden van een steeds toenemende begeerte in Japan's toonaangevende kringen, om zich door de inbezitneming van den zuidelijk gelegen Archipel te verrijken. Men wist hier wel van, en had 't oog voor het gevaar van die zijde sinds lang geopend, maar toch had men zich dusver nimmer ingebeeld, dat het gevaar van die zijde reeds een zoo ernstig karakter had aangenomen. Kent men nu bovendien de spanning, die over de wateren der Zuidzee heen, tusschen Amerika, met China, tegenover Japan was opgekomen, dan is het duidelijk, dat Nederland zijn roeping ten eenenmale miskennen zou, indien het niet bijtijds zich de vraag stelde, op wat wijs het zich te weer zou kunnen stellen, bijaldien men vroeg of laat uit Noord-Azië ons moeite kwam veroorzaken. Dan natuurlijk zou een vloot van vijf kleinere, ongelijke kruisers, en een leger van 30.000 man, eer een *risée*, dan een *defensie* zijn. In zoovere is nu reeds iets gewonnen,

als men er steeds meer op bedacht werd om dit kleine leger op Java saam te trekken en bij Bandoeng een hooggelegen en gezonden garnizoensdienst mogelijk te maken. Dien weg zal 't steeds meer op moeten, en de handhaving van het gezag op de overige eilanden zal steeds meer een politioneel karakter moeten aannemen. Toch zal 't hierbij niet kunnen blijven. Landde op Java een vijandelijke macht van 50.000 man, wat tegenwoordig verre van ondenkbaar is, zoo zou ons leger bij Bandoeng al spoedig opgesloten worden, en ware dan niet vooruit voorzien in de noodige approviandeering en aanmaak van ammunitie, zoo zou overgave spoedig volgen moeten. Drieërlei eisch vloeit hieruit voort. Ten eerste dat de politioneele macht op Sumatra, Borneo, Celebes in de Molukken en op de kleine Soendaeilanden behoorlijk georganiseerd en uitgerust moet worden. In de tweede plaats, dat de positie bij Bandoeng behoorlijk versterkt worde en voorzien van wat bij een langdurige insluiting onmisbaar zou zijn. Maar dan ook in de derde plaats, dat ernstig overwogen dient, of het reeds van meer dan één zijde geopperde plan voor verwezenlijking vatbaar ware, om uit de Inlandsche bevolking, onder Europeesch kader, en onder Europeesche officieren, een militie in het leven te roepen, die in tijd van oorlog, alleen voor Java, ons zeer wel een militaire weermacht kon bezorgen, door tweemaal honderdduizend man ter onzer beschikking te stellen. Was in deze militie het gekerstende element uit Amboina en Celebes sterk genoeg vertegenwoordigd, voor wat het kader betreft, zoo ware zulk een militie van inlandsche manschappen zeer wel tot een reëele macht van Defensie te organiseeren. Mits, en hierop blijve de volle nadruk rusten, al wat voor de wapening, de leiding, de voeding en de ammunieering van deze militie noodig was, in vredestijd, niet half maar heel, ter beschikking werd gesteld.

§ 23. *Onze Vloot.*

Veel moeilijker is de vraag te beantwoorden, op wat wijs we ons *te water* te weer zullen stellen, indien 't vroeg of laat tot een vlootaanval uit Noord-Azië mocht komen. Allicht kregen we dan een vijandige macht tegenover ons, die nu reeds over 19 Dreadnoughts

beschikt, er nog vier Super-dreadnoughts bij gaat bouwen, en bovendien nog 22 kruisers van saam 136.000 tons uit kan brengen, verzeld van torpedo's, luchtschepen en wachtschepen, en wat niet al. Een complete vloot met over de 63.000 man aan boord, gedrild door een 2500 officieren, met een zeer uitgebreid kader en gewapend met het beste geschut. Daartegenover staan wij uiteraard met onze niets-beduidende Europeesche vloot geheel machteloos. Tegenover een serieuze buitenlandsche vloot is wat wij dan nog onder stoom kunnen brengen, als de muis voor de poes. Wij zouden opeens weg zijn. Wat redding kon aandragen, zou in drieërlei zijn te zoeken. Ten eerste in de duikboot. Deze nieuwe vondst gaat in kosten van bouw onze finantieele kracht niet te boven. De bemanning van de kleinere duikboot gaat zelden boven de 30 man. Met drieduizend man ware alzoo reeds een vloot van honderd onderzeeërs te bemannen, en gelijk herhaaldelijk bleek, een kostbare vloot van Dreadnoughts waagt er zich niet licht aan, naar beneden geschoten te worden. Hierin kan alzoo redding voor ons liggen. Doch dan moet deze duikboot-vloot ook geheel op de hoogte van haar tijd zijn, moet ze met uitstekend personeel bemand wezen, haar stations bezitten op alle eiland en kust, tenminste een honderd schepen kunnen uitbrengen, en in Indië zelf alle werf en alle fabriek bezitten, voor de technische hulpmiddelen, die ze noodig heeft. Gerekend op aanvoer uit Nederland mag er dan in geen geval. Reeds nu zag men, hoe we Suez mijden moesten, en om de Kaap moesten varen, maar in oorlogstijd zou zelfs dat varen om de Kaap ons ten eenenmale afgesneden worden. Daarom moet dan ook in de tweede plaats als stellige eisch worden gesteld, dat we ons in Indië volledig inrichten, zoo 't kan zelfs op scheepsgebied, maar in elk geval op volledige herstelling van de schepen die naar de werf moeten. Wat we nu aan werf bezitten, is hiertoe geheel ontoereikend. Wat we hebben moeten, zijn tenminste drie werven eerste klasse, met kundig personeel en van alle hulpmiddel voorzien. Alleen zóó is het uitbrengen van een honderd duikbooten mogelijk, maar ook zoo alleen valt er te denken aan het bezit in onze Oost van een vloot van Dreadnoughts. Hierbij doet zich echter zeer de vraag voor, of, in cas van oorlog, zich hier niet geheel herhalen zou, wat men thans van de Engelsche en Duitsche Dreadnoughts beleeft, t.w., dat beiderzijds deze machtige gevaarten zich in een gereede haven op-

sloten en het gevecht aan de kleinere schepen overlieten. Deze overweging zou toch van zeer ernstigen invloed zijn op de bepaling van het aantal Dreadnoughts. Allicht kon men dan met een zestal volstaan. Maar in de derde plaats worde vooral nimmer uit het oog verloren, dat onze Archipel niet geïsoleerd in de Zuidzee ligt, en dat daarom een niet zoo gering deel van ons verweer steeds bij de Diplomatie zal zijn te zoeken. Ook al behoeft er van een bondgenootschap met Amerika geen sprake te wezen, toch zou 't gewaagd zijn om te werk te gaan, alsof de Vereenigde Staten er niet waren. Officieus konden er besprekingen plaats hebben, die voor geval van nood, kostelijke uitzichten konden opleveren. Weet men in Noord-Azië, dat het Gouvernement in Washington een pan-Aziatisme ter zee nimmer ongestraft dulden zou, zoo zou reeds hierin voor ons een te waardeeren steunpunt liggen. Ook zonder alliantie werkt zulk een sympathie van inzicht allicht een gemeenschap van internationaal bedoelen. Natuurlijk kan ons dit in geen enkel opzicht ontheffen van de zeer zware taak om ons zelfstandig te wapenen; maar juist als men weet dat we desnoods van ons afbijten kunnen, wint ook onze Diplomatie in beteekenis. Van de kosten eener ernstige bewapening te land en te water spreken we thans niet nader. Alle schatting is op dit oogenblik een zich in raadselen verliezen. Slechts zij hier duidelijk uitgesproken, dat, al is Nederland gehouden, wat het in Indië tot handhaving van zijn gezag doet, uit eigen fondsen te betalen, de veel grootere sommen, die thans voor de verdediging van Indië tegen een buitenlandschen vijand noodig zullen zijn, zelfs voor het grooter deel op de Indische rekening zullen vallen.

§ 24. *Suriname en Curaçao.*

Herhaald kan hier, wat we in 1878 over onze niet zoo kleine kolonie in het noordwesten van Zuid-Amerika schreven: „Ons verleden in Suriname was in hooge mate belangwekkend. Immers, Suriname behoort tot onze oudste aanwinsten; is niet minder dan vijfmaal zoo groot als heel Nederland; had jaren van productie tot een totaal (naar de tegenwoordige geldswaarde) van meer dan dertig millioen; kende zijn tijd toen het heel Java in opbrengst van stapelproducten

overtrof; kan als Amerikaansche kolonie hoogere politieke beteekenis verkrijgen dan onze Oost; ligt merkbaar dichter bij ons; heeft in de stations der Moravische broeders een toonbeeld van geslaagde zending; en kan in de toekomst, als de Archipel onder de zuiging van Australië raakt, voor onzen handel nog wel eens belangrijker worden dan Insulinde. En toch, hoe bitter ellendig en schreiend droef is het thans in deze heerlijke kolonie gesteld! Van de 2800 vierkante geogr. Mijlen, die het op den bodem beslaat, zijn er weinig meer dan tien, zegge *tien*, in bebouwing; in een land, vijfmaal zoo groot als heel Nederland, wonen niet meer menschen dan in het éene Utrecht; de sterfte overtreft er de geboorte; de productie is tot op een tiende van vroeger gedaald; de afgoderij neemt er, blijkens het laatste koloniaal verslag, toe; plantage bij plantage ligt woest en verlaten; de kolonisatie aan de Saramacca is op het jammerlijkst mislukt; Nederland mag jaarlijks eenige tonnen bijpassen; en naar West-Indië te gaan, geldt in onze publieke opinie reeds als zoo doorslaand bewijs van algeheele onbruikbaarheid, dat ook de sociale toestanden er waarlijk niet schitteren. Eerste oorzaak hiervan was ongetwijfeld de te groote weelde, die in het midden der achttiende eeuw de toenmalige kolonisten verslapte en ontzenuwde; hun de kracht roofde om het hoofd te bieden aan de tegenspoeden die herhaalde oorlogen, door belemmering van de slavenmarkt en van productie-uitvoer, met zich brachten, en ze al te willig, door verpanding van hun goed aan Amsterdamsche kapitalisten, onder de macht zett'en van een vreemde beurs. Vooral in 1770 werd dit opnemen van Amsterdamsch geld een razernij, die in weinig weken schier heel de kolonie om haar onafhankelijkheid bracht, en een schuld van 50 millioen (= thans 150 millioen) op het bebouwde erf vestigde. Dit brak natuurlijk de energie. Voor vreemden werkt men niet. Zoo dunden de kolonisten en kwamen de zetbazen; hierdoor week het pit uit industrie en landbouw; en het resultaat was, dat reeds lang voor de slaven-onteigening de koloniale luister was gebluscht. Die onteigening, waarvan de gelden natuurlijk meest aan Amsterdamsche heeren ten goede kwamen, sloopte toen het weinige dat nog was staan gebleven; en deed een tijdlang de meening veld winnen, dat er met deze kolonie niets meer viel uitterichten. Meer dan eens is er zelfs over haar verkoop vooral door Indo-*manen* reeds gedacht! En toch, voor zulk

een moedeloos en onvaderlandsch oordeel bestond allerminst oorzaak. Vlak naast Suriname ligt Demerary, Berbice en Essequebo, die, vroeger ons toebehoorend, en nu onder Engeland gekomen, gelijk lot met Suriname deelden, en ook wel in een ver van bloeienden toestand verkeeren, maar er dan toch merkbaar beter aan toe zijn. Terwijl Suriname bij ons bedelen moet, komt Britsch-Guyana uit, en houdt soms zelfs over. Het had toch in '71 slechts 338.000 £ uitgaaf tegenover 379.000 £ inkomst, en in '77 niet meer dan 344.000 £ kosten, tegenover 364.000 ontvangst. Op een driemaal grootere bevolking besteedt het 's jaars slechts vier millioen, terwijl ons beheer, bij gelijke reden, er vijf zou kosten. De uitvoer bedraagt er een totaal van circa dertig millioen, tegen drie à vier millioen in Suriname, wat bij gelijke verhouding tien millioen moest zijn. Dienovereenkomstig gebruikte de handel er dan ook 200.000 ton scheepsvracht, tegenover slechts 20.000 ton in onze kolonie; wat wederom, bij gelijke reden van bevolking, 65.000 moest zijn. Terwijl we alleen in het Schoolwezen, dank zij de uitstekende diensten der Moravische broeders, op een bevolking van 60.000 zielen in Suriname met 8000 scholieren, tegenover 16.000 in Britsch-Guyana, bij een populatie van driemaal meer, een eervolle positie innemen. Vooral aan vierderlei hangt dit, t.w. *a.* aan ons regeeringsreglement; *b.* aan de mislukte kolonisatie; *c.* aan het karakter der in de kolonie toongevende kringen; en *d.* aan het gemis van ondernemingsmoed bij het Nederlandsch kapitaal".

§ 25. *Nog steeds zoo.*

Ook de critiek die we toentertijd op den bestaanden toestand gaven, blijft haar beteekenis behouden. Men vindt ze in *Ons Program* op blz. 357 v.v. Wat toen gold, geldt in hoofdzaak nog, en behoeft daarom niet herhaald te worden. Slechts zij er aan toegevoegd, dat de latere Minister van koloniën, Jhr. Mr. van Asch van Wijck, die eerst zelf naar Suriname als Gouverneur was uitgetogen, geheel den staat van zaken onderzocht en bestudeerd heeft en op zeldzame wijze de liefde der bevolking won, die hem dan ook op geheel eenige wijze gehuldigd heeft. Als minister was het dan ook niet zijn laatste zorge, om Suriname uit zijn verval op te heffen. Hij had hierbij vooral het oog op de moge-

lijkheid, om een spoorwegverbinding van het lage terrein met het betere terrein op de eerste berghoogte tot stand te brengen. Dit kon, zoo verwachtte hij, er toe leiden, dat zich een geheel nieuwe kolonisatie op dit bergplateau zou vestigen, zoodat aldaar een geheel nieuw koloniaal-sociaal leven werken kon. Dit plan is dan ook doorgezet, maar 't heeft nog altoos niet aan de groote verwachtingen, die men aanvankelijk koesterde, mogen beantwoorden. Kolonisten van Europeeschen bloede zijn niet komen opdagen. De vroegere slaven-negers trokken wel voor een deel de bergen in, maar om er te verwilderen. En in Paramaribo, en enkele bijliggende plaatsen, bleef het veelal het oude leven. De goudvisscherij, die aanvankelijk schoone beloften in zich scheen te dragen, is wel doorgezet, maar beantwoordde al spoedig evenmin aan de verwachting. De poging om de vroegere negers door Javanen te vervangen, kan niet als gelukt worden beschouwd. En zoo ligt het er nu eenmaal toe, dat het kostbare land roept om bearbeiding, om ons opnieuw schatten te leveren, maar dat de arbeiders ontbreken. Wat bij dezen stand van zaken opmerking verdient, is, dat juist in deze kolonie herhaaldelijk Christenbelijders als gouverneurs optraden — we noemen slechts de heeren Savornin Lohman, Van Asch van Wijck en Idenburg, en in verband hiermede blijft het van beteekenis, dat de Hernhuttersche zending er in geslaagd is, om een niet zoo gering aantal negers tot den Doop te bewegen. Al is 't dan ook, dat onze gekerstende negers in meer dan één opzicht moreel nog niet zijn waar ze wezen moeten, dankbaar mag dan toch erkend, dat hetgeen in de Vereenigde Staten gezien is, ook hier bleek op te gaan. Al staan de negers, naar het ras, op een der laagste ethnologische trappen, toch is 't ook hier gezien, dat ze voor dege Kerstening uitnemend vatbaar zijn, en dat de roepstem van den Christus: „Komt tot Mij, gij allen die vermoeid en beladen zijt", ook bij hen ingang vindt.

Over Curaçao met de daarbij behoorende kleinere eilanden in de Caraïbische zee kan hier slechts aan toegevoegd, dat het voor Nederland een hoogst bedenkelijke post is en blijft. Venezuela heeft ons reeds moeite zonder eind veroorzaakt. Curaçao kost ons zonder winste te bieden. En vroeg of laat, als we ooit in oorlog mochten geraken, zijn we het toch voor goed kwijt. Het is een overblijfsel van vroegere glorie, doch waarin thans voor ons geen internationale beteekenis meer te zoeken is.

§ 26. *De Opium.*

Nog altoos drijft ons koloniaal beheer mee op de 25 millioen gulden, die de Opiumverkoop het Gouvernement aan overwinst in den schoot werpt. Dit stuit te meer, nu in China zelf een vrij ernstige actie tegen het gebruik van den Opium is opgekomen, en er internationale conferentiën gehouden zijn om, kon het, dit intoxeerend kwaad buiten gebruik te stellen. Temeer nu Engeland aan deze conferentiën zijn medewerking verleende, koesterde men een oogenblik metterdaad de stille hoop, dat het Opiumprobleem zijn oplossing naderde. Toch werden we ook hierin weder teleurgesteld. Practisch gewonnen is er dan ook met deze internationale conferentiën schier niets. Toch ontheft dit ons niet van de verplichting, om den strijd tegen den Opium onverpoosd en onverzwakt door te zetten. Iets heeft uiteraard het Gouvernements-monopolie, dat thans op de Opium is toegepast, aan bate afgeworpen. Veel ongerechtigheid in de kitten is bezworen. Juist met het oog hierop stelde het te leur, dat in de Buiten-bezittingen de verkoop toch weer aan den kithouder vrij werd gelaten. Doch ook afgezien hiervan, het stelsel zelf levert niet het gewenschte resultaat. Men vordert ongetwijfeld, en er zijn nu reeds streken, waar het opiumgebruik niet meer tieren kan. Doch we moeten verder. Ware het gebruik van het Opium dat nu verkocht wordt, gelijkelijk over de 40 millioen in onzen Archipel verdeeld, zoo zou er allicht niet te klagen zijn. Doch dit is niet zoo. Massa's gebruiken gansch geen Opium, en het hoofdgebruik komt neer op een kleine groep, die er zich aan verslaaft. Dit weet het Gouvernement, en juist dit mocht het als gezonden door een Christen-Mogendheid niet gedoogen. Ook wij laten daarom van ons verzet tegen het Opiumverbruik, ook al zijn we ten deze geen teatotalers, niet af.

HOOFDSTUK XXII.

PARTIJBELEID BIJ DE STEMBUS.

§ 1. *Organisatie en beleid.*

Afgezien van het recht en van de noodzakelijkheid, om als afgezonderde en zelfstandige partij op te treden, vraagt ten slotte ook het partijbeleid nadere toelichting, voorzoover het den opgang naar de stembus moet beheerschen. Ook hierbij is scherp het onderscheid in 't oog te houden tusschen de tweeërlei geaardheid die in het optreden van partijen bij de stembus tot uiting komt. Een partij op politiek gebied kan òf niet meer dan een variatie zijn van verwante partijen, òf-te-wel principieel tegen een reeks van op geheel anderen grondslag staande partijen overstaan. Neemt ge eenige der partijen die wortelen in de revolutionaire beginselen van 1789, en daartegenover de partijen die aan het aloude Christelijk uitgangspunt vasthouden, dan kan er daarom toch zeer zeker beiderzijds variatie optreden. Onder de partijen der Revolutie, die haar jaarcijfer in 1789 vinden, kan zich in hoofdzaak drieërlei formatie voordoen, al naar gelang men, met zeker graadverschil, de achterhoede, het middencorps of de voorhoede vormt. Doch geheel gelijksoortig graadverschil kan zich evengoed voordoen bij de partijen, die niet in 1789, maar in het jaar één van Bethlehem haar geboortejaar begroeten. Al is het toch dat alle staatkundige partijen die haar ontstaan aan de opkomst van het Christendom danken, op Bethlehem teruggaan, toch sluit dit ook hier het vaak zoo sterk sprekend verschil niet uit tusschen wie de anderen voorgaat, de middenmoot vormen, of in de achterhoede na komen. Welbezien loopt er alsdan een rechte lijn, die de twee drietallen van groepen onderscheidt en van elkaar afscheidt, zoodat die langs de twee zijden zich eenerzijds de drieërlei Christelijke en anderzijds de drie Revolutionaire formatiën voortbewegen. Juist dit nu is het, wat ook bij het stembusbeleid zoo gedurig tot onzuiver-vermengen aanleiding geeft. Minder bij de partijen die de beide kanten van de scheidslijn vormen,

doet zich die gevreesde vermenging voor, maar sterk komt gedurig de neiging hiertoe uit, zoowel bij de achterhoede als bij de voorhoede van beide, principieel verschillende formatiën. De Conservatieven van beide groepen sluiten zich zoo licht, en vaak met zulk een voorliefde bij elkander aan, om hun achterlijk standpunt te verdedigen. En evenzoo blijkt gedurig onder de Democraten aan beide kanten van de lijn, de zucht vrij sterk te zijn, om zich saam tegen wie meer achterlijke houding minnen, te verweren.

§ 2. *Niet altoos uitgesloten.*

Hierop moet te ernstiger, bij het Stembusbeleid, de aandacht gericht, omdat het geenszins vast staat, dat een staatkundige partij zich steeds en onvoorwaardelijk nimmer leenen kan en mag tot saamgaan met een variatie op politiek gebied, die eenzelfde voorstel met haar gemeen heeft. Het behoeft wel geen nadere aanwijzing, dat op zichzelf en in den regel het saamgaan met wat u principieel het naast verwant is, aanbeveling zal verdienen. Hieruit echter volgt nog geenszins, dat dit u steeds, en naar alle gegeven omstandigheden, regel moet zijn en blijven. Zeer wel kunnen er zich zelfs tijdelijk gevallen voordoen, waarin het aldus u vasthaken aan wat u principieel geestverwant is, u verzwakken en tenslotte geheel ontwapenen zou. Neem als voorbeeld ten deze het opkomen van het sociaal-oeconomisch vraagstuk. Dit vraagstuk drong naar voren als gevolg van tweeërlei historische oorzaak. De eerste was gelegen in de allengs veel breeder opgevatte opvoeding der jeugd, waardoor ook onder de lagere standen allengs een ontwikkeling bereikt werd, die vanzelf 't recht van meespreken deed opkomen. En hierbij nu voegde zich, bijna gelijktijdig, de toeneming van materieele welvaart en een zich richten van de menschelijke inspanning op een door die welvaart te verwerven ruimer leven. Nu lag het wel in den aard der zaak, dat aan beide zijden van de groote scheidslijn de conservatieve groepen dezen drang van het sociale leven deels minder gevoelden, deels met tegenzin waarnamen. Dit verschijnsel deed zich dan ook in de tweede helft der 19e eeuw zoowel onder de Christelijke politici als onder de revolutionairen voor, en ongezocht gingen velen er toe over, om deze beweging tegen te staan, zoowel

aan onzen kant als aan de overzijde. In den eersten aanloop ging dit zelfs zoover, dat de Conservatieve heeren, zoomin rechts als links van de principieele scheidslijn, ook maar iets van het opkomen van dit nieuwe politieke vraagstuk hooren wilden. Niet alleen toch dat men dit vraagstuk beiderzijds bestreed en verfoeide in zijn socialistischen vorm, maar aanvankelijk gingen de meesten, en dit wel beiderzijds, zoover, dat ze, aan wie van hen verschilde, zelfs elk recht betwistte om zulk een vraagstuk te stellen. Het was geen wetenschappelijk, noch een politiek vraagstuk. Het was niet anders dan een verzinsel van volksheerschzucht, en wel van een heerschzucht die bedacht was op omverwerping van de geheele bestaande orde van zaken. Sprak het nu niet vanzelf dat zij die ook onder ons zeer beslist het rechtmatige in het opkomen voor dit sociaal-oeconomisch vraagstuk gevoelden, zich te weer moesten stellen tegenover eigen nader staande geestverwanten, en zelfs tot het steunen van wie anders principieel tegenover ons stonden, konden geroepen zijn.

§ 3. *Practisch altoos moeilijk.*

Toch leerde de ervaring, dat, hoe nobel en eerlijk bij zulk een tijdelijke steunbieding, de bedoeling ook moge zijn, de realiteit van den politieken toestand u het volgen van zulk een gedragslijn ondoenlijk kon maken. Elders is zulk pogen wel geslaagd, maar toen het ook hier te lande beproefd werd, bleek men ook links nog te onrijp om er zich toe te kunnen leenen. Reeds wezen we er in het voorafgaande op, hoe zulk pogen, door ons uit overtuiging gewaagd, daardoor mislukt is, dat de revolutionaire democraten hun stem toch altoos liever op een revolutionairen middenman of zelfs op een revolutionair-conservatief uitbrachten, dan op een democraat die zich als Christen-democraat aandiende. In andere landen, met name in Engeland, in Duitschland en in de Vereenigde Staten van Amerika, ging dit lang zoover niet. Hier te lande daarentegen is de weerzin, die in de revolutionair-democratische kringen tegenover al wie Christus ook in de politiek belijdt, zoo verregaande, dat men zich liever aan alles waagt, dan dat men op staatkundig terrein de autoriteit van den Christus zou willen doen gelden. In meer dan een Staat op Buitenlands erf, waar de

Roomsch-Katholieke Kerk op religieus terrein allesbeheerschend is, moge gelijke weerzin in bruut Anti-papisme zich openbaren, maar dan bleek toch zulk Anti-papist niet zelden nog warme bezieling voor de eere van den Christus te kennen. Hier te lande daarentegen, waar de revolutionaire weerzin zich niet tegen Rome, maar in het gemeen tegen het Christelijk element keerde, bleek steeds meer, hoe bijna onmogelijk het was, over de groote principiën heen, tijdelijk aan de mannen der overzijde de hand te reiken. Feitelijk bevorderde men uiteraard elkanders streven en bedoelen wel, en zoo is dan ook het democratische element tegenover het conservatief-aristocratische ook onder ons wel tot zijn recht gekomen, maar bij de stembus bleef de uitwerking dezer gezindheid gering. Onze eigen partij was er alleszins rijp voor, want van Anti-revolutionaire zijde bleek de moed niet te ontbreken, om zich voor een bepaalde stembus bij de tegenpartij aan te sluiten. Feitelijk echter stuitte men op tweeërlei *pièce de resistance*, die alras bleken elk voor zich een struikelblok te zullen worden. De achterhoede en de middenmoot toch van Christelijke zijde maakte ons bedoelen voor verraad uit, iets wat ons tijdelijk veler steun deed inboeten. En aan de revolutionaire zijde der scheidingslijn bleek de afkeer van wat men onze geveinsde vroomheid noemde, derwijs algemeen, dat elk gewenscht resultaat uitbleef.

§ 4. *Materieel of geestelijk.*

Uit dezen misstand werd al spoedig een onmiskenbaar gevaar geboren. Hoe hoog principieel men de politieke idealen ook opvatte, te miskennen valt toch niet, dat aan aller politiek streven steeds zoowel een materieele als een geestelijke neiging ten grondslag ligt. Op kerkelijk gebied moge dit te ontgaan zijn, hoewel ook dan zelfs nooit geheel, doch vast staat in elk geval, dat de politieke machtssfeer zoowel invloed oefent op het stoffelijk als op het geestelijk heil of onheil. De politiek beweegt zich in de tastbare realiteit van ons menschelijk leven, en dit menschelijk leven, als uit ziel en lichaam opkomend, en er steeds aangebonden, vraagt vanzelf, dat er gelet worde, zoowel op de nooden van het lichamelijke leven, als op de hoogere behoefte van 't leven waarnaar de ziel zich uitstrekt. Nu behoeft het geen betoog, dat ten dezen de

een van den ander met merkelijk graadverschil onderscheiden is. De een gaat in de zorg van wat het lichaam nut bijna op, en kent slechts zeer van ter zijde zekere beteekenis toe aan zijn ziel, en dan dit laatste veelal slechts, zoo krankheid of tegenspoed hem neerwerpt, terwijl er omgekeerd anderen zijn, die zich derwijs in het geestelijke verliezen, dat de zorg voor het aardsche hun schier onbekend is. Dit nu brengt vanzelf het gevaar met zich, dat waar ook onder de linksche politieke partijen de drang sterk is, om schier eeniglijk op het materieele te doelen, diegenen onder ons die evenzoo aan het materieele van het bedoelen zekere overwicht geven, eer zij 't zelf vermoeden er toe overhellen, om meer sympathie te gevoelen voor de linksche groepen, dan voor de meer geestelijk gezinden in onzen eigen kring. Niet dat ze daarom openlijk van den Christus zouden afdolen. Dit in het minst niet. Voor zichzelf persoonlijk zullen ze veeleer op vromen zin prijs stellen, maar als 't er nu op aankomt om ook in het politiek bedoelen de eere hoog te houden van Hem die gezegd heeft: „Mij is gegeven alle macht in hemel en op aarde," ruimen ze toch op politiek en oeconomisch gebied aan den Christus Gods van verre niet de hooge plaats in, die aan den Zone Gods ook op dit erf toekomt. Hun politiek oog richt zich derwijs eenzijdig op de verbetering van de materieele positie van hun standgenooten, dat ze allengs warmer sympathie gaan gevoelen voor de loochenaars van den Christus, maar die sociaal de oeconomische positie hunner standgenooten willen verbeteren, dan voor een ijveraar voor Christus' zaak, maar die aan het stoffelijke minder hecht, en daarom ook voor het stoffelijk belang van de minst-bedeelden minder gevoelt. Het hangt dan af van den stand van den evenaar. De verhouding tusschen het stoffelijke en geestelijke moet uiteraard bij den Christen zijn 51 als minimum van het geestelijke en 49 als 't hoogste van het stoffelijke. Al spoedig echter bespeurt men dan, hoe het bij dezulken wordt 75 voor het stoffelijke, terwijl het geestelijke op 25 gedaald is. En dan, dit kan schier niet anders, zwenkt de evenaar steeds meer naar het stoffelijke door, tot er ten slotte niet anders dan nog een schijnsel van het geestelijke overblijft, en men met pak en zak naar de Materialistische revolutionairen overwipt.

§ 5. *Overwicht van het minimum.*

Onder wie trouw aan den Christus, niet alleen als hun Verzoener, maar ook als hun Koning bleven, doet dit dan maar al te vaak een misstand en een wanverhouding bij de Stembus geboren worden, waartegen niet ernstig genoeg kan worden gewaarschuwd. Deze misstand wordt hieruit geboren, dat, bij het wegvallen van een niet zoo gering democratisch element onder de kiezers, die allen naar de Socialisten neigen, de oprechte Christelijke Democratie in het gedrang komt, overmits bij een stembus de drie Christelijke fracties elkander noodig hebben, en elkander niet kunnen missen. Daarvan nu poogt de achterhoede allicht misbruik te maken. Saamwerken wil men o zoo gaarne, en aanstonds roept men u toe: Steunt, gij, onze candidaten en ge zult ons niet ongenegen vinden om in eventueele districten u met gelijke munt onzen dank te betalen. Nu ligt hierin op zichzelf niets verkeerds. Eer iets natuurlijks en noodzakelijks. Stond het ten onzent bij een stembus tusschen niet meer dan twee partijen, zoo zou er van alliantie geen sprake komen. In Amerika is men Republikeinsch of Democratisch. Wel heeft Roosevelt voor kort een poging gewaagd, om deze straffe en strenge tweeheid te breken, maar gelukt is het hem niet, en ook bij de jongste stembus stond het maar tusschen Wilson en Hughes. Een derde keuze was er zoo goed als niet. Ten onzent echter is van zoo scherp afgeteekende constellatie zelfs het schijnsel niet te ontdekken. Evenals Robert Fruin de Calvinisten van de 16e eeuw op een tiende der bevolking schatte, zoo staat het nog. We mogen nu en dan eenigszins daarboven uitgaan, en zelfs op $^{2}/_{10}$ komen, maar in elk geval is alliantie het eenige middel voor ons, om met de hoogste ons ter beschikking staande kracht uit te komen. Dit nu heeft, vooral sinds 1889, tot een combinatie van Anti-rev., Chr.-Hist. en Roomsch-Katholieken geleid, en op zichzelf beveelt een alliantie gelijk zich hier voordeed, zich van zelf aan. Het moeilijke school alleen in de vraag, op wat wijze aan zulk een alliantie zekere redelijkheid en zekere vastheid zou zijn te geven. Aan die vraag toegekomen, deed zich toch het min-aangenaam verschijnsel voor, dat er onder de Chr.-Hist. heeren enkelen waren, die van geen alliantie-accoord, in wat vorm ook, hooren wilden, en er de voorkeur aan gaven, om

vrij man te blijven en te visschen in troebel water, terwijl anderen, zekere vrees voelende dat 't te ver ging, nu ja, tot accoord komen wilden, doch dan ook eischten, dat 't accoord hierin zou bestaan, dat de andere twee partijen hun program overnamen.

§ 6. *Accoord op gelijk beding.*

Dit nu was in strijd met allen billijken zin. Drie fractien, die betuigen een eenheid van politieken wortel te bezitten, kunnen alleen dan saam optreden, en op stembussucces uitgaan, indien voldaan wordt, en wel bij accoord voldaan wordt, aan deze drie bedingen: 1e dat men de wederzijdsche getalsterkte door ernstige electorale organisatie vaststelle; 2e dat de candidaten van de drie fracties in aantal gelijk in 't cijfer blijven met het cijfer van deze onderzochte en gecontroleerde getalsterkte; 3e dat men saam een program aanvaardt, waarvoor ieder een offer brengt, maar dan ook saam winste in het vooruitzicht is gesteld. Aan de eerste van deze drie bedingen is, zooveel 't ging, èn van Anti-revol., èn van Roomsch-Katholieke zijde, doch niet van Christelijk-Hist. kant voldaan. De Anti-rev. partij is in staat hieraan tot op zekere hoogte te voldoen door de zoo groote plaatselijke organisatie in 600 kiesvereenigingen. De Roomsch-Katholieke partij voldoet aan dezen eisch grootendeels door haar kerkelijke organisatie; doch de Chr.-Hist. partij schiet voor wat dit eerste beding aangaat ten eenenmale te kort. Ze gaat schier enkel op den gis af, en overschat gissende maar al te dikwijls haar eischen. Dit is dan ook oorzaak geweest dat het tweede beding, dat we noemden, van die zijde niet tot zijn recht kon komen. Zijn getalsterkte niet kennend, sloeg men die veel te hoog aan en dit werd oorzaak dat men steeds ons aantal candidaten zocht te beknibbelen, zonder dat er een middel viel uit te denken, om het hierdoor telkens rijzend geschil te beslechten. Hieruit kwamen dan èn in de Pers, èn plaatselijk, onaangename beschuldigingen op, geheel in strijd met den geest en geestesarbeid, die voor een doorgedacht accoord steeds gevraagd werd. Toch was deze eerste stoornis nog van kleiner beduidenis, vergeleken bij de veel ergerlijke stoornis, die zich voordeed zoodra men toekwam aan het opstellen van het gemeenschappelijk stembusprogram.

Dan toch ging men niet dan noode tot de medeonderteekening van zulk een program over, en stond er op, dat geen enkel punt op dit program plaats zou vinden, dat niet ten volle met het partijprogram van de eigen fractie overeenstemde, of er aan ontleend was. Veelal hebben de Anti-revolutionairen en de Roomsch-Katholieken zich dan hiernaar geschikt. De Anti-revolutionairen konden dit tot op zekere hoogte doen, omdat zij zelve toch met een meer uitgewerkt Stembusprogram de kiezers konden bewerken en de Roomsch-Katholieken helden schier altoos meer naar onzen kant over. Toch gevoelde elk doordenker steeds meer, dat de wederzijdsche verhouding op die manier niet in den haak kwam. Volhardde men er toch van Christelijk-Historische zijde in, nooit iets anders als beding te willen erkennen, dat wat geplukt was van de takken van eigen boom, zoo zou hieruit volgen, dat ons geen andere positie gegund werd, dan die van hulpdienst voor de Christelijk-Historischen. Steeds duidelijker zag men dan ook in, dat over en weer meerdere toeschietelijkheid onverbiddelijk eisch werd. Overleg was ook hier onmisbaar, maar uitkomst van dit overleg zou dan wezen moeten, dat de drie fracties van de Christelijke groepen over en weer bij elke Stembus iets van elkander overnamen, om zoo, beter althans dan dusver, elk voor zich, belang te doen vinden bij het aangegane accoord. Dat dit altoos een teeder punt blijven moest, sprak vanzelf, maar juist daarom moest in de intensiteit van de wederzijdsche sympathie uitkomen, dat zulk een accoord mogelijk bleek.

§ 7. *Goede toon.*

Met den eisch van het accoord hing vanzelf saam, dat men over en weer, in de pers en op meetings, voor wat de wederzijdsche verhouding betreft, in den goeden toon bleef. Over en weder drong uiteraard de overtuiging der drie fracties menigen eisch naar voren, waarin zich een duidelijk, soms zelfs zeer teekenend verschil van meening afteekende. Dit kon niet anders, en allereerst is dan ook van Anti-rev. zijde ten dezen opzichte de theorie van den dood in de pot bepleit. Vooral in de politiek is uiting van het leven beding van het krachtige leven. En zoo sprak het vanzelf, dat geen der fracties mocht gehinderd worden in het degelijk streven naar wat haar zelf kenmerkte, en dat dit

gepaard moest kunnen gaan met kritiek op die punten, waarin de beide andere fracties van haar verschilden. Het is dan ook onzerzijds niet betwist, veeleer is er steeds op aangedrongen, dat ook in anderen ritseling van een krachtig leven zou worden toegejuicht. Deze vrijheid van levensbeweging kan echter nooit vergoelijken het mengen in zijn woord van bitterheid en kwetsenden hoon.

Eer in tegendeel mocht als eisch gesteld, dat men het tegenover de groepen van Links met warmte voor elkaar opnam en dat men bij het bespreken van de onderlinge geschillen, dit steeds te doen had in een toon, waaruit gehechtheid en waardeering sprak. Het voorbeeld ten deze van Anti-rev. zijde gegeven kan moeilijk worden gewraakt. Althans in het hoofdorgaan der Anti-rev. partij is steeds met opzet alle kwetsende kritiek gemeden en op een enkele hoog noodige uitzondering na, steeds scherpe bejegening en elke bittere aanval gemeden. Rezen er disputen, dan is hierop door den redacteur van het Anti-rev. hoofdorgaan niet dan hoogst zelden ingegaan. En steeds is dan ook, zoo door vriend als vijand erkend, dat het dispuut ons nooit lief is geweest en dat onze batterijen nimmer gericht stonden op de verbonden fracties, maar schier eeniglijk op den burcht van Links. Met het oog hierop, kan 't niet anders dan betreurd, dat het hoofdorgaan der Christelijk Historische fractie lang niet altoos den goeden toon trof en zich niet zelden liet verleiden tot het innemen van een positie en 't aannemen van een houding, alsof haar batterijen de politiek der Linker zijde ongemoeid liet, ja soms zelfs spaarde, en zich niet zelden, zelfs grof, keerde tegen den leider der Antirevolutionaire partij. Soms zelfs sloop in den toon iets persoonlijks. Van de zijde der Roomsch Katholieke partij ondervond de Antirevolutionare partij zulk een bejegening van verre niet. Alleen moge ook hier niet verzwegen, dat toch ook in Noord-Brabant en in Zuid-Gelderland nu en dan een toon te beluisteren viel, die den indruk maakte, meer op verwijdering dan op toenadering gericht te zijn.

§ 8. *Overslaan op eigen erf.*

Het pijnlijkst hierbij was, dat de min vriendelijke bejegening van de geestverwante fracties, als van zelf ook op de verhouding in onzen

eigen kring invloed verkreeg. In eigen boezem toch was ieder van meet af er aan gewend, dat elke schakeering tot haar recht zou komen en zich vrij zou uitspreken, mits men voor zoover het bij 's lands zaken, op gemeenschappelijke actie aankwam, voet bij stuk hield en het gelid niet verbrak. Toch viel het niet te vermijden, dat hierbij vele schakeeringen en inzichten aan het licht traden, die disputen uitlokten. Hiervan maakte men dan meer dan eens bij een der andere fracties gebruik om er in te schuiven, en de opinie van den een te wraken om te sterker de overtuiging van wie tegenover hem stond, te loven. Men weet welk verschil van zienswijze, denk slechts aan de eedsquaestie en aan de leeszalen, soms in onze kringen hier door opkwam. Begon dit nu ook maar even een ernstig karakter aan te nemen, dan was men van Links er vaak als de kippen bij, om er zich door lof of blaam in te mengen, en niet zelden beging men dan van Anti-rev. zijde de zwakheid, om zich van deze adhaesiebetuigingen meester te maken en ze als wapen tot verweer tegen den aangevallene te misbruiken. Dit was nog veel erger in de dagen van Groen van Prinsterer, sinds is het zelfs zichtbaar geluwd en gekalmeerd. Toch is het volstrekt de wereld nog niet uit. Het is daarom zoo zaak tegen tweeërlei steeds op onze hoede te wezen. Eenerzijds tegen de vreeze, alsof men onder ons niet verschillen en elkaar niet tegenspreken mocht, maar ook anderzijds tegen het bij dit verschil van opinie zoo vaak insluipend kwaad, om bij Links heul te zoeken, ten einde in den strijd tegen de broeders zich te sterken. Het is steeds en in alle land, de moeilijke kunst geweest, om op politiek gebied den juisten band te vinden, die de vrijheid van het woord met de onderlinge verkleefdheid saamvoegt. Op zichzelf is het daarom niets vreemds, dat ook in de Antirevolutionaire partij niet zelden tegen den eenigen goeden regel gezondigd is en vooral trekke men uit de tegenstelling, waarop we wezen niet het gevolg, alsof we beweren wilden, dat schrijver dezes niet ook zijnerzijds ten deze nimmer zou hebben gefaald. Juist daarom te meer legt hij er hier nadruk op, dat de Christelijke partijen het booze euvel, waarop hier gedoeld wordt, met beslistheid mogen afkeuren en met vrome kracht mogen tegenstaan, omdat wat elders nog vergeeflijk moge schijnen, onder hen, die de Christelijke banier omhoog heffen, nimmer mag worden geduld.

§ 9. *Evenredige vertegenwoordiging.*

Van 1870 af, toen schrijver dezes met Hodge's denkbeelden over de Evenredige Vertegenwoordiging kennis maakte, heeft hij er steeds op gewezen, hoe juist de invoering van dit evenredigheidsstelsel het meest afdoend middel kon worden, om zooveel wat in den politieken partijstrijd toch onbehoorlijk was en bleef, voor goed te doen eindigen. Een Evenredigheidsstelsel, gelijk nu eerlang, gelijk men hopen mag, ook in Nederland ons deel zal kunnen worden, biedt toch het groote voordeel aan, dat het 't felle in den partijstrijd van de stembus wegneemt en het, zoo het dan nog aan moet houden, overbrengt naar de Staten-Generaal. Ten eenenmale vergist zich toch, wie zich mocht hebben ingebeeld, dat het, ging dit nieuwe stelsel door, nu voor goed met allen partijstrijd uit zou zijn. Dit kan natuurlijk niet, want de beginselen blijven hun antithese en de variatiën haar kleurverschil behouden, maar er ligt in het beweerde dan toch deze waarheid, dat van de stembus de vloek der oneerlijkheid, die er zoo lang op gebrand heeft, nu eindelijk dan toch zal kunnen worden afgewenteld, en dat de antithese op politiek gebied wel onoverwonnen blijft gelden, maar dan toch met dit verschil, dat de antithese de stembus nu zal loslaten om zich te concentreeren in de clubs, ten einde in onze Tweede Kamer vooral, maar ten deele toch ook in de Eerste Kamer, onveranderlijk aan het woord te blijven. Schrijver dezes acht zich dan ook gelukkig, er voor te mogen danken, dat hem van meet af het oog voor de zoo ernstige beteekenis van het Evenredige stelsel is opengegaan en dat dan nu toch eindelijk verkregen zal worden, wat ons door een te wraken partijworsteling veel te lang onthouden bleef. Of de wijze waarop men het thans ten onzent wil invoeren, de meest gewenschte is, zij nu daargelaten. Uiterst fijn moet de knipschaar zijn, die hier de volstrekt geëischte en onberispelijk juiste deeling weet aan te brengen. Doch dit kan nooit het beginsel wraken. Wat thans beneden de volmaaktheid bleef, kan straks tot de sfeer van het volmaakte worden opgeheven. In niets mag daarom afgedongen, op wat ons thans gegund werd. Stemplicht en Vrouwenkiesrecht moge het schier geheel bederven en de handhaving van het individualistisch kiesrecht aan veler helderziendheid doen twijfelen, maar zooveel is

dan nu toch verkregen, dat het immoreele, dat nu zoo lange jaren schier elken stembusstrijd ten onzent, niet in 't minst nog pas in 1913 verpest heeft, thans van de stembus staat geweerd en verwijderd te worden. Reeds in dit opzicht zal ons volk er zedelijk bij winnen. Alleen beelde niemand zich in, dat het karakter van den partijstrijd er zijn felheid door zal afleggen. De stembus erlangt slechts eenmaal om de vier jaren het woord, en de gespannen verhouding zal en moet blijven huizen in de Staten-Generaal.

§ 10. *Artikel 21 bleef.*

Uit het feit, dat ook na tot standkoming van de nu hangende Grondwetsrevisie een geheel gewijzigde vorm van het kiesrecht den stembusstrijd zal beheerschen, volgde dan ook in het minst geene noodzakelijkheid, om in de grondgedachte van Artikel 21 van ons Program wijziging aan te brengen. Na ernstige overweging is veeleer besloten, dit artikel zakelijk te laten, gelijk het was. Dit artikel bepaalt als nu, en zulks in hoofdzaak, geheel gelijk vroeger, dat de Antirevolutionaire partij, „om hare beginselen ingang te doen vinden, de zelfstandigheid van de partij handhaaft; zich bij geene andere partij laat indeelen; en slechts dan samenwerking met andere partijen aanvaardt, indien deze door een vooraf wel omschreven accoord, met ongekrenkt behoud van hare onafhankelijkheid, kan verkregen worden."

Wel daarentegen is er wijziging aangebracht in de slotzinsnede van dit artikel. Deze slotzinsnede luidde vroeger aldus: „Reden, waarom zij bij eerste stemming gemeenlijk met een eigen candidaat aan de staatkundige verkiezing deelneemt, en bij herstemming zich voorbehoudt te handelen naar omstandigheden."

In 1878 kon dit niet anders gesteld worden. Er bestonden destijds nog geen drie maar slechts twee Rechtsche partijen, want naast de Antirevolutionaire trad toentertijd nog alleen de Roomsch Katholieke staatspartij op. De Christelijk-Historische ontstond eerst in 1894. Ware nu de Roomsch-Katholieke partij in 1874 reeds geweest, wat ze later werd, zoo zou hoogst waarschijnlijk reeds in de eerste periode de poging tot samenwerking bij de stembus een eerste regeling hebben gevonden. Zoo echter stond het toen nog niet. Schrijver dezes ge-

raakte, toen hij voor het eerst in de Tweede Kamer zitting verkreeg, aanstonds met een deel zijner Roomsche collega's in conflict, en eerst toen het Episcopaat inzake het onderwijsgeding kleur bekend had, vond de gedachte van geregelde samenwerking meer gereeden ingang. Het was met name Dr. Schaepman, die hierop van meet af aanstuurde, maar van de zijde van niet weinigen zijner geloofsgenooten berokkende hem dit, vooral in den aanvang, vrij scherpe critiek. Het optreden van de Antirevolutionaire partij als georganiseerd geheel kon daarom niet aanstonds tot heusche coalitie leiden. De uitdrukking van artikel 21, dat het regel voor ons moest zijn, geheel zelfstandig, met eigen candidaat op te treden, en dat eerst bij herstemming, „naar omstandigheden zou te handelen zijn," doelde dan ook in het minst niet op zekere coalitie met principieele geestverwanten, maar zonder eenige nadere bepaling op eventueele samenwerking bij de stembus met welke andere partij ook. Ten gevolge van de misleiding, waaraan we van de zijde der Conservatieven waren blootgesteld geweest, begon men toentertijd met zich meer bijzonder tegen hen te keeren, en openbaarde zich voor eventueele samenwerking veeleer een gedurig uitkomende neiging om, bij tijden en gelegenheden, 't accoord met de Radicalen aan te durven. Voorzichtigheidshalve was in de laatste zinsnede van artikel 21 nog het woord „gemeenlijk" ingelascht. In de verschillende deelen van ons land liepen de politieke verhoudingen overal derwijs uiteen, dat het stellen van een *te* absoluten regel gewaagd scheen. De invoeging van het woord „gemeenlijk" liet met het oog hierop de mogelijkheid open, om met name in de provinciën Utrecht en Gelderland een in zekeren zin vaster accoord mogelijk te maken. Dit nu was oorzaak, dat toen later de alliantie-gedachte meer ingang vond, de letter van artikel 21 zich hier niet tegen verzette, en het artikel tijdelijk althans, ook zonder wijziging bruikbaar bleef. Thans echter, in 1916, kon dit niet langer zoo blijven. We stonden nu voor het feit, dat de Roomsch-Katholieke staatspartij haar voormalige sympathiën voor het Liberalisme, die begrijpelijker wijze vooral na 1853, d. i. na de dusgenaamde April-beweging, vrij sterk zelfs zich geopenbaard hadden, geheel had afgelegd, en met ons tegen de gronddenkbeelden van 1789 te velde trok. En nu zich hierbij de afscheiding van de Christelijk-Historischen voegde, bleek al ras, hoe er metterdaad thans drie partijen naast elkaar

stonden, die bij sterke variatie, toch ongetwijfeld zekere principieele gedachte als uitgangspunt gemeen hadden. Vandaar toen de drang tot saamwerking, die steeds meer de alliantie-gedachte naar voren deed treden. Met het oog hierop nu is het slot van artikel 21 thans aldus geredigeerd: „Buiten accoord stelt zij bij eerste stemming haar eigen candidaten, en handelt indien het op herstemming uitloopt, naar omstandigheden. Op eene Deputatenvergadering, vóór elke algemeene verkiezing te houden, stelt zij het program en het accoord voor die verkiezing bij meerderheid van stemmen vast. Alle bij haar aangesloten kiesvereenigingen zijn hierna tot de naleving van dit program en van dit accoord gehouden."

§ 11. *Thans geldende regeling.*

Deze nieuw geformuleerde regeling gaat alzoo uit van de grondgedachte, dat aan ons zelfstandig karakter als Coaliseerende partij met het oog op ons historisch verleden uit de 16e eeuw, en niet minder met het oog op ons beginsel van trouw aan Gods Woord, geen tornen, onder wat voorwendsel ook, is toegelaten. Dit ligt in de verklaring, dat geenerlei saamwerking geacht wordt uit zich zelf op te komen, doch dat ze eeniglijk tot stand kan komen, als vrucht van overleg, en wel van zulk een overleg, dat zich niet bepaalde tot een los daarheen geworpen bespreking, maar tot resultaat een wel omschreven accoord verkreeg. Was zulk een accoord niet tot stand gekomen, dan behield men zijn volledige vrijheid, stelde heel 't land door zijn eigen candidaten bij eerste stemming, en behield zich voor bij eventueele herstemming te handelen naar bevind van zaken. Door het vooropstellen hierbij van de formule „buiten accoord" was intusschen nu erkend en toegegeven, dat accoord niet alleen oirbaar zou zijn, maar zelfs als regel zou gelden. Juist daarom echter behoorde nu te worden vastgelegd aan welke bedingen zulk een accoord van meet af zou gebonden zijn. Gelijk schier van zelf sprak, werd de bevoegdheid om zulk een accoord aan te gaan, aan de Deputatenvergadering voorbehouden, zoo echter, dat uitdrukkelijk aan de meerderheid in de Deputatenvergadering het recht van beslissing verbleef, dus ook al deed zich een ander oordeel in eene minderheid voor, niet alleen om het stembus-

program, maar ook om het stembusaccoord voor de ophanden zijnde verkiezing vast te stellen. Hiermede kon echter niet volstaan. Zoodra men met een andere partij een *accoord* aangaat, moet de met ons accordeerende partij er ook voor vast op rekenen kunnen, dat de stemmen die waren toegezegd ook metterdaad zullen worden geleverd. Vandaar in het slot van Artikel 21 alzoo de thans noodzakelijke toevoeging: „Alle bij haar, (dus bij de Antirevolutionaire partij,) aangesloten kiesvereenigingen zijn hierna tot de naleving van dit program en van dit accoord gehouden." Hier behoeft wel nauwelijks aan te worden toegevoegd, dat we zulk een vast doorgaande levering van de onzerzijds veraccordeerde hulp toezeggende, hieraan dan ook het zedelijk recht ontleenen, om een stellige vastheid in het te sluiten accoord, ook van de met ons accordeerende partij te vorderen. Een zedelijk recht, dat door het feit van het accoord, eigener beweging, in formeel recht overgaat.

§ 12. *Gebrek in het accoord.*

Gelijk vooral na 1913 bleek, bleef er toch zelfs toentertijd in het zeer formeel aangegane accoord een wonderlijke leemte over, waarop het raadzaam is, voor de toekomst de aandacht gevestigd te houden. Tot dusver doelde het aangegane accoord nog uitsluitend op de groote stembusactie, die aan elke algemeene verkiezing voorafging. Was echter die generale stembusactie eenmaal achter den rug, en deed zich onverwacht en tusschentijds een vacature voor, dan achtte de één zich de vier jaar, die tot een nieuwe generale verkiezing verliepen, geheel vrij, om van het accoord af te wijken, terwijl de ander achtte, het zoo niet te mogen opvatten en daarom ook bij zulk een tusschentijdsche verkiezing op het voortdurend gelden van het accoord aandrong en stond. Dit nu mag geen open quaestie blijven en daarom zal het voortaan eisch zijn, in het accoord zelf te bepalen, dat het blijft gelden tot tijd en wijle een nieuwe generale verkiezing intreedt.

Doch zelfs hiermede kan men niet volstaan en vooral na 1913 heeft zich een tweede leemte voorgedaan, die de alliantie van de drie partijen Rechts op zeer bedenkelijke proef heeft gesteld. Er was

accoord, doch dit in 1913 aangegane accoord sloeg uitsluitend op het geval, dat Rechts gewonnen had en in het bewind ware gebleven. Nu echter Rechts verloor en Links een zoo besliste meerderheid in de Tweede Kamer erlangde, dat men ons, wat de behandeling der zaken betreft, in elk opzicht de wet kon stellen, bleek al spoedig, dat het in 1913 door ons aangegane accoord, schier in geen enkel opzicht sloeg op den alsnu ontstanen toestand. Gevolg hiervan nu was, dat de Roomsche Staatspartij, zonder eenig overleg of consult, geheel buiten ons om, met het Kabinet van liberalen huize in overleg en beding trad, en voor zich zelf, geheel buiten ons om, een gedragslijn vaststelde, die voor haar gouden bergen beloofde, doch ons ten eenenmale in den steek liet. Op het bijzondere in dit geval kan hier niet worden ingegaan. Ons blijft voorkomen, dat de voordeelen, die zich hier voor de Roomsche Staatspartij ontsloten, van zulk een aard waren, dat ze aan zich zelf ontrouw zou zijn geworden, indien ze het profijt, dat zich aandiende, niet met beide handen gegrepen had. De vraag, die bleef, was alleen deze, handelt een geallieerde partij naar plicht en goede orde, indien ze tot het volgen van zulk een gedragslijn overgaat, zonder haar geallieerden hiervan in kennis te stellen, en de verdere verhouding te blijven regelen. En dan is ons antwoord stellig ontkennend, en wel met deze bijbemerking, dat van de Roomsche partij, toen zij aldus handelde, niet kan gezegd worden, dat ze het accoord had gebroken, daar over een casus positie als zich toen voordeed, in het accoord met geen woord gerept was. Ons dunkt, ze had daarom toch vertrouwelijk mededeeling van haar voornemen behooren te doen, alleen maar het accoord verplichtte haar hiertoe niet. En dit nu juist wijst op de tweede leemte, waarop we doelden. Is het niet tegen te spreken, dat een accoord met het oog op een generale verkiezing aangegaan, moeilijk anders zijn kan, dan een positief accoord, bepalend, wat men zal te doen hebben, indien men een Kabinet, dat geestverwant is, zal hebben te steunen, dan volgt hieruit, dat bij tegenslag van de stembus het aangegane accoord geen genoegzaam doel meer kan treffen en dat alsdan ijlings zal zijn over te gaan tot het sluiten van een nieuw accoord, waarbij de houding wordt bepaald, die men alsnu ten opzichte van het niet-geestverwante kabinet zal hebben aan te nemen. Zelfs dient hierbij gevoegd, dat het welbezien in zulk een positie eisch ware, gezamenlijk een vaste commissie aan te

wijzen, die, bij voorkomende gevallen, op de meest gewenschte regeling van de wederzijdsche verhouding kon aandringen. Alleen verlieze men hierbij nimmer uit het oog, dat bij al zulk overleg, na afloop van de stembusactie, de Kamerclubs mee hebben te handelen.

§ 13. *Blijft accoord noodzakelijk?*

Veler verwachting is, dat er, gaat de Grondwetsrevisie, gelijk men, houdt de partij-vrede stand, mag aannemen, reeds een volgend jaar door, alsdan van verdere alliantie of zelfs van stembusoverleg onder de leiders der georganiseerde partijen, niet wel sprake zal kunnen wezen. Elke zelfstandige partij, zoo zegt men, drijft dan geheel op zich zelf. Van overleg tusschen de geestverwanten of ook met andere partijen zal dan eerst in de Kamer en in geen geval bij een stembus sprake kunnen zijn. Ieder gaat dan zijn eigen gang. De kiezers krijgen de lijsten van hun eigen kring of fractie. Ze vullen die in op de meest belovende manier en de uitkomst toont dan van zelf op hoeveel stemmen, en als gevolg hiervan op hoeveel Kamerzetels, ze rekenen kunnen. Zelfs oppervlakkig bezien is dit echter reeds niet geheel juist. Stel, dat de gemeene deeler op 20000 komt te staan, dan is het zeer denkbaar, dat zoo er drie partijen zijn, die belang bij elkaar hebben, partij A 15000 stemmen overhoudt, zonder bate, partij B 10000 en partij C 5000. Zonder nadere regeling zou op die manier voor de geallieerde partijen van Rechts een 30000 stemmen kunnen teloor gaan. Deze schade, die vanzelf aan de tegenpartij ten goede zou komen, ware nu te ondervangen, indien de verwante partijen onderling accordeerden, wien zij voor het geval van nood als opraper van de andere, verloren stemmen op hun lijst wenschen te plaatsen. Vanzelf zou de keuze hierbij te vestigen zijn op een candidaat van die partij, die over het hoogste ongebruikte cijfer beschikken kon. Een maatregel, het is zoo, van klein allooi, doch gelijk de ervaring leerde, in Nederland kan in de Tweede Kamer de meerderheid aan één stem hangen. Op de kleintjes scherp toe te zien, is daarom ten onzent bij de Stembus steeds geraden. Doch al ziet men hiervan af, zoo kan er toch nimmer sprake van zijn, dat welke partij ook, bij het even-

redig Kiesrecht zich van het aangeven van een eigen toon onthouden zou. Het is dan ook volstrekt onjuist, dat de geestverwante partijen voor wat de stembus aangaat, alles blauw blauw zouden kunnen laten, en eerst in de Kamer tot politiek overleg zouden kunnen overgaan. Hiervan mag zelfs de schijn geen oogenblik worden aangenomen. Evenals nu blijft het ook na de wijziging van het kiesrecht onverbiddelijk noodzakelijk, dat elke partij voor zichzelf bepale, welke de taak zal zijn, die de straks gekozen Kamerleden voor hun rekening zullen hebben te nemen. Elke partij moet uit dien hoofde, zich, eer die stembus komt, rekenschap geven van wat ze in 's lands belang gewenscht en noodzakelijk acht. Ze zal daarom evenals nu onder dit nieuwe gesternte zich een program van actie moeten ontwerpen, en is dit program van actie gereed gekomen, en bij ons door de Deputaten-vergadering ten regel gesteld, dan blijft uiteraard elke kiesvereeniging, die zich aansloot, evenals nu gehouden, om te onderzoeken, in hoe verre de candidaten, die men voornemens is op de lijst te brengen, geacht kunnen worden de mannen te zijn, van wie men een actie in den zin van zulk een program mag inwachten. Zal dit nu tot een doeltreffend resultaat kunnen leiden, dan behooren de geestverwante, of uit wat hoofde ook geallieerde partijen, over en weer op de hoogte te zijn van wat men in de lijst-candidaten aantrekkelijks zocht. Een accoord, niet om de kiezers, maar om de bedingen van de nu geïsoleerde kiezers, zal uit dien hoofde geheel dezelfde blijven als ze nu is. De kiezers moeten weten, waarbij ze, onderling elkaar steunend, uit wenschen te komen ; en bij het brengen van hun candidaten op de lijst moeten ze zich genoegzaam verzekerd kunnen houden, dat deze candidaten, worden ze Kamerleden, in sympathie van bedoelen aan wat de kiezers verwachten, zullen beantwoorden. Het is daarom onjuist, het zich voor te stellen, alsof de stembusactie door de verschillende partijen, geheel los van elkaar, op zich zelf door kon gaan. Al is het juist, dat straks de vaste afspraak eerst in de Kamer zelve tot stand zal kunnen komen, toch zal steeds, ook bij de stembus geen personeel, maar een politiek accoord den toon moeten aangeven. Een partij, die dit verzuimde zou uitkomen bij een verspeling van een deel van haar politieke kracht.

§ 14. *Versplintering.*

Ernstige bedenking komt in het straks nieuw in te voeren stelsel uit de overweging op, dat, of men wil of niet, een gewaagde „*Sonderbündlerei*" tot een gedeeltijke uiteenspatting van de partij zou kunnen leiden. Een groep, hoe onbeduidend ook, kon allicht in zekere streek van het land, door samenwerking, tot het gezamenlijk uitbrengen van zooveel stemmen geraken, dat ze ten slotte het vereischte quantum behaalde en over een zetel beschikken kon. De mogelijkheid hiervan is onbetwistbaar. En deze mogelijkheid nu is 't, die zoo licht er toe leidt, om zulk een stembus isolement te beproeven. Van twee kanten dreigt dit gevaar. In de eerste plaats kan er een eenling zijn, die zijn hoogste ideaal bereikt zou achten, zoo hij Kamerlid kon worden. Zulk een geval was steeds denkbaar, doch nu zelfs meer dan voorheen, omdat de finantieele positie van een Kamerlid merkbaar vooruitging. Het was een toelage van f 2000, kortaf, nu klom dit tot f 3000 en bovendien komen hierbij niet alleen reiskosten, maar ook een eventueel pensioen, dat tot zeker bedrag kan oploopen, hoog genoeg, om op den ouden dag het leven te kunnen onderhouden. Beide nu, de drang, om voor een speciale overtuiging in de Kamer op te komen en de wensch, om zijn financieele positie te verbeteren, kunnen dan saamwerken, en zoo liet 't zich denken, dat een politieke zonderling zich naar de Kamer doorwerkte. Met een enkele zal dit niet te verhinderen zijn, al staat het vast, dat op den duur elke kans van slagen voor zulke zonderlingen steeds minder zal worden, en de vrijheid van kiezen eer dalen, dan klimmen zal. Doch al zal de uitkomst spoedig al zulke isolement's-min van zelf afsnijden, toch is het zeer wel denkbaar, dat in den eersten aanloop een tiental van zulke individualisten het beproefden. En al slagen ze dan, op een zeer enkele na, ganschelijk niet, ze kunnen door zulk doen toch oorzaak worden, dat er in den eersten aanloop zulk een versplintering intreedt, dat dit ons op verlies van een vier of vijf zetels te staan komt. Niet, alsof al die vier, vijf zouden gekozen worden. Integendeel, meer dan aan een zeer enkele gelukt zoo iets nooit. België, vlak naast ons, levert hiervan het bewijs. Maar onze partij verloor dan toch een merkelijk getal stemmen op het totaal en gevolg hiervan is, dat deze zonderlingen zelf er inloopen, ons tegen-

werken, en aan de Linksche groepen steun bieden. En nu zegge men niet, dat *alle* partijen aanvankelijk aan dit gevaar zijn blootgesteld, en dat zoo het verlies van de eene het verlies van de andere compenseeren zal, nimmer toch moogt ge vergeten, dat in onze kringen het individualisme zeer sterk meespreekt, zoodat vergelijkenderwijs voor ons het hier schuilend gevaar sterker spreekt. Later verdwijnt dat dan wel, gelijk het ook in België ten laatste schier geheel ophield te werken. Alleen maar in den aanvang kan zulks schade berokkenen en daarom is het zaak, er op bedacht te zijn.

§ 15. *Districtsindeeling.*

Gelijk elke partij, zoo beschikt ook de Antirevolutionaire over een organisatie, die met de districtsindeeling, die de kieswet aangaf, rechtstreeks verband houdt. Veelal slechts met één indeeling voor Kamer en Staten beide, doch een vijftien malen ook in dubbelen vorm, de éene voor de Kamer en de andere voor de Staten. Thans echter zullen die kiesdistricten wegvallen, en er zal een veel beperkter indeeling voor in de plaats treden. Dit nu leidt van zelf tot de vraag, of het deswege noodzakelijk zal zijn, onze partij-organisatie met deze nieuwe wettelijke indeeling in overeenstemming te brengen. Uiteraard zou dit strikt noodzakelijk zijn, bijaldien het stemmencijfer afgerond en afgesloten werd per kiesdistrict, naar de nieuwe indeeling en wel in zulk een zin, dat hetgeen per nieuw district non-actief bleef, in volstrekten zin te loor ging. Thans echter zal dit niet in zoo strengen zin doorgaan. Strikt noodzakelijk is daarom een geheel nieuwe districtsindeeling voor de Antirevolutionaire partij niet. Het ons houden aan de bestaande indeeling zou voor de Antirevolutionaire partij zelfs het niet zoo geringe voordeel opleveren, dat de beproefde leiding, die nu een twintigtal jaren geregeld doorwerkte, per district blijven kon, wat ze was. Toch zal het raadzaam zijn, dat ook onze partij dit nieuw opgekomen vraagstuk ernstig doordenkt en er de districtsbesturen over raadplege. Bleek toch wijziging gewenscht en beloofde ze ons winste, dan zou niets ons het aanbrengen van de vereischte wijziging beletten. Misschien zelfs zou er in elk geval iets meer gewenscht in zijn, dan steeds voort te leven in een indeeling, die haar wettelijke basis verloor.

§ 16. *De gedwongen kiezers.*

Gaat ook de stemplicht, gelijk men vermoeden mag er door, dan dragen onze Kamerleden hiervoor zeer zeker geen verantwoordelijkheid, want steeds heeft onze Club er tegen geijverd, doch nu die stemdwang eenmaal komt, zullen ook wij er mede te rekenen hebben. Dit toch stelt ons voor het feit, dat allicht 15 à 20 % der ingeschreven kiezers liever thuis bleven, wijl ze in de stembus-actie geen belang stellen, maar nu opkomen moeten Deels zijn dit kiezers, die er den tijd niet voor over hebben, en voor geen stembus uit hun zaken willen loopen. Deels zijn het personen van zwakke gezondheid, die, als het weer tegenvalt, zich liever niet buiten wagen. Deels zijn het lanterfanten, die om geen politiek zich bekreunen, ja er den spot mee drijven. En ten leste zijn 't ook die personen, die op een eigen opinie drijven en toch geen kans zien, om met die opinie succes te bejagen. Vier categoriën, waar dan ten slotte nog het grooter quantum bijkomt van hen, die voelen, dat ze niet op de hoogte zijn, en daarom verlegen staan, hoe ze zouden moeten kiezen, een overtuiging die hen dan maar liefst besluiten deed om thuis te blijven. Toch zullen deze allen nu naar de stembus mee moeten. Af te halen behoeft ge ze niet meer. Ze komen nu vanzelf. Doch nu komt het er op aan, dat hun stem niet naar den verkeerden kant wegglijde. Dit nu brengt voor onze kiesvereenigingen den zeer ernstigen plicht mede, om van al zulke thuisblijvers accurate lijsten op te maken en niet pas in de stembusmaand, maar één, twee jaar vooruit, op zulke van verre staanders invloed uit te oefenen, ze voor te lichten, hun de noodige lectuur te doen toekomen, ze te bezoeken, en ze in dien zin te winnen, dat ze althans niet meer zonder eenig besef van wat ze doen handelen zullen. Een zeer ernstige taak voor onze kiesvereenigingen, maar eigenlijk een taak voor onze organisatie. Juist met het oog hierop is dan ook reeds van meer dan één zijde gewezen op de noodzakelijkheid, om een tweetal vaste agenten aan te wijzen, iets waarvoor dan tevens het grootste deel van de gelden zal moeten dienen, die uit heel het land naar de gemeene krijgskas zullen moeten toevloeien. Versta men daarom wel, dat het voortaan niet zal zijn half 't werk van wat we dusver deden, doch dat integendeel verdubbeling van taak ons te wachten staat.

§ 17. *De Propaganda-Clubs.*

Vooral met het oog op de gedwongen kiezers, die nu op straffe vanwege den rechter, wel zullen moeten opkomen, was het zoo uitstekend, dat thans ook de Propaganda-clubs officieel in onze Statuten erkend zijn als een der meest gewenschte verschijningen op electoraal gebied. De verhouding tot deze clubs zal van zelf nader moeten geregeld worden, toch zijn we thans reeds zoover gevorderd, dat deze clubs niets liever wenschen, dan steun aan onze partij te bieden, en dat de Antirevolutionaire partij er thans op bedacht is, om de meest gewenschte krachten van deze clubs vooral op de vroegere thuisblijvers, nu tot opkomen gedwongen kiezers, te doen uitgaan.

§ 18. *Heilige bezieling.*

We besluiten deze toelichting, wat de stembus-actie betreft met de bede, dat het heilig karakter, dat onze politieke strijd steeds droeg, in niets moge ontwricht worden, maar bij den ernst der tijden, steeds meer onze mannen in hooger en lager kringen moge bezielen. Het is de jammer der eens zoo machtige Conservatieve partij geweest, dat ze politiek steeds buiten den Almachtige gerekend heeft. Vandaar haar roemlooze ondergang. Voor zoover de Antirevolutionaire partij mede op de bouwvallen harer paleizen, haar hutten verrijzen deed, denkt ze aan het juist omgekeerde streven, om steeds met den God onzer Vaderen te beginnen, en van Hem 't wachtwoord voor ons politiek optreden te begeeren. Religie voorop, en de politiek uit haar afgeleid! blijve daarom steeds ons wachtwoord. Gods Woord in de Heilige Schrift blijve boven alle politieke berekening, steeds boven ons uitklinken. Het *nil desperandum Deo duce* d. i. nimmer zult ge wanhopen, zoolang God de Heere u leiden mag, was dusver de ons ter overwinning leidende macht. Moge dit blijven!

BIJLAGEN

(zie Hfdst. XVI § 7 bladz. 453).

BIJLAGE A.

Cijfers ontleend aan de Statistiek van het gevangeniswezen en voor het Rijkstucht- en Opvoedingswezen. (Zie Jaarcijfers 1913 bl. 174).

JAAR	TOTAAL AANTAL ZIEKTEGEVALLEN *a* { GEVANGENISSEN HUIZEN VAN BEWARING *b* RIJKSWERKINRICHTINGEN *c* { TUCHTSCHOLEN EN RIJKS-OPVOEDINGSGESTICHTEN		WAARVAN TUBERCULOSE		WAARVAN VENERISCHE AANDOENINGEN		IN PROCENTEN		VERHOUDING TUBERCULOSE EN VENERISCHE AANDOENINGEN
							TUBERCULOSE	VENERISCHE AANDOENINGEN	
1907	*a* 2470 *b* 2537 *c* 657	5664	62 79 6	147	185 26 7	218	2.60	3.90	$1^1/_2$ × t. b. c.
1908	*a* 2432 *b* 2106 *c* 729	5267	44 89 2	135	224 42 7	273	2.52	5.11	2 × t. b. c.
1909 [1])	*a* 2212 *b* 1588 *c* 745	4545	63 77 1	141	183 39 9	231	3.10	5.08	1.64 × t. b. c.
1910	*a* 2190 *b* 1217 *c* 753	4160	53 52 10	115	201 15 16	232	2.76	5.58	2 × t. b. c.
1911	*a* 2011 *b* 1737 *c* 834	4582	50 68 5	123	241 29 14	284	2.70	6.20	$2^1/_4$ × t. b. c.
1912 [2])	*a* 1380 *b* 908 *c* 650	2938	41 18 3	62	182 24 24	230	2.11	7.83	$3^3/_4$ × t. b. c.

[1]) Ziekten, waarvoor patiënten op het oogenblik van hun plaatsing reeds in behandeling waren, zijn in het gesticht, waarheen ze werden overgeplaatst, van 1909 af, niet meer opnieuw meegeteld.
[2]) Op de sterke daling in de Gevangenissen enz. kan o.m. van invloed zijn een in 1911 verzonden circulaire, gericht tot de geneesheeren der gestichten aangaande invulling telkaarten.

BIJLAGE B.

MARINE

Uit het Statistisch Geneeskundig Jaarverslag der Koninklijke Marine en het Statistisch Overzicht der behandelde zieken bij de Marine in Nederlandsch-Indië.

JAAR	BEHANDELDE GEVALLEN		TUBER-CULOSE	VENERISCHE ZIEKTEN EN SYPHILIS	IN PROCENTEN	
					TUBER-CULOSE	VENERISCHE AAN-DOENINGEN
1907	Nederland	11386	44	3448	0.39	30.33
	Nederlandsch Indische Europeanen .	3277	6	832	0.19	25.86
	„ „ Inlanders . .	1762	4	447	0.23	25 37
1908	Nederland	12224	68	2629	0.55	21.51
	Nederlandsch Indische Europeanen .	4015	11	999	0.27	24.88
	„ „ Inlanders . .	1709	5	394	0.29	23.10
1909	Nederland	11797	68	2573	0.58	21.81
	Nederlandsch Indische Europeanen .	4056	7	861	0.17	21.23
	„ „ Inlanders . .	1804	1	498	0.05	27.60
1910	Nederland	11479	81	2440	0.71	21 26
	Nederlandsch Indische Europeanen .	3388	5	870	0.15	25.68
	„ „ Inlanders . .	1824	4	465	0.22	25.49
1911	Nederland	11521	60	2833	0.52	24.59
	Nederlandsch Indische Europeanen .	3784	4	1188	0.11	31.40
	„ „ Inlanders . .	1842	4	484	0.22	26.28
1912	Nederland	11941	65	2935	0.54	24.58
	Nederlandsch Indische Europeanen .	4224	9	1623	0.21	38 42
	„ „ Inlanders . .	1776	3	524	0.17	29.50

BIJLAGE C.

LEGER HIER TE LANDE

Statistisch Overzicht der behandelde zieken van het Leger hier te lande.

JAAR	GEMIDDELDE LEGER-STERKTE	TUBER-CULOSE	VENERISCHE ZIEKTEN EN SYPHILIS	IN PROCENTEN	
				TUBER-CULOSE	VENERISCHE AAN-DOENINGEN
1907	22610	101	519	0.50	2.22
1908	23561	113	582	0.48	2.47
1909	24000	114	550	0.47	2.32
1910	23407	79	483	0.45	2.06
1911	25046	98	499	0.40	1.99
1912	25015	82	346	0.33	1.38

BIJLAGE D.

LEGER NEDERLANDSCH OOST-INDIË

Statistisch Overzicht der behandelde zieken van het Nederlandsch Indische leger.

JAAR	GEMIDDELDE LEGERSTERKTE		TUBER-CULOSE	VENERISCHE ZIEKTEN EN SYPHILIS	IN PROCENTEN	
					TUBER-CULOSE	VENERISCHE AAN-IDOENINGEN
1907	Europeanen .	10679	24	4491	0.22	**42.05**
	Inlanders . .	23109	72	2421	0.31	**10.48**
1908	Europeanen .	10557	31	4297	0.29	**40.70**
	Inlanders . .	23032	62	2387	0.27	**10.36**
1909	Europeanen .	11007	35	4401	0 32	**40.26**
	Inlanders . .	22884	79	2180	0.35	**9.53**
1910	Europeanen .	12216	41	4855	0.34	**39.74**
	Inlanders . .	22633	70	2013	0.31	**8.90**
1911	Europeanen ,	11685	32	5552	0.27	**47.51**
	Inlanders . .	21938	79	2216	0.36	**10.10**
1912	Europeanen .	11202	35	5235	0.28	**46.73**
	Inlanders . .	21868	91	2239	0.34	**10.24**

REGISTER

DEEL II

DE TOEPASSING

BLADZ.